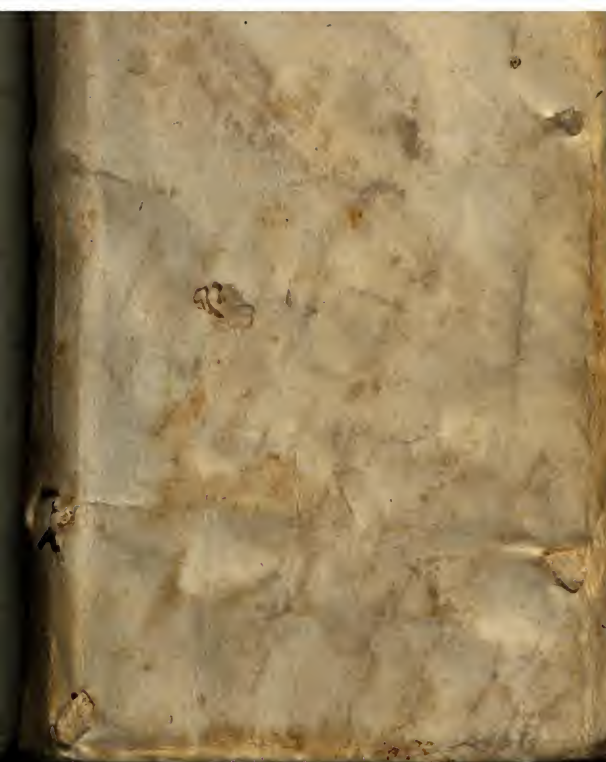

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
18 A
5

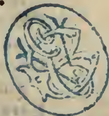
ARISTOTELIS STAGIRITAE Libri Omnes,

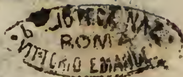
Quibus tota Moralis Philoſophia, quæ ad formandos mores tum SINGVLORVM, tum FAMILIAE, tum CIVITATIS, ſpectat, continetur.

Quorum ſeriem verſa pagella indicabit.

PARS QVINTA.

VENETIIS, M D LXXVI.

Quæ hoc quinto volumine continentur.

ARistotelis Moralium Nicomachiorum libri Decem, Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Magnorum Moralium libri Duo, Georgio Valla Placentino interprete.

Moralium Eudemiorum libri Quatuor: Primus, Secũdus, Tertius, & Septimus, incerto interprete. Quartũ vero, Quintum, & Sextum in Quinto, Sexto, & Septimo Nicomachiorum reperies, cũ idem ad verbum hi cum illis sint.

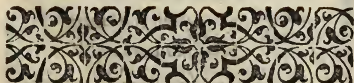
De virtutibus libellus, Alexandro Chamaillardo interprete.

Politicorum libri Octo, Leonardo Aretino interprete.

Oeconomicorum libri Duo, seu vnus in duas diuisus partes, Aretino interprete.

Eorundem Oeconomicorum libri Duo, Bernardino Donato Veronensi interprete. Primi quidem dimidium è Græco ab ipso translatum: reliquum vero, cum Græcum codicem non haberet, paraphrasi expressum. Secundus uero qui in Latinis alijs codicibus non nisi paucis legebatur, è Greco trãslatus.

ARIST.

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS, MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER PRIMVS.

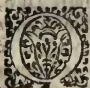
Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

SVMMA LIBRI

De finium diuersitate. De felicitate, fine, ac summo bono ipsius felicis. De anima duplici parte, ac virtutis diuisione.

De vniuersali boni appetitu ac finium diuersitate.

CAP. I.

MNIS ars, omnisq; discendi via, actio item, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter bene id esse bonum ipsum asseruerũt, quod omnia expetunt. Finium vero quædam videtur esse differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quædã sunt. At quorũ præter actiones fines aliqui sunt: in his opera ipsa operationibus censentur præ-

Bonũ est, quod omnia appetunt.

Finiũ differentia.

ſtātiora. Cū aūt multę & actiones & ſciētię & artes ſint, multi ēt fines euadāt, neceſſe eſt. medicinę quidē, ſanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, victoria: domeſticæ ac familiaris diuitiæ ipſæ. Quæcunque vero huiuſmodi ſunt, ſub vnā aliquam facultatem, & potentiam reducuntur: quemadmodum ſub equeſtrem frenorum effectrix, aliæque omnes quæ equeſtria inſtrumenta conficiunt: atque hæc, omniſque demū actio bellica ſub militarem: atque eodem modo ſub alias aliæ. atque in ijs omnibus fines earum quæ architectonicæ habentur. magis quàm reliq. omnes aliarum, quæ ſubiacent expetendi ſunt: nam illos quoq; horum cauſa ſectamur. Neque tamē intereſt quicquam, ſiue operationes ipſæ fines actionum ſint, ſiue præter ipſas aliud quippiam, ſicut in antedictis ſcientijs.

Quòd vnus agibilium finis, qui ciuilis ſit facultatis. Cap. II.

SI igitur agendarum rerum finis aliquis eſt, quem propter ipſum, & propter quem alia volumus, neq; omnia ob aliud eligimus (in infinitum enim ita fieret progreſſus, vanuſque & inanis appetitus noſter eſſet) perſpicuum eſt eum ſummum bonum, atq; optimum futurum. Nonne igitur magnū ad vitam cognitio ipſius momentum affert? nam ſi quemadmodum ſagittarij, ſcopum habeamus, magis bonum, & honeſtum aſſequi poſſemus. Quod ſi ita eſt, experiendum quidnam is ſit, figura comprehēdere: cuiuſque ſcientiæ, vel facultatis cenſeatur. Videretur autem eſſe eius, quæ maxime principalis, maximeque architectonica eſt: eiuſmodi ciuilis apparet. Quippe cùm ea ſit, quæ quaſnam

esse in ciuitatibus scientias oporteat: tum quales quemque discere, & quousque, constituat. Videamusque vel maximè honorabiles facultates, qualis est militaris, familiaris, & Oratoria, sub ea esse collocatas. Cùm enim cæteris actiuis scientijs hæc vtatur quid item agendum, à quibusque abstinendum præscribat, ac sanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturque, vt is bonum ipsum humanum sit. Nã si etiam & uni homini, & ciuitati bonum idem sit: bonum tamen ciuitatis & acquirere, & conseruare, maius quid ac diuinius videtur. Ac contentus quidem esse etiam vnusquisque potest, si uni soli, pulchrius tamen ac diuinius, si genti ac ciuitatibus bonum efficiatur. Hæc igitur sunt, quæ discendi hæc via, quæ ciuilis quædam est, appetit.

Bonum ex. pfert.? pauli.

De modo procedendi, & auditore morali.
Cap. III.

SAtis vero hac de re dictum existimetur, si perinde explicatum fuerit, ac subiecta materia postulat. Nam exacta tractatio non simili modo in vnoquoque genere exquirenda est: quemadmodum neque in artium opificijs. Honesta autem, & iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differentiam, tantumque errorem in se habent: vt lege, non natura esse videantur. In bonis etiam talem quendam errorem inesse propterea patet, quòd multis damna ex ipsis eueniunt: nonnulli enim ob diuitias, alij ob fortitudinem periere. Cõtenti igitur erimus, si nos, cum de talibus & ex talibus disseramus, pingui quadam minerua, atq; adumbrata figuratione

Exacta tractatio non simili mõ in vno quoq; genere exquirẽda.

Idem 2. Me. tex. 15.

verum ostendamus. cumq; de ijs, quæ plerunq; eueniunt, atq; ex ijs ratiocinemur, similia etiã concluserimus. Eodem modo etiam vnusquisq; debet ea, quæ de aliquo dicuntur, admittere. est enim eruditi eatenus exactam in vnoquoque genere explicationem requirere, quatenus pati rei ipsius natura potest. Nam & mathematicũ suasionibus vtentem approbare: & ab Oratore demonstrationes exigere, simile vitium videtur. Verum vnusquisque ea recte iudicat, quæ cognoscit: atque eorum bonus iudex est. vnam quamque igitur rem bene iudicat, qui in ea: absolute vero omnia, qui in omnibus eruditus est. Atque hinc fit, vt iuuenis auditor ciuilis idoneus esse non possit: quippe cùm imperitus actionum vitæ sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiũtur. Adde quòd cùm perturbationes sequatẽ, frustra & inutiliter audiet. finis enim nõ cognitio, sed actio est. Interest autem nihil, iuuenis ętate, an moribus iuuenilis aliquis sit, non enim defectus penes tempus est: sed quia & viuit, & singula prosequitur ex perturbatione. Talibus enim cognitio, perinde atque incontinentibus inutilis euadit. Illis autem esse perquàm utilis potest: qui secũdum rationem & appetitiones, & actiones suas moderantur. Ac de auditore quidem, & quomodo admitti huiuscemodi rationes debeãt, quidque proponamur, hactenus exorsum sit.

De summo bono, & recta auditoris educatione.
Cap. IIII.

NVnc iam dicamus repetita orõne, quoniã omnis cognitio, omnisque electio bonũ quoddam appetit: quidnam illud sit, quod

quod ciuilem appetere dicimus: quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est. De nomine ἰam inter omnes ferè constat. nam & plerique & elegantes felicitatem id appellant: & felicem esse idem quod benè viuere, beneque agere esse opinantur. De felicitate vero, quænam sit, dissentiunt. neque simili modo & vulgus & sapientes eam definiunt. nonnulli enim aliquid ex ijs, quæ euidentia, manifestaq; sunt, vt voluptatem, vt diuitias, vt honorem: alij aliud eam esse dicunt. sæpe etiam fit, vt idem de ea diuersa opinetur. cùm enim ægrotat, sanitatem: cum pauper est, diuitias summum bonum putat: qui autem ignorantiæ conscij sibi ipsis sunt, eos admirantur, qui magnum quid ac supra vires suas referunt. Nonnulli vero præter multa hæc bona aliquid quoddam per se bonũ esse existimarunt: quod effet in causa, vt omnia etiam hęc bona sint. Sed omnes velle opiniones exquirere superuacaneum fortasse est: satisque erit, si eas solummodo inuestigemus, quæ exiãt maxime ac superminent: vel videntur rationem aliquam in se habere. Neque tamen illud nos lateat, differre inter se disputationes, quæ vel à principijs fiunt, vel ad principia. Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebatq; vtrumne ab initijs, an ad initia via esset: proinde atque in stadio, à munerarijs ne ad metam, an econtrario. Nam à notis est incipiendum, ea autem duobus modis sunt: alia enim sunt nobis, alia absolute ac simpliciter nota. fortasse igitur ab ijs nobis est incipiendum, quæ nobis nota sunt. Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni deniq; ciuili re est conuenienter auditurus. principium

An ab initijs, an ad initia via esset recto Plato dubitabat.

enim est, quòd sit: atque id si satis constiterit, nihil amplius erit opus indagare, cur sit. Et qui eiusmodi est, vel iam habet, vel accipere principia facile potest. Cui vero neutrum horũ adest, Hesiodum audiat hæc dicentem.

Optimus ille, potest qui ex se cognoscere cuncta.
Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat: at qui
Ex se nec nouit, nec qua bene consulit alter
Percipit, admittitque animo; est ignauus, iners;

Quòd felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitia.

Cap. V.

SEd nos eò redeamus, vnde digressi sumus. Bonum enim & felicitatem non absque ratione homines ex varijs viuendi modis videntur existimare. plerique quidẽ atque importunissimi voluptatem esse putant: vnde ẽt fruitioni deditã uitam amant. Tres enim sunt, quæ maxime excellunt vitæ, hæc, quam mõ dixi: tum ciuilis: ac contemplatiua tertia. Plerique igitur seruiles prorsus videntur, cùm pecudum vitam eligant: rationem tamen propterea consequuntur, quia multi ex ijs, qui in potestatibus sunt cõstituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt. Elegantes vero & ad agẽdum idonei honorem esse felicitatem existimant: hic enim ciuilis vitæ ferè finis est. Sed hic tamẽ remotior aliquando esse ab eo ipso quod quærimus, bono videtur. magis enim in ijs qui honorem exhibẽt, quàm qui eo afficiuntur, consistit. bonum vero ipsum eiusmodi esse diuinamus: vt ꝓpriũ quoddam sit, quod auferri facile nequeat. Preterea sectari honorem ob id vidẽtur, vt seipsi bonos esse credant.

Honor magis est in ijs, qui honorẽ exhibẽt, quàm qui eo afficiuntur.

† Epicurus ... à Zenoni ap. Cic. ... n. 76

† ... imbecilles, quia ...

credant. Quærunt enim à prudentibus, & ab iis à quibus cognoscuntur, & ob virtutem honore affici. Perspicuum igitur est, horum etiam ipsorum sententia honore virtutē esse potiorem. vnde fortasse etiam aliquis magis esse eā ciuilis vitæ finem existimaret. sed imperfectior tamen ēt ipsa est. Videtur enim fieri posse, vt qui virtutē habeat, vel dormiat, vel in vita nihil agat: malis præterea affligatur, fitque maxime infortunatus cuiusmodi hominem sane felicem appellarit nemo, nisi qui seruare positionem velit. Ac de his quidem hactenus: satis enim etiam in circularibus de ipsis dictum est. Tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus cōsiderabimus. Pecuniaria vero violenta quædam est: & diuitiæ neq; ipsæ proculdubio sunt id quod quæritur bonum: sunt enim vtiles, alteriusque causa comparantur. Iccirco ea potius, quę prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret, eò quod propter se expetuntur: sed neque illa tamē videntur, licèt multæ ad ipsa hæc coniectæ rationes fuerint. hæc igitur missa faciamus,

Inque tales sunt, ut de facili auferri possint.

Quod non sit idea. Cap. VI.

MElius vero fortasse est, vt vniuersale consideremus, & quomodo dicatur inquiramus. quanquàm arduam nobis hāc quæstionem futuram esse video: propterea quòd amici sunt, qui formas introduxerunt. Sed forsan rectius esse, & oportere videretur, vt pro veritatis salute vnusquisque, & præsertim philosophi sua quoque propria refutarent. Nam licèt amici ambo sint, sanctum est veritatem ipsis in honore anteponere. Qui igitur hanc opinionem attulerunt,

Rectius est pro veritatis salute sua ppria refutare p̄sertim philosophum.

pars 1a

ibi.q̄ dicitur quoq. ... esse quod p. ... bonorum ... Idea, ... non poterit dici ... ibi ... aliquid.

derunt, in illis ideas nullas faciebant, in quibus prius & posterius aliquid dicerent. Vnde neque nnmerorum speciem, id est ideam constituebāt. At bonum dicitur & in eo quod est quid, & in quali, & in eo quod est ad aliquid Quod vero p̄ se est & substantia, prius eo natura est, quod est ad aliquid, esse enim hoc appendix quædam videtur atque accidens eius quod est. Quare communis aliqua in his idea esse non potest. Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod est (nā & in substantia dicitur, vt Deus & mens: & in qualiter, virtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod est ad aliquid, vtile: & in tempore, occasio: & in vbi, diuersatio: & alia huiusmódi) perspicuum est commune aliquod vniuersale atque vnum esse non posse. nō enim in omnibus denuncupationibus, id est prædicamentis, sed in vno tantùm diceretur. Præterea in iis quæ vnam habent ideam, vna quoq; scientia est: atque ita bonorum omnium vna quædam scientia esset. sed multæ sunt scientiæ eorum etiam quæ sub vna denuncupatione constituuntur. vt occasionis: in bello, militaris ars: in morbo, medicina, & mediocris: in alimento, medicina: in laboribus, excitatoria. Dubitaret autem quispiam, quidnam velint per se vnūquodque dicere: si & in per se homine & in homine vna & eadem ratio hominis est. nam quatenus homo, nihil different. Quòd si ita est, neque quatenus bonum, quicquam distabunt. Veruntamen neque quia sempiternum aliquid est, ideo magis bonum erit: siquidem neque album quod diutius, quàm quod vno die tantùm durat, albius est. Probabilius autem de ipso Pythagorei dicere videntur: cum vnum in bonorum consortio cō stituant:

Quod per se est, prius natura est eo quod est ad aliquid

Albū diutius non ē albius albo vnius diei.

ſtituant: quos quidem ſequutus videtur etiam Speuſippus. Sed de his alia ſit diſſertatio. In iis vero quæ dicta ſunt, controuerſia quædam ſubeſt: propterea quòd non de omni bono rationes dictæ ſunt: ſed ſecundum vnam ſpeciem ea dicuntur, quæ per ſe amantur & appetuntur, quæ vero hæc conſeruant, aut efficiunt quodam modo, aut contraria prohibent: propter hæc alioque modo bona dicuntur. Perſpicuum igitur eſt, bona duobus modis dici: alia per ſe, alia propter ea quæ per ſe dicuntur. Seiungamus igitur bona hæc per ſe ab vtilibus: ac conſideremus an ea ſecundum vnam ideam dicantur. Qualia vero eſſe per ſe bona aliquis ſtatueret? an ea quæ vel ſi ſola relinquantur, perſequitur: vt ſapere: vt videre: vt voluptates nonnullæ, & honores. nam licèt hæc ob aliud quippiam perſequamur: eſſe tamen ex iis quæ ſunt per ſe bona, ſtatuere aliquis poſſet. Anne aliud quidem quippiam præter ideam? Quare vana erit ſpecies. Quòd ſi hæc quoque per ſe bona ſunt, neceſſe erit eandem in omnibus ipſis boni rationem exiſtire: quemadmodum eadem in niue & ceruſa albedinis ratio eſt. at honoris, prudentiæ, & voluptatis in eo quòd bona ſunt, diuerſæ ac differentes rationes reperiuntur. Non eſt igitur bonum commune quid in vna idea. Sed quodammodo dicuntur? non enim videntur eſſe æquiuoca à fortuna: nunquid eò quòd ab vno ſunt, vel ad vnum omnia ipſa conferuntur? An magis ſecundum proportionem? nam quemadmodum in corpore eſt viſus: ſic in anima eſt mēs: & aliud in alio. Sed omittenda in præſentia fortaſſe hæc ſunt. exacte enim de his tractare ad aliam magis philoſophiam ſpectat. Simili modo

Bona alia per ſe, alia propterea quæ per ſe.

+ pars 2ª

† paus. 3.a do etiam de idea† Nam etiam si vnum aliquod sit, quod communiter denũcupetur bonum, aut separabile quid ipsum per se sit: manifestum est id neque agi neq; acquiri ab homine posse. Nũc autem tale quid quæritur. Melius vero fortasse alicui videretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quæ acquiri atque agi possunt, bona. nam quasi exemplum id habentes, magis ea quæ nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus. Hæc quidem ratio probabilitatem quandam habet: à scientiis tamen videtur dissentire omnes enim cùm bonũ quoddam appetant, idque quod sibi deest, inquirant: cognitionem eius prætermittunt. Dubium sanè etiam est, quam vtilitatem consequetur textor aut faber in sua arte, si bonum ipsum cognorit, vel quomodo medicus ad medendum, aut dux ad imperãdum peritior reddetur, si ideã ipsam contemplatus fuerit Nam neque ita speculari sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: imò vero fortasse huius hominis sanitatem: quippe cum singulis medeatur. ac de his quidem hactenus.

De felicitatis subiecto, substantia, & preceptis in vnoquaque scientia obseruandis

Cap. VII.

Bonum in vna quoq; est id, cuius gratia cætera aguntur.

NVnc rursus redeamus ad id, quod quærimus, bonũ: quidque id sit inuestigemus. videtur enim aliud in alia actione, atque arte esse nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis similiter. Quid igitur vniuscuiusque bonum est? An id, cuius gratia cætera agũtur?

tur? hoc autem est in medicina sanitas, in arte militari victoria, in ædificatoria domus: in omni denique actione & electione finis ipse, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare siquis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. Sin plures, hi ipsi. Iam vero digrediendo in idem deuenit oratio. Quo circa magis enitendum, vt hoc idem declaremus. Quoniam vero plures esse fines videntur: & horum quosdam ob aliud expetimus, vt diuitias, tibias, instrumenta denique omnia: non omnes esse perfectos perspicuum est: at optimus finis esse quid perfectum videtur. Quare si vnum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod quærimus: sin plura, id quod perfectissimum horum est. Id autem, quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus, quodque nunquam ob aliud eligendum est, iis quæ & per se & ob aliud expetuntur, absolute autem perfectum, quod semper per se, nunquam ob aliud expetendum est. Eiusmodi autem videtur felicitas maxime esse. hanc enim propter seipsam semper, & nunquam ob aliud expetimus. At honorem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipsa expetimus quippe cùm eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueniret: felicitatis tamen causa etiam ipsa eadem expetimus, ex his felices nos futuros existimantes. horum vero causa nullus felicitatem, neque omnino ob aliud quippiam expetit. Idem vero etiam è sufficientia videtur euenire perfectum enim bonum esse sufficiens apparet. Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit, sed parentibus, sed filiis,

Profectius quod p. se quàm q̃ per aliud sectādū ē.

ſed vxori, amicis denique ac ciuibus: quandoqui dem homo ciuilis natura eſt. Horum tamen ter minus aliquis ſtatuendus eſt. nam ſi ad parentes, & nepotes & amicorum amicos hoc protenderimus, in infinitum res progredietur. Sed de hoc aliàs conſiderandum. Sufficiens vero id eſſe ſtatuimus: quod ſi ſolum relinquatur, ſufficientem atque expetibilem vitam, nulliuſque rei indigam facit. Talem autem eſſe felicitatem ipſam exiſtimamus. Quinetiam maxime omnium expetendam, ſi cum aliis non connumeretur: ſi vero connumeretur, perſpicuum eſt eam vel cū minimo quoque ex bonis magis expetendā fore. ſiquidem bonorum ſupereminentia fit id quod adiungitur. maius vero bonum magis ſemper expetendum eſt. Itaque felicitas cum agendorum finis ſit, perfectum quoddam ac ſufficiens videtur. Sed fortaſſe ſi dicamus felicitatem optimum eſſe, conceſſum quoddam ab omnibus videtur: adhuc tamen deſideratur, vt euidentius quid ea ſit exponamus. Fortaſſe vero hoc fieret, ſi hominis opus ſumeretur. nam quemadmodum tibicini & ſtatuario, aliiſque artificibus, & denique omnibus, quorum opus aliquod & actio exiſtit, in opere bonum ipſum, & id quod bene eſt, videtur cōſiſtere: ita homini quoque, ſi modo eius aliquod opus eſt eſſe videretur. Vtrum igitur fabri & ſutoris opera ſunt aliqua, & actiones: hominis vero opus eſt nullum, ſed natura homo otioſus eſt? An quemadmodum oculi, pedis, manus, & denique vniuſcuiuſque membri opus quoddam extat: ſic etiam hominis præter omnia hæc opus quoddam ſtatuere aliquis poſſet? Quidnam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cū plantis videtur: nunc vero proprium quoddam eſt,

Maius bonum magis ſemp. expetendū eſt.

eſt, quod quæritur, vnde nutriendi augendique vita omnis ſeparanda eſt. Sequitur ſentiendi vita, ſed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis videtur. Reliqua eſt igitur actiua quædam vita, eius quod ratione præditum eſt. Id autem partim rationi obtemperat, partim eam habet, atque intelligit. Sed cum duobus modis etiam hæc dicatur, ea quæ eſt in operatione, ſtatuenda eſt. Quòd ſi eſt opus hominis animæ operatio ſecundum rationem, vel non ſine ratione idemque genere eſſe opus huius, & huius probi aſſeueramus: vt citharœdi, & probi citharœdi: & abſolute in omnibus, ſi excellentia virtutis operi fuit adiuncta: citharœdi enim eſt cithara canere: probi citharœdi bene id facere. Quòd ſi, inquam, ita eſt: & hominis opus eſſe vitam quandam ſtatuimus: eamque animæ operationem & actionem cum ratione eſſe aſſeueramus: ac probi viri bene hæc, recteque exequi eſſe cenſemus: ſingula autem bene ex propria virtute perficiuntur. Si ita eſt: operatio animæ ex virtute bonum humanum efficitur. Si plures ſint virtutes, ex optima & perfectiſſima. Et inſuper in vita perfecta. ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoque beatum & felicem hominem neque vnus dies, neque breue aliquod tempus efficiet. Bonum igitur ipſum ita circunſcriptum ſit. oportet enim fortaſſe prius figurare, deinde poſtea depingere. Videretur autem cuiuslibet eſſe ea, quæ bene circunſcriptione ſunt comprehenſa, producere ac diſtinguere: & tempus talium inuentor, vel adiutor bonus eſſe. vnde & artium facta ſunt incrementa. cuiuslibet enim eſt quod deeſt, addere. Oportet autem eorum, quæ ante

dicta

Opus hominis eſt animæ operatio ſecundū rationem.

Operatio ex virtute bonum humanū eſt.

Vna hirundo non facit ver, neque vnus dies.

dicta sunt, meminisse: & exactam tractationē non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat. Atque id eatenus, quatenus arti vnicuique conuenit. faber enim & geometra diuerso modo rectum angulum vtrique considerant: ille quatenus solummodo ad opus vtile est: hic cùm veritatis speculator sit, quid, & quale sit, indagat. Eodem modo in aliis quoque faciēdum est: ne plura ornamenta extrinsecus quàm ipsum opus euadant. Neque simili modo in omnibus causa requirenda est; sed est in quibusdam satis, si bene demonstratum fuerit, quòd sit: id quod etiā in principiis ipsis contingit, quòd autem sit aliquid, primum ac principium quoddam est. Ex principiis vero alia sunt, quæ īductione: alia quæ sensu, nonnulla quæ assuetudine quadam, alia quæ alio quodam modo considerantur. Singula autem ita sunt tractanda, vt natura eorum postulat: dandaque est opera, vt recte definiantur: magnum enim afferre momentum ad ea quæ sequuntur, consueuere. videtur enim principium plus quàm dimidium totius esse: compluraque eorum quæ in quæstionem veniunt, per ipsum manifestantur.

In singulis prout subiecta materia postulat, tractatio facienda est.

Non in omnibus similimodo causa perquirēdaē.

Principiorum diuersa est consideratio.

Pricipiū videtur plusquam dimidium totius esse.

De dictorum Antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.
Cap. VIII.

Considerandumque est de ipsa non solùm ex conclusione exque iis quibus ratio constat, verumetiā ex iis quæ de ipsa dicūtur: cum vero enim consonant omnia, quæ in re insunt:

Cum vero omnia consonāt, qua

ſunt:à falſo autem cito diſſonant ac diſcrepant. Cùm igitur bona in tres partes diſtributa ſint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur; quæ circa animam ſunt, maximè proprie, ac maximè bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa animam ſtatuimus. Quare ex hac opinione, quæ antiqua eſt & à Philoſophis conceſſa, recte hoc diceretur. Recte etiam conſtitutum fuit, actiones quaſdam & operationes finem ipſum dici. ita enim ex bonis animæ ſunt, non externis. Conſentit etiam cum ratione hac illud, quod aiunt, bene viuere, ac bene agere felicem. ferè enim bona quædam vita & bona actio felicitas dicitur. Videntur autem omnia quæ circa felicitatem inquiruntur, ineſſe huic, quod à nobis dictum eſt. alijs enim virtus, alijs prudentia, nonnullis ſapientia quædam eſſe felicitas videtur: quibuſdã hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel non ſine voluptate: ſunt etiam qui ſimul externam proſperitatem aſſumant. Atque ex his alia multi & antiqui alia pauci & illuſtres viri dictitant: quos ſanè aberrare tota via vtroſque minime, ſed in vno ſaltem aliquo, vel in pleriſque aſſequi veritatem veriſimile eſt. Cum illis ſanè qui dicunt omnem virtutem, vel quandam eam eſſe, noſtra conſentit oratio: quippe cum huius ſit operatio ſecundum virtutem, intereſt tamen non parum fortaſſe in poſſeſſionene, an in vſu, & in habitu item, an in operatione eſſe optimũ exiſtimemus. Fieri enim poteſt vt habitus licèt adſit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente otioſo homine euenit, vt operatio autem nihil boni agat, non datur. aget enim neceſſariò, &

in re inſunt: à falſo autẽ cito diſſonãt

Idem 1. Priorum ſec. 4.

bene etiam aget. Sicut autem in Olympijs non pulcherrimi, & robustissimi coronantur: sed qui decertant: ex his enim nonnulli vincunt: sic ex honestis probisque hominibus in vita illi qui recte agunt, compotes fiunt. Estque ipsorum vita suauis ac iucunda. lætari enim ex affectionibus animæ est. vnicuique autem id est iucundum, ad quod spectando talis rei studiosus quispiam dicitur: vt equus equorum, spectaculum spectaculorum studioso: eodem modo & iustitiæ amatori iusta: & in vniuersum virtutis studioso virtus. Apud plerosque vero iucunda inter se pugnant, propterea quòd eiusmodi natura minime sunt: sed quæ studiosis honestatis sunt iucunda, ea natura iucunda sunt, ac voluptuosa: tales autem sunt actiones, quæ ex virtute proueniunt. Ipsorum autem vita voluptate quasi appendice aliqua minime indiget. sed in se eã habet. Præterea enim quæ dicta sunt, qui bonis actionibus nõ delectatur bonus minime est. neque enim vel iustum quempiam dixeris, qui iuste agendo non delectetur, vel liberalem, qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in alijs simili modo: Quòd si ita est: actiones secundum virtutem per se iucundæ sunt: Quin etiam bonæ & honestæ: atque vnumquodque horum maxime, si modo de ipsis probus bene iudicat iudicat autem, vt diximus Optima igitur, pulcherrima & iucundissima res est felicitas: neque distincta hæc sunt: sicut Deliacum illud epigramma præscribit:

Qui actionibus bonis non delectatur, bonus minime est.

Felicitas optima, pulcherrima, & iucundissima res est

Si valet optima: si est iustus, pulcherrima res est:
Iucundissima si quis quod amat potitur.

Omnia enim hæc operationibus secundum virtutẽ insunt: has autem, aut vnam ex his, quæ

optima ſit, fœlicitatem eſſe affirmamus. Videtur tamen etiam ipſa externis bonis, ſicut diximus, indigere. fieri enim non poteſt, vel nō facilè fit, vt cui neceſſaria non ſuppetunt, is bona atque honeſta agat. Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiam quaſi per inſtrumēta quædam aguntur. Quibuſdam vero priuati nonnulli, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine. beatitudinem maculant, nō enim felicitatis admodum compos ille eſt, qui vel ſpecie prorſus deformis, vel genere ignobilis, vel ſolitarius eſt, ac prole carens. Nec minus etiam fortaſſe ſi alicui peſſimi filij fuerint, aut boni mortui ſint. Videtur igitur, vt diximus, tali etiam proſperitate felicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cum bona fortuna, alij cum virtute eſſe dicunt.

De modo aſſequendæ fœlicitatis.
Cap. IX.

VNde etiam dubitatur, vtrum diſciplina an aſſuetudine, an alia quapiā exercitatione acquiri poſſit, an ex aliqua diuina ſorte, an ex fortuna proueniat. Si tamen aliquod aliud eſt à dijs hominibus exhibitū donū, veriſimile eſt felicitatem quoq; à dijs exhiberi: ac tanto magis, quanto ipſa omniū humanarum rerū optima eſt. Sed hoc fortaſſe ad aliam magis diſceptationem ſpectat: videtur tamen licet à dijs non mittatur, ſed uel ex uirtute, vel diſciplina aliqua, vel exercitatione accedat: ex diuiniſſimis rebus felicitas eſſe: quippe cum præmium uirtutis & finis optimum quoddam ac diuinū, beatumq; eſſe videatur. Eſſque præterea quoddam longe commune. diſciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus poteſt, modo

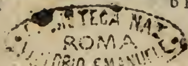
ad virtutem consequendam læsi ac manci non fuerint. Quòd si melius est hoc modo, quàm ob fortunam felicem vnumquemque esse: rem ita se habere consentaneum est, si quidem & ea quę secundum naturam sunt, & ea similiter quæ aut ex arte, aut quapiã alia causa & præcipue optima proueniunt: sicut quàm pulcherrime fieri potest, ita suapte natura se habent. Quod vero maximum ac pulcherrimum est, id fortunæ cõmittere, valde prauum est. Imò ex ratione ipsa patet id quod quæritur. esse enim eam animi quandam operationem secundum virtutem definitum est. Ex reliquis vero bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutrici atque vtilia instrumentaria natura sunt. Atque hæc cum ijs quę in principio diximus, consentirent. finem enim ciuilis facultatis optimum esse statuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, vt ciues quodammodo afficiat, bonosque & ad honesta agenda idoneos reddat. Merito igitur neque bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cùm nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit. Eadem etiam de causa neque puer felix est: nondum enim est ad tales res agendas per ætatem idoneus: qui vero dicuntur felices, spe dicuntur. Nam, sicut diximus, & perfecta virtute, & vita pfecta opus est. Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita contingunt: & fieri potest, vt qui maxime prosperitate floruerit, is in senectute in magnas calamitates incidat, sicut in Heroicis de Priamo fabulis proditum est. At eũ qui talibus fortunis vsus, miserabiliterque mortuus fuerit, felicem profecto dicet nemo.

Pueri non sunt felices, nisi spe.

Quis

Quis in hac vita dicendus sit felix.
Cap. X.

NVnquid igitur neq; alius quispiã homo quoad viuit, felix dicẽdus est: sed ex sententia Solonis finẽ spectare oportet? Siq; ita statuendũ est, felix ne tunc erit aliquis, vbi mortuus fuerit. An hoc absurdum penitus est, præsertim apud nos, qui felicitatem operationẽ quandam esse dicimus? Quòd si mortuum felicem esse non dicimus, neque Solon id voluit, sed solummodo hominem dixit tunc beatum appellari tuto posse, quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoque dubitationem quandam habet. videtur enim mortuo bonum & malum adesse, perinde ac viuenti & non sentienti, vt honores, & infamiæ: filiorum & omnino posterorum prosperæ, & aduersæ fortunæ. Dubitationem etiam hæc afferunt. fieri enim potest vt ei qui usque ad senectutem beate vixerit, secundumq; rationẽ mortuus sit: multæ mutationes in posteris ac nepotibus contingant: ut alij boni sint, vitamque pro dignitate consequantur, alij contrà, qui sanè in distantijs erga parentes multis modis sese habere possunt. Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiam mutaretur. & modo felix, modo miser efficeretur. Absurdum quoque est, si nihil neque ad aliquod tempus posterorum res ad parentes pertineant. Sed redeundũ ad id, de quo prius dubitabamus. ex illo enim fortasse etiã id quod nunc quæritur, considerabitur. Si igitur finem spectare oportet, & tunc beatum vnumquemq; dicere, nõ quòd sit, sed quòd prius erat beatus: quomodo absurdum non est, si quando est felix,

non uere dici poteſt de ipſo id quod ei ineſt: idcirco quia eos qui adhuc uiuunt, ob mutationes appellare felices nolumus: felicitatemq́; ſtabile quid eſſe ac minime mutabile: fortunas vero ſæpe circa eoſdē reuolui exiſtimamus? Perſpicuum enim eſt, ſi ſequi fortunas velimus, nos eundem felicem, & rurſus miſerum ſæpe eſſe dicturos: Chamæleontem quendam, imbecilliterq́; ſtabilitum felicem facientes. An ſequi fortunas minime rectum eſt: quippe cùm ī ipſis, vt bene vel male uiuamus, nequaquam ſitū ſit. ſed ipſis humana uita, ſicut diximus, ſolummodo indigeat, ſed in operationibus ſecundū uirtutē felicitatis: in contrarijs contrarij præcipua vis collocata eſt. Atteſtatur autē huic ſententiæ, & id de quo nunc dubitauimus. in nullo enim ex operibus humanis, ſicut in operationibus ſecundum virtutem firmitas eſt. hæ ſiquidē ſtabiliores etiā ſcientijs uidentur. atque ex his ipſis ſtabiliores, quæ præſtantiores: eò quòd beati in his maxime & aſsiduè uiuere conſueuerunt. hoc enī ſimile cauſæ eſt, vt in ipſis obliuio nulla contingat. Inerit igitur id quod quæritur, ipſi felici: eritq́ue p totam uitam talis. ſemper enim, vel maxime omnium ea aget & contemplabitur, quæ ſunt ſecūdum uirtutem, fortunaſque pulcherrime feret, atque omni ex parte prorſus accurate atque apte: quippe qui vere bonus & quadratus abſque vituperatione ſit. Cùm multa aūt ſint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter ſe differunt; parua tam ſecunda quàm aduerſa vitæ nullum momentum afferre perſpicuum eſt: magna vero & multa ſi bona ſint, beatiorem uitam reddent: nam & ipſa ſunt ad augendū ornatum idonea, & vſus ipſorū pulcher

In nullo ex operib⁹ noſtris, ſicut in operationibus ſecundum virtutem, firmitas eſt.

hone-

honeſtuſque eſt, ſi contra eueniant, premūt, ac lædunt beatitudinem: quippe cum & moleſtias afferant, & multis operationibus impedimento ſint. Quòd ſi operationes vitæ dominæ ſunt, quemadmodum diximus, nullus ex beatis miſer efficeretur: nunquam enim odioſum quippiam, ac prauū aget. Nam eum qui re vera bonus eſt, ac prudens, decore omnem fortunam perferre, & pro facultatibus ſemper pulcherrima quæque atq; optima agere exiſtimamus, perinde ac ducem bonum præſenti exercitu maxime bellice vti: & ſutorem ex datis corijs pulcherrimum calceum facere: atque eodem modo reliquos artifices putamus. Quòd ſi ita eſt, felix quidem miſer nunquam efficietur: beatus tamen non erit, ſi in Priami calamitates inciderit. Neque etiam varius quidam erit, ac mutabilis, neque enim vel facilè, vel à quibuſlibet infortunijs, ſed à multis & ingentibus à felicitate dimouebitur. Atque ex talibus effici rurſus felix in paruo tempore non poterit: ſed ſi modo id licet, in multo quodam ac perfecto tempore continget, ſi in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit conſecutus. Quid igitur vetat, quo minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur: externiſque bonis abunde fuerit inſtructus, non quolibet tempore, ſed perfecto? An addendum qui & victurus ita eſt, & ſecundum rationem vita defuncturus: nā futurum incertum nobis eſt: felicitatem uero finem, ac perfectum quid omnino & prorſus conſtituimus. Si vero ita eſt: ex ijs qui viuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc quę dicta ſunt, & adſunt, & aderunt: ac beatos quidem ut homines. Sed de his quidem hactenus definitum ſit.

Felix miſer nūquā efficitur.

Quòd posterorum fortuna ad defunctos pertineant. Cap. XI.

Fortunas vero posterorum atque amicorum omnium dicere nihil conferre, longe esse ab amicitia alienum, quin etiam opinionibus contrarium videtur. Cum tamen multa sint ea quæ eueniunt, variasque habeant differētias: & alia magis, alia minus pertineant: sigillatim omnia distinguere prolixum atque infinitum videtur: si autem vniuersaliter ac figura dixerimus, satis fortasse erit, si videlicet quemadmodum & ex eius calamitatibus aliæ pondus ac momentum quoddam ad vitam afferunt, aliæ leuiores videntur: sic quoque ea quæ amicis similiter omnibus accidunt. In singulis vero calamitatibus differentia ea est, viuentibusne, an mortuis contingant: quæ sanè multo maior est, quàm si nefariæ res ac diræ in Tragœdijs præexistant, an agantur. Considerandà igitur hoc modo etiam differentia est. Magis autem fortasse dubitandũ de uita defunctis, an boni alicuius vel contrarij possint esse participes. Videtur enim ex his etiã si pertingat ad ipsos quippiam, siue bonum siue contrarium; exile quoddam ac paruum id esse, vel absolutè & simpliciter, vel ipsis. Sin minus, tantum saltem ac tale. vt neq; felices eos qui nõ sunt facere, neque eos qui sunt, priuare felicitate possit. Conferre igitur quid defunctis prosperi amicorum successus uidentur: simili modo etiam infortunia: ita tamen ac tantum, ut neque felices reddere infelices, neque quippiam tale efficere ualeant.

Quòd felicitas bonum sit honorabile potius, quàm laudabile.

Cap. *XII.*

His ita definitis de felicitate, cõsideremus vtrum ex ijs sit quæ laude, an potius quę honore digna habentur: nã eam non esse inter facultates reponendã, manifestũ est. Videtur aũt omne laudabile propterea laudari, quia qualitate aliqua præditũ est, & ad aliquid quodã modo refertur: iustũ enim & fortẽ, & omnino bonũ, virũ quinetiã virtutẽ, ob actiones & opera solemus laudare: robustũ quoq; , & cursui habilẽ, & vnumquenq; ex alijs, nõ alia de causa, quàm ꝙ qualitate quadã præditi sunt & ad bonũ quoddam, honestumq; quodam modo se habent. Atque hoc ex Deorum laudibus perspicuũ est: nam cum ad nos referuntur ridiculi videntur. id autẽ contingit ex eo ꝙ laudabiles per relationem, vt diximus, efficiuntur. At si taliũ est laus, optimorum sanè nullã esse laudẽ cõstat, sed maius quiddam ac melius, quemadmodum videtur. Deos enim beatos ac felices dicimus, beatos item dicimus viros eos, qui maxime diuini sunt. Simili modo etiam bona, nemo enim felicitatem laudat, quemadmodum iustitiam: sed vt diuinius quid ac melius, beatam rem dicit, ac prędicat. Recte etiam videtur Eudoxus in defensione voluptatis principatum ei attribuere: ex eo enim quòd non laudatur, cùm bonum sit, indicari existimabat eam rebus laudabilibus esse præstantiorem, talem autem esse Deum, & bonũ ipsum censebat: quippe cùm ad hæc reliqua etiam referantur. Laus enim virtutis est. Idonei enim ad ho-

nestas res agendas ex ea efficiuntur. Commendationes vero operum sunt, tam animæ quàm corporis simili modo. Verum hæc exactè tractare forsitan eorum magis est, quorum labor in laudationibus conficiendis versatur, nobis vero satis id esse debet, quòd ex his quæ diximus, ex honorabilibus perfectisque rebus esse felicitatem constat. Videtur autem & ex eo ita se habere, quia principium est: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus, principium vero & causam bonorum honorabile quoddam ac diuinum statuimus.

De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione.
Cap. XIII.

QVoniam igitur felicitas animæ per virtutem perfectam operatio quædam est: de virtute considerandum videtur, hoc enim modo fortasse efficietur vt melius de felicitate etiam contemplemur. Videtur autem & is qui re vera ciuilis est, circa hanc maxime laborare: propositũ enim eius est, vt ciues bonos, legibusq; obtemperantes efficiat. Atque huiusce rei argumẽtum tam Cretẽsium, quàm Lacedæmonicorũ legislatores habemus: & si qui alij tales extiterũt. Quòd si ciuilis facultatis hęc consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atque à principio proposuimus, futuram. De virtute autem, humana scilicet, considerandum est: nam & de bono humano, & de felicitate humana, quærebamus. Virtutem vero humanam dicimus non corporis sed animæ; felicitatem quoque animæ operationem appellamus. Sed si hæc ita se habent, perspicuum est, ciuilẽ quæ ad animam

mam ſpectant, quodammodo cognoſcere oporte re: quemadmodum oculum, & totum corpus, eũ qui curaturus eſt. Atque eò magis, quò ciuilis fa cultas honorabilior melior q; medicina eſt. Elegantes quoque medici multa circa cognitionem corporis pertractant. Contemplandum igitur etiam ciuili homini de anima eſt: atque id, horũ cauſa, & quatenus ſatis eſt ad ea quę hic quærun tur. nam exactius abſolutiusq; rem hanc excutere laborioſius fortaſſe eſt ac difficilius, quàm præſenti negocio conueniat. Dicuntur autem de ipſa in extrarijs tiam diſputationibus nonnulla, quæ ſatis ſunt: vtendumque ipſis eſt. Quemadmodum alteram partem eius eſſe rationis participem, alteram expertem. nam vtrum diſtinctæ ſint, vt corporis partes & omnia diuiſibilia, an ratione tantùm duę ſint re autem ſeparari inter ſe minime poſſint, vt in circunferentia conuexum & concauum: illud vero nihil ad propoſitum refert. Irrationalis autem partis, alia communi & vegetali perſimilis eſt. ita appello eam, quæ augendi, & alendi cauſa eſt. talem enim animæ facultatem in omnibus quæ aluntur ſtatueret aliquis: & in fœtibus quoque: quin etiam eandem hanc in perfectis: & conuenientius etiã quàm aliam quampiam. Huius autem communis quædam virtus, non humana apparet: quippe cùm pars hæc & facultas in ſomnis maxime operari videatur: bonus autem & malus diſcerni in ſomno minime poſſit. Vnde inquiũt felices in dimidia parte vitæ à miſeris nihil diſtare. Atque hoc conuenienter euenit, otium enim animæ ſomnus eſt, quæ vel bona vel mala dicitur. Niſi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: catenus enim mo-

Felices in dimidia parte vitæ à miſeris nihil diſtare inquiũt

deſtorum

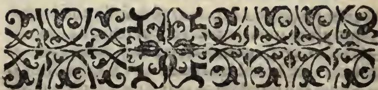
destorum meliora quàm quorumlibet visa apparent. Ac de his quidem satis, atque hæc nutriendi facultas, est enim humanæ virtutis expers, omittenda est. Videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse. quæ rationis tamen quadam ex parte capax sit. Continentis enim & incontinentis rationem, animęque item id quod rationem habet laudamus: quippe cùm recte & ad optima incitet, videtur tamen aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatque rationi. Planè enim quemadmodum resoluta corporis membra si ad dextram mouere volueris, è contrario in sinistram deferuntur: sic quoque in anima contingit, in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur. Sed in corporibus quidem quod pręter propositum fertur, videmus: in anima nō videmus. Fortasse autem nihilominus in anima quoque esse quippiam præter rationem existimandum est, quod ei aduersetur, ac resistat: quomodo vero diuersum sit, nihil refert. Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps videtur, quemadmodum diximus: continentis enim rationi obtemperat. Atque etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia enim in his rationi consonant. Esse igitur irrationalis quoque hæc duplex videtur, nam vegetalis nullo modo cum ratione communicat: concupiscibilis autem & omnino appetibilis particeps rationis quodam modo est: quatenus ipsi obedit, imperioque eius obtemperat. Ita profecto & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non sicut mathematicorum. Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partem admonitio, & omnis increpatio,

& cohortatio indicat. Quòd si dicendum est hanc quoque partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet: altera enim proprie & in se eam habebit: altera ita, vt is qui dicto patris audiens est. Virtus quoque secundum hanc differentiam distinguitur: nam alias ex ipsis intellectiuas alias morales dicimus: sapientiam, perspicaciam, & prudentiam, intellectiuas: liberalitatem & temperantiam, morales. Cum enim de moribus loquimur, non sapientem aut perspicacem, sed mansuetum, aut temperantem aliquem dicimus. Laudamus etiam sapientem ex habitu: habitus vero laudabiles virtutes appellamus.

FINIS.

ARISTO-

ARISTOTELIS MORALIVM NICOMACHIORVM

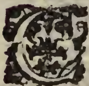
Liber Secundus.

SVMMA LIBRI.

De virtute in genere, ac eius essentia. Quo pacto mediocritates inter extrema disponantur, vitiaq; ad virtutes opponantur. Et quibus praeceptis ad medium ducamur.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis.

CAP. I.

VM duplex igitur virtus sit quẽadmodũ diximus, intellectiua & moralis: intellectiua vt plurimũ ex doctrina habet & generationem & incrementũ: vnde & experientia & tẽpore indiget: moralis vero ex more, id est assuetudine acquiritur. vnde etiam nomẽ habuit, parua in more immutatione facta. Ex quo etiã patet nullã ex moralibus virtutibus natura in nobi acquiri. Nihil enim ex ijs quæ natura fiunt, assuescere aliter potest, vt lapis, cũ natura deorsum feratur, nũquã sursum ferri assuescet: neq; si millies quispiã eum sursum proijciendo velit assuefacere.

facere, neq; ignis deorsum ferri: neq; aliud quippiam aliter quàm natura cõparatum sit, vnquã assuescet neq; igitur natura, neq; præter naturã virtutes hæ in nobis acquirũtur: sed cùm idonei ad ipsas suscipiendas natura simus, assuetudine perficimur. Præterea eorũ quæ natura nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in sensibus perspicuũ est: non enim ex eo quòd sæpe vel videmus, vel audiuimus, sensus & videndi & audienei accepimus, sed econtrario, habẽtes vsi sumus, & nõ vsi habuimus sed virtutes accipimus, vbi prius fuerimus operati, queãdmodum etiã in alijs artibus: quæ enim vbi didicerimus facere oportet ea faciendo discimus, sicut enim ædificãdo ædificatores, cithara canẽdo citharœdi efficiũtur: ita quoque iusta agendo iusti, tẽperantia tẽperantes, fortia fortes euadimus. Huic rei attestatur id, quod in ciuitatibus fieri consueuit. legũ latores enim ciues assuefaciendo bonos reddunt: hæcque est vniuscuiusq; legũlatoris voluntas: qui vero id bene non efficiunt, peccant, atque in hoc bona respublica à mala differt. Accedit ꝙ ex ijsdẽ & per eadẽ omnis virtus & acquiritur & corrũpitur: simili modo etiã ars. ex eo enim ꝙ citharã pulsant & boni & mali citharistæ euadũt: eadẽ ratione quoq; ædificatores, & reliqui oẽs nã ex eo ꝙ ædificãt bene, boni: ex eo ꝙ male, mali efficiuntur. nisi enim ita esset, nullo opus esset doctore, sed omnes vel boni fierẽt, vel mali. Ita igitur in virtutibus quoq; est: agendo enim quæ ad cõmercia hominũ spectant, alij iusti, alij iniusti efficimur: agẽdo: quæ in terribilibus rebus consistũt assuescendoq; vel cõfidere vel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus: pari modo in ijs quæ ad cupiditates

ditates & iras pertinent, temperantes alij, & mã
sueti, alij iracundi & intemperãtes fieri conspiciũtur: illi, quod hoc: hi quod illo modo in illis se gerũt & vt vno verbo dicã, ex similibus operationibus habitus fiunt: vnde operationes qualitate quadã præditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentijs habitus quoq; consequãtur. non igitur parum refert, sic ne an sic statim ab adolescẽtia consuescat aliquis, sed quàmplurimum: imò totum in eo penitus consistit.

Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes.

Cap. II.

QVoniam igitur præsens tractatio non est speculationis causa, quemadmodum aliæ (nõ enim fit, vt cognoscamus quid sit virtus, sed vt boni efficiamur alioqui nulla eius esset vtilitas) necesse est, vt de actionibus, quomodo agendæ sint, cõsideremus: quippe cum in eis sita vis sit, vt habitus quoque præditi qualitate quadam reddantur, sicuti diximus. Agere igitur secundum rectam rationẽ cõmune est, & in præsentia ita sumatur: dicetur autem postea de ipso, & quid sit recta ratio, & quo modo ad alias vitutes sese habeat. Illudq; prius concessum apud nos constet, omnem de agendis disputationem figurã quadam, non autem exacte pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cùm pro subiecta materia rationes esse postulandas, quæque in actionibus versantur, vtiliaque sunt, nullam habere stabilitatem, sicuti neque salubria, diceremus. Cumque vniuersalis ratio eiusmodi sit, minus exquisitam quoque particularem esse

Pro subiecta materia rationes esse postulandas.

esse manifestum est: quippe cùm neque sub artem, neque sub præceptionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt, subinde opportunitatem obseruare: id quod in medicina, & in gubernandi arte conspicitur. Verùm licèt talis præsens hæc tractatio sit, enitendum est tamen, ut ei succurramus. Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & à defectu & ab excessu corrumpi solere (opus enim est, ut in obscuris manifesta adducamus testimonia) sicut in uiribus & sanitate cõspicimus. quæ enim nimium excedunt modum exercitationes, & quæ item deficiunt, uires corrumpunt: simili modo potus & cibi nimis uel copiosi uel tenues sanitatem: moderata uerò omnia & faciunt, & augent, & conseruant. Idem quoque in temperantia, & fortitudine, & alijs uirtutibus fit. Qui enim omnia fugit & timet, neque quicquam sustinet, ignauus: qui contrà nihil omnino timet, sed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni uoluptate fruitur, à nullaq; abstinet, intemperans: qui omnes fugit: quemadmodum agrestes, stupidus quidam est. nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corrumpi, à mediocritate autem conseruari consueuit. At uerò non solùm generationes & incrementa & corruptiones ex ijsdem & ab eisdem efficiuntur: uerùm etiam operationes in ijsdem quoq; erunt. nam in alijs, quæ manifestiora sunt, res ita se habet: ut in uiribus. nam & illæ tum ex multi cibi sumptione, tum ex multis laboribus sustinendis comparantur: & utraque hęc præstare maximè omnium robustus potest. Idem in uirtutibus contingit. ex eo enim, quòd abstinemus à uoluptatibus, efficimur temperantes:

& effecti temperantes maxime abstinere à uoluptatibus possumus. pari ratione in fortitudine, assuescendo formidanda contemnere, & sustinere fortes efficimur: effecti uerò, maxime sustinere ac pati terribilia possumus.

Virtutem moralem esse circa voluptates, ac dolores. Cap. III.

Signum autem habituum sit uel voluptas, vel ægritudo, quę facta subsequitur. Nam qui à corporis uoluptatibus abstinet, si eo ipso gaudet, temperans: si dolet, intemperans est existimandus. qui itē sustinet terribilia & uel gaudet, uel certè non dolet, fortis; qui autem dolet, ignauus est. moralis enim uirtus circa uoluptates doloresque uersatur: quippe cum ob uoluptatem mala agamus: ob dolorem uerò ab honestis abstineamus. Quapropter, ut Plato inquit, ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, ut ijs gaudeāt, & doleant, quibus gaudere & dolere debent: hæc enim recta eruditio est. Pręterea si uirtutes circa actiones & affectus sunt, & omnem affectum, omnemq; actionem sequitur uel uoluptas uel dolor: iccirco virtus circa uoluptates & dolores uersatur. indicant id punitiones, quæ per dolores adhibentur: sunt enim medicationes quædam: at medicationes per contraria fieri consueuerunt. Pręterea, quemadmodum etiam prius diximus, omnis animę habitus ad ea & circa ea naturam suam habet, à quibus deterior fieri & melior consueuit. at per uoluptates & ægritudines praui habitus fiunt, dum persequuntur aut fugiunt homines, aut quas non debent, aut quādo non

Omnem affectū, omnemq; actionem sequitur voluptas vel dolor.

non debent, aut quemadmodum non debent, aut quod alijs modis à ratione talia præscribuntur. Vnde etiam definientes uirtutes nonnulli impartibilitates, tranquillitatesq; esse quasdam eas asserunt: non tamen rectè: quia absolutè dicunt, neque addunt, Vt oportet, & quando, & cętera quę adiunguntur. talis igitur uirtus esse circa uoluptates & dolores facultas quædam ponitur, quæ optimas res agat: uitium autem contrarium. De ijsdem autem etiam inde esse manifestum poterit: quòd cùm tria sint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honestum, utile, & iucundum: & tria contraria, turpe, inutile, & molestum: circa omnia hęc bonus uir rectè agit, malus uerò peccat. ac præcipuè circa uoluptatem. nam & communis hæc est animalibus, & omnia, quæ in optionem ueniunt, consequitur: quippe cum tam honestum quàm utile iucundum ac uoluptuosum videatur. Adde, quòd ab infantia ipsa uoluptas in omnibus nobis inoleuit: ut difficilè sit affectum eiusmodi uitæ nostræ penè incorporatum atque imbibitum extergere. Quinetiam ad regulam uoluptatis & doloris actiones dirigere alij magis, alij minus consueuimus: ut propterea præsentem tractationem circa hæc uersari necesse sit. non enim parum ad actiones facit bene'ne an malè gaudeamus, aut doleamus. Pręterea uoluptati repugnare difficilius est, quàm iræ, ut Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius est, semper & ars & uirtus uersatur: quod enim bene fit, melius in eo est. quare propter hoc etiam circa uoluptates & dolores totum negotium & moralis & ciuilis uersabitur. qui enim bene his utetur, bonus: qui malè, erit malus.

Circa difficilius, semper ars, & virtus versatur.

lus. Virtutem igitur circa uoluptatem & dolorem uersari, ab ijsdemque, à quibus fit, & augeri & corrumpi, cùm scilicet non eodem modo existunt, necnon circa eadem operari, ex quibus ortum habet, satis dictum sit.

Quæ inter iusta agere, & iustè agere differentia sit. Cap. IIII.

DVbitaret autem quispiam quo modo dicamus iustos iusta agendo, temperantia temperantes effici oportere. nam si agunt iam iusta & temperantia, iusti iam sunt, & temperantes: sicut si grammatica & musica, grammatici & musici iam sunt. An neque in artibus ita res se habet: quippe cùm possit grāmaticum quippiam aliquis facere, uel ex fortuna, uel alio suggerente. tunc tamen erit grammaticus, & si grammaticum aliquid, & grammaticè faciet: hoc est ex grammatica arte, quæ in ipso est. Præterea neque simile hoc est in artibus & uirtutibus. quæ enim ab artibus fiunt, id in seipsis habent, quòd benè effectę sint: satis si quidem illud est, ut quoquo modo efficiantur. quæ uerò secundùm uirtutes fiunt, non si aliquo modo ipsa sese habeant, continuò iustè & temperanter aguntur: sed si etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primum quidem, si sciens: deinde, si eligens: atq; eligens propter ipsa: tertio, si stabili atque immutabili affectu præditus agat. Hęc uerò ad alias artes consequendas connumerari non solent, sed ipsa sola cognitio sufficit: ad uirtutes autem cognitio parum, uel nihil ualet: reliqua non parum, sed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiam comparentur,

tur, quòd sæpe iusta & temperantia aguntur. Res igitur, iustæ & temperantes dicuntur, cùm fuerint tales, quales uir iustus vel temperans ageret. iustus uerò uir & temperans est, non qui hæc agit: sed qui etiam ita agit, ut iusti & temperantes solent. rectè igitur ex eo, quòd iusta agit, iustus: & ex eo quòd temperantia, temperans fieri dicitur, non agendo autem hæc, ne futurum quidem esset, ut bonus quispiam euaderet. Plerique tamen cùm hæc non agant, ad disputationem confugiunt. putantque ita se Philosophari, ac probos futuros: qui sanè perinde faciunt, atque ægrotantes: qui cùm medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum, quæ ab ipsis mandantur, efficiunt. sicut igitur neque illi corpore unquam bene ualebunt, dum ita curantur: sic neque isti animo, dum ita philosophantur, bene habebunt.

De affectu, facultate, habitu, & habitum esse genus virtutis. *Cap. V.*

POst hæc autem quid sit ipsa uirtus, considerandum est. Quoniam igitur tria sunt, quæ in anima efficiũtur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex ijs esse uirtutem necesse est. Affectus autem uoco cupiditatem, iram, † excandescentiam, timorem, fiduciam, iniudiam, gaudium, amicitiam, odium, desyderium, æmulationem, misericordiam: ea denique omnia quæ uoluptas uel dolor consequitur. Facultates uerò seu potentias eas, quibus idonei esse dicimur, ut his omnibus afficiamur: id est quibus uel irasci, vel dolere, uel misereri possumus. Sed habitus eos appello, quibus uel bene uel male

† *Mul. cod. non habẽt excãdescentiam.*

ad affectus nos habemus: ut ad irascendum, si vehementer aut remissè, malè: si mediocriter bene. simili modo ad reliqua. Affectus igitur, neque ipsę uirtutes, neque ipsa uitia sunt. Nam neq; ex illis boni, uel mali dicimur, sed ex uirtutibus, aut uitijs. neq; ex illis laudari, aut uituperari consueuimus. non enim qui timet, aut irascitur, laudatur: neq; qui irascitur absolutè, uituperatur; sed qui quodammodo ita afficitur: sed ex uirtutibus & uitijs & laudamur & uituperamur. Praeterea irascimur & timemus sine electione: uirtutes uerò sunt electiones quędam, aut non sine electione existunt. Ad hęc, ex affectibus moueri dicimur, ex uirtutibus uerò & vitijs non moueri, sed quodam modo disponi. Propterea neque facultates & potentię sunt: quippe cùm neque boni neque mali ob id dicamur, quòd absolutè † agere possimus: neq; laudemur, aut uituperemur. Adde quòd facultate prędití & potentes natura sumus: boni aut mali, sicut superius diximus, natura minimè efficimur. Si ergo uirtutes neque affectus sunt, neq; facultates; habitus necessariò sunt. Quid igitur sit uirtus genere, ita dictum est.

† *a.l. affici.*

De duplici mediocritate, & uirtutis substantia. *Cap. VI.*

Oportet autem, ut non solùm ita dicamus, habitum esse uirtutem: sed qualísnam habitus ea sit, quoque explicemus. Dicēdum est igitur omnem uirtutem, & ipsum id cuius est virtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exēpli gratia, oculi uirtus & oculum ipsum, & opus ipsius bonum facit: quippe cum oculi

oculi uirtute fiat, ut bene inſpiciamus. ſimili modo equi uirtus & equum ipſum probum efficit, & ad curſum, geſtandumque ſeſſorem, ac ſuſtinendos hoſtes idoneum. Quòd ſi in omnibus ita ſe habet res, uirtus quoque hominis nihil aliud erit quàm habitus, ex quo & bonus homo ipſe efficietur, & bene opus ſuum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc etiam eſſe manifeſtum poterit: ſi qualiſnam ſit natura ipſius uirtutis contemplemur. In omni igitur re continua ac diuiſibili aliud plus, aliud minus, aliud æquale accipere poſſumus: atque hæc uel quantū ad ipſam rem attinet, uel quantum ad nos. æquale autem inter exceſſum & defectum medium quoddam eſt. Ac rei quidem medium id dico, quod ab vtroq; extremo æquè diſtat: eſtque unum & idem omnibus. quantum uerò ad nos, quod neque modum excedit, neq; deficit: idq; non unum & idem apud omnes eſt. verbi cauſa, ſi decem plura ſunt, & duo pauca: ſex media accipiunt quantum ad rem: quippe quæ ex ęquo & ſuperent, & ſuperentur. id quod ſecundùm arithmeticam rationem medium eſt. Quantū ad nos uerò non ita eſt accipiendū. non enim ſi alicui decem minas comedere multum eſt, duas parum: ſex ei Alipta comedendas præcipiet. nam fortaſſe id quoque ei qui ſumptuus ſit, erit uel nimium uel parum: Miloni quidem parum: nimium autem ei qui exercitationem incipiat. Idem in curſu & lucta conſiderandum eſt. Ita igitur unuſquiſq; ſcientiæ alicuius particeps, exceſſum & defectum fugiens, mediū quęrit, atq; eligit: ac medium quidem non rei, ſed quod quantum ad nos medium eſt. Quòd ſi omnis ſcientia ad medium ſpectans, atque ad

Medium quid.

ipſum ſua opera dirigens ita opus bene abſol-uit: ut de bene abſolutis operibus illud dici conſueuerit, ut neque demi neque addi quicquam poſſe fateamur: quaſi exceſſus & defectus quod bene eſt, corrumpat: mediocritas conſeruet. Si boni igitur artifices, ut nunc dicebamus, ad hoc ſpectantes operantur: uirtus uerò omni arte exactior eſt & melior, quemadmodum etiam natura: efficitur proculdubio ut ea medij coniectrix ac collimatrix ſit. De morali loquor. hæc enim circa affectus & actiones uerſatur: in quibus exceſſus & defectus & medium eſt: ut & timeat, & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, iraſcatur & miſereatur, ac demum lętetur & doleat magis & minus: atq; utraq; hæc non bene. nam quando oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius cauſa, & ut oportet, hæc facere, medium eſt atque optimum: id quod eſt ipſius uirtutis. Simili modo circa actiones eſt exceſſus & defectus & medium. at uirtus circa affectus actioneſq; uerſatur: in quibus exceſſus peccat, defectus uituperatur, medium verò & laudem & rectam exequutionem conſequitur. Hæc autem utraq; ad uirtutem pertinent. mediocritas igitur quędam uirtus erit, cum medij ipſius coniectrix, collimatrixq; ſit. Præterea peccare multis modis poſſumus: malum enim eſt infiniti, ut Pythagorici coniectabant, bonum autem finiti: rectè agere uno uero modo tantùm licet. atque iccirco illud facile, hoc difficile: eſt facile ſiquidem eſt à ſcopo aberrare, ſicut ipſum attingere difficile. ob id igitur exceſſus & defectus uitij eſt, uirtutis mediocritas. nam,

Simpliciter, bonus eſt, ſed malus omnimode.

Virtutis definitio. Virtus igitur eſt habitus electiuus in mediocri-

tate quantum ad nos consistens: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita, vt prudens pręfiniret: mediocritas autem duorum vitiorum, alterius per excessum, alterius per defectum. atq; eo etiam, quòd vitia alia deficiunt ab eo quod fieri debet, alia exuperant & in affectibus & in actionibus: virtus verò medium & inuenit, & eligit. Quapropter substãtia quidem & ratione quæ quid sit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem spectat, & quod bene se habet; extremitas virtus est. Neque tamen omnis actio, omnisque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine cum prauitate implicantur: vt maleuolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, vt adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc & huiuscemodi ita appellantur, quia non excessus ipsorum aut defectus; sed ipsa mala sunt: vt nullo modo possit quispiam in ipsis rectè agere, sed peccare semper necesse sit: neque bene, aut non bene se gerat, dum quatenus & quando, & quomodo oportet, adulterium committit: sed dum absolutè vnumquodque horum facit, continuò peccet. Perinde igitur est, ac siquis iniustè, ignauè, intemperanterque agendo ponendam esse mediocritatem, excessumque & defectum censeat: nam hoc modo exuperationis & defectionis mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectionis defectio inueniretur. Quemadmodum autem temperantiæ & fortitudinis nullus est excessus, aut defectus, propterea quòd medium ipsum extremum etiam quodam modo est: ita neque illorum mediocritas vlla, aut excessus aut defectus esse potest: sed vtcunque

agantur, peccatum eſt. omnino enim neq; exuperationis, aut defectionis mediocritas; neque mediocritatis exuperatio aut defectio vlla eſt.

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. Cap. VII.

AT verò non oportet ſolùm vniuerſaliter hæc dicere, ſed particularibus etiã accommodare. quæ enim de actionibus fiunt diſputationes, ſi vniuerſaliter tractantur, communiores: ſi particulariter, veriores ſunt. circa particularia enim actiones verſantur, quibus conſentanea eſſe debent quæ dicuntur. Sumẽda igitur hęc ex deſcriptione ſunt. Circa timores quidem & fiducias mediocritas fortitudo eſt. corũ verò qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat nomine: multa enim ſunt, quæ nomen non habent: qui confidendo exuperat, audax eſt. at qui & in timendo exuperat, & in confidendo deficit, is eſt ignauus. Circa voluptates verò & ægritudines non omnes, ſed corporales, atque eas maximè quæ in tactu exiſtunt, circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia eſt: exceſſus intemperantia. at quia non admodum inueniri conſueuerunt, qui in voluptatibus deficiant, iccirco neq; nomen aliquod huiuſcemodi homines adepti ſunt: ſed ſtupidi appellentur. Circa dationem acceptionemque pecuniarum mediocritas eſt liberalitas: exceſſus & defectus prodigalitas & illiberalitas ſeu auaritia: in quibus contrario modo excedunt & deficiunt homines. prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: auarus contrà excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nunc figura quadam ac ſummatim

dicimus,

dicimus, hac ipsa breuitate contenti: postea accuratiùs de ijsdem pertractabimus, ac definiemus. Iam circa pecunias aliæ quoque sunt dispositiones, è quibus mediocritas magnificentia est. nam magnificus à liberali eo differt, ꝙ ille circa parua, hic circa magna versatur. excessus est decori imperitia, seu indecorum, & ineptitudo operaria: defectus paruificentia: quę vitia differunt etiam ipsa ab ijs, quæ circa liberalitatem sunt. quomodo verò differāt, posterius dicetur. At verò circa honorem & ignominiam mediocritas est magnanimitas: excessus inflatio quæ dicitur: defectus pusillanimitas. Sicut autem magnificentiæ liberalitatem correspondere diximus, vt in eo ab illa differret, ꝙ circa parua versatur: ita magnanimitati, quæ in magno honore versatur, alia quædam virtus correspondet, cuius circa parua officium est. fit enim, vt sicut oportet, honor appetatur: & magis etiā vel minus quàm oportet. vnde qui in appetitione hac excedit, ambitiosus: qui deficit, inambitiosus dicitur: medius nomine vacat. dispositiones quoq; ipsæ innominatæ sunt: ambitiosi tantū, excepta, quæ ambitiositas dicitur. hincq; euenit, vt extremi de media sede decertent. & nos quoq; medium interdum ambitiosum, interdum inambitiosum vocitamus: & modò ambitiosum, modò inambitiosum laudamus. Qua de causa verò id fiat, in sequētibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modo quo cœpimus, pertractandū est. Circa iram igitur excessus, & defectus, & mediocritas quoq; est: sed, cùm nominibus ferè careant, medium mansuetum, mediocritatem mansuetudinem vocabimus. ex extremis verò ille qui excedit, iracundus sit, & vitiū

iracundiæ

iracundia: qui deficit, iræ vacuus: & defectus irę vacuitas appelletur. Sunt autem etiam aliæ tres mediocritates, quæ similitudinem quandam inter se habēt, sed tamen differunt: cùm enim circa sermonum, actionumq; communionem omnes versentur, in eo sunt dissimiles, q᷑ vna circa verum, quod in ipsis est, alię circa iucundum negotium suum habent: quod quidem iucundum duplex, alterum in ioco, alterum in omnibus vitæ commercijs cōsistit. Dicendum igitur de his quoq; est, vt magis in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, extrema verò neque recta, neq; laudabilia, sed vituperatione digna haberi, ex his verò pleraque nomine etiam ipsa vacant. sed tentandum tamen sicut in cæteris, nomina quoq; his inuenire: quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio possit. Circa verum igitur, qui mediocris est, verax, mediocritas ipsa veritas seu veracitas nuncupetur. fictio verò, si in maius quid, quàm re vera sit, tendit, arrogantia, & qui eam habet, arrogans: sin in minus, dissimulatio, quique ea est præditus, dissimulator appelletur. Circa iucundum verò, si est in ioco mediocris, facetus, & dispositio ipsa facetudo est: excessus scurrilitas; & qui ea est præditus, scurra: qui autem deficit, rusticus quidam, & rusticitas ipse habitus dicitur. si est in cęteris vitæ commercijs, qui sicut debet iucundus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob vtilitatem aliquam suā id facit, adulator: atqui deficit, in omnibusque iniucundè se gerit, litigiosus quidam & morosus appellatur. Sunt quoque in affectibus, & in ijs, quæ circa affectus sunt, mediocritates quædam. verecundia enim virtus

quidem

quidem non est, sed laudatur: tamen simili modo verecũdus. nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens, atq; excedens quidem quasi pauidus qui in omnibus verecundatur: deficiens qui nihil omnino veretur, impudens: mediocris verecundus appellatur. Indignatio quoque inuidiæ mediocritas est & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritudinem & voluptatem versantur, quæ susci pitur ex ijs, quæ alijs cõtingunt. indignabundus enim dolore afficitur, cùm aliquos prospera fortuna indignè vti videt; inuidus verò hunc excedens ex omnibus dolorem percipit, at maleuolus tantum à dolendo deficit, vt etiam gaudeat. Ac de his quidem alius erit differẽdi locus. De iustitia quoq;, quia non simpliciter dicitur, postea distinguemus, ac de vtraque quomodo mediocritates sint, explicabimus, de virtutibus item rationalibus simili modo.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.
Cap. VIII.

CVm tres autem dispositiones sint, duo scilicet vitia, per excessum vnum, alterũ per defectũ, & virtus vna quæ mediocritas est: omnes omnibus quodãmodo opponuntur. extremæ enim & mediæ, & inter se cõtrariȩ sunt: media verò extremis. nam quemadmodu æquale si minori comparetur, maius: si maiori, minus euadit: ita quoque medij habitus tam in affectibus, q̃ in actionibus, si ad defectus spectemus, excedunt: si ad excessus, deficiunt. fortis enim respectu ignaui, audax: respectu audacis contrà ignauus videtur, simili modo etiam temperans, si ad stupidũ referatur, intemperans: si ad intem-

peramtem,

perantem, stupidus. item liberalis ad auarum comparatus, prodigus: ad prodigum verò auarus: vnde efficitur, vt extremi medium ad alterũ vterq; expellant: & fortem quidẽ timidus audacem, audax timidum vocet, atq; in alijs simili modo. Cùm hæc igitur ita inter sese opposita sint: extremis maior inter se quàm cum medio cõtrarietas est, quippe cùm longius à se mutuò quàm à medio distent, quemadmodum magnũ à paruo, & paruum à magno abest lõgius, quàm alterutrum ab eo quod æquale est. Adde quòd nonnullis extremis cum medio esse similitudo quædam videtur: vt audaciç cum fortitudine, & prodigalitati cum liberalitate: at extremis inter sese maxima est dissimilitudo. Quç verò maximè à se mutuò distant, cõtraria esse definiuntur: quare fit, vt magis cõtraria ea sint, quæ magis distant. Iam verò medio in nonnullis defectus, in nõnullis excessus magis opponitur: exẽpli gratia, fortitudini nequaquam audacia quæ est excessus. sed ignauia quæ est defectus, magis aduersatur: temperantiæ item nõ stupiditas quæ deficit; sed quæ excedit, intemperantia magis opposita est. Id verò duabus de causis euenit, vna est ex ipsa re: nam quia propius est & similius medio alterum extremum, iccirco non id, sed contrarium magis opponimus: vt quoniam similior esse fortitudini propiorq; audacia videtur, ignauia verò dissimilior: ignauiam fortitudini magis opponimus, quippe cùm ea, quæ magis à medio distant, magis contraria esse videantur. atque hæc vna ex re ipsa causa est. Altera est ex nobis ipsis. ad quæ enim nos natura quodammodo magis sumus affecti, ea medio magis esse contraria videntur: verbi causa, ad voluptates natu-

tes natura magis ſumus affecti. icci rco ad intemperantiam ſumus, quàm ad modeſtiam procliuiores: hæc igitur magis contraria eſſe dicimus, ad quæ maius incrementum in nobis fit: ac propterea intemperantia, quæ eſt exceſſus, temperantiæ magis contraria eſt.

De præceptis, quæ ad ipſum medium ducunt.
Cap. IX.

VIrtutem igitur moralem mediocritatem eſſe, atq; id quomodo: mediocritatemq; eſſe duorum vitiorum, quorum alterum per exceſſum, alterum per defectum ſit: necnon eiuſmodi eam eſſe, propterea ꝙ medij cõiectrix eſt, quod in affectibus actionibuſq; exiſtit, ſatis dictum eſt. Idcirco probum eſſe etiã difficile eſt: quippe cùm in vnaquaq; re medium inuenire ſit difficile, vt circuli mediũ deprehendere non cuilibet, ſed ſcientis ſolummodo eſt: ſic quoque & iraſci, & dare pecuniam, & ſumptus facere cuiuſlibet eſt, & facile: at cui, & quantũ, & quando, & cuius cauſa, & quomodo oportet eadem hæc facere, non cuiuſlibet, neque facile eſt: ſi quidem rectè facere, & rarum eſt, & laudabile, quemadmodum etiã honeſtum. Quocirca oportet eum, qui medium coniectare vult, primum à magis contrario recedere, quemadmodum etiam Calypſo ita monebat,

Sic procul a fumo, atque vndis cohibere carinam
Sis memor.

Ex extremis enim alterum magis alterum minus peccabile eſt. Quoniam igitur mediũ aſſequi ita exquiſitè difficile eſt: ſecũda, vt inquiũt, nauigatione minima ex malis ſumenda ſunt. Id autem erit eo maximè modo, quo diximus. Spectandum verò eſt, ad quæ nos procliuiores

ſimus

ſimus: quippe cùm alij ad alia natura propenſi ſint: id quod ex voluptate & dolore qui nobis euenit, facile perſpiciemus: atq; in contrarium nos ipſos abſtrahendũ. nam ſi procul à peccando nos ipſos remouerimus, ad medium deueniemus, id quod qui ligna diſtorta dirigunt, facere conſueuerunt. In omnibus autem à iucunditate & voluptate maximè cauendum eſt: non enim de ipſa incorrupti iudicamus. Quod ergò Troianorum proceres erga Helenam fecerunt, id nobis quoq; erga voluptatem faciendum eſt: in omnibuſq; voce illorũ erga ipſam vtendum. ſi enim ita à nobis ipſam dimiſerimus, minus peccabimus. Hæc igitur facientes, vt ſummatim dicam, maximè mediũ aſſequi poterimus. Quanquam id fortaſſe difficile admodum eſt, & præcipuè in particularibus ac ſingulis: nõ enim facile definire poſſumus quomodo, & quibus, & ob quæ, & quatenus iraſcendũ ſit: nos nanq; interdum eos, qui deficiunt, laudamus, & manſuetos vocamus: interdũ qui exaſperantur, infenſique ſunt, viriles appellamus; qui verò parum à rectè agendo ſiue ad maius, ſiue ad minus declinat, non vituperatur: ſed qui multum excedit: is enim minimè latet, quouſq; autem & quatenus reprehẽdendus aliquis ſit, definiri ratione non facile poteſt. non enim ſtatui diuerſum quippiam à ſenſibilibus debet; alia verò in particularibus conſtituta ſunt, & in ſenſu iudicium eſt. Hoc itaq; tãtum id declarat, medium habitum in omnibus eſſe laudabilem: oportereque modò ad exceſſum, modò ad defectũ declinare: ita enim facillimè fiet, ut medium, rectumque ipſum aſſequamur.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum,

LIBER TERTIVS.

SVMMAE LIBRI.

De spontaneo & inuito: ac de iis, quæ ad spontaneum consequuntur. De fortitudine: De temperantia: ipsarum speciebus, atq; extremis.

De spontaneo, & inuito. *Cap. I.*

CVM virtus circa affectus, actionesque versetur, cumque in spontaneis laudes & vituperationes, in inuitis venia, interdum etiam misericordia existat: necessarium fortasse est ijs qui de virtute consyderant, spontaneum, & inuitum definire: id quod etiam ijs qui leges sanciunt, ad præmia, pœnasq; instituendas minimè inutile est. Videntur vero inuita ea esse, quæ aut vi, aut ignoratione efficiuntur. Id autem est violentum, cuius principium extrinsecus eiusmodi est, vt ei neque qui agit, neq; qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum si ventus aliquò, aut homines qui potestatem habeant, nos detulerint. Quęcunque autem timore maiorum malorum, † vel ob honestum aliquod agun-

Violentum quid.

† quàm ob bonum.

aguntur: vt si tyrannus aliquibus, quorum parentes ac liberos in potestate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quique id agerent, salui essent: qui nō agerent, perirent: vtrum spontanea sint, an inuita, cōtrouersum est. Tale quid etiam in iacturis contingit, quæ in tempestatibus fieri consueuerunt. nemo enim sponte absolutè sua abijcit, sed ob salutem tum suam, tum aliorum, omnes, modò mētis compotes sint, facere id videntur. Mistæ igitur huiusmodi actiones cùm sint, spōtaneis tamē magis sunt similes: quippe cùm eligendæ sint, tunc cùm aguntur, finis uerò actionis in occasione sit, & sponteneum igitur & inuitum, quando id agit quisque, dicendum est: agit autem sponte: principium enim mouendi instrumentarias partes in huiuscemodi actionibus in ipso est: at quorum principium in ipso est, ea agere uel non agere in ipso quoque est situm, spontanea igitur huiuscemodi sunt, simpliciter verò inuita: quippe cùm tale quippiam per se eligat nemo. Ob actiones autē huiuscemodi interdum etiam laudātur homines, cum pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerint: si uerò ecōtrario, vituperantur: nam turpissima sustinere nullius honestæ, aut mediocris rei causa, malū est. Ob nonnulla verò laus quidem minimè, sed venia exhibetur: cùm ea quę non debet, agit quispiam ob eiusmodi, quę & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerentur: quædam autem fortasse sunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compellive potest: sed potius extrema quæq; pati, ac mori conuenit. etenim ridicula ea sunt quæ Euripideum Alcmæonem ad matrem interficiendam compulerunt. Sed difficile interdū

est

est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendum sit: difficilius etiã in ijs, quæ decreuerimus, persistere. vt plurimũ enim quæ expectãtur molesta: quæ verò cogunt, turpia sunt. vnde & laudes & vituperia ijs contingere consueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt, coacti. Qualia igitur esse violenta dicenda sunt? An simpliciter cùm & causa extrinsecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit: quę verò licèt per se inuita sint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint, principiumque in agente habuerint: ea per se inuita, nũc autem & pro his spontanea sunt? imò sunt spõtaneis similia. actiones enim circa particularia fiunt: hæc autem spontanea sunt, quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus existunt: qualia pro qualibus eligenda sint, definiri non facile potest. Quòd si quispiam & iucunda & molesta esse violẽta idcirco dixerit, quòd extrinsecus sint, & nos cogãt: is efficiet, vt ea ratione omnia sibi esse violenta vnusquisq; putet: quippe cum horũ causa omnia omnes agant: alij violenter & inuiti ob molestum: alij ob iucundum cum voluptate. Sed ridiculum sanè est in externa potius causam referre quàm in seipsum, quòd huiuscemodi rebus facilè capiatur: & honesta sibi, turpia iucundis ascribere. Videtur autem violentum id esse, cuius principium extrinsecus est, nihilq; ad id confert ille qui cogitur: at quod ob ignorationem fit, non spontaneum quidẽ omne est: sed inuitum id est, quod vel dolorem vel pœnitentiam affert. qui enim cum ex ignoratione quippiam egerit, factum minimè ægrè fert: is sanè neque sponte egit, id quod ignorauit: neq; inuitus, cùm non doleat. ex iis igitur, qui ex *Violẽtum quid.*

ignoratione agunt, quem facti pœnitet, fecisse inuitus uidetur: quem nō pœnitet, quia tamen diuersus est, nō sponte egisse dicatur: nam quia differt, melius est vt nomen quoque proprium habeat. Diuersum quoque est, ex ignoratione, & ignorantem agere. qui enim vel ebrius est, vel iratus, non uidetur ex ignoratione agere, sed ob aliud quippiam ex iis quæ dicta sunt: quippe cùm non sciens, sed ignorans agat. Vnusquisq; igitur prauus quid agendum, à quibusque abstinendum sit, ignorat: obque huiuscemodi errorem iniusti, & omnino mali homines efficiũtur. Inuitus igitur dici debet, non siquis ignorat id quod conducit: non enim ignoratio, quæ in electione consistit, inuiti est causa, sed prauitatis: neque ea quæ est vniuersalis: quippe cùm ob eam homines uituperentur, sed ea, quæ circa particularia versatur, in quibus & circa quæ actio existit. in his enim & misericordia & uenia locum habet: nam qui horum aliquid ignorat, is sanè inuitus agit. Melius autem fortasse est, vt hæc quænam, & quot sint, explicemus. considerandum igitur est, quis, & quid, & circa quid, aut in quo agat: interdum etiam quo, ut instrumento: & cuius causa, vt salutis: & quomodo, vt sensim an vehementer. hæc enim omnia nisi insanus sit, nemo ignorat: sed neque ipsum agentem: quo pacto enim se ipsum ignorauerit quispiam? ignorare tamen id quod agit aliquis potest: exempli causa, cùm lapsos se dicendo esse inquiunt, aut ignorasse arcanum esse: vt Aeschylus mysteria: aut ostendere volētes emisisse, ut catapultam: existimare etiam aliquis filium esse hostem posset, vt Merope: & mucronatam hastam retusam esse: & lapidem esse pumicem, posset

Diuersum est ex ignoratione & ignorantē agere.

posset item quis salutis causa uerberans ac feriens interficere:& monstrare uolens, quemadmodum faciunt ij qui summis manibus certãt, percutere. Cum in omnibus igit his, in quibus est actio, ignorantia contingat: fit, vt qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egisse videatur. atque id in præcipuis maximè: præcipua autem esse ea videntur, in quibus ipsa actio est, & id cuius causa quippiam fit. Oportet tamen, vt actio hæc, quæ ex tali ignoratione inuoluntariè facta esse dicitur, dolorem ac pœnitentiam afferat. Cùm igitur inuitum sit, quod vel vi vel ignoratione agitur: spontaneum illud esse videbitur, cuius principium est in eo qui agit, particularia cognoscente, in quibus actio consistit. Fortasse enim non rectè dicuntur inuita ea esse, quæ vel ex ira, vel ex cupiditate efficiuntur. Primùm enim nullum ex alijs animalibus sponte aget: sed neq; pueri. Deinde, vtrum nihil ex ijs quæ vel ex cupiditate, vel ex ira agimus, sponte faciemus? an honesta sponte, turpia inuiti agemus? An id ridiculum existimandum est, cùm vna causa vtrorumque sit? Absurdum fortasse etiam est, inuita ea esse dicere, quę oportet appetere, oportet autem & ob aliqua irasci, & nonnulla appetere, vt sanitatem, & disciplinam, videnturq; ea quæ inuita sunt, molesta: quæ ex cupiditate fiunt, iucunda esse: Præterea quid interest inter ea quæ ex ratione, aut ex ira peccamus, ad hoc vt inuiti fecisse videamur? fugienda enim ambo sunt: videnturque irrationales affectus nihilominus humani esse: actionesq; ipsius hominis ab ira, & cupiditate proficiscuntur: vt absurdum sit inuita hæc existimare.

Spontaneũ quid.

Oportet aliquando irasci.

De electione. *Cap. II.*

CVm quid sit spontaneum, quidq; inuitum definiuerimus: sequitur vt de electione iã disseramus: quippe quę & virtuti maximè esse affinis, & magis quàm actiones mores ipsos iudicare videatur. Electio verò spõtaneũ quoddam esse apparet: non idem tamen prorsus est. spontaneum enim latius patet: nam & spontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est, electio minimè: & quę de improuiso fiunt, spontanea sunt, non autem ex electione. Qui verò eam vel cupiditatem, uel iram, vel voluntatem, vel opinionem quandam esse affirmant, non rectè dicere videntur: electio enim non est communis nobis cum brutis; sed cupiditas & ira, est. Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: continens contra cum electione, & non cum cupiditate. Adde quòd electioni cupiditas aduersatur: cupiditas autem cupiditati minimè. Cupiditas prętcrea iucundi & molesti est: electio neq; iucundi, neq; molesti. Sed ira quoq; esse multo minus videtur: minimè enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta esse existimantur. At verò neque voluntas ullo modo est: licet proxima ei esse videatur. electio si quidẽ eorũ minimè est, quæ fieri non possunt: quæ siquis diceret se eligere, stolidus esse videretur: voluntas verò est, vt immortalitatis. voluntas præterea est eorum etiã, quæ nullo modo ab eo qui vult, agi queunt: vt histrionem aliquem, aut athletam victorem euadere. cuiusmodi sanè nihil quispiam eligit: sed ea solummodo quę ex sese fieri posse existimauc-

mauerit. voluntas præterea finis magis est: electio verò eorum quæ ad finem spectant. vt, sani esse volumus: eligimus verò ea, quibus sani esse valeamus. felices quoq; esse volumus, atq; ita dicimus: dicere verò, eligimus felices esse, minimè conuenit. omnino enim in ijs esse electio videtur, quæ in nostra potestate sita sunt. Verùm neq; opinio est. opinio enim circa omnia versatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant, q̃ quæ in nostra sita sunt potestate. adde quòd vero & falso, non bono & malo distinguitur: at electio his magis. In vniuersum verò esse idem cum opinione electionē fortasse neq; diceret quispiā: sed ne cum aliqua quidem in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadā affecti sumus: opinando autem minimè. Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiusmodi quippiā: opinamur verò quid sit aliquid, aut cui, aut quomodo cōferat, sed accipere vel fugere non admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eò quòd eius est, cuius esse magis oportet, aut quòd recta est: opinio, quia est vera. Quæ itē maximè scimus esse bona, eligimus: quæ nō admodū scimus, ea opinamur. videnturq; non ijdem optima & eligere & opinari: sed nonnulli sunt, qui melius opinantur, ob vitium tamen ea quæ non decet, eligere consueuerunt. Antecedat autem, an sequatur electionē opinio, nihil interest: non enim id nunc consyderamus: sed an idem cum opinione aliqua electio sit. Quid igitur, aut quale est electio, quando nihil eorum est, quæ dicta sunt? spōtaneum sanè esse quoddā videtur. nō omne tamen spontaneum eligibile est: sed id scilicet, quod est præconsultatū: quippe cùm electio seu

propositum cum ratione, ac cogitatione existat: id quod significare nomen etiam ipsum videtur. quasi id quod eligitur seu proponitur, ex alijs legatur, ponatúrve ante alia.

De consultatione. *Cap. III.*

VErùm cõsultántne de omnibus homines, quodlibetq́; est cõsultabile: an de quibusdam non est consultatio? Sed fortasse cõsultabile id dicendum est, de quo mentis cõpos vir, non quiuis vel stolidus vel insanus consultaret. De æternis autem nemo consultat: vt de mundo, aut diametro & latere quòd nulla inter se æquabilitate conueniãt: at neq; de ijs quę in motu quidem sunt, sed semper tamen circa eadem versantur, siue necessitate, siue natura, siue aliqua alia de causa: vt de solstitijs, atq; ortibus: neq; de ijs quæ aliàs aliter eueniunt: vt de siccitatibus, & imbribus: neq; item de ijs quæ fortuna contingunt: vt de thesauri inuentione. Sed neq; de humanis omnibus cõsultamus: verbi causa quomodo Scythæ optimè administrare rempub. possint, nullus ex Lacedæmonijs consultat: nihil enim ex his eiusmodi est, vt agi per nos ipsos valeat. Consultamus autem de agendis rebus, atq; ijs quæ in nostra sitæ sunt potestate: hæc enim restant: quippe cùm causæ nullæ aliæ esse videantur, quàm natura, & necessitas, & fortuna: mens præterea, atq; omne id quod per hominem agit: vnusquisq; autem de ijs, q̃ per ipsum agi possunt, consultet. Ac circa quidem exquisitas ac certas scientias, easq́; quæ ex sese sibi sufficiunt, nulla cõsultatio est: vt de literis:

teris: non enim dubitamus, quomodo scribendum sit. Sed de ijs, quæcunq; per nos fiunt, neq; semper eodē modo eueniunt, cōsultamus. vt de ijs quæ ad medicam artem spectāt, & pecuniariam: atq; eò magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria, quāto minus exactis, atq; exquisitis rationibus constat. ac simili modo de reliquis. Magis etiam in † artibus quàm in scientijs consultatio est: eò quòd in ipsis magis ambigere consueuimus. Consultatio autem de illis est, quę vt plurimum quidē fiunt: incerta tamen sunt quomodo euadant: & in quibus indeterminatio existit. Ad magnas verò res consultores etiam adhibere consueuimus, nobis ipsis diffidētes, quasi sufficere ad discernendū soli nequeamus. Ac cōsultamus quidem non de finibus, sed de ijs quæ ad finem tendunt. nam neq; medicus an sanare, neq; orator an persuadere, neq; ciuilis an bene legibus institutam patriā reddere debeat: neq; ex alijs quispiam de fine consultat. sed omnes, cùm finem quendā statuerint, quo modo, ac per quę euenire is possit deliberant: siq; is per plura fieri posse videatur, per quódnam facillimè atq; optimè fieri queat, considerat. si per vnum, quo modo per id effici rectè valeat: & illud item per quid, atq; id tantisper, donec ad primam causam deuenerint: id quod in inuentione extremum est. Qui enim cōsultat, quærere videtur & resoluere prædicto modo, quemadmodum designationem. Non quælibet autem quæstio consultatio est, vt mathematicæ: sed quęlibet tamen consultatio inquisitio est. & quod extremū est in resolutione, in generatione esse primū videtur: atque hi cùm in rem quæ fieri nequeat, incide-

† a. l. opinibus.

Non cōsultamus de finibus, sed de ijs quæ ad finē tendunt.

Extremum in resolutione, in generatione videtur esse primum.

rint, desistũt: ut si pecuniis opus sit, earumq; expeditio nullo modo appareat: si uerò fieri posse res uideatur, eam aggrediuntur. fieri autẽ posse ea dicuntur, quæ per nos fieri possunt: nam quæ per amicos fiunt, per nos quodã modo fieri videntur: quippe cùm principiũ in nobis sit. Quæruntur autem interdum instrumenta, interdum vsus ipsorum. simili modo quoque in reliquis interdum per qđ, interdum quo pacto, aut per quid quippiã fieri debeat. Videtur autẽ, quemadmodum dictum est, homo esse actionũ principium: consultatio uerò de iis esse, quæ ab ipso homine agi queunt: actiones autem aliorum causa fiunt. nõ est igitur consultabilis finis: sed ea in consultationem veniunt, quæ ad finem ipsum spectant: neque hæc tamen particularia vt, an panis hoc sit, uel subigatur, uel qualitate affectus sit, vt oportet: ad sensum enim hæc pertinent. nam si semper consultaret quispiam, infinitè progrederetur. Consultabile autem & eligibile idem est: nisi quod eligibile definitũ iam est: quippe cum nihil aliud sit, quàm id quod ex deliberatione ante positum fuerit. definit enim vnusquisque tunc inquirere quomodo sibi agendum sit, cùm in se ipsum principium reduxerit, in eamque sui partem, quæ principatum obtinet: ea enim est quę eligit. Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifestum est, quas Homerus imitabatur. nam reges ea, quæ elegerant, ad populum referebant. Cùm igitur eligibile nihil aliud sit quàm consultabile appetibile eorũ quę in nobis sunt: & electio quoq; eorum quę in nobis sunt cõsultatiua appetitio erit. simul enim atq; consultauimus, iudicamus: atq; inde secundùm †consultationem appeti-

† a.l. voluntatem.

appetimus. Circa quæ igitur versetur electio, quodq; eorum sit, quæ ad fines tendunt, figura dictum iam sit.

De voluntate, & eo, quod est voluntate appetibile.
Cap. III.

VOluntatem verò finis ipsius esse, dictum iam est: quæ sanè nonnullis videtur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni. sed euenit, vt & illis, qui bonum esse volũtate appetibile asserunt; id quod vult is, qui non rectè eligit, non sit voluntate ap. etibile: nam si est voluntate appetibile, erit continuò etiam bonum: at malum fortè est: & illis, qui bonum apparẽs voluntate appetibile esse inquiunt, nihil sit natura voluntate appetibile: sed quod vnicuique ita visum fuerit. at aliud alijs videtur: & aliquãdo etiam si ita inciderit, cõtraria apparent. Quòd si hæc non placent, nunquid dicendum, simpliciter quidem ac reuera voluntate appetibile esse id quod est bonum: vnicuique verò id, quod videtur vnicuique: ac probo, quidem, quod re vera etiam est, videri improbo, quodcunq; inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: bene enim affectis salubria ea sunt, quæ re vera sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa. simili modo amara, & dulcia, & calida, & grauia, & id genus reliqua. singula enim probus vir rectè iudicat: & in singulis verum ipsi apparet. In vnoquoque enim habitu propria quædam & honesta & iucunda sunt. & in singulis plurimum fortasse probus vir in dignoscendo eo quod verum est, differt: quippe qui tanquam regula, ac mensura ipsorum

sit: plerisq; autem è vulgo hominibus deceptio surrepere ob uoluptatem uidetur: quibus scilicet uoluptas, licèt non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucunditatem quasi bonum, dolorem quasi malum fugiunt.

De iis quæ in nostra sunt potestate.
Cap. V.

CVm igitur uoluntate appetibilis finis sit, consultabilia autē & eligibilia ea q̄ ad finē spectant: actiones quæ circa hęc fiunt, & ex electione, & spontaneæ etiam proculdubio sunt. at virtutum operationes circa hęc uersantur: efficitur igitur, vt virtus quoq; in nobis & similiter vitium sit. In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere, cùm honestum sit, in nostra est potestate, non agere quoq; cùm turpe sit, in nobis erit collocatum. si item non agere, cùm honestum sit, in nobis est, agere quoq; cùm turpe sit, erit nostræ facultatis. Quòd si honesta agere & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate: id autem erat, ut boni & mali simus: in nostra potestate quoque erit, vt & frugi simus, & nequam. Nam dicere neminem neque sponte improbum, neque inuitum beatum esse, alterum falsum esse, alterum verū videtur: quippe cùm beatus nemo inuitus euadat: improbitas uerò spontanea sit. Alioqui iis quæ nunc dicta sunt, repugnandum est, dicendumq; hominem principium minimè esse, neque actionum sicut filiorum esse generatorem. Quòd si hæc uidentur, neque in alia principia

Nemo beatus inuitus euadit.

referre actiones nostras possumus, quàm in ea quæ in nobis sunt: quorũ principia in nobis sũt etiam ipsa in nobis esse, & spõtanea necesse est. His attestari & priuatim singuli, & ipsi legumlatores uidentur: qui eos, qui mala perpetrant, castigant ac puniunt: si tamen neq; ui coacti ea egerint, neq; ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint; eos autem qui honesta agunt, honoribus prosequuntur: vt & hos incitent, & illos prohibeant. Atqui ad ea, quæ neq; spontanea sunt, neq; sunt in nobis, agenda hortatur nemo: quippe cùm nihil antiquum sit, vt persuasi simus aut calefieri, aut dolere, aut esurire, aut quoduis aliud eiusmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorationem etiam puniunt, si sibi ipse ignorationis causa quispiam fuisse videatur. Vnde ebriis duplices pœnæ institutæ sunt. in ipso enim qui inebriatur, principium est: cum sui quisque in eo dominus sit, vt non inebrietur: id quod ignorationis est causa. Eos quoq; puniũt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinet: quæ quidem & sciri debeant, & difficilia non sint. Simili modo etiam in aliis, quæcunque ignorare per negligentiam uidentur, eò quòd in ipsis sit non ignorare: quippe qui adhibendæ diligentiæ domini sint, ac potestatem habeant. Sed fortasse eiusmodi aliquis est, vt diligentiam non adhibeat. at vt eiusmodi sint homines, atq; & iniusti & intemperantes euadant, ipsi in causa sunt: dũ & dissolutè ac remissè viuunt, & maleficia perpetrant, & in compotationibus, talibusq; aliis libidinibus ætatem degunt. operationes enim, quæ circa singula sunt, tales homines reddunt. atque hoc ex iis esse manifestum potest, qui ad

quod-

quodlibet certamen, aut actionem sese exercēt, id enim operari assiduè solent: ignorare igitur ex operationibus circa singula habitus existere, valde stupidi hominis est. Absurdum præterea est, & eum qui iniustè agit, iniustum esse nolle: & eum qui intemperanter, intēperantem. sed si quis non ignorās ea agit, ex quibus iniustus efficitur: spontè iniustus est. nō tamē si voluerit, iniustus esse desinet, & iustus erit. Nam neque qui ægrotat, sanus efficitur: licèt, si ita cōtigerit, sponte ægrotet tum intemperanter viuendo, tū medicorum præceptis nō obtemperando: verū tunc quidem licebat ei nō ægrotare: vbi tamen semel neglexit, non amplius licet. Quemadmodum, neq; qui lapidem proiecit, resumere eum amplius potest, quamuis in eo emittendi, ac proijciendi facultas fuerit: principium enim in ipso erat: eodem modo quoq; & iniusto & intemperanti à principio licebat non esse eiusmodi: vnde sponte eiusmodi sunt: vbi verò semel tales euaserunt, non amplius non esse tales eis licet. Sed neq; animi solùm vitia spōtanea sunt, verū corporis etiā in nōnullis, quos scilicet increpare consueuimus. qui enim natura deformes sunt, eos reprehēdit nemo: sed illos qui per otium & negligentiā tales euaserunt: simili modò si turpitudo vel ex infirmitate, vel ex membri alicuius mutilatione cōtigerit. nullus enim ei, qui vel natura, vel ex morbo, vel ex vulnere factus sit cæcus, cæcitatem exprobrabit, sed miserebitur potius: at eum obiurgant omnes, qui ex temulentia, vel alia quapiam intemperātia excæcatus fuerit, atq; ita fit, vt vitia corporis, quæ in nostra potestate sunt, vituperentur: quæ non sunt, minimè. quòd si ita est, in alijs quoq;

vitia

vitia, quæ reprehenduntur, in nostra erunt pote state. Quòd siquis dixerit: omnes id appetunt, quod bonum esse ipsis videtur: uisionis autem dominium habet nemo: sed talis vnicuiq; finis apparet, qualis quisque est. Verùm si unusquisque habituum sibi quodam modo in causa est, visionis quoq; quodammodo erit: sin autem nemo sibi est in causa, ut mala faciat, sed ex ignoratione finis ea agit, ex iisq; summū bonum cō sequuturū existimat: appetitio verò finis minime spontanea est, sed oportet vt vnusquisq; idoneus natus sit habeatq; quasi visum, quo rectè valeat discernere, & id quod uerè bonum est eligere: siq; is est bono ingenio prǽditus, cui bona hęc naturę affectio insita est: quod enim maximum est, & pulcherrimum, quodque ab alio accipere aut discere nullo modo licet, id quale natura est, tale ipse habebit: atque ita quidem benè & rectè natura esse affectum ipsa erit perfecta ac uera naturæ habilitas atque aptitudo. Si inquā hæc uera sunt, cur magis virtus quàm vitium sponte acquiratur, non uideo. vtrinque enim tam bono, quàm malo simili modó finis vel natura vel quomodocunque & apparet, & statuitur: ad quem postea cætera referētes quomodocunque agunt. siue igitur finis non natura vnicuique apparet, qualis cunq; is sit, sed aliquid etiam apud ipsum est: siue naturalis quidem finis est, quia tamen reliqua probus uir sponte agit, uirtus spontanea est: nihilominus uitiū quoq; spontaneum sit, necesse est. nam similiter quoque malo in actionibus inest facultas, vt ex sese agat: etiam si in fine non sit. Si ergo quemadmodum dicitur, spontaneæ sunt virtutes: habituum enim coauctores quodam-

modo

modo nos sumus, ex eoq; quòd sumus qualitate quadam affecti talem etiam finē statuimus, vitia quippe quæ simili ratione efficiantur, ipsa etiam spontanea erunt. Ac communiter quidem de virtutibus à nobis dictum est: genusq; ipsarum figura quadam, id est, ipsas mediocritates esse, atq; habitus: † à quibus item fiant: ad ipsasque agendas idoneos esse homines secundùm ipsas: in nobisq; etiam eas esse, & spontaneas: atque ita demum, vt recta ratio prȩscripserit. Non simili autem modo actiones spontaneȩ sunt, atque habitus. actionum enim à principio vsq; ad finem domini sumus, cum singula quæq; cognoscamus: at habituum principij tantum facultas in nobis est: singulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniam tamen in nostra erat potestate vel ita, vel non ita vti: etiam habitus ipsi spontanei sunt.

De fortitudine, & forti. *Cap. VI.*

Sed iam repetita oratione, de singulis virtutibus, quȩnam sint, & quales, & quo modo differamus: ita enim fiet, vt etiam quot sint, facilè constet. Ac primum dicamus de fortitudine quam quidem esse mediocritatem quæ circa timores, fiduciasq; versetur, superius dictum iā est. Timemus aūt ea scilicet quȩ terribilia sunt: ea verò sunt, vt simpliciter dicamus, mala: vnde etiam timorem expectationem mali esse definiunt. ac timemus quidem mala omnia: vt infamiam, paupertatem, morbum, solitudinem amicorū, mortem. Non circa omnia tamen esse vir fortis videtur: quippe cum nōnulla omnino timere

timere debeamus, quæ & timere honeſtum, & non timere turpe eſt: vt, infamiã. qui enim eam timet modeſtus ac uerecundus: qui non timet, impudens eſt. à nonnullis tamen per tranſlationem fortis appellatur: cùm ſimile quid cum forti uiro etiam ipſe habeat. nam etiam fortis intrepidus quidam eſt, timoreque vacuus. Paupertatem autem fortaſſe timere nõ licet, neq; morbum, neque omnino quippiam, quod neq; à uitio proficiſcatur, neque per nos ipſos fiat. Sed neque qui in his eſt intrepidus, fortis eſt: ſed ex ſimilitudine tamen fortis dicitur. nonnulli ſiquidem ſunt, qui licèt in bellicis periculis ſint timidi, liberales tamen ſunt, & in abijciendis pecunijs fidenter ſe gerunt. Neq; pręterea ſiquis filiorum aut vxoris contumeliam, aut inuidiã, aut tale quippiam timet, is timidus eſt: neque fortis, ſi flagris cædendus confidit. Circa qualia igitur terribilia fortis verſatur? An circa maxima. nemo enim tolerantior malorum eſt. mors autem maximè omnium rerum eſt horribilis: quippe cum terminus ſit: nihilque amplius homini mortuo neq; bonum, neq; malum eſſe videatur. Sed neq; circa mortem quamlibet uerſari fortis uidetur: ut ſi in mari, uel morbo contigerit. Circa qualem igitur uerſabitur? An circa eam, quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiuſmodi ſunt, quæ in bello oppetũtur: in maximo ſcilicet, & pulcherrimo periculo. His conſentiunt etiam honores, qui & à ciuitatibus, & à Regibus inſtituti ſunt. Ille itaque propriè uir fortis dicetur, qui circa præclaram mortem impauidus fuerit, circaq; ea quę mortem afferunt, cùm proxima ſunt. eiuſmodi autem maximè ſunt, quę in bello occurrere conſueuerunt. Ve-

Mors maximè omniũ rerũ eſt horribilis.

tuntamen & in mari & in morbis uir fortis impauidus eſt: non ita tamen, vt maritimi homines: hi enim deſperata ſalute ſua ægrè eiuſmodi genus mortis ferũt: illi bona ſpe ob nauigandi peritiam freti ſunt. Fortes præterea in ijs uiriliter ſe gerunt, in quibus uires ſpectantur, aut præclarum eſt mori: quorum neutrum in talibus generibus necis exiſtit.

De terribilium diuerſitate, & fortitudinis extremis. *Cap. VII.*

ID autem quod terrorem incutit, non omnibus eſt idem: dicimuſq; aliquid ſupra hominem eſſe: quod quidem unicuique ſanę mentis homini terribile eſt. at quæ hominem non excedunt, magnitudine differunt, & eo quòd magis uel minus efficiũtur. ſimili modo ea quæ fiduciam nobis afferunt. Fortis autem uir, ut homo, erit interritus: timebit tamẽ etiam ipſe huiuſmodi mala. ſed ut oportet tamen, & ut ratio præſcribit, honeſtatis cauſa ſuſtinebit, ac feret: quippe cùm hic finis uirtutis ſit. efficitur autem ut magis & minus hæc timeamus; item ut ea quæ non ſunt terribilia, quaſi terribilia ſint, timeamus. Peccataq; cõmittuntur, aliud cùm timemus ea quę non oportet, aliud cùm nõ ſicut oportet, aliud cùm non oportet, uel aliquid eiuſmodi. ſimiliter quoq; circa ea quæ fiduciam afferũt. Qui igitur ea quæ oportet, & cuius cauſa oportet, & ut oportet, ſuſtinet, ac timet, & ſimili modo etiam confidit, fortis eſt: quippe cùm † pro dignitate & ſicut ratio præſcribit, fortis uir & patiatur, & agat. Finis autẽ vniuſcuiuſq; operationis eſt, qui ſecundùm habitum exiſtit: at uiro forti fortitudo ipſa honeſta res eſt: talis igitur

† a.l. ex habitu.

igitur erit etiam finis : quippe cùm fine singula definiantur:honeſtatiſque cauſa fortis uir ſuſtineat, atq; agat ea quæ ex ipſa fortitudine ſunt. Ex illis uerò, qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine uacat: multa enim huiuſmodi nominibus uacare ſuperius à nobis dictum eſt: poſſet tamen eſſe inſanus quidam, atq; indolẽs, ſiquidem neq; terræ motus neq; vndationes timeat:id quod Celtas facere dicunt. At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax eſt: qui quidem audax & arrogans eſſe,& fortitudinis affectator uidetur. ſicut enim ille circa formidabiles res ſe gerit,ita hic ipſe uideri vult: in quibuſq; poteſt,illum imitatur. unde efficitur, vt pleriq; ex ipſis timidaudaces ſint:in his enim audacter ſe gerentes formidoloſa non ſuſtinent. Qui autem timẽdo excedit,is eſt ignauus: nam & quæ non oportet,& ſicut non oportet, timet: & reliqua eiuſmodi omnia ipſum conſequuntur.confidendo etiam deficit. ſed in doloribus excedens magis eſt manifeſtus: quippe cùm deſperabundus quidam ſit, ignauus: omnia enim timet. econtrario fortis: confidere enim benè ſperantis hominis eſt. Circa hæc igitur & ignauus & audax & fortis uerſantur: diuerſo tamen modo.illi enim excedunt, & deficiunt: hic mediocriter ſe gerit,atq; ut oportet.atque audaces quidem præcipites ſunt, uoluntq; ante ipſa pericula periclitari. in ipſis uerò conſtituti abſiſtunt: ſed fortes in operibus ipſis acres ac celeres,antea quieti ſunt Itaq; ſicut dictum eſt,fortitudo mediocritas eſt circa terribilia, & ea quæ fiduciam afferunt,in ijs rebus,quas diximus: & ea de cauſa quia honeſtum eſt, eligit, ac ſuſtinet:uel quia id nõ facere turpe eſt. Mori autem

ut vel paupertatem, uel amorem, uel molesti quippiam fugiamus, fortis uiri minimè est, sed potius timidi: quippe cùm laboriosa fugere, mollicies sit. neq; hanc mortem sustinet quispiam, quia honestum sit, sed ut malum euitet ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam est.

De quinque modis fortitudinis non vera.
Cap. VIII.

Dicuntur autem etiam aliæ fortitudines quinque modis. Primùm ciuilis: maximè enim ea similis est: quippe cùm ciues tum ob mulctas & opprobria, tum ob honores legibus institutos pericula subeant: atque ob id fortissimi esse uideãtur illi, apud quos sicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur. tales ẽt Homerus inducit: ut Diomedem, & Hectorem:

Na mihi Polydamas faciet conuicia primus.

& Diomedes:

Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector?
Tydides metuens a me est in castra fugatus.

Atque hæc quidem fortitudo illi maximè, quę prius dicta est, assimulatur, propterea quòd ob uirtutem existit: ob uerecundiam siquidem, & honesti appetitionem, honoris scilicet, & opprobrij, quod turpę est fugiendi causa. Eôdem referre etiam eos quispiam posset, qui ab ijs, qui principatum obtinet coguntur: peiores tamen in eo sunt, quòd non ob pudorem, sed ob timorem id faciunt: atque ut non quod turpe, sed quod molestum est, fugiant. cogunt enim illi qui potestatem in alios habent: ut Hector:

Si verò pugnam quem detrectere videbo,
Is certe nulla poterit ratione cauere.

Quin

Quin auibus, canibusq; obiectus præda voretur.

Et qui imperant, & si recesserint, uerberăt, idem faciunt: necnon qui ante fossas, uel tale quippiam acies instruunt: omnes enim cogunt. Verùm non ob necessitatem, sed ob honestatem fortem esse oportet. Videtur autem uniuscuiusque etiam rei experientia fortitudo quædam esse: unde etiam Socrates fortitudinem esse sciẽtiam existimabat. Ac tales quidem alij alijs in rebus sunt: in bellicis uerò milites: quippe cùm multæ uanæ res belli esse uideantur, quas ipsi maximè exploratas habent: unde ob id fortes uidentur, quia cuiusmodi res illæ sint, alij ignorăt. atq; ita & subire eas, & nihil pati ex peritia militari maximè possunt. Item & cauere, & percutere, cùm armis uti ualeant, eaq; habeant, quę & ad faciẽdum & non patiendum maximè idonea sunt. ut cum alijs quasi inermibus armati, & quasi certandi imperitis athletæ ipsi decertent. In huiuscemodi enim certaminibus non fortissimi quique pugnacissimi etiam sunt: sed qui robore maximè præditi sunt, corporaque optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cùm uel crescit periculum, uel copijs & apparatibus destituuntur: primi enim fugiunt. at ciuilis exercitus manet, mortemque oppetit. Id quod in Hermæo contigit: huic enim turpe est fugere: morsque huiuscemodi saluti anteponenda. illi uerò initio tanquam superiores periculis sese exponunt: cognita deinde refugiunt, mortem magis quàm turpitudinem metuentes. sed uir fortis talis minimè est. Et iram quoque in fortitudinem referunt. fortes enim uidentur esse illi etiam, qui iracundè perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur. propterea quòd

fortes iracundi esse consueuerunt. ita enim est maximè ad pericula subeunda † perrectrix, ac præcipitatrix. unde etiam Homerus: † *-vires iniiciat ira.* Et, *-animos iramq́ue ciebat.* Et, *per nares acris subijt furor.* Et, *sanguis ferbuit intus.* Omnia enim eiusmodi excitationem atque impetum iræ significant. sed fortes quidem honestatis causa agunt, ira tamen ipsos adiuuat: feræ autem ob dolorem: propterea quòd enim vel percussę sunt, uel timent, incitantur: nam si in syluis uel saltibus suis fuerint, non irruunt. Non igitur fortes sunt: quippe quæ dolore & ira in periculum impulsę feruntur, nihil mali ac molesti præuidentes. nam eo modo etiam asini essent fortes, cùm esuriunt: qui si etiam uerberētur, a pabulo minimè recedunt. Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur sunt fortes, qui ex dolore, aut ira in periculum impelluntur. Maximè autem naturalis esse hæc uidetur, quæ est ex ira: uideturque esse fortitudo, ubi electionem, & id cuius causa faciendum unumquodq; est, assumpserit. & homines etiam cùm irascuntur, dolent: lætantur cùm ulciscuntur. qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem sunt, sed nō fortes: quippe cùm non honestatis causa, neque ut ratio præscribit, sed ob affectum agant: similitudinem tamen quandam habent. Neq; etiam illi, qui bene sperant, fortes sunt. nam propterea in periculis confidunt, quia & sępe & multos uicerunt: similes tamen sunt, eò quòd utrique sunt confidentes. sed fortes ob antedicta cōfidunt: hi autem, quia se superiores esse, nihilq́; mali uicissim perpessuros existimant: id quod ebrij quoque facere consueuerunt: in bonam enim spem inducuntur:

† *a.l. incitatrix.*

tur: cùm uerò ipsis talia non contingunt, quæ sperauerant, fugiunt. At uerò fortis uiri erat, ea quæ terribilia homini & sunt & uidentur, ea de causa sustinere, quia id facere honestum: non facere turpe est. Ideo esse etiam fortioris uidetur in improuisis terroribus intrepidum, imperturbatumque sese præstare, quàm in conspicuis: ex habitu enim id magis proficiscitur, minusque ex præparatione. Nam quæ antea palam fiunt, ex consideratione quispiam eligere ac ratione potest: quæ repentè accidunt, non nisi ex habitu. Fortes etiam uidentur esse illi qui ignorant: & sanè non longè absunt à benè sperantibus: in eo tamen sunt peiores, quòd hi nullam habent sui existimationem: illi habent. unde etiam aliquandiu manent: hi uerò decepti si uel cognouerint aliud quid esse, uel suspicati fuerint, fugiunt. Id quod Argiui fecerunt, cùm in Laconas quasi essent Sicyonij, incidissent. Quales igitur sint fortes uiri, & qui uideantur fortes, dictum iam est.

De proprietatibus fortitudinis.
Cap. IX.

QVamuis autem circa fiducias & timores uersetur fortitudo: non simili modo tamen in utrisque, sed in timendis rebus magis spectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, sicutq; debet, se gesserit; is magis est fortis, quàm qui in illis, quæ fiduciam afferunt. Tolerandis igitur molestis rebus homines, sicut dictum est, fortes dicuntur. unde etiam molesta res est fortitudo, & meritò laudatur: quippe cùm molesta sustinere, quàm à iucundis absti-

nere difficilius sit. Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem esse videri potest, sed obscurari tamen ab ijs, quæ circum ipsum accidunt: quemadmodum in gymnicis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus sanè finis est, cuius causa agit, coronæ uidelicet & honores: uerbera uerò, cùm sit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est. quia autem hæc multa sunt, finis ipse cuius causa certamen subijt, parua res cùm sit, nullam in se habere iucunditatem uidetur. Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & vulnera molesta quidem erunt forti uiro, & inuito contingent: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum, non facere turpe est. Ac quò magis omni uirtute ornatus, & felicior fuerit, eò magis ob mortem dolebit: quippe cùm eiusmodi uir maximè dignus sit, qui uiuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolorem affert. nihilo minus tamen fortis erit: & fortasse etiam magis, quia honestatem in bello omnibus his anteponit. Non igitur in omnibus virtutibus inest, ut cum iucunditate operemur: nisi quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortasse prohibet, quin milites optimi sint illi, qui non modò tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim prompti sunt ad pericula obeunda, uitamque cum paruo lucro commutant. Ac de fortitudine quidam hactenus dictum sit. nam quid ea sit, ex antedictis figura quadam comprehendere non est difficile.

*

De tem-

De temperantia, & eius extremis.
Cap. X.

POst hanc autem dicamus de temperantia: hæ enim irrationalium partiũ esse virtutes videntur. Ac temperantiam quidem mediocritatem esse circa voluptates, à nobis dictũ iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores versatur. in his etiã intemperantia existit. Circa quales verò sit voluptates, definiendũ est: animæque ac corporis voluptates distinguendæ: vt ambitiositas, & discendi cupiditas. vterq; enĩ ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusque minimè, sed cogitationem potius affectam habet. atq; hi qui in talibus voluptatibus cõstituti sunt, neq; temperantes, neq; intemperantes dicuntur. non secus etiã qui in alijs sunt, quæ ad corpus non spectant: qui enim fabularum, narrationumq; studiosi sũt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: nugaces appellare consueuimus, non intemperantes, neq; eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarum, vel amicorum causa dolore afficiuntur. Sed circa corporis voluptates temperantia solummodo versatur: atq; eas non omnes. Qui enim ijs gaudent, quæ visu percipiuntur, vt colore, figura, pictura: neq; temperantes, neq; intemperãtes dicuntur; licèt esse videantur: & vt oportet, etiam his, & per excessum, & defectum gaudeant. Simili modo in ijs, quæ ad auditũ pertinent. neq; enim quispiam vel eos qui supra modum cantibus, aut fabularum actione oblectantur intemperantes: vel eos, qui vt oportet, idem faciunt, temperantes appellarit. Neq; item eos, qui odoribus gaudent, nisi secundùm accidens. nam qui

malorum, vel rosarum, vel suffimentorum olfactu delectantur, minimè vocamus intemperantes: sed eos potius, qui vnguentorum, aut opsoniorum odore illiciuntur: quippe cum his propterea oblectentur intemperantes, quia per hæc in recordationem concupitarum rerum venire consueuerunt. Videre enim etiā quoslibet alios licet, cùm esuriunt, cibariorum odoribus oblectari. at verò talibus oblectari intemperātis est: ab eo enim concupitæ res eiusmodi sunt. Adde quòd neque cæteris animalibus ex his sensibus voluptas percipitur, nisi ex accidenti. nam neq; canes odore leporum, sed comestione gaudent: sensum verò odor præbuit. neq; leo bouis voce, sed esu lætatur: ex voce autem propè eum esse cùm senserit, ea videtur oblectari. simili modo neq; si viderit, aut inuenerit ceruum, vel syluestrem capram, voluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit. Circa eiusmodi igitur voluptates temperantia & intemperantia versatur, quæ cæteris quoq; animalibus cōmunes sunt: seruilesq; ob id ac ferinæ habentur. hę autem sunt & tactus, & gustatus. Sed gustatu parum vel nihil vti videntur: quippe cùm gustatus iudicium saporū sit. id quod faciunt ij, qui vel vina explorant, vel opsonia condiunt. at non admodum his oblectantur, vel non quatenus intemperantes, sed fruitione ipsa, quæ tota per tactum efficitur in cibis, in potibus, & ijs, quæ venerea nuncupantur. Vnde gulæ deditus quidā Philoxenus Eryxius guttur sibi longius gruis collo dari optabat: vtpote qui tactu oblectaretur. tactus autem sensuum est maximè communis, circa quem intemperantia versatur. Et meritò esse vituperabilis videri propterea debet: quia

quia nobis ineſt, non quatenus homines, ſed quatenus ſumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquieſcere ferinum eſt. Nam voluptates, quæ maximè liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his ſunt: vt illæ ſunt, quæ in gymnaſijs per frictionem calefactionemque fieri conſueuerunt. non enim circa totum corpus, ſed circa partes quaſdam intemperantis tactus verſatur.

Diuerſas cupiditatum ſpecies eſſe.

Cap. IX.

AT verò cupiditatum aliæ cõmunes videntur eſſe, aliæ propriæ, atque appoſititiæ. vt alimenti cupiditas naturalis eſt: ſiccum enim, vel humidũ alimẽtum, vel etiam vtrunq;, cùm indigent, omnes cupiunt. quin etiam appetit & iuuenis, vt inquit Homerus, florenſq; cubile: tale verò ac tale, vel eadem non omnes, iccirco noſtrum eſſe id videtur. Habet tamen & aliquid naturale: quippe cùm alia alijs iucunda ſint, & omnibus ſuauiora quædam ſint cæteris quibuſlibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atq; hi in vno, id eſt nimio peccant. qui enim comedit vel vilia quælibet, aut bibit, quoad ſupra modum repleatur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit. naturalis enim cupiditas indigentiæ repletio eſt. atque iccirco huiuſmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea quòd vltra quàm deceat, ventri replendo ſtudent. ac tales quidẽ euadunt ij, qui ſeruili admodum ingenio præditi ſunt. Circa verò proprias cupiditates multi, ac multis modis peccant: nam cùm talis cuiuſdam rei

ſtudioſi

ſtudioſi homines dicantur,quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis quàm pleriq; faciant, vel non vt oportet, vel non quo oportet: in omnibus ſanè intemperãtes excedunt: quippe qui & gaudent nonnullis, quibus non oportet, quæ odio profectò digna ſunt: & ſi aliquibus gaudendum eſt, magis quàm oportet, quamque pleriq; gaudeant, id facere conſueuerunt. Atq; exceſſum quidem circa voluptates intemperantiam eſſe ac vituperabilem,perſpicuum eſt. Circa autem dolores non quemadmodum in fortitudine, ita hic ſuſtinendo temperans,non ſuſtinendo intemperans dicitur: ſed intemperans vnuſquiſq; eſt,dum propterea quòd iucunda nõ conſequitur, magis quàm oportet, dolet: doloremq; ipſi affert voluptas: temperans,dum abſentia, abſtinentiaque voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quæ maximè iucunditatem afferunt: duciturque à cupiditate adeò, vt ea omnibus alijs anteponat: atq; ita fit, vt doleat, dum & voto fruſtratur,& cupit: quippe cùm non ſine dolore cupiditas ſit, dolere autem ob voluptatem abſurdum videtur. At qui deficiant circa voluptates,minuſq; quàm oporteat, illis oblectentur,non ferè inueniuntur: talis enim ſtupiditas humana non eſt. nam cætera animalia cùm delectum ciborum habeant,alijs oblectantur, alijs minimè. ſi verò quiſpiam ſit, cui nihil ſit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibum differentia ſit; is ſanè procul eſſe ab hominis natura videtur. Quocirca quia eiuſmodi homines non admodum eſſe conſueuerunt, effectum eſt, ut ne nomen quidem vllum conſequuti ſint. Temperans autem circa hæc medio-

eriter se habet: nam neque ijs oblectatur, quibus intemperans maximè consueuit, sed potius ægrè afficitur: neque omnino ijs gaudet, quibus non oportet: neque vlla aliqua huiusmodi re vehementer oblectatur: neq; si absit, dolet: neq; cupit nisi mediocriter: neque magis quàm decet, quapiam re, neq; quando non decet, afficitur: neq; demum tale aliquid appetit: sed ea tantummodo iucunda, quæ vel ad sanitatem, vel ad bonã habitudinem faciunt: atq; ea quidem mediocriter, & sicut decet, & cætera etiam, quæ his impedimento non sint, † vel præter honestatem, vel supra facultates: nam qui ita facit, magis tales voluptates amat, quàm dignum sit. At temperans non eiusmodi est, sed sicut recta ratio præscribit.

† *a. l. vel quantũ ad honestatem spectat, vel facultates.*

De temperantiæ extremis. Cap. XII.

INtemperantia verò spontaneo magis similis, quàm ignauia videtur: quippe cum hęc ex voluptate, illa ex dolore existat: ex quibus altera eligenda: alter fugiendus est. Ac dolor quidẽ exturbat & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: voluptas autem nihil tale facit. Magisq; spontanea est: atque idcirco maiori opprobrio prosequenda Nam & assuescere his rebus, cùm plures in vita hominum eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo vacat, in formidolosis aũt rebus contrarium est. Ignauia etiam non simili modo vt particularia esse spontanea videri posset: ipsa enim doloris est expers: res autem particulares dolore adeò exturbant, vt & arma abijcere, & cætera indecore gerere homines non vereantur: atq; idcirco esse etiam vio-

lentæ videntur. At intemperanti ecõtrario euenit. particularia enim quippe cùm ea concupiscat, atque appetat, spontanea sunt: totum autem atq; vniuersum minus. nemo enim est, qui intemperans esse cupiat. Nomen autem ipsum intemperantię, seu incastigationis de puerilibus peccatis dicere cõsueuimus, vtrum verò ab vtro dicatur, nihil ad pręsens negotium refert: posterius enim à priore dictum esse satis constat: ac non malè videtur fuisse translatum: nam quod turpia appetit, incrementumque magnum accipit, castigandum est, ac temperandum: huiusmodi autem maximè est & cupiditas & puer: quippe cùm & ex cupiditate viuāt pueri, & maximè in ipsis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neque imperanti subditum id fuerit, longè lateq; efferetur: insatiabilis siquidem rerum iucundarum apppetitio est, & stulto vndecunq; occurrit: cupiditatis præterea operatio quod cognatum sibi est, auget: & si magnæ vehemētesq; fuerint cupiditates, rationem extrudunt. Quapropter mediocres eas esse oportet, ac paucas, rationique minimè aduersantes. Atque id, quod tale est, obediens, ac castigatum temperatumq; appellamus. Sicut enim puerum ad pædagogi pręceptum viuere oportet: ita concupiscibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione cõsentiat, necesse est: quippe cùm vtrisq; propositus scopus honestas sit: nam & temperans cupit quæ oportet, & quādo oportet: & ratio quoque ita præscribit. Atq; hæc de temperantia dicta à nobis sint.

ARISTO-

ARISTOTELIS MORALIVM NICOMACHIORVM

LIBER QVARTVS.

SVMMAE LIBRI.

De liberalitate. De magnificentia. De magnanimitate. De moderato honoris studio. De mansuetudine. De comitate. De veracitate. De facetudine: ipsarumq; omnium extremis. De verecundia.

De liberalitate & eius extremis. Cap. I.

Vnc dicamus de liberalitate. Circa pecunias autem esse mediocritas videtur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in ijs in quibus temperans, neque item in iudicijs, sed in datione, acceptioneq; pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur: pecunias autem omnia ea dicimus, quorum æstimationem numus metitur. Prodigalitas autem & illiberalitas excessus & defectus circa pecunias sunt, atq; illiberalitatē quidem illis semper attribuimus, qui magis quàm decet, pecunijs student: at prodigalitatem complicātes alijs interdum adiun-

Quibus illiberalitatem, quibusve prodigalitatem attribuamus.

gimus:

gimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiam opes consumunt, prodigos vocare consueuimus, idcirco huiusmodi homines esse improbissimi videntur, propterea ꝙ multa simul vitia habeant: non tamen propriè ita appellantur. Debet enim prodigus esse is, qui vno tantùm vitio sit præditus, vt scilicet fortunas suas consumat. prodigus enim seu inseruatus est, qui per se ipse perditur. nam esse sui ipsius perditio videtur etiam bonorum dissipatio: vtpote cùm ea sint, ex quibus vitam traducamus. Atque ad hunc modum sanè prodigalitatem accipimus. Ijs autem, quorum est vsus aliquis, & benè & malè vti licet: at diuitiæ ex vtensilibus sunt: optimè verò vnaquaq; re vtitur is, qui virtutem vnicuiq; rei conuenientem habet: & diuitijs igitur is optimè vtetur, qui ea virtute erit præditus, quæ circa diuitias versatur, atque hic ipse vir liberalis est. Vsus aũt pecuniarum sumptus ac datio: acceptio verò, & conseruatio esse possessio potius videtur, atque idcirco liberalis viri magis est dare quibus oportet, quàm accipere vnde oportet; & non accipere vnde non oportet. † magis enim beneficio afficere, quàm affici, & honesta agere, quàm non agere turpia, virtutis proprium est. At obscurum non est ex datione consequi vt beneficia conferamus, honestaque agamus: ex acceptione verò vt beneficijs afficiamur, non agamusque turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non accipit: & laus etiam magis. non accipere præterea quàm dare facilius est. suum enim quisq; magis non profundere, quàm alienum non accipere consueuit. Liberales quoque illi dicuntur qui dant: qui autem nõ accipiunt nõ liberalitatis,

Rebus, quarũ est vsus, benè & malè vti licet.

† Virtutis magis est beneficio afficere, quàm affici: & honesta agere, quàm non agere turpia.

sed

ſed iuſtitiæ non minus laudem conſequuntur: qui verò accipiunt, ne prorſus quidem laudantur. Quin etiam liberales maximè omnium ferè, qui virtute quapiam alia prædit i ſunt, amari conſueuerunt: utilitatẽ enim afferunt: at id in datione collocatum eſt. At verò omnes ex uirtute actiones & honeſtæ ſunt, & honeſtatis cauſa fiunt: & liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit, & rectè. dabit enim & quibus, & quæcunq;, & quando oportet: reliquiſq; alijs modis, qui rectam dationem conſequuntur: atq; id vel iucundè, vel ſine dolore. quod enim ex virtute fit, id vel cum voluptate, uel ſine dolore certè efficitur: minimè autem moleſtum eſt. nam neque qui vel iis quibus non oportet, vel nõ honeſtatis, ſed alia quapiam cauſa dat, eſſe liberalis dicetur, ſed alius quidam, neque qui moleſtè dat. is enim pecunias honeſtis actionibus anteponeret: at hoc minimè liberalis eſt. Sed neque accipiet vnde non oportet. nõ enim eius, qui nõ magnifacit pecunias, talis acceptio eſt, neq; erit petax. nõ enim ad eum ſpectat qui beneficia in alios confert, vt facilè beneficijs afficiatur: vnde autem oportet, accipiet, ex proprijs videlicet poſſeſſionibus: nõ quia honeſtum id ſit, ſed quia neceſſarium, vt habeat quod det, neque res ſuas negliget: quippe cùm ex ipſis velit aliquibus ſuppeditare: neque dabit quibuslibet, vt habeat quod det quibus oportet, & quando, & vbi honeſtum eſt. Liberalis viri etiam valde eſt ita in dando excedere, vt pauciora ſibi relinquat: quippe cùm ad ſe minime reſpicere liberalis proprium ſit. Liberalitas tamen prò facultatibus dicitur: non enim in multitudine eorũ quæ dantur, ſed in habitu eius qui dat, actio liberalis cõſiſtit:

Nõ in multitudine datorum, ſed in habitu eius, q dat, actio liberalis cõſiſtit.

ſiſtit: qui quidem habitus eſt, qui dat pro facultatibus. Vnde nihil uetat, quin liberalior aliquis ſit, qui pauciora dederit, ſi modo ex paucioribus etiam fuerit elargitus. Illi autem eſſe liberaliores uidentur, qui nõ ipſi acquiſiuerunt facultates, ſed ab aliis accepere: propterea quòd indigẽtiam experti minimè ſunt: & omnes ſua ipſorum opera, vt parẽtes, & poëtæ, magis amare conſueuerunt. At verò facile non eſt, ut liberalis diues ſit, qui neque accipiendi, neque conſeruandi, ſed erogãdi potius eſt ſtudioſus: neq; pecunias propter ipſas, ſed dandi cauſa æſtimat. Atque idcirco crimini dari fortunæ conſueuit, quòd qui maximè digni ſunt, minimè diteſcãt. id autẽ nõ abſque ratione accidit: quippe cùm fieri minimè poſſit, vt habeat pecunias is, qui nullam diligentiam adhibet, vt eas habeat: id quod in cæteris etiam rebus fit. Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet, & reliqua huiuſcemodi: alioqui non ageret ſecũdùm liberalitatem: neque ita expenſas pecunias poſſet in ea quæ debet, expendere. Sicut enim diximus, is eſt liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quę debet, ſumptus facit: qui verò excedit, prodigus: atque ideo tyrãnos prodigos non dicimus: facile enim eſſe minimè uidetur, vt dationibus & ſumptibus excedere opũ multitudinem poſſint. Cum igitur liberalitas mediocritas ſit, quæ circa pecuniarum dationem acceptionemque verſatur: liberalis dabit & expendet in ea quæ oportet, & quotcunque oportet, tam in paruis, quàm in magnis, atque id iucũdè faciet: accipiet item & unde oportet, & quotcunque oportet. Nam cùm virtus circa utraque ſit mediocritas, vtraque ut debet, faciet.

Amare omnes ſua ipſorũ opera conſueuerunt.

ciet. moderatam enim dationem talis acceptio consequitur: quæ autem nō est talis, contraria est: quæ igitur consequuntur, in eodem simul cō tingunt: quę uerò sunt cōtrariæ, minimè. Quòd si inciderit, ut præter quàm deceat, & bene se habeat expenderit: dolebit quidem, sed moderatè, & sicut debet. nam ob quæ oportet, & sicut oportet, & lætari, & dolere ad virtutem spectat. Est etiam liberalis quantum ad pecunias attinet, in societate uitæ perfacilis. iniuria enim affici potest, cùm magni pecunias non ęstimet, magisq; ęgrè fert, si quid, quod oportuerit, non expēderit: quàm dolet, si quid expēderit, quod minimè debuerit, neque Simonidi assentitur. prodigus uerò etiam in his peccat: nam ob quæ oportet, & sicut oportet, neq; lætatur, neq; dolet, id quod progredientibus manifestiùs patebit. Dictum à nobis est, prodigalitatem & illiberalitatem excessus esse & defectus: atque eas in duobus, datione & acceptione consistere: nam etiam sumptum in dationem reponimus. Prodigalitas enim in dando & non accipiendo excedit, in accipiendo autem deficit, illiberalitas contrà, in dando deficit. in accipiendo excedit, sed in paruis tamen. Ac quæ ad prodigalitatem quidem spectant, non admodum coaugeri consueuerunt: quippe cùm facile minimè sit, vt qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur. citò enim priuatos eos homines, qui dant, facultas deserit: qui quidem prodigi esse etiam vidētur, id est inseruati. Nam qui huiusmodi est, non paulò melior illiberali esse videretur: cùm & ab ætate, & inopia curari facilè possit, atq; ita ad medium redire. cùm enim ea habeat, quæ sunt liberalis, quippe qui det quidem & nō accipiat,

Ad virtutem spectat ob quæ oportet, & sicut oportet, lætari, & dolere.

sed neutrum tamen neque vt debet, neque bene faciat, si ad hoc tantū vel assueuerit, uel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet, fiet siquidem vt & det quibus oportet, & non accipiat unde nō oportet, vnde neque esse moribus prauus videtur. in dando enim & non accipiēdo excedere nō mali & ignobilis, sed stolidi potius hominis est. Qui autem hoc modo est prodigus, longè illiberali & auaro, cùm ob antedicta, tum propterea esse melior videtur: quià ipse multis, illiberalis nemini prodest, imò ne sibi ipse quidem utilis est. Plerique tamen prodigi, sicut dictum est, etiam unde non oportet, accipiunt: atque in hoc sunt illiberales: qui ideo ad accipiendum prompti efficiuntur, quia cum velint expendere, facere id facile nequeunt. cito enim ipsis opes deficiunt: ut aliunde sibi comparare eas cogantur, quoniam præterea nullam honestatis curam habent, vndique nullo habito delectu accipiunt. dare enim cùm cupiant, quo pacto & vnde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes sunt, cùm non sint honestæ, neque huius ipsius causa, neq; vt oportet, efficiuntur: imò interdum eos, quos oporteret esse pauperes diuites redeunt, atq; iis qui moderati sunt moribus, nihil: adulatoribus autem & cęteris, qui aliam quāpiam voluptatem ipsis sumministrant, multa largiūtur. vnde efficitur, vt pleriq; ex his intemperantes etiam sint: nam & quia facilè expendunt, in intemperantias etiam profusos sumptus faciūt: & quia non ad honestatem spectantes viuunt, ad voluptates quoque declinant. Prodigus igitur si incorrectus permaneat, in hæc transit: si curationem admittat, ad mediocritatem deuenire, hone-

Cur prodigus illiberali melior sit.

nestatemq; potest. At illiberalitas incurabilis est, nam & senectus & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur: magisq; quàm prodigalitas, hominibus natura insita est: nã pleriq; sunt pecuniarum cupidi magis, quàm an dandũ prompti: & latè patet, multiformisq; est. Multi enim modi esse illiberalitatis videntur. nã cùm in duobus constituta sit, in dandi excessu, & defectu accipiendi, non omnibus integra adest, sed interdum separatur: atq; ita fit, vt nõnulli in accipiendo excedant, alij in dando deficiant. nam qui his nominibus prædíti sunt, vt dicantur parci, tenaces, retracti & restricti, omnes in dando deficiunt. Non appetunt autem aliena, neque accipere volunt alij ob probitatẽ quandam, turpiumq; rerum euitationem. videntur enim aliqui, vel certè dicunt, propterea † conseruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos est etiam cuminiseca, & vnusquisq; alius huiusmodi, qui nomen sortitus est ab excessu, quod nemini quicquam daturus sit. Alij ob timorem ab alienis abstinent: propterea quod facile minimè est, vt si aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquam non accipiãt: atq; idcirco neq; accipere, neque dare ipsis his placet. Nonnulli verò in accipiendo excedũt, dum & vndecunq; & quodcunque accipere non verentur: ut sunt, qui illiberalia opificia exercẽt, & lenones, & id genus cæteri, & fœneratores, † qui etiam parua magnis cum vsuris accipiũt, qui quidem omnes, neque vnde debent, neque quantum debent, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis quæstus videtur: causa enim lucri omnes, atque eius parui, opprobria subeunt. Nam qui magna vnde non oportet, & quæ

† a. l. obseruare.

† a l. g. paulatim & magnis cũ vsuris accipiunt.

nõ oportet, accipiunt, vt tyrannos, qui vrbes populantur, & templa diripiunt, non illiberales; sed improbos potius, sed impios, sed iniustos appellare consueuimus. At aleator, & fur seu spoliator, & latro ex illiberalibus etiã ipsi sunt: cùm turpi lucro deditis sint. vtrique enim lucri causa negociantur, & opprobria sustinent: & hi quidem pericula maxima acceptionis causa subeunt: illi ab amicis, quibus dare deberent, lucrantur: vtriq; igitur cùm vnde non oportet, velint lucrum comparare, turpi lucro dediti sunt, atque omnes huiusceemodi acceptiones sunt illiberales. Meritò verò illiberalitas contraria liberalitati propterea esse dicitur, quòd maius malum quàm prodigalitas est, magisq; in ea peccant homines, q̃ in prodigalitate, de qua superiùs iam diximus. De liberalitate igitur, & oppositis vitijs hactenus dictum sit.

De magnificentia, & eius extremis. *Cap. II.*

SEqui videtur, vt de magnificentia, seu magnidecentia differamus: nam etiam ipsa esse quadã uirtus videtur, quæ circa pecunias versatur: nõ in omnes tamen quæ ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantùm: atque in his liberalitatem magnitudine excellit: nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decens sumptus est: magnitudo autem est ad aliquid. non enim aũt triremis, aut supplicationum præfecto idem sumptus est: sed q est decorus & ipsi, & in quo, & circa quod fit. At qui in paruis, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, magnificus

minimè

minimè dicitur: ut id, Mendico panem poscenti sæpe ferebam: sed qui in magnis. nam qui est magnificus, liberalis etiam continuo est: liberalis autem, non continuò magnificus. Huius uerò habitus defectus paruificentia seu paruidecentia, excessus decori imperitia & ineptitudo quędam operaria appellatur. & eiusmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quę oportet: sed in quibus non oportet, & sicut non oportet, splendorem affectant. Verùm de his posterius dicemus. Magnificus autem seu magnidecens esse scienti similis uidetur: quippe qui & quod decet contemplari, & magnos consonè facere sumptus possit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & iis quorum habitus est: magnifici verò sumptus, & magni sunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, vt sumptus, & magnus, & operi decorus euadat: vt & opus sumptu, & sumptum opere dignum esse oportet, vel etiam sumptum excedere. Atque huiusmodi sumptus magnificus honestatis causa faciet: commune enim hoc est uirtutibus: iucundè etiam & largè: eò quòd nimis exacta ratio paruifici est: considerabitque magis quomodo pulcherrimum ac decentissimum opus efficiatur, quàm quanti constet, quomodoque fieri minimo precio possit. Necesse verò est, vt magnificus sit etiam liberalis. nam & liberalis expendet, & quæ oportet, & sicut oportet. in his tamen quod est magnum, magnifici est: vt magnitudo. Si circa eadem liberalitas sit. etiã ab æquali sumptu opus magnificentius faciet. non enim eadem & possessionis &

operis uirtus est. nam possessio anteponitur, quæ est dignissima ac preciosissima: opus, quod magnum & pulchrum est. talis enim rei spectatio est admirabilis. quod autē est magnificum, est admirabileq́: operisq́; magnificentia, virtus in magnitudine est. Ex impēsis autem quas honorabiles dicimus, illæ sunt, quę ad Deorū donaria, ædificationes, & sacrificia pertinēt: quæq́; ad omne denique geniorum numem spectant. quæ item ad publicam munificentiam gloriosæ sunt: vt, sicubi vel ludorum edendorum, vel triremium extruendarum, vel epuli ciuitati exhibendi splendidè gerendam præfecturam existimant. In omnibus autem, sicut dictum est, ad agentem quoq; haberi relatio debet, quisnam, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his esse sumptus debent, & non solùm operi, verùm etiam facienti decenter esse accommodati. Atque iccirco pauper nequaquam esse magnificus potest, cùm ea non habeat, ex quibus sumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur, stultus est: pręter dignitatem enim æger, præterque id quod oportet. id autem secundum virtutem est, quod rectè fit. Decent etiam eos huiusmodi sumptus, quibus tale aliquid præcessit, vel ab ipsis factū, vel à maioribus, uel ab ijs qui ad ipsos pertinent: nobiles item, & illustres, & qui sunt huiusmodi. omnia nanque hæc magnitudinem in se habent & dignitatem. Ac maxime quidem talis magnificus est, in talibusque impensis magnificentia, sicut dictum est, versatur: quippe quę & maximæ sint, & honorificentissimę. Sed ex priuatis tamen etiam illæ ad magnificū spectant, quæ semel fieri consueuerunt: vt nuptiæ, & siquid tale est: & si alicui rei uel tota ciuitas

studet,

ſtudet, uel qui in dignitate conſtituti ſunt: quæ
etiam ad hoſpitum ſuſceptiones, & dimiſſiones
attinent, ad munera item & remunerationes.
non enim magnificus in ſuum, ſed in publicum
decus ſumptuoſus eſt. munera autem quan-
dam cum templorum donariis habent ſimili-
tudinem. Magnifici etiam eſt, ita ædes extrue-
re, vt diuitiis cõueniant: quippe cùm etiam hoc
ornamentum quoddam ſit, & in ea opera ſum-
ptus magis facere, quæ ſunt magis diuturna:
pulcherrima enim hæc ſunt, & in ſingulis de-
corum ſeruare: nam non eadem ſunt Diis &
hominibus, aut ad templum & ſepulchrum or-
nandum accõmodata. Et quoniam unuſquiſ-
que ſumptus ſuo in genere eſt magnus, magni-
ficentiſſimus eſt ille, qui in magna re eſt ma-
gnus. Hic verò, qui in his magnus eſt. eſtque
inter magnitudinem quæ eſt in opere, & eam
quę eſt in ſumptu, differentia. pila enim & le-
cythus pulcherrima puerilis quidem doni in
ſe habent magnificentiam: huiuſce tamen rei
precium paruum eſt, & illiberale. atque iccir-
co magnifici eſt, vt in quocunque genere quip-
piam fecerit, magnificè id faciat. quod enim
eiuſmodi eſt, & ſuperari non facilè poteſt: &
ita ſe habet, ut ſumptus dignitas poſtulat. Ac
magnificus quidem talis eſt. At qui excedit
ineptuſque eſt, ſumptus faciendo ſupra quam
deceat, excedit, ſicut dictum eſt. in paruis e-
nim rebus multa impendit: ſplendoremque ab-
ſonè affectat: vt qui & ſodales, qui ſymbolum
dederunt, nuptiali conuiuio excipit: & ædili-
tatem gerens comœdis in tranſitu purpuram
exhibet, ſicut Megarenſes conſueuerant: atque
hæc omnia non honeſtatis, ſed oſtentandarum

diuitiarum causa faciet, vt inde in admirationem sui homines adducat. atq; vbi multa oporteat expendere, pauca: ubi pauca, multa expendet. At paruificus in omnibus deficiet: nam & si magnos sumptus fecerit, in paruo deficiendo postea honestatem perdet: & quodcunque fecerit, cunctando faciet, spectandoque id, vt quàm minimum expendat: conqueretúrque insuper, ac maiora quàm decet, se facere omnia existimabit. Ac sunt quidem habitus hi uitia: non tamen huiusmodi, vt opprobria afferant: propterea quòd neque aliis nocent, neque deformes admodum sunt.

De magnanimitate, & eius extremis.
Cap. III.

IAm verò magnanimitas circa magna vel ex nomine versari videtur. circa qualia autem versetur, primùm assumamus. qua in re nihil refert, habitúmne ipsum, an eum, qui secundùm habitum est, consideremus. Esse sanè magnanimus is videtur, qui cùm magnis sit dignus, magnis quoque sese dignum esse existimat: nam qui non pro dignitate id facit, stolidus est: at uirtute præditus neque stolidus, neque stultus est quispiam. Atque est quidem magnanimus hic, quem dicimus. Qui autem paruis est dignus, eisdémque se dignum censet, † temperans, non magnanimus est: quippe cùm magnanimitas in magnitudine consistat, perinde ac pulchritudo in magno corpore. nam parui elegantes, & concinni, non autem pulchri dicuntur. At qui cùm sit indignus, dignum se magnis putat, inflatus quidam est. non omnis

† a.l. modestus.

omnis tamen est inflatus,qui maioribus,quàm sit,dignum se esse cẽset. Qui autem minoribus dignum quàm sit, se esse arbitratur, pusillanimus est: siue magnis, siue mediocribus, siue etiã paruis dignus sit, modo minoribus dignũ se esse senseat. maximè tamen esse videretur huiusmodi, is qui magnis est dignus. nam quid fecisset,si tantis non esset dignus? Est igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo verò quod oportet, medius: eo enim dignum se censet, quod pro dignitate est. illi autẽ excedunt, & deficiunt. Si autem magnis se esse dignum existimat magnanimus, dignus cùm sit, & pręcipuè maximis, circa vnum maximè versabitur: quod quid sit ex dignitate ipsa definiendum est. dignitas autem ad externa bona dicitur: quorum maximum id esse statueremus, quod dijs attribuimus, quodque maximè appetunt, qui in dignitate constituti sunt, quod item ob pręclarissimas res dari præmium consueuit: at huiusmodi est honor: externorum enim bonorum id maximum est: circa honores igitur & ignominias vt oportet, versatur magnanimus. Quin absque ratione quoque magnanimi munus circa honorem esse apparet. magni etiam viri honore seipsos dignos maximè existimat, ac pro dignitate illi quidem. sed pusillanimus deficit, tam si ad ipsum,quàm si ad magnanimi dignitatem spectemus. inflatus autem ad se solummodo,non autem ad magnanimum excedit. At magnanimus si quidem maximis est dignus, optimus quoque sit necesse est. maiori enim honore dignus est,qui est melior: maximis verò, qui est optimus, oportet igitur, ut qui magnanimus re

Maiori honore dignus est, qui est melior maximis, qui optimus.

vera

vera est, bonus etiam sit. esse etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaque virtute magnum est. nulloque pacto ei conuenit, vt † suasione aliqua fraudulenter vtatur, ac fugiat, aut iniustè agat. cuius enim causa turpe aliquid faciet is, cui nihil est magnum? nam si quis diligenter singula consideret, magnanimus si non est bonus, prorsus ridiculus videbitur. imò neque honore quidem erit dignus, si sit malus: quippe cùm virtutis præmium sit honor, bonisq; attribuatur. Videtur igitur magnanimitas, quasi ornamentū quoddam esse virtutum: nam & maiores ipsas reddit, & sine ipsis esse non potest. ac propter ea re vera esse magnanimum difficile est, cum id existere sine integritate nullo modo queat. Ac maximè quidem magnanimus circa honores & ignominias versatur: ob eosq; honores, qui & magni sunt, & à probis viris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, vtpote sibi accommodatos, vel etiam minores quàm sibi conueniat: integræ enim & absolutę virtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamen eos magnanimus à probis viris, licèt inferiores sint, propterea quòd non habent illi maiores quibus afficere ipsum valeant. sed qui à quibuslibet è vulgò hominibus, ob paruasque res exhibentur, eos prorsus contemnet: non enim est eis dignus. simili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipsum iure non accidat. Maximè igitur, sicut dictum est, circa honores versatur magnanimus, nihilo minus tamen & in diuitijs, & potestatibus, & omni tam prospera quàm aduersa fortuna, quomodocunque contigerit, moderatę se geret: vt neq; in pro-

† a. l. quòd aliquem læserit, reus fit.

† a. l. aliqd quod læserit, fugiat.

Honor virtutis est præmium.

ſperis ſucceſſibus lætitia geſtiat, neque id aduerſis rebus triſtitia ſupra modum obruatur. Nam neque circa honorem quaſi maxima res ſit, ita ſe gerit. poteſtates autem & diuitiæ ob honorem expetendæ ſunt: qui enim ipſas habent, ob eas affici honoribus uolunt. cui verò uel honor ipſe paruus eſt, ei cætera quoque ſunt parua. Quapropter magnanimi eſſe etiam contemptores videntur. Quin etiam fortunæ proſperitates videntur conferre ad magnanimitatem. qui enim nobiles ſunt, & diuites, & in poteſtate conſtituti, honore digni habentur: in excellentia enim quadam ſunt. omne autem, quod bono aliquo excellit, eſt honorabilius. propterea huiuſmodi res magis reddere magnanimos homines conſueuerunt: nanque à quibuſdam honorantur. ſed re vera ſolus bonus honorandus eſt. cui tamen utraque inſunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur. Qui autem ſine virtute huiuſmodi bona poſſident: neque meritò magnis honoribus dignos ſe eſſe arbitrantur, neque rectè magnanimi dicuntur: quippe cùm hęc abſque integra atque abſoluta virtute eſſe non poſſint: ſed contemptores, contumelioſi, atq; huiuſmodi uitiis præditi efficiuntur. non facilè enim fit, vt ſine virtute conſonè ac moderatè proſperos rerum ſucceſſus quiſpiam ferat. dum igitur hi ferre proſperam fortunam nequeunt, putantq́ue ſe alios excellere, omnes alios deſpiciunt: ipſi verò agunt quotcunque fortè inciderit: imitantur enim magnanimum, licèt ei ſimiles minimè ſint. atque id faciunt in quibus poſſunt: quæ enim ex virtute ſunt, ea non agunt, ſed contemnunt alios. At magnanimus

nimus iure ac merito contemnit: nam verè opinatur. pleriq; alij autem ita vt fortè incidit. Neq; verò aut † paruipericlitans, aut frequenti periclitans, propterea quòd pauca sunt, quæ magnifaciat: sed magnipericlitans est. & cùm periclitatur, vitæ suę non parcit, quasi dignum omnino non sit ei viuere. Talisque est, vt afficiat beneficijs alios, ipse affici erubescat. excellētis enim illud est: hoc eius, qui excellitur. estq; eiusmodi, vt plura retribuat. ita enim fiet, vt qui prior contulerit beneficium, insuper debeat, beneficiumq; accepisse videatur. Meminisse præterea eorum videntur, quibus benignè fecerint: eorum autem à quibus acceperint minimè. quippe cùm is, qui acceperit, minor sit eo qui beneficium contulerit: ipsi autem velint esse superiores: vnde etiam illa iucundè, hęc iniucundè audire consueuerunt. Atq; iccirco neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neq; Lacedæmonij ad Athenienses: sed tantummodo ea, quibus fuerant affecti. Magnanimi quoque est † à nemine quippiam, aut vix tandem petere, sed promptè alijs ministrare: præstareq; se apud eos qui in dignitate sunt, pręclaraque fortuna vtuntur, magnum: apud mediocris sortis homines mediocrem: eò quod illos superare difficile, atque egregium, hos facile est. & inter illos gloriari est à generoso animo minimè alienum, inter humiles verò inuidiosum: quemadmodum inter imbecillos † uiribus non contendere. Neque ad honoratas res accedere, aut ubi alij principatum obtinent: ociosumq; esse ac cunctatorem, nisi ubi magnus aliquis honor, magnumque opus est: paucasque res agendas, sed magnas eas ac celebres

† a. l. frequē ti periclitans, aut libenti periclitans.

† a. l. nemine indigere.

† a. l. viribus contendere.

lebres aggredi. Necesse etiam est, ut apertè tam odium quàm amorem præ se ferat: latere enim uelle, timentis hominis est. Maioremque curam ueritatis, quàm opinionis habeat: dicatque & agat omnia apertè: id enim est contemptoris. ideo liberior in loquendo est: est enim etiam eius, qui liberior in loquẽdo sit. vnde est & contemptor, & verax, nisi vbi per dissimulationem loquitur. dissimulatione autem vtitur ad multitudinem. Magnanimi quoq; proprium id est, vt viuere ad alterius arbitrium non possit, nisi ad amici: est enim seruile. vnde etiam omnes adulatores famularij: & humiles homines adulatores sunt. Adde quòd neque est admirator. nihil enim magnum ipsi est, neque iniuriarum memor: quippe cùm magnanimi non sit meminisse, & præsertim malorum, sed ea potius despicere. Neque hominiloquus: neque enim aut de se, aut de altero quippiam dicet. neque vt vel ipse laudetur, vel alij vituperentur, curat. sed neque est laudator: atque iccirco fit, vt neque maledicus, ne in inimicos quidem, nisi ob contumeliam fit. De necessarijs item, aut paruis minimè est querulus, aut precabundus: ita enim se gerere eius hominis est, qui circa hæc studeat. eiusmodi præterea est, vt honesta potius & infructuosa, quàm fructuosa & vilia acquirat, & possideat: est enim eius, qui ex se sufficiat. Quin etiam & motus ipse magnanimi esse tardus videtur, & vox grauis, & loquutio stabilis. nam neq; qui circa pauca studet, est festinabundus: neque qui nihil magnum existimat, contentus & vehemens. acuta autem vox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus est. Qui autem deficit,

pusilla-

pusillanimus: qui excedit, inflatus est. sed neq; hi tamen mali, non enim malefici sunt: sed esse peccantes videntur. pusillanimus enim, cùm bonis dignus sit, seipsum ijs ipsis priuat, quibus est dignus: videturq; prauum quoddam in eo habere, quòd & bonis dignum se non esse existimat, & seipsum etiam ignorat. alioqui cùm bona sint, quibus est dignus, ea proculdubio appeteret. Non tamen huiusmodi homines stolidi, sed esse † intelligentes potius videntur: talisque opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitati suæ conueniunt, appetere consueuerunt. adde quòd & ab honestis actionibus & studijs quasi sint indigni, & ab externis quoque bonis simili modo abstinent. At inflati stolidi sunt, seque ipsos ignorant, atq; id palã: quasi enim sint digni, honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguuntur: vestitusque etiam, & habitu, atq; huiuscemodi rebus ornantur: prosperasque fortunas suas esse manifestas volunt: de ipsisq; prædicant, quasi ob eas honores sint consequuturi. Magnanimitati autẽ pusillanimitas magis est opposita, quàm inflatio: quippe quæ & magis contingat, & peior sit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, sicut dictum est, versatur.

† al. pigri.

De moderato honoris studio, & eius extremis.
Cap. IIII.

Circa honorem autem esse quędam alia virtus etiã videtur, vt superius diximus, quæ magnanimitati ita respondet, ut magnificentiæ liberalitas: illæ enim utræq; sicut à magnis abstinẽt, sic in mediocribus & paruis nos vt opor-

oportet,afficiunt,ac disponũt. Quemadmodum autem in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas est & excessus & defectus: ita quoque in honoris appetitione licet & magis quàm oportet & minus,& vnde oportet,& ut oportet, unumquenq; se gerere. nam & ambitiosum uituperamus, quippe qui & magis quàm oportet, & unde non oportet,honorem affectet:& inambitiosum, eò quòd ne ob honesta quidem facta honore affici uelit. Interdum tamen fit, ut uel ambitiosum quasi uirilẽ & elegantẽ, uel inambitiosum quasi modestum & temperantẽ laude prosequamur, ut superioribus in libris dictum iam est.Perspicuum autem est,cùm pluribus modis talis cuiusdam rei studiosus & cupidus aliquis dicatur, non semper nos ad idem honoris cupidum,id est ambitiosum referre: sed cùm laudamus, ad id quòd magis quàm plerique è vulgo: cùm uituperemus ad id quòd magis quàm oporteat,honores ipsos appetat. Quia uerò nomine uacat mediocritas, fit, vt de ea quasi deserta sede extrema decertent. Verùm in quibus est excessus & defectus, ibidem quoque esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus:ergo etiam ut oportet. Laudatur igitur hìc habitus,quæ est circa honorem nomine uacans mediocritas: quæ sanè si ambitioni comparetur,inambitiositas: si inambitiositati,ambitiositas: si utrisque, utraque esse quodãmodo uidetur. Id quod etiam circa alias uirtutes est. Extremi autem hìc uidentur inter se opponi, proterea quòd † medium nullum nomen † sortitum est.

† *a. l. medius.*

† *sortitus.*

De mansuetudine, eiusq́; extremis.
Cap. V.

IAm verò masuetudo circa iram mediocritas est. nam cùm nomine hac in re careat medũ, & ferè etiam extrema, ad medium mansuetudinem ipsam referimus: licèt ad defectum, qui nomen non habet, declinare magis videatur. at excessus iracundia quędam dici potest: nam affectus est ira, quam quæ efficiunt, sunt multa & diuersa. Qui igitur ob quæ oportet, & quibus oportet irascitur, adde etiam quo modo, & quando, & quousque debet, laudatur: esseque is mansuetus potest: quippe cùm mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus enim ille est, qui perturbatione uacat, & ab affectu minimè ducitur; sed quemadmodũ ratio ipsa statuerit, ita & ob id, & tam diu succenset: peccareque potius uidetur in defecta: quippe qui non ad ultionem, sed ad ueniam dandam promptior sit. At defectus, siue iræ uacuitas quędam sit, siue quippiam aliud, uitupeȓatur: nam qui & ob quæ oportet, & sicut oportet, & quando, & in quos oportet, non irascuntur; hi profectò esse stolidi videntur. qui enim non irascitur, neque videtur sentire, neque dolore affici, neque esse idoneus ad ulciscendum. Ad tolerare si lacesseris, patiq́; ut tui contumelia afficiantur, seruile profectò est. Excessus verò secundùm omnes quidem modos fit: nam & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius quàm oportet, existit: non tamen ita, vt vniuersa eidem insint: non enim id potest. nam malum etiam seipsum perdit: & si integrum sit, intolerabile euadit. Iracũdi igitur citò quidem irascun-

Ira defectus quo pacto vituperabilis.

Malũ etiã seipsũ perdit.

irascuntur,& quibus non debent,& ob quæ non debent,& magis quàm oportet: sed, quod optimum in se habent, citò etiam desistunt. hoc autem ipsis propterea euenit, quia iram minimè continent,sed reddũt. unde ob celeritatem manifesti sunt, deinde cessant. supra modum autem celeres sunt, & ad omnes res & quacunque de causa iracundi,ij qui sunt excandescentes & summè biliosi. vnde nomen etiam habent. Acerbi uerò difficulter reconciliantur, & longo tempore irascuntur. continent enim iram, & non nisi ubi reddiderint, cessant: nam ultio his iram sedat, dum uoluptatem loco doloris inducit: quod quousque non euenit,grauatum animum habent.quia uerò id non est manifestum, neque suasione apud eos utitur quispiam: & ipsi secum iram concoquere non nisi mora quadam temporis possunt. suntque huiusmodi homines tum sibi ipsi molestissimi, tum ijs qui maximè ipsis sunt amici. Infestos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent,& magis item quàm debent, & diutius succensent: & placari sine ultione † vel etiam punitione non possunt. At uerò mãsuetudini excessum magis opponimus: quippe cùm & magis fiat: humanum enim magis est uindictam sumere: & ad conuictum hominum infesti etiam peiores sint. Quod autem tum in superioribus etiam libris diximus, tum ex ijs, quæ dicuntur, satis constat, quomodo, quibus, ob quæ, quanto tempore irascendum sit, quousque item aliquis progrediens uel rectè facturus sit,uel peccaturus,non est facile definire.qui enim paululum transgreditur, non uituperatur, siue ad nimium, siue ad parum deflexerit: imò interdum & eos qui deficiunt, lau-

† a.l. & punitione.

Qui parũ trasgreditur,non vituperatur.

damus, mansuetosque appellamus; & eos qui infesti sunt, tanquam ad imperandum idoneos, uiriles nuncupare consueuims. Quantum igitur, & quomodo quispiam transgressus sit uituperandus, statui ratione non facile potest: in particularibus enim & sensu iudicium est. Veruntamen illud satis perspicuum est, sicut medium habitum, quo efficitur, ut & quibus oportet, irascamur, & ob quæ, & quomodo oportet, & secundùm cætera omnia huiusmodi, esse laudandum: ita excessum & defectum, si parum quidem peccant, parum: si paulò amplius, magis: si multum, uehementer esse uituperandos. ex quo efficitur, ut medium habitum consectandum esse manifestum sit. Atque hęc de habitibus, qui circa iram existunt, dicta sufficiant.

De comitate, & eius extremis. *Cap. VI.*

AT in congressionibus quoque & conuictu, sermonumque & negociorum communitate esse alij placidi & obsequiosi uidentur, qui omnia in gratiā laudant, nullaque in re aduersantur: sed minimè molestos existimant se esse oportere ijs, quibus cum habent consuetudinem. alij econtrario in omnibus aduersantur, nullamq; sibi habendam rationem putant, ne molesti sint: qui morosi & litigiosi nuncupatur. Verùm sicut hos utrosque habitus esse uituperabiles: ita medium esse laudabilem constat, quo uidelicet efficitur, ut unusquisque & quæ oportet, & sicut oportet, uel admittat, uel grauatè ferat. Nomen tamen huic medio nullum impositum est: sed amicitiæ maximè similis uidetur. talis enim est qui habitu hoc medio est prædi-

præditus, qualem modestum ac probum amicum esse uolumus: si id uidelicet assumpserit, ut diligat: nam ab amicitia in eo differt, quòd est sine affectu diligendi eos quibuscum uersatur. non enim quia uel amat, uel odit, suscipit singula ut debet, sed quia est talis: quippe cùm idē facturus sit tam apud notos, quàm ignotos: tam apud familiares, quàm eos, quibus cum nulla familiaritas intercesserit. vbique tamen prout singulis conueniet. non enim perinde familiares atque externos aut studio prosequi, aut dolore afficere nos conuenit. In uniuersum igitur dictum est in congressionibus hunc ut oportet, se esse gesturum. spectans autem ad honestatem & utilitatem id attendet, ut dolorem non afferat, uel collætificet & obsequatur. uidetur enim circa uoluptates, doloresque eos uersari, qui in congressionibus existunt: in quibus si uel non honestum ipsi fuerit, uel damnosum etiam obsequi, id minimè faciet, sed grauatè se geret, potiusque esse molestus uolet. si item obsequiū facienti aut dedecus, atque id non paruum, aut damnum, aduersario autem dolorem paruum allatura sit, non admittet, sed ægrè feret ac repudiabit. diuerso autem modo cum ijs qui in dignitate constituti sunt, & priuatis, cum magis item & minus familiaribus, cæterisque diuersi inter se generis hominibus congressiones faciet: singulisque id quod decet, attribuet. ac collætificare quidem per se eliget, cauebitque contristare. sed euenientia tamen ipsa si maiora fuerint; honestatem inquam & utilitatem consequetur: uoluptatisque causa magnæ, quæ postea subsequutura sit, paruum dolorem afferre non uerebitur. Ac medius quidem talis est, nomenq;

non habet. Qui autem obsequitur, si nulla alia de causa id facit, nisi ut iucundus sit, placidus est & obsequiosus: si ut emolumẽtum aliquod adipiscatur, atq; id uel pecunijs, uel ijs rebus, quæ pecunijs comparantur, adulator. at eum qui omnia molestè accipit, esse morosum & litigiosum iam diximus. quia uerò medium caret nomine, inter sese extrema ipsa opponi uidentur.

De veracitate, & eius extremis. *Cap. VII.*

Circa eadem ferè etiam arrogantiæ mediocritas uersatur: quæ quidem etiam ipsa nomen nō habet. non ab re autem erit, ut de his quoq; differamus. nam & singula pertractando meliùs quæ ad mores spectant, percipere poterimus: & uirtutes esse mediocritates tunc demum credemus, ubi in omnibus id ita se habere perspexerimus. In conuiuendo igitur qui cum voluptate & dolore congressiones faciunt, dicti iam sunt. nunc de ueracibus & mentientibus, atque id tam uerbis, quàm actionibus & fictione dicendum est. Arrogans quidem est is, qui illustria quædam vel quę non habet, uel maiora quàm habeat, fingit, ac sibi vendicat. dissimulator contra, qui quæ sibi insunt uel negat, vel diminuit. At medius cùm sit ipse ille qui est, & tã vita quàm uerbis verax, ea ipsa planè quæ sibi insunt, neque maiora, neque minora esse confitetur. Atque horum unumquodq; potest & alicuius & nullius rei causa fieri. qualis autem vnusquisque est, talis etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & dicit: necnon ita uitam quoque suam omnẽ instituit. ac per se quidem mendacium prauum est & vituperatione dignum,

Qualis est vnusquisq́, talia etiam agit, & dicit.

Mendaciũ per se prauum & vituperatione dignum est.

verum

verum honeſtum & laudabile. iccirco fit, ut verax ipſe qui eſt medius, laudem mereatur: mentientes autem vituperio afficiendi ſint: vtriq; illi quidẽ, ſed magis tamen arrogãs. Sed de vtriſq; his iam dicamus: ac prius de ueraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactionibus verum dicit, atque iјs, quę ad iniuſtitiam uel iuſtitiam ſpectant: id enim eſt alterius uirtutis: ſed de eo, qui licèt nihil huiuſmodi interſit, & uita & uerbis propterea uerum dicit, quia talis ex habitu eſt: qui ſanè, cùm ſit huiuſmodi, meritò eſſe probus uidetur. qui enim ueritatis eſt ſtudioſus, & ubi nihil refert, uerum dicit: multo magis ubi refert, id faciet. ubi enim turpe eſt mendacium, cauebit profectò quod per ſe etiam euitabat. Talis autem eſt laudabilis. licèt magis ad id declinet, quod uero minus eſt. nam quia inuidioſæ ſunt nimiæ excellentiæ, id eſſe moderatius videtur, atq; aptius. Qui autem maiora quàm habeat, fingit, ſi id nullius rei cauſa facit, prauo quidem ſimilis eſt: alioqui enim minimè gauderet mendacio: uanus tamẽ potius uidetur, quàm malus. Sin alicuius cauſa, aut gloriæ & honoris: atque is non admodum eſt uituperabilis, ſicut arrogans: aut argenti, eorumque, quæ ad argentum pertinent, qui deformior eſt. At arrogans non in poteſtate, ſed in electione conſiſtit: ex habitu enim & quia eſt talis, arrogans eſt. Quẽadmodum etiam mendax, alter eſt, qui mendacio ipſo gaudet: alter, qui vel gloriam uel lucrũ appetit. Qui igitur gloriæ cauſa arroganter ſe gerunt, eiuſmodi res ſimulant, ob quas laudari, feliceſque prædicari homines conſueuerunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectantur: quęq; etiam ſi non adſint, latère facilè poſſunt:

ut medicum esse, aut uatem, aut sapientem, atq; iccirco plerique huiusmodi res sibi fingunt atq; arrogant: quippe cùm in ipsi ea sint, quæ diximus. At dissimulatores minus quàm sit dicentes, moribus esse elegantiores uidētur. apparet enim eos non quæstus gratia id facere, sed ut euitent importunitatē, ac fastum. atq; hi quoq; maximè illustria & clara solent recusare: quemadmodum etiam Socrates faciebat. Qui autem parua & manifesta dissimulant, † uersutè delicati dicuntur, & contemnendi sunt. Adde, quòd hæc arrogantia interdum uidetur: ut Lacedæmoniorum uestitus. nam tam excessus, quàm nimius defectus ad arrogantiam spectat. qui uerò moderatè dissimulationem utuntur, eaque dissimulant, quæ non nimis sunt aperta, eaque ante oculos posita, elegantes uidentur. Ac ueraci quidem arrogans magis opponitur: peior enim est.

† a. l. versute gloriosi.

De facetudine, & eius extremis. *Cap. VIII.*

CVm autem in uita requies etiam quædam sit, in qua homines ioco utantur: uidetur etiã hìc esse congressio quædam moderata & dicendi ea quæ oportet, & ut oportet, & audiendi. differentia quoque in eo erit, ut & inter tales quosdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ excessum etiam esse medij, & defectum perspicuum est. Qui igitur ridiculis excedunt, scurræ esse, atque importuni uidentur: qui ridicula penitus affectant, adeo ut studeant potius risum mouere, quàm honestè loqui, doloreque eum non afficere quem cauillantur. Qui autem neque ipsi quicquam ridiculi dicunt, neq; alios dicen-

dicentes æquo animo patiuntur, rustici & duri sunt. At qui aptè ac moderatè iocantur, faceti ac versatiles dicuntur, quasi ad versionem apti: morum enim huiuscemodi esse videntur motiones: atque vt corpora, ita etiam mores ex motionibus iudicantur. Quoniàm verò ridiculum admodum redundat, & plerique sunt, qui iocis delectātur & cauillis magis quàm deceat, effectū est, vt scurræ quasi elegantes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex ijs, quæ diximus, manifestum est. Huic autem medio habitui congruit etiam vrbanitas seu dexteritas. vrbani verò est, ac dexteri hominis talia dicere & audire, qualia probo atque ingenuo conueniunt. Quædam enim sunt, quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis iocus à seruilis, & item eruditi ab inerudit ioco distat. Id quod ex comœdijs veteribus & nouis licet vnicuique perspicere: illis enim verborum obscœnitas, his obscœnitatis suspitio tantùm risum faciebat. Hæc autem in honestate non paruam habent differentiam. Vtrum igitur ea re definiendus est aptus cauillator, quòd ea dicat quæ ingenuum hominem decet, an quòd molestia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? An hoc quoque nullam certam definitionem admittit. aliud enim alij & odiosum & iucundum esse consueuit: quocirca talia etiam audiet: nam quæ quisque audire patitur, eadem quoque facere videtur. sed non omnia faciet: cauillum enim conuicium quoddam est. legum latores autem, cùm nonnulla conuicia prohibeant, debebant fortasse cauilla etiam vetare. Elegans igitur & ingenuus quasi

Vt corpora, ita etiā mores ex motionibus iudicantur.

sibi ipse lex sit, ita se geret. ac talis quidem medius est, siue vrbanus & dexter, siue facetus appellandus sit. Scurra autem cùm superetur ridiculis, neque sibi neque alijs parcit, modò risum moueat: eaque dicit, quorum nihil elegans diceret, nonnulla autem ne audiret quidem. At rusticus est ad huiuscemodi consuetudines ineptus: cùm enim nihil ipse conferat, omnia ægrè accipit. Ac requies sanè & iocus in vita esse necessaria videntur. Tres igitur hæ, quas diximus mediocritates, in vita sunt: quæ in verborum omnes, actionumq; quarundam communitate versantur: in quibus illud interest, quòd vna circa veritatẽ, reliquæ circa iucunditatem consistunt: ex ijs verò quæ circa voluptatẽ sunt, altera in iocis, altera in reliquis vitæ congressionibus locum habet.

De verecundia. *Cap. IX.*

DE verecundia autem quasi de virtute aliqua dicendum non est: affectus enim magis esse quàm habitus videtur: quippe quæ timor quidam infamiæ esse definiatur, existatq; non secus ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubescũt siquidem qui pudore afficiuntur: qui mortẽ timent, pallent: vt corporalia vtraq; esse videantur: id quod affectionis magis quàm habitus est. At non omni ætati affectus hic conuenit, sed iuuenili tantùm. nam qui ea sunt ętate, oportere esse verecundos existimamus: propterea quòd cùm ex perturbatione viuant, ob idque in multis peccent, à verecundia peccare prohibentur. ac iuuenes quidem, qui verecundi sunt, laudamus: seniorem quòd sit pudibundus,

laudauerit

laudauerit nemo. nihil enim eum quicquam agere debere censemus, in quo pudor consistat. nam pudor probi viri esse nullo pacto potest, cùm ob malas res exoriatur. neque enim agendæ res eiusmodi sunt. Quòd si alia sunt re vera turpia, alia opinione, nihil refert. neutra enim agi debent. Quare minimè est erubescendum: praui nanque hominis est, esse eiusmodi, vt turpe aliquid agat, ita verò esse affectum, vt si turpe quid egeris erubescas, ac propterea probum te esse existimare, absurdum planè est. nam ex ijs, quæ spontè agimus, verecundia existit: probus autem vir spontè nunquã malè aget. Quocirca verecundia ex conditione probata res est. si enim ageret, erubesceret: at hoc circa virtutes minimè contingit. si verò impudentia malum est, & cùm quis turpia agere non verecundatur; nihilo magis bonum est existimandum, cùm quis turpia agendo erubescit. Sed neque continentia, virtus est, sed quoddam aliud mistum, de qua posterius pertractabimus. Nunc de iustitia dicamus.

*

ARISTO-

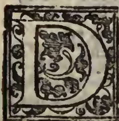
ARISTOTELIS MORALIVM NICOMACHIORVM,

LIBER QVINTVS.

SVMMAE LIBRI.

De iustitia & iniustitia. De iure, & iniuria: ac ipsorum speciebus. De æquitate, & æquo.

De iustitia & iniustitia, & modis iniusti. Cap. I.

E iustitia & iniustitia consyderandum est, circa quales actiones versentur, qualis itē sit mediocritas iustitia: & ius etiam quorum sit mediū. Hæc autem cōsyderatio eadem docendi via pregrediatur, qua vsi in superioribus etiā fuimus. Videmus igitur omnes eiusmodi habitū appellare iustitiam solere, ex quo ad agendas res iustas homines idonei efficiuntur: ex quo item iustè agunt, voluntq; iusta: iniustitiam quoque simili modo, ex quo iniustè agunt. & volunt iniusta. Idcirco etiam à nobis vt in figura hæc statuantur. Neq; enim in scientijs & facultatibus & in habitibus idem est modus. nam facultas & scientia eadem cùm sit, esse contrariorum videtur. habitus autem contrarius

rius contrariorum esse nullo modo potest, verbi causa, ex sanitate cõtraria minimè aguntur, sed salubria tantummodo: quippe cùm sanè quempiam incedere dicamus, cùm ita incedit, vt sanus. Sæpe quidem contrarius habitus ex contrario, sæpe item idem habitus ex subiectis sibi rebus agnoscitur: nam & si bona corporis habitudo fuerit nota, mala quoq; habitudo innotescet: & ex benè habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine vicissim corpora ipsa quæ benè affecta sunt, fiunt manifesta: si enim bona habitudo carnis densitas est, necesse est, vt & mala habitudo raritas sit: & quod bona habitudine est affectum, spissitudinem in carne efficiat. Sequitur autem plerunq;, vt si vnum multis modis dicitur, alterum quoq; dicatur: vt si ius, etiam iniuria. Iustitia autem & iniustitia dici pluribus modis videtur: sed quia proxima ipsarum cognominatio est, latet, nec sicut in ijs, quæ procul distant, magis apparet. magna enim in forma differentia est, vt clauem æquiuocè dici manifestum est, & eam quæ collo animalium subiacet, & eam qua fores clauduntur. Sed sumamus quot modis iniustus dicatur. Videtur igitur iniustus is esse qui & illegitimus, & pluris vsurpator, & iniquus est: quare iustum quoque esse & legitimum & æquum patebit. Ius ergo etiam ipsum legitimum, & æquum erit: iniuria contra illegitima & iniqua. Nam quia iniustus etiam est pluris vsurpator, circa bona non omnia versabitur: sed circa ea tantùm, in quibus fortunæ prosperitas & aduersitas consistit, quæ semper quidem absolutè ac simpliciter bona sunt, quibusdam tamen non semper bona euadunt; homines autem ea optant, ac per-

Sæpe contrarius habitus ex cõtrario, sæpe ex subiectis sibi rebus agnoscitur.

ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, vt quæ simpliciter sunt bona, sibijpsis quoque bona essent: & eligere ea quæ sibijpsis bona sunt. Quanquam iniustus nō semper plus, sed in ijs, quæ simpliciter mala sunt, minus etiā eligit; sed quia minus de malis esse quodāmodo bonum videtur, in bonis autem est pluris vsurpatio: propterea pluris esse vsurpator videtur, est item iniquus. hoc enim continet, & cōmune est: necnon illegitimus, hoc est legum transgressio, id est iniquitas omnem iniustitiam continet: estque omni iniustitiæ commune. Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus verò iustus est: omnia legitima esse quodanímodo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legumlatrice facultate definita, ea legitima sunt: quorum singula iusta esse affirmamus: leges autem de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ vel communiter omnibus conferunt, vel optimis quibusq;, vel principalibus, qui scilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint: atque ita vno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusque partes ciuili societati & efficiunt, & conseruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis uiri opus est, ut non deserere ordines, non fugere, non abijcere arma: & id quod est temperantis, vt non cōmittere adulterium, non contumeliosè se gerere: & id quod est mansueti, ut non uerberare, non maledicere: simili modo quoq; secundum alias uirtutes & vitia alia iubet, alia prohibet: ac recta quidem lex est, quæ rectè: mala, quæ tumultuarè posita est. Atq; hæc quidem iustitia uirtus perfecta est, non absolutè tamen, sed ad alterum, ut propterea sæpe iustitia virtutum præstantissima esse uideatur,

Iustitia virtutum præstantissima.

deatur: & neq; hesperus, neq; lucifer sit adeò admirabilis. adde ꝙ in prouerbium dicimus,

Iustitia in se virtutes complectitur omnes.

Ac perfecta quidem maximè est, quia perfectæ uirtutis est usus: perfecta autem, quia qui eam habet, non solùm secum, sed cum altero etiam uirtute uti potest. Multi enim sunt, qui in priuatis rebus uirtute uti possunt: in cæteris quæ ad alium spectant, non possunt, unde rectè illud Biantis dictum uidetur: Principatus uirū ostendet, quippe cùm ad alterum iam, & in societate princeps uersetur. Ob id quoque ipsum iustitia sola ex omnibus uirtutibus esse alienum bonū uidetur, quia ad alterum spectat. agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut reipublicæ. Pessimus igitur est, qui & secum & cum alijs prauitate utitur: optimus autem non qui secum, sed qui cum alijs uirtutē exercet: quippe cùm id difficile admodum sit. Itaque neque hæc iustitia pars uirtutis, sed integra uirtus est: neque huic opposita iniustitia pars uitij, sed integra est uitiositas. quid uerò uirtus & iustitia hæc differat, ex ijs, quæ diximus, iam patet. utraque enim eadem est: esse tamen vtrarunqȝ non est idem: nam quatenus ad alterum spectat, iustitia: quatenus talis quidam est habitus, uirtus simpliciter est.

Biantis dictum, Principatus virum ostendit.

Quid iustitia particularis, & quòtuplex.
Cap. II.

Quærimus autē eam, quæ in parte virtutis iustitia est: est.n.quædā ut dicimus. simili modo & de iniustitia eā quærimus, quæ locum partis obtinet: quæ ꝙ sit, illud est argumentum, quòd qui aliqua alia prauitate operatur,

tur,licèt iniustè agat,nihil tamen amplius vsurpat,cuiusmodi exempli causa est,qui aut abijcit scutum ob ignauiam, aut aliquem ob acerbitatem maledictis insectatur, aut ob auaritiam pecunijs non iuuat. Quando autem plus vsurpat aliquis, sæpe id nullo ex talibus vitijs, at neque vniuersis, sed prauitate tamē quadam agit, cùm vituperetur, atq; iniustitia. Est igitur alia quædam iniustitia,quæ tanquam pars est integræ illius & vniuersalis: item iniuria quædam, quæ in parte consistit illius iniuriæ vniuersalis, quæ præter legem est. Adde, quòd si alius lucrandi causa adulterium committat, pecuniasque accipiat,alius tribuat,damnoque afficiatur ob cupiditatem: hic intemperans magis esse videbitur quàm pluris vsurpator: ille iniustus, & non intemperans, perspicuum scilicet, propterea ꝙ lucrandi causa id facit. Præterea alia omnia iniustè facta ad quandam prauitatem semper referuntur: vt si adulteratus sit aliquis, ad intemperantiā: si astitem in acie deseruerit, ad ignauiam: si verberauerit, ad iram. at si lucratus est quispiam, ad nullū aliud vitium redigi id,quàm ad iniustitiam potest. Quare perspicuum est esse iniustitiam quandam ab illa integra & vniuersali iniustitia diuersam, quæ locū partis obtineat,atque vniuoca sit: eò quòd in eodem genere est definitio. vtriusque enim vis in eo consistit,vt ad alterum spectent:sed hæc tamen circa honorem,aut pecunias,aut salutem, aut si cuncta nomine vno possent comprehendi, circa ea omnia versatur, ob voluptatē, quæ è lucro consequitur, illa autem circa vniuersa, circa quæ etiam probus vir munus suum exercet. Esse igitur iustitias plures, atq; ex his vnam quandam

quæ

quæ diuersa à tota & integra virtute sit, iam patet: quæ autem ea sit, & qualis, statuendum est. Definitum iam fuit iniuriam id esse quod & illegitimum, & iniquum esset: ius verò, quod & legitimum & æquum: ex illegitimo verò iniustitia prior illa, de qua diximus, existit. At quia iniquum & illegitimum non est idem, sed diuersa ita sunt, vt pars & totum; omne enim iniquum est illegitimum, non omne autem illegitimum est iniquum: & plus omne, est iniquum; non autem contrà iniquum omne plus est: efficitur, vt iniuria quoq; & iniustitia nō eadē, sed diuersa ab illis sint: atq; hæc vt partes, illa vt tota habeātur, hæc enim iniustitia vniuersę illius iniustitiæ pars est, & iustitia iustitiæ similiter.

Quare etiam de iustitia particulari, & particulari iniustitia, de iure item & iniuria dicendum est, ea igitur quæ ex tota virtute constituta est iustitia, & iniustitia, quarū altera totius virtutis, altera totius vitiositatis vsus ad alterū est: omittatur ius quoq; & iniuria, quæ ex his dependent, quomodo definienda sint, manifestum est. Pleraque enim legitima ea ferè sunt, quę ex integra ac tota virtute præcipiuntur: nam lex secundùm vnamquanque virtutem viuere iubet, secundùm vnumquodq; vitium prohibet, effectricia autē totius uirtutis ea sunt legitima, quę legibus ad publicam institutionem sancita sunt. Quæ verò ad singulorum institutionē spectant, qua absolutè vir bonus euadit, ciuilísne sit facultatis, an alterius, postea definiemus. nō enim idem fortasse est virum aliquem, & ciuem omnem esse bonum. Iustitiæ igitur particularis, iurisq; eius, quod ad ipsam attinet, vna species est, quę, in distributionibus, aut honoris, aūt

pecuniarum, aut cæterarum rerum cōsistit, quæ diuidi in eos possunt, qui eiusdem ciuitatis participes sunt. in his enim euenit, ut alter alteri iniquam, uel æquam habere portionem queat: altera, quę in commerciis hominum emēdandis uersatur. Cuius duæ sunt partes: nam ex cōmerciis alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. spontanea eiusmodi sunt, venditio, emptio, mutuatio, sponsio, usura, depositio, conductio: atq; hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principium commerciorum horum spōtaneum est, ex inuoluntariis autem clādestina alia sunt, vt furtū, adulterium, veneficium, lenocinium, seruorum seductio, dolosè perpetratum homicidium, falsa testificatio: alia violēta, vt flagellatio, uincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

De iure distributiuo.
Cap. III.

QVoniam autem & iniustus iniquus, & iniuria iniqua est, mediū quoddā esse iniqui perspicuū est: id autem est ęquum. in quacunque enim actione est plus & minus, in eadem esse æquum necesse est. si igitur iniuria est iniqua, ius est æquum: id quod etiam absque ratione omnibus manifestū est: cùm uerò æquū sit medium, ius quoque proculdubio medium quoddam erit. Est autem ęquū in minimis duobus. Necesse est igitur, vt ius & medium, & ęquū sit, & ad quoddam, & quibusdam, & in eo quidem, quòd est medium, est aliquorum; ea autem sunt plus & minus; in eo quòd est ęquum, duorū: in eo verò quòd ius, quibusdam, & ad quosdam.

dam. Itaq; necessariò cõsequitur, vt ius in quatuor minimis versetur: nam & ij quibus ius alicuod est, duo sunt, & res duæ etiam in quibus ius ipsum consistit: eademq; & in quibus ęqualitas est. sicut enim se habent ea in quibus, eodẽ modo etiam illa. nam si non sunt æquales, neq; æqualia habebunt. Inde enim pugnæ & criminationes oriri consueuerunt, cùm aut æquales non ęqualia, aut non æquales æqualia habent & potiuntur. Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod est in distributionibus, pro dignitate quadam esse oportere omnes fatentur. Dignitatem tamẽ non omnes esse eandem afferunt, sed populari statu vtentes libertatem: principatum paucorum sectantes diuitias; & nõnulli nobilitatem, qui in optimatum administratione degunt, virtutem. Ius igitur quiddam est, quod in proportione consistit. Quod enim proportione constat, id nõ tam vnitario numero, quàm numero in vniuersum proprium est: nam proportio æqualitas est rãtionũ, in quatuorque minimis reperitur, disiunctam sanè in quatuor consistere perspicuum est: sed & continentem nihilominus. vno enim hæc perinde ac duobus vtitur, bisq; id accipit, in hunc modũ: Qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium: bis enim hìc secũdùm dictum est. Quare si secundum bis positum sit, quatuor erunt ea quæ constant proportione. Est autem etiam ius in minimis quatuor, ratioque eadem est: quippe cùm disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus, & quæ. Sicut igitur primus terminus sese habebit ad secundùm, ita tertius ad quartum: igitur etiam alterna vice, sicut primus ad tertium, ita secundus ad quartum,

quare etiam totum ad totum, quod distributio binatim copulat: quæ, si etiam ita composita fuerint, iustè copulat. Primi igitur termini cum tertio, & secundi cum quarto iugatio ius illud est, quod in distributione consistit. Ius autem est mediū: eius inquam quod nō præter proportionem est. quod enim proportione constat, est medium: ius autem constat. Hanc verò proportionem mathematici geometricam vocant: propterea quòd in geometrica euenit, vt eandem totum ad totum rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrum. Non est autem continens hæc proportio: nō enim vnus & idem terminus efficitur, & cui & quod. Ius hoc igitur est id, quod proportione cōstat: iniuria id, quod præter proportionem est, vnde fit vt alteri plus, alteri minus exhibeatur, id quod & in actionibus ipsis contingit: qui enim iniuria afficit, plus; qui afficitur, minus ex bonis habet. in malis autem contrà: quippe cùm minus malum, si ad maius comparetur, boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum est, quàm maius: at quod est expetendum, est bonum: & quod magis, maius. Atque hæc vna iuris species est.

De iure commutatiuo & emendatiuo.
Cap. IIII.

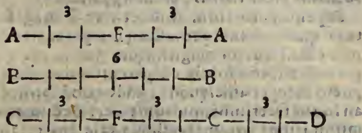
Reliqua verò altera iuris est emendatiui, quod in commercijs tum spontaneis, tum inuoluntarijs fit: diuersamq; à priore speciem habet. Ius enim publicorum bonorū distributiuū ea semper fit proportione, quæ dicta superius est: nam si ex pecunijs publicis facienda sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent

inter

inter se ea quæ fuerint contributa, iniuriaque item huic iuri opposita præter eãdem est proportionem. Ius uerò quod in commercijs est, est quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probúsne uir malum, an malus probum suo priuarit: neque probúsne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocumenti differentiam lex spectat: perindeque personis utitur, ac si æquales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille læda tur. Quare iniuriam hanc, cum sit iniqua, æquare iudex conatur. Nam cùm hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille autem interiit: affectio & actio in partes non æquas diuisa est; sed de lucro detrahens iudex damno redigere ad æqualitatem eas conatur. Dicuntur enim hæc absolutè loquendo de talibus etiam rebus, licet nonnullis minimè idoneum nomen esse uideatur, ut lucrum ei qui percussit, damnum ei qui percussus est, accommodari possit. Sed ubi tamen perpessio ipsa fuerit mensurata, hoc damnum, illud lucrum uocatur. Quare æquum pluris & paucioris medium est: lucrum autem & damnum est & plus & minus, contrario tamẽ modo. plus enim boni, & minus mali est lucrum, contrarium uerò, damnum: quorum quidem medium æquum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emendatiuum lucri & damni medium est: unde etiam cùm altercantur homines, ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cùm iudex nihil aliud sit, quàm ius quoddam animatum: & quærunt iudicem medium: & uocant nonnulli mediatores, quasi si medium fuerint con- *Iudex nihil aliud est quàm ius quoddam animatũ.*

 sequuti,

sequuti; ius quoque ipsum sint consequuturi. Ius igitur medium quoddam est: si quidem & iudex. iudex autem ad æqualitatem redigit: Et quemadmodum si linea in duas inæquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidiũ excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cùm autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum verò suum se habere inquiunt, cùm æquũ quisq; acceperit. Aequum autem medium est pluris & paucioris arithmetica proportione: ac propterea appellatur ius δίκαιον, eò quòd δίχα, id est bifariam diuisum est: quasi δίχαιον, id est bipartitum dixeris: & iudex δικαστὴς, quasi διχαστὴς, id est bipartitor dicitur. Si enim duo sint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterum excedet: nam si dempta quidem esset una pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, vna tantùm parte eiusmodi excederet. efficietur igitur, ut & id cui est adiunctum, una parte medium, & medium vna similiter illud excedat, à quo detractum est. Ex hoc ergo cognoscemus & quid ab eo detrahẽdum sit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo medium excedit, minus habenti addendum est: id autem quo exceditur, à maximo est detrahendum. Sint æquales inter se lineæ A A, & B B, & C C: demature que ab A A pars quædam A E, & addatur ei in qua est C C: efficiaturque C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua est C D: & ea in qua est C F: excedet igitur etiam mediam, id est B B parte C D.

Est autem hoc in alijs quoque artibus. tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur. Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum e spontaneis contractibus videntur emersisse. cùm enim quis plus habet, quàm suũ erat, lucrum: cùm minus, quàm à principio habuerat, damnum facere dicitur, in vendendo scilicet & emendo, alijsque huiusmodi, quæ legibus permittuntur. Cùm autem neq; plus, neque minus, sed sua cuique per se ipsa euaserint: sua ipsorum habere dicuntur, neque damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiusdam & damni eorum est medium, quæ prçter spontaneum fiunt: cùm æquum quisque & prius & posterius habet.

De retaliatione, numo, & indigentia.
Cap. V.

Videtur autem nonnullis & retaliatio absolutè & simpliciter ius ipsum esse: quẽad modum Pythagorei dicebant: ius enim absoluiè esse retaliationem definiebant, verùm retaliatio, neque ad distributiuum ius, neque ad emendatiuum accommodatur. uolunt tamen ipsi Rhadamanti quoq; ius hoc dicere, *Vide primo Mag. Moral. ca. 14.*

Si contra] passus fuerit, quod fecerit idem.

Iudicium planè rectum, vindictaq; fiet.

Sæpenumero enim dissidet: vt si magistratum quis gerens percusserit, repercutiendus non est. si autem magistratum gerentem quis percusserit, non solum est percutiendus, sed supplicio insuper afficiendus. adde quòd sponténe an inuiti fecerimus, multum refert. Sed in communitatibus commercialibus tale ius retaliatum conseruat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat. contra enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant apertam homines vt malum reddant, alioqui esse seruitus videtur, nisi par pari referatur: vel vt bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. vnde etiam Gratiarum templum obuiam statuunt, vt retributio efficiatur. quippe cùm id proprium Gratiarum sit; vt & ei, qui nobis gratificatus est, vicissim inseruiamus: & ipse rursus gratificando nos prouocet. Coniunctio autem quæ per diametrum fit, retributionem hanc facit, quæ constat proportione. exempli gratia, sit ædificator, in quo statuatur A: sutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D. oportet igitur. vt ædificator à sutore opus ipsius accipiat, & ipse suum illi tradat. Quòd si primum sit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur, erit id quod dicimus: sin minus, æquum non erit, neq; consistet. nihil enim vetat quominus opus alterius alterius opere præstabilius sit. quocirca adæquanda ea sunt. Est autem hoc in alijs quoque artibus: tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur,

retur. Non enim ex duobus medicis societas fit, sed ex medico & agricola: & denium diuersis & non æqualibus. sed hi tamē adęquandi sunt. Icirco omnia ea, quorum est permutatio, comparabilia esse quodam modo debent, ob quod numus in usum uenit, qui quodam modo medium efficitur: metitur enim omnia: quare etiam excessum & defectum: quot scilicet calcei domui, vel alimento æquales sint. Oportet igitur quotus est ædificator, aut agricola ad sutorem, tot calceos ad domum, aut alimentum æquiparari. nisi enim ita sit, nec permutario, nec societas esse vllo modo poterit: id autem nō erit, nisi ęqualia omnia quodammodo inter se sint. oportet igitur, vt vno quodam, sicut dictum est etiam prius, cuncta mensurentur. at id est re vera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam si nulla re indigerent homines, aut non similiter, efficeretur vt vel non esset vlla omnino, vel non eadem permuratio. sed indigentiæ tamen loco ex pacto quasi substituitur numus. vnde etiam nomisma appellatur, eò quòd non natura. sed νόμῳ, id est, instituito & lege constet: in nobisq; sit eum mutare, atque inutilem reddere. Erit igitur retaliatio, cum adęquata iam singula fuerint: vt quo loco est agricola ad sutorem, eodem opus sutoris ad agricolę opus sit. Cum autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus non est: alioqui alterum extremum vtrasque haberet exuperationes. sed vbi habuerint sua quisque, ita æqui & socij efficiuntur: eò quòd in ipsis fieri hæc æqualitas potest. Sit agricola A: alimentum C: sutor B: opus ipsius ad-

Numus.
Nomisma.

æquatum D. si autem non hoc modo fiat retaliatio, nulla erit societas.

6 agricola A———————B sutor 3

4 alimentum C—— ————D calcei 4

Indigentiam verò quasi rem vnam quandã esse quæ contineat, illud declarat: quòd cùm mutua ope non indiguerint, aut utriq;, aut alteri, permutationem nõ faciunt: quemadmodum cùm eo, quod quispiam habet, alius indiguerit, ut vino, pro quo frumenti exportationẽ concedunt. id igitur adæquatum prius sit, necesse est. Sed licèt nunc non indigeat quisquam: pro futura tamen permutatione quasi sponsor, si indigentia inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui enim eum affert, accipiendi facultatem habeat necesse est. Idem tamen etiam ipsi huic contingit: non enim semper ęqualiter potest: quãuis magis soleat permanere. iccirco precio cuncta ęstimata esse oportet. ita enim semper erit permutatio: at si ea fuerit, societas quoq; sit necesse. Numus igitur, vt pote mediũ, commensurabiles inter se efficit res, atq; ita adæquat. neq; .n. vlla esse societas potest, nisi sit permutatio: neq; permutatio, nisi sit ęqualitas: neq; ęqualitas, nisi etiã commensuratio sit. Ac re quidem vera fieri non potest, vt quæ adeò inter se distant, commensurabilia efficiantur: sed pro indigentiæ tamẽ ratione satis cõmodè fit. vnum igitur quoddam esse oportet, atq; id ex constitutione. vnde etiam nomisma, id est numus vocatur. hic enim est, qui commensurabilia reddit omnia. númo enim omnia mensurantur. Sit Domus A: minę decem B: lectus C: sitque A dimidium ad B: siquidem quinq; minis domus digna esse cen-

featur, aut ęquali re: lectus autem, id est C decima sit pars ipsius B. patebit profectò quot lecti domui æquales euadant: nimirum quinque.

A	B	C
domus		lectus
5	10 minæ	1

Ita autem fieri consueuisse permutationem antè quàm numus inueniretur, perspicuum est. nihil enim interest an lecti quinque, pro domo vna exhibeantur: an tantum, quanti lecti ipsi quinque constant. Quid igitur iniuria, quid item ius sit, dictum iam est. His ita definitis perspicuum est, iustam actionem inter afficere iniuria & affici medium quoque esse: illud enim plus habere est: hoc minus. Iustitia verò non eodem modo, quo aliæ superiores uirtutes, mediocritas est: sed ob id quia medij est, iniustitia autem extremorum. Ac iustitia quidem est, qua iustus dicitur iusti operator ex electione, ac distributor tam sibi ad alterum, quàm alteri ad alterum: non ita vt expetendarùm rerum maiorem partem sibi, minorem alteri exhibeat damnosarum econtrario: sed æquum ex proportione distribuat. & alteri ad alterũ simili modo. Iniustitia autem contrà est, qua iniusti operator & distributor unusquisque dicitur. id autem excessus & defectus est vel utilis rei, vel damnosę præter proportionem. atque icci rco iniustitia excessus est & defectus, quia exuperationis & defectionis est. In se quidem exuperationis rei illius quæ absolutè est utilis, & defectionis damnosæ: in alijs in vniuersum quidem similiter, quantum tamen ad id spectat, quod præter proportionem est,

vIIo

vtro modo inciderit: iniustè facti autem minus est iniuria affici, maius afficere. De iustitia quidem & iniustitia, quænam sit vtriusque natura: de iure similiter & iniuria in uniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

De iniuria & iure ciuili, herili, & familiari.
Cap. VI.

Hanc par tē vsque ibi, Nō est aūt, non exponit Auer.

QVoniam verò fieri potest, ut quis, licèt iniustè agat, non tamen sit iniustus: qualiánam iniustè facta quispiam cōmittēs in vnaquaq; iniustitia iniustus cōtinuò esse dicendus est? fúrne, an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit? nam concumbere cum muliere quis posset non ignarus qua cum rem habeat: non tamen ex electionis principio, sed ex affectu id faceret? qui sanè iniustè quidem agit, non tamen est iniustus. sicut neque fur, licèt furatus sit: neque adulter, licèt adulterium commiserit. simili modo etiam de aliis. Quomodo sanè retaliatio ad ius sese habeat, dictum iam superius est. Non est autem ignorandum id quod nunc quærimus & simpliciter ius, & ciuile ius esse. hoc autem est quod communionem uitæ affert, vt liberis hominibus & æqualibus necessaria sufficiant: atque id uel proportione, uel numero. quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius ciuile esse existimandum est: sed ius quoddam, & per similitudinem. Est enim ius inter illos, quibus etiam lex est: lex autem inter eos est, in quibus est iniustitia: iudicium enim iuris & iniuriç diiudicatio est: in quibus uerò est iniustitia, in iis quoq; iniustè facere est. Non in omnibus tamen, in quibus est iniustè facere, est etiam iniustitia hoc autem est cùm quis plus ex simpliciter bonis, minus

ex sim-

ex ſimpliciter malis ſibi attribuit. Propterea nõ ſinimus dominari hominem, ſed rationem: cò quòd ſibi ipſi id facit, & tyrannus euadit. eſt autem qui dominatur, iuris ipſius cuſtos: at ſi iuris, æqui etiam. Quoniam verò eſſe ipſi nihil amplius videtur, ſiquidem eſt iuſtus, non enim amplius ex ſimpliciter bono ſibi attribuit, niſi id ipſi proportione conueniat: iccirco alteri laborat. Atq; ideo iuſtitiam alienum eſſe bonum inquiunt, quemadmodum etiam prius dictum eſt. merces igitur quædam danda eſt: ea autem eſt honor, & donum. quibus verò hæc ſatis nón ſunt, ij tyranni efficiuntur. At verò herile ius ac paternum idem cum his minimè eſt, ſed ſimile. nullius enim erga ſua ſimpliciter iniuſtitia eſt: poſſeſſio autem, & liberi quoad tantuli fuerint & non ſeparati, quaſi quædam vniuſcuiuſq; ſunt: at ſeſe lædere eligit nemo: vnde nullius erga ſe iniuſtitia eſt. igitur neq; ciuile ius, neq; iniuria erit: quippe quæ & lege exiſtant, & inter eos, in quibus eſſe lex poteſt: hi autẽ erant illi, quibus & dominandi, & obtemperandi ęqualitas ineſt. Icc irco magis erga vxorem, q̃ liberos & poſſeſſiones ius eſt: id enim eſt ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipſum diuerſum eſſe conſtat. *Nullius erga ſe iniuſtitia eſt.*

De iure naturali & legitimo. Cap. VI.

Ciuile autem ius aliud naturale eſt, aliud legitimum. naturale, quo vbicunq; eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel minimè: legitimũ, ꝙ à principio vtrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: vbi verò fuerit inſtitutum, refert. vt mina captiuos redimi, vt

capram

capram ſacrificare, non duas oues: ea item quę de ſingulis ſanciunt, vt Braſidæ ſacrificare: nec non ea quę ſunt decretalia. Sed nonnullis omnia eſſe huiuſmodi videntur: quia quod eſt natura, immobile eſt, & vbique eandem vim habet: quemadmodum ignis qui & hìc & apud Perſas vrit: iura verò moueri vident. At hoc non ita eſt, ſed quodam modo. quanquã apud Deos fortaſſe nullo modo eſt: apud nos autem eſt quoddam etiam naturale, quod mobile ſit, licèt non omne: ſed eſt tamẽ aliud natura, aliud non natura. Quidnã autẽ ſit quod natura eſt, ex ijs quæ poſſunt aliter ſeſe habere: & quid nõ natura, ſed lege & inſtitutione, ſi quidẽ vtraq; mobilia ſimili modo ſunt: perſpicuum eſt: & in alijs quoq; eadem determinatio accommodabitur. natura enim dextra manus potior eſt: licèt fieri poſſit, vt omnes ambidextri ſint. Iura verò ex inſtitutione & vtilitate ſimilia menſuris ſunt: non enim vbique ſunt æquales vinariæ & frumentariæ menſuræ, ſed maiores ſunt vbi emunt: vbi vendunt minores. ſimili modo non naturalia, ſed humana iura, non eadem vbiq; ſunt. nam neq; reſpublica apud omnes eſt eadem: ſed vna tantùm vbiq; ea eſt ſecundùm naturam, quæ optima eſt. Vnumquodque autem ius & legitimum, vt vniuerſalia ſeſe habent ad particularia. nam quę aguntur, multa ſunt: illorum autem vnumquodq; eſt vnũ: vniuerſale enim eſt. iniuſtè autem factum & iniuria, iuſtificatio item & ius inter ſe differunt: iniuria enim cùm natura ſit vel conſtitutione, cùm ſit, iniuſtè factum euadit: prius verò quàm facta fuerit, iniuria tantummodo eſt. nam vbi eſt facta, iniuſtè factũ dicitur. ſimili modo etiã

iuſti-

iustificatio. Sed id tamen quod commune est, potius iustè factam: iustificatio verò iniustè facti correctio uocatur. horum autem figillatim qualésnam & quot species sint, ac circa quæ versentur, postea considerandum est.

De triplici nocumento, quod aliis irrogatur.
Cap. VIII.

CVm iura uerò & iniuriæ sint ea, quæ diximus: & iniustè agit, & iustè quispiã, cùm spõtè agit. nam cùm inuitus facit, neq; iniustè neq; iustè agere cẽsendus est, nisi ex accidẽti: accidit enim vt ea quæ agunt, vel iusta sint, vel iniusta. At iustè uel iniustè factum spõtaneo & inuito definitur. Cùm enim spõtaneũ fuerit, vituperatur: tuncq; etiã est iniustèfactum. Quare fit, vt iniustum quidem esse quippiam possit, quod tamen nondum iniustè factum sit, nisi id etiam affuerit, vt sponte factum sit. Appello autem spontaneum, quemadmodum etiam prius dictum est, illud quod in sua quisque potestate situm cognoscens, neq; ignorans agit, aut quẽ, aut quo, aut cuius: id est aut quem uerberet, aut qua re, aut cuius causa: & unumquodque illorum, non per accidens, neque per uim. ut siquis apprehensa manu ipsius alium uerberet: non sponte autem ipse id faciat. non est enim in ipso. fieri etiam potest, vt qui uerberatur, sit pater: ipse autem hominem eum quidem esse, aut ex præsentibus aliquem sciat, patrem tamen esse ignoret. simili modo quoque de illis, quorum causa quippiam fit, definiendum est, iisque quę ad actionem totam spectant Quod autem ignoratur, aut non ignoratur, non est tamen in ipso: vel per uim fit: inuitum est. mul-

ta enim ex iis, quæ sunt natura, scientes etiam agimus & patimur: quorum nihil neque spontaneum est, neque inuitum: ut senescere, vel mori. Sed id quod per accidens fit, tam in iustis quàm in iniustis simili modo contingit. nam sicut si quis inuitus & timore inductus reddiderit depositum, is neque iusta agere, neque iustè facere dicendus est, nisi per accidens: sic pari modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidens iniuria afficere, & iniusta agere est dicendus. Ex spontaneis autem alia cum electione agimus, alia sine electione. cum electione ea agimus, quæ præconsultauimus: sine electione, quæ nulla præconsultatione adhibita facimus. Verùm, cùm tres sint læsiones, quæ in societatibus eueniunt, quæ cùm ignoratione fiunt, sunt peccata, cùm neque quem, neque quod, neque quo, neq; cuius causa existimauerat quispiam, ea egerit: vel enim non esse percussurum, vel non hoc, uel non hunc, uel non huius causa putauit: sed accidit id, cuius causa minimè putarat: verbi gratia, non ut uulneraret, sed vt stimularet: aut non quem, aut non sicut uolebat. Quando igitur præter rationem euenerit læsio, infortunium est: quando uerò non præter rationem, sed sine tamen uitio, peccatum. peccat enim quisque cùm in se principium causæ habuerit: infortunate egit, cùm extrinsecus. At cùm cognoscens quidem, sed sine tamen præconsultatione agit quispiam, iniustè factum est: vt sunt, quæ ex ira fiunt, aliisque affectibus, qui necessarij, naturalesq; hominibus accidunt. qui in his enim lædunt, & peccant, iniustè quidem agunt, suntque hæc iniustè facta, nondum tamen iniusti

ob hæc

ob hæc, neque praui ipsi homines habentur: quippe cùm lęsio ipsa ex prauitate minimè euenerit. Nam cùm ex electione lęserit quispiam, tunc demum iniustus ac prauus est. Quocirca rectè ea quę ex ira fiunt, non esse ex prouidentia iudicantur: non enim principium affert, qui iratus facit, sed qui ad iram prouocauit. Præterea neque hìc factum sit nécne; sed iuréne, an iniuria factum sit controuersia est: ira siquidem apparens iniustitia est. non enim sicut in commercijs factúmne sit, contendunt, ubi necesse est alterum prauum omnino esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto consentientes, iuréne an iniuria id factum sit, altercantur: quod qui insidiosè fecit, minimè ignorat. quare alter iniuria se esse affectum putat, alter minimè. Si autem ex electione læserit, iniustè agit: & ex his iam iniustè factis iniustus est, qui iniuriam facit: cùm uel pręter proportionem fuerit, aut æquū. simili modò etiam iustus est vnusquisq;, cùm ex electione iustè egerit. iustè agit autem, si tantummodo sponte agat. At ex ijs, quę inuiti agimus, alia ignoscenda sunt, alia minimè. nam quæ non modò ignorantes, sed ex ignoratione committimus, sunt ignoscenda: quæ verò non ex ignoratione, sed ignorantes facimus, ex affecto tamen neque naturali neq; humano, venia digna minimè sunt.

De eo, quod est pati iniuriam. *Cap. IX.*

Dubitare autem quisquiam posset, an satis de facienda patiendaq; iniuria definitum sit. Ac primùm an sit id quod Euripides dixit: absurdè inquiens,

Quomodo parentem occiderim exponam breui :
Volens volentem, vel nolentem non volens.

Vtrum re uera fieri possit, ut sponte quispiam iniuria afficiatur, necne, an omne id inuitum sit? quemadmodum iniuria afficere quoq; spontaneum totum est: an spontaneum aliud, aliud sit inuitum? Et simili modo de iustificando: iustè agere enim spontaneum totum est: ut meritò utroque modo opponi debeat, & iniuria affici & iustificari: ut uel spontaneum uel inuitum utrunque esse affirmemus. Absurdum autem uideretur, si iustificari spontaneum esse totum diceremus: quippe cùm nõnulli sint, qui non spõte iustificentur. Nam etiam de eo dubitaret quispiam, utrum unusquisq; qui iniustum aliquid passus est, iniuria quoq; afficiatur: an sicut in agendo, ita in patiendo quoque res sese habeat. fieri enim potest, ut in utrisq; ex accidenti iusta consequamur. idem autẽ in iniustis quoq; euenire manifestum est: quippe cùm non idem sit iniusta agere & iniustè agere, id est iniuria afficere: neque iniusta pati, & iniuria affici. similiter quoque iustè agere quempiam & iustificari dicendum est. non enim potest quisquam iniuria affici, nisi aliquis sit, qui iniuria afficiat: neque iustificari, nisi iustè quispiam agat, iureque afficiat. Verùm si absolutè iniuria afficere est sponte lædere, sponte autem lędere, est scientem quem, & † quod, & quomodo: intemperans uerò sponte seipsum lædit: sponte is iniuria afficeretur: possetque fieri, ut ipse seipsum quispiam iniuria afficeret. at hoc vnum ex ijs est, quæ in dubium ueniunt, utrum iniuria afficere seipsum quispiam possit. Adde, quòd sponte etiam ob intemperantiam aliquis ab alio volente

† a.d. quo

lente

lente iniuria afficeretur: ut hoc modo quispiam sponte affici iniuria queat. An fortasse non recta definitio est: sed, cùm dicimus lædere esse scientem & quem,& † quod, & quomodo, ad- † a. l. quo.
dendum est, preter illius uoluntatem qui læditur. læditur igitur sponte aliquis, atque iniusta patitur:nullus tamen est,qui iniuria sponte afficiatur, quippe cum id uelit nemo: ne incontinens quidem: sed præter voluntatem agat. nemo enim uult id, quod non esse bonum ex stimat. at incontinens quod non esse agendum putat,id agit.qui enim sua ipsius dat, sicut Homerus inquit Glaucum dedisse Diomedi,

Aurea pro ferreis, ac pro centena nouennis.

nulla afficitur iniuria: quippe cum in ipsius potestate sit dare. iniuria uerò affici, minimè in ipso est: sed esse aliquem oportet, qui iniuria afficiat. Atque iniuria affici quidem non esse spontaneum, manifestum est. Duo præterea ex ijs,quæ proposuimus,supersunt dicenda. utrum is, qui plus preter dignitatem distribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet, fieri ne item possit, ut se ipsum quispiã iniuria afficiat. Nam si fieri potest id, quod prius dictum est: & qui distribuit, iniuria afficit, non qui habet plus: si quis alteri quàm sibi plus distribuit sponte & sciens, is se ipse iniuria afficit: id quod facere modesti homines consueuerunt.modestus enim eiusmodi est, vt imminui sua non difficulter patiatur. An neque hoc simplex est: ex alio enim bono,si ita incidit, plus usurpauit: ut ex gloria, aut eo quod absolutè honestum est. Sed soluitur etiam ex iniuria afficiẽdi definitione.nihil enim præter suam patitur uoluntatem, ut propterea affici iniuria minimè possit, sed lædatur tan-

tum: si modò pati ipsum quippiam dicendum est. Perspicuum quoque est, eum qui distribuit, iniuria afficere, non eum semper qui plus habet. non enim cui iniustum inest, is iniuriam facit, sed cui inest id ut sponte hoc faciat: id autem est, unde principium actionis proficiscitur: quod sanè in distribuente, non in accipiente consistit. Adde quòd, cùm facere multis modis dicatur: & quodammodo inanimata interficiant, & manus, & seruus, cùm mandauerit aliquis: hæc sanè non iniustè faciunt, sed iniusta tamen committunt. Accedit quòd, si ignorans iudicauit quispiam, non iniuria afficit, quãtum ad legitimum ius attinet, neque iniustum iudicium est: sed quodammodo tamen iniustum. aliud enim legitimum, aliud primum ius est. At si sciens iudicauit iniustè, plus sibi usurpat & ipse uel gratiæ uel uindictæ: perinde quidem ac si quis iniustè facti quoque ipse partem acceperit: & ille etiam, qui ob hæc iniustè iudicauit, plus habet. Etenim in illis qui agrum adiudicauit, is non agrum, sed argentum accepit. Homines autem in sua potestate situm existimant, ut iniuria afficiant. propterea etiã ius ipsum putant facile esse: quòd tamen nõ est. rem habere enim cum uxore uicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile est, & in ipsis: sed ita tamen se habentes hæc facere, neque facile, neq; in ipsis est. Simili modo quoque cognoscere iusta & iniusta nullam sapiẽtiam esse existimant: propterea quòd difficile minime est ea intelligere, de quibus leges præscribunt. Verùm iusta non hęc sunt nisi per accidens: sed ea sunt iusta, quę quodammodo aguntur, & quodammodo distribuuntur. Id autem difficilius

est

est quàm salubria cognoscere: nam illic mel, vinum, veratrum, adustionem item & incisionem noscere facilius est: quomodo autem ad sanitatem afferendam, cui, & quando adhibenda hæc sint, tam est sanè difficile cognoscere, quàm medicum esse. Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo minus iniustè agere: quoniam nihilo minus iustus, imò etiam magis facere unumquodque ex his potest. nam & rem habere cum muliere, & percutere, & uir fortis scutum abijcere, & in fugam uersus in utram partem uelit, currere potest. Sed ignauè agere, & iniustè non est hæc facere, nisi per accidens. nam hæc facere est, cùm aliquis ita se habens agit. Quemadmodum etiam mederi & sanare non est incidere, aut non incidere, uel medicamenta adhibere, aut non adhibere, sed quodammodo utraque hęc facere. Iura autem inter eos sunt, qui bonorum simpliciter sunt participes; in quibus & excessum habent & defectum. quibusdam enim horum non est excessus, ut fortasse Dijs: quibusdam nulla pars utilis est, vt incurabilibus & malis, sed nocent omnia: ac quibusdam quadamtenus: atq; hoc propterea humanum est.

De æquitate, æquo, & bono. Cap. X.

SEquitur, ut de æquitate & æquo & bono, quomodo scilicet illa ad iustitiam, hoc ad ius respiciat, differamus. Neque enim si quis rectè consideret, ut idem absolutè spectare, neq; ut diuersum prorsus genere uidetur, & interdum æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi laudamus, ita ut ad alia quoq; trans-

ferre hoc nomen laudando consueuerimus, æquum hominem probum appellantes: interdum, dum rationem sequimur, absurdum uidetur æquum & bonum, si præter ius quiddam est, esse laudabile. uel enim ius non est honestum: uel æquum & bonum non est ius, si diuersum quid est: uel si vtrunque est honestum, idem utraq; sunt. Ac dubitatio quidem circa æquum & bonum ferè ex his contingit: in qua omnia quodammodo rectè sese habent, nihilque est quod sibi aduersetur ac repugnet. nam cùm æquum & bonum iuris cuiusdam æquum sit, melius ius quoddam est: neque tamen quasi diuersum aliquod genus est iure ipso melius. Ius igitur & æquum & bonum idem est. cùm enim utraque honesta sint, æquum & bonum honestius, meliusque est. Dubitatio autem hæc oritur, quia æquum & bonum ius est non secundùm legem, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei causa est, quòd lex in uniuersum omnis statuitur: nec fieri potest, ut rectè de quibusdam in uniuersum definiatur. in quibus enim necesse est, ut uniuersum dicatur, rectè autem id non potest: lex id sumit quod ut plurimum fit, non ignorans sanè quod peccatur. & nihilo minus tamen rectè sese habet: quippe cùm peccatum in lege minimè sit, neque in legislatore, sed in rei ipsius natura consistat. statim enim rerum agendarum materia eiusmodi est. Quando igitur lex in uniuersum dixerit, & præter uniuersale postea quippiam contigerit: tunc rectè se habet, si qua legislator omisit, absoluteque ac simpliciter loquendo peccauit, corrigatur defectus: id quod legislator etiam ipse si adesset, dixisset: & si sciuisset, ita præscribentem legem instituisset.

ſtituiſſet. Icc irco ius quidem eſt & melius quodam iure, non eo tamen quod abſolutè eſt & ſimpliciter, ſed eo quod ex abſolutè loquendo peccat. eſtque ea æqui & boni natura, ut legis qua parte deficit, ob uniuerſale, emandatio ſit. id enim eſt in cauſa, ut etiam nō omnia ſecundùm legem ſint; propterea quòd ut de quibuſdā lex ſanciatur, fieri nullo modò poteſt. qua propter decreto opus eſt: indefiniti enim indefinita etiam eſſe regula debet. ſicut ædificationis Leſbiæ plumbea norma, quæ ad lapidis figurā transmutatur, neque immobilis manet: ſic decretum ad res ipſas accomodatur. Quidnam igitur ſit æquum & bonū, & quid ius, & quo iure melius id ſit, perſpicuum iam eſt. Ex quo etiam patet quiſnam æquus & bonus uir ſit: qui enim talia eligit, atq; agit, neque eſt exactus iuris exequutor in peiorem partem, ſed imminuit potius, et ſi legem ad id adiutricem habeat: is ęquus & bonus eſt: habituſque ipſe ęquitas, quæ quidem iuſtitia quædam, nec diuerſus ab ea habitus eſt.

De eo quod eſt facere iniuriam ſibiÿpſi.
Cap. XI.

EX his quæ diximus, manifeſtum etiam ſit, an fieri poſſit, ut quis iniuria ſeipſum afficiat, nécne. Nonnulla enim ſunt iura, quæ ad uniuerſam uirtutem ſpectantia à legibus ſunt inſtituta: exempli cauſa, lex non iubet ſe ipſum quempiam occidere: quæ autem non iubet, uetat. Pręterea cùm quis præter legem lædit, non referens lęſionem, ſponte iniuriam facit: qui autem ſpōte facit, is ſciens & quem, & quo modo, facit. at qui ob iram ſeipſum iugulat, ſponte

prçter rectam legem id agit, quod lex non permittit: iniuriam igitur facit. sed cui? ciuitati nimirum, non sibi: quippe cùm sponte patiatur: nemo uerò sponte iniuria afficiatur. Vnde etiam ipsum ciuitas mulctat: eique, qui se ipsum necauit, quasi ciuitatem iniuria affecerit, ignominia quçdam irrogatur. Adde quòd neque eo modo potest quispiam se ipsum iniuria afficere, quo iniustus ille est, qui solummodo iniustè agit, & non omnino est prauus: id quod diuersum ab illo est. est enim quodammodo iniustus ita prauus, ut ignauus: non ut totam in se habens prauitatem. Quare neque secundùm hanc sibi facit iniuriam quispiam: simul enim idem auferri, ac detrahi eidem posset: quod omnino nequit: sed semper inter plures esse ius & iniuriam necesse est. Nec non spontaneum, & ex electione, & prius. nam qui propterea, quòd passus est, idem uicissim facit; iniuriam facere minimè uidetur. ipse autem seipsum ijsdem simul & afficit, & afficitur. Preterea fieri posset, ut sponte quispiam iniuria afficeretur. Ad hęc uerò sine particularibus iniustè factis iniuriam facit nemo: at nemo uel cũ sua uxore adulterium committit, uel parietem suum perfodit, uel suas ipsius opes furatur. Ac demum, quòd iniuria se ipsum quispiam afficiat, definitione ea soluitur, qua iniuria affici unumquemque constitutum est. Perspicuum autem est vtrunque tam iniuria affici, quàm afficere, esse malum: alterum enim est minus, alterum amplius habere, quàm sit mediocre. Quemadmodum in medicina salubris; in exercitatoria eius rei, quæ ad bonum habitum facit. peius tamen est iniuria afficere: quippe cùm id cum vitio sit, & vituperabile:

bile : & cum vitio quidem vel perfecto, & absolutè, vel propè. Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia. at iniuria affici sine vitio & iniustitia est: iniuria igitur affici per se minus malum est. Nihil tamen vetat, quin ex accidenti esse maius malum possit. sed ars tamen id nihil curat: quippe quæ inquit lateris dolorem maiorem esse morbum quàm cęspitationem. licèt ex accidenti alterum interdum euenire queat: si contingat, vt ex cæspitatione aliquis ceciderit, atque ita ab hostibus captus fuerit, atq; interfectus. At verò per translationem & similitudinē est ius non sibi ad se ipsum, sed sibi cum quibusdam ex suis: quanquam nō omne ius, sed herile tantùm vel familiare. In his enim rationibus pars animæ nostræ rationis particeps ab ea quæ est expers, distat. ad quæ cùm spectamus, esse iniustitia quædam ad se ipsum videtur: quoniam scilicet fieri potest, vt in his aliquo modo præter suas appetitiones quispiam afficiatur. Sicut igitur Principi & subdito, ita his quoque inter se esse ius quoddam videtur.

Ac de iustitia quidem, cæterisq; moralibus virtutibus in hunc modum definitum sit.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum,

LIBER SEXTVS.

SVMMAE LIBRI.

De principijs agendi. De intellectus habitibus, scientia scilicet, arte, intellectu, sapientia, prudentia. De prudentiæ partibus, & iis, quæ ad eam consequuntur. De sapientiæ, ac prudentiæ utilitate. De naturali virtute, ac virtutum & prudentiæ connexione.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. Cap. I.

Voniam prius diximus & mediũ esse eligēdũ, non aũt excessum neq; defectũ, & mediũ esse sicut ratio recta præscribit, hoc iam distinguamus. In omnibus em̃ antedictis habitibus, quemadmodum in alijs, est quidam scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit, estque quidam mediocritatum terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cùm secundum rectam rationem extiterint. Ac si ita dicamus, verum quidem est, nõ tamen perspicuum: quippe cùm in omnibus alijs studijs, circa quæ est scientia,

verum

verum sit dicere, neque amplius neq; minus esse elaborandum, neque ociandum; sed mediocriter, atque vt recta ratio praescribit. nam qui solùm hoc habet, nihil amplius cognoscet: verbi causa qualia corpori exhibenda sint: si quis dixerit, ea quae iubet medicina, & sicut is qui ea est praeditus, statuit. Idcirco oportet etiam circa animi habitus nō solùm verè hoc dictum esse, sed etiam determinatum, quaenam sit recta ratio, quaeq; eius finitio sit. Cùm igitur virtutes animi diuideremus, alias morum, alias mentis esse diximus. Ac de moralibus quidem iam disseruimus: de reliquis nunc dicamus, si prius tamen de anima nonnulla exposuerimus. Superius enim duas esse animae partes dictum est, alteram rationis capacem, alterā expertem. nunc verò eodem modo rationis capax diuidenda est. statuanturque duae esse ratione praeditae partes: vna, qua eiusmodi res contemplamur, quarum principia aliter sese habere non possunt: altera, qua ea consideramus, quae esse aliter possunt. Ad ea enim quae genere sunt diuersa, cognoscenda, ex animae quoque partibus diuersa genere ea est, quae ad vtrunque cognoscendum est apta. siquidem ex similitudine quadam atque affinitate cognitio ipsis contingit. Quarum altera sciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare enim & ratiocinari idem est. at de ijs, quae non possunt aliter sese habere, consultat nemo. Quare ratiocinatrix vna quadam pars est eius animae partis, quae rationis est capax. Quis igitur vtriusq; harum optimus habitus sit, statuendum est: is enim est vtriusq; virtus: at virtus ad opus proprium spectat.

De ijs, quae non possunt aliter se habere, consultat nemo.

De

De principijs agendi. *Cap. 11.*

TRia autem sunt, quæ in anima actionis, ac veritatis dominium habent: sensus, intellectus, & appetitus. Sed ex his sensus nullius principium actionis est, id quod perspicuũ est ex eo, quòd bestiæ sensum cùm habeãt, actionis participes minimè sunt. Quod verò in cogitatione affirmatio & negatio est, idem in appetitu persequutio est, & fuga. Quare cum moralis virtus habitus electiuus sit, electio verò cõsultatrix appetitio: propterea oportet, si modò electio proba est, vt & ratio sit vera, & appetitus rectus: & eadem & illa dicat, & hic persequatur. Atque hæc cogitatio seu mens, & veritas actiua est. Contemplatiuæ autem cogitationis & non actiuæ, neque effectiuæ benè & malè esse, est verũ & falsum. hoc enim totius cogitatiuæ opus est, sed actiuæ & cogitatiuæ veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit. Electio igitur actionis principium est, vnde est motus, non cuius causa; electionis verò appetitus, & ratio quæ alicuius causa est. Vnde neq; sine intellectu & cogitatione, neque sine morali habitu electio est. bona etenim actio, & quod item contrarium in actione est, sine intellectu & cogitatione, & moribus nõ existit. Cogitatio verò ipsa nihil mouet; sed ea, quæ causa alicuius est, & actiua. hæc etiam enim effectiuè dominatur: quippe cùm causa alicuius faciat vnusquisque qui facit: neque finis absolutè; sed ad aliquid & alicuius sit, id quod fit, non tamen id quod agitur. bona enim actio finis est: finis verò ipsius est appetitus. Idcirco vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio

Contemplatiua, & actiua mentis opera.

ctio est. Tale autem principium est homo. Nihil autem est eligibile, quod factum est, verbi causa, Ilium expugnasse eligit nemo. nō enim consultat quispiam de eo quod factum est; sed de eo quod futurum est, esseque aliter potest. quod autem factum est, quin factum sit, fieri nullo modo potest.

Iccirco rectè Agato inquit:

Re nanque sola hac ipse priuatur Deus,
Vt facta minimè infecta possit reddere.

Vtrarumque igitur intellectiuarū partium opus veritas est. Quocirca secundùm quos habitus vtraque maximè verum dicet, ij vtrarumque virtutes erunt. *Quo solo priuetur Deus.*

Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum, & quæ proprietas.
Cap. III.

SVmpto igitur altius principio rursus de ipsis dicamus. Sint autem ea, quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque, hæc verò sunt Ars, Scientia, Prudentia; Sapientia, Intellectus. nam existimatione & opinione fieri potest, vt mentiamur. Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquisitè tractare, & non sequi similitudines opus est; Omnes enim id, quod scimus, non posse aliter sese habere existimamus: quæ autem aliter esse possunt, cùm extra contemplationem fuerint, an sint, nec'ne, latent. scibile igitur necessariò est: ergo æternum. quæ enim necessariò sunt, absoluiè omnia sunt æterna: quæ autem sunt æterna, generationi, & corruptioni minimè subiacent. Omnis præterea scientia eiusmodi est, vt doceri: scibile *Vide principium primi libri Poste.*

ſcibile verò, vt diſci poſſe videatur, ex præcognitis autem fit omnis doctrina: vt in Reſolutorijs etiam diximus. nam altera ea inductione fit: altera ratiocinatione: atq; inductio quidem principium eſt vniuerſalis, ratiocinatio ex vniuerſalibus. Sunt igitur principia, ex quibus conſtat ratiocinatio, quorum non eſt ratiocinatio: ergo inductio. Efficitur igitur, vt ſcientia quidē demonſtratibus ſit habitus: & quæcunq; alia in Reſolutorijs definiuimus. Quando enim quodammodo credit, & nota ipſi ſunt principia; ſcit. Nam ſi non magis quàm cōcluſio, ea nota ſint, ſcientiam ex accidēti habebit. Ac de ſcientia quidem in hunc modum definitum ſit.

De arte. Cap. IIII.

EIus autem quod eſſe aliter poteſt, aliud efficiendum, aliud agendum eſt. Effectio aũt & actio diuerſum quid eſt, de ipſis autem his, extrarijs etiã ſermonibus credimus. Quare etiam habitus actiuus cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuerſum quid eſt, neque à ſe mutuo continentur, neque enim actio effectio, neque effectio actio eſt. Quoniam autem ædificatoria, ars quædam eſt, atque id quod habitus quidam cum ratione effectiuus; neq; vlla ars eſt, quæ non ſit habitus cum ratione effectiuus; neq; vllus huiuſmodi habitus, qui non ſit ars: efficitur, vt & ars, & habitus cũ ratione vera effectiuus idem ſit. Ars autē omnis circa generationem verſatur, comminiſciturq;, & contemplatur, vt eorum aliquid fiat, quæ & eſſe & non eſſe poſſunt: quorumque principium eſt in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Neq; enim

eorum

eorum est ars, quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt; neque eorum, quæ sunt secundùm naturam, in se enim hæc principium habent. Quia autem effectio & actio diuersum quid est, non actionis, sed effectionis esse artem necesse est: & quodammodo circa eadem versatur & ars & fortuna, sicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artem ipsa fortuna inuicem.

Ars igitur, sicut dictum est, habitus quidam est cum ratione vera effectiuus: inertia autẽ econtrario, habitus cum ratione falsa effectiuus, circa id quod aliter esse atque aliter potest. *Quid sit ars: quidq; inertia.*

De prudentia. Cap. V.

De prudentia verò ita statuere possem, si consideraremus quósnam esse prudentes dicamus. Videtur igitur prudẽtis viri esse proprium, posse rectè consultare de ijs, quæ sibiipsi bona sunt, atq; vtilia, non ex parte, vt quænam ad sanitatem & robur cõferant; sed quæ ad bene viuendũ in † vniuersum. Cui rei argumento illud est, ꝙ eos etiam, qui circa aliquid consultant, prudentés appellamus, cùm ad finẽ aliquem bonum de ijs, quorum non est ars, rectè ratiocinantur. Quare in vniuersum quoque is erit prudens, qui est consulatorius. De ijs verò, quæ aut esse aliter nõ possunt, aut nequeunt sub actionem ipsius cadere, consultat nemo. Quapropter si modò scientia est cum demonstratione: & eorũ quorum principia possunt aliter se habere, nulla est demonstratio. omnia enim possunt aliter se habere: de necessarijs autem non licet consultare: prudentia neque scientia, neq; ars esse vllo modo poterit. Scientia quidẽ, propter

† a l. vniuersum.

præterea quia id, quod in actionem venit, esse aliter potest: ars, quoniam aliud actionis, & aliud effectionis genus est. Restat igitur, vt prudentia habitus sit vera cũ ratione actiuus circa ea quæ & bona & mala homini sunt. Nam effectionis finis diuersum quid ab ea est: actionis verò, non semper. ipsa enim bona actio finis est. Propterea Periclem atque huiusmodi viros prudentes esse existimamus, quia & quæ sibi & quæ alijs hominibus sunt bona, possunt contemplari; eos autem esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt. Inde etiam est, quòd temperantiam σωφροσύνην appellamus, vtpote prudentiam conseruantem. talem enim existimationem conseruat: quippe cùm iucundum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, verbi causa triangulum tres angulos duobus rectis æquales habere, vel non habere: sed eas tantùm quæ ad agendas res spectant. Principia enim agendarũ rerum sunt id cuius causa res aguntur, illi autẽ qui aut voluptate aut dolore corruptus est, principium statim non apparebit, neque eius causa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere. vitium enim eiusmodi est, vt principium corrumpat. Quamobrem necesse est prudentiam habitum esse cum ratione vera actiuum circa ea quæ humana bona sunt. Iam verò artis est virtus, prudentiæ autem minimè. Atque in arte quidem qui sponte peccat, magis eligẽdus est; minus, qui in prudẽtia idem facit, sicut etiam circa virtutes. Igitur prudentiam non artem, sed virtutem quãdam esse manifestum est. Cùm autem duæ sint animæ partes, quæ rationis capaces sunt, prudẽtia alterius virtus esse videretur, id est opinatiuæ: nam circa id quod

Prudentiæ definitio.

id quod aliter se habere potest, & opinio & prudentia uersatur. Adde quod neque habitus est duntaxat cum ratione. cuius rei indicium est, quòd eiusmodi habitus esse obliuio potest, prudentiæ non potest.

De intellectu. *Cap.* VI.

QVoniam verò sciẽtia de uniuersalibus ac necessariis existimatio est: rerũ aũt demõstrabilium, scientiæq; omnis principia sunt: cum ratione enim est scientia: efficitur, ut principij rei scibilis neque scientia, neque ars, neque prudentia esse possit. Quòd enim est scibile, demonstrabile est: hæ autem circa ea uersantur, quæ esse aliter possunt. Sed neque uerò sapientia horum est, sapientis enim est de nonnullis habere demonstrationẽ. Si igitur ea quibus uerum, & nunquam falsum dicimus circa ea quæ uel possunt, vel non possunt aliter euenire, sunt scientia & sapientia & prudentia, & intellectus: ex tribus autem horum esse nihil potest, tria dico, prudentiam sapientiam, & scientiam, restat intellectum esse principiorum.

De sapientia. *Cap.* VII.

SApientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: vnde Phidiã sapientem marmorarium, Polycletum statuarium sapientem dicimus, nihil aliud hìc sapientiæ nomine quàm artis ipsius uirtutem significantes. Cęterùm esse alios quosdam omnino, non ex parte sapientes existimamus, neque alia aliqua in re sapientes: quem-

admodum inquit Homerus in Margite:
Is nec fossor erat, nec erat robustus arator,
Aut alia re aliqua sapiens. sic numina diuûm
Concessere.

Quapropter exactissimam scientiarum esse sapientiam, manifestum est. Sapientem igitur non solùm ea quæ ex principiis sunt cognoscere, sed etiam circa principia ipsa uerum dicere oportet. Quare sapientia erit intellectus & sciẽtia: ac quasi habens caput scientia rerum præstantissimarum. Absurdum enim est, si quis sciẽtiam ciuilem, aut prudentiam honestissimam esse existimat: nisi scilicet homo sit optimum omnium quæ in mundo sunt. Nam si salubre & bonum hominibus ac piscibus diuersum est, album autem & rectum idem, sapiens quoque idem, prudens diuersum esse omnes asseuerarent: id enim singula quod circa seipsum quod bene se habet, considerat, prudẽs esse dicerent, eique seipsa committerent. Vnde etiam bestias nonnullas prudentes esse inquiunt, quæcunque in uita traducenda prouidẽdi habere uim quãdam uidentur. Perspicuum autem est ciuilem & sapientiam eandem esse nullo modo posse, nam si eam quæ circa sibiipsis utilia uersatur, sapientiam dicent, multę erunt sapientiæ: non enim una est, quæ omnium animalium bonum consideret, sed singulorum diuersæ, nisi scilicet vna quoq; sit medicina circa omnia quæ sunt. Quòd si hominem cæterorum animalium optimum esse dixerint, id nihil refert: quandoquidem homine alia natura sunt longè diuiniora, vt ea quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est. Constat igitur ex ijs quę dicta sunt, sapientiam esse rerum præstantissima-

rum natura ſcientiam & intellectum. Vnde Anaxagoram & Thalem atq; huiuſmodi homines, cùm ignorare ea quę ſibi vtilia ſunt, viderint, non prudentes, ſed ſapientes eſſe, dicunt: ac ſuperuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoſcere ipſos aſſerunt, ſed inutilia tamen: propterea quòd non humana bona inquirunt, prudentia autem circa humana bona verſatur, atq; ea quę in cōſultationem cadunt. Prudentis enim id maximè opus eſſe dicimus, vt rectè conſultet: de illis autē cōſultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neq; de ijs quorum finis aliquis non eſt, atque is eiuſmodi, vt agendum bonum ſit. Bonus autem cōſultor abſolutè ille eſt, qui quod optimū homini ex agendis rebus eſt, coniectura aſſequi ratiocinando poteſt. Adde ꝙ neq; vniuerſalium tantùm prudentia eſt, ſed opus eſt, vt ſingula etiam cognoſcat. eſt enim actiua, at actio circa particularia verſatur. Hinc fit, vt nonnulli etiam neſcientes nonnulli ſcientibus actuoſiores ſint: & in reliquis illi qui ſunt periti. nam ſi quis leues quidem carnes cognouerit, faciles concoctu eſſe, & ſalubres, quæ tamen leues ſint, ignoret: is profectò ſanitatem nō efficiet, ſed ille efficiet magis, qui auium carnes eſſe leues & ſalubres ſciuerit, prudentia verò actiua eſt. Quare vel vtraq; , vel hanc potius habere oportet. Eſſet autem quædā etiam hìc architectonica ac princeps.

Vide conſimile ī proœmio Metaphyſic.

De partibus prudentiæ. *Cap. VIII.*

ATq; eſt quidē & ciuilis prudentia idē habitus: eſſentia tamē ipſius eadē nō eſt. Eius autem prudētię, quæ circa ciuitatem ver-

 ſatur,

satur, altera est vt architectonica ac præses, quæ est legislatrix: altera vt particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur: atq; hæc actiua est, consultatiua, decretum enim vtpote extremum agenda res est. Idcirco ciuitatem administrare hi tantummodo dicuntur. hi enim perinde ac manuales artifices soli agunt. At verò prudentia etiam maximè ea esse videretur, quæ circa seipsum & vnũ quispiam vtitur, atq; hæc communi nomine prudentia appellatur, illarũ autem alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuilis dicitur: atq; huius altera consultatiua, altera iudicialis. Species igitur † cognitionis quædam esset, sibijpsi prospicere: sed differentiam magnam tamen habet, videturq; ille qui sua cognoscit, in hisq; versatur, prudens, ciuiles autẽ † negociosi. Vnde etiam Euripides:

† a.l. prudẽtia.

† a.l. curiosi.

Quo nanque pacto valeo prudens dicier?
Cui sic licebat inter alios milites
Negocio esse sine vllo, & aequam sumere
Partem bonorum cætero cum exercitu?
Nam curiosos, atque agentes plurima
Odère diui.

Quærunt enim quod sibi bonum est: idque agendũ esse existimant. Ex hac igitur opinione euenit, vt prudẽtes hi sint: tametsi fortasse vniuscuiusq; bonum sine familiari & ciuili non est. Præterea verò quomodo propriũ vniuscuiusque bonum administrare oporteat, obscurum est, atque idcirco considerandum. Huiusce autem rei indicium quoq; illud est, quòd iuuenes licèt geometrici & mathematici, atque in eiusmodi rebus sapientes euadant: prudentes tamẽ euadere non videntur. Causa autem ea est, ꝙ particularium est prudentia, quæ ex experien-

Pueri mathematici euadunt, prudentes minimè.

tia

tia † nobis innotescunt; iuuenis autem expertus non est. experientiam enim temporis affe-ret longitudo. Nam illud etiam consideratione dignum videtur: quid sit, quòd puer fieri mathematicus potest, sapiens, aut naturalis nō potest. An quia illa per abstractionem sunt, horum autem principia ab experientia sumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes, sed dicunt: illorum vnumquodque quid sit, obscurū non est. Præterea error in consultando, vel circa vniuersale, vel circa singulare contingit. vel enim omnes aquas ponderosas esse prauas, vel hanc esse ponderosam ignorat quispiam. Prudētiam autem non esse scientiam perspicuum est. est enim vltimi, sicut diximus: quippe cùm eiusmodi sit id quod in actionem cadit. Vnde etiam intellectui opposita est. ille enim est terminorum, quorum nulla ratio est: hæc vltimi, cuius non est scientia, sed sensus, neq; is propriorum, sed eiusmodi, quo sentimus, in mathematicis triāgulum esse vltimum. sistet enim etiam illic, sed hic sanè sensus magis est, qui est prudentia: ille species altera est.

† a.l. prudenter efficiuntur.

Experiētiā tēporis afferet longitudo.

De bona consultatione. Cap. IX.

IAm verò quærere & consultare inter se differunt, consultare enim quærere aliquid est. Oportet autem de bona cōsultatione, quidnā sit, statuere: vtrū scientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus. Scientia quidem nō est. non enim de ijs quæ sciunt, inquirunt: bona autem consultatio, cōsultatio quædam est: qui verò consultat, quærit, & ratiocinatur. Sed neq; bona coniectatio est: quippe cùm & absque ratione, & citum quid bona

coniectatio sit: longo autem tempore cõsultẽt. Vnde aiunt, citò agenda esse quæ consultaueris: tardè verò ac diu consultandum. Adde ꝙ solertia & bona consultatio diuersa inter se sunt. solertia verò bona quędã cõiectatio est. Neq; vera bona consultatio opinio vlla est: sed quoniã errat, qui malè cõsultat: qui benè, rectè id facit, bonam consultationem esse rectitudinem quandam perspicuum est: quę tamen neq; scientiæ est, neq; opinionis. scientiæ siquidẽ neq; rectitudo vlla est, neq; error: opinionis autẽ veritas rectitudo est. Accedit, quòd definitum iam omne id est, cuius est opinio. Quinetiam neq; sine ratione, bona consultatio est: cogitatione igitũ est inferior: quippe cùm nondum sit enunciatio. nam opinio non inquisitio, sed enunciatio iam est. qui autem consultat, siue benè, siue malè id faciat, quęrit aliquid, ac ratiocinatur. Sed bona consultatio cõsultationis rectitudo quędam est. iccirco primum quid sit, & circa quid versetur consultatio, est quęrendum. Quoniam verò rectitudo pluribus modis dicitur: non omnem rectitudinem esse bonam consultationem perspicuum est. incontinens enim & prauus quod proponit sibi ratiocinando videre, assequetur: vt ita rectè quidẽ consultauerit: magnum tamen malum sibi compararit. At benè consultasse, esse bonum quoddam videtur. talis enim rectitudo consultationis bona cõsultatio est, quæ ad bonum assequendũ spectat. Sed fieri tamen potest, vt falsa ratiocinatione id assequamur; quodq; oportet facere assequamur, per quod tamen oportet, non assequamur: sed medius terminus falsus sit. quare neq; eadem erit bona consultatio, qua quod oportet quidem

asseque-

assequetur quispiam, non tamẽ per quod oportet. Preterea fieri potest, ut molto tempore aliquis, aliquis uerò citò consultans quispiam assequatur. ergo neque illa adhuc bona consultatio est: sed ea rectitudo, quæ secundùm utilitatem & id † quod oportet, & sicut, & quando, existit. Fieri itẽ potest, ut & absolutè benè cõsultet quispiam, & ad quendam finem. Bona ita quæ consultatio absolutè ea est, quę ad finẽ absolutè: quędam verò bona consultatio, quę ad quendã finem spectans perficitur. Si igitur prudentium est bene consultare, bona consultatio rectitudo ea esse uideretur, quæ secundum utilitatem ad quendam finem spectat, cuius prudentia uera existimatio est.

† *a.l. quo est opus.*

De Perspicacia. Cap. X.

IAm uerò perspicacia quoq; est, & hebetudo, quibus homines perspicaces, atq; hebetes dicimus. neq; omnino idẽ cum scientia vel opinione hæc est: omnes enim essent perspicaces. neque est una aliqua ex singulis scientijs: verbi causa neq; medicina: de salubribus enim esset, neq; geometria: nam circa magnitudines versaretur. neq; enim de ijs, quę semper sunt, & motu carent, perspicacia est; neq; de ijs quæ quomodolibet fiunt: sed de quibus dubitaret quispiam, atq; consultaret. Ideo circa eadem quidem, circa quæ prudentia, versatur: idem tamẽ prudentia & perspicacia nõ est. prudentia enim præceptiua est; quid enim agendum, aut non agendum sit, finis est ipsius: perspicacia verò iudicatiua tantummodo. idem namq; est perspicacia & bona perspicacia: perspicaces siquidem

etiam bene perſpicaces ſunt. Neq; uerò habere, neq; acquirere prudentiã perſpicacia eſt: ſed ſicut perſpicere dicitur diſcere, cùm ſciẽtia quiſpiã utitur; ita quoq; cum opinione utitur ad ea iudicãda, de quibus prudẽtia eſt, alio dicente: & iudicanda quidẽ rectè: bene enim & rectè idem eſt: & inde nomen hoc uenit perſpicacia, quâ bene perſpicaces homines ſunt, ex ea ſcilicet quæ in diſcendo conſiſtit. diſcere enim ſæpenumerò, perſpicere dicimus.

De ſententia. *Cap. XI.*

IAm quę uocatur ſententia, quâ bene ſentientes, & habere ſententiam quoſdam dicimus, eſt æqui & boni uiri iudiciũ rectũ. Cui rei id argumentũ eſt, quòd æquum & bonum uirum maximę eſſe ad conſentiendũ, id eſt ignoſcendũm idoneum dicimus: æquitatem uerò eſſe, habere conſenſionem & ueniam circa † ſingula. conſenſio autem ſententia eſt iudicatiua recta æqui & boni uiri: at recta ea eſt, quę eſt ueracis. Sunt autem omnes habitus conſentaneè ad idẽ tendentes: nam & ſententiam, & perſpicaciam, & prudentiam, & intellectum ad eoſdem referentes dicimus: dum & ſententiam, & intellectũ iam habere, & prudentes, & perſpicaces appellamus. omnes enim facultates hæ ultimorũ ſunt & particulariũ. Atq; in eo quidẽ quòd ad iudicandũ idoneus quiſpiam eſt, de iis quæ egit prudens, perſpicax & bene ſentiens, ſeu cõnſentiens erit: nam ęqua cõmunia bonis omnibus ſunt, in eo quòd ad alium ſpectant. Agendæ autem res ex iis ſunt quæ particularia & ultima omnium ſunt. nam & prudentem oportet ea

† *a. l. aliqua.*

cogno-

cognoscere: & perspicacia & sententia circa agēda uersatur. at hæc ultima sunt. Intellectus quoque ultimorum est in utranq; partem. primorū enim & ultimorū terminorum intellectus est, non ratio. ille quidem, qui in demonstrationibus uersatur, immobilium terminorum, & primorum: alter qui in actiuis cōsistit, vltimi, & eius quod euenire aliter atque aliter potest, & alterius propositionis. Hę enim eius cuius causa aliquid est, principia sunt: quippe cùm ex singularibus uniuersalia existant, quorum sanè habere sensum oportet: is autē sensus intellectus est. Quocirca esse etiam hæc naturalia videtur, ac sapiens quidem natura nemo est: sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum. Indicium cuius illud est, quòd hæc sequi etiam ætates existimamus: talisque ętas intellectu & sententia prædita est, quasi causa ex natura ipsa sit. Ideo & principium & finis intellectus est. ex his enim, & de his demonstrationes fiunt. Quare peritorum hominum & seniorum seu prudētum pronunciationibus & opinionibus absque demonstratione, non minus quàm demonstrationibus attendendum est. quia nanque ex ipsa experientia uisum habent, principia intuentur. Quid igitur sapientia & prudentia sit: & circa quæ utraque uersetur: tum alterius alteram animę portionis uirtutem esse, dictum iam est.

De vtilitate sapientiæ, & prudentiæ. Cap. XII.

DVbitaret autē quispiā de ipsis his habitibus, qua in re vtiles sint. sapiētia enim nihil cōtēplatur quo fieri homo felix possit: quippe cùm nullius sit generationis: at pruden-

tia hoc quidē habet, sed cuius causa opus, ipsa est? si quidem prudentia est, quæ circa ea versatur, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt: ea autem sunt huiusmodi, quæ agere uiri boni est. at nihilo magis ad agēdum idonei eò quòd cognoscimus ipsa hæc, sumus, siquidē habitus virtutes sunt: quemadmodum neq; salubria, neque bonæ habitudini conuenientia, quę non eò quòd faciunt, sed quia ex habitu existunt, ita dicuntur. nihilo enim ad agendum idonei magis ex eo sumus, quòd medicinā aut exercitatoriā habemus. Quòd si non horum causa prudentia statuēda est, sed vt probi fiant: iis sanè qui probi sunt, nihil erit vtilis: quin etiam neq; iis qui nō habent: quippe cùm nihil referat, habeátne aliquis, an habentibus aliis obediat: satisq; nobis sit, quemadmodum & in sanitate. nam quamuis sani esse velimus, medicinam tamen non discimus. Accedit ad hęc, quod absurdum esse uideretur, si principalior & præstantior quàm sapiētia ea esset, quæ ipsa esset deterior: quæ enim facit, circa singula dominatur, atq; imperat. De his igitur dicendum est: nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus. Primum itaq; vtrasq;, per se necessario esse expetendas dicimus, cùm utriusque animæ portionis uirtutes sint, licèt neutra ex ipsis quicq̃ efficiat. Deinde etiam efficiunt quidem, nō tamen ut medicina sanitatē: sed ut sanitas bonę habitudinis operationes, sic sapientia felicitatē. cùm enim totius uirtutis pars sit, dum habetur, atq; operatur, felicem facit. Pręterea opus & ex prudentia & ex morali uirtute perficitur. uirtus enim propositū scopum: prudentia quæ ad ipsum tendunt, recta efficit. Quartę autem animæ partis, id est altricis,

tricis, nulla talis virtus est: quippe cũ in ea agere, aut nõ agere situm minimè sit. At verò de eo, quòd ex prudentia ad agēda vel honesta, vel iusta nihilo aptiores sint homines, paulo altius incipiendũ est, hoc sumpto initio: quemadmodum iusta agentes nonnullos nondum esse iustos dicimus, vt eos qui ea quæ à legibus præcipiuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignoratione, vel ob aliquid aliud, & non ob ipsa, cùm tamen ea agant, quę oportet, quæq; bonum virum decet: ita licet, vt quodam modo se habens quispiam singula agat, vt bonus sit: id est ex electione, & ipsorum eorum causa quæ aguntur. Electionem igitur rectam virtus facit: quæcunque autem natura comparatum est, vt illius causa agātur, non virtutis, sed alterius facultatis sunt. Attendendum autem est, ac de his manifestius dicendum. Est itaq; facultas quædam quam calliditatem vocant: ea est talis, vt quæ ad suppositum scopum conducunt, agere possit, atq; assequi: atq; hæc quidem si propositum honestum sit, est laudabilis: si prauum, uersutia est. Vnde etiam prudentes callidos, & versutos esse dicimus. Prudentia verò hęc facultas non est: non sine tamē facultate hac existit: sed habitus oculo huic animę non absque virtute acquiritur, sicut diximus, & perspicuum est. Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habēt. quandoquidem eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunq; illud fuerit. Sit enim verbi causa, quod inciderit: id, nisi bono viro, non apparet: propterea quòd distorquet prauitas, facitq; vt circa actiua principia fallamur. Quare nõ posse quempiam prudentem esse, nisi bonus sit, manifestum est.

De naturali virtute, & de virtutum & prudentiæ connexione. Cap. XIII.

SEd confiderandum rurfus etiam de virtute eft: nã fimili modo quoq; virtus fefe habet, ficut prudentia cum calliditate, non idẽ quidem, fed fimile tamen quid eft: ita virtus naturalis cum ea, quæ propriè virtus dicitur. Omnibus enim finguli ex moribus effe quodã modo natura videntur. nam & iufti & temperantes & fortes fumus, & cætera ftatim ab ipfo ortu habemus. Sed aliud tamen eft quod quærimus, vt propriè bonum fit, & talia alio modo adfint. Etenim pueris & beftijs naturales infunt habitus: fed fine intellectu, & mente effe noxij apparent. Cęterùm tantùm infpici videntur: ꝙ quemadmodum in corpore valido quòd fine vifu mouetur, contingit, vt vehementer erret, propterea quòd vifu caret: ita quoq; hìc euenit † fi intellectum acceperit, in agendo differt: atque habitus licèt fimilis fit, propriè tamen virtus tunc erit. Quare quemadmodum in opinatiua parte duæ fpecies funt, calliditas, & prudentia: ita in morali duæ quoq; funt, quarũ altera virtus naturalis, altera propriè virtus eft: atque harũ ea quæ propriè virtus eft, non fine prudentia exiftit. Vnde etiam omnes virtutes prudentias effe inquiunt: & Socrates partim rectè q̃rebat, partim errabat. ꝙ enim prudẽtias effe omnes virtutes opinabatur, errabat: rectè dicebat, ꝙ non fine prudentia effe eas afferebat. Signum autem illud eft, quòd nunc omnes cùm definiũt virtutẽ, vbi habitũ eam effe dixerunt, & ad quæ eft, adiungunt ẜm rectam rationem. recta autem ratio eft, quę ẜm prudentiã exiftit. Videntur igitur

† a. l. fi vero.

igitur vaticinari quodam modo omnes talem esse habitum virtutem, qui ſm prudentiam exiſtit. Paululum tamen transeundum est. virtus enim non tam ſm rectam rationem, quàm cum recta ratione habitus est: at recta de huiusmodi ratio est prudentia. Ac Socrates quidem rationes virtutes esse existimabat: sciẽtias enim eas esse omnes dicebat: nos cùm ratione esse arbitramur. Ex his igitur quæ dicta sunt, constat neq; propriè bonum esse sine prudentia, neque prudentẽ sine morali virtute quempiã posse. Quin etiam ratio illa hinc solui posset, quã separatas esse inter se virtutes differeret aliquis: eo quòd idem ad omnes aptissimus minimè sit, atq; iccirco alias iam, alias nondum acquisiuerit. hoc siquidem in naturalibus virtutibus licet: in ijs verò quibus absolutè bonus vocatur quispiam, non licet. simul enim cum prudentia, quę vna est, omnes existent. Perspicuum autem est & prudentia esse opus: etiam si non esset actiua, propterea quòd partis animæ virtus est: & sine prudentia & virtute esse electionem rectam non posse: eò ꝙ hæc finem; illa quæ ad finem tendunt vt agamus, facit. At verò neq; præsidet sapientiæ: neque melioris q̃ ipsa partis est: quemadmodum neque sanitati medicina: neq; enim ipsa vtitur, sed ut fiat prouidet. quocirca illius causa præcipit, non autem illi. Similé præterea illud est, si quis ciuilem, propterea quòd de omnibus præcipit, quæ in ciuitate sunt: Dijs præesse ac dominari etiam diceret.

ARISTO-

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum,

LIBER SEPTIMVS.

SVMMAE LIBRI.

De heroica virtute. De continentia, & earum oppositis. De continente & incontinente. De voluptate, & ipsius speciebus, ac de dolore.

De heroica virtute, continentia, & earum oppositis, Cap. I.

OST hæc alio sumpto initio dicendum est, rerum circa mores fugiendarum tres species esse, uitium, incontinentiam & feritatem: quarum duabus quæ sint contraria, manifestũ est: alterum enim virtutem, alterum continentiam vocamus. feritati autem maximè conuenire quispiam diceret virtutem, quæ supra nos est, heroicam quandã, ac diuinam. quemadmodum Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit; eò quòd valde erat bonus,

Non hominis mortalis filius ille
Esse videbatur: sed magna è stirpe deorum.

Quòd si ex hominibus, sicut dicunt, ob virtutis excellẽtiam diuini efficiuntur: huiusmodi quidam

dam scilicet esset habitus, qui feritati opponitur. Nam sicut bestiæ neque vitium est, neque virtus, ita neque Dei, sed hæc præstantius quid virtute, illa diuersum quoddam à uitio genus est. Quoniam uerò rarum est, ut uir diuinus sit: quemadmodum Lacones, cùm aliquem valde admirantur, diuinus, inquiunt, vir est: sic & ferinus natura inter homines rarus aliquis est: maxime tamen inter Barbaros reperitur. fiunt verò nonnulla etiam ex morbis, & læsionibus. quin etiam eos homines, qui uitijs exuperant, ita infamamus. Sed de tali quidem affectione posterius mentio quædam facienda est. de uitio autem dictum est prius. De incontinentia vero & mollitie, & deliciis nunc est differendum: de continentia item & tolerantia. neque enim quasi iidem cum uirtute & prauitate habitus sint, neque ut diuersum genus, vtraque harum existimanda est. Oportet autem, sicut in alijs fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare. ac maxime quidem omnia illustria & probabilia circa hos affectus: sin minus, pleraq; & præcipua producere debemus. nam si soluantur ea, quæ difficultatem habent, illustria verò & probabilia relinquantur; satis erit demonstratum. Videtur igitur continentia & tolerãtia ex bonis & laudabilibus: incontinentia verò & mollities ex prauis & uituperatione dignis rebus esse. idem quoque esse continens & perstans in consilio rationis, idem incontinens & è rationis consilio excedens. atque incontinẽs quidem cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cum prauas sciat esse cupiditates, ob rationem eas non sequitur. Temperantem quoque continentem

tinẽtem & tolerãtem esse dicunt. atq; eum qui eiusmodi sit, alij omnem esse temperantẽ asserunt, alij minime: & intemperantẽ incõtinentẽ & incontinentẽ intemperantem confusè, alij diuersos esse aiunt. At prudentẽ interdum negant esse posse incontinentem: interdum nonnullos qui sint prudentes & calidi, esse incontinentes affirmant. Adde quòd incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atque ea quidem quę dicuntur, huiusmodi sunt.

De continente & incontinente.
Cap. II.

DVbitaret autem quispiam quo modo rectè existimans aliquis agat incontinẽter. Nam ut sciens quispiã agat, aiunt nõnulli fieri nullo modo posse. absurdũ enim est, si adsit scientia, ut existimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quasi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduersus rationem omnino pugnabat, quasi nulla esset incontinentia: neminem siquidem aiebat existimantem præter id quod optimum est, agere, sed ex ignoratione. quæ sanè oratio iis aduersatur quæ euidenter apparent. quęrendumq; est circa affectũ si ex ignoratione agit quispiam, quis ignorationis modus sit. nam non existimare qui incontinenter agit agenda esse ea quæ agit, antequam in affectu sit constitutus, manifestum est. Sunt autẽ nonnulli, qui alia concedunt, alia non. sciẽtia enim nihil esse potentius concedũt: illud nõ dant, præter id quod visum fuerit melius, agere neminem. a: propterea inquiunt incontinentem non scientiam, sed opinionem habentem à uoluptatibus superari. Veruntamen, si opinio,

nio, non ſcientia, neque ualida exiſtimatio eſt, quæ reſiſtit, ſed remiſſa, qualis eſt in ambigentibus: uenia danda eſt, quòd non in his perſiſtat quiſpiam aduerſus uehemẽtes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex alijs vituperatione dignis rebus venia non datur. Prudentia igitur reſiſtente id fit: ualidiſſima enim res ea eſt. ſed eſt abſurdum. fiet enim ut idem ſimul & prudens ſit & incontinens. at facere ſponte prauiſſima quæque prudentis eſſe nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum eſſe prudentem ſuperius demõſtratum eſt: quippe qui vltimorum quidam ſit, & uirtutes reliquas habeat. Adde, quòd ſi continens ex eo eſt, quòd vehementes & prauas habet cupiditates: neque temperans erit continens, neq; continens temperans: propterea quòd neque quod nimium eſt, neq; prauas habere cupiditates eſt temperantis: ſed tamen oportet. Nam ſi bonæ ſint cupiditates, habitus qui prohibet, ne eas ſequamur, prauus eſt: qua re efficietur, ut non omnis continentia honeſta ſit. ſi imbecillæ uerò ſint & non prauæ, nihil egregium erit: ſi prauæ & imbecillę, nihil magnum. Præterea, ſi continentia facit, ut in omni opinione perſiſtamus etiam in falſa, praua eſt: ſi item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua incontinentia reperietur, quę honeſta ſit: ut Sophoclis Neoptolemus in Philoctete. laude dignus enim eſt, cùm in ijs, quæ ipſi Vlyſſes ſuaſerat, quia mentiri ęgrè ferebat, non perſtet. Quinetiam captioſa ratio mentiens, dubitatio eſt. dum enim volunt incredibilia conuincere, vt ſi aſſequuti fuerint, arguti eſſe uideãtur: facta ratiocinatio dubitatio euadit. vincta enim mens eſt, dum ſtare quidem non uult,

propterea quòd non placet quod conclusum est: quia tamen quomodo soluat rationem non habet, progredi non potest. Euenit autem ex quadam ratione, ut imprudentia cum incontinentia uirtus sit. contraria enim agit ob incontinentiam quàm existimet: mala autem esse bona, non esseque agenda existimat: quare bona & non mala aget. Accedit quod qui ex eo, quòd persuasus est, & ex electione iucunda & agit & sectatur, melior esse eo uideretur, qui non ex consilio, sed ex incontinentia eadē agit, aptior enim est, vt curetur: quippe qui admittere dissuasionem possit. at incontinens ei prouerbio est obnoxius, quo dicimus, Quando aqua fauces strangulat, quid amplius bibere opus est? nam si non persuasus esset ea quæ agit, si dissuaderetur, desisteret: nunc autem persuasus, nihilominus alia agit. Insuper si circa omnia incontinentia & continentia uersatur, quis absoluè incontinens erit? nam omnes incontinētias qui habeat, est nemo. quosdam autē absolutè esse dicimus. Ac tales quidē dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: quippe cùm dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio sit.

Dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio est.

Quenam pacto incontinentes agant. Cap. III.

PRimum igitur consyderandum est, utrum cognoscentes nécne, agant, & quomodo cognoscentes. deinde circa quæ incontinens & continens, hoc est utrum circa omnes uoluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit. tum vtrum continens & tolerans idem sit, an diuersus. & simili modo de cęteris

quæ

quæ cognata cõtemplationi huic sunt. Initium autem consyderationis est, vtrum continens & incontinens in eo, quòd circa quędam, an in eo, quòd quodammodo uersantur, habeant differentiam: id autem quod dico tale est: utrum incontinens ex eo, quòd circa talia uersatur tantummodo, sit incontinens, an ex eo, quòd quodammodo uersatur, an non, sed ex utrisque. Deinde an incontinentia, & continentia circa omnia versetur, nécne. qui enim absolutè est incontinens, non circa omnia uersatur, sed circa quæ intemperans: neque absolutè ad ea sese habet: idem enim cum intemperantia esset: sed eò, quòd hoc modo habet. ille enim ex electione ducitur præsentem uoluptatem semper esse persequendam existimans: incontinens uerò cùm non existimet, persequitur. Nam si vera opinio, & non scientia sit, ex qua incontinenter agant homines, nihil ad rationem id refert: cùm nonnulli ex ijs qui opinantur, non ambigant, sed certo se scire existiment. Si igitur opinãtes propterea quia leuiter credunt, magis quàm scientes præter existimationem suam agent: scientia ab opinione nihil differet. nonnulli enim sunt, qui nihilo minorem ijs quæ opinantur, quàm alij ijs quæ sciunt, fidem adhibeat. id Heraclitus ostendit. Sed quoniam duobus modus scire dicimus: tam enim dicitur scire, qui habet scientiam & ea non utitur, quàm qui vtitur: differentia erit, si quis agat ea quæ non debet, dum habet quidem scientiam, sed non cõtemplatur; & dum habet, & cõtemplatur: hoc enim uidetur absurdum: sed non, dum non cõtemplatur. Pręterea cùm duo propositionum modi sint, nihil uetat, quo minus qui vtrasq; habet, pręter scientiam

 agat,

agat, dum vniuersali vtitur, & non particulari. particularia enim ea sunt, quæ in actionem ueniunt. Diuersum autem est uniuersale: alterum enim in ipso, alterum in re est: ut omni homini sicca conferre: & ipsum esse hominem: uel siccum esse quod huiusmodi est: an uerò hoc huiusmodi sit, aut non habet, aut non operatur. Ex his igitur modis incredibile est quanta differentia futura sit: ut si ita cognoscat quispiam, nihil absurdum: sin aliter, mirandum videatur. Ad hæc habere scientiam alio modo contingit hominibus, quàm dictum sit. nam dum habet quis, & ea non vtitur, diuersum esse habitum uidemus: vt & habere quodammodò & non habere uideatur: cuiusmodi est qui dormit, qui furit, qui vino oppressus est. ita autẽ affecti sunt etiam illi qui in perturbationibus sunt constituti. iræ enim & venereorum cupiditates, nonnullaque huiusmodi corpus etiam manifestè immutant, quosdamq; in furores inducunt: ut pateat simili modo affectos incõtinẽtes dici oportere. Quòd autem uerba ex scientia dicant, id argumentum nullum est. qui enim sunt in his affectibus constituti, demonstrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, connectunt quidem verba, nondum tamen sciunt. cognatum enim, ac coalitũ esse oportet. ad quod tempore opus est. Quocirca eos, qui incontinenter agunt, ita dicere existimandum est, vt illi faciunt, qui histrionis munere funguntur. Adde, quòd ita quoq; naturali quadam ratione inspicere causam quispiã posset. altera enim uniuersalis opinio est: altera de particularibus rebus, quibus præsidet sensus. quando autem ex ipsis una euaserit: alibi quidem enunciet anima, in

effectiuis

effectiuis uerò, agat statim, necesse est: ut, si omne dulce gustandum est, hoc autem est dulce, vtpote unum quoddam ex particularibus: necesse est vt qui potest, & non prohibetur, simul hoc quoq; agat. Quando igitur vniuersalis opinio inest, quæ prohibeat gustare: altera uerò, quę omne dulce suaue esse dicat: hoc autē est dulce, atq; hęc est, quæ operatur: fortè uerò adest cupiditas: illa quidem fugiendum esse ait, cupiditas ducit: quippe cùm mouere unumquodq; ex mēbris queat. Quare fit, vt ex ratione quodāmodo & opinione incontinenter quispiam agat: quæ quidem opinio non per se, sed ex accidenti contraria sit. cupiditas enim, non opinio rectæ rationi contraria est. Vnde etiam bestiæ incontinentes propterea non sunt, quia particularium imaginationem & memoriam habent, non vniuersalium existimationem. Quomodo uerò soluatur ignorantia, & incontinens rursus efficiatur sciens; eadem ratio est, quæ & de temulento & dormiente, non propria huius affectionis. quę quidem à naturæ indagatoribus audienda est. Quoniam autem ultima propositio est exposite sensui rei opinio, actionumq; domina est; hanc uel non habet, qui in affectu est constitutus; uel ita habet, ut non tamen eo quòd habet, eam liceat scire, sed dicere duntaxat, nō secus ac uino oppressus Empedoclis carmina. propterea item, quòd vltimus terminus nō est uniuersalis, neq; ita ut uniuersalis sciētiam efficere uidetur. Atq; id quod quęrebat Socrates, uidetur contingere. non enim affectus existit pręsente ea, quæ uidetur † propriè esse scientia, quippe quæ neq; ipsa ex affectu distrahatur: sed pręsente ea quæ sensitiua est. Vtrū igitur cognoscens nécne, & quo-

† a. l. domina.

modo cognoſcens agere incõtinenter quiſpiam poſſit, hactenus dictum ſit.

Circa quæ continens, & incontinens verſetur. *Cap. IIII.*

IAm verò vtrum aliquis abſolutè incontinens ſit, an omnes ex parte: etſi ſit, circa quæ uerſetur, dicẽdum deinceps eſt. Circa voluptates quidem & dolores continentes & tolerantes, necnon incontinentes & molles uerſari perſpicuum eſt. Quoniam uerò ex ijs, quæ voluptatem afferunt, alia neceſſaria ſunt, alia eligenda quidem per ſe, ſed eiuſmodi tamen ut exceſſum etiam habeant: neceſſaria quæ ad corpus ſpectant cuiuſmodi ſunt alimentum, ueneris uſus, ac cætera huiuſmodi corporalia, circa quę temperantiam & intemperantiam conſtituimus: non neceſſaria, ſed per ſe eligenda, victoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia, quæ bona ſunt & iucunda: eos qui in his pręter rectam rationem quæ in ipſis eſt, abſolutè quidem incontinentes non dicimus: ſed addentes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incontinentes appellamus, & non abſolutè: vtpote diuerſos, & qui ex ſimilitudine dicantur. Non ſecus atque ille homo dicebatur qui in Olympijs vicit. illius enim communis ratio à propria parum diſtabat: ſed diuerſa tamen erat. Cui rei id ſignum eſt, quòd incõtinentia, non ut error tantùm, ſed ut vitium quoddã, quod aut abſolutè, aut ex parte aliqua ſit, uituperatur: horum autem nemo. ſed illorũ qui circa corporales fruitiones verſantur, circa quas temperantem & intemperantem exiſtere diximus, qui non ex electione, ſed præter electionem & conſilium exceſſus & jucundorum ſectatur,

ctatur, & molestorũ fugit, famis videlicet, sitis, caloris, frigoris, cæterorumq; omnium, quæ ad tactum gustatumq; spectant: is non cum additione, quòd circa hęc scilicet sit, uerbi causa irę, sed absolutè tantummodo incontinens dicitur. Indicio illud est: nam intemperantes circa has, non circa aliquã ex illis dicuntur. & propterea incontinentem & intemperantem, continẽtem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem constituimus, propterea quòd circa easdem quodammodo uoluptates, doloresque eosdem versentur. quanquam hi circa eadem quidem utriq; uersantur, non tamen eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt. Vnde magis intemperantem eum diceremus, qui uel nihil, vel leuiter cupiens & excessus sectatur, & dolores mediocres fugit: quàm hũc qui propterea idem facit, quia uehemente cupiditate afficitur. quid enim faceret ille, si aut valida aliqua cupiditas, aut in necessariarum rerum inopia vehemens dolor incesseret? Quoniam uerò ex cupiditatibus & voluptatibus aliæ sunt ex ijs, quæ genere sunt honesta ac proba: nam iucundorum nonnulla natura sunt expetenda, alia his contraria, alia media, sicut prius diuisum à nobis est: vt pecuniæ, lucrum, victoria, & honor: in omnibus porrò & talibus, & medijs, non quia afficiũtur, & cupiunt, & amant, vituperantur homines: sed quia quodammodo afficiuntur, & excedunt. Icirco quicunq; præter rationem uel superantur, vel aliquid ex ijs, quæ natura sunt honesta & bona, persequuntur, ut illi qui circa honorem magis quàm oporteat, student, vel circa filios & parentes: bona enim hæc sunt, & qui circa ea student; laudari consueuerunt: sed in his tamen

excessus etiam quidam est, si quis quemadmodum Niobe aduersus Deos pugnaret: aut erga patrem ita esset affectus, vt Satyrus qui patricola appellabatur. valde enim insanire uidebatur. Nulla igitur circa hęc prauitas existit ob id quod dictum est: propterea quòd unumquodque per se est ex ijs, quæ natura sunt expetenda: praui tamen & fugiendi excessus ipsorum sunt. simili modo quoq; neque incontinētia, quippe cùm incontinentia non modò fugiēda, uerùm etiam ex ijs sit, quæ uituperatione digna habentur. ex affectus tamen similitudine incontinentiam adiungentes circa unumquodq; dicunt. ut malum medicum, malum histrionem, quem absolutè malum nullo modo uocarent. Quemadmodum itaq; neque hìc propterea quòd unumquodque ipsorum non uitium, sed proportione simile est: ita uidelicet, etiam illic existimandum est incontinentiam & continentiam eam duntaxat esse, quæ circa eadem, circa quę temperantia versatur, & intēperantia. nam circa iram per similitudinem dicimus: unde etiā addētes iræ incontinētem, sicut honoris, & lucri appellamus.

Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiam, eiusq; duas esse species. *Cap. V.*

CVm autem nonnulla iucunda natura sint, atq; ex his alia absolutè ac simpliciter, alia pro generibus animaliū atq; hominū: nonnulla uerò non natura, sed partim ex læsionibus, partim ex consuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiusmodi sint: circa quoq; horum singula inspicere similes habitus possumus. Dico autem ferinos: cuiusmodi erat ea mulier,

quam

quam grauidarum ventres rescindere, atq; inde foetus comedere consueuisse inquiunt: vel ea, quibus aiunt quasdam efferatas circa Pontum nationes oblectari. alios enim crudis, alios humanis carnibus vesci, alios sibi inuicem infantes ad epulandum mutuare perhibent, vel quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidem ferini habitus sunt. alij verò nonnullis ex morbo & insania contingunt: vt illi, qui matrem mactauit, & in cibum sumpsit: qui item conserui iecur comedit. alij item morbosi sunt, vel ex consuetudine: vt pilorum euulsione, vnguium rosiones. carbonum etiam & terræ comestiones: preterea venereorum vsus cum maribus: id quod tùm natura, tum consuetudine euenit, quemadmodum illis qui à pueritia consueuerunt. Quibuscunq; igitur in causa est natura, eos incontinentes appellaret nemo: sicut neque fœminas, quòd non subagitent, sed subagitentur: simili modo neq; eos qui ex consuetudine morbosè sese habent. At cùm habet quidem vnumquodq; horũ quispiam, vitij terminos excedit, perinde atque immanitas ac feritas: cùm habet tamen & vel superat, vel superatur, ea neq; continentia absolutè, neq; incontinentia est, sed ex similitudine. sicut etiam ille qui circa iram affectus est, non incontinens, sed hoc modo affectionis incontinens dicendus est. Omne enim excedens vitium & imprudentia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas partim ferinum est, partim morbosum. Qui nanque talis natura est, vt oĩa timeat, etiam sorices obstrepuerit, ferina is timiditate timidus est. quidam etiã felem ex morbo timebat. ex imprudentibus item, qui irrationabiles sunt, & sensu tãtummodo viuunt, ferini haben-

tur: cuiusmodi nõnullæ longinquorum Barbarorum nationes sunt. Qui autem ex morbo aut comitiali, aut insania idẽ faciunt, morbosi sunt. Fieri verò potest, vt ex his aliqua interdum quispiam habeat tantùm, & nõ superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, se cohibuisset: vel ad venereorum nefariam voluptatem incitatus, quispiam. fit etiam, vt nõ solùm habeat hæc aliquis, verum etiam superetur. Quemadmodum igitur prauitas, quæ homini conuenit, absolutè prauitas dicitur: qua verò cũ additione appellatur, non absolutè, sed ferina, vel morbosa prauitas vocatur. eodem modo esse incontinentiam patet aliam ferinam, aliam morbosam: absolutè verò solam eam, quæ intemperantiæ humanæ correspondet. Incontinentiam itaq; & continentiam circa ea tantùm versari, circa quæ intemperantia & temperantia, circa alia verò aliam incõtinentiæ speciem esse, quæ non absolutè, sed per translationem ita dicatur, perspicuum est.

De incontinentia iræ, & voluptatum differentijs, & vitio humano, Cap. VI.

IAm verò minus turpem esse incontinentiam iræ, quàm cupiditatũ consyderemus. ira enim audire quidem rationem videtur, sed nõ rectè tamen percipere, quemadmodũ festini ministri faciunt, qui priusquam omnia quæ dicũtur, audiuerint, excurrunt: deinde † ab actione aberrant: & canes quoq; antequam inspexerint, an amicus sit quispiam, si strepitum tantummodo fecerit, latrant: ita ira ob feruorẽ, celeritatemq; naturæ, audiens quidem, sed non quid præcipiatur, attendens, ad vindictã incitatur. nam statim

† *a.l. à mãdato.*

vbi

vbi ratio vel imaginatio contumeliam aut contemptum esse ostenderit, ipsa quasi ratiocinando collegerit bellũ ei esse inferendum, indignatur. at cupiditas si tãtùm ratio, aut sensus suaue esse aliquid dixerit, ad fruitionem eius incitatur. quare ira rationem quodammodo sequitur: cupiditas non sequitur. turpior igitur cupiditas est. iræ eñ incontinens à ratione quodammodo vincitur: hic verò à cupiditate, non à ratione superatur. Præterea magis ignoscendum est, si quis naturales appetitiones sequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quæ cõmunes omnibus sunt, & quatenus sunt communes, venia magis dari consueuit: at iracundia & acerbitas naturalis magis est, quàm cupiditates quę excedunt, & necessariæ minimè sunt. quemadmodũ ille, qui se excusabat, quòd patrem verberásset: Nam hic, inquit, suum; & ille item suum verberauit: & cõmonstrans infantem hic etiam, inquit, vbi vir euaserit, me ipsum verberabit: gentile enim nobis hoc est. ille quoq; qui trahebatur à filio, vbi ad ianuam deuentum est, desistere iubebat: nam se quoque eousque patrem suum traxisse. Adde, quòd qui insidiosius agunt, sunt iniustiores: iracundus verò minimè est insidiosus, sed apertus, sicut etiam ira. at cupiditas huiusmodi est, qualem etiam Venerem dicunt.

Cyprigenæ enim fraudes nectentis, &
Zonam de pectore soluit, inquit Homerus,
Hic fraus est, quæ vel prudentes decipit ipsos.

Quare si iniustior & turpior incontinentia hæc est, quàm ea quæ circa iram versátur: & absolutè incõtinentia, & quodammodo vitium erit. Accedit, ꝙ dolore affectus contumelia vtitur nemo. Qui autem ex ira quispiam facit, cũ dolore

id facit:

id facit: qui verò contumelia vtitur, cùm voluptate. si igitur ea sunt iniustiora ob quæ indignari maximè conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiusmodi erit: quippe cũ in ira contumelia minimè fit; incontinentiam itaque cupiditatis ea, quæ circa iram existit, esse turpiorem: continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & voluptates corporis versari, manifestum est. Harum autem ipsarũ differentiæ sumendæ sunt. sicut enim à principio dictum fuit, aliæ tam genere quàm magnitudine humanæ sunt ac naturales: aliæ ferinæ: aliæ ex læsionibus & morbis euenientes, ac circa harum primas temperãtia & intemperantia versatur: vnde bestias neque temperantes neque intemperantes dicimus, nisi per translationem: & si quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & salacitate, tum voracitate differt. Non enim electionem, neq; rationem habent, sed è natura non secus ac furentes homines excesserunt: feritas autem minus quidem quàm vitium, sed horribilius tamen malũ est, quippe cum non sit corrupta, quemadmodum in homine, optima pars, sed desit, & nõ habeat. Simile nanque est perinde ac si inanimatum ad animatũ conferre velimus, vtrum peius sit. semper enim prauitas eius quod non habet principium: intellectus autem est principium: minus idonea ad nocendum est. Non secus igitur est, ac si iniustitiam ad iniustum hominem quispiam cõferat: vtrunque enim aliquo modo peius est: millies plura enim mala homo malus quàm bestia perpetraret.

De

De continente, incontinente, tolerante, & molli.
Cap. VII.

AT verò circa tactus gustatusq; voluptates & dolores, cupiditates item & fugas, circa quas intemperantia & temperātia definita prius est, ita se habere quispiam potest, vt vel quibus pleriq; sunt superiores ab ijs vincatur: vel ea superet, quibus pleriq; succumbunt. Ex his autem qui circa voluptates versatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur: plurimorum verò habitus medij sunt, licèt magis ad deteriores declinent. Sed quia nonnullæ voluptates necessariæ sunt, aliæ non necessariæ, & quadantenus: excessus verò & defectus necessarij minimè sunt: & simili modo etiam circa cupiditates & dolores res sese habet: qui iucundarum rerum excessus vel cum excessu, vel ex electione & propter ipsas, nullamque aliam ob rem euenientem persequitur, intemperans est. Necesse enim est hunc nō esse eiusmodi, vt eum pœniteat: quare est incurabilis: nam quem non pœnitet, incurabilis est: qui verò deficit, est huic oppositus, qui est medius, temperans. simili modo quoque qui corporis dolores, non quia sit inferior & vincatur, sed ex electione fugit. At eorum qui nō eligunt, alter ob voluptatem, alter ob id ꝙ fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter se differunt. vnicuiq; enim peior esse videretur, siquis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret, quàm si vehementi cupiditate affectus idem faceret. item si non iratus, quàm si iratus verberaret quispiam. quid enim ageret, si in affectu esset

esset constitutus? ideo intemperans incōtinente deterior est. Ex ijs verò quos diximus, alter in mollitiæ specie magis est, alter est incontinens, incontinenti autem continens: molli tolerans opponitur: tolerare.n.in resistendo consistit, continentia in continendo & cohibendo. diuersum autem est resistere & cohibere, nō secus ac nō superari, & vincere, vt hac causa continentia quàm tolerantia sit expetibilior. Qui verò deficit in ijs aduersus quæ pleriq; renituntur, & possunt; is mollis est, & delicatus. deliciç enim mollia quædam est, qui scilicet pallium trahit, ne si ipsum tollat, dolorem sibi laborando creet: & dum ægrotātem imitatur, miserum esse non existimat, cùm misero similis sit. Pari modo quoque circa continentiā & incontinentiam res sese habet. non enim siquis vehementibus & modū excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur, id mirum est, quin si resistens vincitur, venia etiam dignum habetur: vt Theodecti Philoctetes à vipera morsus, aut Carcini in Alope Cercyon: & sicut ij, qui cùm cohibere risum nitantur, in profusum cachinnū erumpunt: id quod Xenophanto contigit. Sed si ab ijs vincitur, ijsque nequit repugnare, quibus pleriq; possunt resistere: atque id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodum apud Persarum Reges mollities ex genere est: & sicut fœmina à mari distat. Iocosus quoq; esse intēperans videtur, sed est mollis. iocus enim cum sit requies, relaxatio est. Iocosus verò ex ijs est, qui in hac excedunt. Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas est. nam alij vbi consultarunt, in ijs quæ decreuerunt, ob affectum postea non perstant: alij quia non consultarunt, ab af-
fectu

fectu ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui se prius titillarint, nõ titillantur: ita quoq; ipsi cum præsenserint, ac præuiderint, seq; ipsos & rationem præexcitarint, siue iucundum, siue molestum quippiam fuerit, ab affectu non superantur, præcipuè verò celeres, & atra bile affecti temeraria incontinentia sunt incõtinentes. illi enim ob celeritatem, hi ob vehementiam rationem non expectant, propterea quòd procliues ad sequendam imaginationem sunt.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit. Cap. VIII.

AT intemperans, sicut dictum est, non est eiusmodi, vt eum pœniteat. perstat enim in proposito, sed incontinentem quodammodo pœnitet, quo circa nõ sicut dubitauimus, ita sese res habet, sed hic facile põt sanari, ille incurabilis est: quippe cùm prauitas ex morbis aquæ inter cutem & tabi, incontinentia comitialibus perquàm similis sit. illa enim cõtinua, hæc non continua improbitas est, atq; omnino diuersum est incõtinentiæ & vitij genus. vitium enim latet, incontinentia non latet. Ex ijs autem ipsis illi qui exturbantur, meliores sunt, quàm qui rationem habent, atq; in ea non persistunt. à minori enim affectu superantur: & non inconsulti, vt alteri sunt. nam similis incontinens est ijs, qui & citò, & pauco vino, & pauciore etiã quàm plerique inebriantur. Incontinentiam igitur non esse vitium, manifestum est, sed quadam ex parte fortasse. hæc enim præter electionem, id ex electione; sed in actionibus tamen habet similitudinem, quemadmodum Demodocus in Milesios dicebat: Milesij sanè non sunt

ſunt quidem imprudentes: ſed ea tamen agunt, quæ imprudentes ſolent: ſic incontinentes licèt iniuſti non ſint, iniuſtè tamen agunt. Quoniam verò alter talis eſt, vt nō ex eo, quòd perſuaſus ſit, voluptates corporis ſupra modum, & præter rectam rationem ſequatur: alter autem perſuaſus eſt, quia eſt talis vt eas ſequatur: illi diſſuaderi facilè poteſt: huic non poteſt. Virtus enim & prauitas principium altera corrumpit, altera conſeruat. in actionibus autē principium illud eſt, cuius cauſa res fit, ſicut in mathematicis ſuppoſitiones. nam neq; illic ratio eſt, quæ doctrinam tradat principiorum, neque hìc, ſed virtus vel naturalis, vel aſſuetudine comparata rectè opinandi circa principiū præceptrix eſt. Ac temperans quidem huiuſmodi eſt: huic verò contrarius intemperans: eſt etiam quidam qui ex affectu è recta ratione exturbatur, quem ſanè ſuperat affectus, vt ex recta ratione minimè agat, nō tamen ita ſuperat, vt talis euadat, qui eiuſmodi voluptates effusè ſibi eſſe ſectandas perſuaſum habeat: atque hic eſt incontinens, qui intemperāte melior eſt, nec eſt abſolutè prauus: quippe cùm in eo id quod optimum eſt, id eſt principium ipſum conſeruetur, cōtrarius huic alius eſt qui perſiſtit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum eſſe habitum patet.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. Cap. IX.

VTrum igitur continens is eſt, qui in qualicunque ratione & qualicunq; electione, an qui in recta tantùm perſiſtit? vtrum item incon-

tinens,

tinens, qui in qualicunq; & ratione & electione perstat, an qui in falsa ratione, & non recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicunque, per se uerò in uera ratione, & in recta electione persistit alter, alter non persistit? nā si quis illud ob hoc eligit & sectatur hoc per se: prius illud ex accidenti sectatur, atque eligit per se autē simpliciter & absolutè appellamus. Quare fit, ut quodammodo in qualicunque opinione, absolutè autem in uera alter perseueret, alter non perseueret. Sunt autem nonnulli in opinione perseuerantes, quos pertinaces vocāt, vt obstinati, & qui non facilè dissuasionem admittunt: qui similitudinem quidem cum continente quandam habent, sicut prodigus cum liberali, audax cum forti, diuersi tamē in multis sunt. continens enim ex affectu & cupiditate nō immutatur: nam cùm inciderit, suasioni obtemperans est: ille non à ratione. cupiditates enim admittunt pleríque, atque à uoluptatibus ducuntur. Ac sunt quidem pertinaces qui suę sunt sententiæ homines, & ineruditi, & rustici, atque hi quidem suæ sunt sententiæ, ex uoluptate & dolore, gaudent enim cum uincunt, si non dissuasi fuerint: dolent cōtrà, si sua, perinde ac sint decreta, irrita fuerint effecta, vt hac ratione incontinenti magis, quàm continēti similes sint. Sed sunt etiam quidam qui in iis quæ decreuerunt, non perstant, neq; tamen ob incontinentiam, vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, atqui is ob uoluptatem quidem non persistit: sed honestum erat. uerum enim dicere ipsi erat honestum, cùm ad mētiendum ab Vlysse fuisset persuasus. non enim omnis qui ob uoluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut

incontinens: ſed qui ob turpem uoluptatem agit. Cùm autem ſit quidem etiam talis, qui corporalibus minus quàm oporteat oblectetur, neque in ratione tamen perſiſtat, inter hunc & incontinentem medius continẽs eſt. incontinens enim in ratione non perſiſtit, quia magis quàm oportet: hic, quia minus quàm oportet, quippiã ſectatur. at continens perſtat, & ob neutrum immutatur. Si cõtinentia verò honeſta eſt, vtroſq; hos contrarios habitus eſſe prauos, ſicuti etiam videntur, neceſſe eſt: quia tamen alter ex his in paucis, & raro ſolet reperiri: fit, vt, quemadmodum temperantia intemperantiæ eſſe cõtraria tantùm uidetur, ſic incontinentiæ continentia eſſe uideatur. Cęterùm quia multa dicuntur ex ſimilitudine, conſequitur, ut continẽtia temperantis quoq; per ſimilitudinem ſit. nam & continẽs eiuſmodi eſt, vt nihil præter rectã rationẽ ob corporis uoluptates faciat: & ſimiliter temperans, ſed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic eſt talis, vt præter rationem nõ oblectetur, ille vt oblectetur quidẽ, ſed tamen non ducatur. Similes item incontinens & intemperans inter ſe ſunt: qui quidem, cùm ſint diuerſi, vtrique corporis uoluptates ſequuntur: ſed alter oportere exiſtimans, alter non exiſtimans id facit.

Prudentiam & incontinentiam ſimul in eodem non eſſe. Cap. X.

SEd neque ut idem ſimul & prudens & incontinens ſit, fieri vllo modo poteſt. qui enim prudẽs ſit, eum ſimul & probũ eſſe moribus demonſtratum eſt. Adde quòd non in eo ſolùm

quòd

quòd cognoſcit, eſt prudens quiſpiam, ſed in eò quòd eſt actuoſus, incontinens autem actuoſus non eſt. Callidum tamen eſſe incontinentem, nihil vetat, vnde etiam prudentes eſſe nonnulli videntur, qui ſint incontinentes: propterea quod calliditas eo modo quo ſuperius diximus, à prudentia diſcrepat, eſtq; quantum ad rationem ſpectat, proxima: quantum ad electionem, diuerſa. Neque igitur, vt cognoſcens, & contemplās, ſed vt dormiens, & vino oppreſſus, ac ſpōte quidem agit. quodam enim modo cognoſcit & quid, & cuius cauſa facit: prauus tamē nō eſt: quippe cùm electio eius proba ſit, quare ſemiprauus eſt, & non iniuſtus. nō enim eſt inſidioſus. Alter enim ex ipſis in ijs quæ conſultauit, nō perſtat: alter qui atra bile eſt affectus, ne cō ſultat quidem omnino. Ac ſimilis quidem eſt incōtinēs ciuitati, quæ omnia quidem quę fieri debēt, decernat, legesq; bonas habeat, ſed eis tamē non vtatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus eſt: Nil iura curans conſulebat ciuitas: prauus verò vtēti quidem legibus, ſed malis, ſimilis eſt. Verſatur autem incōtinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit. nam alter amplius, alter minus perſtat, quàm multitudinis facultas ſit. Atque ex incontinentijs ſanabilior illa eſt, qua qui atra bile ſunt prediti, vti conſueuerunt, quàm ea quæ illorum eſt qui conſultant, ſed poſtea tamē in ijs quæ conſultarunt, non perſiſtunt; incōtinentes item ex aſſuetudine, quàm ex natura ſanari facilius poſſunt: quippe cùm conſuetudinem quàm naturam immutare facilius ſit. nam ob id quoq; conſuetudinem mutare eſt difficile, quia naturæ perquam ſimi- *Conſuetudinem quàm naturā immutare facilius eſt.*

lis est,quemadmodum etiam Euentus inquit:
Consuetudo quidem rerum tractatio longa est:
Quam procedentem naturam dicimus esse.

Quid igitur continentia sit, & incontinētia, quid tolerantia,& mollities:quamq; hi habitus inter se rationem habeant, dictum iam est.

De Voluptate. Cap. XI.

AT verò de voluptate & dolore contēplari eius est qui circa ciuilem facultatem philosophatur. is enim finis eius architectus est,ad quem spectātes vnumquodq; tum malū, tum bonum appellamus. Præterea de his cōsiderare necessarium etiam est: quippe cùm virtutē moralem & vitiū circa voluptates, & dolores constituerimus: & felicitatem pleriq; existere cum voluptate asserant: vnde etiam beatum à verbo χαίρειν, quod est gaudere, μακάριον nominarint. Quibusdam igitur nulla voluptas neq; per se, neque ex accidenti esse bonum videtur. non enim posse idem & bonum esse & voluptatem asserunt. alij nonnullas bonas,plerasq; prauas esse opinantur. tertia sentētia præterea est, etiam si omnes sint bonæ, optimum tamen voluptatem esse nullo modo posse. Atq; omnino quidem nō esse bonum propterea dicunt, quòd omnis voluptas generatio est sensibilis in naturam: nulla enim generatio finibus est cognata, verbi causa,nulla ædificatio domus est. Temperans præterea voluptates fugit: item prudens quod dolores vacat, persequitur, non quod iucundum est: voluptates etiā prudentiæ sunt impedimento. atq; eò magis,quò quis magis oblectatur,vt in venereorum voluptate contingit. in

qua

qua constitutus nemo intelligere quippiam potest. Huc accedit, quòd uoluptatis nulla ars est: cùm tamen bonum omne opus artis esse cēseatur. Adde quòd pueri quoque & bestiæ uoluptates persequuntur. Quòd autem non omnes esse probas dicant, propterea est, quia turpes etiam nonnullæ, & probriosæ, & noxię quoque reperiuntur, quippe cùm morbosa sint quædam ex iis quæ uoluptate afficiunt. At non optimū esse uoluptatem afferunt, ob id quia non finis, sed generatio est. Atque ea quidem quę dicuntur, huiusmodi sunt.

Improbatio rationum de uoluptate.
Cap. XII.

At enim non effici ex his vt uoluptas aut bonum aut optimum non sit, hinc perspicuū erit: primū, quia bonum dupliciter. alterum enim absolutè, alterum alicui bonum dicitur: & naturæ & habitus id sequentur, quare sequentur quoq; idem & motiones, & generationes. Quæ item esse prauę videntur, absolutè alię sunt prauæ, non tamen alicui, sed eligendę alicui sunt: aliæ ne huic quidem, nisi aliquando, & paruo tempore, & non sunt eligēdæ: quędam verò ne uoluptates quidem sunt, sed uidentur: quęcunque cum dolore, & medicinæ causa existunt: cuiusmodi uoluptates ęgrotantium sunt. Præterea cùm bonum aliud operatio sit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum cōstituunt, ex accidenti suaues ac iucundę sunt, operatio autem est in cupiditatibus † submolesti habitus, ac naturæ. Nam sine dolore etiam & cupiditate uoluptates existunt, ut contēplandi operationes, quæ minimè indigentis naturæ sunt.

† a. l. deficientis,

Argumento id eſt, quòd non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dũ conſtituta eſt, ſed dum eſt conſtituta, ijs quæ abſolutè ſunt iucunda, dum repletur, contrarijs etiã gaudent, accidit ſiquidem, & amaris delectantur: quorum nihil neque natura, neq; abſolutè iucundum eſt. quare neque ipſæ voluptates. ſicut enim iucunda inter ſeſe diſtant, ita quoque voluptates quæ ab ipſis eueniunt: Adde quòd non eſt neceſſe, vt aliud quid melius voluptate ſit, quemadmodum nõnulli dicunt, finẽ ipſum generationis: generationes enim voluptates nõ ſunt, neq; cum generatione omnes exiſtunt, ſed operationes ſunt & fines: neq; ex ijs quæ gignuntur, ſed ex ijs quibus vtimur, efficiuntur, finis item non omnium diuerſum quid eſt, ſed earum quæ ad natura perfectionem deducuntur. Vnde ſenſibilem generationem voluptatem eſſe dicere, non rectè ſe habet, ſed potius dicendum eſt, operationem eſſe eam habitus qui ſecundùm naturam eſt, & potius quàm ſenſibilem, impedimento vacantem. Videtur autem ex eo generatio eſſe, quia propriè bonum eſt: operationem enim generationem eſſe exiſtimant, cùm tamen diuerſa ſit. Nam quòd aiunt prauas eas eſſe, quia morboſa nonnulla ſunt iucunda; idem de ſalubribus dicendum eſſet; quædam enim ex ipſis ad rem pecuniariam praua ſunt: vt hoc modo praua ambo eſſent: at in hoc non ſunt praua: quippe cùm contemplari quoque, quantum ad ſanitatem attinet, nocumentum interdum afferat. Neque prudentiæ verò, neque alicui habitui impedimento eſt ea quæ ab vnoquoque procedit voluptas, ſed alienæ. nam quæ à contemplando & diſcendo proueniunt, magis

vt contemplemur,ac discamus, efficiunt. Nullam verò uoluptatē artis ullius esse opus, probabiliter contingit: quippe cum neque alterius operationis ullius ars sit,sed facultatis. tametsi & unguentaria ars, & opsonatoria esse uoluptatis uidētur. Quòd autem temperans fugiat, & prudens dolore carentem uitam persequatur, persequantur item tam pueri,quàm bestiæ, omnia eodem modo soluuntur. Nam quia dictum est quo modo bonæ absolutè, & quo modo non bonæ uoluptates omnes sint: tales pueri & bestiæ persequuntur: harumque indolentiam prudens sectatur, quæ cum cupiditate & dolore existunt, & corporis funt: huiusmodi enim sunt hæ: harum item excessus secundùm quos intemperans intemperans est. propterea temperans has fugit: nam etiam temperantis voluptates sunt.

De uoluptatum speciebus. *Cap. XIII.*

CAeterum dolor quoq; esse malum & fugiēdum cōceditur: atq; alius absolutè malū, alius eò ꝙ quodā modo impedimēto est, fugiendæ autem rei, quatenus est fugienda & mala, bonum cōtrarium est: bonū igitur quoddam esse uoluptatem necesse est. Nam quemadmodum soluebat Speusippus, non competit solutio. sicut maius minori & ęquali, ita contrarium hīc esse. non enim idem quod malum aliquod uoluptatem esse quispiam dixerit. Iam verò si nonnullæ uoluptates sunt prauæ, nihil vetat aliquam esse optimam: sicut scientiam aliquam, licet prauæ quædam sint. fortasse uerò etiam necessarium est, siquidem vniuscuiusque

habitus operationes sine impedimento sunt, siue omnium operatio sit felicitas, siue alicuius ipsorum, si impedimento vacet, eam esse maximè expetendam. hoc autem est uoluptas. Quare efficitur, ut quædam uoluptas optimum sit, licèt multæ uoluptates fortè absolutè prauę sint. ac propterea omnes felicem uitam iucundam esse existimāt: uoluptatemq; felicitati consentaneè annectunt: quippe cùm nulla operatio quę impeditur, perfecta sit; felicitas uerò sit ex perfectis. Ideo fit, vt ex corporis & externis bonis, fortunaq; ipsa insuper indigeat felix, ne hæc impediant. Nam qui eum, qui rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur, si bonus sit, felicem esse dicunt; uel inuiti, uel spontè nihil dicunt. Quia uerò insuper fortuna indiget felix; idem esse nonnullis fortunę prosperitas, & felicitas uidetur: cùm tamē non sit: nam ipsa quoque cùm excedit, impedimento est. ac fortasse non amplius fortunæ prosperitas appellari iure potest: quippe cum eius definitio ad felicitatem spectet. Quòd item omnes & bestię & homines uoluptatem sequūtur, id ipsam esse quodam modo optimum indicat.

Non prorsus fama illa perit, quam multa per orbem
Turba hominum celebrat.

Sed quia neq; eadem natura, neque idē habitus optimus aut est, aut uidetur: neque uoluptatem eandem omnes, uoluptatem tamen omnes sequuntur, fortasse etiam nō eā sequuntur, quam putant, neq; quam dicerent, sed eandem. omnia enim natura diuinum quid habent. Sed corporis uoluptates nominis huius hæreditatem consequutæ ex eo sunt, quòd sæpè in ipsas incidunt homines, omnesq; earum sunt participes. vnde

quia

quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur. Perspicuum etiam est, nisi voluptas sit bonum & operatio, fieri non posse, vt iucundè felix vitam traducat. Cuius enim causa indigeret ipsa, si non est bonum? sed etiam molestè viuere poterit. nam neque malum, neq; bonum est dolor, si neq; voluptas. Quare cur fugeret? neq; igitur probi viri vita erit iucundior, nisi etiam operationes ipsius sint.

De corporis voluptatibus. Cap. XIIII.

AT verò de corporis voluptatibus cōsyderandum illis est, qui nonnullas voluptates valde eligendas esse dicunt, illas videlicet quę honestæ sunt, sed non corporales, & eas circa quas versatur intemperans. Quî fit igitur, ut cōtrarij dolores praui sint? malo etenim bonũ contrarium est. An ita bonæ sunt illæ, quę sunt necessariæ, propterea quòd quod non est malum, bonum est? An aliquatenus bonæ sunt? Habituum enim & motuum, quorum melioris excessus, non est: neque voluptatis est excessus: quorum autem est, est etiam uoluptatis. at corporis bonorũ est excessus, & prauus prosequendo excessum, & non necessarias voluptates prauus est: omnes siquidem & opsonijs & vinis & venereis quodammodo oblectantur, sed non vt debent. Contrà in dolore. non enim excessum fugit quispiam, sed omnino fugit: quippe cùm excessui dolor contrarius minimè sit, sed ei qui excessum persequitur. Quoniam aũt non tantùm opus est, vt verum dicamus, sed etiam oportet, vt falsi causam explicemus: hoc enim ad fidem faciendam conducit. nam cùm

rationi consentanea uisa fuerit causa, cur uerũ appareat esse, quod uerum non est: facit, ut uerò magis fidem adhibeamus: iccirco dicẽdum est, qui fiat, vt corporis uoluptates expetibiliores esse uideantur. Primum igitur, quia expellit dolorem: atq; ob doloris excessum excedẽtem uoluptatem, quasi medela quædam sit, atq; omnino corporis voluptatem persequuntur. medelæ autem uehementes fiunt: unde eas etiam persequuntur, quia circa contrarium uidentur. atq; ob duo hæc bonum non esse uoluptas uidetur, sicut dictum est: quoniam aliæ prauę naturæ actiones sunt, siue ab ortu, ut bestiarum, siue ex consuetudine, vt prauorum hominũ: aliæ sunt medelæ quia sunt indigentis: meliusque est habere quàm fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur. ex accidenti igitur probæ sunt. Adde quòd quia uehemẽtes sunt: illi eas persequuntur, qui lętari aliis nequeunt. ipsi siquidem sitis quasdã sibi præparant. quando igitur innoxiæ sunt, increpatione uacat, quando noxię, prauum est. neq; enim habent alia quibus lętentur, & neutrum habere plerisq; molestum est ob naturã. Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales disputationes testantur, quę videre & audire esse molestum asserunt. sed cõsueti iàm sumus, vt inquiunt. similiter etiam in iuuentute ob auctionem perinde ac temulenti afficiũtur: & iuuentus iucundum quid est. Atra bile uero affecti natura semper medela indigẽt. corpus enim eorũ ex temperatura semper mordetur: semperq; appetitu vehementi incitantur. uoluptas autem & contraria & quæuis, modo sit uehemẽs, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac praui euadunt. Quæ autem sine

dolore

dolore sunt voluptates, excessum non habent. atq; hæ natura, non ex accidenti iucundarum rerum sunt. Ex accidenti autem iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, vt medicinam consequamur, dum id quod sanum substat, agit aliquid: propterea esse iucundum uidetur: natura verò iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt. Nulla autem res propterea est, quæ eadem semper suauis sit, quia simplex natura nostra minimè est, sed insitum diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis: vt si alterum quid agat, id alteri naturæ fit præter naturam. cùm verò adæquantur, neque molestum, neque iucundum id quod agitur esse videatur. Nam si alicuius natura simplex sit, ei semper eadem actio erit iucundissima. atq; iccirco Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate. neque enim motionis tantùm, sed immobilitatis etiam operatio est: magisq; in quiete quàm in motu voluptas consistit. At verò mutatio omnium res suauissima est, vt poëta inquit, ob prauitatem quandam. sicut enim homo prauus mutabilis est: ita etiam natura, quę mutatione indiget: non enim est simplex, neq. proba. Ac de continentia quidem & incontinentia, & de voluptate & dolore: quidque vnumquodque horum, & quo modo alia ex ipsis sunt bona, alia mala, dictum iam est. posthac verò de amicitia dicemus.

Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate.

Voluptas in quiete magis quàm in motu consistit.

✻

ARISTO-

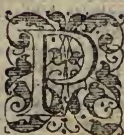
ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum,

LIBER OCTAVVS.

SVMMAE LIBRI.

De amicitia; & eius speciebus. De amicis: ac de multis, quæ circa amicitiam & amicos sunt consyderanda.

De amicitia. *Cap. I.*

OST hæc sequitur, vt de amicitia differamus: quippe quæ aut virtus quædam, aut cum virtute est. Resque est ad vitam maximè necessaria. absque amicis enim viuere, licet cætera bona omnia suppeterent, eligeret nemo. nam & diuites, & principatus, potestatesque habentes, maximè indigere amicis videntur. Quid enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficiũ tollatur, quod erga amicos & præcipuè fit, & maximè laudatur? aut quomodo sine amicis cu stodiri, conseruariq; posset? quanto enim amplior, tanto etiam periculosior est. In paupertate etiam & reliquis infortunijs amicos esse vni cum refugium putant. Iuuenibus item conducit. ad

Absq; amicis viuere eligeret nemo.

cit ad id vt non peccent: & senioribus ad obsequium & ad defectum actionum, ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & ijs qui in statu sunt constituti, ad honestas res capessendas. Si bini simul ire parent. nam & ad intelligendum & agendum magis idonei sunt. Inesse etiam natura ei videtur quod genuit, erga id quod genitum est: ei item quod genitum est, erga id quod genuit: atq; id non tam in hominibus, q̃ in auibus, & plerisq; alijs animalibus cõtingit: & ijs item quæ eiusdem nationis sunt, & hominibus præcipuè: vnde humanos, id est hominum amatores laudamus. Quàm familiaris etiam atq; amica res sit homini vnusquisque homo, in erroribus quoq; conspicere licet. Videtur etiam ciuitates continere amicitia. & legislatores mag s ipsi quàm iustitię student: concordia enim esse simile quid amicitiæ videtur, quam illi maximè affectant: seditionem uerò, quæ inimicitia est, maximè expellunt. nam si sint amici, iustitia opus non est: sin autẽ sint iusti, amicitia indigent. Adde quòd id quod maximè ius est, esse amicabile uidetur: neq; solùm necessarium est, uerùm etiam honestum. amicorũ enim amatores laudamus. multorumq; amicitia una quædã esse ex honestis rebus uidetur. prærerea nonnulli eosdem & bonos uiros amicos esse opinantur. Controuersia autem de ipsa non parua est. nam alij similitudinem quandã eam esse statuunt, & similes amicos. vnde similem inquiunt ad similem ire, & graculũ ad graculum, & cętera huiusmodi. alij econtrario figulos omnes tales esse inter se dicunt: ac de ipsis altiùs, & naturaliùs inuestigant. Euripides quidem inquiens:

Humentem amare pluuiam cum terra est arida:
Cœlumq́ sacrum cùm grauatum est imbribus,
Telluris arentis cadere in sinum appetere.

Et Heraclitus aduersarium esse conferens: & ex differentibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria verò his asserunt cùm alij, tum Empedocles: simile enim simile appetere ait. Sed naturales dubitationes missas faciamus: quippe quæ præsenti consyderationi minimè sint accommodatæ. quæ autem humanę sunt, & ad mores affectusq; pertinent, inspiciamus: vtrum videlicet inter omnes homines amicitia contingat, an fieri non possit, vt praui amici sint: vtrum item vna species amicitię an plures reperiantur. Qui enim vnam esse speciem, ex eo opinantur, quòd magis & minus admittit: non idoneo argumento nituntur: nam ea etiam, quæ diuersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus antea iam dictum est.

De amabili. *Cap. II.*

FOrtasse verò de his constabit, si amabile ipsum cognitū fuerit. quippe cùm nō quodlibet amari videatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundū, aut vtile sit. Vtile autem id esse videri potest, per quod bonum aliquod aut voluptas efficitur: ita ut bonum & iucundum amabilia sint, vt fines. Vtrum igitur bonum amant, an quod ipsis bonum est? discrepant enim interdum hæc. similiter quoq; circa ipsum iucundum. Videtur autem quod ipsi bonum est, amare vnusquisq;: & esse quidem

dem quod absolutè bonum est, amabile: cui uerò, quod cuiq; est. at amat unusquisq; nō quod ipsi est bonum, sed quod apparet: sed id nihil refert. nam amabile apparens erit. Cùm tria uerò sint, propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minimè dicitur: quippe cùm neq; redamatio, neq; uoluntas boni illorū ulla sit. ridiculum enim esset fortasse, si uino quispiam bona uellet: nam si modo aliquid est, saluum esse illud uult aliquis, ut ipse habeat. Amico autem inquiunt bona uelle oportere illius causa: eosque qui ita bona uolunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectione amicitiam esse. An addendum est, Nō latentem: nam multi beneuoli sunt iis etiam quos non uiderunt: quos scilicet putant modestos esse, uel utiles: quo etiam modo, illorum quispiam erga hos affici posset: ac beneuoli quidem esse inter se hi uidentur. amicos autem eos, qui quo modo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset? Oportet igitur, ut beneuoli mutuo inter se sint, uelintq; bona ob unum aliquid ex iis, quæ dicta sunt.

De speciebus amicitiæ. Cap. III.

EA uerò inter se specię differunt: ergo dilectiones quoq; & amicitiæ. tres enim æquales numero amabilibus amicitię species sunt: quippe cùm in unoquoq; sit redamatio nō latens. qui autē mutuò se amant, uelūt sibi mutuo bona eatenus, quatenus amant. Qui quidem ob utilitatem amant, se mutuo non per se amant: sed quatenus bonum aliquod à se inuicem

tuo percipiunt. Simili modo qui ob uoluptatem amici sunt: non enim urbanos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia iucundi ipsis sunt. ita & qui ob utilitatem, & qui ob uoluptatem amant: illi ob suum bonum, hi ob suam uoluptatem diligunt, non quatenus est ille qui amatur, sed quatenus est utilis, uel iucundus. Ex accidenti igitur amicitiæ hæ sunt. non enim quatenus est ille qui amatur, quicunque is sit, eatenus amatur: sed quatenus bonum aliquid alter, alter uoluptatem affert. Huiusmodi autem amicitię dissolui facilè possunt, cùm simi les ipsi non permaneant. nam si non amplius iucundi, aut utiles fuerint, amare desistunt. at vtile non permanet, sed aliàs aliud euadit: quo fit, ut dissoluto eo, ob quod amici erant, amicitia quoq; ipsa dissoluatur, quippe quæ propter illud erat. Maxime uerò inter senes huiusmodi amicitia uidetur existere: non enim qui hac ętate sunt, iucundum persequuntur, sed utile: quicunq; item ex iuuenibus, in statuq; constitutis hominibus utilitatem sectātur. Tales autem neq; uiuere simul consueuerunt: quandoq; etiā neq; sunt iucūdi: neque tali consuetudine indigent, nisi utiles sint. eatenus enim sunt iucūdi, quatenus bonum aliquod sperant. inter has hospitalem etiam reponunt. At iuuenum amicitia esse ob uoluptatem uidetur: quippe cùm ex affectu vitam traducant: & maxime quod sibi iucundum est, quodq; est præsens sectentur. mutata autē ætate iucunda, ipsæ etiam diuersa euadunt; vnde citò amici & fiunt, & esse desinunt. quia amicitia vnà cū iucunditate mutatur. talis uerò uoluptatis uelox mutatio est. Iuuenes etiā amatorij sunt: quippe cùm ex perturbationis

bationis affectu & uoluptate multa illa amatoriæ affectionis uis oriatur. ideo fit ut & ament, & citò desistant, sæpe eodem die sententiam mutantes:, simulq; toto die uersari, & cōuiuere uelint. ita enim id quod ex amicitia requirūt, ipsis eueniit. Bonorum uerò, & eorum qui in uirtute sunt similes, amicitia perfecta demū est. hi enim mutuò sibi bona similiter uolūt, quatenus sunt boni: boni autem sunt per se. at qui amicis bona uolunt ipsorum causa, maximè amici sunt: quippe cùm per se, ita sese habeant, & non ex accidenti. unde horum amicitia pręcipuè permanet, quoad boni fuerint: uirtus uerò stabilis res est. Estq; uterq; & absolutè bonus & amico, nā boni & absolutè, & sibi mutuò boni sunt. ut les item, & iucundi similiter. boni enim sunt & absolutè, & sibi mutuo iucundi. singulis siquidem propriæ actiones, & tales uoluptatem afferunt: bonorum autem actiones tales, vel similes sunt. Vnde fit, ut talis amicitia stabilis meritò sit. in ipsa enim omnia quæ amicis esse debent, coniunguntur. nam cùm omnis amicitia ob bonum sit, aut ob uoluptatem, uel absolutè, vel amanti, & per similitudinem quandam; huic omnia antedicta per se insunt. † huic enim similes etiam reliquę sunt: & absolutè bonum, absolutèq; iucundum inest. hæc autē maximè amabilia sunt: & amare etiam & quę maximè est amicitia atque optima in his est. Par autem est, ut raræ tales amicitiæ sint: quippe cum pauci huiusmodi reperiantur. adde, quòd tempore & consuetudine indiget. nam, ut est in prouerbio, fieri nequit, ut mutuò homines sese cognoscāt prius quàm salem qui dicitur, consumpserint: neque prius sese admittant, sintq; inter se amici, quàm

† *a. l. hac ratione enim similes etiam in reliquis sunt.*

alter alteri amabilis & uideatur esse, & credatur. Qui autem citò sese gerunt amicè inter se, volunt illi quidem esse amici: sed non sunt tamen, nisi quoque & amabiles sint, & se esse non ignorent: ac uoluntas quidem amicitiæ uelox est, amicitia minimè. hęc igitur & tempore & reliquis perfecta est: ex omnibusque his existit: similisque utrique ab vtroq; est. id quod inesse amicis necesse est.

Honestam amicitiam propriè dici amicitiam, alias verò ex accidenti. *Cap. IIII.*

At uerò quę ob iucundum existit amicitia, huius similitudinem habet: nam boni iucundi inter se sunt: simili modo quoque qui ob utilitatem amant: quippe cùm boni quoque tales erga se mutuò sit. Maximè autē inter hos etiam amicitię tunc perdurant, cùm æqualitas ab utrisque mutuò exhibetur, ut uoluptas: neque tantummudo ita, uerùm etiam ab eodē ut urbanis: sed nō ut amatori & amato. hi enim non iisdem oblectantur: sed alter amore illius, alter obsequijs amatoris gaudet. quo fit, ut desinente ętatis flore, quandoque etiam amicitia ipsa desinat: quippe cùm alteri facies non amplius iucunda sit, alteri obsequium non præstetur. Multi autem permanent, si pares moribus cùm sint, ex consuetudine mores dilexerunt. at qui non iucunditatem in amatorijs rebus, sed utilitatem compensant, ijs minus & amant, & perseuerant. Qui verò ob utilitatem sunt amici, unà cum utilitate dissoluuntur: nam non sui mutuò erant amici, sed utilitatis. Atque ob uoluptatem quidem & utilitatem & praui inter se,

& boni

& boni erga prauos, & neuter erga qualemcumque esse amicus potest: at per seipsos non nisi bonos esse manifestum est. praui enim, nisi vtilitas aliqua intercedat, mutua consuetudine non oblectantur. solaque est bonorum amicitia, in qua nullus calumniæ locus pateat. non enim facilè cuipiam de eo credunt, qui longo tempore ab ipsis fuerit probatus. & credere iis his est, & nulla iniuria se mutuò afficere: & quicquid demùm in uera amicita esse censetur. In aliis uerò societatibus nihil uetat, quo minus talia existant. nam cùm homines eos quoque amicos vocent, qui ob utilitatem sunt amici, ut ciuitates: confœderationes enim inter ciuitates fieri utilitatis causa uidentur: & eos qui ob voluptatem se mutuò diligunt, ut pueri: fortasse tales homines dicere amicos nos quoque debemus: speciesque amicitiæ esse plures: ac primo quidem & propriè cùm quæ bonorum est hominum, quatenus sunt boni: reliqua uerò per similitudinem: quatenus enim bonum quid, & simile inter ipsos est, eatenus sunt amici. iucundum siquidem uoluptuosis hominibus bonum quid est. sed non admodum hę coniunguntur: neque ijdem & ob utilitatem & ob iucunditatem fiunt amici. quæ enim ex accidenti sunt, non admodum copulantur. Cùm uerò in has species amicitia distributa sit: praui ob utilitatem uel uoluptatem, qua in re sunt similes; boni ob seipsos sunt amici. in eo enim quòd boni sunt, sese mutuò amant. atque hi absolutè amici, illi ex accidenti sunt, & quia cum his habent similitudinem.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. *Cap. V.*

QVemadmodum autē in uirtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoq; in amicitia est. nā qui in conuictu degunt, mutua consuetudine oblectantur, & bona sibi mutuò suppeditant: qui uerò dormiūt, uel locis diuisi sunt, nō operantur illi quidē: sed ita tamen affecti sunt, ut amicè operentur. Nam loca nō amicitiam absolutè, sed operationem dissoluunt. Siquе diuturna absentia fuerit, amicitiæ quoque uidetur obliuionem inducere. unde dictū est: multas iam amicitias dissoluit inaffabilitas. Senes autem aut austeri esse ad amicitiam idonei non uidentur: quippe cùm parum uoluptatis in ipsis insit: cùm molesto autem, aut nō suaui uersari possit nemo. natura enim quod molestum est, fugere: quod iucundum, appetere uidetur. Sed qui se mutuo admittunt, non tamen simul uiuunt; beneuolis potius, quàm amicis similes sunt. nam nihil est ita amicorum, ut simul uiuere. præsidium enim indigi appetunt: simul autem diem traducere etiam beati: quippe cum solitarijs his esse minimè conueniat: simul uerò degere non liceat, nisi iucundi sint, ijsdemq; oblectentur. id quod habere sodolitia amicitia videtur. Ac maximè quidem amicitia, sicut sępius iam diximus, bonorum est. quod enim absolutè bonum, ac iucundum est: amabile est, atque eligibile: unicuique uerò, quod unicuique est tale. bonus autem bono ob utraque hæc. Cęterùm dilectio affectui, amicitia habitui similis est. Dilectio enim nihilominus est erga inanimata. cùm electione

ctione uerò redamant: at electio ab habitu est: & bona volunt ijs, quos amant, illorum causa non ex affectu, sed ex habitu: & amantes amicum, quod sibijpsis bonum est, amant. bonus enim uir amicus effectus bonum ei fit, cui est amicus. vterque igitur & quod sibi bonum est, amat: & æqualem uicem voluntati & iucunditati refert. æqualitas enim amicitia dicitur. At hæc in bonorum amicitia maximè insunt. In austeris uerò & senibus eo minus amicitia fit, quo sunt morosiores, minusque consuetudinibus gaudeant: hæc enim maximè uidentur esse amica, amicitiæque effectricia: atque iccirco iuuenes citò amici efficiuntur: senes non ita: quippe cum non fiant amici illis, quibus non oblectantur. Simili modo quoque austeri. sed hi beneuoli quidem inter se sunt, quia bona volunt, & ad indigentias subueniunt: amici tamen non admodum sunt, propterea quòd non simul diem traducunt, neque mutua consuetudine delectantur, quæ ad amicitiam pertinere maximè uidentur.

In qua amicitia plures possint esse amici. Cap. VI.

AT uerò ut multis quispiam sit amicus amicitia perfecta, fieri non potest, quemadmodum neque vt amore multorum simul aliquis capiatur. exuperationi enim simile hoc est: quod aũt est huiusmodi, ad unum spectare natura consueuit. Multos uerò eidem simul vehementer placere, non facile est: fortasse etiam neque bonum esse: opus præterea est & experimentum capere, & consuetudine uti: id quod perquàm difficile est. Ob utilitatem tamen & iucunditatem

tem fieri potest, ut multis quis placeat: multi enim tales sunt: & in breui tempore ministrationes fiunt. Magisq; ex his ea similis est amicitię quæ ex iucunditate existit, cùm eadem ab utrisque exhibentur: & sese mutuo, uel ijsdem oblectantur: cuiusmodi iuuenum amicitiæ sunt: magisque in his quod liberale est, conspicitur. Quę uerò est ob utilitatem, uulgarium hominum est. Et beati utilibus minimè indigent, sed iucundis. uolunt enim simul cum aliquibus uiuere, & molestiam paruo tempore tolerāt. nam assiduè sustineret nemo: quin ne bonum quidem ipsum, si molestum ipsi esset. iccirco amicos iucundos quærunt. fortasse uerò oportet, ut etiam bonos, cum tales ipsi sint: & sibi ipsis itē bonos. ita enim ipsis inerunt ea, quæ amicis inesse debent. At qui in potestatibus constituti sunt, distinctis amicis uti uidentur: alij enim ipsis utiles, alij iucundi sunt. vt aūt utraq; ijdem exhibeant, non admodum contingit: quippe cū neq; iucundos cum uirtute, neque utiles ad honestas res quærant: sed alios urbanos voluptatis causa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum sunt. probum quidem uirum esse simul & iucundum & utilem, dictum iam est. Sed ei qui excellit, huiusmodi amicus fieri non solet, nisi etiam uirtute excellatur: sin minus, non adęquatur ex rata portione superatus. Cæterùm non admodum tales esse consueuerunt. Atque hę quidem amicitiæ in æqualitate consistunt. eadem enim ab utrisq; exhibentur, uoluntq; sibi mutuò: aut alterum pro altero recompensant, ut uoluptatem pro utilitate. has autē minus esse amicitias, minusque permanere, dictum iam est. Sed & ob simi-

similitudinem & ob dissimilitudinẽ eiusdem & esse & non esse amicitiæ uidentur. ex similitudine enim quam habent cum ea quæ est ex uirtute, uidentur amicitiæ: quippe cum altera iucunditatem, altera utilitatem in se habeat, quæ utraque illi etiam insunt: in eo uerò, quòd illa calumnia uacat, stabilisque est, hę citò immutantur, alijsq; multis differunt: ex illius dissimilitudine amicitiæ non uidentur.

De amicitia in superemineutia. *Cap. VII.*

Altera est amicitiæ species ex supereminentia: ut patri erga filium, & denique seniori erga iuniorẽ, & uiro erga uxorẽ, & principi omni erga subditos. Sed hę inter se etiam differunt. non enim eadem est parentibus erga liberos, & principibus erga subditos: uerùm neq; patri erga filium, & filio erga patrem. neq; uiro erga uxorem, & uxori erga virum. diuersa enim unicuiq; horum uirtus, diuersumq; opus est: diuersa item ea ob quæ amãt: diuersi igitur etiam amores, & amicitiæ erunt. atq; eadem quidem utriq; ab altero neq; exhibentur, neq; sunt requirenda: sed cum parentibus liberi ea tribuũt, quæ debentur ijs, qui genuerunt; & parentes filijs ea quę filijs exhiberi debẽt: stabilis talium, ac bona amicitia est. In omnibus autem amicitijs, quæ per supereminentiam existunt, amor etiam proportione esse debet. ut meliorẽ amari magis, quàm amare, & utiliorem, & aliorum unumquenq; similiter. cùm enim pro dignitate amor extiterit; tunc quodammodo æqualitas fit: id quod esse amicitiæ uidetur. At uerò æquale in iustis & amicitia esse nõ similiter uidetur,

nam in iustis primo est, quod est pro dignitate, secundo quod in quantitate est: in amicitia uerò quod est in quantitate primo, secundo quod pro dignitate est. id autem perspicuum est, si multa virtutis & uitij, affluentiæ, aut alicuius alterius distantia fuerit: non enim amplius sunt amici. sed ne esse quidem se dignum putãt. Hoc autem in Dijs clarissime patet, qui plurimum omnibus bonis præstant. item in Regibus: neq; enim his plerique esse amicos se dignum ducunt. cum inferiores longè sint: neque optimis & sapientissimis, illi qui nihil sunt. In his tamen exacta præfinitio non est, quousque sint amici. multis enim ablatis adhuc manet. si uerò longè separatus aliquis sit, vt Deus, non amplius manet. Vnde etiam in dubitationem uenit: nũquid amici amicis maxima ex bonis uelint, ut Deos esse? non enim amplius ipsis erunt amici: neq; etiam erunt bona: amici enim bona sunt. Si igitur rectè dictum est, amicum amico uelle bona eius ipsius causa; eũ ipsum qualiscunque est, manere oporteret: homini autem permanenti maxima bona adesse volet, & fortasse non omnia: sibijpsi enim maximè bona vnusquisq; uult.

Amicitiam magis consistere in eo vt amet, quàm vt ametur. Cap. VIII.

PLerique autem ob ambitionem amari magis videntur velle, quàm amare: vnde amatores adulatorum pleriq; sunt. adulator.n. amicus est qui excellitur, aut se esse talem, magisque amare, quàm amari se simulat. amari autem & honorari, quod uidelicet plerique appetunt, propè accedere inter se uidentur. sed non

per se tamen honorem eligere videntur, sed ex accidenti. gaudent enim plerique, cùm ab ijs, qui in potestate constituti sunt, honorantur, ob spem: quippe cùm si aliqua re indiguerint, eam ab ipsis consequuturos se esse existiment: atq; ita honore quasi signo quodã beneficij accipiendi lætari consueuerint. Qui verò à probis viris & scientibus honorẽ affectant, ij propriam opinionem de se ipsis confirmare cupiunt: gaudentq; quòd boni sint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per se gaudent. quo circa id melius esse, quàm honorari: & amicitia expetenda per se esse videretur. Sed in eo ꝙ amat aliquis magis, quàm in eo quòd amatur, consistere videtur. Argumento sunt matres, quę amando gaudent. nõnullę enim filios suos educandos tradunt, amantque scientes, redamari non curant, si vtrunq; non potest: sed satis ipsis videtur, si liberos suos bene agentes inspiciant. amantque ipsos, etiam si ob ignorationem illi, quæ matri debẽtur, tribuere nequeant. Cùm verò amicitia magis in amando consistat, & amatores amicorum laudentur: amare esse amicorũ virtus videtur. quare inter quos hoc pro dignitate fit, ij stabiles amici sunt: amicitiaq; eorum permanet. at hoc modo illi etiam qui inæquales sunt, amici maximè essent: eò quòd adæquari possunt. æqualitas verò & similitudo amicitia est: & præcipuè ea quæ est ex virtute similitudo, cùm enim stabiles per se ipsi sint, etiam inter se mutuò permanent: & neque indigent prauis, neq; talia subministrant: sed vt ita dicam, etiam prohibent. bonorum siquidem est, neque ipsos peccare, neque amicis permittere. Praui autem firmitatem quidem nullam habent, neque enim

sibijpsi similes permanent. sed ad paruum tempus tamen amici fiunt, prauitate inter se mutuo oblectati. qui verò sunt vtiles, & iucūdi, diutius durant: permanent enim quoad voluptates & vtilitates sibi mutuo exhibuerint. Ex contrarijs autem maximè videtur fieri amicitia, quę ob vtilitatem existit. vt pauper diuiti, imperitò sciens amicus fit. quod enim consequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompensat. Huc trahere etiam quispiam posset amatorem & amatum, pulchrū item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdū videntur, dum sicut amāt, ita se esse amandos censent. si simili modo sanè essent amabiles, fortasse censere ita deberent: cum nihilo verò huiusmodi habeant, ridiculum est. Sed forsitan neq; contrarium per se contrarium appetit, sed ex accidenti: medij autem appetitio est, quod bonum est. verbi causa, sicco bonum est nō si humidum euadat, sed si ad medium perueniat. calido item & alijs, simili modo. Verùm hæc cum paulò à proposito alieniora sint, in præsentia omittantur.

De ciuili amicitia. *Cap. IX.*

Videtur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadem, & in ijsdem & amicitia esse, & ius. in omni enim societate esse quoddam ius videtur, & amicitia quoq; conuectores enim & commilitones tanquam amicos appellant. pari modo etiam qui in alijs societatibus versantur. quatenus autem inter se commercium habent, eatenus amicitia inter ipsos est: nam & ius, & prouerbium communes res amicorum esse inquit, rectè sanè, in

commu-

communitate siquidem amicitia est, fratribus autem & sodalibus communia omnia sunt: reliquis definita, atq; aliquibus plura, quibusdam pauciora, quippe cùm amicitiæ quoq; aliæ magis sint, aliæ minus. Differunt autem & iura ipsa. non enim eadem sunt parentibus erga filios, & fratribus inter se: neque sodalibus eadem, & ciuibus, simili modo etiã in reliquis amicitijs. diuersæ igitur etiam iniuriæ ad vnumquemque horum sunt, incrementumque accipiunt, quo magis erga amicos fiunt, vt pecunijs sodalem priuare grauius est, quàm ciuem, & non opem ferre fratri quàm alienũ, patrem item percutere quàm quemlibet alium. Augeri etiã simul cum amicitia ius ipsum natura cõsueuit: vtpote cum ijsdem consistant, & æqualiter pertingant. At verò societates omnes partibus ciuilis similes sunt. nam ob vtile aliquod conueniunt homines, aliquidque eorum comparantes quæ ad vitam pertinent: & ciuilis societas vtilitatis gratia videtur, & à principio constitisse, & perseuerare. id enim & legumlatores coniectant, & ius esse inquiunt, quod communiter conducit. Reliquæ igitur societates particulatim vtilitatem appetunt. exempli causa, nauigatores eam quæ ex nauigatione euenit, vel ad pecuniarum comparationem, vel tale aliquid spectantem: commilitones eam quæ ex bello acquiritur, siue pecunias, siue victoriam, siue vrbem appetant: similiter quoque tribules, & curiales. Nonnullæ verò societates fieri ob voluptatem videntur, chorealium scilicet sodalium, & cõtributorum: quæ sacrificij, & conuictus causa conficiuntur. Atque hæ quidem omnes sub ciuili constitutæ sunt, nõ enim præsentem vtilitatem ciuilis appetit,

petit, sed ad omnem vitam spectat. Et qui sacrificia faciunt, circa eaque conuentus, honores Dijs exhibent: & sibijpsis cum voluptate requiem comparant. prisca enim sacrificia & conuentus videntur post fructuũ collectiones quasi primitiæ quædam fieri consueuisse. in his enim maximè temporibus ocio vacabant, omnes igitur societates partes esse ciuilis videntur: tales autem amicitiæ tales societates consequentur.

De speciebus ciuilitatis. *Cap.* X.

Ciuilitatis verò tres species sunt, totidemq; transgressiones, quasi corruptiones quædam illarum. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi potentia, & tertia quæ à censibus existit: quam censipotentia vocare accommodatum videtur: sed plerique rempublicam eam appellare consueuerunt; harum optima regnum, pessima censipotentia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo enim vnius imperio constant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorum vtilitatem spectat. non enim est rex, nisi ex se ipse sufficiat, omnibusque bonis excellat: at qui talis est, nulla re indiget, quocirca vtilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi nõ est, sortitius potius est, quàm rex. Tyrannis verò contrariò huic, suum ipsius bonũ persequitur, clariusque eam esse pessimam, manifestum est. id enim est pessimum, quod optimo est contrarium: è regno autem in tyrannidem transitus fit: tyrannis enim principatus vnius prauitas est; & prauus Rex, Tyrannus euadit. Ex optimipotentia autem in paucipotẽtiam fit mutatio,

Tyrannus suam, rex subditorũ vtilitatem spectat.

mutatio, vitio Principũ, qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt, & omnia, aut pleraq; bona sibijpsis reseruant, & magistratus semper ijsdem demandant, diuitias plurimi facientes, vnde pauci atque ijdem praui loco optimorum dominantur. Sed ex censipotentia in populi potentiam: hæ enim finitimæ inter se sunt. multitudinis enim & censipotentia esse consueuit, & æquales omnes qui in censu sunt. At populipotentia, quippe cùm paulùm Reipublica speciem transgrediatur, minimè praua est. Ac reipublicæ quidem seu ciuilitates in hunc maximè modum immutantur. ita enim ad minimum & facillimè transeunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familijs quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet: quippe cum patri cura filiorum sit, vnde etiam Homerus. Iouem patrem appellat, eò quòd regnum paternum imperium esse debet. At apud Persas patris imperium tyrannicum est, qui vt seruis filijs suis vtuntur. Tyrannicũ item est heri erga seruos. in eo enim id quod hero vtile est, agitur. Sed hoc esse rectũ videtur: Persicum illud prauum, atque errans. eorum enim qui sunt diuersi, diuersa quoq; imperia sunt. Viri & vxoris optimatum potestati simile apparet; pro dignitate siquidem imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet: quæ autem vxori conueniunt, ea illi attribuit. nam si omnium dominus esse velit vir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatẽ enim id facit, & nõ quatenus est melior. Interdum verò vxores quoq;, quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: vnde nõ ex virtute, sed ex diuitijs & potentia, sicut in paucorum potentatu imperia fiunt.

ria fiunt. Fratrum autem societas censipotentiæ similis est. sunt enim æquales, nisi quatenus ætatibus distant: vnde si longè ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotentia autem in ijs maximè cohabitationibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi enim æquales omnes: in ijs item, vbi cum princeps imbellis sit, potestatem agendi quidlibet vnusquisque habet.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna. *Cap. XI.*

IN vnaquaq; autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. Regi sanè erga subditos in beneficij supereminētia. bene facit enim ijs, qui sub regno suo sunt: siquidē bonus cùm sit, ipsorum curā habet, vt bene agant, non secus atq; ouiū pastor. vnde Homerus Agamemnonem pastorem populorum dixit. Talis autem paterna etiam est: tametsi magnitudine beneficiorum præstat. autor enim eius est, quod videtur esse maximum, vt videlicet sint filij, eorumq; educationis, & institutionis; id quod maioribus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & Rex à se rectorum natura imperium obtinet. Atq; amicitiæ hæ in supereminentia sunt, atque iccirco honorantur parentes, ac ius inter hos non idem est, sed pro dignitate. sic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia est, atq; in optimi potentia constituta: quippe cùm secundum virtutem & præstantiori amplius bonū sit, & vnicuiq; quod conuenit: ita quoq; etiam ius. At verò fratrum amicitia sodalitiæ est similis: æquales siquidem sunt & coætanei, atq; huiusmodi similium morum,

rum, similiumque † affectuum plerunque sunt. huic similis reipublicæ illius amicitia est, quæ ex censis cōstat: quippe cùm in ea æquales inter se esse ciues debeant, ac probi: per vicesque, & ex æquo principatus fiat, simili modo amicitia. In transgressionibus autem sicut iuris, ita amicitię etiam parum admodum est: & minimum omnium in pessima, in tyrannide siquidem amicitię reperitur aut nihil, aut parum. in quibus enim principi & subdito cōmune est nihil, in ijs, neq; amicitia est: quippe cùm neque ius aliquod sit, sed tale quippiam, quod artifici erga instrumentum, animæ erga corpus, hero erga seruum: nam hæc vtilitatem ab ijs consequuntur, qui ipsis vti consueuerunt. Sed erga inanimata neque amicitia vlla est, neque ius, neque erga equum, aut bouem, neque erga seruum, quatenus seruus est: nihil enim habent commune. nam sicut seruus animatum est instrumentum, ita instrumentum inanimatus seruus est: quocirca in eo quòd est seruus, erga ipsum amicitia non est: in eo quòd homo, est: quippe cum vnicuique homini ius quoddā esse videatur erga vnumquemque, qui cum ipso legis, ac fęderis esse particeps potest, & amicitia igitur erit, quatenus homo est. Atq; in tyrannidibus quidem & amicitiæ, & iuris parum admodū est, in populi administrationibus plurimum. cùm enim sint æquales, multa inter se habent communia.

† *a.l. disciplinarum.*

De amicitia sodalitia, & filiali.
Cap. XII.

IN cōmunione igitur & societate omnis amicitia consistit, sicut dictum est: cōsanguineam tamen & sodalitiam segregaret quispiam: nam ciuiles,

ciuiles, & tribules, & nauticę, & quæ sunt huiusmodi, socialibus magis similes sunt. esse enim quasi ex pactione quadã videntur, inter has verò aliquis etiam hospitalitiam reponeret. Consanguinea autẽ esse multiformis videtur, & tota ex paterna dependere. parentes enim amant liberos, quasi ex se quiddam sint: liberi autem parentes, quasi ex illis quippiam sint; magisque sciunt parentes qui ex se orti sint liberi, quàm nati ex illis se esse genitos, maiorem item id à quo aliquid est, cum genito habet necessitudinis connexionem, quàm quod factum est, cum eo qui fecit. proprium enim ei à quo oritur quippiam, est id quod ex ipso oritur: vt dens, vt capillus, & quodlibet ei qui id habet; illorum aũt nulli id à quo oritur, vel minus. accedit etiã longinquitas temporis, hi siquidem liberos statim vbi nati sunt, amant: illi progressu temporis parentes, vbi intelligentiam, aut sensum adepti sunt. Atq; hinc cur matres magis diligant, etiã patet. Parẽtes igitur filios vt seipsos amant. qui enim ex ipsis oriunt, sunt quasi alteri ipsi, dum separati sunt; filij autẽ parentes, vt ab illis producti. At fratres se mutuò diligunt ex eo quòd ex iisdem nati sunt. eadem enim quam cùm illis habent, natura ipsos inter se esse idem facit: vnde inquiunt eundem sanguinem, eandemque radicem, atq; huiusmodi: sunt itaq; idem quodammodo etiam in distinctis. Multum etiam ad amicitiam facit & coęducatio, & ætas. ætate enim æqualem æqualis delectat: & consuescentes sodales sunt, vnde fraterna hæc amicitia sodalitiæ est persimilis. Patrueles item, & reliqui cognati ex his coniunctionem habent, eò quòd videlicet ab iisdem sunt: suntque alij propinquio-

quiores, alij alieniores, quò uel proprius, uel lõgius autor generis abest. Estque amicitia filijs erga parentes, & hominibus erga Deos tanquã erga bonum quoddam, atque excellens. beneficia enim maxima cõtulere, quippe cum sint in causa vt & sint, & enutriti, atq; educati fuerint, posteaquam in lucem uenerunt, habetque huiusmodi amicitia iucũditatem atq; utilitatem eo magis quàm alienæ, quo etiam communior vita inter ipsos est. Sunt item in fraterna, ea quę in sodalitia & magis inter probos, & omnino similes: quo cõiunctiores etiam ab ortu se mutuò diligunt, quoque moribus sunt similiores, qui ex iisdem nati sunt, simulque nutriti, atque instituti similiter. Temporis præterea comprobatio plurima, ac firmissima est. Atque in cæteris cognatis ita amicitiæ ratio proportione seruatur. Viro item & uxori amicitia esse natura videtur. homo enim coniugale magis, quàm ciuile animal est: quanto prior magisque necessaria est familia quàm ciuitas, & filiorum quoq; procreatio animalibus communior. Sed alijs quidem animalibus eatenus communicatio est: at homines non sobolis procreandę tantùmmodo, sed rerum etiam quæ ad vitam spectant, comparãdarum causa cohabitant. officia enim continuò diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibique mutuò opitulantur, quæ propria sunt, in commune constituentes; atque ob id & vtilitas & iucunditas esse in hac amicitia uidetur, esse etiã posset ob virtutem si probi essent: est si quidem utriusq; uirtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij uidentur, unde citius qui liberis carent, dissolui consueuerunt, quippe cùm filij commune bonũ

ambobus sit, quod autem commune est, connectit. At uerò cùm quæritur quomodo uiro cum vxore sit conuiuendum, & demum amico cum amico, nihil aliud quæri uidetur, quàm quo pacto ius est. neque enim amico erga amicũ, neq; erga alienum, & sodalem, & condiscipulũ idem ius esse constat.

De duplici iure, & de compensanda amicitia.
Cap. XIII.

CVm tres sint amicitiæ, quemadmodum in principio dictum est, & in unaquaque alij in æqualitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob vtilitatem, uel æquales in adiumentis exhibẽdis, vel differentes: eos qui in æqualitate consistunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos uerò qui sunt inæquales, reddere quod proportione supereminẽtiæ requiritur. Expostulationes autem & querelę in ea amicitia fieri consueuerunt, quæ ex utilitate est, uel sola, vel maximè; atque id non iniuria. qui enim ob uirtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuò conferenda sunt prompti, quod uirtutis & amicitia proprium est. eorum verò qui in hoc certant, expostulationes nullæ, neque pugnæ esse possunt: quippe cùm erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo; sed, si gratus sit, benefaciendo etiam ipse respondeat: quique benefaciendo exuperat, cùm consequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicum possit: nam vterque bonum appetit. Neque in iis admodũ quæ ex uoluptate consistunt, contingere accusatio cõsueuit. simul enim utrisque id fit, quod

cupiunt, si conuictu mutuo oblectantur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accusaret, cùm liceat non simul degere. At ea est expostulatrix amicitia quæ ex vtilitate contrahitur. nam cùm ob commodum proprium mutua consuetudine vtantur, pluris semper indigent, minusq; se habere existimant, quàm conueniat: accusantq; quòd quantum indigent, tantum etiam non consequuntur, cùm digni sint: qui vero benefaciunt, tãtum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum nõ scriptum, alterum legitimum: sic amicitia, quæ ex vtilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelæ igitur tunc pręcipuè oriuntur, cùm non ex eadem contractus fiunt ac dissolutiones. Ac legitima quidem in condictis consistit, altera omnino vulgaris è manu in manum: liberaliter altera in tempus, ex pacto tamẽ quid pro quo reddendum sit, in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur: sed amica dilatio conceditur, vnde inter nõnullos ex his iudicia minimè fiunt, sed acquiescendum putant, cum fide inter se contraxerint. Sed moralis non in condictis versatur, sed tanquàm amico donat, aut quodcunque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit: cùm autem nõ sicut contraxit, etiam dissoluat, alterum accusabit: hoc verò contingit, propterea quòd volunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed vtilia tamen eligunt. honestum enim est beneficium conferre, non vt vicissim recipiamus; vtile autem beneficio affici est. Siquis igitur potest, retribuere debet

dignas gratias ijs quę accepit, atque id sponte: inuitus enim amicus faciendus non est: igitur eò quòd aberrauerit in principio, ab eoq; acceperit beneficium, à quo non oportebat. non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex conditis beneficio affectus sit, ita dissoluendum, pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum: & eum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum censuisse, qui acciperet, quare si potest, reddendum est. in principio autem est considerandum, à quo & qua conditione beneficio afficiatur quispiam, vt his acquiescat, vel minimè. Dubitationem autem hæc res habet, vtrum vtilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiendum sit id quod retribuere debemus. qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab alijs poterant: illi verò contrà, quę maxima erant apud se, & ab alijs non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt; nunquid igitur quia ob vtilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus, vtilitas mensura est? hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit opitulatio, quantum adiutus est: vnde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus vel etiam amplius, id quod honestius est. In amicitijs autem quæ ex virtute existunt, criminationes nullæ sunt, sed eius electio qui beneficium contulit, mensuræ similis est: quippe cum virtutis, ac morum præcipua vis in electione consistat.

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de abdicatione. Cap. XLIII.

IN illis uerò quæ ex supereminētia fiunt, dissensiones quoq; accidere consueuerūt. vterq; enim plus sibi esse habendū censet, quod quādo fit, amicitia dissoluitur. nam qui melior est, conuenire sibi existimat, ut plus habeat. bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est utilior: inutilem enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministrationem futuram non amicitiam, nisi pro dignitate operum fiant ea, quæ in amicitia aguntur. putant si quidem sicut in pecuniarum communicatione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque esse faciendum. At indigus & peior econtrario: boni enim amici esse opem ferre indigentibus: quid enim inquiunt, prodest, si probo uiro aut potenti quispiam sit amicus, si nullam utilitatem ex eo sit consequuturus? videtur autem uterq; rectè censere, oportetque vtrique ex amicitia amplius quidem tribui, non eiusdem tamen rei amplius: sed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmium honor, indigentiæ subsidium lucrum est. Hoc ita se habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reip. affert: quippe cùm id quod publicum est, ei detur, qui de republica bene meretur: publicum autem quoddam est honor. nō enim fieri potest, vt & lucretur quispiā ex republica, & honoretur: cùm in omnibus minus habere sustineat nemo. ei igitur qui in pecunijs est inferior, honorem: ei qui

iusmodi autem querimoniæ contingunt, cùm alter voluptatis causa amatum amat, alter amatorem ob vtilitatem: & hæc ambobus non adsunt. nam cùm horum causa amicitia constet, cùm ea non fiunt ob quæ amabant, amicitiæ dissolutio efficitur. non enim se mutuò amabant: sed ea quæ vtrisq; aderant, quæ stabilia non sunt, quocirca huiusmodi etiam sunt amicitiæ. At morum amicitia per se cùm sit, permanet, sicut dictum est. Dissentiūt autem etiam, cum alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cùm id nō consequitur quispiam quod cupit. quemadmodum citharœdo ille qui quātò melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cùm repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatum pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur vterq; id volebat, satis habuisset: sin alter oblectationē, alter lucrum, & ille habet, hic minimè: nō rectè id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, ijs & studet, atque illius causa † hæc dabit. Sed dignitatē rei statuere vtrius est? eiúsne qui prius cōtulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui confert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consueuisse. cùm enim qualiacunq; docuisset, ei qui didicerat iubebat æstimare, quanti viderentur esse digna ea quæ sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem † satis est nonnullis illud: Ast homini merces. At qui cùm pecuniam præceperint, nihil postea faciunt ex ijs quæ dixerūt: ob nimios promissionum excessus meritò in accusationes incidunt. non enim præstant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortasse sophistæ coguntur facere, propte-

† a. l. eadem dat.

† a. l. placet

propterea quòd nemo eis daret argentum ob ea quæ sciunt. hi igitur cùm nõ faciant ea, ob quæ mercedem acceperunt, meritò accusantur. Vbi verò nulla subministrationis pactio fit; illos q per se prius dant, absq; crimine vllo esse dictum iam est. eiusmodi enim amicitia est, quę ex virtute conflatur. retributioq; est ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis est. Ita etiam conuenit ijs qui philosophiæ causa inter se habent societatem. non enim pecunijs dignitas æstimatur: neq; honor æquiparabilis exhiberi posset: sed fortasse satis est, sicut etiã erga Deos, & parentes, id quod fieri potest. Quòd si datio eiusmodi non fuerit, sed ob aliquod maximè quidem fortasse ea facienda est retributio, quæ utrisque pro dignitate esse videatur: sin id non contingit, non modo necessarium videbitur, vt is qui prius habet, ipse statuat, verùm etiam iustum: quãtam enim is vtilitatem consequutus fuerit, aut pro quanto voluptatem elegerit, si tantum ille receperit; dignam remunerationẽ habebit. nam etiam in venalibus rebus ita fieri apparet. Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de voluntarijs commercijs iudicia fiant: eò quòd oporteat cum eo cui credidit, ita dissoluere, quemadmodum societatem inijt. iustius enim esse putat, ut cui permissum est, is statuat, quàm qui permisit. Nam plerunque non æqui æstimant qui habent, & qui habere volunt. sua enim singulis & quæ dãt, & digna multo pretio videntur. sed retributio tamen tanta fit, quantam statuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti apparet alicui cùm habet: sed quanti ęstimabat, antequam haberet.

Nota philosophiæ dignitatem.

petit, sed ad omnem vitam spectat. Et qui sacrificia faciunt, circa eaque conuentus, honores Dijs exhibent: & sibijpsis cum voluptate requiem comparant. prisca enim sacrificia & conuentus videntur post fructuũ collectiones quasi primitiæ quædam fieri consueuisse. in his enim maximè temporibus ocio vacabant, omnes igitur societates partes esse ciuilis videntur: talesque autem amicitiæ tales societates consequentur.

De speciebus ciuilitatis. *Cap.* X.

Ciuilitatis verò tres species sunt, totidemq; transgressiones, quasi corruptiones quædam illarum. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi potentia, & tertia quæ à censibus existit: quam censipotentia vocare accommodatum videtur: sed plerique rempublicam eam appellare consueuerunt; harum optima regnum, pessima censipotentia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo enim vnius imperio constant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorum vtilitatem spectat. non enim est rex, nisi ex se ipse sufficiat, omnibusque bonis excellat: at qui talis est, nulla re indiget, quocirca vtilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi nõ est, sortitius potius est, quàm rex. Tyrannis verò contrariò huic, suum ipsius bonũ persequitur, clariusque eam esse pessimam, manifestum est. id enim est pessimum, quod optimo est contrarium: è regno autem in tyrannidem transitus fit: tyrannis enim principatus vnius prauitas est; & prauus Rex, Tyrannus euadit. Ex optimipotentia autem in paucipotẽtiam fit mutatio,

Tyrannus suam, rex subditorũ vtilitatem spectat.

mutatio, vitio Principũ, qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt, & omnia, aut pleraq; bona sibijpsis reseruant, & magistratus semper ijsdem demandant, diuitias plurimi facientes, vnde pauci atque ijdem praui loco optimorum dominantur. Sed ex censipotentia in populi potentiam: hæ enim finitimæ inter se sunt. multitudinis enim & censipotentia esse consueuit, & æquales omnes qui in censu sunt. At populipotentia, quippe cùm paulùm Reipublica speciem transgrediatur, minimè praua est. Ac reipublicæ quidem seu ciuilitates in hunc maximè modum immutantur. ita enim ad minimum & facillimè transeunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familijs quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet: quippe cum patri cura filiorum sit, vnde etiam Homerus. Iouem patrem appellat, eò quòd regnum paternum imperium esse debet. At apud Persas patris imperium tyrannicum est, qui vt seruis filijs suis vtuntur. Tyrannicũ item est heri erga seruos. in eo enim id quod hero vtile est, agitur. Sed hoc esse rectũ videtur: Persicum illud prauum, atque errans. eorum enim qui sunt diuersi, diuersa quoq; imperia sunt. Viri & vxoris optimatum potestati simile apparet; pro dignitate siquidem imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet: quæ autem vxori conueniunt, ea illi attribuit. nam si omnium dominus esse velit vir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatẽ enim id facit, & nõ quatenus est melior. Interdum verò vxores quoq;, quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: vnde nõ ex virtute, sed ex diuitijs & potentia, sicut in paucorum potentatu imperia fiunt.

ria fiunt. Fratrum autem societas censipotentiæ similis est. sunt enim æquales, nisi quatenus ætatibus distant: vnde si longè ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotentia autem in ijs maximè cohabitationibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi enim æquales omnes: in ijs item, vbi cum princeps imbellis sit, potestatem agendi quidlibet vnusquisque habet.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna. Cap. XI.

IN vnaquaq; autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. Regi sanè erga subditos in beneficijs supereminētia. bene facit enim ijs, qui sub regno suo sunt: siquidē bonus cùm sit, ipsorum curā habet, vt bene agant, non secus atq; ouiū pastor. vnde Homerus Agamemnonem pastorem populorum dixit. Talis autem paterna etiam est: tametsi magnitudine beneficiorum præstat. autor enim eius est, quod videtur esse maximum, vt videlicet sint filij, eorumq; educationis, & institutionis; id quod maioribus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & Rex à se rectorum natura imperium obtinet. Atq; amicitiæ hæ in supereminentia sunt, atque iccirco honorantur parentes, ac ius inter hos non idem est, sed pro dignitate. sic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia est, atq; in optimi potentia constituta: quippe cùm secundùm virtutem & præstantiori amplius bonū sit, & vnicuiq; quod conuenit: ita quoq; etiam ius. At verò fratrum amicitia sodalitiæ est similis: æquales siquidem sunt & coætanei, atq; huiusmodi similium morum,

rum, similiumque † affectuum plerunque sunt. † *a.l.disciplinarum.*
huic similis reipublicæ illius amicitia est, quæ ex censis cõstat: quippe cùm in ea æquales inter se esse ciues debeant, ac probi: per vicesque, & ex æquo principatus fiat, simili modo amicitia. In transgressionibus autem sicut iuris, ita amicitię etiam parum admodum est: & minimum omnium in pessima, in tyrannide siquidem amicitię reperitur aut nihil, aut parum. in quibus enim principi & subdito cõmune est nihil, in ijs, neq; amicitia est: quippe cùm neque ius aliquod sit, sed tale quippiam, quod artifici erga instrumentum, animæ erga corpus, hero erga seruum: nam hæc vtilitatem ab ijs consequuntur, qui ipsis vti consueuerunt. Sed erga inanimata neque amicitia vlla est, neque ius, neque erga equum, aut bouem, neque erga seruum, quatenus seruus est: nihil enim habent commune. nam sicut seruus animatum est instrumentum, ita instrumentum inanimatus seruus est: quocirca in eo quòd est seruus, erga ipsum amicitia non est: in eo quòd homo, est: quippe cum vnicuique homini ius quoddã esse videatur erga vnumquemque, qui cum ipso legis, ac fęderis esse particeps potest, & amicitia igitur erit, quatenus homo est. Atq; in tyrannidibus quidem & amicitiæ, & iuris parum admodũ est, in populi administrationibus plurimum. cùm enim sint æquales, multa inter se habent communia.

De amicitia sodalitia, & filiali.
Cap. XII.

IN cõmunione igitur, & societate omnis amicitia consistit, sicut dictum est: cõsanguineam tamen & sodalitiam segregaret quispiam: nam ciuiles,

ciuiles,& tribules,& nauticę,& quæ sunt huiusmodi, socialibus magis similes sunt. esse enim quasi ex pactione quadã videntur, inter has verò aliquis etiam hospitalitiam reponeret. Consanguinea autẽ esse multiformis videtur, & tota ex paterna dependere. parentes enim amant liberos, quasi ex se quiddam sint: liberi autem parentes, quasi ex illis quippiam sint; magisque sciunt parentes qui ex se orti sint liberi, quàm nati ex illis se esse genitos, maiorem item id à quo aliquid est, cum genito habet necessitudinis connexionem, quàm quod factum est, cum eo qui fecit. proprium enim ei à quo oritur quippiam, est id quod ex ipso oritur: vt dens, vt capillus, & quodlibet ei qui id habet; illorum aũt nulli id à quo oritur, vel minus. accedit etiã longinquitas temporis, hi siquidem liberos statim vbi nati sunt, amant: illi progressu temporis parentes, vbi intelligentiam, aut sensum adepti sunt. Atq; hinc cur matres magis diligant, etiã patet. Parẽtes igitur filios vt seipsos amant. qui enim ex ipsis oriunt̃, sunt quasi alteri ipsi, dum separati sunt; filij autẽ parentes, vt ab illis producti. At fratres se mutuò diligunt ex eo quòd ex iisdem nati sunt. eadem enim quam cùm illis habent, natura ipsos inter se esse idem facit: vnde inquiunt eundem sanguinem, eandemque radicem, atq; huiusmodi: sunt itaq; idem quodammodo etiam in distinctis. Multum etiam ad amicitiam facit & coęducatio, & ætas. ætate enim æqualem æqualis delectat: & consuescentes sodales sunt, vnde fraterna hæc amicitia sodalitiæ est persimilis. Patrueles item, & reliqui cognati ex his coniunctionem habent, eò quòd videlicet ab iisdem sunt: suntque alij propin-
quio-

quiores, alij alieniores, quò uel proprius, uel lõgius autor generis abest. Estque amicitia filijs erga parentes, & hominibus erga Deos tanquã erga bonum quoddam, atque excellens. beneficia enim maxima cõtulere, quippe cum sint in causa vt & sint, & enutriti, atq; educati fuerint, posteaquam in lucem uenerunt, habetque huiusmodi amicitia iucũditatem atq; utilitatem eo magis quàm alienæ, quo etiam communior vita inter ipsos est. Sunt item in fraterna, ea quę in sodalitia & magis inter probos, & omnino similes: quo cõiunctiores etiam ab ortu se mutuò diligunt, quoque moribus sunt similiores, qui ex iisdem nati sunt, simulque nutriti, atque instituti similiter. Temporis præterea comprobatio plurima, ac firmissima est. Atque in cæteris cognatis ita amicitiæ ratio proportione seruatur. Viro item & uxori amicitia esse natura videtur. homo enim coniugale magis, quàm ciuile animal est: quanto prior magisque necessaria est familia quàm ciuitas, & filiorum quoq; procreatio animalibus communior. Sed alijs quidem animalibus eatenus communicatio est: at homines non sobolis procreandę tantùmmodo, sed rerum etiam quæ ad vitam spectant, comparãdarum causa cohabitant. officia enim continuò diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibique mutuò opitulantur, quæ propria sunt, in commune constituentes; atque ob id & vtilitas & iucunditas esse in hac amicitia uidetur, esse etiã posset ob virtutem si probi essent: est si quidem utriusq; uirtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij uidentur; unde citius qui liberis carent, dissolui consueuerunt, quippe cùm filij commune bonũ

ambobus sit, quod autem commune est, connectit. At uerò cùm quæritur quomodo uiro cum vxore sit conuiuendum, & demum amico cum amico, nihil aliud quæri uidetur, quàm quo pacto ius est. neque enim amico erga amicũ, neq; erga alienum, & sodalem, & condiscipulũ idem ius esse constat.

De duplici iure, & de compensanda amicitia.
Cap. XIII.

CVm tres sint amicitiæ, quemadmodum in principio dictum est, & in unaquaque alij in æqualitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob vtilitatem, uel æquales in adiumentis exhibẽdis, vel differentes: eos qui in æqualitate consistunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos uerò qui sunt inæquales, reddere quod proportione supereminẽtiæ requiritur. Expostulationes autem & querelę in ea amicitia fieri consueuerunt, quæ ex utilitate est, uel sola, vel maximè; atque id non iniuria. qui enim ob uirtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuò conferenda sunt prompti, quod uirtutis & amicitia proprium est. eorum verò qui in hoc certant, expostulationes nullæ, neque pugnæ esse possunt: quippe cùm erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo; sed, si gratus sit, benefaciendo etiam ipse respondeat: quique benefaciendo exuperat, cùm consequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicum possit: nam vterque bonum appetit. Neque in iis admodũ quæ ex uoluptate consistunt, contingere accusatio cõsueuit. simul enim utrisque id fit, quod

cupiunt, si conuictu mutuo oblectantur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accusaret, cùm liceat non simul degere. At ea est expostulatrix amicitia quæ ex vtilitate contrahitur. nam cùm ob commodum proprium mutua consuetudine vtantur, pluris semper indigent, minusq; se habere existimant, quàm conueniat: accusantq; quòd quantum indigent, tantum etiam non consequuntur, cùm digni sint: qui vero benefaciunt, tãtum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum nõ scriptum, alterum legitimum: sic amicitia, quæ ex vtilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelæ igitur tunc pręcipuè oriuntur, cùm non ex eadem contractus fiunt ac dissolutiones. Ac legitima quidem in condictis consistit, altera omnino vulgaris è manu in manum: liberaliter altera in tempus, ex pacto tamẽ quid pro quo reddendum sit, in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur: sed amica dilatio conceditur, vnde inter nõnullos ex his iudicia minimè fiunt, sed acquiescendum putant, cum fide inter se contraxerint. Sed moralis non in condictis versatur, sed tanquàm amico donat, aut quodcunque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit: cùm autem nõ sicut contraxit, etiam dissoluat, alterum accusabit: hoc verò continget, propterea quòd volunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed vtilia tamen eligunt. honestum enim est beneficium conferre, non vt vicissim recipiamus; vtile autem beneficio affici est. Siquis igitur potest, retribuere debet

dignas gratias ijs quę accepit, atque id sponte: inuitus enim amicus faciendus non est: igitur eò quòd aberrauerit in principio, ab eoq; acceperit beneficium, à quo non oportebat. non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex conditis beneficio affectus sit, ita dissoluendum, pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum: & eum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum censuisse, qui acciperet, quare si potest, reddendum est. in principio autem est considerandum, à quo & qua conditione beneficio afficiatur quispiam, vt his acquiescat, vel minimè. Dubitationem autem hæc res habet, vtrum vtilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiendum sit id quod retribuere debemus: qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab alijs poterant: illi verò contrà, quę maxima erant apud se, & ab alijs non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt; nunquid igitur quia ob vtilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus, vtilitas mensura est? hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit opitulatio, quantum adiutus est: vnde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus vel etiam amplius, id quod honestius est. In amicitijs autem quæ ex virtute existunt, criminationes nullæ sunt, sed eius electio qui beneficium contulit, mensuræ similis est: quippe cum virtutis, ac morum præcipua vis in electione consistat.

De

De querelis in amicitia per ſuperéminentiam, & de abdicatione. Cap. XIIII.

IN illis uerò quæ ex ſupereminētia fiunt, diſſenſiones quoq; accidere conſueuerūt. vterq; enim plus ſibi eſſe habendū cenſet, quod quādo fit, amicitia diſſoluitur. nam qui melior eſt, conuenire ſibi exiſtimat, ut plus habeat: bono enim amplius eſſe tribuendum. ſimiliter etiam qui eſt utilior: inutilem enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui miniſtrationem futuram non amicitiam, niſi pro digni tate operum fiant ea, quæ in amicitia aguntur. putant ſi quidem ſicut in pecuniarum communicatione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque eſſe faciendum. At indigus & peior econtrario: boni enim amici eſſe opem ferre indigentibus. quid enim inquiunt, prodeſt, ſi probo uiro aut potenti quiſpiam ſit amicus, ſi nullam utilitatem ex eo ſit conſequuturus? videtur autem uterq; rectè cenſere, oportetque vtrique ex amicitia amplius quidem tribui, non eiuſdem tamen rei amplius: ſed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmium honor, indigentiæ ſubſidium lucrum eſt. Hoc ita ſe habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reip. affert: quippe cùm id quod publicum eſt, ei detur, qui de republica bene meretur: publicum autem quoddam eſt honor. nō enim fieri poteſt, vt & lucretur quiſpiā ex republica, & honoretur: cùm in omnibus minus habere ſuſtineat nemo. ei igitur qui in pecunijs eſt inferior, honorem: ei qui

munera non accepit, pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit, amicitiam, ficut dictum eft,& adæquat,& conferuat. Ita igitur etiam cũ inæqualibus verfandum eft. ab eoq; qui aut in pecunijs aut in virtute eft adiutus, retribuēdus honor eft: atq; id,quatenus facultas ipfius fert. quod enim fieri poteft,non quod pro dignitate fit, amicitia exigit. Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus eft: ficut in honoribus, qui Dijs,aut parentibus exhibētur: nemo enim referre his dignam gratiam poffet: fed qui pro viribus colit,is effe probus uidetur. Atq; iccirco non licere filio patrem abdicare, patri autem filium licere uideretur. reddere enim oportet eum qui debet. at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficijs fecit. quare femper debet. quibus autem debetur, ijs dimittēdi eft facultas: igitur patri quoque erit. Adde quòd nemo fortaffe unquam abfceffurus ab eo uideretur,nifi prauitate exuperaret. nam præter naturalem amicitiam fubfidium non detrectare humanum eft. ei uerò fugiendum eft, aut non ftudendum opem ferre, fi fit prauus. beneficio enim affici uolunt plerique, facere autem ut inutile fugere confueuerunt. Ac de his quidem hactenus dictum fit.

ARISTO-

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum,

LIBER NONVS.

SVMMAE LIBRI.

De amicitiæ conſeruatione, ac ipſius operibus. De beneuolentia, concordia, beneficentia, amore ſui. De amicis felicis, amicorum numero, in qua fortuna ſint habendi, & ipſorum præcipuo munere.

Quæ conſeruent amicitiam. *Cap. I.*

IN omnibus amicitijs, quæ diſſimiles ſpecie ſunt, id quod proportione reſpondet, ſicut dictum eſt, amicitiam conſeruat. quemadmodum & in ciuili, ſutori pro calceis pro dignitate commutatio fit: textori item, & reliquis. Atque hìc communis menſura nummus comparatus eſt, ad quem omnia referuntur, quoque menſurantur omnia. In amatoria autem amator interdum criminatur, quòd cùm ſupra modum amet, non redametur, cùm nihil ipſe, ſi ita inciderit, amabile in ſe habeat: ſæpe item amatus, quòd cùm ille prius promiſerit omnia, nihil poſtea præſtet. Hu-

iusmodi autem querimoniæ contingunt, cùm alter voluptatis causa amatum amat, alter amatorem ob vtilitatem: & hæc ambobus non adsunt. nam cùm horum causa amicitia constet, cùm ea non fiunt ob quæ amabant, amicitiæ dissolutio efficitur. non enim se mutuò amabant: sed ea quæ vtrisq; aderant, quæ stabilia non sunt, quocirca huiusmodi etiam sunt amicitiæ. At morum amicitia per se cùm sit, permanet, sicut dictum est. Dissentiũt autem etiam, cum alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cùm id nō consequitur quispiam quod cupit. quemadmodum citharœdo ille qui quãto melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cùm repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatum pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur vterq; id volebat, satis habuisset: sin alter oblectationē, alter lucrum, & ille habet, hic minimè: nō rectè id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, ijs & studet, atque illius causa † hæc dabit. Sed dignitatē rei statuere vtrius est? eiúsne qui prius cōtulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui confert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consueuisse. cùm enim qualiacunq; docuisset, ei qui didicerat iubebat æstimare, quanti viderentur esse digna ea quæ sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem † satis est nonnullis illud: Ast homini merces. At qui cùm pecuniam præceperint, nihil postea faciunt ex ijs quæ dixerũt: ob nimios promissionum excessus meritò in accusationes incidunt. non enim prēstant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortasse sophistæ coguntur facere,

† a. l. eadat.

† a. l. placet

propte-

propterea quòd nemo eis daret argentum ob ea quæ sciunt. hi igitur cùm nô faciant ea, ob quæ mercedem acceperunt, meritò accusantur. Vbi verò nulla subministrationis pactio fit; illos q per se prius dant, absq; crimine vllo esse dictum iam est. eiusmodi enim amicitia est, quę ex virtute conflatur. retributioq; est ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis est. Ita etiam conuenit ijs qui philosophiæ causa inter se habent societatem. non enim pecunijs dignitas æstimatur: neq; honor æquiparabilis exhiberi posset: sed fortasse satis est, sicut etiã erga Deos, & parentes, id quod fieri potest. Quòd si datio eiusmodi non fuerit, sed ob aliquod maximè quidem fortasse ea facienda est retributio, quæ utrisque pro dignitate esse videatur: sin id non contingit, non modo necessarium videbitur, vt is qui prius habet, ipse statuat, verùm etiam iustum: quãtam enim is vtilitatem consequutus fuerit, aut pro quanto voluptatem elegerit, si tantum ille receperit; dignam remuneratione habebit. nam etiam in venalibus rebus ita fieri apparet. Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de voluntarijs commercijs iudicia fiant: eò quòd oporteat cum eo cui credidit, ita dissoluere, quemadmodum societatem inijt. iustius enim esse putat, ut cui permissum est, is statuat, quàm qui permisit. Nam plerunque non æqui æstimant qui habent, & qui habere volunt. sua enim singulis & quæ dãt, & digna multo pretio videntur. sed retributio tamen tanta fit, quantam statuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti apparet alicui cùm habet: sed quanti ęstimabat, antequam haberet.

Nota philosophiæ dignitatem.

Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda.
Cap. 11.

AT verò huiusmodi res dubitationē admittunt, vtrum uidelicet patri oĩa tribuenda sint, & parendum in omnibus? an ægrotans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, bellicę rei peritum hominem eligere. Simili modo amicóne magis, an probo uiro inseruiendum? & bene merito reddendáne magis gratia sit, quàm sodali dandum, si utrisq; non liceat? Nunquid autem omnia huiusmodi exactè definire facile non est? multas enim atq; omnigenas & magnitudine & paruitate, & honestate, & necessitate habent differentias: illud tamen obscurum nō est: non omnia eidem esse reddenda. Et beneficia retribuenda, ut plurimū, magis sunt, quàm sodali inseruiendum: & sicut mutuum cui debet quispiam, restituendum magis, quàm sodali dandum. Sed fortasse neq; hoc semper, vt si quis redemptus à latronibus fuerit; vtrum is uicissim redimere eum debet, qui liberarit, quicunq; ille sit, an non capto quidē, sed repetendi reddere, an patrem redimere? redimere enim patrem magis etiam quàm seipsum debere uideretur. Quod igitur dictum est, in uniuersum debitum est reddendum: sed si datio honestate, aut necessitate superexcedat, ad hæc est declinandum. Interdum enim neque ęquum est, ut quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cùm ille probum uirum esse sciens benefecerit: ab hoc uerò fiat retributio ei quem prauum esse existimat. nam neque ei, qui mutuauit, remutuandum est. ille enim cùm putaret se recepturum esse, probo uiro mutuauit:

hic

hic autem à prauo recepturum se quippiam nõ sperat. siue igitur re uera ita res se habet, æqualis dignitas minimè est. siue non ita quidem est, sed opinantur, non absurdè facere uiderentur. Veruntamen id quod sæpe dictum à nobis est, disputationes de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ sunt, sicut ea, circa quæ uersantur. Non omnia igitur omnibus esse retribuenda, neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia sacrificãtur: obscurum minimè est. quia uerò alia parentibus, & fratribus, & sodalibus, & bene meritis reddenda sunt: singulis propria & accommodata sunt attribuenda. Ita uerò etiam facere uidentur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus est: atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiunt, communes sunt, ob eandem causam quoque ad sponsalia conuenire debere cognatos maximè existimant. Parentibus autem alimenta præcipue suppeditanda esse uiderentur, vtpote cùm debeamus: cumque illis qui in causa sunt, vt simus, honestius sit, quàm nobis ipsis in his opem ferre. honor quoq; parentibus quemadmodum Diis, exhibendus est: non omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit sapienti, aut duci, sed paternus: & simili modo maternus. Omni item seniori honor pro ætate reddendus est, assurgendo, & sessione cedendo, atque huiusmodi cæteris. sodalibus autem & fratribus loquutio libera, omniumque communitas exhibẽda est. Cognatis itaque & tribulibus & ciuibus, reliquisq; omnibus enitendum est, ut semper quod accommodatũ est, tribuamus, quęque, vnicuique insunt quantum ad coniunctionem

& vir-

& uirtutē, & usum attinet, comparatione factā diiudicemus. atq; eorum quidē quę eiusdē sunt generis, facilius iudicium est: difficilius eorum quæ differunt, nō ob id tamen desistendum: sed ita ut fieri potest, facienda distinctio est.

Quando seruanda amicitia. *Cap. III.*

ORitur autem dubitatio, utrū cum iis, qui non permanent, dissoluēdæ sint amicitiæ, necne, an cum iis qui ob utilitatē, aut iucūditatem sunt amici, cùm non amplius ea habent, dissolutionem fieri absurdum non est: illorū enim erant amici: quibus deficientibus cōsentaneum est, ut etiam ipsi non amplius amēt. Criminaretur autem quispiā, si ille qui ob utilitatem, aut voluptatem amat, se ob mores amare simulauerit. Sicut enim in principio diximus, plurimæ dissensiones inter amicos oriuntur, cùm non similiter & putant, & sunt amici. Cùm igitur frustratus fuerit aliquis, atq; ob mores se diligi existimarit, cùm nihil eiusmodi ille agat; seipsum is culpet. cùm autem illius simulatione deceptus fuerit; eum qui deceperit, accusare iustum est: atq; eo magis quàm eos qui monetas adulterant, quo circa rem preciosiorem maleficium huius est. At si admiserit vt bonū, prauus verò ille euaserit, & uideatur: nunquid amplius amandus est? An fieri non potest? siquidem non quodlibet est amabile, sed bonum: neq; amādum prauum est. praui enim esse amicum, aut similem prauo fieri nullo modo oportet. simile autem simili esse amicū, dictum iam est. Nunquid verò statim facienda dissolutio est? an non cum omnibus; sed cum ijs qui ob

prau-

prauitatem incurabiles sunt? nam qui correctionem admittunt, ijs eo magis in moribus, quàm in facultatibus ferendum auxilium est, quo & præstantiores, & amicitię sunt accommodatiores. Videtur autem ille qui dissoluit amicitiam, nihil absurdi facere: quippe cùm nō huic, neq; tali fuerit amicus. quocirca cùm eum immutatum reseruare nequeat, abscedit. At verò si alter perstet, alter verò probior euaserit, ita vt longè præstet virtute, nunquid vtendum amico est? An fieri non potest? in magna autem distantia id maximè perspicuum fit. vt in amicitijs à pueritia conflatis. si enim alter permaneat animo puer, alter vir quàm optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cùm neq; ijsdē oblectentur, neq; gaudeant, & doleant? neq; enim inter sese mutuò hæc inerunt ipsis. absque his verò esse amicos non licebat: quippe cùm fieri nequeat, vt simul degant. Sed de his dictum iam est. Num autem nihilo secius se gerere debet erga ipsum, ac si nunquam fuisset amicus? an antehabitę consuetudinis memoria retinēda est: & quemadmodum amicis magis quàm alienis gratificandum esse existimamus: ita ijs qui fuerunt, ob amicitiā quæ prius intercessit, tribuendum aliquid est: quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

Quæ opera amicitiæ, & quòd non sint prauorum.
Cap. IIII.

IAm verò ea, quę ad amicos attinēt, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ erga se quisque agit, esse videntur profecta. Statuūt enim amicum esse eum qui vult & agit bona, aut quę apparent, illius causa: vel eum qui vult & esse

& viuere amicum ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offensio aliqua incidit. Alij eum qui simul degit, & eadem eligit: aut qui cōdolet & congaudet cum amico. maximè verò etiam hoc matribus contingit. At aliquo ex his amicitiam quoq; definiunt, quorum vnumquodque probo viro erga seipsum inest: cęteris, uero, quatenus tale se esse existimant. Videtur enim, queadmodom dictum est, virtus, & probus vir vnicuiq; esse mēsura. is enim secum cōsentit, & eadem tota anima appetit. Et vult etiam sibijpsi bona, & quæ apparent, atque agit. boni enim est sui quoq; causa bonum elaborare: intellectiuæ siquidem partis gratia, quæ esse vnusquisq; nostrum videtur. Vult quoq; viuere se, & saluum esse, & maximè id, quo sapit. Probo enim viro esse bonum est. Vnusquisque autem sibi ipsi vult bona. effectus verò alius illud quod euasit, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nunc Deus bonum, sed cùm sit ipse id quodcunque est; Vnusquisque verò id quod intelligit, esse videretur, vel præcipuè. quiq; est huiusmodi, secum degere vult. iucundè enim id facit: quippe cùm & factorum oblectabiles recordationes, & futurorum spes bonæ sint: tales autem sint iucundæ. Contemplationibus præterea abundat cogitatione: condoletq; & collætatur secum maximè idem prorsus, & molestum est, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentia siquidem vacat, vt ita dicam. Eo quòd igitur probo viro erga seipsum vnumquodq; horum inest, isq; erga amicum, perinde atq; erga seipsum sese gerit: est enim amicus alter ipse: amicitia quoq; esse horum aliquid videtur, & amici illi quibus

Amicus est alter ipse.

hac

hæc insunt. Nam vtrum erga seipsum amicitia sit, nécne, in præsentia omittamus. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus † est duo † *a. l. non* vel plura ex iis quę dicta sunt: & quia excessus *amplius* amicitiæ similis est ei quæ erga seipsum est. At *duo sūt eadem* antedicta inesse uidentur etiam plerisq;, quamuis praui sint. nunquid tamen quatenus sibi placent, probosque se esse existimant, eatenus participes eorum sunt. Nam ex ijs qui vehementer sunt praui & facinorosi, nemini hæc insunt: quin ne uidentur quidem. ferè autem neque prauis. dissentiunt enim inter se, dum alia cupiunt, alia uolunt: ut incontinentes, qui loco eorum quæ sibi esse bona uidentur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam & segnitiem, ab agẽdis iis desistunt, quæ sibi esse optima existimant. At qui multa & grauia scelera perpetrarũt: & ob prauitatem odio habentur, & uitam fugiũt, seque ipsos interficiunt. Ac quærunt quidem improbi huiusmodi alios, quibuscum diem traducant, & seipsos fugiunt: propterea quòd quando secum sunt, multorum & grauium scelerum recordantur, atque alia huiusmodi sperant, quorum quãdo cum aliis uersantur, obliniscũtur: cumque nihil in se amabile habeant, amicè erga seipsos nullo modo afficiuntur. Neque igitur collætantur, neque condolent huiusmodi homines secum. seditione enim anima eorum agitatur. pars enim vna ob prauitatem dolet, cùm aliquibus abstinet, altera lætatur, & quasi diuellentes illa huc hæc jlluc, trahit. & licèt fieri nequeat vt simul doleat & lętetur quispiam, sed paulò pòst tamen dolet, quia lætatus est: nolletque ea sibi iucunda extitisse. pœnitentia enim

praui

praui pleni sunt. Prauus ergo cùm nihil in se habeat amabile, neque erga seipsum amicè esse affectus uidetur. Quòd si ita se habere ualde miserum est, enixè fugienda prauitas est, dandaq; opera unicuiq; ut probus euadat: sic enim fiet vt & erga seipsum amicè esse affectus, & aliorum esse amicus possit.

De beneuolentia. *Cap. V.*

IAm uerò beneuolentia est quidem similis amicitię, amicitia tamē nō est: quippe cùm beneuolentia erga ignotos quoq;, & latens esse possit: amicitia non possit. Et prius etiam dicta hæc sunt. Sed neq; amatio est: neq; enim intentionem, neq; appetitionem, habet quæ amationem consequuntur. atq; amatio quidē cum consuetudine beneuolentia de recenti etiam fit. Id quod etiam erga certatores cōtingit. beneuoli siquidem eis fiunt, simulq; cum eis uolūt: nihil tamen cooperarentur. sicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt. Videtur igitur principium amicitiæ esse, non secus atq; amoris ea uoluptas quæ ex aspectu percipitur. nemo enim amore capitur, nisi prius specie fuerit oblectatus. qui uerò forma oblectatur, nihilo magis amore capitur; sed cùm & absentes desiderat, & præsentes cupit. Ita uerò etiam amici esse non possunt, n si beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihilo magis diligunt. uolunt enim tantùm bona iis quibus sunt beneuoli, nihil tamen cooperarentur, nullamq; pro ipsis molestiam susciperent. Quocirca translatione utens aliquis esse ipsam † principiū amicitiæ diceret: quæ cùm inueterata fuerit, & in consue-

† *a. l. ocio-sam amicitiam.*

consuetudinem deuenerit, amicitia euadat: non ea quidem quæ ex utilitate, aut uoluptate conciliatur. neq; enim ob hæc beneuolentia existit. Nam qui beneficio est affectus, pro ijs quæ accepit, beneuolentiam retribuit, iustè se gerens. Qui verò aliquem prosperè agere vult spe vtilitatis consequendæ ex ea re; non illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodum neque amicus, si commodi alicuius causa illi obsequitur. Omnino autem beneuolentia ob uirtutem & probitatem quandam existit; cùm pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid uisus cuipiam fuerit, sicut de certatoribus iam diximus.

De concordia. *Cap. VI.*

Concordia prętereà spectare quoq; ad amicitiam uidetur: unde opinionis consensio minimè est hoc enim ijs etiam qui mutuò sese ignorāt, posset inesse. neq; eos qui qualibet de re consentiunt, concordes esse inquiūt: uerbi causa, si de cœlestibus consentiant: concordes enim de his esse ad amicitiam non attinet. sed ciuitates concordes esse dicunt, cùm de illis quę conferunt, consentiunt, & eadē eligunt, aguntq; ea quæ publicè uisa fuerint. Circa agenda igitur concordes sunt, atque ea quæ in magnitudine consistunt, & utrisque, uel omnibus inesse possunt. ut ciuitates cùm omnibus uisū fuerit magistratus electione esse creandos: uel ineundam cum Lacedæmonijs societatem: vel regnare Pittacum, quando etiā ipse uoluerit. At cum uterq; seipsum vult, ut in Phœnissis, in seditione sunt. Concordes autem esse non est, si idem uterque animo concipit, quodcunq; illud sit: sed si quod

in eodem est. ut cùm & populus & probi uiri optimos regnare consentiunt, ita enim omnibus contingit id quod appetunt. Concordia uerò ciuilis esse amicitia uidetur: quemadmodum etiam dicitur. circa conducentia enim uersatur, atque ea quę ad uitam attinent. estq; huiusmodi concordia inter probos viros: hi enim & secum, & inter se sunt concordes, cùm in ijsdem, ut ita dicam, sint. huiusmodi siquidem hominum uoluntates permanent, neq; transfluũt, sicut Euripus: voluntque ea quę & iusta sunt, & conducunt: atque hęc communiter appetunt. At ut praui concordes sint, nisi parumper, sicut etiam ut sint amici, fieri non potest: cùm in vtilibus rebus ampliorem partem appetant: in laboribus contrà & ministrationibus deficiant. cùm enim vnusquisque sibi hæc uelit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune est, perit, cùm ab his non seruetur: atque inde euenit, ut cùm alij necessitatem inferant, ipsi uerò quæ iusta sunt facere nolint, seditione agitentur.

De beneficentia. *Cap. VII.*

AT uerò benefici amare magis uidẽtur eos quos beneficijs affecerunt, quàm affecti illos à quibus acceperunt, id quod quasi à ratione dissentaneum quæri consueuit. Plerisq; igitur id contingere propterea uidetur, quia hi debent, illis debetur. sicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non esse uolunt, quibus debent: qui uerò mutuarunt de salute debitorum curam etiam habent: sic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, vtpote gratias recepturos, uelle

illos esse quibus contulerunt: illis autem non esse curę, ut quippiam retribuant. Atq; Epicharmus quidem fortasse diceret ipsos hæc ex prauo spectantes dicere. Sed esse hæc humana res videtur. immemores enim sunt pleriq;: magisq; beneficium accipere quàm conferre appetunt. Videretur autem huiusce rei magis naturalis causa esse, neq; similis ei quæ de mutuantibus relata est. non enim est dilectio circa illos, sed voluntas vt salui sint, recipiendi causa. at qui beneficium contulerunt eos qui acceperunt, diligunt, atque amant, etiam si nulla in re ipsis vtiles uel in præsentia sint, uel in posterum sint futuri. Id quod etiam in artificibus contingit: vnusquisque enim opus proprium magis amat, quàm ab opere amaretur, si animatum fieret. Maximè verò fortasse circa poëtas idem euenit, qui poëmata propria perinde ac filios supra modum amant. Huic rei simile est, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipsorum est: id igitur amant magis, quàm opus eum qui effecit. Huiusce rei illud in causa est, quòd esse est expetibile, atque amabile omnibus: sumus autem operatione & actu: uiuendo enim atque agendo sumus. qui fecit igitur operatione opus ipsum, quodammodo est: quocirca amat opus, propterea quòd esse appetit: at hoc naturale est. quod enim potestate est, id operatione opus ipsum indicat. Adde, quòd ei qui beneficium contulit, honestũ illud est quod actione est perfectum: quare gaudet eo in quo illud est. qui verò affectus est, nihil honesti habet in illo qui affecit. sed si modo quicquam habet, id est quod conducit. at id minus iucundum, atq; amabile est. Præsentis siquidem operatio, futuri spes,

Vide idem supra lib. 4. cap. 1.

ſpes, facti memoria iucunda eſt. at iucundiſſimum eſt quod operatione conſiſtit, atq; amabile ſimili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honeſtum enim eſt diuturnum. ei verò qui eſt affectus, præterjit vtilitas. Ac memoria quidem honeſtarum rerum iucunda eſt: utilium non admodum, uel minus. expectatio uerò, ſeſe habere contrario modo videtur. Atque amatio ſanè effectioni: amari affectioni ſimile eſt. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos conſequuntur, qui in actione excellunt. Prętetea omnes ea, quę laborioſè facta ſunt, magis amant: ut qui pecunias acquiſiuerunt, magis quàm qui ab alijs acceperunt. at beneficio affici labore uacare: benefacere laborioſum uidetur. Propterea etiam matres liberorum ſunt amantiores: laborioſior ſiquidem generatio eſt, magiſque ſuos eſſe filios ſciunt. id autem beneficis quoque eſſe proprium uidetur.

Matres liberorũ sũt amantiores.

De amore ſui. Cap. VIII.

AT enim dubitatur, utrum amare ſeipſum maximè, an aliquem alium oporteat. increpant. n. eos qui ſeipſos maximè amãt: & quaſi in dedecus ſui amatores appellãt. videturque prauus ſui cauſa omnia agere, ac tanto magis, quanto improbior fuerit: unde ipſi crimini dant, quòd ab ſeipſo nihil agat. Probus autem ob honeſtatem: atque id eo magis, quo melior eſt: amicique cauſa: ſui autem cauſa agere omittit. Ab orationibus tamen his opera ipſa diſcrepant: atque id non abſurdè. dicunt enim eum maximè amandum eſſe, qui maximè ſit amicus: maximè uerò eſt amicus, qui uult bona

ei cui maximè vult, illius causa, etiam si id sciturus sit nemo at hæc unicuiq; erga seipsum, & cętera etiam omnia quibus amicus definitur, maximè insunt. dictum siquidem est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoque deuenire. prouerbia item omnia consentiunt, ut Vna anima: &, Cõmunia omnia amicorum: &, Aequalitas amicitia: &, Tibię genu ꝓpinquius. omnia enim hæc unicuique erga seipsum maximè insunt: quippe cùm amicus maximè sibi ipsi sit. Amare igitur etiam seipsum maximè oportet. Cùm igitur utriq; probabilitatem afferant, non iniuria in dubium uenit, utros sequi magis debeamus. Quocirca fortasse huiusmodi orationes quorsum vtraq; & quatenus uerę sint, diuidendum est ac distinguendum. Si itaq; statueremus quo pacto utriq; sui amatorem appellant, forsitan hoc constaret. Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos sui amatores uocãt, qui sibi in pecunijs, honoribus, & uoluptatibus corporis amplius uendicant. plerique enim hęc appetunt: hisq;, perinde atq; optima sint, omni studio incumbunt. unde etiam decertabiles res ipsę euaserunt. Qui ergo in his plus sibi usurpãt, cupiditatibus, atq; omnino affectibus, irrationaliq; animę parti obsequuntur. huiusmodi autem pleriq; è vulgo sunt. atque iccirco à plerisq; qui praui sunt, imposita appellatio est. Merito igitur his qui ita sui sunt amatores, opprobrio datur. Eos autem qui huiusmodi res sibi attribuũt, solere à plerisque sui amatores uocari, dubium non est. nam siquis semper uel iusta agere, vel temperantia, vel qualiacunq; alia ex uirtute maximè omnium agere studeat, semperq; quod honestum est, sibi uendicet, eum sui amatorem appellabit

Prouerbia in amicitia.

pellabit nemo, neque uituperabit. quanquam is magis esse sui amator uideretur: cùm ea quæ maximè & honesta, & bona sint, sibi attribuat: suique præstantissimę parti obsequatur, eique in omnibus obtemperet. Sicut autē & ciuitas esse maximè id videtur quod in ipsa præstantissimum est, & omnis alia cōgregatio: ita & homo. & sui amator igitur est, qui id amat, eiq; obsequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, quòd mens contineat reliqua & uincat, aut minimè: quasi id vnusquisq; sit. uidenturq; egisse ipsi, & sponte, ea quæ cum ratione maximè egerunt. Id igitur præcipuè esse unūquenq; probumque uirum præcipuè id amare, obscurum non est. vnde etiam sui amator maximè esset, diuersa quidem specie ab eo qui uituperatur: qui sanè tanto differt, quanto uita cum rationi illi pręstat quę ex perturbatione traducitur. & appetitio uel honesti, uel eius quod conferre uideatur. Eos itaque qui circa honestas actiones præcipuè student, omnes admittunt ac laudant. si omnes autem ad honestā consequenda certarent, honestissimaque agere contenderent: & publicè omnibus opportuna, & priuatim singulis maxima bona euenirent. siquidem uirtus tale quid est. Quocirca bonus uir esse sui amator debet: nam honesta agendo, & sibi & alijs proderit. prauus non debet: eò quòd prauos affectus sequens, & sibi & alijs nocebit. Ac prauo quidem homini quæ agere debet, & quæ agit, inter se discrepant: at probus quæ debet, ea etiam agit. mens enim omnis quod sibi optimum est, eligit: probus uerò menti obtemperat. Verum autem est quod de probo uiro dicitur, cum amicorum causa & patriæ multa agere,

etiam

etiam si pro ipsis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proijciet, & demum ea bona, quæ in certamen apud homines ueniunt, dum quod honestum est, sibi ipsi uendicant. Breui enim tempore lætari uehementer magis eligeret, quàm lõgo leuiter: & uiuere honestè uno anno, quàm multis quomodolibet: unam item actionem honestam & magnam quàm multas & paruas. Hoc autem ijs fortasse euenit, qui pro alijs mortem obire consueuerunt. eligunt enim magnum quoddam honestum sibi ipsis, pecuniasque profunderent, quo amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipsi honestum comparatur. quod autem maius bonum est, sibi attribuit. In honoribus etiam & magistratibus idem modus est: omnia enim hæc amico concedet. honestum siquidem hoc ipsi est, ac laudabile, ut merito probus esse uideatur, cùm honestatem omnibus anteponat. Fieri item potest, ut actiones amico permittat: sitque ipsi honestius, quòd causa amico fuerit ut eas egerit, quàm si ipse egisset. In omnibus igitur laude dignis rebus honestatis amplius sibi attribuere uir probus uidetur. Atq; ita quidem sui amatorem esse oportet, sicut dictum est: ut plerique autem sunt, minime.

De amicis felicis, et quibus indigeat. Cap. IX.

IAm uerò de felice ipso quoq; dubium est, indigeátne amicis, nécne? nihil enim beatis ex seq; sufficientibus opus esse amicis inquiunt: adsunt enim ipsis bona: ut cùm ex se sufficiant, nulla re amplius indigeãt. amicum autem, cùm sit alter ipse, suppeditare ea, quę per se quispiam nequit. unde, fortuna cùm dat bene, quidnam

amicis est opus? Sed absurdum videtur, cùm bona omnia felici attribuamus, amicos non tribuere: quod ex bonis externis esse maximum videtur. Nam si amici magis est beneficium conferre, quàm accipere: boni item uiri & uirtutis est benefacere: benefacere autem amicis, quàm alienis honestius est. probus uir ijs indigebit qui beneficio afficiantur. Vnde etiam in quęstionem uenit, utrum in aduersa, an in prospera fortuna amicis magis opus sit: eo quod & qui in infortunio est constitutus, ijs indigeat, qui beneficia conferat: & qui fortunati sunt, ijs, quibus benefaciant. Adde, quòd absurdum fortasse est, ut beatum solitarium esse faciamus. nemo enim esset, qui omnia bona habere per seipsum eligeret: quippe cùm ciuile animal sit homo, & ad conuictum natura aptum. & felici igitur hoc inest: quæ enim natura bona sunt, habet: constat autem cum amicis & probis uiris melius esse quàm cum alienis, & quibuslibet hominibus diem traducere: opus igitur felici amicis est. Quid ergo primi illi dicunt, & quomodo illorum uera oratio est? An quia plerique amicos eos esse opinãtur, qui utiles sunt. talibus igitur, cùm bona ipsi omnia adsint, nullo modo indigebit beatus: sed neque illis qui ob uoluptatem sunt amici, uel parumper. cùm enim vita eius iucunda sit, aduentitia uoluptate non indiget. cùm itaque talibus amicis non indigeat, non indigere amicis uidetur. Id autem verum fortasse minimè est. in principio enim dictum iam est, felicitatem operationem quandam esse. operationem autem fieri, & non esse ut possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in viuendo & operando consistit; boni autem uiri operatio

honesta & iucunda per se est, sicut in principio diximus: & quod est proprium vniuscuiusque, iucundum quoq; est: alios verò spectare magis quàm nosmetipsos, aliorumque actiones quàm nostras possumus: proborum autem virorum actiones qui sint amici, bonis sunt iucūdę: ambo enim ea habent, quæ iucunda natura sunt: beatus profectò amicis huiusmodi indigebit, siquidem actiones honestas & proprias contemplari vult: tales autē sunt boni viri, qui amicus sit. Felicē præterea iucundè viuere oportere existimant: at solitario difficilis vita est: non est enim facilè per seipsum assiduè operari; cū alijs verò; & ad alios facilius. operatio igitur quæ magis erit continua, iucunda per seipsam erit. id quod circa beatū esse oportet. Probus enim vir, quatenus est probus, sicut ex virtute proficiscentibus actionibus gaudet; ita eas molestiè fert, quæ ex uitio existunt; non secus atq; musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde, quòd ex conuictu cum bonis exercitatio etiam quædam uirtutis efficeretur: quemadmodum quoq; Theognis inquit: *Hanc partem vsq, ad finem capi. non exponit Auter.*

A iustis disces bona: si versabere amico
Cum prauo, amittes mens bona siqua, tibi est.

Si etiam naturalius consideremus, prout amicus probo esse natura expetēdus uidetur. quod enim natura bonum est probo uiro, bonū & iucundum esse iam diximus. Viuere autem ipsum definiunt potestate sensus animalibus, hominibus sensus & intellectionis, potestas verò in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum est, consistit. uiuere aūt nihil aliud esse, quàm sentire uel intelligere præcipuè & propriè uidet. sed uiuere ex ijs est, quæ bona &

 iucunda

iucunda sunt. Definitum enim est. quod autem est definitum, ex boni natura est: quod verò natura est bonum, probo viro etiam bonum est: atque iccirco iucundum esse omnibus videtur. Non debemus aũt prauam vitam & corruptam, in doloribusque constitutam sumere: ea enim indefinita est, non secus atq; ea quæ in ipsa insunt. Ac de dolore quidem in sequentibus planior res efficietur. Quòd si viuere ipsum est bonum, iucundum quoq; est: quod ex eo etiam videtur, ꝙ omnes id appetunt: & præcipuè probi viri, & beati. his enim vita maximè est expetenda: ipsorumq; vita beatissima est. Qui autẽ videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atq; in alijs simili modo quiddam est, quod sentit nos operari. sentire verò possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autẽ vel intelligere, nihil aliud est, quàm nos esse: esse enim sentire vel intelligere erat. at sentire se viuere ex ijs est, quæ per se sunt iucunda: vita enim natura bonũ est: bonum verò sibi inesse sentire, est iucundum. viuere autem expetendum est & præcipuè bonis: propterea ꝙ esse bonum ipsis, & iucundum est. cõsentientes enim id quod per se bonum est, lætitia afficiuntur. Cæterùm sicut erga seipsum, ita erga amicum affectus est probus vir: alter enim ipse est amicus. quemadmodũ igitur vnicuiq; se esse, ita quoq; amicum esse expetẽdum est, vel similiter: at esse ob id erat expetendum, quia se bonũ esse sentiebat: talis autem persensio suauis per se est: sentire igitur simul etiam amicum esse oportet. id autem fieri in conuiuendo, communicandisq; tum verbis, tum consilijs potest: ita enim conuiuere de hominibus

dici

dici videtur: & nō sicut de pecudibus, in eodem loco pasci. Si igitur beato viro esse expetibile per se est, cùm bonum natura & iucundum sit: simile autem amici quoque esse ipsum est: amicus etiā ex ijs esset, quæ expetenda sunt, at quod ipsi est expetendum, id inesse ipsi opus est, alioqui indigens hac parte erit: ei igitur qui felix futurus est, probis amicis opus erit.

De numero amicorum, multi ne an pauci habendi sint. Cap. X.

Sed nunquid quàmplurimi amici faciendi sunt? An quemadmodum de hospitalitate consone dictum illud videtur,

Multorum neque sis hominum, neq; nullius hospes:

Sic in amicitia quoque conueniet, neq; amicis prorsus carere, neq; amicos supra modum multos sibi conciliare. Illis sanè qui ad vtilitatem spectant, valde etiam congruere id quod dictum est, videretur, multis enim vicissim subministrare laboriosum est: nō estq; ad id agendum ipsis victus sufficiens. plures igitur quàm qui ad proprium victum conueniant, admodū curiosi sunt: tum ad bene viuendū impedimentum afferunt. nihil itaque ipsis opus est. Qui item voluptatis causa amant, pauci sufficiunt: non secus atque in edulio condimentum. Probi autem amici vtrum plurimi numero esse debent? An amicorū quoque multitudinis, sicut & ciuitatis modus quidam est? neque enim ex decem hominibus constare ciuitas potest: neq; item ex decies decem millibus ciuitas existit. Sed quantitas non est fortasse vna quædam, sed omnis quæ inter definita quædam media est, amicorum igitur quoque

quoque multitudo definita quædam est, & fortasse plurimi illi sunt, quibus cum vitam traducere quispiam posset. id enim maximè ad amicitiam pertinere videbatur. Non posse aũt cum multis viuere quempiam, multisq; se impertire, obscurum non est. Esse præterea illos quoq; inter sese amicos oportet: si inter se omnes cõuicturi sunt: id aũt difficile in multis est. Difficile quoq; illud est, vt congaudeat quispiam & condoleat accõmodatè cum multis. verisimile etẽ est simul incidere posse, vt cum altero collætandum, cum altero condolendũ sit. Fortasse igitur rectè se habet, nõ quærere quamplurimos habere amicos, sed tot, quot ad conuiuendũ idonei sint. neque enim fieri posse videretur, vt multis vehemẽter amicus quispiam sit: icicirco neq; vt pluriũ amore sit captus: exuperatio enim amicitiæ quædã esse consueuit: id autem erga vnum est: & vehemẽter igitur erga paucos quoq; erit. Ita verò vsu venire hoc etiã in rebus videtur. in amicitia eñ sodalitia multi amici nõ existunt, sed quæ celebrantur amicitiæ, inter duos dicuntur. Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter versantur: ij nemini sunt amici, nisi ciuiliter, quos obsequiosos vocant. Nam ciuiliter multis esse amicus potest quispiã, etiam si obsequiosus non sit, sed re vera probus; ob virtutem verò, & propter sese erga multos non potest: sed contentus esse vnusquisq; debet, si vel paucos huiusmodi inuenerit.

Vtra in fortuna habendi sint amici.
Cap. *XI.*

VTrum autem in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est? in vtraq; enim requiruntur.

runtur. nam & infortunati subsidio: & fortunati conuictoribus indigent, ijsque hominibus, in quos beneficia conferant, benefacere enim volunt. Atque in aduersis quidem rebus necessarium magis id est, vtilibus siquidem ibi est opus, in prosperis tamen est honestius. Vnde etiam probos quærunt, hos siquidem beneficijs afficere, cum hisq; vitam traducere, expetendum magis est. Est enim præsentia hæc amicorum tam in prosperis quàm in aduersis rebus iucunda. qui dolent enim condolentibus amicis subleuari consueuerunt. Vnde etiam dubitaret quispiam, nunquid quasi oneris partem suscipiant, an id quidem minimè, sed præsentia ipsorum suauis cùm sit, condolendique intellectio dolorem minorem reddit. Sed hanc'ne ob causam, an ob aliud quippiam subleuentur, omittamus: euenire tamen prorsus illud quod dictū est, videtur. Ipsorum verò præsentia mista quædam esse apparet. nam videre amicos iucundū est, præsertim in aduersa fortuna constituto, affertq; subsidium quoddam ad minuendum dolorem. amicus enim consolationem præstat & aspectu & oratione, si cōmodus sit: quippe cùm & mores nouerit, & ob quæ vel lætetur, vel doleat. sentire autem dolore affici amicū suas ob calamitates, molestum est. in causa enim esse amicis, vt doleant, vnusquisque euitat, ac fugit. Atque iccirco qui viriles natura sunt, cauent ne amici secum condoleant. & nisi ipse dolorem qui ab illis suscipitur, indolentia exuperet, nō sustinet: atq; omnino collugentes non admittit, propterea quòd lugubris neq; ipse est. Mulierculæ verò, atque huiusmodi viri collamentantibus delectantur: eosque vt amicos & condolentes

dolentes diligunt, sed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus. At verò in prosperis rebus amicorum pręsentia & vitæ traductionem iucundam habet, & intellectionem, quòd sua ob bona lætentur. Quocirca videretur ad prosperas fortunas promptè amicos esse inuitandos: beneficum enim esse honestum est: ad aduersas autem tardè: quippe cùm malorũ participes quàm minimum facere amicos deceat. Vnde illud: Esse me miserum est satis, maximè autem aduocandi sunt amici, quãdo parua molestia suscepta prodesse multum possunt. At ire econtrario fortasse conuenit ad infortunatos non inuitatum & promptè: amici enim benefacere est, & maximè ijs, qui in indigentia constituti sunt, & qui non petierunt: † vtrisq; siquidem honestius est, atq; iucundius; ad fortunatos verò vt cooperemur quidem, promptè: etenim ad hæc quoque amicis opus est, vt autem beneficijs afficiamur, tardè; quandoquidem studere vtilitatem consequi, honestum non est. Insuauitatis tamen reijciendo fortasse vitanda opinio est: quandoque enim contingit. Esse igitur amicorum præsentia expetenda in omnibus videtur.

† a.l. vtraque.

De pracipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. XII.

IGitur quemadmodum amore captis inspicere est amabilissimum, magisque hunc sensum q̃ cæteros eligunt: vtpote cùm ex eo amor & maximè existat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetendum maximè est. amicitia enim est communicatio, & sicut erga seipsum; ita quoque erga amicum sese habet: at sensus

erga

erga se vniuscuiusq; quòd sit, expetibile est: erga amicum igitur quoq; erit; sed eius operatio in conuiuendo fit, quare meritò id appetunt. Quodq; est singulis esse ipsum, aut cuius causa viuere eligunt: ea in re cum amicis degere volunt. Quocirca alij compotant, alij alea colludunt: coexercentur quidã & conuenãtur: nonnulli comphilosophantur: in eo singuli diem simul traducentes, quod maximè in vita amant. cùm enim conuiuere cum amicis velint, hæc faciunt, hæcque cum illis communicant, quibus cum se conuiuere existimant. Prauorum igitur amicitia praua est. praua enim secum communicant; instabiles cùm sint, & praui etiam efficiuntur, dum sibi mutuò similes euadũt. at proborum proba atque honesta est, congressionibusque insuper augetur, videnturque hi meliores quoq; effici, dum operantur, ac se mutuò corrigunt. exprimunt enim à se mutuò ea, quibus oblectantur, vnde id: A iustis disces bona. Ac de amicitia quidem hactenus dictum sit. Sequitur vt de voluptate disseramus.

*

ARISTO-

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum,

LIBER DECIMVS.

SVMMAE LIBRI.

De voluptate, ac eius speciebus. De felicitate, & contemplatiua, & actiua: præparatioq; ac sermonis continuatio ad libros de Republica.

De voluptate. *Cap. I.*

Ost hæc fortasse sequitur, vt de voluptate differamus: quippe quæ maximè affinis esse generi nostro videatur, vnde iuuenes voluptate & dolore quasi gubernaculo dirigẽtes erudiunt. Maximumq; esse ad morũ virtutem videtur, si gaudeamus quibus oportet, & oderimus ea quæ odio habenda sunt. hæc enim cùm momentum ac vim ad virtutem & felicem vitam habeant, per totam vitam pertinent. iucunda siquidem eligunt, fugiunt ea quæ dolorem afferunt. De talibus autem minimè prætermittendum esse videretur, præsertim cùm magnam habeant controuersiam. Nonnulli enim bonum ipsum voluptatem esse dicunt, alij econtrario admodum prauam rem eam esse affirmant. Atque illi quidem fortasse rem esse ita persuasi

persuasi: sed hi, melius esse ad vitam nostrã rati, si uoluptas, quanuis non sit, praua esse demonstrentur: plerosque enim ad ipsam esse procliues, seruireque aiunt voluptatibus: ut iccirco in contrarium ipsos reducere opus sit. sic enim fore, ut ad medium redeant. Videndum autem ne nõ rectè hoc dicatur. orationes enim de iis, quæ in affectibus, & actionibus consistunt, minorem quàm opera ipsa habent probabilitatẽ, quando itaque discrepant ab iis quæ sensu percipiuntur: contemptę ueritatem quoq; ipsam insuper tollunt. nam qui vituperat uoluptatem, si appetere ipsam quandoque conspiciatur; declinare ad ipsam uidetur, quasi omnis uoluptas eiusmodi sit. nõ est enim multitudinis distinguere. Videntur igitur ueræ orationes non solùm ad cognoscendum, sed ad uitam quoque ipsam esse vtilissimæ. cùm enim rebus consentaneę sunt, creduntur: atque ita audientes ad uitam, sicut ipsę pręfinierint, traducendam incitant. Sed de his satis. Ea nunc, quę de uoluptate dicuntur, persequamur.

Opinio Eudoxi de uoluptate. *Cap. II.*

EVdoxus quidẽ uoluptatẽ bonũ ipsum esse existimabat, propterea quòd omnia uidebat eam appetere, tam quæ prędita essent ratione, quàm quæ ea carerent: atq; in omnibus quod est expetibile, id honestum: & quod maximè huiusmodi, id præstantissimũ esse cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus esse optimũ indicare: unumquodq; enim quod sibi bonum esset, inuenire, non secus atque alimentum. quod igitur omnibus esset bonum,

quodq; omnia appeteret, ipsum bonum esse cõficiebat. Cuius sanè rationes ob morum virtutem magis quàm propter seipsas credebantur: præcipuè enim temperans esse videbatur: vt non vt amicus voluptatis putaretur hæc dicere, sed quia ita re vera esset. Nec minus autem ex contrario quoque manifestum idem esse existimabat. dolorem enim per se omnibus fugiendum esse, contrarium autẽ simili modo expetẽdum. Maximè autẽ id esse expetendum dicebat, quod non ob aliud, neque alterius causa eligeremus; huiusmodi verò proculdubio voluptatem esse: quippe cùm à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur: eo quòd expetẽda per seipsa voluptas sit. Et cuiuis ex bonis adiunctam eligendum magis ipsum reddere: vt iustè agere, & temperanter, augeriq; bonum ipsum seipso. Sed hæc quidem ratio videtur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo tamẽ magis, quàm aliud quippiam. omne enim bonum † cum altero magis expetendum est, quàm solum. Atque huiusmodi sanè ratione Plato quoq; voluptatem ipsum per se bonum esse destruit. iucundam enim uitam cum prudentia quàm sine prudentia esse magis expetendam, quòd si mistum est præstantius: ipsum per se bonum uoluptatẽ nõ esse: quippe cùm ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur. Perspicuum autẽ est, ipsum per se bonum, neque aliud quicquam esse posse, quod cum alio ex ijs quæ per se sunt bona, magis expetendum sit, quoddam igitur est eiusmodi, cuius etiam nos participes sumus. tale enim est quod quæritur. Nam qui id bonũ esse negãt, quod omnes appetunt; nihil dicunt. quod enim omnibus uidetur, id esse affirmamus,

† a. l. quod cum altero magis expetendum est quàm solũ: tale minimè est.

mus: qui uerò hanc fidem tollit, is non admodũ probabiliora dicturus est. nam si mẽte carentia hæc appeterent, esset sanè aliquid, quod dicitur: at si etiam ea quæ prudentia sunt prædita, quomodo dicere aliquid possunt? Fortasse uerò in prauis quoque naturale quoddam bonum est præstãtius quàm ipsa per se sint, quod proprium bonum appetit. Sed neque de contrario rectè esse dictum uidetur. non enim si dolor est malum, continuò uoluptatem esse bonum inquiunt. oppositum siquidem malum malo esse aiunt, & utraque ei quod neutrum est. Non malè sanè hæc dicentes, non tamen uerè. si enim utraq; essent mala, fugienda quoque utraq; esse oportebat: si neutra, neutrum aut similiter. Sed illũ quidem fugere ut malum, hanc expetere ut bonum uidentur, ita igitur etiam opponuntur.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio, & si non omnis expetibilis sit. Cap. III.

AT enim neq; si ex qualitatibus nõ est voluptas, propterea neq; ex bonis eã esse censendum est. nã neq; virtutis operationes sunt qualitates, neq; felicitas. Dicunt et bonum definitum esse, uoluptatem uerò indefinitam, propterea quòd admittit, ut magis & minus fieri possit. at si ex uoluptatis susceptione id iudicant, idem & in iustitia, & in reliquis uirtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiusmodi homines esse affirmãt. iusti enim & fortes magis sunt: fit etiam, vt & iustè & temperanter magis & minus agamus. Sin autem in uoluptatibus ipsis hoc statuunt: uideántne nõ dicãt causam huiusce rei, si aliæ mistione omni

vacent, mistæ aliæ sint. Quid prohibet autem, quia sicut sanitas, quæ cùm definita sit, admittit tamen, vt esse magis ac minus possit; ita quoq; esse voluptatem dicamus? non enim contemperatura eadem in omnibus: neque vna quædam semper in eodem est, sed remittitur, atque aliquandiu perdurat: eoq; differt, quòd magis, & minus inest. Tale igitur quippiã in voluptate quoq; esse potest. Præterea cùm perfectũ ipsum per se bonum, motiones verò & generationes imperfectas esse statuant: voluptatem motionẽ esse & generationem conantur demonstrare. Sed non rectè dicere id videntur, neque motionem eam esse verũ est. motioni enim omni propria esse tarditas & celeritas videtur: & si nõ per seipsam, vt motui mundi, at ad aliud: voluptati verò neutrum horum inest. fieri enim potest vt citò quispiam voluptatem perceperit, sicut vt iratus sit: ut autem percipiat, minimè: neq; ad alterum, ut ambulet verò, & crescat, atq; omnia huiusmodi potest. Ac mutari quidem in voluptatem citò & tardè licet operari autẽ ex ipsa, id est voluptate affici, citò non licet. Quo pacto item esse generatio potest? non enim ex quolibet quodlibet gigni videtur, sed in illud dissolui vnumquodq;, ex quo generatur, & cuius generatio est voluptas, dolor eius corruptio erit. Dicunt item dolorem indigentiam eius esse, quod secundùm naturam est: voluptatẽ repletionem. at hæc corporis sunt affectiones: si igitur voluptas eius quod est secundùm naturam, repletio est; illud in quo repletio fit, esset id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id esset: sed non uidetur, voluptas igitur repletio non est, sed unusquisque & uoluptate affici dũ

fit reple-

sit repletio: & dolorem percipere, dum secatur, consueuit. Opinio autem hęc ex uoluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus uidetur extitisse. vbi enim indigi effecti fuerint, atque ob id dolore pręoccupati: percipere voluptatem ex repletione aiunt. At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim vacant tū disciplinares, tum ex ijs quę sensus afficiūt, illæ quæ olfactu, quæ auditu, & visu percipiuntur. Multæ itē re ordationes, & spes huiusmodi sunt. Cuius igitur hæ erunt generationes, cùm nullius rei præcesserint indigentiæ, cuius repletiones esse hæ possint? Aduersus eos autem qui probrosas voluptates producunt, dicere quispiā posset non esse ea iucunda. non enim si malè affect s iucunda sunt, icirco absolutè quoq; esse ea iucunda existimandum est: sed ipsis illis tan tummodo: quemadmodum neque salubria, aut dulcia, aut amara, quæ ægrotantibus: neq; alba, quæ lippientibus esse huiusmodi videntur. An ita quoque dici posset, expetendas quidem esse voluptates, non tamen ex his; quemadmodum etiam diuitem esse, expetendum est, sed non ex proditione: & sanum esse item, sed non ex cuiuslibet rei esu. An specie differunt voluptates. quæ enim ex honestis rebus existunt diuersæ ab illis sunt, quæ ex turpibus percipiuntur: neq; fieri potest, vt iusti quispiam uoluptate afficiatur, nisi sit iustus: aut musici, nisi sit musi us: atque in reliquis simili modo. Declarare autē videtur etiam amicus, ab adulatore diuersus cùm sit, nō esse bonum voluptatē: aut voluptates esse specie diuersas. hic enim ad bonum versari , ille ad voluptatem videtur, atque illud probro d atur: hoc laudi est, vtpote cùm ad alia, atq; alia vertentur.

sentur. Nemo pręterea expeteret uel uiuere ita, vt pueri, mente præditus illis uoluptatibus, quā maximè fieri potest, afficeretur, quibus pueri oblectari consueuerunt. uel turpe aliquid agendo ita gaudere, ut nullum unquam dolorē percepturus sit. Et circa multa studium adhiberemus, etiam si nullam afferrent uoluptatē: ut uidere, meminisse, cognoscere, uirtutes habere. quòd si hæc uoluptates necessario consequuntur, nihil refert. expeteremus nanq; ea nihilominus, licèt etiam nulla inde uoluptas exoriretur. Voluptatē igitur neque esse ipsum per se bonum, neq; omnem esse expetendam: nonnullasque esse per se expetibiles, quæ differant aut specie, aut iis à quibus eueniunt; planum uidetur. Ac de iis quidem quæ de uoluptate & dolore feruntur, satis dictum sit.

Quidnam sit uoluptas, & quo modo operationem perficiat. Cap. IIII.

QVidnam autē sit uoluptas, aut qualis, clarius fiet, si disputationem à principio repetamus. Visio enim quocunque tempore esse perfecta uidetur. nulla enim re deficit, quę postea succedens speciem eius perficiat. huic similis quoque uoluptas est. totum si quidem quoddam est: neque ullo in tempore statuere aliquis uoluptatem posset, cuius, si longiore fieret tempore, species perficeretur. Idcirco neque motio est. in tempore enim fit omnis motus, & cuiusdam etiam finis est: ut ædificatio tunc perfecta est, cùm fecit id quod appetit, uel in omni uidelicet tempore, uel in hoc. nam in partibus temporis imperfectæ

omnes,

omnes,& à tota,& inter se sunt specie diuersæ. lapidum siquidem compositio diuersa à columnæ virgatione: atq; hæ utræq; à tēpli extructione differunt. templi enim effectio, cùm nulla res deficiat ad propositū, perfecta est: fundamēti verò, & triglyphi fabrica est imperfecta: quippe cum vtraq; partis sit. Specie igitur differunt. neque fieri potest, vt in quocunq; tempore motionem specie perfectam sumamus, nisi in toto. Simili modo quoq; in ingressione,& cæteris. nam si delatio est motio, quæ alicunde aliquò fit; eius differentiæ sunt secundùm speciem, volatus, ingressus,& saltus, atq; huiusmodi: neq; tm̄ hoc modo, verùm etiam in ingressione ipsa differentia est: nam alicunde & aliquò non idem in stadio & in parte eius est,& in alia, atq; alia parte: neq; percurrere lineam hanc,& illam. nō solùm enim lineam, sed in loco constitutam pertrāsit: in diuerso autem hæc, quàm illa est. Sed accuratiùs de motu alibi iam diximus. Videtur autem non in omni tempore motio esse perfecta: sed pleræq; imperfectæ, & specie differentes: siquidem alicunde aliquò speciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta species est. perspicuum igitur est, & diuersas has inter se esse: & voluptatem quippiam ex ijs esse, quæ integra ac perfecta sunt. Hoc autem ex eo etiam videretur, quòd moueri nisi in tempore quippiam non potest: voluptate autem affici potest. quod enim in ipso Nunc fit, totum quoddam est. Ex his autem manifestum est, non rectè dicere eos qui voluptatem esse motionem, uel generationem asserunt. non enim omnium hęc dicuntur: sed partibilium, & eorum quæ tota minimè sunt.

nam neq; uisionis generatio est, neq; puncti, neq; unitatis. neq; enim horum quippiam motio aut generatio est. igitur nec uoluptatis quoque erit: quippe cùm totum quoddam sit. sed sensus cuiuslibet, cùm circa sensibilem rē operatur. Perfectè autem eius qui benè est affectus circa pulcherrimum ex ijs quæ sensui subijciuntur. tale enim quid maximè esse perfecta operatio videtur. Vtrum autem ipsum sensum, an id in quo ipse est, operari dicamus, nihil intersit. in vnoquoque enim optima eius est operatio, quod optimè affectum est erga præstantissimum ex ijs quæ ipsi subijciuntur. Atque hæc perfectissima esset, ac iucundissima. In omni enim sensu uoluptas est: in omni itē simili modo intellectione & contemplatione. iucundissima autem ea est, quæ perfectissima: at perfectissima eius est, quod bene affectum est erga optimum eorum quæ ipsi subiiciuntur. operationem uerò uoluptas perficit. Non eodem tamen modo & uoluptas perficit, & sensibile, † & sensus, cùm bona sunt. quemadmodum neque sanitas & medicus simili modo in causa sunt, ut sani simus. In unoquoque autem sensu uoluptatem fieri perspicuum est: quippe cùm & uisiones, & auditiones esse iucundas dicamus. patet enim profectò eas uel quàm maximè esse, si & sensus præstantissimus sit, & circa tale quippiam operetur. nam si huiusmodi sunt & quod sentitur, & quod sentit, semp̄ exiitet uoluptas, modò adsit quod agat, & quod afficiatur. Perficit autem operationem uoluptas, non ut habitus quidam, qui inest, sed ut finis superexoriēs: perinde atque uenustas iis qui in flore ætatis constituti sunt. quousq; autem sensibile vel intelligi-

Operationē voluptas p̄ficit.

† a. l. sensum.

telligibile, & id quod iudicat, uel contemplatur tale fuerit, quale esse debet; in operatione inerit uoluptas. cùm enim id & quod ut afficiatur & quod ut efficiat idoneum est, similia sunt, & inter se eodem modo se habent: idem fieri natura consueuit. Quo modo igitur fit, vt nemo assiduè voluptate afficiatur? an defatigatur? omnia enim humana ad assiduè operandum imbecillia sunt. quocirca neque voluptas assiduè euenit: operationem enim consequitur. Nonnulla tamen sunt, quæ cùm noua sunt, oblectāt: postea verò non simili modo, hanc ob causam: quia primùm incitatus animus est, in eorumque operatione intentus, quemadmodum in visu faciunt, qui inspiciunt: postea verò operatio eiusmodi non amplius fit, sed neglecta. vnde etiam voluptas hebetatur. Omnes autem voluptatem appetere propterea vnusquisque existimaret, quia viuere omnes appetunt. vita verò operatio quædam est. Et circa ea vnusquisque & ijs operatur, quæ vel maximè placēt, vt musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atque ita singuli ex cæteris. voluptas verò operationes perficit: & viuere quoque ipsum, quod appetunt. meritò igitur uoluptatem etiam appetunt, quippe quæ viuere ipsum quod expetendum est, perficiat. Vtrum verò vitam ob voluptatem, an voluptatem ob vitam expetamus, in præsentia omittatur. coniuncta enim hæc inter se ita sunt, vt separari nullo modo queant: quippe cùm & sine operatione non fiat voluptas, & operationem omnem voluptas perficiat.

Voluptates inter se specie differre.
Cap. V.

VNde differre etiam specie videntur. quæ enim specie diuersa sunt, à diuersis perfici existimamus, ita siquidem apparẽt. & naturalia, & quæ arte efficiuntur. vt animalia, arbores, pictura, statuę, domus, vas. simili modo quoque diuersas specie operationes à specie differentibus perfici putamus. mentis autem operationes ab ijs quę sunt sensuum, atq; hę inter sese specie differunt. quare etiã quæ ipsas perficiũt voluptates. Constare autem hoc ex eo etiam posset, quòd voluptas vnaquæq; operationi ei affinitate est coniuncta, quã perficit. simul enim operationẽ propria atq; affinis voluptas auget: quippe cùm singula magis iudicẽt, absoluantque exactius qui cum voluptate operãtur. ut qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, & singula magis intelligunt, atq; aduertunt. simili modo musicę studiosi, & ædificandi, & cæteri alij in suo quisque opere proficiunt, dum eo oblectantur, ac gaudent. uoluptates uerò sunt quæ incrementũ exhibẽt. at affinia sunt & propria quæ augẽt. quæ autẽ diuersis specie sunt propria, inter se quoque specie differunt. Magis prętereà inde hoc pateret, quòd uoluptates quę à diuersis eueniũt, operationibus sunt impedimẽto. studiosi enim tibiarum orationibus attendere nequeũt, si tibia canentem quempiam audiuerint, tibiæ cantu magis, quàm præsente operatione oblectati. voluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit, operationem circa orationem corrumpit. Id in cæteris quoque vsu venit, cùm circa duo

simul

simul operatur quispiam: quę enim est iucundior operatio, alteram extrudit: atq; eo magis, quo in uoluptate longius excelluerit: adeo ut ex altera operetur nihil. Atque iccirco fit, ut cũ aliqua re uehementer gaudemus, aliud quid non admodum agamus: cumq; aliis leuiter oblectamur, alia faciamus, ut in theatris bellaria esitant: id tunc maximè faciunt, cùm uiles certatores sunt. Quoniam autẽ propria uoluptas exactè absoluit operationes, diuturnioresq; & meliores reddit: alienæ verò labefactãt, ac perdunt: longè eas inter se distare manifestũ est. Ferè enim alienæ uoluptates id faciunt quod proprij dolores proprij enim dolores operationes corrumpũt. uerbi causa, si alicui uel scribere iniucundum est & molestum, uel ratiocinari, cum dolorem afferat operatio, fit, ut is neq; scribat, neq; ratiocinetur. Ex propriis igitur uoluptatibus, & doloribus contrarium circa operationes contingit. propriæ autem sunt uoluptates, quæ ex operatione aliqua per se existunt. alienæ verò aliæ appellantur, propterea quòd simile quid efficiunt, quod dolor. corrumpunt enim: ueruntamen non simili modo. At verò cum operationes probitate & prauitate differant: & aliæ ex ipsis expetendæ sint, aliæ fugiendę, aliæ neutræ: simili modo uoluptates etiam sese habent: in unaquaq; enim operatione propria voluptas existit, in bona honesta, in praua improba. Nam & cupiditates honestorum laudabiles, turpium uituperabiles sunt. Affiniores autem operationibus sunt voluptates, quæ in ipsis existunt, quàm appetitiones. hæ enim & tẽporibus & natura distinctæ sunt: illæ adeo annexæ operationibus sunt, adeoq; ab ipsis indistinctæ,

ut an

vt an idem cum uoluptate operatio sit, ambiguum esse uideatur. Neque tamen uoluptatem esse mentem, aut sensum putãdum est: est enim absurdum: sed quia non separantur, esse idem quibusdã uidentur. sicut igitur operationes, ita quoq; diuersę voluptates sunt. Visus autem à tactu puritate differt: & auditus & olfactus à gustatu: simili modo quoq; differunt uoluptates: atq; ex his illæ quæ circa mentem existunt: & vtræq; à se mutuo. Esse uerò vnicuique animali propria uoluptas, quemadmodum etiam opus videtur: ea enim est quæ in operatione existit. id in unoquoq; consideranti ita esse apparebit. equi siquidem, & canis, & hominis uoluptas diuersa est. Quemadmodũ Heraclitus inquit, asinos stramentitias paleas magis quàm aurum esse electuros: quippe cum asinis pabulum auro iucundius sit. Ac uoluptates quidem eorum quæ specie diuersa sunt, specie differunt: quæ sunt eorundem, indifferentes esse consentaneũ est. in hominibus tamẽ non parum variant. eadem enim alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibusdam molesta & odiosa, iucunda & amabilia nonnullis sunt, in dulcibus quoq; idẽ euenit. quippe cùm non eadem febricitanti, & sano esse huiusmodi videant: neq; calidũ quippiam imbecillo, & ei qui bono habitu præditus sit. similiter in aliis etiam contingit. Videtur autem in omnibus similibus id esse quod probo uiro apparet. Quòd si hoc rectè dicitur, quemadmodum uidetur, & est: & vniuscuiusque mensura est uirtus, & bonus uir, quatenus est talis: uoluptates quoq; erunt quæ huic uidentur, & iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea uidentur iucunda quæ huic sunt molesta, nihil mirum

Vniuscuiusque mensura est virtus.

mirum esse debet: multæ etenim corruptelæ hominum,& labes contingunt. non sunt nanque iucũda: sed his,atq; ita affectis. Eas igitur quæ sine dubio turpes sunt, non esse dicendas uoluptates, nisi corruptis hominibus,manifestũ est. Ex ijs uerò quæ esse honestæ uidentur, qualis, aut quænam esse hominis dicenda est? an ex operationibus patet, has enim ipsæ uoluptates sequuntur. siue igitur una, siue plures sint perfecti & beati uiri operationes: quæ has perficiunt uoluptates, præcipuè hominis uoluptates esse dicerentur: reliquæ autem secundo loco, & ex parte aliqua, non secus atque operationes.

De felicitate. *Cap. VI.*

CVm dicta autem sint ea,quæ ad uirtutes,& amicitias,& uoluptates spectant: reliquũ est, ut de felicitate figura quadam disseramus, quoniam finem eam humanarum rerum esse statuimus. Si igitur antedicta repetamus, breuior nobis euadet oratio. Diximus eam nõ esse habitum. nam in eo inesset, qui per totam uitam dormiret, & plantæ uitam traduceret, maximisq; infortunijs affligaretur. Quod si hęc non placent, sed magis in operationem quandam ipsa reponenda est, sicut in superioribus est dictum: ex operationibus autem aliæ sunt necessariæ,& ob alia expetendæ,aliæ per se: patet,felicitatem aliquã ex ijs quæ per se, & non ob aliud sunt expetendæ,esse statuẽdam. felicitas enim nullius rei indiga est, sed ex sese ipsa sufficit. Per se autẽ sunt expetendæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiusmodi

Felicitas nullius rei indiga est, sed ex se ipsa sufficit.

modi esse actiones uidetur, quæ ex uirtute fiūt: bona enim & honesta agere ex iis est, quę per se expetuntur. Quin etiam ex lusionibus illæ quæ iucundæ sunt: quippe cùm non ob aliud ipsas eligāt: damnum enim ex ipsis potius quàm vtilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur. Confugiunt autem ad huiusmodi diuersationes plerique eorum qui felices habentur. vnde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diuersationibus sunt vrbani: quippe cùm in ijs quę illi appetunt, sese exhibeant iucundos. indigent autem talibus. Ac uidentur quidem hęc felicia esse, propterea quòd qui in potestatibus constituti sunt, his uacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi homines sunt. non enim in dominatu uirtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestæ operationes existunt. Neque, si isti, quia syncerae & liberalis uoluptatis gustum non habent, ad corporis uoluptates confugiunt; propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, præstantissima esse opinantur. Consentaneum igitur est, vt sicut pueris & viris diuersa esse in precio videntur: ita prauis & bonis quoque videantur. Vnde quemadmodum sæpe dictum est, ea sunt preciosa & iucunda, quę probo uiro huiusmodi sunt. atq; ea maximè expetenda operatio est unicuiq;, quæ ex habitu proprio: probo autem uiro, quæ ex uirtute fit. Non est igitur in lusu felicitas. absurdum enim est lusum esse finem: & negociari, & laborare tota uita ludendi causa. nam omnia, ut ita dicam, præter felicitatē alterius causa expetimus: quippe cum finis ipsa hæc sit. serio autem agere & laborare

lusio-

lusionis causa stultum planè ac puerile admodũ uidetur. Ludere autem vt serio agat quispiã ex Anacharsidis sententia uidetur rectè se habere: quippe cùm lusus requiei similis sit. & cum nequeãt homines assidue operari, requie indigẽt. nõ est igitur finis requies: causa enim operationis fit. At esse ex uirtute uita felix uidetur: hæc autem studiosa & seria est, non in lusu versatur. Meliora, preterea seria & studiosa esse dicimus ridiculis, & ijs quę cum lusu fiunt. Et melioris semper partis, & hominis operationem esse studiosiorem affirmamus. melioris autem operatio prestantior, felicitatique accommodatior iam est. Frui item corporis uoluptatibus quilibet etiam mancipium, non minus quàm optimus posset: mãcipio autem felicitatem tribuit nemo, siquidem neque etiam vitam: non enim in talibus diuersationibus felicitas consistit: sed in operationibus quæ ex uirtute proficiscuntur quemadmodum dictum est prius.

De felicitate contemplatiua. *Cap. VII.*

SI verò felicitas est ex uirtute operatio, cõsentaneum est eam ex illa esse, quę prestantissima est: hæc autem eius erit, quod est optimũ. Siue igitur id intellectus sit, siue aliud quippiã, quod sanè secundùm naturam uidetur principatum obtinere, & præsidere, notioneḿq; habere de honestis, & diuinis rebus; siue diuinum quoddam etiam ipsum sit, siue ex iis quæ in nobis sunt diuinissimum: huius secundùm propriã virtutem operatio, perfecta felicitas esset: quam esse contemplatiuam dictum iam est. Atq; hoc tum cum superius dictis, tum cum ueritate consentiens

sentiens esse uideretur. nam & præstantissima est hæc operatio, quippe cùm ex ijs quæ in nobis sunt, intellectus huiusmodi sit: & ex iis quæ in cognitionem cadunt, illa circa quæ intellectus uersatur. Et præterea assiduissima. contemplari si quidē assiduè magis, quàm operari quippiam possumus. Existimamusq; oportere voluptatem felicitati esse admistam. iucundissima autem ex uirtutis operationibus ea proculdubio est, quæ secundùm sapientiam fit. Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & † nobilitate voluptates uidetur. Consentaneum autem est, scientibus quàm quærentibus iucundiorem uitę traductionem esse. tum sufficiētia quæ dicitur, in contemplatiua maximè est. Nam eorum quidē, quę ad viuendū necessaria sunt, & sapiens & iustus, & cęteri indigent. huiusmodi tamen hominibus cùm abundè res suppetunt, iustus iis indiget erga quos, & quibus cū iustè agat: temperans item simili modo, & fortis, & cæteri singuli. sapiens uerò etiam si per seipsum sit contemplari potest: atque id tanto magis, quanto sapientior fuerit. melius quidem fortasse si adiutores habeat: sufficientissimus tamen ipse est. Sola] præterea ipsa per seipsam amari uidetur: quippe cum ex ea præterquàm quòd contemplatus fuerit quispiā, eueniat nihil. ex agendis autem rebus aut plus, aut minus aliquid prę ter actionem nobis comparamus. Videtur item felicitas in ocio esse. negociis enim distringimur, ut ociemur: & bellū gerimus, ut in pace degamus. Atq; actiuarum quidem uirtutū operationes in ciuilibus, vel bellicis rebus uersātur, quarū actiones negociosæ uidētur. Bellicæ sanè etiā omnino. nemo enim est, qui uel bellū expe-

† a.l. stabilitate.

tat,

tat, uel apparatum bellicũ faciat bellandi causa. sanguinarius enim prorsus quidam esse uideretur, si amicos ea causa sibi hostes redderet, ut pugnę, & cædes orirentur. Ciuilis quoque hominis operatio negotiosa est præter ipsam etiã ciuitatis administrationem, dum potestates & honores sibi & ciuibus comparat, uel etiam felicitatem ipsam, quæ diuersa est à ciuili, quam etiam quærimus, utpote scilicet diuersam. Si igitur ex actionibus quæ secundùm uirtutes fiunt, bellicę & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hę negotiosæ sunt, finemque quendam appetunt, & non per se sunt expetendę; intellectus uerò operatio tum studio præstare; cum contemplatiua sit, tum appetere præter seipsam finem nullum uidetur, habereque uoluptatem propriam, quæ operationem ipsam auget: & sufficientia quoq;, & otiositas, & indefatigabilitas, utpote humana, & quęcunque alia beato attribuuntur, ex hac operatione uidentur existere: perfecta sanè felicitas hæc hominis est, ubi uitę longitudinem perfectam est nacta. nihil enim eorum quę sunt felicitatis, imperfectum est. Ac talis quidem uita præstantior esset, quàm homini conueniat. non enim quatenus homo est, ita uiuet: sed quatenus diuinum quid in ipso inest. quanto autem id pręstat composito, tanto quoq; eius operatio ab operatione distat, quæ ex uirtute alia existit. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominem respiciamus: sic uita quę ex intellectu traducitur, si humana uitæ comparetur, diuina etiam ipsa est. Neq; uerò oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquemque cùm sit homo, humana, & cùm sit mortalis, cogitare mortalia: sed quatenus

licet, immortalem se reddere, omniaq; efficere, vt ex pręstantissimo omnium quę in ipso est, uitam traducat. nam licèt id mole sit paruum: vi tamen, & pretio omnia longo interuallo excellit. Id autem esse etiam vnusquisque uideretur, siquidem pręcipuum, & melius est. quocirca absurdum esset, si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret. Quodque dictum superius est, nunc etiam conueniet. quod enim naturę vniuscuiusque est accommodatum, id præstantissimum, ac iucundissimum vnicuique est. ergo etiam homini vita, quæ ex intellectu traducitur: siquidem maximè id homo est.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. *Cap. VIII.*

HAec igitur etiam felicissima est. Secundò verò loco ea quæ ex alia uirtute existit: quippe cùm operationes, quę ſm ipsam fiunt, humanæ sint. Iusta enim & fortia & cætera ex alijs uirtutibus erga nos mutuò agimus in commercijs, & usibus, actionibusque uarijs, & in affectibus. seruantes quod decorum unicuiq; est. hæc autem humana esse omnia uidentur. Nonnulla verò etiam è corpore videntur euenire: multamque affinitatem cum affectibus habere morum uirtus. Quin etiam prudentia cum morum uirtute, atque hęc cum prudentia coniuncta est. siquidem prudentię principia ex uirtutibus moralibus, rectitudo uerò moralium virtutum ex prudentia existit: at hę connexæ cum affectibus sunt, & circa compositum uersantur. uirtutes verò compositi humanæ sunt, & uita igitur quæ secundum ipsas traducitur, & felicitas

tas huiuſmodi erit. Mentis autem ſeparata eſt. de ipſa enim hoc tantummodo eſt dictum: nam exquiſitè tractare maius eſt, quàm præſenti propoſito conueniat. Videtur verò vel parum uel minus quàm moralis, externarum rerum apparatu indigere, neceſſarijs enim rebus utriſq; eſt opus: atq; id ex æquo eſto: licèt magis circa corpus, & quæ huiuſmodi ſunt, ciuilis laboret. parum enim quid differret. Sed in operationibus longè diſtabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iuſto ad retributiones faciendas pecunijs erit opus: quippe cùm obſcuræ uoluntates ſint: ſimulentque etiam illi, qui iuſti non ſunt, iuſtè agere ſe uelle. fortitudini item potentia, ſi modo quippiam ex uirtute exequi debet: & temperanti poteſtate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quiſpiam eſſe manifeſtus poſſit? Sed quæri conſueuit, utrum electio an actio magis propria uirtutis ſit: cùm in utriſq; conſiſtat virtus. unde manifeſtum eſt in vtriſque id futurum, quod perfectum eſt. ad actiones autem exequendas multis eſt opus: & quò plures & meliores ſunt, eò pluribus. Contemplãti verò nulla huiuſmodi rerum ad operationem quidem indigentia eſt: quin ferè contemplationi eſſe impedimento conſueuerunt. quatenus tamen homo eſt, cum pluribuſque uitam degit, ex uirtute agere proponit. talibus igitur ad humanè ſe gerendum indigebit. Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quandam operationem eſſe, conſtare uel inde poſſet, quòd Deos maximè beatos, & felices eſſe exiſtimamus. Nam quales actiones attribuere eis debemus, iuſtáſne? ſed ridiculi ſanè uiderentur, ſi commercia facerent, & depoſita redderent, atque alia

huiusmodi inter se contraherent. Nunquid fortes? ut formidolosa sustineant periclitenturq;, quia honestum sit? An liberales? sed cui dabunt? absurdum quippe, si etiam ipsis numum, aut tale quippiam adesse dicamus. Nam si temperantes esse eos asseruerimus, quidnam eiusmodi essent? quòd enim prauas cupiditates non habeant, molesta atque inuidiosa laus est. si demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna dijs esse uidebuntur. At uiuere Deos omnes existimant: quare etiam operari. nō enim vt de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui uiuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid restat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, contemplatiua erit: & ex humanis ea erit felicissima, quæ huic maximè est cognata. Argumento illud est, quòd cætera animalia quę tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque sunt. Dijs enim beata tota uita est. hominibus autem eatenus, quatenus similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest. at cæterorum animalium nullum est felix, propterea quòd contemplationis particeps nullo modo est. Quoúsque igitur protenditur contemplatio, eousque etiam felicitas sese extendit: & quibuscunque magis inest contemplatio, ijs magis quoque inesse felicitatem constat: atque illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa contēplatione. ipsa enim per seipsam est pretiosa. Quare felicitas contemplatio quædam est. Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. non enim ad contemplādum natura ex sese sufficit, sed oportet, ut & corpus ualeat, & alimentum, & cætera obsequia suppetant.

Dijs beata tota vita est. hominibus quatenus operationis similitudo in ipsis inest.

petant. Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si absq; externis bonis beatum quempiam esse non liceat. non enim in exuperatione sufficientia consistit, neq; iudicium, neque actio: quippe cùm fieri possit, ut qui etiam terræ & mari non imperat, honesta agat. ex mediocribus siquidem rebus agere ex uirtute unusquisq; posset. Id quod cernere inde euidenter licet, quod priuati homines non minus, imò etiam magis quàm potentes, honesta agere uidentur. Satis igitur est, si tot facultates suppetant. felix enim erit uita eius, qui ex uirtute operatur. Quin & Solō felices rectè fortasse definit: cùm inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerunt instructi, & honestissima egerunt, ut existimabat, modesteque uixerunt. fieri enim potest, vt mediocria possidentes ea agant, quę oportet. Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neq; potentem existimasse: cùm dixit, sibi non esse mirum futurū, si plerisque è uulgo absurdus quispiam esse uideatur: eos enim externis rebus, quarum tantummodo sensum habent, iudicare consueuisse. Sapientū igitur opiniones cum rationibus consentiunt: ac fidem quidem aliquam talia quoq; afferunt: sed verum ipsum tamen in agendis rebus ex factis & uita iudicatur: in his enim præcipua uis consistit. Quocirca antè dicta ita consideranda sunt, ut ad uitam & facta referantur: & si cum factis consentiunt, admittenda: si ab eis discrepant, uerba sunt existimanda. At qui ex intellectu operatur, huncque extollit, atque optimo afficit; is esse Deo carissimus uidetur. nam si aliquam humanarum rerum curam dij habent, sicut uidetur: consentaneum est ipsos re- *Qui Deo carissimus.*

illa quæ optima est, atq; ipsis maximè cógnata, delectari, qui est intellectus: eosq; qui eam maximè amant, & honorant, remunerari. vtpote qui eorum quæ ipsis sunt amica, curam habeãt, recteque & honestè agant. Hæc autem omnia sapienti maxime inesse, obscurum nõ est: is igitur est Deo carissimus: eundemque esse etiam felicissimum uerisimile est. Quare ita quoque efficitur, ut sapiens maximè felix sit.

Perorhatio operis. *Cap. IX.*

NVnquid igitur si de his & virtutibus, præterea etiam de amicitia & uoluptate satis figura dictũ est, finem habere propositum hoc nostrum est existimandum? An quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere: neque igitur in virtute satis est, si eam cognouerimus: sed ut eã habeamus, eaq; vtamur, est enitendum: vel si quo alio modo boni efficimur. Nam si uerba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, ut inquit Theognis, afferrent, oportetque ea comparare. sed videntur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, moresque eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac uerè honestatis studiosos reddere. At plerosque ad probitatem prouocare, non posse. non enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam consueuerunt. nam cùm ex affectu uiuant, proprias uoluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: doloresque oppositos fugiunt: eius autem quod honestum, & uerè iucundum est, cùm id prorsus non degustarint,

gustarint,

guſtarint, ne notionem quidem vllam habent. Eos igitur qui tales ſunt, ad moderationem traducere quæ oratio poſſet? fieri enim nequit, aut facile nõ eſt, vt quæ ex diutino vſu moribus ſunt præoccupata, verbis amoueamus. ſed ſatis fortaſſe eſt, ſi quamuis omnia adſint, quibus probi effici videmur, euadere participes virtutis poſſimus. Fieri autem bonos alij natura, alij conſuetudine, alij doctrina exiſtimant. Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non eſſe, manifeſtum eſt, ſed ex quadã diuina cauſa, ijs qui re vera fortunati ſunt. oratio verò & doctrina videndum eſt nunquid non in omnibus vim habeat, ſed opus ſit, vt præcultus auditoris animus ſit, ad rectè & gaudendum, & odio proſequendum, non ſecus ac terra, quæ ſemen ſit nutritura. non enim audiret orationem dehortantem, neque intelligeret qui ex perturbatione viuit. qui autem ita affectus eſt, diſſuaderi quî poteſt? non enim omnino orationi, ſed vi cedere perturbatio videtur. Oportet igitur mores prius virtuti eſſe accõmodatos, vt & honeſtatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Vt autem à pueritia quis inſtitutione recta ad virtutem inſtruatur, difficile eſt: niſi ſub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter, toleranterque viuere pleriſq;, & præſertim adoleſcentibus iucundum non eſt. quocirca eſt opus vt & educatio & ſtudia cõſtituta legibus ſint: ita enim fiet, vt conſuetudine tractata moleſta eſſe deſinant. Non ſatis tamen fortaſſe eſt, ſi quando adoleſcentes ſunt homines, educationem rectam & curam conſequantur: ſed cùm in viros quoque adulti debeant ipſa hæc exercere, atque aſſueſcere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem vi-

tam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quàm rationi: & mulctis, quàm honestati obediũt. Quapropter sunt, qui legislatores censeant inuitare ad uirtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eò quòd probi ex consuetudine præcipuè obtemperaturi sint: illis uerò qui non parent, suntque natura inertiores, castigationes & pœnas irrogare: qui autem insanabiles sunt, prorsus exterminare. probum enim & qui ad honestatem uiuit, rationi esse obediturum: prauum autem uoluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquiunt, qui uoluptatibus quę amantur, maximè aduersentur. Quòd si, quemadmodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honestè educatum esse, atque assuetum oportet; deinde ita in honestis studijs uiuere, & neque inuitum, neque sponte praua agere: id autem fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine uim habente uita traduceretur: paterna quidem iussio neque vim, neque necessitatem habet: sicque omnino uiri unius, nisi rex, aut talis aliquis sit. at lex, cùm ex prudentia quadam ex mente profecta oratio sit, cogendi uim habet. Atque homines quidem qui appetitionibus aduersantur, etiam si rectè id faciant, plerique odio prosequuntur. at lex cùm probitatem iubet, odio non est. In sola uerò Lacedæmoniorum ciuitate cum paucis educationis & studiorum habuisse curam legislator uidetur: in plerisq; alijs neglecta hæc fuerunt: uiuitque unusquisq; sicut uult, Cyclopum more, filijs dans iura suis & uxori. Pręstantissimum quidem est, ut curam publicam & rectam habeamus, atque id facere possimus: si ta-

men

men publicè id negligatur; conuenire unicuiq; uidetur, ut liberis suis & amicis ad uirtutem conducat, uel conducere saltem proponat. Maximè autem id posse facere uideretur ex ijs, quę dicta sunt, is qui ad leges erendas idoneus euaserit. per leges enim uidelicet curæ publicæ, atq; honestæ per honestas fieri consueuerunt. Scriptæ'ne sint an non scriptæ, interesse nihil uidetur: neq; unúsne an multi per eas instituantur. quemadmodum neque in musica, & exercitatoria, cæterisque alijs studijs. Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus paternę orationes, & mores, ualent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippe cùm affecti erga parentes iamdudum, atq; obtemperantes natura sint. Adde, quod priuatæ educationes à publicis differunt, non secus atque in medicina. cùm enim uniuersaliter febricitanti inedia, & quies cōferat: alicui tamen forte non ita conducit: & pugillandi artifex non omnibus fortasse eandem pugnam imponit. Videnturq; magis exactè absolui singula, si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est, unusquisque consequitur. Sed curam optimè adhiberet quidem † singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & unusquisque alius, qui uniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus cōducat: cōmunium enim rerum scientię & dicuntur, & sunt: nihil tamen fortasse uetat, quominus unius alicuius rei, licèt scientia præditus non sit, curam habere quispiam possit: qui modò quæ in unaquaque re accidant, experientia diligenter obseruarit. Quemadmodum etiam medici nonnulli optimi esse sibi ipsis uidentur, qui alteri ferre opem

† *a. l. uniuersalibus.*

nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuersale videtur esse procedendum, atque id quomodo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est. Ac fortasse ei qui vult siue multos, siue paucos diligētia ac studio meliores reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possumus. quamcunque enim & prius latam rectè disponere cuiuslibet non est: sed si modo est cuiuspiam, est scientis. sicut in equestri arte, & reliquis, quarum cura aliqua & prudētia est. Post hæc igitur considerandum, vnde aut quomodo ad leges ferendas fieri idoneus quispiam possit. an sicut in cęteris fit, ex ciuilibus? An nō simile quid in ciuili & reliquis scientijs & facultatibus apparet? quippe cùm in cæteris ijdem facultates tradant qui ex eis operantur: vt medici, & pictores. ciuiles autem res rhetores docere profiteantur, cùm tamē nemo ex ipsis eas agat, sed illi tantùm qui rempublicam gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quàm intellectione id agunt Nam neq; scribere neq; dicere de huiusmodi rebus conspiciuntur: cùm tamen fortasse id præclarius fuerit, quàm iudiciales & deliberatiuas orationes cōficere. Neque ciuiles vel filios suos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat sanè consentaneum, si modo potuissent. neque enim ciuitatibus melius quicquā reliquissent: neq; vel sibi vel carissimis quibusq; adesse quicquam quàm huiusmodi facultatem maluissent. Non parum tamen cōferre experientia videtur: non enim ex ciuili consuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, vt qui de ciuili facultate

cultate cognoscere appetunt, ijs opus insuper experientia sit. At rhetores ij, qui hæc profitentur, valde procul abesse ab ea docenda videntur. neque enim omnino qualisnam ea sit, & circa quæ versetur, sciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorem eam esse statuerent: neq; legum institutionem facilem esse existimarent, cùm approbatas leges collegerit quispiam, posse inde optimas eligi asserentes: quasi electio ea perspicacitate non indigeat, & iudicare rectè maximum non sit. Non secus atque in musica euenit: periti nanque in singulis opera rectè iudicant: & quibus, aut quomodo perficiantur, quæ debent: qualia item qualibus consonent, cognoscere consueuerunt: imperitis verò satis est, si benéne, an malè factum opus sit, eos non lateat, sicut in pictura. Leges enim ciuilibus operibus similes sunt. Quomodo igitur ex his ad legumlationẽ idoneus euadere, aut optimas quasque iudicare quispiam posset? Nam neque ex scriptis ad medendum idonei fieri videntur: cùm tamen in his non solùm curationes, sed quomodo etiam & sanari queant homines, & curatio adhibenda sit vniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sanè sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt. Fortasse igitur legũ quoq; & rerum publicarum collectiones ijs, qui contemplari possunt, & iudicare quidnam rectè, aut contrà sese habeat, aut qualia qualibus conueniant, utiles essent. at qui sine habitu talia pertractãt, ijs iudicare quidem rectè nõ licet, nisi fortuito. perspicaciores tamen ad ea forsitan efficerentur. Cùm itaque antiquiores negotium de legumlatióne inperuestigatum prætermiserint: melius

fortasse

fortasse est, ut nos ipsi id consideremus: atque omnino de republica: ut pro uiribus philosophia, quæ ad humanas res spectat, perficiatur. Quocirca primùm siquid à ueteribus rectè dictum est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea considerabimus, quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt & conseruant; quasque ob causas aliæ bene, aliæ econtrario administrentur. [His enim consideratis, quænam optima respublica sit, & quomodo vnaquæque instituta, quibusque legibus & moribus vtens; magis perspicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Librorum Decem Moralium Nicomachiorum, finis.

Etsi hos Moralium Nicomachiorum libros, ex Aristot. verbis, Politicorum libri subsequi debere videntur: tamen quoniam & alijs eius nomine libri de moribus pertractantes inueniuntur: eos omnes, ne Moralis Philosophiæ fieret interruptio, ante illos de Repub. collocasse opportunum visum est.

ARISTO-

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS, MAGNORVM Moralium.

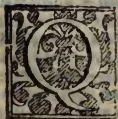
LIBER PRIMVS.

Georgio Valla Placentino interprete.

SVMMAE LIBRI.

De bono. De virtute in genere. De ultroneo, ac alijs, quæ ad ipsum spectant. De virtutum speciebus. De veritate, ac ijs, quibus ipsam consectamus.

De virtute agendum esse: & Antiquorum de ea afferuntur opiniones. Cap. I.

Voniam de pertinētibus ad mores dicere cōstituimus, primùm cuiusnam rei pars sit mos, ducimus considerandum. Vt igitur paucis absoluam, non rei alius videtur pars esse, quàm ciuilis. Atqui ciuilibus in rebus citra quempiam qualem esse, effici nihil potest, qualem inquam, vt studiosum esse, ac probum, studiosum

diosum porrò esse, idem quòd virtutes habere. Quòd si quispiam ciuilibus in rebus solers esse debeat, eundem moris studiosum esse oportet. Apparet itaq; rei ciuilis, omne negocium quod circa mores est, partem esse atq; principium: vt in totum iure mihi videatur habere appellationem negotium atq; tractatio, nõ moralem, sed ciuilem. Expedit itaq; (vt est videre) de virtute primum dicere, & quid sit, & ex quibus constet. nec enim ferè vtile fuerit virtutem quidẽ nosse, vt verò sit, ac ex quibus, negligere: quãdoquidem ex quibus sit coniectare, nedũ vt norimus quid sit, consyderandum. simul enim nosse volumus, ac huiusmodi nos esse. At nequaquã facere poterimus, nisi ex qbus, & quomodo sit percalluerimus. Scire igitur quid sit virtus, necesse est. siquidem & ex quibus sit, & quomodo, scitu haudquaquã facile est ignoranti quid sit, quemadmodum in scientijs. Verùm ne latere quidem nos oportet, si qui de his priùs disseruere. Primum igit Pythagoras de virtute dicere aggressus est, quanquam non rectè, virtutes siquidẽ ad numeros referendo, suam virtutum nõ fecit inspectionem, nec enim iustitia est numerus pariter par. Cui succedens Socrates de hac re melius pleraq; disseruit: sed ne ipse quidem rectè, quoniam virtutes scientias efficiebat: quod fieri nullo modo potest. Cunctæ siquidem scientiæ cum ratione: at qui ratio in solo animæ gignitur intellectu: quocirca virtutes omnes in animæ parte rationali efficiantur, necesse est. Euenit itaq; vt qui uirtutes scientias faciat, irrationalem animæ partem extinguat; quod faciendo, affectum ac morem perimat. Quamobrem non rectè hoc modo uirtutes amplexus est.

Postea

Postea demum Plato animam in partem quę teneret rationem,& in eam quæ esset rationis expers,rectè distribuit: redditque suas utrique uirtutes,quatenus hęc, probè: reliqua uerò, neutiquam rectè, quandoquidem virtutem cum tractatione quæ de bono per se esset,admiscuit: nō equidem rectè,quia non peculiare,& suum:neq; enim de eo quod est, ac de uero differentem, de virtute dicere oportuit: illi siquidem nihil est cū hoc commune. Tanta igitur illi, & hoc modo amplexi sunt.

De bono in communi. *Cap. II.*

DEinceps ergo nobis coniectandum, quidnam de his dicendum fuerit. Intuendum igitur est in primis, scientię omnis atq; facultatis finē esse aliquem,idq; per se bonū. nulla siquidem scientia, facultas nulla mali causa est. Quòd si facultatum omnium bonus est finis, non dubium quinetiam optimæ sit optimus: atqui ciuilis optima est facultas: igitur ipsius finis bonus. De bono itaq; (vt uidetur) nobis dicendum est. At de bono non in uniuersum, sed nobis bono. neq; enim Deorum bonum agendum est, quemadmodum de eo alia habenda fuerit oratio.& consideratio nunc sit aliena. De nobis itaque bono dicendum est. De quo sanè disserendum in primis est, quónam dicatur modo. neque enim simplex atque vnum est, quandoquidem dicitur bonum, aut quod in unoquoq; est optimū,id uerò suapte natura deligibile: aut cuius participatione alia sunt bona,id nimirum idea boni est An igitur de boni idea loqui oportet? An non? atqui vt commune,quod est in omnibus

nibus bonum. aliud enim ab ipſa idea videri debet, ſiquidē ſeparatile id per ſeſe eſt, quod idea: commune verò in cunctis exiſtit, nō vtiq; idem quod ſeparatile. nec enim vnquam ſeparatile, & per ſeſe agnatam vim habens, in cunctis fuerit. Nunquid igitur de hoc nobis differendum bono, quod in omnibus exiſtit? An non? quid ita? nempe quoniam id commune eſt, vt definitio & inductio: definitionem autem oportet cuiuſlibet referre eſſentiam, ſeu bonū, ſeu malum ſit, ſeu quiduis aliud, refert certè definitio, vt eiuſmodi bonum in vniuerſum eſt, non quatenus ipſum per ſeſe deligibile. Verùm quod in cunctis exiſtit, definitioni eſt ſimile. definitio certè ait bonum eſſe quippiam, quod neq; ſcientia, neque facultas vlla dicit. neq; enim finem ſuum aſſerit bonum eſſe, verùm id alterius eſt inſpicere facultatis, quandoquidem neq; medicus, neque ædificator refert, hic quidem ſanitatem eſſe bonam, ille verò domum; ſed hic quidem quod ſanitatem prætendat, & quemadmodum faciat, ille verò domum. Non dubium igitur, quin ne rei ciuili quidem de cōmuni bono dicendum ſit: vna ſiquidem & hæc reliquarum ſciētiarum eſt. Atqui hoc nullius eſt dicere aut facultatis, aut ſcientiæ, vt de fine, ne quidē igitur rei ciuilis, quod de communi bono eſt dicere, eò, quòd per definitionem eſt. Verùm enimuero neque de eo, quod per inductionem commune: quid ita? quòd, cùm voluerimus particulariter aliquod bonum demonſtrare, aut definitione demonſtramus, vt ratio eadem congruat ei quod per ſe bonū, & ei quod bonum eſſe demonſtrare voluerimus: aut inductione, ſicut cùm velimus magnanimitatē bonū eſſe demon-

 ſtrare,

ſtrare, dicimus, nimirum iuſtitia bonum eſt, & fortitudo, ac omnino virtutes: magnanimitas autem virtus eſt: ergo & magnanimitas bonũ. Non igitur de communi per inductionem bono rei ciuili dicendum eſt: quòd eadem contingere non poſſunt huic, & per definitionem communi bono: nam quod bonum, hinc etiam dicet: Manifeſtum igitur de optimo bono dicēdum eſſe, eoq; quod nobis optimum ſit. In totum autem viderit quiſpiam non vnius eſſe ſcientiæ, aut facultatis de vniuerſali bono cōſiderare. Cur ita? nempe quòd bonum eſt in omnibus prædicamētis. nam in quo, in quali, in quanto, in quādo, in ad aliquid, ac prorſus in omnibus. Cæterùm Quando bonum in medicina, medicus nouit: at in gubernatoria, gubernator: & in ſingulis ſinguli. Quando ſecandum quidē ſit, nouit medicus: at quando nauigandum, gubernator. In qualibet vtique Qñ bonũ, quiuis quod propter ſe cognouerit. neq; enim medicus quod in gubernatoria bonum Quando cognouerit: neque gubernator, quod in medicina. Ne igitur quidem hoc modo de communi bono dicendũ eſt, ſiquidem Quando, in cunctis commune eſt, ſimiliter etiam quod ad aliquid bonũ, ac quod in alijs prędicamentis, commune eſt omnibus. Atqui nullius eſt facultatis, aut ſcientiæ dicere de eo bono quod in vnaquaq; eſt: ne igitur quidem rei ciuilis eſt dicere de communi bono, de bono igitur, ac de optimo, atq; nobis optimo. Cæterùm, cùm qui velit quippiam demōſtrare, minimè apertis non oportet exemplis vti; ſed vbi obſcura aperienda ſint, manifeſtis, ac in eis quæ ſub intelligentiam cadunt, ſenſibilibus: ea ſiquidem ſunt apertiſſima. Cum igitur de bono

dicere quispiam tentauerit, de idea neutiquam dicendum est: tametsi de idea dicendum existimem, vbi de bono dicant. Aiunt nanque de maximè bono esse disserendum: at id vnumquodq; præcipuè tale est, vt præcipuè sit bonum idea, vt opinantur. huiusmodi certè oratio fortassis vera. verùm neutiquam ciuilis scientia vel facultas, de qua in præsentia nobis est oratio, de hoc per se bono, sed nobis bono. Nulla siquidē scientia aut facultas de fine loquitur, quòd sit bonū. & proinde, ne quidem res ciuilis; ideo non de bono, quod iuxta ideam est, loquitur. Verum fortassis ait, hoc per se bono vtendum esse principio, ab eo progrediendo ad singula. In quo ne ita quidem rectè, expedit siquidem, sua cuiuslibet sumere principia. absurdum enim sit, volenti ostendere triangulum duobus rectis æquales habere angulos, sumere principium eiusmodi, anima immortalis est: neq; enim hoc propriū: oportet siquidem principium suū esse eius rei, qua de agatur, atque coniunctum. nunc verò absque hoc quid anima sit immortalis, demonstrauerit quispiam duobus rectis æquales habere triangulum, itidem & de bonis est inspicere alia citra ideam boni, proinde proprium non est huius per se boni principium. Ac ne quidem Socrates rectè sciētias virtutes faciebat. Is enim nihil incassum & temerè esse arbitratus est, ex eo autem quod est, virtutes esse scientias, ei eueniebat virtutes esse frustra, quid ita? In scientijs nimirum contingit pariter nosse scientiam quid est, & scitum esse. nam siquis norit quid sit medicina, is confestim est medicus, similiter etiam in alijs scientijs. At in virtutibus non idem est. neq; enim si quis nouerit quid sit iu-

stitia,

ſtitia, continuò etiam iuſtus eſt: itidē & in aliis. Euenit igitur, & temerè uirtutes eſſe, & non eſſe ſcientias.

Quot modis dicatur bonum. *Cap. III.*

AT quoniam de his nobis diſſerendum eſt, annitamur bonū dicere, quot dicatur modis. Sunt nimirum bonorū alia honorabilia, laudabilia alia, potentię alia. honorabile huiuſmodi dico, quod diuinum, quod melius, vt anima, menſque eſt, quod antiquius, quod principium, & alia id genus. Honorabilia certè, in quibus honor: talia ſiquidem omnia honor comes conſequitur. igitur etiam uirtus honorabile bonum eſt, quando ab ipſa probus quiſpiam gignitur, is nanque in uirtutis penetrat habitum. At laudabilia, vt virtutes: ab ipſarū nanque actionibus laus emergit. Quæ verò potentiæ, vt dominatus, opulentia, robur, pulchritudo, iis nanq; bonus benè, vt malus malè vti potuerit; ideo etiam potentię eiuſmodi bona nuncupantur, bona certè ſunt: vſū ſiquidem ipſorum boni non utique mali approbantur, id genus nimirū bonis euenit: ortus cauſam ipſorum eſſe fortunam. à fortuna nanque & opulentia, & dominatus eſt, & quæcunque prorſus in poteſtatis ordinem perueniunt. Reliquū porrò ac quartum inter bona eſt ſalubre, etiam bonum efficiens, ſicut exercitiū ſanitatis, ac ſi id genus eſt aliud. Verùm aliam quoque ſubeunt bona diſtributionem. Vt bonorum quędam prorſus & omnifariam ſunt eligibilia, quædam uerò non. Veluti iuſtitia, aliæque uirtutes, omnifariam & omnino ſunt eligibiles: at robur, & opulētia, poten-

illa quæ optima est, atq; ipsis maximè cógnata, delectari, qui est intellectus: eosq; qui eam maximè amant, & honorant, remunerari. vtpote qui eorum quæ ipsis sunt amica, curam habeát, rectèque & honestè agant. Hæc autem omnia sapienti maxime inesse, obscurum nõ est: is igitur est Deo carissimus: eundemque esse etiam felicissimum uerisimile est. Quare ita quoque efficitur, ut sapiens maximè felix sit.

Peroratio operis. *Cap. IX.*

NVnquid igitur si de his & virtutibus, præterea etiam de amicitia & uoluptate satis figura dictũ est, finem habere propositum hoc nostrum est existimandum? An quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere: neque igitur in virtute satis est, si eam cognouerimus: sed ut eã habeamus, eaq; vtamur, est enitendum: vel si quo alio modo boni efficimur. Nam si uerba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, ut inquit Theognis, afferrent, oportetque ea comparare: sed videmur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, moresque eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac uerè honestatis studiosos reddere. At plerosque ad probitatem prouocare, non posse. non enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam consueuerunt. nam cùm ex affectu uiuant, proprias uoluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: doloresque oppositos fugiunt: eius autem quod honestum, & uerè iucundum est, cùm id prorsus non degustarint,

gustarint, ne notionem quidem vllam habent. Eos igitur qui tales sunt, ad moderationem traducere quæ oratio posset? fieri enim nequit, aut facile nō est, vt quæ ex diutino vsu moribus sunt præoccupata, verbis amoueamus. sed satis fortasse est, si quamuis omnia adsint, quibus probi effici videmur, euadere participes virtutis possimus. Fieri autem bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina existimant. Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non esse, manifestum est, sed ex quadā diuina causa, ijs qui re vera fortunati sunt. oratio verò & doctrina videndum est nunquid non in omnibus vim habeat, sed opus sit, vt præcultus auditoris animus sit, ad rectè & gaudendum, & odio prosequendum, non secus ac terra, quæ semen sit nutritura. non enim audiret orationem dehortantem, neque intelligeret qui ex perturbatione viuit. qui autem ita affectus est, dissuaderi quî potest? non enim omnino orationi, sed vi cedere perturbatio videtur. Oportet igitur mores prius virtuti esse accōmodatos, vt & honestatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Vt autem à pueritia quis institutione recta ad virtutem instruatur, difficile est: nisi sub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter, toleranterque viuere plerisq;, & præsertim adolescentibus iucundum non est. quocirca est opus vt & educatio & studia cōstituta legibus sint: ita enim fiet, vt consuetudine tractata molesta esse desinant. Non satis tamen fortasse est, si quando adolescentes sunt homines, educationem rectam & curam consequantur: sed cùm in viros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem vi-

tam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quàm rationi: & mulctis, quàm honestati obediũt. Quapropter sunt, qui legislatores censeant inuitare ad uirtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eò quòd probi ex consuetudine præcipuè obtemperaturi sint: illis uerò qui non parent, suntque natura inertiores, castigationes & pœnas irrogare: qui autem insanabiles sunt, prorsus exterminare. probum enim & qui ad honestatem uiuit, rationi esse obediturum: prauum autem uoluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquiunt, qui uoluptatibus quę amantur, maximè aduersentur. Quòd si, quemadmodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honestè educatum esse, atque assuetum oportet; deinde ita in honestis studijs uiuere, & neque inuitum, neque sponte praua agere: id autem fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine uim habente uita traduceretur: paterna quidem iussio neque vim, neque necessitatem habet: sicque omnino uiri unius, nisi rex, aut talis aliquis sit: at lex, cùm ex prudentia quadam ex mente profecta oratio sit, cogendi uim habet. Atque homines quidem qui appetitionibus aduersantur, etiam si rectè id faciant, plerique odio prosequuntur. at lex cùm probitatem iubet, odio non est. In ipsa uerò Lacedæmoniorum ciuitate cum paucis educationis & studiorum habuisse curam legislator uidetur: in plerisq; alijs neglecta hæc fuerunt: uiuitque unusquisq; sicut uult, Cyclopum more, filijs dans iura suis & uxori. Pręstantissimum quidem est, ut curam publicam & rectam habeamus, atque id facere possimus: si tamen

men publicè id negligatur; conuenire unicuiq; uidetur, ut liberis suis & amicis ad uirtutem conducat, uel conducere saltem proponat. Maximè autem id posse facere uideretur ex ijs, quę dicta sunt, is qui ad leges erendas idoneus euaserit. per leges enim uidelicet curæ publicæ, atq; honestæ per honestas fieri consueuerunt. Scriptæ'ne sint an non scriptæ, interesse nihil uidetur: neq; unúsne an multi per eas instituantur. quemadmodum neque in musica, & exercitatoria, cæterisque alijs studijs. Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus paternę orationes, & mores ualent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippe cùm affecti erga parentes iamdudum, atq; obtemperantes natura sint. Adde, quod priuatæ educationes à publicis differunt, non secus atque in medicina. cùm enim uniuersaliter febricitanti inedia, & quies cōferat: alicui tamen forte non ita conducit: & pugillandi artifex non omnibus fortasse eandem pugnam imponit. Videnturq; magis exactè absolui singula, si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est, unusquisque consequitur. Sed curam optimè adhiberet quidem † singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & unusquisque alius, qui uniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus cōducat: cōmunium enim rerum scientię & dicuntur, & sunt: nihil tamen fortasse uetat, quominus unius alicuius rei, licèt scientia præditus non sit, curam habere quispiam possit: qui modò quæ in unaquaque re accidant, experientia diligenter obseruarit. Quemadmodum etiam medici nonnulli optimi esse sibi ipsis uidentur, qui alteri ferre opem

† *a. l. vniuersalibus.*

nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuersale videtur esse procedendum, atque id quomodo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est. Ac fortasse ei qui vult siue multos, siue paucos diligētia ac studio meliores reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possumus. quamcunque enim & prius latam rectè disponere cuiuslibet non est: sed si modo est cuiuspiam, est scientis. sicut in equestri arte, & reliquis, quarum cura aliqua & prudētia est. Post hæc igitur considerandum, vnde aut quomodo ad leges ferendas fieri idoneus quispiam possit. an sicut in cęteris fit, ex ciuilibus? An nō simile quid in ciuili & reliquis scientijs & facultatibus apparet? quippe cùm in cæteris ijdem facultates tradant qui ex eis operantur: vt medici, & pictores. ciuiles autem res rhetores docere profiteantur, cùm tamē nemo ex ipsis eas agat, sed illi tantùm qui rempublicam gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quàm intellectione id agunt Nam neq; scribere neq; dicere de huiusmodi rebus conspiciuntur: cùm tamen fortasse id præclarius fuerit, quàm iudiciales & deliberatiuas orationes cōficere. Neque ciuiles vel filios suos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat sanè consentaneum, si modo potuissent. neque enim ciuitatibus melius quicquā reliquissent: neq; vel sibi vel carissimis quibusq; adesse quicquam quàm huiusmodi facultatem maluissent. Non parum tamen cōferre experientia videtur: non enim ex ciuili consuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, vt qui de ciuili fa-

cultate

cultate cognoscere appetunt, ijs opus insuper experientia sit. At rhetores ij, qui hæc profitentur, valde procul abesse ab ea docenda videntur. neque enim omnino qualisnam ea sit, & circa quæ versetur, sciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorem eam esse statuerent: neq; legum institutionem facilem esse existimarent; cùm approbatas leges collegerit quispiam, posse inde optimas eligi asserentes: quasi electio ea perspicacitate non indigeat, & iudicare rectè maximum non sit. Non secus atque in musicâ euenit: periti nanque in singulis opera rectè iudicant: & quibus, aut quomodo perficiantur, quæ debent: qualia item qualibus consonent, cognoscere consueuerunt: imperitis verò satis est, si benéne, an malè factum opus sit, eos non lateat, sicut in pictura. Leges enim ciuilibus operibus similes sunt. Quomodo igitur ex his ad legumlationẽ idoneus euadere, aut optimas quasque iudicare quispiam posset? Nam neque ex scriptis ad medendum idonei fieri videntur: cùm tamen in his non solùm curationes, sed quomodo etiam & sanari queant homines, & curatio adhibenda sit vniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sanè sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt. Fortasse igitur legũ quoq; & rerum publicarum collectiones ijs, qui contemplari possunt, & iudicare quidnam rectè, aut contrà sese habeat, aut qualia qualibus conueniant, utiles essent. at qui sine habitu talia pertractãt, ijs iudicare quidem rectè nõ licet, nisi fortuito. perspicaciores tamen ad ea forsitan efficerentur. Cùm itaque antiquiores negotium de legumlatióne imperuestigatum prætermiserint: melius fortasse

fortasse est, ut nos ipsi id consideremus: atque omnino de republica: ut pro uiribus philosophia, quæ ad humanas res spectat, perficiatur. Quocirca primùm siquid à ueteribus rectè dictum est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea considerabimus, quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt & conseruant; quasque ob causas aliæ bene, aliæ econtrario administrentur. [His enim consideratis, quænam optima respublica sit, & quomodo vnaquæque instituta, quibusque legibus & moribus vtens; magis perspicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Librorum Decem Moralium Nicomachiorum, finis.

Etsi hos Moralium Nicomachiorum libros, ex Aristot. verbis, Politicorum libri subsequi debere videntur: tamen quoniam & alijs eius nomine libri de moribus pertractantes inueniuntur: eos omnes, ne Moralis Philosophiæ fieret interruptio, ante illos de Repub. collocasse opportunum visum est.

ARISTO-

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS, MAGNORVM Moralium.

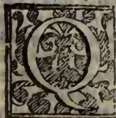
LIBER PRIMVS.

Georgio Valla Placentino interprete.

SVMMAE LIBRI.

De bono. De virtute in genere. De ultroneo, ac alijs, quæ ad ipsum spectant. De virtutum speciebus. De veritate, ac ijs, quibus ipsam coniectamus.

De virtute agendum esse: & Antiquorum de ea afferuntur opiniones. Cap. I.

Voniam de pertinẽtibus ad mores dicere cõstituimus, primùm cuiusnam rei pars sit mos, ducimus considerandum. Vt igitur paucis absoluam, non rei alius videtur pars esse, quàm ciuilis. Atqui ciuilibus in rebus citra quempiam qualem esse, effici nihil potest, qualem inquam, vt studiosum esse, ac probum, studiosum

diosum porrò esse, idem quòd virtutes habere. Quòd si quispiam ciuilibus in rebus solers esse debeat, eundem moris studiosum esse oportet. Apparet itaq; rei ciuilis, omne negocium quod circa mores est, partem esse atq; principium: vt in totum iure mihi videatur habere appellationem negotium atq; tractatio, nō moralem, sed ciuilem. Expedit itaq; (vt est videre) de virtute primum dicere, & quid sit, & ex quibus constet. nec enim ferè vtile fuerit virtutem quidē nosse, vt verò sit, ac ex quibus, negligere: quādoquidem ex quibus sit coniectare, nedū vt norimus quid sit, consyderandum. simul enim nosse volumus, ac huiusmodi nos esse. At nequaquā facere poterimus, nisi ex qbus, & quomodo sit percalluerimus. Scire igitur quid sit virtus, necesse est. siquidem & ex quibus sit, & quomodo, scitu haudquaquā facile est ignoranti quid sit, quemadmodum in scientijs. Verùm ne latere quidem nos oportet, si qui de his prius disseruere. Primum igit Pythagoras de virtute dicere aggressus est, quanquam non rectè, virtutes siquidē ad numeros referendo, suam virtutum nō fecit inspectionem, nec enim iustitia est numerus pariter par. Cui succedens Socrates de hac re melius pleraq; differuit: sed ne ipse quidem rectè, quoniam virtutes scientias efficiebat; quod fieri nullo modo potest. Cunctæ siquidem scientiæ cum ratione: at qui ratio in solo animæ gignitur intellectu: quocirca virtutes omnes in animæ parte rationali efficiantur, necesse est. Euenit itaq;, vt qui uirtutes scientias faciat, irrationalem animæ partem extinguat; quod faciendo, affectum ac morem perimat. Quamobrem non rectè hoc modo uirtutes amplexus est.

Postea

Postea demum Plato animam in partem quę teneret rationem, & in eam quæ esset rationis expers, rectè distribuit: redditque suas utrique virtutes, quatenus hęc, probè: reliqua uerò, neutiquam rectè, quandoquidem virtutem cum tractatione quæ de bono per se esset, admiscuit: nō equidem rectè, quia non peculiare, & suum: neq; enim de eo quod est, ac de uero differentem, de virtute dicere oportuit: illi siquidem nihil est cū hoc commune. Tanta igitur illi, & hoc modo amplexi sunt.

De bono in communi. *Cap. II.*

DEinceps ergo nobis coniectandum, quidnam de his dicendum fuerit. Intuendum igitur est in primis, scientię omnis atq; facultatis finē esse aliquem, idq; per se bonū. nulla siquidem scientia, facultas nulla mali causa est. Quòd si facultatum omnium bonus est finis, non dubium, quinetiam optimæ sit optimus: atqui ciuilis optima est facultas: igitur ipsius finis bonus. De bono itaq; (vt uidetur) nobis dicendum est. At de bono non in uniuersum, sed nobis bono. neq; enim Deorum bonum agendum est, quemadmodum de eo alia habenda fuerit oratio. & consideratio nunc sit aliena. De nobis itaque bono dicendum est. De quo sanè disserendum in primis est, quónam dicatur modo. neque enim simplex atque vnum est, quandoquidem dicitur bonum, aut quod in unoquoq; est optimū, id uerò suapte natura deligibile: aut cuius participatione alia sunt bona, id nimirum idea boni est An igitur de boni idea loqui oportet? An non? atqui vt commune, quod est in omnibus

nibus bonum. aliud enim ab ipsa idea videri debet, siquidē separabile id per sese est. quod idea: commune verò in cunctis existit, nō vtiq; idem quod separabile. nec enim vnquam separabile, & per sese agnatam vim habens, in cunctis fuerit. Nunquid igitur de hoc nobis differendum bono, quod in omnibus existit? An non? quid ita? nempe quoniam id commune est, vt definitio & inductio: definitionem autem oportet cuiuslibet referre essentiam, seu bonū, seu malum sit, seu quiduis aliud, refert certè definitio, vt eiusmodi bonum in vniuersum est, non quatenus ipsum per sese deligibile. Verùm quod in cunctis existit, definitioni est simile. definitio certè ait bonum esse quippiam, quod neq; scientia, neque facultas vlla dicit. neq; enim finem suum asserit bonum esse, verùm id alterius est inspicere facultatis, quandoquidem neq; medicus, neque ædificator refert, hic quidem sanitatem esse bonam, ille verò domum; sed hic quidem quod sanitatem prætendat, & quemadmodum faciat, ille verò domum. Non dubium igitur, quin ne rei ciuili quidem de cōmuni bono dicendum sit: vna siquidem & hæc reliquarum sciētiarum est. Atqui hoc nullius est dicere aut facultatis, aut scientiæ, vt de fine, ne quidē igitur rei ciuilis, quod de communi bono est dicere, eò, quòd per definitionem est. Verùm enimuero neque de eo, quod per inductionem commune: quid ita? quòd, cùm voluerimus particulariter aliquod bonum demonstrare, aut definitione demonstramus, vt ratio eadem congruat ei quod per se bonū, & ei quod bonum esse demonstrare voluerimus: aut inductione, sicut cùm velimus magnanimitatē bonū esse demonstrare,

ſtrare, dicimus, nimirum iuſtitia bonum eſt, & fortitudo, ac omnino virtutes: magnanimitas autem virtus eſt: ergo & magnanimitas bonũ. Non igitur de communi per inductionem bono rei ciuili dicendum eſt: quòd eadem contingere non poſſunt huic, & per definitionem communi bono: nam quod bonum, hinc etiam dicet. Manifeſtum igitur de optimo bono dicẽdum eſſe, eoq; quod nobis optimum ſit. In totum autem viderit quiſpiam non vnius eſſe ſcientiæ, aut facultatis de vniuerſali bono cõſiderare. Cur ita? nempe quòd bonum eſt in omnibus prædicamẽtis. nam in quo, in quali, in quanto, in quãdo, in ad aliquid, ac prorſus in omnibus. Cæterùm Quando bonum in medicina, medicus nouit: at in gubernatoria, gubernator: & in ſingulis ſinguli. Quando ſecandum quidẽ ſit, nouit medicus: at quando nauigandum, gubernator. In qualibet vtique Qñ bonũ, quiuis quod propter ſe cognouerit. neq; enim medicus quod in gubernatoria bonum Quando cognouerit: neque gubernator, quod in medicina. Ne igitur quidem hoc modo de communi bono dicendũ eſt, ſiquidem Quando, in cunctis commune eſt, ſimiliter etiam quod ad aliquid bonũ, ac quod in alijs prędicamentis, commune eſt omnibus. Atqui nullius eſt facultatis, aut ſcientiæ dicere de eo bono quod in vnaquaq; eſt: ne igitur quidem rei ciuilis eſt dicere de communi bono, de bono igitur, ac de optimo, atq; nobis optimo. Cæterùm, cum qui velit quippiam demõſtrare, minimè apertis non oportet exemplis vti; ſed vbi obſcura aperienda ſint, manifeſtis, ac in eis quæ ſub intelligentiam cadunt, ſenſibilibus: ea ſiquidem ſunt apertiſſima. Cum igitur de bono

ſtitia,continuò etiam iuſtus eſt: itidē & in aliis. Euenit igitur, & temerè uirtutes eſſe, & non eſſe ſcientias.

Quot modis dicatur bonum. *Cap. III.*

AT quoniam de his nobis diſſerendum eſt, annitamur bonū dicere,quot dicatur modis.Sunt nimirum bonorū alia honorabilia,laudabilia alia,potentię alia.honorabile huiuſmodi dico, quod diuinum, quod melius,vt anima,menſque eſt,quod antiquius, quod principium,& alia id genus. Honorabilia certè, in quibus honor: talia ſiquidem omnia honor comes conſequitur.igitur etiam uirtus honorabile bonum eſt, quando ab ipſa probus quiſpiam gignitur, is nanque in uirtutis penetrat habitum.At laudabilia,vt virtutes:ab ipſarū nanque actionibus laus emergit. Quæ verò potentiæ,vt dominatus, opulentia, robur,pulchritudo, iis nanq; bonus benè, vt malus malè vti potuerit; ideo etiam potentię eiuſmodi bona nuncupantur,bona certè ſunt:vſū ſiquidem ipſorum boni non utique mali approbantur, id genus nimirū bonis euenit: ortus cauſam ipſorum eſſe fortunam.à fortuna nanque & opulentia,& dominatus eſt, & quæcunque prorſus in poteſtatis ordinem perueniunt. Reliquū porrò ac quartum inter bona eſt ſalubre, etiam bonum efficiens, ſicut exercitiū ſanitatis,ac ſi id genus eſt aliud. Verùm aliam quoque ſubeunt bona diſtributionem. Vt bonorum quędam prorſus & omnifariam ſunt eligibilia, quædam uerò non. veluti iuſtitia,aliæque uirtutes, omnifariam & omnino ſunt eligibiles:at robur,& opulētia, poten-

tiaque, & id genus alia, neque omnifariã, neq; omnino. Rursus quoque aliter. Bonorum alia sunt fines, alia nõ, quemadmodum sanitas quidem finis: atque sanitatis causa neutiquã finis est. Et quęcunque ita habent, eorum semper finis melior, ut sanitas melior q̃ quę salubria, in totumq; prorsus id melius, cuius gratia sunt & alia. Rursus ipsorum finium, præstat semper qui perfectus est imperfecto. Est nimirum perfectus, cuius accessu nullo amplius nobis opus est. Imperfectus autem, cuius aduetu alium desideramus, quemadmodum iustitiæ duntaxat aduentu, plura desideramus: at felicitatis accessu, nulla re amplius nobis opus est. Is ergo nobis optimus quem desideramus, qui finis perfectus, absolutus nanque finis bonum est: necnõ finis bonum. Hinc igitur, quonammodo optimum considerandum est: nunquid eo modo ut ipsum quoq; recẽseamus. An id videbitur alienum? siquidem optimum finis est perfectus: ac perfectus finis, vt paucis absoluam, nil aliud quàm felicitas esse uidetur. Ex multis porrò bonis felicitatem constare comprobatur. Quòd si optimum coniectans, ipsum quoque cum alijs annumeres, ipsum se melius esse cõstabit, siquidem optimum erit: Vt salubria ponendo & sanitatem, consideres quidnam horum omnium optimum, nempe sanitas: quòd si horum optimum est, id se quoque melius, quod admodum absurdum est: non igitur optimum ita coniectandum. Sed an id quodãmodo fuerit, ut absq; se? An hoc etiam absurdũ? nam felicitas ex quibusdam conflata bonis est, hoc uerò ex quibus constet bonis, an sic optimum, considerare fuerit alienum. neque enim est quicquam aliud ab

Alia Boni diuisio.

De optimo.

his

his felicitas, uerùm hæc ipsa, an ita quispiam recte concernens, optimum considerauerit? sicut ipsam felicitatem quæ ex his fit bonis, diiudicās erga alia quæ in ipsa collecta non sunt: ita optimum considerans, rectè considerauerit. Cæterùm non est simplex, quod nūc quærimus, optimum, ut dicat quispiam, optimum cunctorum bonorum, in unum concretorum esse prudentiam. Verùm hoc ferè modo, non quærendū est optimum bonū, perfectum siquidem quærimus bonum. At prudentia sola, neutiquam perfectū: non igitur hoc optimum quod quęrimus, neq; indagamus optimum. Præterea aliam admittūt bona sectionem: sunt siquidē bonorum alia in anima, ut uirtutes: alia in corpore, ut sanitas, venustas: alia externa, opulentia, dominatus, honor, & si quid est huiusmodi. At horum quæ in anima sunt, optima. Quę porrò in anima definita sunt bona, trifariam distribuūtur, in prudentiam, in virtutem, & in voluptatē. Post hoc igitur, quod profitemur omnes, etiam finis uidetur bonorum, idemque absolutissimum esse felicitas, quod sanè fatemur esse in bene agēdo, ac bene uiuendo. Cæterùm finis simplex nō est, sed duplex. quorūdam enim est finis ipsa actio, vsusque, sicut visus. Est nimirū vsus optabilior habitu: finis autem vsus. nemo siquidem uelit visum habere ad non spectandum, sed connictandum. idem de auditu, cæterisque dicendū. proinde quorum vsus & habitus est, semper melius & optabilius eorum est vsus habitu. vsus enim & actio finis, cùm sit propter vsū ipse habitus. Post id si considerauerit quispiam, in cunctis scientiis intuebitur non aliam esse cōsiderationem in extruenda domo, quàm in proba domo,

Alia item diuisio.

ſed vtrobique ſuppetere ędificatoriam, & cuius effector ædificator, ut cuius ſit uirtus, eiuſdem ſit effectrix. Idem in alijs omnibus par eſt coniectare.

Virtutem in anima eſſe: felicitatem verò in actione conſiſtere, & in ætate perfecta. Cap. IIII.

PRæterea intuemur, alia re nulla, quàm anima nos uiuere; in anima autem eſt uirtus, idem certè fatemur facere animã, animæq; virtutem. Cæterùm virtus in unoquoque, cuius eſt uirtus, idem facit: at anima etiam alia. Atqui anima uiuimus, ob animæ itaque uirtutem bene viuimus. Cęterùm bene viuere, & bene agere nihil aliud dicimus, quàm felicem eſſe: ergo & feliciter agere, & felicitas in viuendo eſt, uerùm bene uiuere eſt in uiuẽdo ex uirtutibus: hoc igitur eſt finis, & felicitas, & optimũ. In vſu itaq; ſit neceſſe eſt & actione felicitas. nam quorum habitus vſuſque eſt, vſus & actio finis: atqui animæ uirtus eſt habitus, & actio & uſus ipſius, eorum quæ ſub electionem cadũt: ergo finis ipſius actio vſuſque fuerit, felicitas igitur in uiuendo ex uirtutibus ſit, neceſſe eſt. Quoniã igitur optimum bonũ eſt felicitas, & hæc ipſa finis; actione viuendo ex uirtutibus, felices fuerimus, optimumque bonum habuerimus. Cùm igitur ſit felicitas bonum perfectum ac finis, nos latére non oportet, id in ętate perfecta eſſe. non enim in puero (quia nec puer dici felix poteſt) ſed viro: is nanque perfectus, & ne quidem in tempore imperfecto: ſed perfecto, perfectũ fuerit utiq; tempus, quandiu homo uiuere potuerit, rectè nanque à multis dicitur, felicem in longiſſimo

vitæ

uitę tempore esse iudicandum: ut opus sit perfectum esse, & in tempore perfecto, & in homine. Quòd autem sit actio, hinc quispiam poterit intueri. In somnis nanque, vt inter uiuendum si quispiam dormiat, eiusmodi nolim talem dicere esse felicem; ipsi quidem existit uiuere: sed eidem ex uirtutibus, quod erat ex actione, uiuere non existit.

De animæ altrice portione quadam: & in ipsa uirtutem non esse. *Cap. V.*

RVrsus quod mox dicendum, non admodū quæ diximus participare, & ne quidē ab ipsis longè abesse uidebitur. quippe quòd animæ portio quædam esse putetur qua alimur, quam altricem appellamus: iure profectò ita: siquidem lapides ali non posse intuemur. & perinde nō dubium, quin sit ali animatorum. Quòd si animatorum causa est anima, atq; animę talium partium nulla alendi fuerit causa, quales sunt rationalis, uel irascibilis, uel concupiscibilis, sed alia quædam præter has; & ei nullum magis peculiare possumus nomen, quàm alentis accōmodare. Dicat fortassis quispiam, nunquid ex hac quoque parte animę uirtus est nam si fuerit, non dubium quin etiā eadem agere opus sit. perfectę siquidem virtutis actio felicitas est. At nunquid eius sit, uel nō sit uirtus, alia fuerit oratio. Quæ si fuerit, huius nō est actio. nam in huiusmodi parte impulsus esse non uidetur: sed igni videtur esse consimilis, cui quicquid immerseris, absumet. at si non obieceris, ne quidem ad capiendum impellitur. ita hęc habet pars animę, ut si alimētum obiicias,

alat: ſin minus, ne quidem ad alendum commoueatur, & perinde ne quidem actio, cuius non eſt commotio. proinde hæc pars ad felicitatem capeſſendam nihil coadiuuat. Deinceps igitur, quid ſit virtus, dicendum, quandoquidem eius actio felicitas eſt. Vt paucis itaque abſoluam, virtus habitus eſt optimus. Verùm non ſatis fortè ſit ita ſimpliciter loqui, ſed euidentius fuerit definiendum.

Virtus habitus eſt optimus.

Diuiſio animæ: & virtutem ab exceſſu defectuq́; corrumpi. *Cap. VI.*

PRimùm igitur de anima, in qua exoritur, nō quid ſit anima (alia ſiquidem eius rei conſideratio) ſed vt quodammodo diſtribuatur, dicendum eſt. Anima nimirum, vt receptum eſt, in duas partes diſtribuitur, in eam quæ rationem habet, & quæ rationis expers eſt. Ex ea parte quæ habet rationem, exoritur prudentia, ſolertia, ſapientia, ingenium, memoria, & id genus alia. At ex parte rationis experte, quæ virtutes appellantur, temperantia, fortitudo, iuſtitia, & quæuis aliæ, quas ex moribus ducimus eſſe laudabiles. ex his nanque con ſequi laudem dicimur. At ab eis quæ à ratione dimanant, nemo laudatur. nec enim quòd ſapiens, nec quòd prudens, nec prorſus ex huiuſmodi aliquo quiſpiam laudandus accedit. neq; porrò rationis expers, quatenus ad ſe ſuggerendum idoneum eſt, ſuggeritq; ei quod obtinet rationem. Eſt nempe moralis virtus, quę ab exceſſu defectuque corrumpitur. Quòd autem tam defectus quàm exceſſus corrumpat, ex eis eſt videre, quę ad mores pertinent. (vtendum

dum sanè in rebus incertis testimonijs certis est.) Confestim nanque in exercitijs hoc viderit quispiam, quæ si excedant, robur affligunt: sin deficiant, eodem modo habent. idem in potu ciboq; euenit: affluentibus enim sanitas absumitur. idem fit & subductis: quæ si moderata fuerint, corporis firmitudinem custodiunt atq; sanitatem. His consimile euenit in temperātia, & fortitudine, reliquisque virtutibus: nam si quempiam eò vsque feceris intrepidum, vt ne quidem Deos metuat, iam non fortis, sed demens fuerit, sin cuncta formidantem, meticulosus: fortis ergo erit, qui neq; omnia metuet, neq; nihil. Hæc igitur tam augent, quàm labefaciunt virtutem: nimij nanq; metus, & omnes labefaciunt, itidem qui de re nulla metu commouētur: atqui circa metus est fortitudo: mediocriter itaq; metus fortitudinem locupletant. ab eisdem igitur tam amplificatur q̃ labefactatur fortitudo: ex metu nanq; ita afficiuntur. idem de cæteris dicendum virtutibus.

Virtutem inter voluptatem & ægritudinem collocari. Et vnde moralis virtus dicta sit.

Cap. VII.

Rursus, non his modo virtutem quispiã definierit, sed etiam ęgritudine & voluptate. Nam voluptate allecti, improba factitamus: ægritudini autem succumbentes, ab honestis deficimus. alioqui non est virtutem & vitium admittere citra ægritudinem & voluptatem. inter voluptates igitur & ægritudines virtus collocatur. Virtus porrò moralis hinc cognomen habet, si modò velimus ex literis veritatem excutere. dicendũ erit * morem à mora habuisse

* ἦθος ἀπὸ τοῦ ἔθους, mutato ε in η, ac pulchre fit vt Latinæ voces cũ Græcis consentiant.

habuisse cognomen, breuis in longam literæ facta mutatione: moralis siquidē appellatur, quòd ex mora assuescat. Idq; certum, quòd uirtus nulla, quæ ex parte oriatur irrationali, ex natura nascatur. si quidem eorum quę natura fiunt, nihil est quod assuetudine aliud euadat. velut lapis, grauiaq; prorsus omnia, quæ ferendi deorsum uim agnatam habent, si à quouis sursum versus sæpius iactari assuescant, nunquā tamen sursum attollētur, sed semper deorsum cadent. idem de cęteris est intelligendum.

De affectibus, potentijs, & habitibus.
Cap. VIII.

PRęterea, qui uelit quid sit uirtus dicere, scire expedit quęnam demū in anima procreentur. Sunt autem hęc huiusmodi, affectus, potentię, habitus. & proinde non dubium, quin horum quædam sit uirtus. Affectus igitur sunt, ira, metus, odium, cupido, liuor, miseratio. talia comitari consueuerunt ægritudo, & uoluptas. Potentiæ autem, quibus affici dicimur: nempe vnde possumus excandescere, ęgrescere, miserescere, & alia huiusmodi. at habitus sunt, unde erga hæc habemus benè, uel malè, sicut ad excandescendum. si nanq; supra modum iracūdè, malè in ira habemus. sin in quibus expedit, prorsus ad iram non commouemur, ita quoq; malè in ira habemus. mediocriter itaq; habēdo, ut neque supra modum commoueamur, neque prorsus simus incommobiles, tum si ita habeamus, rectè affecti sumus. In similibus quoque aliis idem intelligendum. iracundum nancue & bene, in medio irę & ad iram incommobilitatis positum est. Simile est in iactantia

&

& dissimulatione: plura nanque quàm adsint sibi arrogare, iactantiæ est: minus verò, dissimulationis. inter hæc igitur medium est veritas. Idem in cæteris omnibus est intelligendum. id enim proprium ipsius est habitus, vt benè malé ve erga hæc habeat, benè in ijs habere fuerit neq; excedere, neq; deficere. erga medium itaque istorum vnde laudandi accedimus, habitus est: sicut malè erga excessum & defectum. quandoquidem igitur harum perturbationum virtus est medium: perturbationes autem sunt ęgritudines & voluptates, aut non citra ægritudinem vel voluptatem: virtus certè est circa ęgritudines vel voluptates. id quod hinc certum. Sunt nimirum etiam affectus alij, vt videbitur cuipiam, in quibus non in excessu & defectu aliquo est vitium: velut adulterium, & adulter. nec enim magis est talis, qui ingenuas constuprarit. Cęterùm & hoc, & si quid aliud huiusmodi est, quod à voluptate comprehenditur, quæ per intemperantiam, vel etiam quod in defectu, quodque in excessu sub vituperationem cadit.

Quid medietati opponatur. *Cap. IX.*

DEinceps igitur fuerit sanè dictu necessarium, quídnam demum medietati aduersetur, excessúsne an defectus. Nam quibusdam medietatibus defectus opponitur, vt nōnullis excessus. sicut fortitudini neutiquam excessus existens audacia, sed quæ defectus est timiditas: temperantiæ verò intemperantia & incōmobilitas circa voluptates. non vtiq; quæ defectus est incōmobilitas opponitur, sed intemperantia

perantia quæ excessus est. Sunt nimirum vtraque tam excessus quàm defectus medietati opposita. medietas siquidem excessu inferior, sed defectu superior. Ideo etiam prodigi, liberales esse illiberales aiunt, contrà illiberales, prodigos uocant. Audaces uero & petulantes, fortes nominant timidos; ut timidi, fortes petulantes & furibundos dicendos putant. Duabus itaque de causis duxerimus medietati opponendum esse excessum atque defectum. quippe quòd è re ipsa licet nobis considerare, utrum potius extremorum ad medium propius accedat, propinquior ne liberalitatis sit prodigalitas, an auaritia. longinquior certè fuerit auaritia: atqui à medio quæ magis absunt, magis opposita existimantur: è re itaque ipsa defectum magis opponi apparet: Est etiam & aliter uidere. vt ad quæ mentem magis pronam habemus, ea medio sint magis contraria. uelut ad intemperantiam nati sumus proniores, quàm ad decus capessendum. quamobrem si additamentum potius ad ea fiat, ad quæ sumus proniores, ad quæ fit additamentum, ea sunt magis contraria: atqui proniores ad intemperantiam sumus, quàm ad decus capessendum: magis ergo excessus medietati contrarius: intemperantia siquidem intemperantię est excessus. Quid demum sit uirtus, hinc nobis liceret intueri. medietas siquidem affectuum quædam esse uidetur. Proinde qui uelit moribus comprobari, ei affectuum meditas est quæuis constituenda. Et perinde probum esse operosum atque difficile est: quandoquidem in vnoquoq; medium capere operosum est. uelut circulum describere cuiuis obuium est: at in ipso medium capere, arduum.

Affectuum medietas virtus est.

arduum. itidem & excandescere quidem facile, nec non contrarium hic: at mediocriter habere, arduum. In totum autem in quauis perturbatione est uidere, quod medium ambias esse facile, medium verò unde laudemur, arduū. ideo etiam rarò probus.

Probos & malos esse in nobis existere: vbi redarguitur Socrates, aliter opinatus. Cap. X.

Quoniam de uirtute dictum est, deinceps fuerit considerādū, possit ea adesse nobis nécne. Verùm quemadmodum Socrates dixit, in nobis non est probos uel malos esse. quandoquidem siquis roget quemuis, velítne iustus esse, an iniustus, nemo delegerit iniustitiam. itidem de fortitudine & timiditate, reliquisq́ue uirtutibus semper eodem modo. inde non dubium, quin si mali sint aliqui, non spontanei sint mali, & perinde ne quidem probi. Hæc ratio neutiquam uera. nam cur demum legislator mala facere non permittit, at honesta & proba iubet? & in malis quidem mulctam infligit delinquentibus: in rebus autem honestis, nisi honesta peregerint. alioqui iniquum fuerit, ubi in nobis non sit, hoc legum conditores facere. cæterùm, ut uidetur, in nobis est probos & improbos esse. Item laudes & vituperationes id quoque attestātur. uirtutem eanque laus, vitium autem uituperatio consequitur. atqui laus & uituperatio non inuitis attribuitur: manifestum igitur hoc modo in nostro arbitrio esse bona malaque facere. Collationem verò huiusmodi proferebant, volentes demōstrare vltroneum nō esse. quid nanqs est,

est, inquiebant, quòd ægrotantes squalidos nemo uitupera:? At hoc minimè uerum. tales nāque reprehendimus, cum suæ ægritudinis ipsos causam esse cognouerimus. Quodq; malè habent corpus, utpote id uoluntarium esse, apparet nimirum, in uitio & uirtute esse uoluntarium. Rursus hinc etiam potuerit quispiam euidentius intueri, quòd omnis natura eius est essentiæ procreatrix, qualis ipsa est: ueluti stirpes, & animalia. nam utraque gignunt, ex principiisque producunt: vt arbor ex semine. id nanq; principium est. Quod porrò principia cōsequitur, ita habet. vt enim habuerint principia, ita quæ de principiis ortum ducunt. Perspicuè autem licet hoc in Geometria magis intueri: ubi cùm aliqua sumpseris principia, ut ea habuerint, ita etiam quæ ipsa consequuntur. uelut si triangulum duobus rectis æquales habet angulos, quadratum quoque quatuor angulis rectis habeat, necesse est. & si triangulum secus, ita etiam & quadratum commutabitur. ex altera parte enim ei respondet. & si quadratum quatuor angulis rectis æquales non habuerit angulos, ne quidem triangulum duobus rectis habebit æquales. Idem igitur atque consimiliter de homine quoque intelligendum. Nam cùm sit homo progenitricis essentiæ, ex principiis quibusdam atque actionibus quibus efficit, homo progenerans est. Nam quid aliud? neque enim inanimatum aliquod efficere dicimus, neq; etiam animatorum citra hominem quicquam. manifestum igitur, actionum hominem esse progenitorem. Proinde quoniam actiones commutari intuemur, nec eadem unquam agimus, suntque actiones ex aliquibus progenitæ

princi-

principiis, manifestum, quandoquidem actiones immutantur, etiam actionū immutari principia, à quibus sunt: quemadmodum collatione ostendimus geometrica. Atqui actionis tam bonæ quàm malæ principium est propositum & voluntas, & quicquid ad rationem tendit. Non dubium igitur, quin hęc quoque commutētur. spōte nanque actiones immutamus, & perinde etiam principium atque propositum. nam hæc sponte fit mutatio. Proinde non dubium, quin in nobis sit & probos & malos esse. Fortè hic quispiam occurrerit. quandoquidem inest iustum probumque esse, ero si uoluero omnium probissimus. Id fieri nullo modo potest. cur? nam? quoniam non hoc in corpore gignitur. neq; enim si quispiam uoluerit corporis curam habere, omnium optimū habebit corpus. nam opus est non curam modò intendere, verùm etiam natura honestum & bonum corpus esse. melius certè habebit corpus, non tamen esset omnium optimum. Idem de anima intelligendum est. neq; enim iuxta propositum suum erit omnium probissimus, nisi etiam natura extiterit, melior quidem certè erit.

Dubium. *Solutio.*

De spontaneo, & tribus appetitus generibus.
Cap. XI.

Quoniam igitur probum esse in nobis apparet, consequēs dictū necessarium videtur de spōtaneo disserere, quidnam sit spontaneum: ad uirtutem nanque capessendam dominantissimum est spontaneum. In totum verò dicendum est spontaneum, quod non coacti agimus. verùm de hoc, magis adhuc perspicuè disserendum est. Nempe ad id quod agimus

agimus, aliquis exurgit nobis appetitus. atqui tres sunt appetitus species, cupiditas, furor, voluntas. Primum igitur actionem, quæ à cupiditate oritur, ducimus coniectandã, vltroneáne, an inuita sit: inuita neutiquam esse videri debet. cur ita, & vnde id? nempe quòd quæcunq; inuiti agimus, coacti faciamus necesse est. Atqui vbi subest agentibus aliqua necessitas, ægrimonia consequetur. verùm ex cupiditate agentes voluptas comitatur. proinde hoc pacto nõ erit ex cupiditate agere quippiam inuitò animo, sed vltroneo. Cæterùm ratio est alia, quæ ab incontinentia huic aduersatur. Nemo enim, inquiunt, sponte mala peragit, qui sciat mala esse: verùm qui incontinens est, scit ea esse improba. agit tamen, ac ex cupiditate illectus agit: non ergo spontaneus: coactus ergo est. Hinc porrò eadem nos oppugnabit oratio. nam si ex cupiditate, non ex necessitate: cupiditatẽ enim voluptas comes consequitur. sed quę ex voluptate, non possis dicere ex necessitate. Alioquin non dubium est, quin incontinens sponte incontinentia agat: quandoquidem qui afficiunt iniuria, vltro afficiunt iniuria: atqui incontinentes iniusti sunt, atque iniuria afficiunt: incontinens ergo in incontinentiam sponte delabitur.

Socratica argumentatio, qua vltroneum non esse dicit. Cap. XIII.

Verùm enimuero, inquiunt, ratio aduersatur, nõ esse vltroneum. Continens siquidem laudatur, quòd sponte quæ ex continẽtia sunt agat. at laudatur in eis, quę spõte fiũt. quòd si ex cupiditate vltroneum est, quod cupidita-

piditati aduersatur, inuitum erit. sed continens contra cupiditatem insurgit: continens ergo non spontaneus fuerit continens. uerum hoc non videtur: non ergo extra id quod ex cupiditate est, voluntarium. Rursus idem est in eis quæ ex furore. eædem nanque huic (quas de cupiditate diximus) rationes conueniunt, & perinde ambiguitatem faciunt. iræ siquidem est quod ad incontinentem continentemque pertinet. Restat species residua appetitum (vt in distributione posuimus) volũtas, ut an sit spontanea, coniectemus. Atqui incontinentes, quatenus impelluntur, eatenus uolunt. agunt igitur incontinentes mala, uolentes. sponte nimirum nemo mala agit, ubi sciat esse mala: neque incontinens mala agit, volens mala agere: non ergo spontaneus. Ne quidem igitur uoluntas est spontanea. Hæc plane perimit oratio incontinentiam, & incontinentem. nam si non spontaneus, ne quidem vituperabilis at est uituperabilis incontinens, spontaneus ergo. uoluntas igitur spontanea. Cùm sint itaq; contrarię quędam rationes magis perspicuæ, de spontaneo disserendum est.

De vi. *Cap.* XIII.

PRius itaque de ui, & necessitate dicendum fuerit. Vis enim etiam in carentibus anima. singulis nanque inanimatis suus est locus attributus. igni quidem suprà, terræ autẽ infrà: est nimirum uiolari, sursum lapidem ferri, ignem uerò deorsum. est etiam animal uiolari, ut equum recta uia decurrentem, præoccupatum uertere aliorsum. Quibuscunque igitur

exterior est causa, aliquid contra naturam, aut pręterquàm volunt faciendi, cogi, dicimus facere quæ faciunt. at quibus ipsis inest causa, hos nequaquam cogi dicimus. Neque incontinens negauerit se malum esse, uerùm à cupiditate agendi mala se coactum. Violenti igitur hæc nobis erit definitio, quorum agendi causa à qua cogantur, fuerit externa, uis est. quorum autem interior ac in ipsis causa est, nequaquam uis.

Violenti definitio.

De necessitate. *Cap.* XIIII.

RVrsus de necessitate, necessarioque dicendum. Necessarium non omnino, neque in omni dicendũ est. quemadmodũ sunt quęcunque causa uoluptatis agimus. Nam si quispiam dicat se à voluptate coactum, quòd amici mulierem uitiarit', fuerit alienum. nec enim in omni necessarium est, sed in extrinsecus aduenientibus. ut si offendatur quispiam, à rerum necessitate coactus maius aliud quippiam deuitare. hoc modo in agrum properare coactus sum, nisi fœdatum velim agrum inuenire. in huiusmodi itaque est necessarium.

Spontaneum animi sententia esse: & quotupliciter inuitum dicitur. *Cap.* XV.

AT quoniam in nullo est impulsu spontaneum, reliquum est vt sit ex animi sententia. Inuitum enim est, quod ex necessitate, vique efficitur: & tertio loco, quod non fit ex animi sentẽtia. quod plane ex his quæ fiunt, certũ est Nam cùm quis aliquem ceciderit, occideritúe, aut eiusmodi aliquid effecerit; horũ nihil præuidens,

præuidens, eum dicimus inuitum fecisse: quippe quòd ultroneum in animaduertendo esse facile deprehendatur. Velut olim mulierem aiunt quandam poculum exhibuisse, cuidam amatorium, dein eo poculo hominem mortuum concidisse, eam uerò mulierem in Areopagum perfugisse: quam pręsentem non alia de causa liberarunt, quàm quòd non id præuidens effecisset. amatoris siquidē cupiditate obcæcata, in eo fuerat hallucinata, & perinde neutiquam spōtanea eius poculi amatorij uisa fuerat exhibitio: quandoquidem non ea mente dederat, ut perderet hominem. Inde igitur in id quod ex animi sententia fit, capit uoluntarium.

De proposito. *Cap. XVI.*

Reliquum præterea est, ut propositum delectumq; consideremus, sítne appetitus, nec ne. Appetitus nanque in cæteris quoq; gignitur animalibus: propositum uerò non. Siquidem cum ratione propositum est: at ratio nulli alij deputatur animali: non igitur fuerit appetitus. Verùm nunquid uoluntas? An ne id quidem? uoluntas nanque eorum etiam est, quę fieri non possunt: uelut uolumus quidem esse immortales: at id nobis non proponimus, deligimusque Rursus propositum finis non est, sed ad finem. sicut nemo proponit sanescere, sed quæ ad sanitatem tendunt proponimus, deambulando, cursitando. at fines uolumus. bene enim ualere uolumus. Hinc certum est, non idem esse uoluntatem & propositum. Verùm ita habere uidetur propositum, ut eius est appellatio. ut hoc pro illo ponimus, atque deligimus.

mus. ſicut optimum pro deteriore, quod in noſtra ſit opinione & perinde deligi ſuum eſſe uideatur. Quòd ſi horum nihil eſt propoſitum, nunquid quod ex animi ſententia, id in propoſito eſt? An ne id quidem. multa enim intelligimus & opinamur ex animi ſententia. Nunquid igitur quæ intelligimus, eá etiam proponimus? an non? ſæpe ſiquidem intelligimus de Indis, at nequaquam proponimus atque deligimus. non ergo mentis ſententia propoſitum. quoniam igitur horum nihil eſt propoſitum: ſuntq; hæc (animæ inſita: aliquorum conuenientium coëuntiumq; propoſitum eſſe neceſſe eſt. Quoniam igitur eſt, quemadmodum paulò antè memorauimus, bonorum ad finem tendentium delectus, atque propoſitum, non utique finis. Ac eſt eorum quæ in noſtra poteſtate ſunt, & eorum quæ nobis diuerſam ingerant ratiocinationem. hócne, an hoc deligendum, non dubium quin prius opus ſit ea ipſi intelligere, & in conſilium uocare, Cumque nobis intelligentibus quod præſtare uideatur, tum ad agendum aliquis inſurgat impulſus, id agendo, ex propoſito agere ducimur. Quòd ſi propoſitum appetitus quidam eſt in conſilium deueniens cum animi ſententia, non eſt ſpontaneum, quod delegibile. ſponte enim agimus multa, antequam intelligamus atque conſultemus. ſicut ſedendo, exurgendo, & id genus alia faciendo, ſponte quidem, ſed citra intelligentiam. Non ergo ſpontaneum deligibile, ſed deligibile ſpontaneum. ſi quid enim agere conſultantes propoſuerimus, ſponte agimus. Exiſtunt uerò ex conditoribus legum nonnulli, qui ſpontaneum & ex propoſito definiant, planeque diſtinguant:

mino

minoresq; spontaneis, quàm à proposito agentibus mulctas infligant. Est igitur propositum in eis quæ sub actionem cadunt, & eis ipsis, in quibus nostrum sit agere & non agere, & ita uel non ita, & in quibus propter quid est capere. Verùm propter quod simplex non est. In Geometria siquidem cum quis dixerit quadratum quatuor rectis æquales habere, & percunctatur propter quid, occurrit, quia etiam triangulum duobus rectis æquales habet. in his igitur ex definitio principio sibi propter quid assumpserunt. At in eis quę sub actionem cadunt, in quibus est propositum, non ita. nullum siquidem ponitur definitum. sed si quis exquirat, cur hoc fecisti? quoniam non erat aliter ut facerem: uel quoniam ita melius ex ipsis euenientibus (qualiacunque apparuerint esse meliora) delectus sumitur, & ob ea ipsa. quamobrem etiam in huiusmodi est consilium capere, ut expediat. At in scientijs nequaquam. nemo siquidem quemadmodum scribere opus sit nomen Archiclis, init consilium: quia quo pacto scribendum nomen Archiclis; est iam definitum. Mendum igitur non intelligentia gignitur, sed in scribendi actione positum; in quibus certè non est intelligentia error, ne de eis quidem initur consilium. sed in quibus iam ut expedit optimum est, inde mendum procreatur. Atqui in eis quę sub actionem cadunt, optimum est: & in quibus duplex mendum. Delinquimus igitur tam in eis quę sub actionem cadunt, quàm ex uirtutibus: pariter enim uirtutem coniectantes, per agnata nobis itinera hallucinamur. est siquidem in defectu excessuq; hallucinatio. in horum utrumlibet deferimur uoluptate & ægrimónia; quandoquidem

doquidem ex uolupate in mala delabimur, ut ex ægrimonia, honesta fugitamus.

De animi sententia. *Cap.* XVII.

RVrsum autem est, non quemadmodum sensus, animi sententia: uelut uisu non poterit quicquam aliud quàm uidere, non auditu aliud quàm audire. itidem neque consultamus, nunquid audiendum auditu, an uidendum: at animi sententia nõ huiusmodi, sed id & alia potest efficere. ob hoc ibi iam existit consultari. Est igitur in bonorum delectu, non in fine delictum. huic certè omnes astipulantur sententiæ, ut sanitatem esse bonum. uerùm quæ ad finẽ sunt, uelut expediátne sanitati hoc comesse, an non. Facit igitur plurimum in his ad hallucinandum uoluptas, & ægrimonia. hanc siquidem amplectimur, illam uerò fugimus.

Cuiusnam rei virtus coniectrix sit.
Cap. XVIII.

QVoniam igitur distribuimus, in quo & quomodo sit delictum, reliquum est ut intuemur cuiúsnam rei sit uirtus coniectrix, finísne, an ad finem: velut honestíne, an ad honestũ Quo pacto scientia, vtrum ædificatoriæ scientiæ finis, speciosi proponendi, an quæ ad finem spectandi. nam si hoc, speciose proponetur, sicut pulchram domum efficere. at quæ ad hoc, non alius quisquam inueniet neque exhibebit, quàm ædificator. itidem in alijs quoque omnibus scientijs. Eodem modo igitur in uirtute habere uidebitur, ut ad finem potius ipsius tendat consideratio. rectè nimirum proposuerit

quæ

quę ad finem sunt, & ex quibus finis constet. nec quisquam alius exhibebit inuenietque, quæ ad finem expediant. iureque hoc uirtus proposuerit, quibus in rebus optimi principium est vnumquodque quod efficiat,& proponat. Nihil igitur virtute melius est: quandoquidem huius causa etiam sunt alia, atque ad ipsam principium est.huius causa magis sunt quæ ad hoc. at finis principio alicui assimulatur, & eius causa est vnum quoduis. uerùm id erit modo aliquo. perinde certum vt etiam in uirtute,quandoquidem causa est optima, ipsam magis finis esse cōiectricem, quàm eorum quæ ad finem sunt. Atqui uirtutis finis est honestum.honesti ergo magis coniectrix est uirtus, quàm ex quibus constet. sunt nempe hæc ipsius. At in uniuersum uideri potest alienum. quandoquidem in pictura si quispiam fortassis egregius fuerit imitator,nō tamen laudandus accedet, nisi optimam imitandi habuerit intentionē. Virtutis demum id omnino est sibi honestum proponere. Dixerit quispiam, Cur ita? num actionem meliorem esse dixerimus,quàm virtutē ipsam: at nūc, non ex quo actio est, id uirtuti utpote honestius attribuimus, sed in quo non est actio? ita. Atqui nunc hoc dicimus, habitu actionem esse meliorem.Alij nanque probum inspicientes,ab actione dijudicant, quòd non possint cuiuslibet quomodo habeat iudicare propositum: nam si foret singulorum nosse sentētiam, qualis erga honestatem esset, etiam citra actionem probus esse uideri potuerat. Deniq; quoniam affectuum quasdam recēsuimus medietates, circa quos affectus uersentur,hinc nobis dicendum est.

Dubium. (margin, beside "Dixerit quispiam")

Solutio. (margin, beside "Atqui nunc hoc dicimus")

De fortitudine, & forti. *Cap. XIX.*

CVm igitur sit fortitudo circa audaciam ac metum, considerandum fuerit circa cuiusmodi metus atq; audacias. Nunquid igitur si quispiam metuat ne rem disperdat suam, is timidus? sin circa hæc sit audax, fortis, an non? itidem si quis formidat solùm, aut audeat, neq; meticulosum fatendum est esse metuentē, neq; fortem non metuentem. non igitur in eiusmodi metibus & audacijs fuerit fortitudo. At ne quidem in talibus, cuiusmodi si quis tonitrus & fulmina nō metuat, uel quiduis aliud supra hominem horrendum fuerit, non iam fortis, sed furens. In metibus itaque & audacijs humanis est fortitudo, in eis, inquam, quæ cæteri metuant, aut omnes. in quibus qui audeat, fuerit fortis. His itaque definitis constituendum fuerit (quandoquidem multis in rebus fortes dici possunt) qualis sit fortis. Est enim ab experientia fortis aliquis, uelut milites. isti siquidem ab experientia didicerunt in huiusmodi loco, uel huiusmodi tempore, uel rebus ita habentibus, fieri non posse ut malum subeant. & perinde qui hęc nouerit, & ea de causa ingruentes hostes sustinuerit, non fortis. nam si horum nihil extiterit, non tolerauerit. Proinde ab experientia fortes dicendi non sunt. Neque Socrates rectè aiebat fortitudinem esse scientiam: quandoquidem ex consuetudine scientia capiens experientiam, efficitur scientia: at ab experientia tolerantes neutiquam fatemur, planeque negamus fortes esse: non igitur fortitudo fuerit scientia. Rursus sunt quoque fortes ab experientiæ

Fortis non vere pluri- mis modis.

contra-

contrario. inexperti siquidem eorum quæ eueniant, ab ea rerum nulla experientia sunt intrepidi, & ne hos quidem fortes esse dixerim. Sunt porrò qui fortes à perturbationibus existimentur: velut amantes, aut lymphatici. at ne hos quidem fortes dicere oportet: quandoquidem si ab ipsis affectus auferatur, non erunt amplius fortes. fortem siquidem perpetuò fortem esse oportet. & perinde ne feræ quidem, vt sues, dici fortes possunt, quòd succumbant ingemantque percussæ, neque fortem ob perturbationem dicere conuenit. Est vicissim fortitudo alia, quæ ciuilis existimatur. velut si qui ciuium pudore offusi, tolerent pericula, vt fortes existimentur. quemadmodum verbi causa Homerus Hectora dicentem inducit.

Polydamas vereor me carpat in agmine primus.

Ideo pugnandum esse existimat. At ne quidem hæc dicenda fortitudo. in istorum enim singulis eadem congruet definitio. quo nanque ablato non perdurat fortitudo, efficere fortem nō potest: vt si pudorem, vnde fortis erat, abstuleris. Sunt item & aliter fortes existimati ob spem, boniique expectationem, at ne hos quidem dicere fortes possis. quandoquidem tales ac in talibus fortes dicere, videbitur alienum. proinde in nullis huiusmodi fortitudo collocanda est. qualis igitur & quisnam fortis sit, hinc considerandum. Ac vt paucis absoluam, qui nulla iam supradicta causa fortis est, verùm quod id honestum esse censeat, idque faciat, seu aliqua, seu nulla oblata fuerit occasio. Neque tamen prorsus citra perturbationem impulsumque gignitur fortitudo; expedit verò impulsuum habere rationem, honesti causa, ad intrepidè periclitandum.

Fortis verè quis dicatur.

tandum. qui hoc modo, is erit fortis. & circa hæc fortitudo. Nec verò intrepidos esse oportet, ita vt cùm forti fuerit occursum, in totum nihil metuatur. nec enim talis fortis, cui prorsus nihil est horrendum. ita nanq; etiam lapis, & reliqua inanima fuerint fortia. Cæterùm metuendum quidem, sed tolerandum. nam si nihil metuens toleret, neutiquam fortis. item (vt etiam pauloantè de metu atque periculo disseruimus) non omne, sed essentia quadã delectum intelligimus. Neq; item in fortuito, & quouis tempore: verùm in quo & metus, & plura imminent pericula. nam si quis decimo pòst anno futurum non metuerit periculum, quonam pacto fortis? sunt enim, quòd longè absint, fiducia pleni: qui si fuerint ꝓximi, moriantur metu. Hæc denique fortitudo, & hic fortis.

De temperantia, & temperante. *Cap. XX.*

TEmperantia est intemperantiæ & incõmobilitatis circa voluptates medietas. Nam temperãtia, ac prorsus virtus omnis habitus est optimus. at optimus habitus optimi est: optimum verò inter excessum defectumque medium. quando quidem vtrinque prominent vituperandi, tam excessu quàm defectu. Proinde si optimum medium: & temperantia inter intemperantiam & incõmobilitatem est quædam medietas: horum itaque fuerit quædam medietas temperantia, quæ circa voluptates & ægrimonias versantur. Non tamen omnes, & quæ circa omnia. Neq; enim si quispiam picturæ aut statuæ vel huiusmodi alterius oblectetur aspectu, erit iam intemperans, similiter ne quidem audiendo,

audiendo, aut olfaciendo, sed in eis voluptatibus quæ in tactu sint & gustu. Neq; temperans circa eiusmodi, vt à nulla tali capiatur voluptate: nam tum incommobilis, planeq; sensu carens fuerit: verùm qui oblectetur, & non agatur in ipsorum excessum, ita fruens, ne quid faciat operosum: totusque agendo ab honestate pendeat, non agendo quicquam nisi modestè. nam quicunque ab excessu talium voluptatum abstinuerit, vel metus, vel cuiuspiā alterius rei causa, temperans non est. Neq; enim cætera animalia, præter hominem, dicimus temperantia, quòd ab ipsis ratio absit, qua honestum deligimus. omnis siquidem virtus honesti est, & ad honestum tendit. Proinde erit temperantia circa voluptates, & ægrimonias, easq; in tactu gustuque progenitas. Demum consequens est, vt de mansuetudine dicamus, & quid, & in quibus sit.

De mansuetudine, & mansueto. Cap. XXI.

Mansuetudo igitur est inter iracundiam & iracundiæ cessationem. In totamq; existimātur virtutes medietates esse. Quòd autem sint medietates, hinc facilè quis dixerit. Nam si quod optimū, in medietate est collocatum: estq; virtus habitus optimus, atq; optimū est virtus: ergo sit medium necesse est. Quod sanè certum, singula considerantibus. Nam quia iracundus est, qui vsquequaq; & plurimum excandescit, ac eiusmodi sub reprehensionem cadens, nec decet vsquequaque excandescere omnibus, & omnino semper: neque contra ita habere, vt cuiquam nunquā, is namq; incommobilis sub reprehensionē cadit. Cùm igitur tam

is qui

is qui ad excessum, quàm qui ad defectum peruenit, sub reprehensionem cadat: qui horum medius fuerit, mansuetus ac laudabilis. Neque enim ab ira deficiens, neque item excedens in ipsa, laudabilis, sed qui mediocriter in his habet, is mansuetus: harumque perturbationum medietas mansuetudo.

De liberalitate, liberali, & eorum extremis: ac de plurimis auaritiæ speciebus. Cap. XXII.

Liberalitas autem est inter prodigalitatem & auaritiã medietas collocata, versantur autem huiusmodi perturbationes circa pecunias. Prodigus nanque est, qui vbi non decet impendit,& plura quàm deceat,& cùm minimè decet. At auarus, ei contrarius, nõ impendit vbi decet, & quãtum decuerit, & quando decuerit. Vtrique sub reprehensionem cadunt: vnus quidem deficiendo, alter verò excedendo. Liberalis ergo quandoquidem laudabilis est, mediũ inter hos tenet locum. quísnam demum? nempe qui vbi decet,& quantum decet impendit. Sunt autem plures auaritiæ species: sicut eorum quos nugiuendulos appellamus, cuminique emptores, nécnon turpilucri,& paruiloqui, qui omnes auaritiæ succumbunt. Malum nanq; multiplex, at bonum solistimum. Quemadmodum sanitas quidẽ simplex, sed multiformis morbus: itidem virtus simplex, cùm sit vitium tamen multiforme, cuncti siquidẽ memorati, ob pecuniam sub vituperationem cadunt. Vtrum igitur liberalis est pecuniam nancisci,& cõparare, an non? neq; enim vllius alterius est virtutis. Nam neq; fortitudinis est arma fabricare, sed alterius; verùm ipsius

ipsius est accipere, eisq; rectè vti. Idem de temperantia, cæterisq; dicendum, at ne quidem liberalitatis, sed pecuniam incutientis.

De magnanimitate, magnanimo, & eorum extremis. Cap. XXIII.

Magnanimitas est insolentiæ & pusillanimitatis medietas, & circa honorem inhonorantiamque versatur: & honorem quidem non à multis, sed à probis attributum, qui ei præcipuè conueniat. Probi nanque periti iudices rectè honorabunt. Honorari itaque se, qui dignus honore fuerit, potius volet ab his, qui ipsum cognouerint. neq; enim de omni honore fuerit, sed optimo magnanimitas, honorabile bonum, & ordinem obtinens principatus. Iure igitur despecti & improbi, magnis rebus se dignos opinati, ac subinde honorandos, dicuntur insolentes: qui verò sese summittunt, & magis quàm par est abijciunt, pusillanimi. Horum igitur medius, qui non se ita abijcit, vt minore quàm sit par honore velit honestari, neque rursum maiore quàm deceat, neque omni, is demum est magnanimus. Et proinde certum est, magnanimitatem esse insolentiæ & pusillanimitatis medietatem.

De magnificentia, & magnanimo & eorum extremis. Cap. XXIIII.

Magnificentia est iactationis & vilitatis medietas: versatur autem magnificentia circa sumptus, quos magnificum facere par est. Quicunq; igitur, vbi nō expedit, sumptū facit, gloriosus iactabundusq; est, vt si quis sodales ita epulo accipiat, ac si nuptias faciat, is gloriosus,

gloriosus. talis nanq; est, qui quo tempore non expedit, suam indicat affluentiam Huic contrarius est vilis, qui vbi oportet, magnificè nō impendit, nec facit vt nuptiarum dignitas expostulat sumptum, sed ibi deest, is nimirum vilis. At magnificentia vel ex ipso nomine nobis potest qualis sit innotescere: opportuno nanq; tempore magnificè factum rectè magnificentiæ nomen assequetur. Magnificentia igitur fuerit, quandoquidē laudabilis est inter excessum defectūq; circa sumptus idoneos quædam medietas. Sunt & nonnullis plures magnificentiæ existimatæ: velut dicentibus, magnificè sese infert, & huiusmodi aliæ magnificētiæ, nō propriæ, sed à translatione nomen inuenientes. Nec enim in illis magnificentia, sed in eis quæ diximus.

De indignatione, indignabundo, & eorum extremis. Cap. XXV.

INdignatio est inuidentiæ & maleuolētiæ medietas. ambæ enim ista sub vituperationem cadunt, at indignabundus laudabilis. Est autem indignatio, quædam ægrimonia de bonis, quæ indigno alicui aliquo pacto euenerunt. Indignabundus, qui in huiusmodi tristatur, idemque rursus tristetur, si quem viderit indignè malis afflictatum, ac demum indignatio, & indignabundus talis. Cui contrarius est inuidens, quippe qui tristabitur, cùm quempiam prorsus, siue dignum siue indignum bene agere viderit, cui similiter maleuolus par est, quippe qui lætatur. quod quis male agat, siue dignus, siue indignus sit. Nec indignabundus eiusmodi: verùm inter hos medius.

De

De grauitate, graui, & eorum extremis.
Cap. XXVI.

GRauitas est inter morositatem & delectationem mediũ, quę circa conuersationes. Morosus nanque est eiusmodi, vt nullius conuersatione aut colloquio capiatur, sed (vt nomen ipsius indicat) à suo more. nam morosus quasi aliorum mores improbans, sibiq; placens, est nominatus. Delectator autem talis, vt omnium velit habere conuersationem, & omnino, & omnifariàm: horũ neuter laudabilis. At grauis in medio istorum laudabilis. neq; enim erga omnes, sed erga meritos: non erga neminem, sed erga hos ipsos consuescit.

De verecundia, verecundo, & eorum extremis. *Cap.* XXVII.

VErecundia est inter impudentiam & stuporẽ medietas, in actionibus colloquijsque constituta. Impudens est, qui vbique, & in omnes loquitur, & omnia vtcunq; euenerint. At stupidus seu attonitus, huic contrarius, & cunctos veritus, tam agendo quàm dicendo. solertiæ enim expers talis est, qui in cunctis obstupescit. At verecundia & verecundus inter hęc medium tenet locum. neque enim cuncta, & omnino (vt impudens) & dicit & agit: neque porrò (vt attonitus) in omni & omnino trepidabit: verùm aget loqueturque, vbi, & quæ, & quando expediat.

De vrbanitate, vrbano, & eorum extremis.
Cap. XXVIII.

VRbanitas est scurrilitatis & rusticitatis medietas: in salibusque committitur. Scurra siquidem

ſiquidem eſt, qui cuncta, & omnino inceſſendum eſſe exiſtimat. Ruſticus verò, qui neq; inceſſere vult, neque rectè inceſſum iri exiſtimat; ſed excandeſcit. Vrbanus, qui inter hos medius, neq; omnes, neq; omnino inceſſens, neq; item ipſe agreſtis, ac durus. At erit duobus ferè modis urbanus. nam & moderatè inceſſere percalluerit, & aliorum iaculationem tolerabit. Ita nimirum vrbanus atque vrbanitas.

De amicitia, amico, & eorum extremis.
Cap. XXIX.

AMicitia inter aſſentationē & inimicitiam medietas, in actione ſermoneq; verſatur. Aſſentator nanque eſt, qui plura quàm ſit par, adſintq; cuipiam, arrogat. At infenſus, inimicus, qui derogat etiā quæ adſunt, quorū neuter iure laudandus accedit. Inter quos medius eſt amicus, quippe qui nec plura præſentibus cuiquam aſtruit, neq; quæ minimè conueniant laudauerit, neque contrariò imminuet. neque omnino aduerſabitur, præterquàm exiſtimetur tribuendum. Huiuſmodi igitur eſt amicus.

De verita'e, vero, & eorum extremis.
Cap. XXX.

VEritas inter diſſimulationem & iactationem in oratione verſatur, non omni. Glorioſus nimirū eſt, qui plura quàm adſint ſibi arrogat, aut ſcire fingit quæ non nouerit. Huic cōtrarius diſſimulator, pauciora & minora eſſe ſua ſimulans: quæq; nouit diffitetur, occultatq; quæ cognoſcit. Neutrum horū facit verus. neq;.n. plura, neq; pauciora quàm quæ ſibi affuerint, confinget: ſed ea demum & eſſe ſibi & ſcire dicet, quæ teneat. Sint deniq; hæ ipſæ virtutes,

tutes, an secus, alia fuerit cõsideratio. At ꝙ mediètates iam memoratorum, hinc certum est, ꝙ qui ad hæc viuunt, laudibus exornantur.

De iustitia, & iusto, & eorum oppositis.
Cap XXXI.

COnsequitur, vt iã de iustitia dicamus, quid sit, & in quibus, & circa quæ: si prius tamẽ quid sit iustum exposuerimus. Et sanè iustum duplex, unum quidem ex lege: iusta siquidem perhibent, quę lex iubet, at lex fortia & temperata nos facere iubet. prorsusque cuncta quæ ex virtutibus ducuntur. Et perinde iustitiam, perfectam quandam esse uirtutem dicunt. nam si iusta sunt quæ lex facere præscribit: lex autẽ, quæ ex omnibus uirtutibus sunt mandat; qui igitur ex lege iustis obtemperat, perfectam nãciscitur probitatem, proinde iustus & iustitia, virtus quædam perfecta est, vnum itaque quoddam iustum in his, & circa hæc. Verùm enimuero non id iustum, neque circa hęc peruestigamus iustitiam: hoc nanque modo iusta, quatenus per sese à iusto sunt. nam temperãs & fortis & cõtinẽs, per sese est eiusmodi. Sed iustũ indagamus, quod ad alterũ refertur, aliud sanè quàm quod dictũ est ex lege iustũ: nam non est per sese esse iustũ, quod in aduersus alterũ iustis cõperitur, id nimirum est, quod quęrimus iustũ, ac circa hoc iustitiam. Quod agitur in alterum iustum (vt paucis absoluã) æquale est: nam iniustum inæquale. cùm enim bonorum maiora sibi asciuerint, malorũ uerò minora admiserint, id inęquale. & hoc modo iniustũ, & afficere iniuria opinamur. Non dubiũ igitur, cùm sit iniuria in rebus inęqualibus, quin iustitia & iustum in fœ-

Iustum duplex.

derum æqualitate collocetur. Proinde certum est iustitiam medietatem quandam esse inter excessum atq; defectum,& multum & paucum. Cum enim iniustus afficiendo iniuria plus habet,& affectus iniuria in afficiendo iniuria minus, tum horum medium iustum fuerit, atqui medium æquale est: ergo æquale pluris & paucioris fuerit iustum,iustusq; qui æquale volet, sed æquale in duobus saltem conficitur: ergo in alterum ęquale esse,iustum est, talis demũ fuerit iustus. Cùm igitur iustitia in iusto & inæquali,& in medietate: iustum quidem, in quibusdã iustum dicatur, æquale verò in quibusdã æquale,nécnon medium in quibusdam medium: erit iustitia & iustum erga quosdam,& in quibusdã. Quoniam igitur iustum æquale est,& huic proportionale, ęquale iustum fuerit. Atqui proportionale in quatuor nihilominus perficitur. nam quemadmodum A ad B, ita C ad D. Sicut proportionale est. vt qui multa possideat, proferat multa: ita qui pauca possideat,pauca proferat.rursus eodem modo qui plurimum allaboret,plurima capiat: qui verò parum laboret, parum capiat,vt autem laborans ad non laborantem habuerit,ita plurima ad pauca: vt verò laborans ad plurima,ita nõ laborans ad pauca. Visus sanè est in libris de Republ.Plato vti eiusmodi de iusto proportione. Agricola enim (inquit) cibũ parat,ædificator verò domũ,vt textor vestem,ita calceolarius calceũ: agricola igitur ædificatori cibum suggerit, & ędificator agricolæ domum. Ita & eodem modo cęteri omnes habent,& perinde quæ apud se,permutant in ea quæ apud alios, est nanque huiusmodi proportio:nam vt agricola calceolario & textori, etiã

alijs

aliis omnibus eadē inuicem inter ipsos est proportio, quæ cōtinet totam Rempubl. atq; comprehēdit: ut liceat nobis intueri iustum proportionale esse, siquidem continet iustum Respub. idemque est iustū quod proportionale. At quoniam ędificator suo opere plura meretur quàm calceolarius præstet, difficile quoque est rependi contrà à calceolario aduersus ædificatorem, neque enim pro calceis par fuerit domum capere: hinc iam censuerunt, quo hæc omnia venalia sint, argento uti, quod numisma uocant, *Numisma.* vt pro dignitate cuiuslibet fiat inter ipsos inuicem contrahentes permutatio, quæ ciuilem communicationem contineat. Cùm igitur in his & quæ proximè dicta sunt, iustum sit, erit iustitia circa hæc cum delectu ex habitu impulsum nacta. Est uerò etiam iustum ex altera parte respondens, non tamen ut aiebant Pythagorici: rati nanque illi sunt iustum esse, ubi quæ quis effecisset, eandem essent talionis uice ferenda, quod erga omnes non est idem. Neque enim iustum eadem seruo aduersus ingenuum ferre: quandoquidem si seruus ingenuum ceciderit, iustum non sit ex altera parte tantùm cędi, sed impensius, iustumque est in proportione contra respondendi. nam quemadmodum ingenuus aduersus seruum melius habet, ita respondere factis aduersum qui fecerit. Itidem etiam ingenuo aduersus ingenuum erit. nec enim iustum est, ut qui oculum eruerit, ei tantum talionis pœna infligatur, sed multò plura ferat proportionis consecutione, quandoquidem & cœpit prior, & affecit iniuria. Atqui vtrinque illata iniuria est, & perinde proportionale est ut ob iniurias etiam plura ferat,

quàm fecerit, id iusti exigit ratio. Verùm quoniam multis modis iustum dicitur, definiendum fuerit de quónam demum iusto sit nobis discrepatio. Est nimirum (vt perhibent) iustum seruo aduersus dominum, & filio aduersus patrem, in quibus ęquiuoco nomine iustum ciuile dici uidebatur. Est nanque iustum (de quo nūc loquimur) ciuile iustum, id propemodum in ipsa æqualitate positum: communicantes nanque ciuiles nonnulli, natura quidem consimiles esse uolunt, alij uerò more. At filio erga patrem, & seruo erga dominum ius ullum non esse uidebitur: neque enim puero meo aduersum me, neque manui, neq; itidem alicui membro: similiter igitur habere videbitur & filius erga patrem. nam quemadmodum membrum patris est filius, nisi iam uirilem induerit ætatem, qua ab ipso separetur: tum enim in similitudine & æqualitate est patri, sed ciuibus huiusmodi esse licet. eadem de causa, ne quidem vernæ erga dominum, est iustum. domini nanque quiddam est uerna: cæterùm si modo ei iustum sit aliquod, id iustum erga ipsum fuerit domesticum, quod in pręsentia minimè indagamus, sed ciuile, siquidem in similitudine & æqualitate ciuile iustum videri debet. Præterea in mulieris & uiri communicatione iustum est, ferè quod ciuile iustum. deterius nanque est mulier uiro, sed quiddam magis domesticum, & quodammodo magis æqualitatis particeps, & perinde ipsorum uita communicationis ferè ciuilis est: proinde iustum etiam mulieri erga uirum pręcipuum quodammodo iam præ aliis ciuile est. Quoniam igitur iustum est, quod in ciuili communicatione positum, tam iustitia,

De quo iusto sit disceptatio.

tia, quàm iustus circa ciuile iustum erit. Sed iustorum quędam natura, quędam lege sunt? Verùm arbitrari ita oportet, ne putemus nunquam excidere quę natura sunt, quæ sanè etiam mutationem subeunt; ut, inquam, si iaculari omnes semper sinistra annitamur, euademus scæuæ, atqui à natura sinistra est: at dextra minus nihilo à natura potiora sunt sinistris, tametsi cuncta sinistra, sicut & dextra facimus, neque quod intercidant, ob hoc à natura non sunt, verùm si ut plurimum diutiusq; ita permaneant, & sinistra est sinistra, & dextra dextra, id quod à natura est. Idē in à natura iustis, si nostro vsu immutētur, ob hoc non à natura iusta non fuerint, imò equidem fuerint. nam quod vt plurimum perdurat, id propalam iustum à natura est: quod verò nos constituamus, legeque sciscamus, id certè iustum atque etiam ex lege iustum nuncupamus. pręstat igitur iustum quod à natura est, illi quod ex lege. Cæterùm quod indagamus, iustum ciuile est; atqui ciuile, non natura, sed lege est. Sed iniustum & iniuria, neutiquam idem prorsus ducendum est, si quidem iniustum lege definitur: ueluti deposito quemquam fraudare, iniustum sit: at iniuria, vbi iniustè aliquid perpetretur. Itidem porrò iustum, ac (vt ita loquar) iustificatio, non est idem. nam iustum lege definitum est, cùm sit iustificatio, iusta causa faciendi. Quando igitur iustum, & quando non? nempe (vt paucis absoluam) cùm dedita opera & sponte quis peregerit (quid sponte sit, paulò antè nobis dictum est) & quando cōsultò, & in quem, & cui, & qua de causa, is iusta peragit. Itidem ac similiter erit etiam iniustus, qui consultò, & in quem, & cui,

& cuius causa deliquerit. At cùm horum nihil consultò, iniusti tamen quippiam commiserit, tum demum iniustus non est, sed infortunatus. Nam si patrem occiderit, se hostem ratus occidere, iniustum quidem commisit: & cùm neminem affecerit iniuria, egit tamen infeliciter. Quoniam igitur non afficere iniuria, vbi iniusta peragantur, id est, in ignorando positum, hoc paulò antè differuimus, cùm neutiquam consulto quenquam offendit, neque cui, neq; qua de causa factum est, definienda quoq; videtur ignorantia: quónam pacto per ignorantiam quem lædit, non afficit iniuria. Sit nimirum hęc diffinitio. Quandocunque perpetrandi aliquid absoluta fuerit ignorantia, id non fit consultò, & perinde ne quidem afficit iniuria. At cùm ipse suæ causa fuerit ignorantiæ, perpetraritq; quippiam ex ignorantia, cuius ipse extiterit causa, is planè afficit iniuria, ac eiusmodi iure criminis arguetur: uelut in ebriis euenit. uino nanque mersi, si quid mali perpetrarint: sine controuersia afferunt iniuriam: quandoquidem ipsi sibi eius ignorantiæ causa extiterunt. par enim fuit, ne tantum proluerentur, ut ignorantes cæderent patrem. Idē in aliis est ignorantiis, quæ ex ipsis gignuntur facientibus: vt qui per ipsas inferant iniuriam, sint iniusti. Quorum autem non ipsi sunt causa, sed ignorantia, ut delinquant, neutiquam iniusti. est enimuero eiusmodi ignorantia naturalis, uelut nescii infantes patres cædunt. Hęc nimirū naturalis inscitia nō facit, ut ab actione infantes dicantur iniusti. ipsa siquidem hęc faciendi causa, est inscitia: neque ipsi suæ sunt causa inscitiæ: ideo ne quidem iniusti dicuntur.

Quo pacto non afficit iniuria qui ex ignorantia lædit.

tur. Verùm de ferenda iniuria vt dicam, vtrum qui afficitur iniuria ſponte afficitur, an non? iuſta nanque & iniuſta ſponte agimus. At non ſpōte afficimur iniuria. cruciatus ſiquidem deuitamus. & perinde non dubium, quin nō ſponte afficiamur iniuria, quòd vltrò nemo lædi ſufferat. Nam afficit iniuria, nónne eſt offendi? eſt ita. Cæterùm ſunt quibus licuit ęquale aſſequi, idque alijs concedunt: quòd ſi æquale conſequi iuſtum fuit, & minus habere iniuria affici, ſponteque minus habet: ſponte ergo, ait, quis afficitur iniuria. Verùm manifeſtum hinc porrò eſt, quod ne ſponte quidem. Nam cuncti qui minus conſequuntur, illius vice nanciſcuntur aut honorem, aut laudem, aut gloriam, aut amicitiam, aut aliud id genus. Verùm qui vicem alicuius ſubit, cuique rependitur pro eo quod amittit, neutiquam afficitur iniuria. quòd ſi iniuria non afficitur, ne quidem ſpōte ergo. Rurſus, qui minus aſſequuntur, & quatenus ęquale non accipiant, affecti iniuria, ijdem nobilitati, & exornati hac de cauſa euadunt, quod dicant æquale mihi capere licuit, at nolui. ceſſi equidem ſeniori, aut amico. Atqui affectus iniuria exornatur nemo. quòd ſi inillatis iniurijs nulla exornatio eſt, & in his exornantur deiecti, hoc modo prorſus affecti non fuerint iniuria. quòd ſi iniuriæ non ſubijciunt, ne quidem ſponte afficiūtur iniuria. Interim in huiuſmodi oratione controuerſari videmur incōtinentibus. quandoquidem incontinens nequiter agendo, ſe offendit, idq; ſponte facit. conſultò igitur ſeſe ipſe lædit. proinde ſponte ipſe à ſeſe afficitur iniuria. Cęterùm hic propoſita definitio hanc præpediet rationem. Eſt autem definitio, nemi-

nem velle affici iniuria. At incontinens, volens incōtinenter agit. proinde si ipse se afficit iniuria: vult ergo mala sibi infligere. Atqui vult nemo affici iniuria: proinde ne incontinens quidem ipse sese sponte affecerit iniuria.

An accidat, vt sibi quisquam inferat iniuriam.

Cæterum hinc fortassis ambigat quispiam, num quid accidat, vt sibi quisquam inferat iniuriā: in incontinentem siquidem iniectā consideratione videatur contingere, hoc nempe modo, si quæ agenda lex iubet, ea sunt iusta: qui non agit ea, iniustè facit. ac si erga quem agendum iubeat, neutiquā erga eundem id egerit, ipsum afficit iniuria. Lex certè temperantem esse iubet, rem suam non oblimare, corpus procurare, ac id genus alia. qui ergo hæc nō peragit, se afficit iniuria: quandoquidem ergo alium neminem, talium est affectio iniuriarum. Atqui hæc nunquam vera extiterint, vt contingat se quempiam afficere iniuria. Contingere enim qui potest, vt eodem tempore plus quispiam habeat & minus, vt simul sponte & inuito agat quicquam. siquidem qui afficit iniuria, quatenus afficit, plus admittit: iniuria affectus, quatenus afficitur, minus. quòd si ipse sibi infert iniuriam, contigerit vt per idem tempus plus idem habeat, & minus. verùm hoc fieri non potest: non ergo se quispiam affecerit iniuria. Rursus qui afficit iniuria, spōte facit iniuriam. at affectus iniuria, inuitus fert iniuriam. proinde si contingat se quempiam afficere iniuria, contigerit simul & inuito & sponte quicquam agere. id autem fieri non potest: ne quidem igitur ita contigerit, sibi quenquam inferre iniuriam. Rursus si cōsiderauerit quispiam particulares iniurias, nemo sit qui non faciat iniu-

riam : aut depoſito fraudando, aut adulterium committendo, aut furando, aut aliquod eiuſmodi iniuriæ genus particulatim admittendo. nec tamen quiſpiam ſe vnquam depoſito fraudauit, neque ſuam adulterio vitiauit vxorem, neque ſibi furatus eſt. quòd ſi in huiuſmodi eſt afficere iniuria, neque contingit horum quicquam aduerſum ſe facere iniuriam: Sin ſecus; ea non fuerit ciuilis iniuria, ſed domus adminiſtrationis, planeq; familiaris. anima ſi quidē in plures diſtributa partes, nam habet ſuam quidem deteriorem, alteram verò meliorem. Proinde ſi quid in anima procreetur iniuriarum, id partium aduerſum ſe inuicem eſt. Familiarem porrò iniuriam diſtribuimus in deteriorem ac meliorem, vt fiat aduerſum ſe iuſtū, & iniuſtum. verùm id nos non coniectamus, ſed ciuile. & perinde id genus iniurijs, quas nos demum peruestigamus, neutiquam contingit vt ſe quiſquam afficiat iniuria. At inſuper vter afficit iniuria, & in vtro iniuria eſt? in eóne, qui vtcunq; iniuſtè poſſideat, an iudicante atq; diſtribuente, veluti in certaminibus? enimuero qui præmium à præſide atq; hæc iudicante accepit, non ipſe facit iniuria, tametſi ei iniuſtè tributum eſt. Sed qui tulit iudicium, maleque attribuit, is affecit iniuria. Eſtq; vbi idem afficiat iniuria, & vbi non. nam quatenus verè, & vt iuſti natura poſtulabat, non iudicauit, eatenus affecit ininria. quatenus verò eidem iuſtum eſſe viſum eſt, neutiquam affecit iniuria.

De duplici animæ rationalis partibus: & quo pacto à seinuicem distinguantur.
Cap. XXXII.

QVoniam autem de virtutibus, & quæ sint, & in quibus, & circa quæ, iam dictum est, de singulisq;, quemadmodum si recta agamus ratione, sit optimum: ita nimirum ex recta ratione agere dicendo, est. vt si quis dixerit sanitatem fieri optimam, salubria exhibendo, id vtique minus apertum, & perinde aperito mihi quę sint salubria: idem valet in ratione, & tam quid sit ratio, quàm quæ sit recta ratio nosse: fermè fuerit necessarium, primùm in quo ratio gignitur considerare. Paucis equidem de anima antea locuti, diximus animæ partem esse, quæ habeat rationem. Ea, inquam, pars vna animæ habens rationem, in duas est partes distributa. quarum vna quidem consultatrix, altera autem scientiæ indagatrix, quæ quòd inter se inuicē distinguantur, ex subiectis facilè fuerit intueri. Nam quemadmodū inter se inuicem differunt colores, & succus, & sonus, & odor, itidem alios ipsis sensus natura accommodauit. sonum nanq; auditu, succum gustu cognoscimus, & colorem visu: similiter cætera eodem modo expedit coniectare. Quòd porrò alia sint subiecta, alias quoque esse animæ partes manifestum est, quibus illa cognoscimus: aliud siquidem intellectile est, & sensile aliud. atqui subiecta illa, anima deprehendimus: alia ergo pars fuerit quæ circa sensilia, & alia quę circa intellectilia. consultatrix autem circa sensilia in motuq; versatur, atq; prorsus circa omnia quæ in ortu interituque sunt.

nam

nam consultamus de eis quæ in nostra sunt potestate, agendi ac non agendi delectu, circa quæ consilium ac propositum est agendi. hæc nimirum sensilia, in motuq; ad permutandum, proinde pars animæ ex ratione propositrix atque delectrix, sensilis.

De ueritate, & iis quibus ipsam coniectamus.
Cap. XXXIII.

His itaque definitis, deinceps de ueritate dicendum fuerit: quoniam de ipsa nobis est sermo: vtq; verũ habeat coniectemus. Est profectò scientia, prudentia, mens, sapientia, existimatio. & circa igitur aliquid unumquodque istorum est. Scientia igitur est circa id, quod sub scientiam cadit: quod cum demonstratione ac ratione est explicatum. Prudentia uerò, circa ea quę sub actionem cadunt, in quibus delectus, euitatioque, & in nobis agere ac non agere est. Nimirum facientium & agentium non idem factile & actile. nam factilium, præter facturam, finis superest alius, sicut domificatiuæ præter ædificationem (cùm sit domus effectrix) ipsius finis, præter facturam, domus est. itidem in opificina (ita enim nobis libet appellare quam tectonicam Gręci vocant) alijsque facturis. At in eis quæ sub actionem cadunt (practica vocant Græci) pręter actionem, nullus est alius finis. vt præter citharæ modulatum finis non est alius: sed id est finis, exercitium & actio. circa actionem itaque, & quæ in agendo posita sunt prudentia. Circa facturam, & quę in faciendo posita sunt, ars: siquidem in faciendo potius quàm agendo, est artem exercere. proinde fuerit

Scientia.
Prudentia.
Ars.

prudentia,

prudentia, deligendi & agendi, quæ in nostra sunt potestate, habitus, tendente ad commodum ipsa quoq; actione. Prudentia autem uirtus est, non (vt facile est intueri) scientia. laudandi siquidem sunt prudentes: at laus virtutis. Item scientiæ quidem omnis uirtus est. At prudentiæ uirtus non est: sed ut apparet, idipsum quiddam uirtus est. Mens porò est circa principia intellectilium: scientia enim eorum quę sunt cum demonstratione. atqui principia sunt indemōstrabilia: & perinde non circa principia scientia est, sed mens. Sapientia porò ex scientia menteque constituitur. est nanque sapientia circa principia, ipsa quoque mentis particeps. At quatenus circa ea quæ post principia sunt cum demonstratione, sciētię est particeps. & perinde nō dubium, quin sapientia ex mente scientiaque confletur. Proinde circa ea uersabititur, circa quæ mens atque scientia. Existimatio est, qua in omnibus ferimur anticipites, eáne ita, an secus. Sed utrum prudentia & sapientia idem est, an non? Sapientia enim est circa ea quę cum demonstratione quæq; semper ita habent: prudentia non de talibus, sed de his quę sunt in permutatione. quemadmodum rectum inflexúmve, & cauum, & talia quę sunt eiusmodi. At conferentia eo non habent modo, ut non inter seinuicem permutentur: sed permutantur, ut nunc hoc conferat, quod cras non conferet: & huic liceat, huic autem non, atque hoc modo conferat. Atqui circa ea, quę conferunt, prudentia est, non sapientia. Differunt ergo inter se prudentia, atque sapientia. Vtrum sapientia uirtus est, an non? Hinc perspicuum est ex ipsa certè prudentia uirtutem esse

Mens. *Sapientia.* *Dubitationis solutio.* *Dubitationis solutio.*

esse. Nam si uirtus est prudentia, partis nempe alterius (vt diximus) quæ ex ratione sunt, estq; prudentia quàm sapientia deterior. circa deteriora enim uersatur: quandoquidem sapientia circa æternum diuinumq;, vt diximus, cum prudentia de hominis sit commodo. quare si quid deterius uirtus est, æquum etiam fuerit, quod melius est esse uirtutem. non dubium igitur, quin sapientia sit uirtus. Quid est, aut circa quod industria? Est nempe industria, in quibus & prudentia, circa ea quæ sub actionem cadunt. Industrius siquidem dicitur, quatenus consulere rectè aliquid iudicare, ac perspicere potuerit circa pusilla: in pusillisque eius iudicium. Est igitur industria, atque industrius, prudentiæ & prudentis pars. nec citra hæc. neque enim industrium à prudente separaueris. Idem profectò & in astutia existimandum est. Nam astutia, & astutus non est quidem prudentia, neque prudens. quinimo prudens astutus, *ideo astutia sibi quodammodo asciscit prudentiam, ceterùm astutus etiam malus dicitur, quemadmodum Mentor astutus quidem fuisse visus est, non etiam prudens. Prudentis nanque & prudentiæ est optima expetere, eaque semper sibi proponere, atque actitare. At astutiæ & astuti fuerit, coniectare, ex quibusnam demum fiant singula quæ sub actionem cadunt, & quæ * exhibenda. Astutus in eiusmodi ac circa talia esse videatur. Dubitauerit quispiam & admirari potuerit, quòd locuti de moribus, deque ciuili negotio, de sapientia dicamus. Nempe primum de hac re non uideatur esse aliena cõsideratio, si (ut diximus) est uirtus. Item Philosophi est de his demum coniectare, quæcunque in eodem fuerint.

Industria.

Astutia.

* διὸ δὲ συνεργεῖ πως τῇ φρονήσει ἡ δεινότης.

* καὶ τὸ ταῦτα πορίσασθαι.

Dubitatio.

Solutio.

fuerint. at necessarium, cùm de his quæ in anima loquimur, de omnibus dicere. atqui est in anima sapientia: proinde alienum non fuerit de anima quoque dicere. Quemadmodum verò habet astutia ad prudentiam, ita de cunctis uirtutibus haberi putandum est. ueluti inquam sunt uirtutes, quæ natura sint singulis ingenitæ, tanquam impulsus quidam ad fortia, ac iusta, in unoquoque citra rationem, nec non de singulis erga eiusmodi possis cognoscere. sunt autem tam consuetudine, quàm proposito. At quæ cum ratione sunt, velut temperantia, aut fortitudo, quatenus sunt virtutes vt ingenitæ, laudabiles. Naturalis igitur uirtus ea ipsa, quæ citra rationem, à ratione parum separata, & à laude parum deficiens, rationi & proposito adiuncta, perfectam efficit uirtutem, ideo etiam cum ratione exercetur. Nec citra rationem est ad uirtutem naturalis impulsus. neque rursus ratio, atque propositum admodum perficitur, ut sit virtus citra impulsum naturalem. Ideo non rectè Socrates sentiebat, cùm diceret uirtutem esse rationes. proficeret siquidem nihil agendo fortia atque iusta, qui nesciret ac rationi non proponeret: & perinde uirtutem rationem esse, non rectè aiebat. Sed qui nunc, melius. nam iuxta rectam rationem honesta agere uirtutem esse perhibent. At ne ita quidem rectè. ageret siquidem quispiam iusta, nullo proposito honestorum, nulla cognitione, sed irrationali aliquo impulsu rectè hæc & iuxta rectam rationem, uelut inquam recta iusserit ratio, ita agat. cæterùm huiusmodi tamen actio neutiquam sub laudem cadit. Sed melius, vt

vt nos definimus, cum ratione impulsum esse ad honestatem. hoc nanque virtus etiam sub laudem cadit. Vtrum prudentia virtus, an non, ambigere nanque quispiam potuerit. Verùm enimuero, hinc esse virtutem certum fuerit. Nam si iustitia, & fortitudo, cæteraq; virtutes, quòd honestorum quæ sub actionem cadant, laudabiles accidant, non dubium quin prudentia quoque eorum sit, quæ sub laudem cadunt, quęq; in virtutis ordinem veniunt. Nam ad quæ fortitudo agenda commouetur, in eadem etiam prudentia, in totumq; vt ipsa pręscribit, ita etiam agit fortitudo. proinde si hæc sub laudem cadit, ea faciendo quę præscripserit prudentia, etiam sine controuersia prudentia sub laudem cadit, virtusque est. Vtrum prudentia sub actionem cadit, an non, licuerit hinc nosse cuiuis, spectando scientias, quemadmodum ędificaturam. Est nanq; in ædificatura, vt dici solet, vnus quidem quispiam architecton Græcè, quem nos tum architectum, tum opificem nominamus, cui sumministrat sese ædificatoris domus, est faber. est sanè architectus seu opifex, cuius præscripto ad domum extruendam se faber accingit. Idem in reliquis fabrilibus habet, in quibus est architectus, & eius cuiusuis minister faber. & architectus erit, & huius ipsius faber ac minister. Si igitur eodem modo et in virtutibus habet, quod æquum ac rationale, etiam prudentia sub actionem cadit. quandoquidem virtutes omnes sub actionem cadunt, quarum prudentia tanquam architectus quidam est. quandoquidem vt ipsa præscripserit, ita virtutes, & qui ex virtutibus agunt. cùm igitur virtutes sub actionem cadant, etiam sub actionem cadet

Vtrum prudentia virtus sit.

Prudentiam sub actionē cadere.

cadet prudentia. Vtrum omnibus quæ in anima, hæc imperat vt censetur, pariterq; ambigitur, an secus? Melioribus certè, vt sapientia est, imperare videri par non est, sed ea, vt dici solet, cuncta procurat, præscribensq; domina est. Cæterùm forsitan vt in ædibus habet Atriensis: is nanq; præest omnibus, dispensatq; omnia, sed nondum idem imperat omnibus, verũ domino ocium parat, ne is præpeditus rerum domesticarum necessitate, dissoluatur, quo minus honesti quippiam & officiosi agat: ita atq; similiter prudentia, tanquam sapientiæ quidam Atriensis, ei ocium parat, vt suum peragat opus, affectus cohibendo, eosque temperando.

ARISTO.

ARISTOTELIS MAGNORVM Moralium,

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

De æquitate, modestia, promptitudine, feritate, incontinentia & continentia, voluptate, prospera fortuna, honesta probitate, recta ratione, ac amicitia.

De æquitate, & æquo. *Cap. 1.*

Oſt ea, quæ tradidimus, par uidetur ut de æquitate diſſeramus, quidque ſit, & in quibus, & circa qualia. Eſt nimirum æquitas & æquus, qui deſcripta legibus iuſta diminuit ac moderatur: nam quæ legiſlator particulatim examinatè ad unguem definire non poteſt, ſed in uniuerſum loquitur; hic in eiſdem intercedens, deligit quæ legiſlator particulariter quidem definire uolebat, uerùm ei facere non licuit. eiuſmodi certè æquus, non omnino iuxta diminuens: quandoquidem quæ natura ac uerè iuſta ſunt, non diminuit, ſed ea duntaxat quæ legiſlator deſeruit, cùm explere non poſſet.

De modestia, & modesto. *Cap. II.*

MOdestia ac modestus est, circa quæ & æquitas. nempe circa iusta, quæ omissa à legislatore, non satis ad unguē definita sunt: vt iudex inueniatur eorum, quæ legislator omittit, certoque cognoscit à legislatore prætermissa quæ iusta sunt, is modestus est. Itaque non citra æquitatem, modestia. iudicare siquidē modesti: agere verò ad iudiciumq; perducere æqui fuerit.

De promptitudine. *Cap. III.*

PRomptitudo est circa quæ & prudentia: nempe circa ea quæ sub actionem cadunt: quippe quæ circa propositum & euitationē. Est sanè non citra prudentiam. nam prudentia horum sub actionem cadens est. at promptitudo, habitus, seu affectio, uel quiduis huiusmodi, instructio optimorum & commodissimorum, eorum quæ sub actionem cadant. Et perinde promptitudinis ea uideri non debent, quæ fortuitu quoquomodo eueniant. nam quibus ratio deest quod optimum sit considerans, ubi quoquomodo eueniat aliquid, hunc promptū neutiquam dixeris, sed fortunatum. nam quæ officia citra iudicantis rationem fuerint, felicitates æquum est appellare.

Dubitationes quędā circa iustitiam: prudentiam etiam: necnon & alias virtutes. *Cap. IIII.*

SEd nónne iusti est, colloquio & conuersatione ęquale cuilibet attribuere, ut inquam qua-

lis

lis fuerit quilibet, talem effectum assequi, an non? id certè assentatoris, & delectantis esse planè uideatur. cæterùm iuxta cuiusque dignitatem attribuere colloquium ac conuersationem, id iusti & probi omnino esse uidebitur. Dubitare etiam fortè quispiam potuerit, an iniuriam inferre sit ostendere sponte & scienter, & quempiam, & ut, & qua de causa. est autem nocumentum & iniuria, de bonis ac circa bona. afferens ergo iniuriam & iniustus cognouerit & qualia bona, & qualia mala sint: id autem, ac talia percallere prudentis atque prudentiæ est. hoc modo fuerit absurdum, ut bonũ ingens prudentia comitetur iniustum. An existimandum non est, ut iniustum prudentia comitetur? Neque enim coniectat iniustus: ac simpliciter, & eidem bonum iudicare nõ potest, uerùm hallucinatur: cùm prudentiæ suum sit id inspicere ex sententia posse. Itidem ut in medicina aliud est, quod simpliciter salubre intuemur, quodq; sanitatem efficiat: quod ueratrum, & elaterium, & sectiones, & exustiones salubres sint, sanitatemque prætendant, nec tamen ut hæc omnes, ita medicinæ habemus scientiam. non enim particulare nouimus bonũ, ut nouit medicus cuipiam hoc bonum, & quando, & qualiter affecto, in quo demum medicina scientia est. Salubria igitur simpliciter cognoscentes, nec dum tamen continuò nos medicina comitatur scientia. Itidē iniustus. quòd igitur simpliciter est bonum, & tyrannis, & dominatus, & imperium nouit, uerùm sibine bonum, an secus, uel quando, uel quomodo affecto, neutiquam nouit id quod est in primis prudentiæ, & proinde iniusti comes non est prudentia: bona siquidem deligit, qui-

bus afferat iniuriam, quę certè bona simpliciter, non ipsi sunt bona. quandoquidem opulentia & dominatus simpliciter bonum est, ipsi certè non fortassis bonum: nam qui imperat, rerum copia affluens, multa sibi amicisque nequiter facit, quando iure uti dominatu non potest. Hinc ambigendum considerandumque uidetur, sitne aduersus nequam iniuria, necne. Nam si in offensione iniuria est, & in priuatione bonorum offensio, neutiquam uideri potest offendere. siquidem quæ sibi esse bona arbitratur, bona non sunt. nam dominatus & opulentia nequam hominem offendunt, quòd ipsis rectè uti non possit. proinde si quę aduentantia offendunt, ea bona abstulerit, afficere non uidetur iniuria. Multis eiusmodi oratio uidebitur admirabilis. Omnes siquidem opinantur, se posse dominatu & imperio & opulentia uti: neutiquam rectè coniectantes. quod ex legislatore certum est. Legis nanq; lator non omnibus suadet imperare: uerùm (ut dictum est) cui ætas, cui copia non defuerit ad dominandum: non autem omnem posse imperare. Quòd si quispiam indignetur se carere imperio atque gubernatione, dixerit quispiam; Neque tibi ea est anima, unde imperare gubernareque possis. Corpore quidem cernimus aliquos sanescere non posse, simpliciter sibi bona exhibendo. at ne languori succumbat corpus, uolens conualescere, aquam priùs & inediam exhibet. Ita qui nequam habuerit animam, ne quippiam mali exerceat, ei opulentia & imperium & dominatus, & omnino alia id genus, sunt auferenda: quanto mobilior, mutabiliorque est corpore anima. Nam quemadmodum improbum corpus quispiam sortitus,

fortitus, uictum debet sibi adhibere idoneum: ita improbam animam nactus, se uiuendo reddere debet idoneum ad quæ memorauimus, deuitanda. Hoc etiam ambiguum esse potest: ut cùm non sit aliter agere fortiter, quàm iustè, quando natura quis uideatur acturus. In naturalibus quippe uirtutibus solum dicebamus impulsum sine ratione ad honestatem esse oportere, ita nimirum est delectus in ratione, quodq; rationem habeat, ut pariter capiat & deligat. Virtutem perfectam esse dicebamus, quæ cum prudentia foret, non utique ad honestum citra naturalem impulsum, neque uirtus uirtuti aduersabitur. agnatum nanque habet atque insitum, vt rationi obtemperet, vt ipsa præscribit, ut quo agit eò declinet. qui nanque sibi proponit, melior. Et ne quidem aliæ sine prudentia uirtutes sunt, neq; prudentia absque residuis uirtutibus perfecta: uerùm inuicem sese coadiuuant, comitantes prudentiam. At nihilominus addubitet quispiam, nunquid ita in uirtutibus habeat, quemadmodum in reliquis bonis quæ externa, quæq; in corpore? hæc nanque cùm fuerint eximia, deteriores efficiunt. sicut opum affluentia elatos facit & truculentos: itidem reliqua bona, dominatus, honor, pulchritudo, magnitudo. Nunquid igitur & in uirtute ita habet, ut si cuipiam iustitia vel fortitudo fuerit exuberans, fiat deterior, an non? cæterùm à uirtute quidem honor gignitur, qui cùm ingens fuerit, deteriores facit: & perinde uirtus fecerit deteriores, cum maior euaserit. An id neutiquam verum? quandoquidem & si sunt multa alia uirtutis opera, quemadmodum sunt, id etiam in primis est, ut qui eis bonis muniatur, eisdem rectè

vti possit. Si demum probus, aduentante ei uel honore uel ingenti dominatu, ipsis non utetur; neutiquam fuerit probus. neque honor, neque imperium, probum fecerit deteriorem: & perinde ne quidem uirtus. In totum autem, quoniam à principio nobis determinatum est, uirtutes esse medietates; quoque magis sit uirtus, eo magis erit medietas: proinde quo sublimior uirtus euadet, accedetque ad magnitudinem, non deteriorem, sed meliorem efficiet. medietas nanq; inter excessum defectumq; perturbationum erat medietas. atq; hæc igitur hactenus.

De continentia & incontinentia, ac feritate agendum esse. *Cap. V.*

DEinceps aliud nobis sumendum est principium, de continentia incontinentiaque dicturis, quemadmodū fuerit alienum, has in virtutum uitiorumque numerum redigere, ita de his futurum sermonem, alienum uisum iri necesse est. nec enim hæc uirtus cæteris par est. in alijs siquidem eódem tendunt tam ratio quàm perturbationes, nec inuicem sibi aduersantur. At in hac se inuicem oppugnant ratio & affectus. Sunt nimirum in anima, unde mali esse dicamur, tria: uitium, incontinētia, feritas. De uitio igitur ac uirtute quid sit, ac in quibus, à nobis suprà dictum est: modò de incontinentia ac feriate dicendum.

De feritate. *Cap. VI.*

EST autem feritas quoddam uitium exuberans, cùm eousque nequam prorsus quempiam

piam intuemur, ut ipsum non hominem, sed feram esse dicamus, sicut & uitium ipsam feritatem. Huic uirtus opposita nominis expers est. quippe quòd eiusmodi supra hominem, tanquàm heroica quędam ac diuina. Eò certè hæc uirtus nominis expers, quòd Dei uirtus nulla. præstantior siquidem omni uirtute Deus, ac non uirtute probus. nã tum uirtus sit Deo melior. ideo nominis expers hæc uirtus, quę feritatis uitio opposita est. Desiderat nimirum diuina, & supra hominẽ tali uitio obiectari. quòd quemadmodum feritas uitium hominem excedens euadit, ita ei opposita uirtus.

De incontinentia, & continentia.

Cap. VII.

DE incontinentia & continentia dicturis, expedit nobis quæ ambiguos & contrarios sermones admittunt, significare: vt ex dubijs orationibus considerando & exquirendo ueritatem, ad id quod perspiciendum est, perueniamus. nam tum demum ita uerum scrutari poterimus, Senex igitur Socrates tollebat prorsus, ac negabat esse incontinentiam: dicẽdo neminem esse qui mala facienda, sciens esse mali, deligeret. atqui incontinens uidetur sciens mala deligere: agi nanque à perturbatione. Hac ratione incontinentiam esse non existimauit. nequaquam rectè. alienum nanque fit, hac ratione persuasos, quod factum est persuasibiliter extinguere: incontinentes siquidem sunt homines, & ijdem malorum periti. ueruntamen ea perpetrant. Quoniam igitur incontinentia est, nunquid incontinens aliquam habet peritiam, qua inspiciat exquiratque mala? At id non uisum

fuerit cuipiam. quandoquidem alienũ fit quod in nobis potentiſſimum firmiſſimumq́ue eſt, ui ab aliquo ſuperari. ſiquidem ſcientia, omnium quæ in nobis, firmiſſima, & nulli eſt obnoxia violentiæ. & perinde hęc ratio aduerſatur, quo minus credatur eſſe ſcientia. Cæterùm nunquid ſcientia quidem non eſt, ſed opinio? at ſi habet incontinens opinionem, uituperandus non accedet. Nam ſi mali aliquid, non admodum prauidens planeq; cognoſcens, ſed opinatus agat, uenia dignus uideatur. quod uoluptate agendi mala, non admodum mala eſſe cognouerit, ſed tantùm fuerit opinatus. At quos uenia dignos eſſe cenſemus, eos neutiquam reprehendimus, & perinde ſi opinionem habet incontinens, vituperandus non erit. atqui uituperandus eſt. Huiuſmodi rationes ambiguitatem obijciunt. quandoquidem quæ ſcientiam eſſe negauerunt, abſurdum quiddam euenire compellunt: & quæ ne opinionem quidem, pariter aliena euenire oſtendunt. Verùm & dubitauerit hìc quiſpiam, quòd quia temperans & cõtinens eſſe uidetur, temperantíne futuræ ſint uehementes cupiditates. quòd ſi continens erit, uehementibus agi cupiditatibus opus fuerit. neq; enim continentem dixeris, qui mediocres compeſcat cupiditates. Quòd ſi uehementes cupiditates non habeat, ne quidem temperans erit: neque enim temperans qui nullo modo agitur à cupiditatibus. Ambiguitatem quoque talia mouent. contingit ſiquidem exinde rationibus, incontinentem quandoque fore laudabilem, & uituperabilem continentem. Sit nanque quiſpiam, inquit, ratiocinio hallucinatus, ut ratiocinanti, quæ honeſta ſint, mala uideantur, ac cupiditate

ad ho-

ad honesta ducatur. ratio quippe agere non permittit: at cupiditate allectus. agetatqui talis, est incontinens. aget ergo honesta: cupiditas nanq; in talia adducit, sed ratio prohibet: ratiocinio siquidem honestorum hallucinabatur. Is igitur incontinens quidem erit, neruntamen laudabilis. nam quatenus honesta peragit, laudabilis: absurdum id profectò euenit. Rursus hallucinetur interim ratiocinio, & honesta ei minimè honesta esse videantur, at cupiditate ad honesta ducatur: continens nimirum est concupiscens quidem, sed non peragens id ob rationem. itaque ratiocinio hallucinatus honestorum, prohibebitur agere quæ concupiscit. prohibebitur ergo honesta agere, ad hæc siquidem adduxit cupiditas. uerùm cùm honesta agere oportuerit, non agens uituperandus accedit. ergo continens quandoque erit uituperandus: id quod ualde dictu absurdum contigerit. Vtrum incontinentia & incontinens, in cunctis & circa cuncta, sicut circa pecunias, & honorem, & iram, & gloriam? nam circa hęc omnia existimantur, uel esse, uel non esse incontinentes. verùm circa quid sit definita incontinentia, addubitauerit quispiam. Hęc igitur sunt quę faciunt dubitationem. At ambiguitates soluere necesse est. Primùm igitur quę de scientia habita est dubitatio, ita diluenda uideatur: nimirum esse absurdum, scientiam habere, & ipsam eijcere vel intercidere. Eadem de opinione fuerit oratio: nihil siquidem refert, sítne opinio an scientia. Nam si uehemens fuerit opinio, quatenus stabilis est & credulitate inconcussa, à scientia non differt, credendo ita habere, ut existimant, si habeant opiniones: sicut Heraclitus Ephe-

ſius talem habuit, de quibus opinabatur, opinionem. alienum vtique nihil incontinenti, ſiue habeat ſcientiam, ſiue opinionem, qua dicimus flagitium aliquod committere. Eſt quippe ſcire duplex. vnum quidem habere ſcientiam: nam tum demum ſcire quempiam dicimus eam rem, cuius teneat ſcientiam. alterũ verò ipſam exercere ſcientiam. Incontinens igitur eſt, qui honeſtorum tenet ſcientiam, ſed eam nõ exercet. Cùm igitur hac non exercebitur ſcientia, nihil eueniet alienum, committere flagitium ipſum qui teneat ſcientiam. Eſt enim quemadmodum in dormientibus. iſti ſiquidẽ cùm habeant ſcientiam, multa tamen in ſomnis moleſta & perpetrant & perpetiuntur: neque enim ſcientia tum exercetur. idem eſt de incontinente. euenit ſiquidem vt dormienti, non exercere ſcientiam. Et perinde ſoluitur dubitatio. Fuerat ſiquidem dubitatum, nunquid ſcientiam incõtinens eijciat, eáve intercidat: quandoquidem vtrunque videbatur abſurdum. Cęterùm hinc fuerit rurſus manifeſtum, quemadmodũ diximus in Analyticis, ex duabus fieri ſyllogiſmum propoſitionibus: earumq́ue primam vniuerſalem, ſecundam, quæ ſub illa, particularem. veluti, Scio omnem hominem febricitantem, ſanum facere: atqui hic febricitat: ſcio igitur & hunc ſanum facere. Eſt ergo vniuerſali quidẽ † ſcientiæ, Scio deputatũ: alteri verò particulari non. eſt igitur, vt etiam tum ſcientiam habenti fiat hallucinatio, velut hominem febricitantem ſanum facere, ſi hic vtique febricitat, quem non nouerim. Itidem igitur de incontinente qui habeat ſcientiam, idem error eueniet. contigerit enim incontinentem in vniuerſum habere ſcientiam, vt

† *a. l ſententiæ.*

talia

talia sunt improba, & perniciosa, nec tamen hæc ipsa, particulatim nosse improba. proinde ita habendo scientiam aberrabit: quandoquidem in vniuersum habet, non etiam particulariter. Non itaque hoc modo fuerit alienum, vt incontinens habendo scientiam, mali aliquid agat. est enim sicut in ebrijs, à quibus cùm excessit ebrietas, & ad sese redierunt, non excidit ipsis ratio, nec quidem scientia quę sub ebrietate delituerat, fueratque prostrata: deinde ab ebrietate immunis rursus fit, qui prius erat. Ita habet incontinens. perturbatio enim cohibendo ratiocinium sepelit: cùm verò à perturbatione fuerit liberatus, vt qui ebrius, rursus in sese redit. Est & quædam alia de incontinente, quæ dubitationem faciebat, oratio. vbi laus incontinentem sequebatur aliquando, & continentem vituperatio; quod neutiquam euenit. neq; enim cōtinens aut incontinens, qui ratione falsus est, sed qui recta institutus ratione, qua tam mala quàm bona discernit. Incontinens quidem, qui & eiusmodi ratione nō persuasus est. sed continens, qui persuasus, ab ipsis nō agitur cupiditatibus. neque enim cuicunque † videtur patrem cędere turpe esse: sed qui cædere concupiscit, & abstinet, is continens est. Proinde si in ijs neque continentia neque incontinentia, ne quidem laudabilis fuerit incontinentia: vt neq; vituperabilis continentia, quemadmodum videbatur. Sunt nimirum incontinentiarum alię quidem valetudinariæ, naturales aliæ. Valetudinariæ eiusmodi, vt eorum qui discerpunt capillos, & manducant. Quòd si quispiam huic imperet voluptati, non continuò laudabilis est: neque vituperabilis, quatenus non imperat: aut

† *aliter, non videtur.*

non

non admodum probabilis. Naturales autem, vt in iudicio conuictum olim aiunt filium, quòd patrem cęcidisset, defendisse, quòd is patrem quoque suum cæcidisset, aufugissetq;. naturale etenim in iudicibus fuisse crimen visum est: Quòd si quis à cædendo patre se continuerit, non cõtinuò laudabilis, & ne nos quidem eiusmodi nunc incontinentias & continentias quęrimus: sed quibus vituperandi accedunt, atque simpliciter laudandi. Bonorum certè quædam sunt externa, vt opulentia, dominatus, honor, amicitia, gloria. Quædam circa corpus necessaria, vt tactus, & gustus. Qui ergo circa hæc incontinens, is incõtinens simpliciter esse videatur, & vt corporalis, & quam quærimus incontinentiam, circa hæc esse videbitur. Ambigitur quoque, circa quidnam sit incontinentia. Circa honorem non est simpliciter incõtinens. laudatur enim quodammodo, qui circa honorem incontinens. nam honoris amans videtur. In totum autem dicimus, & in eiusmodi ponendo incontinentem, circa honorem, aut gloriam, aut iram esse incontinentem. Verùm simpliciter incontinenti non accõmodamus circa quæ, vt ei adsit manifestum aliquod sine appositione eius circa quod sit. est enim ferè circa voluptates & ægritudines corporis incõtinens. Hinc manifestum est, circa hæc versari incontinentiam: nam quoniam incontinens vituperabilis, subiecta esse oportet vituperabilia. Honor igitur, & gloria, & dominatus, & pecuniæ, & circa quæcunque talia dicuntur incontinentes, sub vituperationem non cadunt: at corporis voluptates vituperandæ: ideo non iniuria qui circa has magis quàm sit par versatur, is incontinens

continens prorsus dicitur. Verùm quoniam incontinentiarum quæ circa alia versari dicuntur, quæ circa iram maximè reprehendenda incontinentia, vtrum magis reprehendenda est quæ circa iram, an quæ circa voluptates? Est igitur quę circa iram incontinentia similis pueris ad subministrandum promptis: hi nanque cùm dixerit dominus, cedò mihi, promptitudine erecti, antequam audierint quid sit subministrandum, inter suggerendum hallucinantur. sæpe enim liber fuit exhibendus, & graphium dedere. Itidem incontinens iræ succumbit. cùm primùm enim audierit verbū, quod quispiam affecit iniuria, ira ad vlciscendum insultat, neutiquam patiens audire, expediátne an non, vel non ita vehementer. Huiusmodi igitur ad iram impulsus, quæ iræ deputatur incontinentia, non admodum videtur incessenda. At ad voluptatem impulsus sub reprehensionem cadit, sunt nanq; distincta in ipsa, ob rationem quæcunque auertunt ne agatur aliquid, & tamen ob rationem agitur. Ideo magis est quam per iram reprehendenda incōtinentia voluptatis: quandoquidem per iram incontinentia ęgrimonia est: nemo siquidem stomachatus non ægrescit: at quæ ex concupiscentia cum voluptate, idcirco magis vituperabilis, quòd ex voluptate incontinentia abesse à conuitio non videtur. Vtrum verò tolerantia & cōtinentia idem est, an non? nam continentia, necnon continens circa voluptates est, ipsas coërcendo: at tolerātia circa ægrimonias: siquidem patiens ac sustinēs ægrimonias, is tolerans est. Rursus incōtinentia & mollicies idē non est. Mollicies siquidem & mollis est succumbens laboribus, nō certe omnibus, sed quos

alius

alius aliquis necessariò duxerit sustinendos: incontinens verò, qui voluptates sustinere non possit, sed remollescens ab eis agatur. Est porrò quispiam intemperans appellatus. nunquid igitur intemperans idem, quod incontinens: atq; ipse idem incōtinens, quod intemperans? Nempe intemperans eiusmodi est, vt quæ agit, eadem & optima & commodissima sibi esse arbitretur, nec vllam habet rationē, quæ eius videatur aduersari voluptatibus. at incontinens habet rationem, quæ aduersatur ei, quatenus cupiditate agitur. Vter autem curatu facilior, intemperās, an incontinens? Certè intemperans curatu facilior videatur. nam si ratio ei aduenerit quæ mala esse doceat, ipse non operabitur: at incontinenti non deest ratio, & tamen agit mala, proinde huiusmodi incurabilis esse uidebitur. Cæterùm, utrum deterius afficitur, cui nihil adest boni, nec quod per illud existit, quàm ille cui quod honore præcellit, malè affectum est? Est nimirum incontinens, qui bonū obtinet, rectam rationem, cùm intemperans non habeat. cùm ergo ratio vtriusque principatum obtineat, incontinentis honoratissimū principium præsto: quod est, ab intemperante abest: ergo incontinente intemperans deterius habet. Rursus, vt supra mentionem fecimus de feritatis vitio, nō est ipsum in fera spectare, sed in homine. feritatis siquidem nomen adeptum est id vitium, ob singularem improbitatem. Sed cur in fera nihil? nempe quod improbum in fera principium nō sit: est siquidem ratio principiū. Quis verò improbior, flagitiosiorq; fuerit, incertum est, leone, an Dionysius, an Phalaris, an Clearchus, vel horum quispiam insignis cuiusdā immanitatis.

Certum

Certum autem est malum in his principium illustria facinora coniectasse. at in fera nullum prorsus est initium. Ita igitur improbum est, in ipso intemperante principium. nam quatenus quę mala sunt, committit, etiam ratio ei astipulatur: censetque ea esse peragenda, quia improbum in ipso est principium. At in incontinente sanum principium est: vt hinc melior incontinens intemperãte esse videatur. Sunt etiam incontinentiæ binæ species, vna quidem prorumpens, & improuisa, & confestim proueniens: velut cùm speciosam viderimus mulierem, & confestim afficiamur, & ab affectu erũpit impulsus ad aliquid perpetrandum, quod fortasse non expediat. Altera verò, velut quædam imbecillitas, quæ cum ratione insurgit auertente. Prior igitur non admodum sub reprehensionem cadere videbitur: quandoquidem etiam virtutis studiosis potest euenire, calidis & ingeniosis. Secunda autem frigidis & melancholicis, tales nimirum reprehendendi. Rursus videas aliquem præoccupantem, quòd speciosa mulier obijciatur, non affici: conuenit igitur se cohibere. nam qui eiusmodi ratione præuenerit, ex obuia visione incontinens non commouebitur, nec turpe quicquam aget. Verùm qui ratione cognouerit indecens aliquid, ad idque voluptate delabetur & remollescet; is multo magis reprehendendus. Neq; enim probus vnquam, eiusmodi fuerit incontinens. ratio nanq; præueniens se non permiserit, dux siquidem ea in ipso probo existit: cui nõ obtemperat improbus, sed voluptati deditus & remollescit, & quodammodo effœminatur. Vtrum verò temperans sit continens, quod supra fecimus ambiguũ, nunc differamus.

Est

Est igitur temperans & continens. nam continens non solùm est præsentes cupiditates cohibens, verum etiam talis, vt si nullæ adsint cupiditates, ita instructus, vt eas possit cohibere. Est autem temperans, qui nullas habeat cupiditates malas, rectæque rationi circa hęc insistat, at continens, qui malas habet cupiditates, & aduersum ipsas rectam rationem, proinde temperantem continens comitatur, eritq; temperans continens: siquidem temperans non afficitur, continens verò afficitur quidem, sed compescit affectus, quatenus afficitur: temperanti autem istorum est neutrum: ideo cõtinens temperans non est. Vtrum intemperans incontinens, an incontinens intemperans? Aut neuter alterũ comitatur. incontinens enim est, cuius ratio perturbationes oppugnat: at intemperans, non huiusmodi, sed qui mala agit, simulq; incontinens astipulantem habet rationem. Non itaque intemperans, qualis incontinens: neque incontinens, qualis intemperans. Præterea improbior incontinente est intemperans. curatu enim difficiliora quæ naturalia, quàm quæ ex consuetudine gignuntur: ob hoc si quidẽ valida esse videtur consuetudo, quòd naturæ insideat, intemperans igitur eiusmodi, cuiusmodi quispiam natura est, ob hoc, & hac de causa in ipso improba ratio est. Neque talis est incontinens, quia ne quidẽ ratio eiusmodi nõ proba, oportuit nanq; ipsam esse improbam, si foret natura, qualis est improbus. Incontinens igitur cõsuetudine malus esse videbitur, vt natura intemperans: curatu nanque longè difficilior intemperans, quandoquidem cõsuetudo consuetudine exploditur: at natura à nemine extrudi potest. Vtrum autem

tem cùm sit incontinens eiusmodi, vt norit & non cedat rationi, sitque prudens huiusmodi, vt recta ratione singula perpendat: acciderit, ut incontinens sit prudens, an nō? ex his enim quæ dicta sunt ambigere quispiam potuerit. Verùm si quæ à nobis antea dicta sunt, suscipere uolue rimus, non erit prudens incōtinens. dicebamus nanque prudentem esse, nō cui recta ratio modo inesset, verùm etiam quę ex ratione optima viderentur, & perinde incontinens non fuerit prudens. Cæterùm talis, astutus quidem est, distribuimus siquidem paulò antè astutúm à prudente, vt inter se differrét, interim vnus quidem circa hęc solers, alter uerò non solers, astutum igitur incontinentem esse contingit: neq; enim solers circa quę & astutus: prudentem verò incontinentem esse non contingit.

De uoluptate. *Cap. VIII.*

POst hæc uoluptate differendum est, cùm de felicitate sit nobis oratio: felicitatem autē arbitrantur omnes, aut uoluptatem esse & vitam delectabilem, aut non citra uoluptatem. Nempe uoluptatem vrgentes, nec inter bona enumerandam esse existimantes, ipsam citra ægritudinem esse uoluerunt. sine ægritudine esse igitur vicinum uoluptati est. Quapropter de uoluptate quoque dicendum, nō modò quia etiam alij ita arbitrātur, uerùm etiam quod nobis de voluptate dicere necessarium esse censeamus: Nam cùm de felicitate nobis sit oratio, felicitatēque definierimus, planeque dixerimus in uita perfecta esse uirtutis actionem, sitque virtus circa uoluptatem & ægritudinem, de vo-

 luptate

luptate dicere necesse est, quandoquidem citra uoluptatem non est felicitas Primùm itaque di cemus, quòd nonnulli ferant, uoluptatem in nú merum bonorum non venire existimãtes: aiunt nanque primò ortum esse voluptatẽ: at ortum quiddam imperfectum: bonum porrò imperfecti locum nunquam obtinere. Secundo loco, vo luptates esse quasdam improbas: at improbitatem, nunquam bonum admittere. Rursus, quod gignatur in omnibus. nam & malo & improbo, & ferę & cicuri deputatur: at bonum malis ammisceri nefas, & ne quidem multis cõmune est. Quodque nõ potentissimum voluptas, at bonũ potentissimum, quodque honesta agendi sit impedimentum. nam quod honesta agere prohibeat, bonum qui potest esse? Primùm igitur primo occurrendum de ortu, ratioque diluenda, quòd neutiquam vera sit. Est igitur in primis nõ omnis uoluptas ortus. nam quæ ab inspiciendo voluptas gignitur, ortus non est, nec quæ ab audiendo, & olfaciendo. neque enim ex egestate procreata, quemadmodum in aliis, ut ex comedendo, uel bibendo, hæ nanque ex egestate, & redundantia fiunt, aut saturando egestatẽ, aut redundantiæ auferendo: ideo ortus esse uidentur, at egestas & redundantia ægritudo: igitur ægritudo hìc, vbi ortus voluptatis. Atqui in spectando, & audiendo, & olfaciendo non est ut ægritudo antecedat. nemo siquidem spectando delectatus, aut olfaciendo, prius testatus est. itidem in animi sentẽtia inspiciẽti delectatio est, citra praecedentem ęgritudinem, & perinde fuerit voluptas aliqua, quæ ortus non est. Quòd si voluptas, vt eorum dictat oratio, id eo bonum non est, quia ortus: estque voluptas aliqua, quæ

ortus

ortus non est, fuerit vtiq; bonũ voluptas. Atqui in totum nulla est voluptas ortus: nam neque quæ à comedendo & bibendo voluptates ortus dici possunt. Verùm hallucinantur, qui has voluptates ortus esse perhibent. putant siquidem quoniam prolatis rebus gignitur voluptas, ob hoc ortum esse: sed nõ est, quandoquidem est pars animæ quædã, qua oblectamur, simul prolatis quibus indigebamus rebus; ea pars animæ quatenus exercetur & mouetur, oblectatur. Atqui motus ipsius & exercitiũ voluptas est, quòd cùm prolatis rebus ea pars animæ exerceatur: aut propter ipsius actionem ortum esse censent voluptatem, quòd certa sit rerum prolatio, animæ tamen pars incerta, perinde atq; si quis hominẽ esse opinetur corpus, quod id sub sensum cadat, non autem animam, verùm est anima; itidem & in hoc. est nanque pars quædam animæ, qua oblectamur, quę simul atque res prolatę sunt, exercetur: ideo nulla voluptas est ortus. Verùm & conuersio (inquiunt) in naturam, quę sub sensum cadit. nam nõ conuertentibus sese in naturam voluptas est, siquidem cõuertendo naturæ egestatem fit eius exaturatio: at (vt diximus) est, vt nulla egestate fiat oblectatio, siquidẽ egestas ægritudo: at citra ægritudinem dicimur oblectari, & perinde non fuerit voluptas egestatis conuersio; indigũm nanque in huiusmodi voluptatibus nihil. Proinde si ideo quòd ortus est uoluptas, bonum esse non existimetur, nullaq; est voluptas ortus: bonum vtique fuerit voluptas: sed propterea ꝙ non omnis (inquiunt) voluptas bonum, quispiam id deprehẽderit hoc pacto. Nam quia bonũ in omnibus dicitur esse prædicamentis, nempe in essentia, & in ad ali-

 quid,

quid,& in quanto,& quando, ac in totum omnibus. illud quoque manifestum per omnia voluptatem aliquam comitari, proinde quia in omnibus prędicamentis est bonum, etiam uoluptas fuerit bonum, & perinde quoniam in his quidem per se bona, etiam voluptas fuerit per se bonum, atqui à bonis voluptas est voluptas: bonū ergo fuerit omnis voluptas. Simul certū hinc etiam differre inter se specie voluptates: quandoquidem differunt etiam prædicamenta, in quibus est voluptas. Neque enim est, quemadmodum in sciētijs, vt Grammatica, vel quæcunq; alia. nam si habeat quis splēdidè grammaticam, itidem afficitur qui sub ea grammatica grammaticus, eo modo quo & alius qui habeat grammaticam: & propterea non differunt grammaticæ, quæ in splendido, quæq; in obscuro. At in voluptate, non ita. nam quæ ex ebrietate voluptas, & quę ex copulatu, non eodem modo afficiunt: quamobrem specie inter se distingui videbuntur voluptates. Cęterùm quia sunt & malæ voluptates, etiam ob hoc voluptas bonum non esse videbatur, at id voluptatis minimè proprium iudicium est, sed naturæ atque scientiæ. Nam est & natura mala, sicut vermium & crabronum, ac prorsus vilium animalium, nec tamen ob hoc natura malorum. Eodem modo habent & malę scientię, sicut sedentariæ, nec tamen ob hoc malum scientia est, sed genere bonum tam scientia quàm natura. Nam quemadmodum statuarius inspiciendus nō est, qualis quispiam sit, ex eo quod euenerit malè exerceri, sed quod bene: ita ne quidē sciētiam naturámve, aut quippiam aliud, quale sit, ex malis, sed ex probis. itidem ergo voluptas

quoque

quoque genere bonum est. Quòd verò sint & malę voluptates, ne nos quidem latet. nam sunt etiam diuersæ naturæ animalium, vt bona & mala, sicut hominis quidem bona, lupi verò vel cuiusuis alterius feræ mala: similiter equi natura altera quàm hominis, & asini, & canis. At uoluptas conuersio est ex eo, quod contra naturam, in naturam cuiuslibet suã: proinde cuius fuerit suauissima improbæ naturæ, ea improba voluptas est. neq; enim equo quod homini, & ne quidem alijs. at quoniam diuersæ naturæ sunt, diuersę quoque voluptates. Nam voluptas conuersio est, & conuersio (inquiunt) in natura insidet, proinde & malæ naturæ mala conuersio est, vt probæ proba. Qui porrò voluptatem probam esse contendunt, eo afficiuntur modo, quo qui nescientes nectar, Deos vinum potare existimant, nihilq; esse eiusmodi peculiare putant, ex inscitia in id delabuntur. His similes sunt, qui cunctas voluptates ortus esse asserunt, & neutiquam bonum. nam ꝙ alias voluptates ignorent præter eas quæ corporis sunt, eas ducunt ortus esse, nec bonas, in vniuersum non rentur voluptatem esse bonum. Quoniam igitur est voluptas, & conuersæ naturæ, & conuertentis; conuersæ quidem ex egestate ad expletionem; conuertentis autem, quæ à visu & auditu, & id genus alijs: meliores fuerint conuertentis naturæ actiones: voluptates nanque vtrouis modo dictæ, sunt actiones. Proinde non dubium, quin à visu voluptates, & auditu, & intelligentia sint longè optimæ, cumque sub corpus cadunt, ab exaturatione procreentur. Rursum id dicebatur; quod ne quidem bonum; siquidem quòd in omnibus sit;

 & com-

& commune omnibus, non bonum. id certe in honoris cupido, & honoris cupiditate magis proprium est. honoris si quidem cupidus solus vult habere, & illo cęteros anteire. Voluptatem igitur, si ipsam per se bonum esse oporteat, essene eiusmodi conuenit; an non? atqui etiã contrario modo. ob id nanque bonum esse videatur, quod cuncta expetant. agnatam enim cunctis, bonum expetere. & perinde, si cuncta voluptatem expetunt, genere bonum fuerit voluptas. Rursus quòd sit impedimentum voluptas, ipsam bonum esse negauerunt, impedimentum esse asserendo, quòd non rectè videantur considerare. Neque enim ad res transigendas est impedimentum, si qua sit alia impedimentum: vt ebrietatis voluptas agere inhibuerit. Cæterùm ita etiam scientia scientię fuerit impedimentum. nam non est, vt simul utranque exerceat. Sed cur non bonum scientia, si voluptatem ex scientia excitarit? & vtrum impedimentum sit, an ne? cæterùm multo magis aget voluptas. nanque ad magis agendum, inde suscitata impellit, quia probum faciendo, agit quæ ex virtute, & ea suauiter agit. Nũquid multo etiam magis quæ ad actionem pertineant, exercebit? ac si oblectatus egerit, probus erit: sin tristatus honesta prosequatur, non probus. ægrimonia nanque in eis quæ ex necessitate, est. proinde si quispiam ægrescat, honesta prosequendo, coactus peragit. qui autem à necessitate agere compellitur, non probus. Cæterùm non est, vt non tristetur vel oblectetur, quæ ad virtutem pertineant prosequendo, nec aliquod medium est. Cur? nempe quòd virtus in affectu, affectus verò in ægritudine & voluptate,

nec

nec quicquam in medio positum est. Non dubium igitur, quin uirtus cum ægritudine uel uoluptate sit. Si quis igitur mœstus honesta prosequatur, non bonus. proinde non fuerit virtus cum ægrimonia: cum uoluptate ergo. Tantum ergo abest impedimentum, ut etiam ad agendum exhortetur, in totumque non contingit, ut sit citra uoluptatem, quod ab ipsa procreatur. Alia fuit oratio, quòd nulla scientia faciat uoluptatem. Ne id quidem uerum est. conuiuiorum nanque structores, & coronarum, nécnon unguentarij uoluptatis sunt effectores. Cæterùm aliis scientiis non est uoluptas ut finis, sed cum uoluptate, nec citra uoluptatem. est igitur etiam scientia uoluptatis effectrix. Rursus etiam aliter dicebatur, quòd nõ optimum. Verùm hoc modo atque hac ratione singulas ieris perditum uirtutes: siquidẽ fortitúdo optimum non est. Nunquid igitur ob hoc non bonum? An id absurdũ sit? itidem & in aliis, quòd voluptas quia non optimum, non esse uideatur bonum. Dubitauerit autem quispiam, per uirtutes transiens huiusmodi. ut quia ratio quandoque imperat affectibus: de continente enim hoc dicebamus: & econuerso affectus imperant rationi, ut euenit incontinentibus. quia (inquam) expers rationis pars animæ, uitium admittendo, imperat rationi bene dispositę: talis siquidem incontinens, & ratio similiter mala: quamobrem ipsa quoq; benè dispositis perturbationibus imperabit, suam uirtutem continentibus. hoc si ita, euenerit abuti uirtute: improba nanque ratione affectus, uirtutem usurpando, ipsa abutetur. hoc nimirum absurdum euenire videbit. Tali sanè dubitationi facilè ex

eis quæ à nobis antè de virtute dicta sunt, est occurrere, atque refellere. Tum demum nanq; virtutem esse dicebamus, cùm ratio bene affecta, perturbationibus suam virtutẽ habẽtibus fuerit moderata, nécnon perturbationes rationi consentaneæ. Ita nanq; affecta inter se inuicem cõsentient, vt ratio quod optimum sit, semper præscribat. perturbationes verò facilè bene dispositæ id exequãtur, quod ratio præscripserit. Si ratio igitur malè fuerit affecta, perturbationes verò bene, nõ fuerit virtus, deficiente ratione. nam ex vtroq; virtus. proinde nõ contigerit virtute abuti. Simpliciter verò non (quemadmodum alij opinãtur) dux ratio virtutis est atq; principium, sed potius perturbationes. Ad honestum nanq;, impulsum quẽdam oportet primò innasci irrationalem, qui producatur: atq; ita postremò rationem esse discernẽtem, atq; constituentem. quod sanè viderit quispiam ex pueris, & rationis expertibus animantibus. In his nanq; sine ratione perturbationum impulsus exoriuntur primò ad honestum: mox posterior adueniens ratio & cõstituens, honesta agere exhortatur. Sed non si à ratione ad honesta ceperit principium, perturbanes consentientes comitantur. verùm sæpenumero cõtrouersantur. Quamobrem potius conuenerit perturbationem ad virtutem anteire benè affectam, quàm rationem.

De prospera fortuna. *Cap. IX.*

INterea dicendũ de prospera fortuna est, posteaquàm de felicitate nobis est oratio. Arbitrantur nanq; multi felicem vitam fortunatam

tam esse, uel non esse citra fortunatam. & forte non iniuria: absq; enim exteris bonis, quorum domina fortuna est, felicem esse non contingit idcirco de secunda fortuna nobis dicendum: nécnon quis prorsus sit fortunatus, & in quibus, & circa quid. Primùm igitur ad hæc quispiam accedens spectansque dubitauerit. quandoquidem non dixerit fortunam esse, ut natura est semper causa cuius est, eius ut plurimum eodem modo est effectrix. at fortuna nunquam, verùm temerè & sine ordine, ac ut fors tulerit. ideo fortuna in eiusmodi esse dicitur, vbi neque mens ulla, neque recta ratio est. nam vbi id, nihilominus est quidquam ordinatum, ac est semper eodem modo. non ita fortuna. Iccirco ubi mens plurima ac ratio, ibi fortuna minima. vbi plurima fortuna, ibi mens perexigua. At nunquid secunda fortuna est, vt Deorum quędam cura? an id minimè videri debet? talium siquidem dominum præficimus Deum, ut bona malaque meritis distribuat. at fortuna & quę à fortuna, tam verè quàm ut fors tulerit fiunt. quod si huiusmodi distributori Deo ascripserimus, malum ipsum iudicem faciemus, neque iustum. id nefas Deo deputare. Cæterùm præter hæc, ad nihil aliud fortunam quispiam ordinarit. proinde non dubium, quin horum aliquid sit. mens certè ac ratio, nécnon sciētia, prorsus alienum ab hoc esse videatur. præterea neq; cura, neque beneuolentia quę à Deo, uideatur esse felicitas, quoniā malis attribuitur. atqui Deum malorum curam habere fas non est. Reliquum igitur, & maximè peculiare fortunæ natura est. Est nimirum prosperitas ipsaq; fortuna in his quę in nobis non su[n]t, neq; eorū

Vbi mēs ac ratio pluri ma, ibi for tuna mini ma: & è cō trario.

quorũ ipsi sumus domini, quæq; possimus efficere. Ideo iustum quatenus iustũ, nemo fortunatum dicit. & ne quidẽ fortẽ, nec prorsus quẽquam alium à uirtute præditum. in nobis si quidem est hæc habere, uel nõ habere. Sed enim in talibus magis peculiare, ac suum, dicimus fortunam & prosperitatem. ingenuum nanq; dicimus fortunatum, ac prorsus cui talia bona extiterint, quorum ipse neutiquam dominus est. verumtamen ne hinc quidem propriè prosperitas diceretur. Est tamẽ fortunatus sæpenumero dictus. nam præter alicuius cõsiderationem, cùm & alicui bonum aliquod agere contigerit, dicimus fortunatum: & eum, cui iure infligi damnum debuerat, eiusmodi hominem lucrum facientem, dicimus fortunatum. Est igitur prosperitas, in agendo bonum aliquod præter rationem, & in non subeundo, vt debuit, malo. Cæterùm potius ac magis peculiare in bono capiendo prosperitas uideatur. siquidem bonum capere, per sese fortunatũ quiddam esse uideatur: malum verò non subire, ex casu fortunatũ. Est igitur prosperitas rationis expers. natura nãque fortunatus est, qui sine ratione ad bona impellitur, eaq; consequitur. Id verò naturæ est. nam animę inest huiusmodi à natura, quo sine ratione impellamur ad ea, vnde bene habemus, eousque. vt si quis roget ita habentem, Cúrnam id tibi ita libet agere? nescio, inquit, sed libet. Simile propemodum lymphaticis. siquidem lymphatici citra rationem ad aliquid agendum impelluntur. Prosperitatem verò, suo ac peculiari nomine appellare non habemus: uerùm ipsam sæpe dicimus esse causam. at hæc causa à nomine alienum quiddam est. quoniam causa,

& cuius

& cuius est causa, aliud est: & citra impulsum bona consequentem causa, causa dicta est, vt malum non subire, vel porrò minimè animo deputatum, bonum capere. nanciscique bonum est profectò huiusmodi prosperitas ab illa distincta, videturque hæc ex rerum fieri interuentu, ex casuque prosperitas. & perinde tametsi est huiusmodi prosperitas, non tamen ad felicitatem talis (inquam) prosperitas fuerit peculiaris, cuius in ipso impulsus principium bonorum est † assuetudinis. Quoniam igitur est felicitas non sine bonis externis, & quæ à prosperitate (vt iamdudum dicebamus) oriuntur, felicitatem coadiuuant. De prosperitate igitur hactenus.

† *a.l. acquisitionis.*

De honesta probitate, honesto ac bono.
Cap. X.

QVoniã de singulis particulatim diximus, reliquum iam fuerit ut in totũ componẽdo singula accumulemus. Est igitur non malè nomen impositum in consummato probo honesta probitas. honestus & bonus nanque dicitur, cùm perfectè probus. siquidem uirtutis bonum & honestum fatentur, sicut iustum honestum & bonum aiunt, fortem, temperantem, ac prorsus uirtutum omnium. Quoniam igitur in duo distribuimus, ut alia quidem honesta, alia uerò bona dicamus: & bonorum, alia quidem simpliciter bona, alia uerò non: honesta porrò, ut uirtutes, & uirtutũ actiones: bona certè, dominatum, opulentiam, gloriam, honorẽ, & id genus alia. Est igitur honestus & bonus, apud quẽ simpliciter bona sunt bona, & simpliciter honesta honesta sunt. talis nanq; honestus

&

& bonus. Sed apud quem simpliciter bona non sunt bona, is neque honestus & bonus: sic vt ne quidem bene valere videatur, cui simpliciter salubria non sint salubria. Nam si opulentia, & dominatus adueniendo quippiam offenderint, optanda non fuere: sed talia quę nõ offendãt, sibi esse optauerint. Qui autem talis sit, qualis correptus ex bonis, ne ei adsint, ne quidem honestus ac bonus esse videatur: sed cui per se bona omnia, bona sint, nec ab ipsis absumatur? vt ab opulentia & dominatu, is honestus & bonus.

De recta ratione. *Cap. XI.*

DE eo quod est ex virtutibus rectè agere, neutiq̃ satis absolutè dictum est. nam dicebamus ex recta ratione agendũ esse. verùm ignarus interrogauerit id fortassis quispiam, ex recta ratione quídnam sit, & vbi recta ratio? Est nimirum ex recta ratione agere, cùm animæ pars irrationalis non prohibuerit rationalem suam exercere actionem. tum demum enim ex recta ratione erit actio. Quoniã enim animæ partem, vnam quidem deteriorem habemus, alteram meliorem, semper deteriorem melioris causa obtinemus. sicut in corpore & anima, corpus animæ causa habere dicimur, cùm ita habuerit ne prępediat, sed ita coniungatur & consurgat ad animæ opus perficiendũ: quandoquidem deterius melioris est causa, ita vt secum meliore exerceat. Cùm igitur affectus menti non inhibuerit suum opus exercere, an non tum ex recta ratione fuerit? Ita propemodum. Verùm fortassis dixerit quispiã, quomodo

affectus

affectus habuerint, cùm non impedientur? ac quandónam ita habebunt, vt non prohibeantur? Nescio. quippe dictu neutiquam facile est. Neque enim medicus, sed quando dixerit febricitanti ptisanam proferendam: at quo pacto febricitare sentiam? cùm (inquit) impalluisse videris: at pallescētem quomodo sciero? hic occurrit medicus, si non habes ex te (inquiens) vt talia sentias, nō habeo amplius quid dicam. Hoc pacto de aliis communis huic erit oratio. Similiter habet & in affectibus dignoscendis. aliquid nanque per sese sensu oportet coniicere. Quærat porò & hoc fortassis quispiam, nunquid re ipsa ista cognoscens, ero continuò felix? nam sunt qui opinentur. Hoc certè est huiusmodi, vt cæterarum scientiarum nulla discenti vsum præbet & actionem, sed habitum duntaxat, ita ne quidem hic, hæc sciendo, vsum tradit. Felicitas enim est (vt fatemur) actio, non habitus. neque enim sciendo ex quibus constet felicitas, sed ex utendo his: atqui horum usus & actio est. nec est præsentis tractationis hoc tradere: quandoquidem nequæ vlla alia quæpiam scientia vsum tradit, sed habitum.

De amicitia, & amicis. *Cap. XII.*

Verùm enimuero inter cuncta huiusmodi nobis de amicitia dicere necesse est, quid sit, & in quibus, & circa quid. quādoquidē ad omnē uitam ipsam tendere perspicimus, & omni tempore bonum esse, quo ad felicitatem complectendam. Primùm igitur uidebitur melius percurrere, ac excutere quę ambigua sunt. Nam

Nam est in primis amicitia in similibus, vt videtur, ac dici solet. siquidē graculus (inquiunt) graculo assidet, semperq; Deus simile agit ad simile. dicitur quoque canis semper in eadem tegula dormitare. Interrogatus fertur Empedocles, cúrnam canis semper in eadem dormiat tegula, dixisse, quoniam simile canis habet tegulę, & perinde ob similitudinem eò tendere. Alijs porrò visum est, potius in contrarijs gigni amicitiam. amat siquidem imbrem terra (inquiunt) cùm solum exaruit. quippe quòd (inquiunt) contrarium contrario velit conciliari, at in similibus nihil fieri contingit. si quidem simile (vt aiunt) simili non eget. ac talia iactantur. Iterum, vtrum operosum est amicum fieri, an facile? velut assentatores cōfestim assentiuntur, nec amici sunt, vt esse videntur. Dubitauerit in his quoque quispiam, num fuerit probus malo amicus, an ne? amicitia siquidem in fide & cōstantia. at malus, neutiquam talis. An malus malo amicus? Ne id quidem. Primum igitur definiendum qualem consideremus amicitiam. est nanque (vt opinantur) amicitia etiam erga Deum, atque inanimata, neutiquam rectè. Amicitiam nanque hîc esse dicimus, vbi amor reciprocus. at erga Deum amicitia neutiquam reciprocum: & ne quidem amare suscipit. alienum nanque fuerit, si quispiam dixerit Iouem amare. At ne quidem ab inanimatis amorem esse continget reciprocum: amor tamen erga inanimata est, vt vinum, vel huiusmodi aliud. Ideo non erga D[illegible]um quærimus amicitiam, neque erga inanim[illegible]ta, sed erga animata, atque erga ea in qui[illegible] sit amare mutuò. Quòd si quis deinceps cōsideret, quid sit amabile, vidēdum.

est

est igitur non quicquam aliud quàm per se bonum. Aliud nempe est amabile, & aliud amandum: quemadmodum consultabile & consultãdum. vtriq; enim bonum inest. Ita etiam amabile quidem, simpliciter bonum: amandum uerò eodem modo bonum. Iterum amandum quidem, etiam amabile: at amabile non idem est, quod amandum. Hinc igitur & hac de causa est ambiguitas: num probus malo sit amicus, ánne. Connectitur nanque quodam modo per se bono sibi bonum, & amandum amabili. habetur autem & consequitur bonum iucundum esse, & commodum. proborum igitur amicitia est, cum se mutuò amauerint: amant autem se inuicem, quatenus amabiles: & amabiles, quatenus boni. non igitur probus, inquit, malo erit amicus. Atqui erit: quandoquidem per se bonum comitatur commodum & iucundum, si malus est qui suauis, hac de causa amicus. rursus quatenus commodus, eatenus amicus. Verùm non erit ex amabili eiusmodi amicitia. siquidem amabile bonum est: atqui malus non amabilis: non ergo propter amabile, sed propter amandum. Sunt nanque ab vniuersali amicitia quæ in ipsis probis est, hæ quoque amicitia quæ ex iucundo, & quæ ex commodo. qui ergo propter iucundum amicus, non tenet propter bonum amicitiam: neque qui propter commodum. Atqui sunt hæ amicitiæ, quæ propter bonum, quę propter iucundum, quæ propter commodum. nec tamen eædem, & ne quidẽ prorsus inter se inuicem alienæ, sed ab eodem quodammodo dictæ sunt. uelut medicũ cultellum dicimus, medicum hominẽ, & medicã sciẽiam. hæc non similiter dicuntur: sed cultellus,

quòd

quod ad medicinam utilis sit; medicus dicitur: at homo, quòd sanitatem faciat. scientia verò, quòd sit causa atq; principiū. Itidem & amicitię non itidem quæ proborū, quippe quòd propter bonum, & quæ propter iucundum, & quę propter commodum. Neq; dicuntur æquiuocè. verùm non sunt eædem: sed circa eadem quodāmodo, ac ex eisdem. Quòd siquis dicat, qui propter iucundum amat, ei amicus non est, quandoquidem non propter bonum amicus est, is in amicitiam proborum demigrat, quæ ex his omnibus constat, quippe ex bono & iucūdo, & ex commodo. proinde non est uerè ex illa amicitia amicus, quæ propter iucundum, uel propter commodum. Vtrum igitur erit probus probo amicus, an non? siquidem non eget (inquit) similis simili. Hæc nimirum oratio, propter cōmodum indagat amicitiam. nam quatenus alter altero indiget, eatenus sunt amici, quatenus propter commodum concilliantur. cum aliter definiatur quę propter commodum amicitia, & quę propter virtutem, & quę propter voluptatem: æquum utique hoc multo magis esse, qui uirtute conciliantur. cuncta siquidem ipsis bona existūt, & iucundum, & commodum. Cęterùm etiam probus malo. nam quatenus fortassis iucundus est, eatenus etiam amicus. Et malus malo. nam quatenus idem fortè ipsis cōmodum, eatenus amici sunt. fieri nanque intuemur, cum idem fuerit comodum, eos ob cōmodum conciliari. proinde nihil prohibet, etiā malis aliquod cōmodū esse. Constātissima igitur, ac stabilissima, & honestissima, quæ inest probis amicitia. quippe quòd propter uirtutē, ac per se bonum. Nam uirtus incommutabilis: & quæ

& quæ per eam conciliatur amicitia, constantissima est. at quæ ex commodo stabilis non est amicitia, quippe quæ cum commodo elabitur. similiter etiam quæ propter uoluptatem. Optimorum igitur amicitia, quæ per uirtutem excitata est. multorum autem, quæ commodum, & quæ propter uoluptatem, in oneribus, & his quæ obueniunt. Contingit autem etiam indignari cum malis amicis, pariterque admirari. Est uerò non absurdum. cùm enim amicitia principium ceperit voluptatem, propter quod amici sunt, itidem & commodum, simul enim hęc deficiunt, neutiquam etiam perdurauerit amicitia. At sępe perstat quidem amicitia, uerùm abusus amico est. ideo indignatur, neque id iniuria. non enim propter uirtutem cum hoc tibi fuerat conciliata, ut alienum non uideatur nihil esse ex uirtute. Quamobrem non rectè indignantur, qui amicitiam per uoluptatem conciliarunt, quod existiment ipsam per uirtutem duraturam: quod fieri non potest. non enim quæ propter uoluptatem & commodum, ex virtute est. Voluptate igitur conciliatij, non rectè virtutem quęrunt. neque enim comitatur voluptatem & commodum aliquod uirtus: sed contrà, ea ambo virtutem consequuntur. Alienum enim nisi bonos, putare sibi fore iucūdos. *quandoquidem mali* (vt inquit Euripides) *ipsi sibi sunt iucundi, malus verò contabescit* nec enim uoluptatem uirtus comes consequitur, sed uirtutem uoluptas comitatur. Vtrum uerò etiam oportet in amicitia proborum esse uoluptatem, an non? Alienum enim non uideri oportere. nam si ab ipsis inter se inuicem auferas suauitatem, alios ac consuescendum in uita iucun-

dos amicos adeunt: nam ad simul viuendū nihil maius est, quàm iucundos esse. quamobrem alienum est nō arbitrari, probos maximè simul inuicem vitam agere, id verò citra iucundum non est. expedit ergo (vt videtur) his maximè iucundis esse. Quoniam autem distributæ sunt in tres amicitiæ species, in hisq; ambigebatur, vtrum in ipsa æquabilitate amicitia esset, an in eo quod esset inæquabile. Est igitur in vtroque: nam proborum, per similitudinem perfecta amicitia est. at quæ per dissimilitudinem, ea quæ propter commodum. Nam eo modo copioso pauper, ob inopiam eorū quibus affluit diues, amicus est. ac eadem de causa, malus probo. siquidem propter uirtutis inopiā, à quo sibi opitulatum iri putat, ei ob hoc amicus est. fit igitur propter commodum inter dissimiles amicitia. Hac de causa dixit Euripides,

Amat imbrem terra, cùm solum exarescit.

His, utpote contrarijs, amicitia ob commodum exoritur. nam si libeat maximè contraria facere inter se inuicem vtilia, ut ignem & aquam componendo, ignis si desit humor, absumitur, quem sibi attrahit tanquam alimentum: tantum quidem, ut non succumbat. nam si superarit humor, ignis absumitur. si verò moderatus, conferet. Non dubium igitur, quin in maximè contrarijs ob commodum sit amicitia Deducuntur autem amicitiæ omnes, tam ipsa æqualitate quàm inęqualitate, in tres distributę species. Est autem in cunctis contentio inter se inuicem amicitijs, cùm nequaquam similiter amauerint, uel fecerint, uel suppetiuerint, uel cum id genus aliquid. & cum vnus quidem uehementer facit, alter verò deficit, in deficiendo inclamatio

matio eſt, atque incuſatio. Præterea in quibus idem eſt amicitiæ finis, ut ſi utrique propter commodum inter ſe inuicem amici concilientur, aut propter iucundum, aut propter uirtutem, defectus qui ab altero, exploratus ac certus eſt. Si igitur plura tu mihi bona cōtuleris, quàm ego tibi, non ambigo quin tu de me bene meritus, à me plus amari debeas. Vbi autem non hac amicitia amici fuerimus, ibi maiores defferentiæ: defectus ſiquidem ab vtroque incertus. ut ſi propter uoluptatem vnus quidem ſit amicus, & propter commodum alter, inde oritur ambiguitas. neque enim qui commodo excedit, uoluptatem cenſet dignam quæ commodo rependatur. nec qui uoluptate ſuperat, dignam gratiam in ipſo commodo ſe exiſtimat accipere. idcirco in eiuſmodi amicitijs magis exoriuntur differentiæ. Qui uerò ex inæqualitate amici ſunt, nempe excedentes opibus, uel alio huiuſmodi aliquo, non ſibi cenſent amandum eſſe, ſed ab inferioribus amari oportere exiſtimant. At amare melius eſt quàm amari. ſiquidem amare uoluptatis actio quædam eſt, & bonum: ab eo autem quod ametur nulla actio eſt. nēpe cognoſcere, melius quàm cognoſci. cognoſci enim & amari etiam in carentibus anima exiſtit: at cognoſcere & amare in rebus animatis. Rurſus beneficum eſſe melius quàm ſecus: qui amat, quatenus amat, beneficus eſt: amatus uerò, quatenus amatur, non. Sed homines honoris cupiditate incenſi, amari quàm amare malunt: quòd quatenus amantur, uideantur pręcellere. amatus ſiquidem uoluptate, uel copia, uel virtute præcellit. At honoris cupidus eminentiam affectat. & qui excellunt, ſibi non aman-

dum esse arbitrantur, quòd in quibus excedunt, amantibus rependi opinantur. Item ipsis sunt deteriores illi, ob hoc non censent amare debere, sed amari. Sed qui egenus pecuniarum, aut uoluptatum, aut uirtutis, is affluentẽ suspicit & amat, quòd ea consequatur, aut se consecuturum opinetur. Sunt autem & aliȩ ex consimili affectu conciliatæ amicitiæ, & ex eo quòd cuipiam bona uelint, in quibus non est cuncta hæc comprehendens facta amicitia: nam sæpenumero alijs bona uolumus, attamen cum alio vitam agere malimus: utrum hoc amicitiæ dicere oportet, an consummatæ amicitiæ nempe per uirtutem affectus? in ea siquidem amicitia hæc insunt cuncta. nam cum alio nemine uitam agere libuerit. siquidem iucundum, & commodum, & uirtus inest probo, cui bona in primis voluerimus, & cum ipso uiuere & bene uiuere, & non cum quoquam alio magis. Nunquid sibi & erga se amicitia, an non? id nunc omittamus, dicemus postea. sed enim nobis ipsis cuncta uolumus, nempe nobiscum viuere, uitamque ducere unà volumus. id ferè etiam necessarium. & bene uiuere & uiuere, ac bonum uelle, non cuiquam alij magis. Rursus similium affectuosi in primis sumus nobis ipsis. nam si labamur, uel in huiusmodi aliquid dedicamus, confestim tristamur. Hac de causa uideatur erga se sibi amicitia. Talia quidem certè, vt in similitudine affectationem, & bene uiuere, & id genus alia, aut erga nos ipsos dicimur referre amicitiam, aut in eam quæ perfecta sit. in ambabus enim sunt hæc omnia: nempe unà vitam agere, & esse uelle, & bene esse, ac cætera omnia in his sunt. Rursus uideatur ferè in quibus iustum est, in eisdem

esse

esse amicitia. quamobrem quot iustorum sunt species, totidem & amicorum. Iustum certè est, & hospiti erga ciuem, & seruo erga dominum, & ciui erga ciuem, & filio erga patrem, & uxori erga uirum, & quęcunque simpliciter alię conciliationes, & amicitiæ sunt in horum singulis. amicitiarum uerò hospitalis ualidissima uideatur. neque enim ullus est communis, de quo ambigatur, finis, ut inter ciues. siquidem ambigunt propter excessum inter se inuicem, nec amici permanent. Nunc demum illud dicendum est, vtrum erga se sit amicitia, nécne.

De amicitia erga se. *Cap. XIII.*

Quoniam igitur perspicimus, ut paulò antè dicebamus, quòd ex singularibus amare cognoscitur: singularia uerò nobis ipsi in primis uelimus: nempe bona, & esse, & bene esse, & similium affectantissimi nobis sumus, & nobiscum uiuere præcipuè malimus. Quòd si ex singularibus cognoscitur amicitia: singularia uerò nobis ipsis inesse uolumus: non dubium quin ita erga nos sit amicitia, quemadmodum & iniuriam ergo nos ipsos esse dicebamus. Nam quemadmodum alter quidem afficiens iniuria, alter uerò affectus iniuria, unus & idem est: & ob hoc, ne quidem esse uidebatur iniuria: est nimirum, ut dicebamus, in animæ partibus considerationem iactantes. quandoquidem est uidere, cùm plures non consentiunt, tum aduersum se esse iniuriam: ita igitur hìc erga se esse uideatur amicitia. Nam quoniam amicus est (ut famur) cum demum uoluerimus impensè ami-

cum dicere) una mea & huius anima est. At quando animæ plures sunt partes, tum vna fuerit anima, cùm erga se inuicem consenserint ratio & perturbationes. ita nanque una erit perinde atque si una facta sit, erit erga se amicitia. Hæc autem erga se erit in bono amicitia, quandoquidem in eo solo animæ partes bene inter seinuicem hàbent, quando inter se non differunt. quoniam malus nunquàm sibi amicus est: se nanque semper oppugnant. nempe incontinens cùm quid per uoluptatem nequiter egerit, mox pœnitentia affligitur, ac se excruciat. itidem & in alijs vitijs malus habet, sese oppugnando, ac sibi aduersando. Est autem amicitia etiam in ipsa æqualitate, ut sociorum, per æqualitatem numero & potestate boni. Neuter siquidem ipsorum debet altero plus sibi ascire, neq; numero bonorum, neque potestate, neque magnitudine, sed ex æquali habere socij aliqui cupiunt. At per æqualitatem, patris erga filium, & subditi & imperantis, & potioris & deterioris, & uxoris & uiri est consideratio: ac simpliciter ubicunque inter potiorem & deteriorem in amicitia ordo intercessit. hæc nanque est ex ratione in disparilitate amicitia. Neque enim vnquam çquale ullus ex bono dabit, si meliori deterioríque dederit: sed maius semper ei qui excedat. Id quippe est quodammodo ratione æquale, cùm minus bonum capit deterior eo, cui melior est.

De affinitate. *Cap.* XIIII.

AMicitiarum omnium, quę iam memoratæ sunt, in primis cognatus est amor, qui in affi-

in affinitate, eaque ex parte in filium. Et cur nam pater filium magis amat, quàm filius patrem? utrum (ut nonnulli inter multos rectè aiunt) quòd pater beneficus erga filiū sit, quodque filius de patre benemeritus sit? hęc igitur causa in amicitia per commodum conciliata esse uidebitur. quemadmodum & quæ per scientiam spectatur, ita quodammodo hic habebit. Est igitur idem finis atque actio, neque aliud aliquid præter actionem finis. ut tibicini eadem actio atque finis. perflare enim tibias ei & finis & actio est. non autem ædificationi: nam præter actionem alius est finis. Est igitur amicitia actio quędam. nec finis alius est pręter actionem in amando, sed illud idem. Pater igitur semper magis quoquomodo satagit, ob hoc ꝙ eius factio sit filius, id quod in alijs cernimus. omnes siquidem erga quod ipsi effecerunt, sunt quodammodo beneuoli. pater igitur filio, vtpote suæ factioni, bona uult, memoria speque adductus. ideo magis filium pater diligit, quàm filius patrem.

An beneuolentia amicitia sit. *Cap. XV.*

EXpedit autem iā dictas & existimatas amicitias existimare, sintne amicitia, ut beneuolentia uideatúrne amicitia. Simpliciter igitur beneuolentia neutiquam amicitia esse videatur: siquidem frequenter multis, aut uidendo, aut audiendo aliquid de aliquo bono, beneuoli efficiamur, an tum etiam amici, an ne? neque enim, si quispiam Dario apud Persas existenti beneuolus (quemadmodum fortassis) fuerit confestim etiam erga Darium illi fuerit ami-

citia. At amicitiæ beneuolentia quandoq; initium esse uidebitur. Fiat nempe beneuolentia amicitia, si voluntatem asciuerit qui bona potest præstare, ei præstandi in quo sit beneuolentia. Moris certè beneuolẽtia est, & erga morem. nemo siquidem aut uino, aut cuiquam alij inanimato suaui bono beneuolus esse perhibetur. sed si quis morum studiosus, erga ipsum beneuolentia. Neque citra amicitiã beneuolentia est, sed in eodem: iccirco amicitia esse uidetur.

De concordia. *Cap. XVI.*

Concordia autem est confinis amicitiæ, si propriè modo dictam accipias cõcordiam. nam siquis Empedocli astipuletur, arbitreturque sicut ille esse elementa, nunquid concors erit Empedocli, an ne? vel si quid aliud tale? Primùm certè non est concordia in eis quæ sub intelligentiam, sed quæ sub actionem cadunt. & in his qui idem cognouerunt, sed si cum hoc intelligendi idem delectum habeant, circa quæ pariter intelligunt. Nam si ambo dominari cognouerunt, hic quidem se, ille uerò se, nunquid sunt concordes, an non? cęterùm si ego me uelim imperare, & ille me, iam concordes hoc pacto sumus. Est nimirum concordis esse, in eis quę sub actionem cadant, cum eiusdem uoluntate. circa statum igitur dominãtis, in eisdem quæ sub actionem cadant, propriè dicitur esse concordia.

Quomodo

Quomodo probus sese amabit. *Cap. XVII.*

VErùm quoniam est (vt diximus) sua alicuius erga se amicitia, vtrum probus sese amabit, an ne? est certè se amans, qui sua de causa agit omnia, vbi modò aliqua suggeratur vtilitas. Malus igitur sui amans erit. sua enim de causa agit omnia. probus verò non. hac enim de causa est probus, quòd alterius causa id agat. & proinde sui amans non est. Atqui omnes ad bona prosiliunt, opinanturque sua in primis esse oportere. idque præcipuè manifestum est ex opulentia ac dominatu. Probus igitur alij hæc statuet, nec vt officiosum in primis sibi, sed si alium viderit qui his commodè magis vti possit, facilè concesserit. Alij, hoc inscitia quadam non facient. neque enim opinantur talibus bonis abusuros, vel etiam ob honoris cupiditatem imperant. Probus verò horum neutrum efficiet. & perinde ne quidem propter eiusmodi bona sui amans erit, verùm si honestas postularit. id enim solùm nemini alij concesserit, at commoda & iucunda cesserit. Itaq; in delectu honestatis sui amans erit. at vbi commodum ac iam dicta voluptas affectabitur, improbus erit, non bonus. Vtrum probus sese maximè amabit, an non? Est certè, vbi sese maximè amabit, est vbi non. Nam cùm dicimus probum bona cedere quæ ad vtilitatem tendant, amicum magis quàm se amicum amauerit? ita. verùm amico concedens, sibi honestatem accommodat, eoque modo ista concedit. Est igitur vbi amicum se magis diligat, estque vbi sese maximè. in ipso nanque commodo, ami-

cum : at vbi honeſtum & bonum, ipſe ſeſe maximè diligit. Eſt igitur boni etiam amans, nec ſui amans. ſolùm enim ſiquidem ſeſe amat, quòd bonus. Malus autem ſui amans eſt. neq; enim habet quapropter ſe amet, ſicut honeſtum aliquod, ſed citra hæc ipſe, quatenus ipſe eſt, ſeſe amabit. & perinde hac de cauſa propriè ſui amans diceretur.

De eo, quod ſibi ſatis. *Cap.* XVIII.

Dicendum de eo, quod ſibi ſatis, & non altero indigente. vtrum qui ſibi ſatis egebit amicitia, an ne? nempe ipſe ſibi ſatis erit, etiam ob hoc, ſiquidem etiam poëtæ talia iactitant. Cum dæmon bene dederit, quid amicis opus eſt? Vnde etiã gignitur inopia? Vtrum qui cuncta habeat bona, quique ſibi ſatis ſit, amicis egebit, an tum etiam maximè? cui enim bene faciet, aut quo cum vitam ducet? neque enim ſolus deget. Quòd ſi his opus erit, neq; contingunt hæc citra amicitiam; qui ſibi ſatis eſt, egebit amicitia. Quæ igitur in ſermonibus conſueta capi ſimilitudo ex Deo, neque illic rectè, neque hic fuerit vtilis. Neque enim ſi Deus ſibi ſatis, nec vllo indigens, ob hoc etiam nos nullo indigebimus. Eſt nimirum iactatus de Deo huiuſmodi ſermo. nam quoniã bona cuncta obtinet Deus, ac ſibi ſatis eſt; quid faciet? neq; enim dormiet. Inſpiciet aliquid, inquiunt: id nanque pulcherrimum, & maximè peculiare. Quid igitur inſpiciet? nam ſi quicquam aliud inſpiciet, id erit melius. hoc verò abſurdum eſt, vt ſe quicquam melius habeat Deus. Ipſe igitur ſeſe inſpiciet. at hoc delirum. nam homini qui

ſeſe ſuſpiciat, vtpote attonito, inclamamus: quid igitur Deus inſpiciat omittamus; neq; de eo quòd ſibi Deus ſatis ſit, conſideremus, ſed de homine. Vtrum qui ſibi ſatis ſit, is egeat amicitia, necne? quòd ſi quis amicum ſpectans viderit quid ſit, & qualis amicus, talis qualis alter ego eſſe, tum vehementer amicum facies, quemadmodum dictum eſt, hic alter Hercules, alter amicus ego. Quoniã igitur difficillimum eſt (quemadmodum quidam dixere ſapientes) ſeſe cognoſcere, & ſuauiſſimum: nam ſe noſſe, iucundum: ex nobis ipſis certè nos non poſſumus inſpicere. Quòd autem non nobis poſſumus, hinc certum, quòd alijs inclamamus, nec nobis cogniti, quòd eadem faciamus. id verò fit, aut quia bene volumus nobis, aut propter affectum. at nobis hæc ad rectè iudicandum obſtant pleriſq;. Quemadmodum igitur, ſi velimus ipſi noſtram ſpectare faciem, in ſpeculo obtuemur; itidem eſſe, cùm nos cognoſcere voluerimus, amicum ſpectantes noſſe potuerimus. eſt ſiquidem (vt diximus) amicus alter ego. Quòd ſi iucundum eſt ſe noſſe, idq; ſcire non eſt ſine altero amico; opus erit amicitia, qui ſibi ſatis ſit, vt ſe cognoſcat. rurſus etiam ſi honeſtũ (vt eſt) benefacere, eum qui à fortuna bona obtineat, cui benefaciet? quo cum vitam aget? non enim ſolus deget. nam vitam ducere cum alio, & iucundum & neceſſarium eſt. Quòd ſi hæc honeſta & iucunda, necnon neceſſaria, & hæc ſine amicitia eſſe non poſſunt, opus erit amicitia qui ſibi ſatis ſit.

De multorum amicitia. *Cap.* X I X.

VTrum multos habere amicos expedit, an paucos? Neq; profectò multos (vt paucis absoluam) neque paucos oportet. nam si multi erunt, amorẽ in singulos distribuere erit operosum, in cunctis siquidem alijs imbecilla natura nostra, in plurima peruenire non potest. neq; enim visu diutissimè possumus: sed si plus mediocritate institeris, ob imbecillã naturam deficit, nec auditu, neque alijs eiusmodi omnibus. Qui igitur amare non possit, deficit: iusq; fuerit vt inclametur coarguaturq;, quòd amicus sit, nec amet: cæterùm hac ratione esse non postulat amicitia. Rursus si multi, nunquàm mœrere desierint, inter multos nanque par est, vt aliquod semper accidat infortunium, vnde tristari necesse sit. neque porrò paucos, vnum vel duos esse expedit: sed inter parum & multum, vt tempus, atque ad amandum satis sit impulsus.

Quomodo amico vtendum sit.
Cap. X X.

DEinceps considerandum fuerit, quomodo vtendum sit amico. Est profectò non in omni amicitia coniectatio, sed in qua se inuicem amici obiurgant. Atqui nõ in alijs eodem modo se obiurgant, sicut in ea quæ patris erga filium, eadẽ non est inclamatio, vt par fuerit nõnullis, quemadmodum ego tibi, & tu mihi: ꝙ si non, hîc tam vehemens fuerit inclamatio. At in amicis inæqualibus non est par, est verò patris erga filium amicitia in minimè æquali, itidem vxoris erga virum, aut vernæ erga dominum,

dominum, prorsusq; deterioris & melioris. In eiusmodi non erunt inclamationes, sed vbi pares amici, & in ipsa amicitia talis erit obiurgatio. Proinde considerandum, quo pacto vtendum amico fuerit, in ea demum amicitia, quę inter pares fuerit conciliata.

Magnorum Moralium Aristotelis, finis.

LECTORI.

Moralium etiam Eudemiorum libros (vt & alij fecere) huic Magnorum Moralium volumini subiecimus: qui, quanquam eadem, quæ & Nicomachij pertractent, ea tamen sæpenumero diuerso explicant modo. Aristotelis autem operibus inseri solent: cùm (cuiuscunque illi fuerint) eos ex ipsius depromptos officina Posteriores approbarint. Seclusimus tamen Quartum, Quintum, & Sextum libros (quanquam in Græcis reperiantur exemplaribus) cum ijdem ad verbum sint cum Quinto, Sexto, Septimoq; Nicomachiorum: ne idem penitus, bis frustra repeteretur.

ARISTO-

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS,

Moralium Eudemiorum,

LIBER PRIMVS.

SVMMA LIBRI.

Circa beatam vitam, ac felicitatem considerationes quàmplurimæ: Et non dari ipsius boni Ideam.

De beata vita agendum esse, de eoq́, in quo consistat. variæ opiniones. *Cap. I.*

Vi numinis sententiam in Delo edisserit, vestibulo tẽpli inscripsit. Non in eodem omnia con uenire, Bonum honestũ & Iucundum. Nam iustitiæ quidem cultũ, rem esse pulcherrimam, sanitatem præstantissimam, rei verò amatæ consecutionem suauissimam. Quod nos nequaquam concesserimus. felicitas enim cùm optima sit & pulcherrima, eadẽ etiam iucundissima existit. Cæterùm inter considerationes varias, quæ in vnaquaq; re naturaque excutienda negotium faciunt, & contemplatione egent, aliæ ad cognoscẽdum tantùm pertinent,

aliæ

aliæ verò ad acquisitionem, & negotia spectant. Quamobrem quæ in sola contemplatione posita sunt, opportuno tempore (id quod methodi proprium munus est) à nobis pertractabuntur.

Ante omnia verò considerandum, in quonam vita beata consistat, & quo pacto ad eam perueniatur. Vtrum, quemadmodum homines parui, magni, & colore differentes, sic quibus nomen beatorum contigit, natura fiant. An per disciplinam, velut certam eo destinatam scientiam. An per exercitationem. haud enim pauca, neq; natura, nec arte aliqua, sed consuetudine sola parantur: vt mala malis, bona bonis. Aut nullo quidem horũ modorum, sed aut Dei alicuius afflatu, quod fanatico furore correptis, aut numine instinctis accidit. Aut etiam fortuna. plurimi enim felicitatem idem quod secundam fortunam esse arbitrantur. Patet igitur beatitudinem euenire, vel per hæc omnia, vel quædam, vel vnum aliquid. nam ad hæc principia referuntur omnes rerum generationes: ac ab intelligentia profectæ actiones ad eas, quæ à scientia fluunt, trãsferri queant. Porrò bene beateq; viuere in tribus maximè rebus cõsistit, ijs nempe quæ potissimum expetuntur. Nam prudentiam alij, alij virtutem, alij verò voluptatem vt summum aliquid eligunt, contenduntque inter se de harum magnitudine & potestate, quænam ad felicitatis cõsecutionem vim adferat vberiorem. Vnde fit, vt quidam prudẽtiam virtuti, alij prudentiæ virtutem, nonnulli vtrique voluptatem anteponant: quocirca ad bene beateq; viuendum, quidam vnum ex his, alij duo, nonnulli omnia requirunt. Et qui de his pręcipiunt, aiunt omnibus scopum quendam rectè viuendi

propositum

propositum esse, qui modo ex electione viuere iam queant: vt sunt honor, gloria, opes, eruditio: quem spectans quisq;, omnes actiones peragit. Quapropter vita proposito fine carens, insignis stultitiæ argumentum est. In primis verò apud sese quisque, nec temerariè, nec segniter, constituere debet, quánam parte beata vita consistat, & quid sit, quo sine nemini ea contingat. Neq; enim sanum esse, & id, & quo sine nequeat consistere sanitas, pro eodem reputari non debent: ita nec rectè viuere idem cum eo est, citra quod id nemo consequatur: quod idem etiam in alijs innumeris obseruatur. Sunt autem causæ eiusmodi, non equidem vitę, sanitatisve propriæ sed communes (vt sic loquar) omnium habituum & operationum: nam absque respiratione neque vigilia nec motus, nec bonum aut malum in vniuersum vllum subsistit. Aliæ verò propriæ sunt magis vniuscuiusque naturæ, quas ignorare] non conueniat. neque enim ex æquo cum iam dictis ad[bonam habitudinem acquirendam faciunt carnium esus, atque cibo ingesto deambulatio. Atque hęc sint quæ difficultatem controuersiamq; pariunt; dum quid sit rectè viuere, & vnde contingat homini inquiritur: nam id, quo sine nemo queat beatus esse, nonnulli felicitatis partem existimant. Verùm omnes omnium de his opiniones persequi superuacuum sit, quando & ægroti, ac deliris, & pueris quædam videâtur, quæ nemo sanæ mentis in quęstionem posuerit. Ratione enim opus non est: sed his quidem ætate prouectiore, qua corrigatur iudiciũ: illis verò punitione politica medicáve, quæ dolori inferendo plagis, vim habet haud minorem. Similiter & vulgi, de rebus

bus

bus omnibus ferè pronunciantis obmittenda sententia est, absurdum quippe ratione cum iis contendere, qui non rationem, sed mulctam mereantur.

Dubitationes de vita excellentissima: & eam secundum diuersos in diuersis poni generibus. Cap. II.

Porrò cũ in omni negotio quæstiones oriantur, patet etiã de uita excellentissima dubitationes, opinionesq; occurrere, quas sit expendere operæpretium. cõtrouertentium enim argumẽtis rationes contrariæ demonstrantur. Ignorare insuper haud quaquam conuenit subtractationis principium ea, quibus omnis consideratio destinatur, scilicet, è quibus bene recteque uiuere contingat (beatè enim parcius dicere conuenit, ob spem quæ in singulis à bonis honestisque uiris percipi solet.) Nam si uel in fortuitis, uel iis quę natura eueniunt, sita est vita, honestas, commoditasque; spes eius præcidatur; multis quippe, qui frustra eò cura sedulitateque enitantur, siue id quod in ipsis est, siue studium actionemque spectes. Verùm si in operatione penes ipsum positam, & in eo qualis quisq; sit, bene uiuere constituatur, & communius & diuinius bonũ fuerit: illud quidem, quia pluribus participare liceat: hoc, quòd operationes huiusmodi uel illiusmodi formare habeat necessum. Equidem quæ de his ambiguntur & disputantur, perspicua pleraque fuerint, si constiterit, quid verè tandem felicitatem oporteat apppellare. An pro animo, hoc vel illo pacto disposito, ut quidam sapientes ueteresq; existimarunt, definire eam conueniat: an vero

pro totius hominis statu, aut operationum potius qualitate, & modo. Distinctis autem inter sese vitæ conditionibus & studijs, felicitatem nonnulli haudquaquam in eis collocant, sed necessariorum gratia tantùm experi contendunt: cuiusmodi sunt artes odiosæ, vt appellantur, & quæstuariæ. (Odiosas autem voco, gloriæ tantum destinatas, mechanicas autem voco, sellularias & mercenarias: quæstuarias autem, foro cauponicisque artibus comparatas.) Ergo cum ad vitam bene beateq; transigendam tria (vt supra diximus,) velut potissima bonorum genera ordinata sint, virtus, prudentia, & voluptas, totidem etiam vitæ genera enasci constat, quas omnes mentis saltem compotes adipisci & sectari cupiant: nempe ciuile, philosophicum, & voluptuarium. Philosophus enim prudentiam contemplationemq; veritatis: ciuilis, actiones honestas, eas inquam, quæ à virtute proficiscuntur: voluptuarius verò corporis voluptates expetit, quapropter, vt suprà dictũ est, alium quàm priores, felicem beatumq; arbitrat. Vnde Anaxagoras Clazomenius à quodam interrogatus, quémnam beatissimum iudicaret, Nullum, inquit, ex ijs quos existimas: sed qui à felicitate alienissimus tibi videatur. Animaduerterat enim nisi magnum, pulchrum, aut diuitem, neminem felicis appellatione dignum illi censeri: cùm contrà sibi felices beatique haberentur, qui iustis honestisq; actionibus tranquillè incumberent, diuinaq; aliqua contemplatione participarent. Cęterùm recta syceraque iudicatio de rebus difficultate vbiq; plena est: tum in primis de ijs, quæ obuia omniu[m]q; cognitioni exposita vulgus arbitra-

bitratur, vt quid in uita expetendum ſit, quóue comparato plenam cupiditatem conſequantur. Multa quippe mortalium uitam circunſtant, & moleſtam faciant & acerbam vt ſunt morbi, dolorum intentio, tempeſtates, ut ſi hęc conſideranti optio à principio detur, non naſci potius quàm hæc experiri velint. Qua conditione vita puerilis eſt, ad quam nemo prudens, etiam ſi queat, redierit. Ac multa quidem, vel voluptatis dolorumque expertia, uel inhoneſtis ſaltem voluptatibus iuncta, eiuſmodi ſunt vt non eſſe omnino quàm viuere, melius iudicetur. Ac in vniuerſum, ſi congeras cuncta, quæ vel agūt vel patiuntur homines nō volentes (quia nec ipſius gratia) adiectis infinitis temporum ſpatijs, nihilo tamen magis uiuere quam non uiuere eligatur. Eodem pacto neque ob cibi venerisque voluptates, ſi reliquis deſtituta fuerit, quas uel cognitio vel viſus, aut ſenſus quiſpiam alius ſuppeditarit, nemo niſi ſeruile mancipium magnopere ſibi vitam exoptandam iudicarit; patet enim à bruto ita affectum hominem nihil diſtare, adeo ut bos Aegyptius, quem vt Apin colunt, hos monarchas multis modis antecellat. Eadem ratio eſt de ſomni voluptate. Quid enim refert, ſiue à prima natiuitatis die ad ultimam vſque, mille annis aut circiter ſomno profundo ſtertas, an uitam plantæ uiuas, illæ enim eadem propemodum, qua infantes, vita participant, nam & hi ut primùm in utero concepti ſunt, excreſcunt quidem, ſed uelut iugi ſomno ſopiti. Vnde conſtat, nequaquam noſtræ cognitioni expoſitum, quid rectum illud bonumque in uita ſiet. Quocirca Anaxagoras, ambigentem quendam ſciſcitantemque quare uiuere

potius quàm non uiuere expetendum esset, iussit cœlum mundique totius constitutionem & ordinem contueri: sentiens vitę cupiditatem, non nisi scientiæ alicuius gratia laudabilem esse. Cęterùm qui Sardanapalum, aut Smindiriden Sybaritam, aut alium quemcunque vitæ voluptuarię indulgentem, beatum prædicant, hi in lętando felicitatem posuisse videntur. Rursum alij reperiuntur qui nec prudentiam nec corporis voluptates, actionibus à virtute prætulerint: quippe quas non gloriæ alicuius gratia sectātur: tum etiam cùm felicitatem minimè consequuntur. Sed & multis ciuilibus appellatio non contingit. nam nec reuera ciuiles sunt, qui honestas per se actiones expetūt: cùm plerique alij habendi studio & gratia diuitiarum uitam eiusmodi capessant. Inde manifestum est, felicitatem ad tria uitæ genera transferri ciuile, philosophicum, & uoluptuarium. neque clam est, quæ harum circa corporis voluptates consumetur: quæ item, qualisque sit, tum quo pacto fiat: ut nō sit necessum quæ sint, sed num ad felicitatem, & quo pacto conferant perquirere: item an uoluptates honestas uitæ applicare oporteat, an alio pacto quopiam inter sese communicent. sunt enim & uoluptates aliæ, quibus in rationibus colligendis beatum non absque dolore tantùm, sed iucundè etiam viuere arbitrantur. Verùm de his postea dicetur. Virtutis uerò, prudentiæque naturam excutiemus quę sit, & utrum beatæ vitę partes existant, uel ipsæ uel operationes ab ipsis profectæ. iunguntur enim felicitati, si nō ab omnibus, certè ab insignioribus, & pretio aliquo dignis.

Socratis opinio de virtute: ac ipsius redargutio.
Cap. III.

SOcrates igitur, senex ille finem summum po nit homini uirtutis cognitionem: & quid sit iustitia, quid fortitudo, & quę pars reliqua eius inquirit. Et rectè id, qñ sciētias uirtutes om nes arbitrabatur, ut iuxta hũc nosse iustitiam & iustum esse coincidant, quemadmodũ & geo metriã architectonicamq; didicisse, & geometram architectumq; esse. Quocirca, nõ quo pacto, & ex quibus fiat, sed quid sit virtus uestigat, id quod in scientijs contemplatiuis usu uenit. neq; enim aliud est Astrologię, Geometrię, Physiologięq; officium, quàm ut naturam subiectarum rerum norint & intelligant. sed enim ad eas ipsas nihil obstat, ad res necessarias multas utiles nobis frugiferasq; fieri. Verùm alius est actiuis scientijs, alius cognitioni cõtemplationiq; finis propositus: vt sanitas medicinæ, rectè iuris legumq; constitutio politicæ. Ergo, cùm res quidem honestas cognoscere pulchrũ sit, in virtutis tamen consideratione, non tam quid sit, quàm è quibus petatur, cognoscēdum est. Neq; enim scire quid sit fortitudo magnopere, sed fortes esse potius volumus: non scire iustitiam, sed iusti esse: quemadmodum sani esse beneq; habere, quàm sanitatem bonumq; habitum cognoscere. Probationem verò horum omniũ colligere per rationes oportet, adhibitis testimonijs exemplisq; apparentibus. Potentissimũ verò est, in omni probatione confessum omnibus testimonio proposita firmare posse: si id nequeas, omnino vel aliquam verisimilitudinē adferre: resídet enim penes omnes aliqua

veritatis confeſſio, quæ noſtris confirmandis queant adduci. Nam & ea quę verè quidem, ſed minus aperte dicũtur, perſpicua fiunt, ſi cõfuſa notioribus cõmutaris, rationes porrò in vnaquaq; methodo, vel philoſophicè, vel ſecus adhibẽtur: quæ etiam in politicis haud ſuperuacuè ita accommodantur, vt nõ ſolum quid, ſed quare quid (quod philoſophi eſt propriũ in vnaquaq;) intelligatur. Qua in re animaduerſio accurata requiritur. Sunt enim quidã, qui vt philoſophi eſſe appareat, nihil, ſi nihil appareat dicere, ignorantes peregrinas incidunt, tractationesq; inanes aduocãt, idq; vel per ignorantiam, vel etiã per inſolentiã: qua fit, vt nonnunquam periti rebusq; agendis idonei, ab eiuſmodi vincantur, qui hęc nec intelligant, nec in agẽdo induſtria vlla valeant. Cuius rei cauſa eſt inſcitia: quæ in vnaquaq; re nihil eſt aliud q̃ inopia iudicij, qua propriæ omnes à peregrinis diſtinguantur. Rectè verò habet, ſi cauſæ rationem, remq; demõſtratã ſtudioſè diſcuſſeris. Tum (vt modo dictũ eſt) nõ ſolùm certis rationibus, ſed apparẽtibus ſæpe potius inſiſtere oportet, animũq; aduertere. nã eas, niſi queas ſoluere, violẽter ad fidem habẽdam pertraheris. quocirca ſæpe quidem id quod demonſtratur ratione, verùm exiſtit quidem, ſed non ea ex cauſa, quæ fortè adfertur. nam & ex falſis vera colliguntur: quemadmodum in Analyticis oſtenditur.

Bonorum diuiſio, ac in quo membro felicitas ſit conſtituenda. Cap. IIII.

HAec pręfati, à primis obſcurioribusq; exorſi, ad manifeſtiora progrediemur, quid ſit fe-

ſit felicitas ueſtigaturi. Quæ omnium quidem conſenſu inter humana bona, maximum eſt & præſtantiſſimum. (Humana adiicio, quia excellentiori fortaſſe cuidam cõgruat, vt Deo alicui.) nam reliqua animantia homine inferiora, huius appellationis prorſus ſunt expertia. Neque enim felix dicitur æquus, auis piſcis, aut aliud quodcunque animantis genus: niſi fortè naturæ bonitate præſtanti diuinaque re aliqua fruatur, unde nomen hoc trahat. ſed alia quadam bonorum participatione aliud alio commodius incommodiúſue uiuit. quod ad eum modum habere deinceps excutietur. Nunc uerò dicamus, quod bona, alia ſunt agibilia, quædam non. id ita intelligas, quòd ut entia, quędã motu carent, ita etiam bona nonnulla. atq; hæc fortaſſe natura ſunt præſtantiſſima. Alia uerò agibilia quidem, ſed agibilia præſtantioribus homine. Quia uerò agibile bifariam dicitur (nam & quorum gratia agimus, & quæ propter illa actione participant, ut ſanitas & diuitię, quæq; horum gratia fiunt, ſalubria quæſtuariaque inter agibilia connumeramus) patet & felicitatem inter agibilia homini pręſtãtiſſimum dicendum eſſe.

Non dari ipſius boni Ideam. *Cap. V.*

ITaq; conſiderãdum quod ſit optimum illud, quotque modis dicatur. Id tribus potiſſimum opinionibus conſtat. Omniũ enim bonorum excellentiſſimum inquiunt ipſum bonum. Ipſum autem bonum eſſe, quod & primum ſit, & aliis ſuę bonitatis cauſa: quorum utrunque Ideæ boni competit. Vtrunque dico, & primum

esse, & causam bonorum, quibus adfuerit. iuxta hanc enim bona maximè dici, ut quæ participatione, similitudineq; huius primi boni, reuera bona & ipsa existant. sublata enim Idea, participantia quoq; auferri: quippe quæ ex eius participatione nomen boni sortiuntur. Primum autem eum habere modum ad posterius, ut bonū ipsum boni Idea sit, quæ ut reliquæ à participantibus separatur. Verùm huius opinionis consideratio alterius exercitationis est, & logicæ magis. refellentes enim, communesq; rationes nulla alia scientia subsistunt. Porrò si breuiter hæc dicere conuenit, pronunciamus primùm Ideas non boni solùm, sed cuiuscunq; alterius inutiliter, cōtentioseque affirmari. Plurimi autem modi sunt, tum peruagatarum populariumq;, tum philosophicarum rationum, quibus hæc inquisitio fieri solet. Deinde si maximè Ideas, atq; Boni Ideas concesserint, nihil tamen id vel ad vitam honestam, vel actiones contulerit. quoties enim ens, toties & bonum dicitur. Quemadmodum enim ens (vt alibi quoq; ostensum) significat quid sit res, aut qualis, nonnunquam quanta, aut quando, & preterea in eo ponatur interdum quod moueatur, aliquando verò quod moueat: sic & bonum in singulis his ordinibus conspicitur. Substantia enim mētem & Deum, qualitas iustum, quantitas mediocre, quando tēpus & opportunitatem, motus docentem doctumq; complectitur. ergo ut ens non unum est in prædictis consideratū, & ita nec bonum. & proinde neq; una scientia & entis, & boni. Sed nec cōformia inter sese ad eandem considerationem pertinent, vt tēpus & mediocritas: sed alia aliud tempus, alia aliam mediocritatem spectant. Vt oppor-

opportunitas mediocritasq; in alimento, quas medicina & gymnafticè: circa actiones verò bellicas ars militaris. & fic alia de alijs tradit docetq;. multo itaq; minus ipfum bonum vna aliqua fcientia comprehendi queat. Præterea in quibus prius & pofterius fuerit, eis communē quandam Ideam & feparabilem nequeas conftituere. fic enim fit aliquid primo prius. prius enim & cōmune & feparabile eft, eò quòd ablato communi, necefle fit & primum tolli. vt fi duplum multipliciũ primũ eft, non licet multiplex communiter prædicatum feparari, quippe quòd duplo prius eft: fiquidem Ideam communem effe contendas. perinde enim fiat, ac fi commune illud feparabile reddas. nam fi iuftitia bona eft, & fortitudo erit. Præterea confiderandum quidnam vocent ipfum bonum. Ipfum quidem adiectum eo videtur, vt communem rationem intelligas, rationem, quæ quid aliud eft quàm æternum & infeparabile? Verùm album diebus multis nihilo magis albũ eft quàm quod vno. quapropter commune bonum idem cum Idea cenferi nō debet: omnibus enim ineft. Rurfum verò oftendendum, quônam pacto in præfentiarum bonum demonftret. Nunc equidem confeffa bona demonftrat, ex ijs penes quæ bona refidere in confeffo eft. Ex numeris quod iuftitia & fanitas bonum. ordines enim & numeri funt, vt numeris vnitatibusq; ineffe bonum affirmetur, cùm vnum ipfum bonum fit. Verùm ex cōfeffis, vt fanitate, robore modeftia, adftruere oportet & in immobilibus magis honeftum effe: omnia enim hæc ordo quidam & quies. quòd fi fic habet, alia vtique magis bona funt quippe quæ hæc intra fefe complectantur. Verũ

haud germana demonstratione probatur, vnũ esse ipsum bonum, quòd numeri concupiscant. Non enim appetere manifestè dicuntur, sed simpliciter admodum concupiscentiam etiam dicunt, quàm quo pacto quis tribuat vita expertibus. Itaque operæprecium est circa hæc nonnihil occupari, neq; committere. ut citra rationem transmittantur, quæ ratione adhibita non difficulter persuadeãtur. & affirmare omnia entia bonum aliquid appetere, verùm id quidem: vnumquodq; enim proprium bonum expetit: oculus uisum, corpus sanitatem, sic etiam reliqua. Verùm non esse ipsum bonum eiusmodi, dubitationes habet, & politicæ inutile esse. proprium enim bonum uidetur, quemadmodum & in aliis, ut gymnasticæ bona habitudo. aut enim nulli boni species, aut omnibus ex æquo vtilis est. porrò non agibile, similiter neq; commune bonum, neq; cõmune, neq; ipsum bonũ est. Si nanq; mediocri bono insit, nihil operabitur. neq; enim quomodocũq; medicina in quolibet operabitur, sed ut sanitas acquiratur. similiter & reliquæ artes singulæ. Verùm quot modis dicatur bonum, & quod in eo sit pulchrum, & quod agibile & non agibile: eiusmodi autem bonum est id, cuius gratia: non est autem in immobilibus: liquebit, quòd neque commune, neque ipsum bonum quod quæritur, Idea boni existat. illud enim immobile est, nõ agibile: hoc verò mobile, sed nihilo tamen magis agibile. Id autem cuius gratia finis est præstantissimus, primumq; omnium & causa inferiorum. quocirca rerum homini agibilium ipsum bonum finis subiectus, scilicet omnium rectrici, politicę, œconomicę, prudẽtiæq;. Qui habitus ab aliis qui-

quidem differunt, eò quòd eiusmodi sunt: verùm à seinuicem quomodo distinguantur, pòst explicabitur. Cęterùm finem causam inferioribus esse ostendit ratio, qua finem definientes, reliqua eò bona demonstramus, quòd finis causa existant. uelut sanum ut sit corpus, quia causa est aliqua, ea vtiq; ad ipsum confert. porrò sanum esse tanquam causa mouens sanitatis est, quæq; vt alij bono sanitas sit facit. Præterea neque hoc monstratur, sanitatem bonam esse scilicet, nisi sophista sit, non medicus is qui ea de re disputat. hi enim in aliena harena sese iactando cauillantur: neq; vllius artis principiũ monstratur. Id verò quod homini vt finis bonum est, cùm omnium quæ quidem possunt ab homine fieri, sit præstantissimum, videndum præstantissimum quoties dicatur: siquidẽ hoc pręstantissimum est: initium disputationis aliud sumentibus.

*

ARISTO-

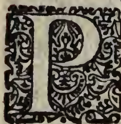
ARISTOTELIS MORALIVM Eudemiorum,

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

De virtute in vniuersum. Quo pacto inter vitia virtutes constituantur, ac inter se opponantur. De voluntario, violento, ac electione. De fine, ac ijs quæ ad ipsum ducunt: ac quis sit ipsius virtutis finis.

Bonorum diuisio. Virtutem in opere existere quisq; sit ipsius vsus & opus. Cap. I.

OST hæc autem de sequentibus, aliud principium constituentibus, dicendum. Omnia enim bona aut extra nos sunt, aut in animo posita sunt: præstantiora autem animi bona, quemadmodum & peruulgata oratione distinguimus. Prudentia enim virtus & voluptas in animo sunt, quorum aut nonnulla, aut omnia fines omnibus esse videntur. Animi autem bona, alia habitus & potentiæ sunt, alia operationes & motus. Quibus ita positis, & de virtute fateamur præstantissimam dispositionem esse aut habitum, aut potentiam singulorum, quorum vsus aliquis opúsue extiterit.

terit . id autem inductione manifestum fiat. Quemadmodum enim uesti & opus aliquod & vsum assignamus, præstantissimumque eius habitum uirtutem dicimus : sic & de animo sentiendum . Est enim aliquod eius opus præstantiorisque habitus præstãtius opus,& vt sese habitus ad inuicem , ita actiones ab ipsis profectæ habent, ac opus vniuscuiusque finis . Vnde manifestũ est, opus habitu præstare. finis enim qua finis,vtiq; excellentissimus est,quando & supra concessum, finem & vltimum & optimum esse, vtpote cuius gratia cuncta fiant . Patet igitur opus habitum dispositioneq; excellere. Verum opus bifariã dicitur. In alijs enim ab usu diuersum est , vt ędificatoriæ domus, nõ ędificatio : medicinæ sanitas,non sanatio,neq; medicatio. in alijs uerò vsus opusq; non distant : vt visus visio,mathematicęq; scientię speculatio . quocirca necessum, ut quorũ opus in usu consistat, vsum habitu pręstare.His ita determinatis,dicimus opus negocij etiam uirtutis opus esse:uerũ nõ eodem pacto,vt sutorię,sutionisq; calceus : Et siquidem sutoriæ, boniqúe sutoris virtus est aliqua , opus erit ipsius bonus accõmodatusq; calceus eodẽ modo & in reliquis.nam & animę opus est vitam rebus inferre : eius verò vsus vigilia : quandoquidem somnus desidia quędam est & quies . Quapropter cùm opus unum atq; idem sit necessario,animæ uirtutisque opus fuerit uita composita & honesta. id uerò bonũ angustius,quod felicitatem suprà vocauimus,erat enim ea præstantissima nobis . Porrò fines in animo cõstituti bona excellentissima sunt. ipse uerò habitus , & actus, quia est melior dispositione operatio , erit & optimi habitus optima etiam

etiã operatio: uirtus autẽ optimus habitus est. quocirca operatio uirtute siue anima profecta, præstantissimum bonum est. cumq; felicitatem præstantissimum illud esse constet, erit ea animę excellentis operatio. Hæc igitur perfectũ quippiam est. uita uerò & perfecta & imperfecta, similiter & uirtus. quippe quòd alia integra sit totaque, alia uerò particula tantùm. Vnde & imperfectorum quoque imperfecta operatio est.

Felicitas quid. quo ostenditur, felicitatem esse vitæ perfectæ, & secundùm perfectam virtutem operationem. Atq; hoc in definitione genus rectè cõstitutum esse testatur communis omnium cõsensus, qui benè agere, beneq; uiuere idem, quod felicẽ beatumq; esse censent: quorum unumquodq; usus est & operatio, uitaque & actio. actiua enim uita * vsibus etiam comparata est. nam faber frena conficit, equiti etiam vsui futura. Tum etiã quod nec die tãtùm una, nec puerili, neq; omni ætate felicitatem constare posse dicimus. Quocirca friuola est Solonis sententia, negantis viuum vllum beatum esse, nisi vbi finem attigerit. Nihil quippe imperfectum felix esse potest, cùm integrum non sit. Deinde laudes uirtutis actionibus, earumq; encomiis impenduntur, & coronãtur, non qui uincere quidem possint nec vincant tamen, sed victores. Sed & iudicium, quo qualis quisq; sit cõstituit ex operibus, spectat. Præterea ob id non laudari felicitas solet, quia reliqua uel partes eius existunt, uel per eã fiũt, aut ad ipsam referuntur. quamobrem aliud est *prædicatio, aliud laus, aliud item encomium. Encomium enim oratio est, facta cuiusque singularia exponens. Laus verò vniuersalia celebrans. Prædicatio autem finem intendit. Vnde

* χρηστική.

* εὐδαιμονισμός.

Vnde manifestum redditur interdū, quo de controuertitur, quare media vitæ parte, boni honestiq; prauos nihil antecellant: nihil enim discriminis inter dormientes est. Somnus enim est vitę otium, non operatio. Quapropter nutritiuæ partis virtus, queădmodum nec corporis pars totius virtutis nequaquā censeri debet: eo ꝙ in somno vim suam vberius exerat, agatq; nutrix facultas: cùm contrà sensitiua, cōcupiscēsque dormiētibus sint imperfectiores, quatenus motu non participant: phantasiæ verò, nisi morbo, aut alio quopiam malo præpeditæ fuerint, sapientum efficaciores.

Animæ duas esse partes, ratione participantes: virtutis item duas esse species. Cap. 11.

VErùm quia uirtus animæ est, non accidentariè, de anima considerandum deinceps studiosius erit. Sunt enim humanę animæ duę partes, quarum vtraq; ratione participat, sed non eodem modo. altera enim ut imperio, altera verò vt obsequentiæ auscultationique nata: si quid præterea fuerit rationis expers, prætermittatur. Neque verò refert in partésne diuidi anima queat, an nequeat, sunt enim illi facultates diuersæ, tum illę etiam, quas memorauimus suprà. Quemadmodū in curua superficie concauum connexumq; separari non possunt, item in eadem rectum & album. quanquā rectum est, quod album non est, nisi per accidens substantia sit eiusdem licet. Ita si quæ pars animæ præterea adscribitur, obmittitur, vt naturale. humanæ nanque animæ hæ partes proprię sunt, quocirca nec nutrix, nec cōcupiscibilis

bilis facultas existimari hominis propria debet. Ex naturæ enim humanæ conditione necessum est rationem, ac rerum agendarum principium, tum operandi potentiam inesse. Porrò quia ratio non imperat rationi, sed affectionibus & cupiditati; oportet & has quoq; partes assignari. & quemadmodum bona habitudo ex singulis corporis virtutibus cōstat: ita & animæ virtus quatenus finis, è singulis cōflatur. Virtutis verò duæ species sunt, moralis alia, alia intellectiua. neq; enim iustos tantùm, sed etiam intelligentes, sapientesq; laudamus, quia virtutem, eiúsve opus laudibus celebrari suprà ostendimus: hæ verò cùm non operētur, ipsæ quidem operationes tamen virtutum existunt. Quia verò intellectiuę partes cum ratione sunt, à parte rationem habente vendicantur, quę imperium obtinet in anima, nempe quæ ratione participat. Morales verò irrationalis quidem partis sint, sed quæ necessariò sequitur dicentem. neq; enim interroganti, cuiusmodi sit moribus aliquis, respondemus sapiēs vel callidus, sed mansuetus, aut confidens.

Moralem virtutem circa iucunda, ac tristia versari. *Cap. III.*

His itaq; consequēs, vt de virtute morali, primùm quid sit, & quæ eius partes consideretur. ad hæc enim etiam reducunt ea per quæ fiāt. Oportet aūt inquisitionem, quemadmodum in alijs, ita fieri, vt prius cōstet quod omnes quærūt, & proinde per ea quæ verè quidem, sed non perspicuè dicuntur, ea quæ & vera sunt, & perspicua colligere. Perinde enim se hæc vestigatio habet, ac si sanitatē sciire dispo-

sitionem corporis optimam instituamus: & Coriscum illum, qui in foro sedet, nigerrimum esse dicamus. quid enim sit alterutrum horum̃ ignoramus. proinde quo quid sit utrunque cognoscatur, operęprętium est quo pacto habeat præ-nouisse. Primum igitur constituatur, præstantissimam actionem à præstantissimis uirtutibus produci, & in singulis quid optimum sit efficere, idque ab uniuscuiusque uirtute. Vt è laboribus, commodis, nutrimentoque idoneo bona habitudo oritur, ex habitudine uerò optima, optima etiam elaborant homines: deinde omnem dispositionem ex ijsdem hoc uel illo pacto illatis nasci & corrumpi uelut sanitas ex laboribus, alimento, & anni tempore: quæ inductione patent. Proinde & uirtus, talis dispositio est, nascens à motibus animæ præstantissimis, & unde animæ affectiones, operaque pręstantissima proueniunt, & ab ijsdem aliquo modo & fit, & læditur. ad ea uerò usus ipsius à quibus augetur & labefactatur, circa quæ & rectissimè uitam disponit. Cæterùm circa iucunda tristiaq; uirtutem uersari argumento sunt punitiones, quæ ut medicationis uice per contraria usurpãtur in alijs, ita per hęc quoq; fiunt. Patet igitur uirtutem moralem circa iucunda tristiaque uersari.

Quid per hæc nomina, Mos, Affectus, Potentia, ac Habitus significetur. Cap. IIII.

QVoniam uerò mos, ut nomen indicat, à consuetudine incrementum capit: (Adsuescit enim operatrix facultas exercitatione non naturali, ut hoc uel illo pacto moueatur: etsi ina

nimatis id non contingat: nemo enim lapidem quemlibet crebrò sursum iactum, itidem facere, nisi ui extrinsecus adhibita uidit) rectè morem animæ iuxta imperantem rationem uocari, ac potentia qualitatem sequi dicimus. Neque uerò prætereundum est, iuxta quas animæ affectiones quales quidam mores dicantur: iuxta potentias uerò passionum à quibus passiui, iuxtaque habitus modum erga affectus, dicuntur mores, uel affecti aliquo modo, uel passionibus minimè obnoxij. Cæterùm diuisio constituatur deinceps ex affectuum, potentiarumque, & habituum animę enumeratione. Voco autem affectus, iram, metum, uerecundiam, cupiditatem, & in uniuersum quæ per se uoluptas, tristitiáve sensitiua sequitur: & secundùm hæc quidem qualitas nulla formatur, sed afficiuntur homines iuxta potentias. Voco autem potentias, quibus fit, ut commotè aliquid agere dicamus, ut iracundus, stupidus, amoribus deditus, uerecundus, impudens. Habitus uerò sunt, quibus afficitur, ut hæc secundùm rationem nobis insint, aut contrarium: ut fortitudo, modestia, timor, intemperantia.

πάχει

Morales virtutes omnes circa medium inter excessum ac defectum versari: ipsarumq́ omnium per exempla adumbratio. Cap. V.

Quibus ita determinatis, constituẽdum, in omni continuo diuisibiliq́; excessum, defectum, mediumq́ue reperiri; atque hæc uel mutuò ad se inuicem, uel nostri respectu: ut gymnastica, medicina, ædificatoria, gubernatoria, &

ria,& quę & quęcunque actiones alię,siue iuxta scientiā institutæ,siue scientię expertes,aut artificiosę,siue inartificiosę: motus enim cōtinuum quidpiam est,actio uerò motus. In omnibus uerò scientia & ratio medium nostri respectu, & quid optimum sit præcipit: idque passim habitum gignit præstantissimum. quod etiam inductione & ratione probari potest.contraria enim contrarijs pugnant, extrema uerò & medijs & sibi. medium enim utrumlibet est ad utrumlibet: ut æquale minore quidem maius, maiore verò minus existit. Itaque necessarium est uirtutem moralem circa media quędam uersari, & medium quidpiam uirtutem esse. Restat igitur,ut dicatur cuiusmodi medietas uirtus sit, & circa quæ uersetur media: quæ omnia dilucidius exemplis,uelut in tabula adumbrabimus. Sumatur enim Iracūdia,doloris carentia, mansuetudo. Confidentia, timor,fortitudo. Impudentia,stupor, uerecundia. Intemperantia,sine sensu uita,modestia. nam oppositum modestiæ, quod hic ἀναισθησίαν uocamus, nomine uerò caret, Vindicta; Lucrum, damnum, iustum. Prodigalitas,sordes,liberalitas. Iactantia, dissimulatio,ueritas. Adulatio, odium, amicitia. Placendi studium,contumacia,grauitas. Mollities, afflictio,tolerantia Ostentatio inepta, pusillanimitas, magnanimitas. Profusio sumptuosa, illiberalitas, magnificentia. Versutia, stultitia, prudentia. Hæc atque eiusmodi affectiones animis accidunt, ab excessu defectuque nomen acquirunt. Iracundus enim dicitur, qui uehementius, & citius, & ob plura quàm deceat excandescit. Dolore autem uacans deficit, in quibus,& quando,& quomodo conueniebat.Con-

fidens, qui non metuit.nec quę decebat, nec quando, nec quomodo. Timidus uerò qui metuit quæ non conuenit, nec quando, nec quomodo. Similiter & intemperās cupiditatibusq́; indulgens, & qui modum nesciat in re quacūq; tandem. Sensu uerò humano caret, qui nec quantum expedit, nec secundùm naturam concupiscit, sed omnis affectionis, ad instar lapidis, expers est. Lucri cupidus, qui undequaque quæstum aucupatur. Negligentes uerò, aut nusquam aut à paucis certò conquirunt. Iactabundus, plura quàm possideat ostentat. Dissimulator, pauciora. Assentator, plura quàm deceat laudat, odio prosequens, pauciora. Qui nimis ad uoluptatem comparat orationem, placendi studiosus. Verum qui ægrè aut pauca ad gratiam dicit, contumax appellatur. Et qui nullum dolorem, etiam, si expediat, sustinet, mollis. Qui verò omnem, proprio quidem & simplici nomine caret, sed translato, obduratus, ærumnosus, miserisque natus dicitur. Ostentator ineptus, qui pluribus se dignum arbitratur quàm deceat. Pusillanimus, qui paucioribus. Profusus, qui omnibus sumptibus excedit. Illiberalis qui omnibus parcit. Similiter & parcus & prodigus: hic enim excedit erogando modum, alter eum non attingit. Versutus, in omnibus & vndequaque alios inutilitatis captione anteuertit. Stolidus verò etiam istic cessat, ubi non oportebat. Inuidus, ob successum plus quàm deceat angitur. nam & dignorum successibus affliguntur tales. Contrarius huic nomine caret: is scilicet qui spectans indignorum successum, nihil commouetur tamen, sed expeditus est, securusque alienorum, perinde ac solent, qui

uentri

ventri tantùm inseruiunt. ille uerò difficilis est ob inuidiæ morbum. Quæ uerò in singulis ita habeant per accidens, superuacuum est determinare. nulla enim scientia, uel contemplatiua vel actiua, ea ratiocinando, agendóve iungit. hæc enim contra deceptiones artium logicas adferuntur. Quocirca simpliciter hæc determinata nobis sufficiant, accuratius deinceps pertractanda, ubi de oppositis inter se habitibus disputabitur. Affectionum uerò eiusmodi species ex eo nomen trahunt, quòd aut iuxta excessum temporis, aut secundùm quòd magis quidque est, aut relatione ad aliquid differant, ij in quibus affectus exteruntur. Animo nanque præceps dicitur, eo quòd citius quàm oporteat prorumpat. Sæuus uerò & immanis, eo quòd uiolentius prorumpat. Acerbus uerò, quòd irascendi captet occasionem. Percussor uerò & contumeliosius à punitionibus ex ira profectis. Delicati autem gulosi, uinolentique, eo quòd vtroque alimenti genere nimis & præter rationem deliniũtur. Cæterùm ignorari nõ oportet, quando quomodo pro uberiore passione capitur, id quibusdam ex his nõ competere. Vt adulter non ex eo vocatur, quia magis soleat coniugatis misceri, sed malitia eius facti quędam expenditur. simul nanq; & passio, & talem esse iungũtur, nec segregatur etiam ab eiusmodi contumelia. Vnde sæpe controuertitur, an qui congressus sit, ẽt adulterium commiserit; utputa si ignorans aut coactus fecerit. & qui percusserit, etiam contumeliatus sit. atque eodem pacto in reliquis.

Virtutes omnes morales circa dolores, ac voluptates versari: easq́; mediocritates esse inter extrema: quæ & ipsis, & sibi inuicem pugnant. Cap. VI.

HIs ita peractis, non prætereundum, quòd duæ cùm sint animæ partes, uirtutes etiã iuxta easdẽ distingui. aliæ enim rationalis partis cõtemplatiuæ, quarum opus est ueritatis inquisitio, uel quomodo habeat, aut generatur: aliæ verò partis irrationalis cupiditatibusque obnoxiæ. non enim, si in partes diuidi anima queat, idcirco omnes eius cupiditate participant. Mores uerò honestos aut prauos elucere necessum in dolorum uoluptatumq́; fuga, aut persecutione: id quod ex diuisionibus affectuũ, potentiarum, habituumq́; patet. potentiæ enim & habitus affectionum sunt: ipsi uerò affectus dolore uoluptateq́ue finiuntur. Itaque & ex his & superioribus cõstat, omnes uirtutes morales circa dolores uoluptatesq́; uersari. Omnis enim animi uoluptas in ea intẽdit, quibus meliores, deterioresúe reddimur. etenim in dolorum, ac voluptatum fuga, & persecutione tum prauos fieri mores manifestum est, quando nec vt oportet, nec quas oportet persequuntur ac fugiunt. Ideoque promptum illud omnibus est, ut animum in uoluptatibus & tristitijs imperturbatè ac tranquillè consistentem, uirtutem definiant, contrariaque de uitio loquantur. Quandoquidem autem uirtutem iam liquet habitum eiusmodi esse, quo & effectiui optimorum reddantur homines, ut optimè etiam ad ea disponantur (optimum enim præstantissimum illud est secundùm rectam rationem, medium nempe

Virtutis definitio.

nostri

nostri respectu, excessus defectusque) necessum est uirtutem moralẽ mediocritatem in re qualibet esse, aut in uoluptatibus doloribusque, & in iucũdis ac tristibus circa media quædam versari. Mediocritas verò illa interdum in uoluptatibus consistit, in ijsdem enim & excessus & defectus: interdum in doloribus: nonnunquam in utrisque. excessus enim fit, uel nimis iucundis lætando, uel tristibus nimis dolendo. idque uel simpliciter, uel termini communis respectu: ut cùm non uelut uulgus, sed uir bonus, quemadmodum decet, commouetur. Quia uerò habitus quidam est, iuxta quem in eadem re hic quidem ad excessum, alius uerò ad defectum prolabatur; necessum est, ut quemadmodum hęc & sibi ipsis & medio contraria sunt, sic etiam habitus & sibi inuicem & uirtutibus pugnare. Contingit autem oppositiones alibi quidẽ omnes iuxta perspicuas esse, alibi uerò in excessibus, alicubi in defectu magis. Causa autem contrarietatis eius est, quia non qui & quæ semper inequaliter, similitérve admodum, sed qui nunc quidem ab excessu, nunc autem à defectu citius transit ad medium, is contrarius magis uidetur. Quemadmodum in corporibus laborando quidem excedere, quàm deficere; edendo uerò deficere, quàm excedere, salubrius est. Itaque & delectus rerum earum, ij inquam, qui in his exercitationibus sunt, similiter habent. Pro rationeque hac aut magis, aut minus conducibiles dicuntur; ut nunc quidem qui laborum, nunc qui continentiæ stabilitatisq; studiosiores sunt, apti magis sanitati uideantur. Et contrà, cùm à mediocri & ab eo quod ratio probat disceditur, nunc quidem ignauus ille

laborumque fugiens, non autem ambo, nunc uerò luxu perditus & non famelicus ille delectu deterior dicetur. Id uerò euenit, quòd natura non in omnibus æqualiter à medio distat. laboribus enim minus quàm uoluptatibus capimur. quæ similiter circa animam habent. Contraria uerò constituimus habitum, in quo magis excedunt, & in quem vulgus inclinatur: alter verò latet, perinde ac non existat prorsus. quia enim contingit rarius, non sentitur. Ita enim iram mãsuetudini opponimus, & iracundum mansueto. nam etsi excessus contingat in mansuetudine exercenda, siue admittenda reconciliatione, siue non irascendo cum sis cæsus alapis, pauci tamen eiusmodi reperiuntur. omnibus in alterum extremum propensis. ita nanque minimè solet esse blanda.

Quarum actionum homo principium sit, & dominus. Cap. VII.

POsteaquam igitur habitus circa quamlibet passionem, ac excessus defectusque, & contrarios habitus, quos habẽt secũdùm rectam rationem homines, enumerauimus; superest, vt quid sit recta ratio, cuiúsve termini respectu, medium vocandum sit, exponatur. Manifestum uerò omnes uirtutes morales, omniaque uitia circa voluptates doloresque excessus quosdam esse atque defectus. uoluptates autem à memoratis habitibus affectionibusque fiunt. uerùm optimus habitus rei cuiusque medius existit. unde patet uirtutes aut omnes, aut quasdam in mediocritate sitas esse. Quapropter aliud principium considerationi sequenti constituatur.
Etenim

Etenim substantiæ omnes secundum naturam principia quædam sunt, & possunt singulæ multa eius generis progignere: vt homo hominem, & animal, in vniuersum animalia animalia, plantæque plantas. Præter hæc verò solus omnium animantium homo actionum quarundam principium est: quippe quòd præter hunc nullum agere præterea dicitur. Sed enim ea propria vocantur, è quibus primùm motus proficiscuntur. iustissimè verò omnium, è quibus aliter nihil queat produci, cuiusmodi penes Deum sunt. Immobilia autem, vt in mathematicis, non per se quidem, sed similitudine quadã principia appellantur. Hìc enim ipso principio labefactato, labefieri omnes, quæ ab illo principio fluxere, demonstrationes oportet: cum ipsæ inter se demonstrationes altera alteram tantisper non euertunt, quantisper illa communis suppositio, vnde lucem istæ suam habent, non euertitur. homo igitur motus cuiusdam principium est: nam actio motus est. Quia verò principium, quemadmodum & in alijs, eorum quæ per ipsum sunt fiuntque causa existit: vt in demonstrationibus, ita hic quoque pensiculare ea conuenit. Nam si habente trigono duos rectos, necessum est tetragonũ quatuor rectis constare, manifestum est, quòd trigonus duos rectos habens causa eius existat. Verùm si quid in trigono mutaris, necessariũ est & in tetragono mutes: vt si tres habuerunt sex, & si quatuor, octo. Sin verò non mutes, vt illud, ita hoc quoque habeat necesse est. Id ita necessariò euenire ex Analyticis patet. verùm in præsentiarũ in tantillum neq; dicere accuratè, neque non dicere conuenit. Nam si nulla alia triangulo causa est,

cur habeat, idipsum principium erit & causa, qua reliqua adstruantur. Quocirca si quædam sunt eiusmodi, ut etiam contrà habere possint, necessariò etiam principia sunt eiusmodi. nam ex necessarijs nihil nisi necessarium concluditur: quæ verò à nobis oriuntur, etiam contrariè euenire possunt. equidem quæ penes homines sunt, pleraque eius generis comperiuntur, atq; ipsi talium etiam principia existunt. Quarum igitur cumq; actionum principium & dominus homo constituitur, ea patet fieri & nō fieri posse, in sua etiã manu esse, quì fiant vel non fiant. vt puta quorum ipse dominus est, vt vel sint vel non sint: quæ verò in ipso sita sunt, vt faciat vel non faciat, eorum vtiq; causa existit. Quoniam autem virtus ac vitium, & vtrorumq; effectus, hi quidem laudantur, illi verò vituperantur: vituperantur autem laudanturque non quæ à necessitate, vel natura vel fortuna insunt, sed quorum ipsi causa sumus: quorum verò alij, eorundem etiam laus vel nota erit: manifestum virtutem ac vitium circa eiusmodi versari, quorũ causa quisque est, & actionis principium. Quocirca dispiciendum quorum causa, quarumque actionũ principium homo existat. etenim confitemur omnes voluntariorum tantùm, & eorum quæ electionem admittunt, neque à volentibus deliberatoq; suscipiuntur, causam quemque esse: inuoluntariorum verò nequaquam. vnde satis constat, voluntariorum tantùm virtutem esse ac vitium. Idcirco quid volũtarium, & inuoluntarium, atque electio sit, cùm virtus his vitiumque describantur, explicandum est. primùm autem voluntarium ipsum, & inuoluntarium considerandum.

De vo-

De voluntario. *Cap. VIII.*

E Tribus verò his vnum existere videtur, aut iuxta cupiditatem, aut electionem, aut intelligentiam. Nam voluntarium secũdùm hæc aliquid est: inuoluntarium verò præter hæc aliquid. Porrò cupiditas in tres partes distribuitur, consultationem, irascentiam, & cupiditatem. itaq; hæc distinguenda sunt, & primũ quidem secundùm cupiditatem. Omne enim, quod iuxta cupiditatem est, voluntarium vtique iudicatur. nam inuoluntarium omne violentum videtur: & si violentum sit, etiam acerbum erit; omne scilicet, quod coacti faciunt, aut patiuntur, quemadmodum Euenus inquit: *Omnem r m necessariam molestam esse*. Itaq; si quid molestum, idem etiam violentum erit, & contrà: quicquid verò præter cupiditatem est, id omne dolorem infert: iucundorum enim cupiditas est. itaque violenta etiã inuoluntaria sunt; & proinde quæ secundùm cupiditatem, eadem voluntaria. hæc enim inter seinuicem sunt contraria. Porrò omnis malitia reddit deteriorem: intemperantia autem malitia quædam esse videtur: intemperans, qui præter rationem sequitur cupiditates, volens igitur faciet, & voluntarium iuxta cupiditatem. absurdum enim sit, intemperãtes redditos, iustiores fore. Ex his igitur voluntarium secundùm cupiditatem iudicari queat, ex alijs verò contrarium. quicquid enim fit voluntariè, id fit à volente: quodque à volente, id voluntarium. nemo autem vult quod malum esse norit. Verùm intemperans non quæ vult, facit: siquidem intemperanter agere est ex cupiditate id

quod

quod optimum quis arbitratur agere; vnde volentem nolentemq; eundem agere contingeret: quod est impossibile. Cõtinens verò iustius agit incontinente. nam cõtinentia virtus est: & proinde iustiores efficit sui studiosos. [tum verò exercetur], cùm contrà cupiditatem secundùm rationem viuitur. Quocirca iustè, quemadmodum & prauè agere voluntarium est. vtraq; enim voluntaria apparent; & necessum si alterum voluntarium sit, etiam alterum esse: quod verò præter cupiditatem fit, voluntariũ, idem igitur volens aget, & non volens. Sic etiam propemodum sese de ira habet. Nam continentia & incontinentia, quemadmodum circa cupiditatem, ita circa iram quoque versari videntur. nam quòd iræ repugnat triste est, & violẽta eius cohibitio: itaque si violenta etiam inuoluntaria, & quod secundùm iram fit, voluntarium. Videtur & Heraclitus, vim iræ contuens, reprehensionem eius permolestam attestari. *Difficilè enim,* inquit, *iræ resistere est.* anima enim fruitur, animoq; indulget ira. Sin impossibile eundem quippiam nolentem volentemque vnum idem facere, magis voluntarium est, quod à voluntate, quàm cupiditate, aut irascentia fit: argumento est, quòd multa facimus etiam absque ira, & cupiditate. Superest igitur, vt, an quod volunt homines, idẽ sit voluntarium, consideretur: videtur nanq; & id impossibile, quando & suprà constitutum est, malitiam reddere iniustiores: ac intemperantia quidem malitia est. Contrarium verò vsu venit, eò quòd nemo quæ mala arbitratur, velit, quæ tamen facit intemperans. Itaq; si iniuria afficere spontaneum est, id autem ex voluntate: ergo intemperans factus nõ iniurius, sed temperante priore

te priore illo iustior erit: quod est impossibile. Voluntarium igitur non esse quod iuxta cupiditatem fit, neq; inuoluntarium quod contra cupiditatem fit, patet. Sed & neq; id quod secundùm electionem, ex iisdem manifestum est. nam quod ab electione fit, demonstratum est inuoluntarium nõ esse: sed magis quod quisq; uult, id uoluntarium. uerùm contingit etiam nõ uolentem tamen spontaneum aliquid agere, atq; solum id est demonstratum. multa insuper repentino motu facimus: eligit autẽ repentè nemo. Etenim si trium horum aliquod uoluntarium est necessariò, erit aut secundùm cupiditatem, aut electionem, aut intellectum, ex quibus cùm duo priora non sint, relinquitur ut in eo ꝙ contemplãdo quis agat situm, uoluntarium illud dicamus. Cæterùm paululum progressi oratione, finem tractatui de uoluntario inuoluntarioque imponemus. Eorum enim quæ ui aut non ui eueniunt, consideratio prioribus cognata est, ac propria. omne enim uiolentum inuoluntarium, quocirca de uiolento cõsiderandum est, quid sit, quóve pacto ad uoluntarium inuoluntatiumque se habeat.

De violento. *Cap. IX.*

Videtur autem uiolentum & necessarium, uisq; & necessitas uoluntario persuasioniq; in rebus agendis opponi. In uniuersum autem uiolentũ necessitatemq; etiã inanimatis assignamus. Nam & ignem ui coactumq; deorsum ferri cernimus: uerùm, quando uerò secundum naturam propriumq; impetum fertur, nec uiolentia, nec uoluntarium subest, sed

nomine

nomine caret oppositio, verùm cùm præter hæc cõtingunt, vi dicimus fieri. Eodem pacto & animalia & inanimata vi multa cùm facere, tum pati animaduertuntur: quando scilicet præter naturalem impetum ab extremo aliquo mouentur. Quod in anima quidem expertibus simplex principium est, sed in animatis sæpe simplex, vt in quibus non semper ratio cupiditasque consonant. Ac cæteris quidem animalibus quemadmodum & inanimatis violentum simplex est: quippe quæ cupiditati (nam ea viuunt) ratione minimè cõtrarium habeant: homini verò ambo insunt certa quędam ętate, ea scilicet quæ rebus per rationem agendis idonea est. neq; enim vel puerum, vel feram agere dicimus. Proinde, cùm violentum omne molestũ esse, nec vi quisquam sed gaudens agere uideatur; magna de temperante intemperanteque controuersia oritur, eò quòd vterque contrarios intra se impetus sentiens agit. Vnde temperantem vi seipsum à suauium cupiditate abstraxisse aiunt. dolet enim luctans cum resistente cupiditate. Intemperans autem vi, præter rationẽ rapitur, minus tamen affligitur. nam cupiditati lætus indulget, quippe qui suauibus intendit: quocirca non vi, sed volens agit, quia dolore vacat. Porrò persuasio violentiæ necessitatique opponitur: temperans verò ea sectatur, de quibus persuasus est, non vi, sed volens. nam cupiditas citra persuasionem trahit, quippe quæ ratione caret. Quòd igitur ij soli ui inuitiq; facere uideantur, quamque ob causam, scilicet ob similitudinem, qua & inanimata agere dicimus, exposuimus hactenus. Sed enim si & quod in determinatione positũ istic fuerat, adijciatur, soluitur quod dictum est.

Quando igitur foris quippiam præter impetum in rinſecum mouerit ſedaritve, vi id fieri aſſe- ueramus: quando verò ſecus, non vi. In tempe- rante autem, intemperanteque inſitus impetus ducit (vtrunq; enim habet) & neuter vi & coa- ctus, ſed volens uterq; agit. nam principiũ quod foris eſt, præter naturalem impetum, ſiue mo- ueat, ſiue motum impediat, neceſſitatem uoca- mus: ut ſiquis manu, & uoluntate & cupiditate retinẽtis arrepta, percutiat alium. uerùm ſi in- trinſecus principium fuerit, uis nõ eſt: quando- quidem & uóluptas ineſt & cupiditas, quæ ſta- tim à natiuitate in omnibus deprehẽditur. Atq; his ferè duobus à natura quippiam ineſſe deter- minamus, eo ſcilicet, quòd a natiuitate ſtatim à natiuitate ineſt, & quòd generatione exiſtente facilè conſequimur, ut ſenectus, canities, ac alia id genus. Itaque non ſecundùm naturam facit alteruter, ſed ſecundũ naturam ſimpliciter, ſed non eandẽ. Quæſtionibus igitur de temperante intemperanteque, utrum ui & non uolens agat alter, aut uterque, aut ui ſimul inuitiq; ambo, & ſi uis uoluntaria ſit, num uolentes ſimul & no- lenteſq; agant, ex dictis hactenus occurrẽdum. Verùm & aliter ui coactiq; agere dicuntur, non diſſentientibus inter ſe mutuò ratione & cupi- ditate, quando ſcilicet id faciunt, quod moleſtũ quidem & friuolum iudicãt, ſed neglectũ, dam- num aut mortem inferat. hæc enim omnes, aut coactos facere aiunt, aut non, faciunt autem o- mnes: nam obmittere quidem licet, ſed ferendũ incommodum. Verùm ex his alia quidem uio- lenta, alia uerò non uiolenta fortè quis dixerit. Quæcunq; enim eorum, per quæ uel facere, uel non facere penes ipſum eſt, etiam ſi non uolens

facit,

facit, tamen & facere sponte dicitur, & non vi: quæ verò penes ipsum non sunt, vi quodammodo, sed non simpliciter fieri dicuntur, eò quòd non illud ipsum eligit, sed alicuius gratia agit. Verùm ex his est quoddam discrimen. Nam ridiculus fuerit, si, vt contactus quis vitaret, occidisset alterum, vi se id coactumq; fecisse dicat. maius enim acerbiusq; malum oportet non facienti propositum sit. Sic enim coactus, & nō vi faciet, scilicet quando malum boni gratia, vel ob maioris mali repulsionem agit, idque inuitus. neq; enim penes ipsum hæc sunt, quocirca & amorem, & iras quasdam, & naturalia nonnulla inter inuoluntaria cōnumerant: quia violenta nimis & suprà naturam sunt, vnde & ueniam merentur, eo quòd ui cogere naturam soleant. Sed & magis ui, inuiteque facere uidetur; qui facit ne uehemētius aut leuiter doleat, uel etiā ne gaudeat. nam ad ipsum refertur uniuersum, quod ferendo natura est. Verùm quæ neque naturalis cupiditatis, nec rationis sunt, nō debet penes ipsum esse censeri, quamobrem phanatici, & qui futura prædicunt, quamlibet intellectus opus faciunt, non tamen id penes ipsos esse asseueramus, neque ut faciant quæ fecerunt, neque ut dicant quæ dixerunt. Sed & nec per cupiditatem. Itaque & intellectus quidam affectusq;, aut actiones secundùm eiusmodi rationes & intelligentias, in nostra potestate non sunt: sed quemadmodū Philolaus inquit, rationes quædam sunt nobis potentiores. Ergo uoluntariorum, ac inuoluntariorum cōsideratio, eorum quæ ui eueniunt tractatui iungenda est, atque hæc ita sint inter sese distincta. Nam qui spontaneum maximè interpellant, in se coactos

actos dicunt,ut in eam animi sententiã venirẽt. Et quia finem id iam habet, & uoluntariũ, nec cupiditate nec electione terminatum est, reliquum est ut ea,quę iuxta intellectum fiunt,determinentur. Videtur autem inuoluntario contrarium esse uoluntarium, & quod cuiusq; gratia sciens quis facit. interdum enim nouit quòd pater sit,non tamen quod occidat,sed seruet potius,vt Peliades petebant quidem poculum,sed vt amatorium & uino plenum,id verò venenũ erat. ignorans autem quem,cui,& quid,ex ignorantia,nõ per accidens agere dicitur. quod autem ab ignorante tali fit inuoluntarium est,ergo uoluntarium contrarium est. Quæ igitur penes ipsũ sunt,ut facere obmittat,facit nõ ignorans & per se,ea vtique voluntaria sunt, & voluntarium id ipsum est : quæ verò ignorans, ex eo quòd ignorat ea, inuitus facit. Porrò quia scire & intelligere bifariam capiũtur,vel ut habeatur,vel vt vsurpetur scientia, qui habens nõ utitur,interdum ignorãs meritò dicitur, interdum verò nequaquam, uelut si per negligẽtiam non utatur. Similiter & is uituperetur, qui vel facilium uel necessariorum peritiam, & per negligẽtiam,aut dolorem aliquem uoluptatemq; non uestiget. Hæc loco huic inserenda uidebantur. De uoluntario igitur & inuoluntario hoc modo determinatum sit.

De electione. *Cap.* X.

De electione verò deinceps dicemus,expositis primũ nõnullis quęstionibus. Ambigat enĩ fortasse quis,in quo genere oriantur,tum in quali constituẽda sint, aut eadémne

aut diuersa sint voluntarium & inuolūtarium: Maximè verò quidam asseuerant, & quærenti etiam ita fortè videri queat, electionem ex duobus his alterum esse, scilicet aut opinionem aut appetitum: utraque enim consectanea uidētur. Verùm appetitum non esse, patet ex eo, quòd tum aut uoluntatem, aut cupiditatem, aut iram esse necessium sit: nemo quippe nisi horum aliquid patiens appetit. Ira porro cupiditasque etiam feris inest: electio verò nequaquam, & tamen quibus hęc ambo insunt, multa absque ira cupiditateque eligunt: sed dum passionibus affliguntur, non eligunt, sed tolerant. Præterea cupiditati, irę q; semper dolor iūgitur: multa verò non absque dolore eligimus. Voluntas insuper & electio idem nō sunt. volunt enim interdum etiam ea homines, quæ impossibilia norunt, vt omnibus hominibus imperare, immortalem esse: id quòd nemo sciens impossibile elegerit: & in uniuersum, quæ & si non per se, sed sibi tamē impossibilia vel factu vel obmissu norit, unde manifestum electionem esse rerum penes nos sitarum. Similiter clarum, nec opinionem esse, neque simpliciter, si quis aliquid putet, cùm eligibile eiusmodi quid sit, quod uiribus nostris paretur, multa verò opinione concipiunt, quæ penes nos non sunt, ut diametrum commensurabilem. Porrò nec vera est nec falsa electio, sed & nec rerum penes nos sitarum opinio, qua faciendum aliquid uel non faciendum arbitramur. Commune verò id est de opinione & voluntate. nemo enim finem, sed ea quæ fini consequendo conferunt, eligit: quemadmodum nemo sanum esse, sed ambulare, sedere, sanitatis gratia. neque felicitate potiri quispiam eligit,
sed

sed quæstus studium & periclitationes, felicitatis adipiscendæ gratia. Et in vniuersum declarat semper eligens, quod, cuiúsve gratia eligat. est enim aliud id cuius gratia, & quod gratia alterius eligit: vult autem maximè finem, vt in pretio & sanum esse, feliciter beateq; viuere. Itaq; patet aliam & opinionis & voluntatis rationem esse. voluntas enim & opinio maximè finem spectat, quod non facit electio. Ergo electionem patet, nec volūtatem, nec opinionem, nec simpliciter vllam animi perceptionem esse: quo simul elucet, & quid sit, quídve ab ijs differat, ac vt se ad voluntarium habeat. Porrò possibilium esse aut non esse, alia eiusmodi sunt, ut de ijs suscipiatur deliberatio: alia verò vt non suscipiatur. quorum enim generatio penes nos nō est, etiam si fieri non fieri possint: sed quæ vel natura vel alijs ex causis fiunt, de ijs sciens nemo cōsultare instituat. Verùm quę non tantùm fieri non fieri possunt, sed in consultationem etiam venire solent, ea sunt quę pro arbitrio facere non facere possumus, quapropter non de remotis apud Indos, nec de circuli quadratura deliberamus: nam illa ad nos non spectant, hoc vero fieri nequit. Sed & nec de omnibus quæ à nobis queant fieri. vnde manifestum nec opinionem simpliciter electionem esse, eligibilia verò etiam agibilia, rerum scilicet penes nos existentium. Proinde miretur fortè quis, quo pacto medici, quæ scientia complectuntur, in deliberatione ponant, cùm id nō faciat grammaticus. Ratio eius ex eo constat, quòd aut ratiocinando, aut sensu error omnis committatur, quorum vtrunque in Medicina contingit: in grammaticis verò iuxta sensum

& actionem quam spectant, in infinitum progrediuntur. Quoniam igitur neq; opinio, neq; voluntas est electio, est certè velut vtrunque & non ambo. ex improuiso enim nemo eligit, sed cùm faciendum videtur, conspiratque voluntas: quæ cùm ambo eligenti insint, vtroque constabit electio. Considerandum autem quomodo insint hæc: idq; ex ipso nomine primum. Nam electio non simpliciter est, sed alterius ad alterum. vnde considerationem consiliumq; requirit, & proinde ex opinione consultatiua constituetur. Neque enim de fine, qui rebus omnibus quidam propositus est, sed de ijs quæ ad finem, suscipitur consultatio: id verò omnes consultamus, donec ad nos transtulerimus generationis principium. Quòd si nemo eligit, nisi re prius consultata expensaque, melius sit an deterius: volũt autẽ quæ possibilia nobis sunt, non quæ ad finem: erit electio cupiditas rerum penes nos sitarum, deliberatiua. enimuero omnes quæ eligimus, eadem volumus: nec tamen quæ volumus, omnia eligimus. Porrò deliberatiuam facultatem voco, cuius principium est consultatio, quæ & concupiscit id, quod vtile decreuerit. Quapropter nec reliquis animantibus, nec omni ætati aut homini electio inest, eo quòd nec consultare, nec causam quare quid eueniat iudicare queat. Opinationem tamen, faciendúmne quippiam sit, nihil vetat pluribus inesse, sed ratione perspicere nequaquam. animæ enim pats deliberatiua rationes causasque vestigat. Nam si cuius gratia, vna ex causis existit, (nam quare quid, causa est, & id cuius gratia quid est aut fit, ut profectionis facultatum compor.atio, quandoquidem eius gratia proficiscun-

ciscuntur) constat eos qui proposito fine carẽt, consultationi parum idoneos esse. Quapropter cùm quis facit aut negligit quę penes nos sunt, vt faciamus vel non faciamus, idq; non ignoranter, volens vtique aut facit, aut non facit. Cæterùm multa eiusmodi citra consultationẽ præcogitationemque agimus, vnde necessum omne eligibile voluntarium esse, non autẽ voluntarium statim eligibile. item quæ ex electione fiunt, omnia voluntaria sunt, non autem voluntaria omnia iuxta electionem. Similiter ex his manifestum, affectiones rectè in voluntarias, inuoluntarias, & cõsultatas distribui: quæ, etsi non sint accurata, veritatem tamen modo aliquo attingunt. verùm, deinceps de his in tractatu de Iustis. Electionem igitur nec voluntatem simpliciter, nec opinionem esse patet, sed opinionem cum appetitione, quando ex consultatione concurrunt.

De fine, & ijs quæ ad finem ducunt: vbi virtutis assignatur definitio. Cap. XI.

ET quia cõsultantes omnes gratia alicuius consultant, & scopum habent præfixũ certum, quoniã respiciunt vtile, de fine quidẽ nemo deliberat, qui principium est & fundamentum, quemadmodum in contemplatiuis scientijs suppositiones: de quibus breuiter sub principium: uerùm in Analyticis accuratè disseruimus. Cæterùm consideratio de ijs quæ ad finem ducunt, partim verò inartificialis apud omnes est, vt bellum gerant nécne, his quibus hoc in consultatione est. Obuium autem magis est quapropter id est, cuius gratia cõsultatio

existit, ut opes, vt uoluptas, aut aliquid aliud huiusmodi, quodcunque finis est uice. nam consulit quisquis consilium capit, uel finem recténe perspexerit constitueritque: tendit enim eò consulendo quomodo hic finis in ipsum adducatur, vel quomodo ipse perduci in finem possit. Finis autem semper natura bonus est, de quo & particulariter consultant, medicus de remedio adhibendo, dux de castrorum metatione, quibus finis propositus est bonum, id scilicet, quod simpliciter optimum. Verùm quod præter naturam est, ex aliqua peruersitate, non id quidem uerè, sed apparens bonum est. cuius rei causa est, quòd entium quorundam usus, non nisi iis quibus facta natura sunt, applicari potest: ut sunt uisibilia. neque enim uidere licet, quorum uisio non sit, neque audire quorum nulla auditio. Sed per scientiam etiam, ea quorum scientia non est possunt fieri. neque enim æqualiter sanitatis morbiq; eadem est scientia, sed illius quidem iuxta, huius autem præter naturam. Sic & uoluntas secundùm quidem naturam boni est, præter naturam uerò mali. & uult natura quidem bonum; pręter naturam uerò, & ex mētis quadam euersione, malum. Verùm cuiusq; corruptio euersioq;, non in quolibet, sed in contraria & media competit: hos enim limites transgredi non licet. Et quia error non in quælibet, sed in contraria committitur, quibus contraria sunt, tum in ea contraria quæ iuxta scientiam opponuntur, necessum est, & errorē & electionem à medio ad contraria ferri. Porrò cōtraria sunt, mediū, maius & minus, eo quòd iucundum & triste sic habeāt, vt ab anima iucundum quidem bonum iudicetur, iucundius

uerò melius; & triste malũ, tristius & deterius. unde patet circa uoluptates & dolores, uirtutes, uitia uersari: circa eligibilia nanq; consistunt. Electio autem circa bonum, malum, & apparentia, quæ natura sunt uoluptas & dolor, uersatũ. Quoniam igitur ipsa uirtus moralis ipsa mediocritas est, omnisq; circa uoluptates & dolores uersatur, uitium autem circa excessum & defectum, & ea prorsus, in quibus etiam uirtus consistit: necessum est, virtutem moralem habitum esse electiuũ mediocritatis, quoad nos, in iucundis & tristibus, iuxta quæ qualis quisq; moribus dicitur, dolens gaudénsue. dulce nanque siue amarum diligens, non qualis quidam moribus dicitur. *Virtus qd.*

Virtutem actionem non peccabilem, finemq́ rectum reddere. Cap. XII.

Quibus ita determinatis, dispiciatur, vtrũ virtus electionem reddat non peccabilẽ finemq́; rectum: nempe vt cuius gratia debeat, tantũ eligat: an, vt nonnullis uidetur, rationem absoluat, id quod temperantiam dicimus, quippe quæ rationem non euertit. Sed enim virtus & temperantia discernuntur ab inuicem, de quibus pòst erit dicendi locus. quibus enim cumq; rationem rectam præstare virtus videtur, id causa existit, cuiusmodi etiam temperantia. Cæterùm eam laudabilium esse, præmissis dubitationibus, ostendetur. Porrò scopum quidem licèt esse rectum, verùm in ijs quę ad scopum, aberrare. rursum scopo etiam falso proposito, in ijs quę ad ipsum tendunt, rectè habere. interdum verò vtraque fallunt.

Vtrum igitur virtus scopum, an ea quæ ad scopum regit? Asseueramus autem scopum à virtute constitui. quocirca nec collectione, nec ratione aliqua hæc demonstrabuntur, sed vt principium hoc positum nobis esto. Neque enim medicus considerat, an esse sanum, sed vtrum deambulare, an non deambulare oporteat. Neque gymnastes an bene habere, sed vtrum luctari, vel non luctari expediat. similiter neque alia vlla circa finem occupatur. Quemadmodum enim in contemplatiuis suppositiones principiorum locum obtinent, sic & effectiuis finis, & principium est & suppositio. quoniã si hoc sanum esse conuenit, necessum est hoc esse, si quidem illud expectes: quẽadmodum isthic, si triangulo duo recti, necessum est hoc consequi. Cogitationis igitur principium finis est, actionis verò cogitationis terminus. Si igitur omnis rectitudinis, aut ratio causa est, aut virtus, si ratio nõ fuerit, per uirtutem finis, non quæ sunt ad finem, constituetur. Finis autem est id cuius gratia: omnis enim delectio alicuius est de aliquo: cuius igitur gratia medium est, eius causa uirtus, quæ id cuius gratia eligit. Verùm quę decẽãt consecutio alterius est facultatis, quæ id cuius gratia eligit. non enim ipsius est electio, sed eius quod ipsius gratia. Equidem finis gratia agere oportet. verùm ut finis tectus præfigatur, electionis munus est, cuius causa est virtus quocirca qualis quisq; sit, ex electione iudicamus, non quid, sed cuius gratia faciat expendentes. Similiter & vitium contrariorum gratia electionem efficit. nam si quis cùm in potestate sua sit bonum agere malumq; obmittere, agat contrarium, necessum est huuc honesti stu-

sti studiosum haudquaquam esse. Itaq; virtus & vitium voluntaria sunt, cùm nulla necessitas ad mala perpetranda cogat. inuoluntaria enim cùm turpia sint, non vituperantur tamen: contraque bona non innoluntaria, sed voluntaria laudantur. Postremò omnes laudantes vituperantesq;, electionem magis quàm facta intuemur, etiamsi virtute sit eligibilior operatio. Faciunt item mala quidem coacti, sed eligit ea nemo. Sed & quia difficilè electionem cuiusmodi sit perspicere, idcirco ex operibus qualis quisque sit iudicare necessum habemus. itaque eligibilior actio, sed laudabilior electio. Ex positis igitur hæc eueniunt, & cōsentanea sunt apparentibus.

ARISTOTELIS MORALIVM Eudemiorum,

LIBER TERTIVS:

SVMMA LIBRI.

De virtutibus moralibus omnibus, iustitia excepta.

De fortitudine, forti, & eorum extremis. *Cap. I.*

Ediocritates igitur esse in virtutibus, easq; electiuas, & contraria earum vitia, quæq; sint, vniuersaliter dictum est. Singulatim verò vnamquanque persequentes, primùm de fortitudine dicemus. ferè enim apud omnes in confesso est, & fortem circa terribilia versari, & fortitudinem vnam è virtutibus esse. Distinximus autem in tabula superiore, vtrum confidentia & fortitudo, cùm aliquo pacto sibi inuicem opponantur, etiam inter se contraria sint. Vnde manifestum, qui ab ijs habitibus nomen habent, etiam inter sese inuicem opponi. quemadmodum timidus. nam is magis quàm deceat timere, minus verò audere dicitur. & confidēs qui ipse quoq; ex eo quòd huiusmodi sit, minus scilicet quàm deceat timēs, magisq; quàm deceat

ceat audēs nomen trahit. vnde & audax ab audacia denominatur. Quocirca cùm fortitudo sit circa timores audaciamq; habitus præstātissimus: decet uerò nec ut audaces, qui in nōnullis deficiunt, in aliis uerò excedunt, agere: neq; timidorum instar, qui in eodem peccāt, non eodem tamen sed contrario modo: audendo enim deficiunt, timendo uerò excedunt: manifestum est, mediam audaciæ timiditatisque dispositionem fortitudinē esse. is enim habitus optimus. Videtur autem fortis metu uacare ut plurimū, timidus autem metui obnoxius esse. Et hic quidem multa, pauca, magnaque, & parua metuit, idque uehementer, & citò: ille uerò contrà, aut prorsus non, aut leuiter, ægrè & rarò, & non nisi magna. & hic quidem uehementer terribilia sustinet: ille uero nec leuiter quidem horrida. Quæ igitur sustinet fortis primùm sibíne, an alterri terribilia? Etenim si alteri terribilia sufferat, nihil uideatur magnificum fortem esse. sin verò sibiipsi, necessum est nō nisi magna & horrida terrorem incutere. Itaque si terribilia vehementer, uehemens: sin leuiter, infirmus etiam metus fuerit. vnde contingit fortem multos magnosque terrores formidare. Verùm videtur timidum contrariè fortitudo præparare, vt in eo quòd aut nihil aut pauca timeat, eaque & leuiter & ægrè. Sed enim horribile, quemadmodum & iucundum & bonum, bifariam dicitur. alia enim simpliciter, alia verò cuidam iucunda bonaque vocantur non simpliciter: ac contrà praua & minimè iucunda, quemadmodū quæ prauis utilia sunt, & quæ iucunda pueris, quà pueri sunt: sic etiam terribilia alia simpliciter, alia verò alicui. Quæ igitur timidus metuit, quà timidus,

dus, nemini terribilia sunt. Alia rursum leuiter, alia plurimis timentur. Et quæcunque naturę humanę horribilia sunt, ea simpliciter terribilia vocamus: fortis verò ad hæc intrepide habet sustinetque eiusmodi, quæ partim ipsum quoque terrent, partim uerò non. qua enim homo est, terribilia illi quoque sunt; qua uero fortis, non sunt aut certè leniter, aut nequaquam. Terribilia tamen dicuntur, quę à plerisque timeri solent, quo circa hic habitus laudatur. Quemadmodum enim robusti, saniique appellantur, non ut illi nonnullis laboribus frangātur, aut hi nullo excessu debilitentur, sed ex eo, quod uel prorsus non turbantur, aut simpliciter aut leniter, à quibus multi & pleriq;. valetudinarij enim & infirmi & timidi communibus vulgaribusq; passionibus afficiuntur, sed citius vehementiusque quàm solent. multi præterea, quibus multi afficiuntur, ea uel nō prorsus vel leniter ipsos tangunt. Quæritur autem num forti nihil sit terribile, neq; metuat quicquam. An nihil uetat, pro eo ac dictum est ipsum quoque timere: fortitudo enim rationem sequitur, ratio uerò honesta capessere iubet. quocirca qui non per hanc sustinet, is aut stupidus est, aut confidens. verùm qui ob honestum tantùm non metuit, solus fortis est. Timidus igitur quæ non decet metuit: audax vero in quibus non oportet, audet: fortis verò in vtroq; agit quod decet, & proin medius existit. nam quæ ratio dictat, ea & metuit & sustinet. quæ magna, acerba, interitumque inferentia nisi sint honesta, subire haud iubet. Audax verò etiam non iubente ipsa subit: timidus verò ne si iubeat quidem: solus autem fortis ipsius iussui obtemperat.

De

De quinque speciebus fortitudinis non vera.
Cap. II.

SPecies autem fortitudinis quinque sunt numero eadem enim sustinent, nō tamen easdem ob causas. Vnde vna ciuilis, quam verecundia parit. Altera militaris, ex peritia vsuq; rerum profecta: non quemadmodum dixit Socrates, ut horribilia, sed ut auxilia horribilium cognoscantur. Tertia per ignorantiam & imperitiam: uelut est puerorum insanorumq; fortitudo, qua hi horribilia sustinent, illi verò serpentes manibus prehendūt. Alia rursum ex spe nascitur, qua lautè conuiuati ebrijque pericula suscipiunt. nam vinum spem solet addere. Postremo alia ex affectuum impotentia rationis expers, ut amore iráve accensorum. nam siue amet quis, audax potius quàm timidus erit, multaq; pericula sustinebit. uelut qui in Metaponto tyrannum occidit: & in Creta fabulas recitauit. Siue ira commoueatur: nā extra se rapitur animus. Vnde & feræ syluestres fortes dicuntur, nec sunt tamen. concitatæ enim sunt eiusmodi: non cōcitatæ, quemadmodum & audaces, inæquales sunt uehementer. Maximè autem naturalis est ab ira profecta fortitudo: inuicta enim ira. quapropter & pueri optime pugnant. ciuis autem propter legem existit. Cæterùm harum nulla secundū ueritatem comparata est: ad cohortationes tamen in periculis vsum adferunt hęc omnia non mediocrem.

Quæ dicantur horribilia. Cap. III.

DE horribilibus igitur cùm simpliciter jam dixerimus, non ab re fuerit de his fusiùs determi-

determinare. In vniuersum igitur horribilia dicuntur metus effectiua, ea scilicet quæ dolorem inferũt corruptiuum. Nam quibus alia afflictio incidit, alium etiam dolorem, diuersumq; affectum, non metum parit. nam qui molestiam aliquam prospicit, velut eam, qua inuidi aut æmuli, aut pudore suffusi affliguntur; aliud nomen sortitur, eò quòd metus eorum tantùm malorum est, quorum natura interitũ videtur inferre. Quocirca nõnulli quamlibet molles, fortes tamen sunt in quibusdam: & nõnulli duri ac tolerantes, timidi. Videtur enim propemodùm proprium fortitudinis munus esse, circa mortem, eiusq; acerbitatem rectè affici. nam si algorem quis & calorem, pro eo ac ratio dictat, sustinet, cum à periculo absint, verùm ad mortem mollis sit & timidus, non ob aliud, nisi ob interitum: alius verò ad eadem quidẽ mollis, erga mortem autem intrepidus, ille quidem timidus, hic autem fortis iudicari sanè queat. periculum nanque iis constare terribilibus tantùm dicitur, quæ in propinquo habẽt eiusmodi interitus effectiua. apparet autem periculũ, quando prope cernitur. Terribilia igitur, circa quæ versari fortis assolet, dicta iam nobis sunt, eò quòd appetentia effectiua doloris corruptiui, oportet nec procul, sed in propinquo apparere, nec magnitudine humanæ virtutis proportionem excedere. Quædam enim necessum est, omnibus terribilia videantur, omnesq; percellant. Nihil enim vetat, quominus, quemadmodum calida frigidaq; & alia quædam corpoporis humani habitus viresq; superant, ita animi affectionibus nonnullis opprimamur. Timidi enim & audaces secundùm habitus decipiuntur.

tur. illis enim non horribilia,horribilia tamen videntur; & quæ leuiter metuenda sunt, vehementer. audaci uerò contrarium,horribilia animosa uidentur:& quæ vehementer,leuiter.uiro autem forti vera horribilia maximè. Quocirca nec si quis ignoranter pericula sustineat, fortis est.velut qui fulmē,ex insania ferat illatum, ac si cognoscat quantum sit periculum, ex iræ impetu agat. quemadmodum si Celtæ,sumptis armis,occurrant fluctibus,cuiusmodi furiosa fortitudo prorsus Barbarorum est. Nonnulli uerò ob alias voluptates pericula sustinēt.nam & ira voluptatem habet quandam,cum spe nempe vltionis sumendæ. Verùm nec si ob eiusmodi, nec ob alias uoluptates, malorúmve grauiorum fugam,mortem, obeat, uerè fortis quisquam propterea meritò dicatur. Nam si mori iucundum sit, sæpe per intemperantiam morerentur lasciui. quemadmodum & hodie,cùm ipsa quidem morte minimè, sed inferentibus eam suauibus existentibus fit, ut quidam per incontinentiam certum sibi concilient interitum. Non ignari etiam certam mortem propositam,quo ex genere nullus fortis uideatur. Neque si quis dolorem fugiens, (quod solent multi)mortem accersat,fortis fuerit. Quemadmodum enim Agathon inquit, praui homines qui doloribus uicti,mortem eligunt, veluti Chironem fabulæ perhibent, ob dolorem ulceris mortem optasse,licet immortalem. Non procul ab his distant qui ex peritia pericula sustinent, id quod pleriq; solent militãtes. Id nanq; contrarium Socratis sententiæ,opinantis scientiā fortitudinem esse. neq; enim quia nouerint horribilia, qui super mucronibus iaculorum ingredi didice-

didicerunt, id ausi sunt', sed quia præsidia contrà læsionem explorata habent. Neq; enim qui audacius pugnant, idcirco fortes sunt, quemadmodum nec robur, nec diuitię iuxta Theognim fortitudinem gignunt. Vir enim, ut inquit, paupertate domatur omnis. Manifesta nanque quidam sustinent pericula, eo quòd discrimen nullum futurum nouerunt, cum paratum sit præsidium: argumento est, quòd malis iam reuera imminentibus, retrocedunt. Inter omnes igitur parteis ea videtur virtuti proxima, quę ex verecundia nascitur fortitudo. Quemadmodum & Homerus Hectorem scribit, periculũ obijsse verecundia impulsum. *Hectorem verecundia cœpit: primus nanque Pulydamas me reprehenderit*. atque ea est quam diximus ciuilem. Cęterum vera neque hæc est, neque alia ex his vlla, sed furori similis est ferarum, quę impetu feruntur. neque enim vel ob ignominiam, uel ex ira, vel quòd non morituros se arbitrentur, aut quòd facultatibus præseruatiuis instructi sint, sustinere horribilia opinor. nam ita nihil horribile esse iudicarint. Et quoniam uirtus omnis electiua est, nempe, ut suprà diximus, quòd omnia gratia alicuius, eius nempe quod honestum est, huius instinctu eligatur, patet fortitudinem, quia virtus est, horribilia gratia alicuius sustinenda docere. neque ex ignorantia, vt quæ iudicium format, neque ob voluptatem, sed ob solam honestatem. quoniam si non sit honestum, sed furiosum, quia turpe, id nequaquã suffert. Circa quę igitur uersetur fortitudinis mediocritas, & quorum sit, & propter quid. & horribilia quam vim habeant, satis in præsentiarum explicatum videtur.

De temperantia, & eius extremis.
Cap. IIII.

PORrò de temperantia & intemperãtia deinceps differere conabimur. Intemperans autem multifariã dicitur. interdũ enim quando non est castigatum nec emendatum, quemadmodum incastratum dicimus, quòd castratus non sit, quorum castrari nonnulla possunt, alia non possunt. (dicimus enim incastratum, & quod castrari non possit, & quod cùm possit, non sit tamen castratum) sic & intemperans dicitur, uel quòd temperiem castigationemque natura non admittat, uel quod admittat quidem, sed nunquàm sit castigatum. ueluti puer in ijs peccatis quæ rectè moderatur temperans: iuxta eam enim intemperiem homines intemperantes dicuntur. Rursum & id intemperans dicitur, quòd uel ægrè, uel non omnino castigatione ulla emendari queat. Multifariam autem cum dicatur intemperantia, patet circa voluptates quasdam & dolores uersari: tum quòd ex dispositione circa eas uaria, & à se inuicem, & ab alijs homines differant. prius autem descripsimus quo pacto intemperantiam appellatione transferamus. nam eos, qui nullo sensu erga eas commouentur, insensatos alij, nonnulli aliud nomen imponunt. Verùm non est nota hæc affectio neque vulgaris, eò quòd magis in alteram partem peccetur, & quòd congenitus sit omnibus iucundorum eiusmodi sensus & delinitio. Huiusmodi autem sunt, quos Comici inducunt agrestes homines, qui nec moderata quidem necessariaque ulla suauitate miscent. Et quia temperans circa uoluptates

uerſatur, neceſſum eſt etiam cupiditates quaſdam illi propoſitas eſſe. Itaque quæ ſint iſta, explicare oportet. neque enim circa omnes cupiditates, omniaque ſuauia uerſatur temperans, ſed opinione quidem circa ſenſibilia duo, guſtabile ſcilicet, & tangibile, reuera autem circa tangibilia tamen. Nam circa uiſionis uoluptatem, quæ citra ueneris cupiditatem pulchrorum, aut dolorem, qui turpium aſpectu naſcitur, aut eam quæ ex auditione ſuauiter conſonantium, aut ſecus, aut quæ olfactu fragrantium aut fœtidorum prouenit, non uerſatur temperans: neque enim uel patiendo, uel non patiendo dicitur intemperans. Siue igitur quis aut pulchram ſtatuam, aut equum, aut hominem cernat, uel ſuauiter audiat canentem, nec bibere nec edere, nec veneri indulgere uelit, ſed pulchra quidem uidere, & canentem audire, is intemperans minimè uideatur, quemadmodum nec Sirenum cantibus deliniti; ſed circa duo hęc ſenſibilia uerſantur, quæ & reliquorum animantium ſenſibus incurrentia, dolorem, uoluptatémve cient: ea ſcilicet quæ guſtu tactúve ſentiuntur. Cæterùm quæ reliquis ſenſibus ſuauia exiſtunt, nullum ferè illis ſenſum mouent, vt circa proportionum pulchritudinis contuitionem nihil magnopere moueri uidentur. ſed & nec auſculationibus ſonorum, riteque conſonantium, neq; ſuaue aut grauiter olentibus: licèt omnes ſenſus acutius percellant. Sed & odoribus ijs gaudent maximè, qui per accidens, non per ſeſe oblectant. Dico autem per ſe, quibus gaudemus nec ſperantes, nec recordantes aliud, uelut cibi aut potus. nam ob aliam, hoc eſt edendi bibendique, uoluptatem ijs gaudemus. per ſe
[illegible] uerò,

uerò, vt est lucorum & florum. Quocirca scite Stratonicus dixit, illa quidem pulchrè, hęc uerò suauiter fragrare. Et quia gustabile aliquod, non omnem uoluptatem feræ attingunt, nec quantum extremò linguæ apice, sed quantum toto gutture sentitur. quapropter gulones non optant linguam longam, sed quemadmodum Philoxenus ex Hyride, vulturis guttur. Itaque circa tangibilia, ut simpliciter dicam, intemperantia est constituenda, circa ea, quæ etiam intemperans uersatur. nam uinolentia, edacitas, luxuria, crapula, etiam omnia eiusmodi circa sensus prædictos sunt: quas in parteis intemperantia diuiditur. Verùm qui uisum, auditione, olfactuque excedit, non dicitur intemperans. citraque ignominiam tales errores uituperamus, & prorsus circa quæ non dicuntur continentes. incontinentes uerò nec temperantes sunt, nec intemperantes. Insensatus igitur, aut quocunque alio nomine appellare conueniat; qui in omnibus deficiat, quibus solent plerunq; omnes participare, atque lætari. Verùm qui excedit, intemperans est. omnes enim his & natura gaudent, & aliquo etiam modo concupiscunt, nec tamen sunt, uel dicuntur intemperantes. etenim consecuti, excedunt magis quàm oporteat gaudendo; non consecuti magis quàm oporteat dolendo. Sed nec dolore etia uacantes dicuntur. non enim deficiunt gaudendo dolendóve, sed magis excedunt. Quia igitur circa hæc est excessus defectusque; manifestum quòd & mediocritas, qui habitus optimus est, & vtriq; contrarius. Itaque temperantia habitus præstantissimus, circa quæ intemperans versatur, quæ in dictis iucundis sensibilibus tenens medium,

insensilitatis intemperantiæq; mediocritas existit. Excessus uerò intemperantia est. Defectus autem nomine caret, aut supra positas appellationes sortitur. Accuratius uerò deinceps de iucundorum genere pertractabitur, ubi de continentia incontinentiaque agemus.

De mansuetudine, & eius extremis.
Cap. V.

EOdem pacto de mãsuetudine, rigiditateq; sentiendum est. Nam & mansuetum qualem quẽdam esse erga dolorem ex ira profectum cernimus. Suprà enim iracũdo, rigido & agresti (omnia enim hæc sunt dispositionis eiusdem) seruilem, & insensatum opposuimus: eò quòd ita uocentur, quotquot non moueantur ad iram quibus oporteat: sed lacessiti faciles humilesq́ue sese præbeant ad contemptum. opposita enim sibi inuicem sunt, celeriter & ęgrè, leniter & vehementer; & dolor, quem iram dicimus, lõgò tempore durans, ei qui breui. Quoniam uerò quemadmodum & in alijs, hìc quoq; excessus defectusq́ue repetitur. Rigidus enim est eiusmodi, qui citius magis, longioreque tempore tamen nec quando, nec quibus oportet, ac in multis afficitur: Seruilis autem contrarius quispiam est. Medius autem inter inæqualitatem consistit: & quia vterq; habitus uitiosus est, patet medium horum æquanimitatem esse. neq; enim pręcurrit, aut excedit: neque quibus non oportet irascitur, nec quibus oportet non irascitur. Quocirca cùm & mansuetudo circa easdem affectiones uersetur habitus optimus, erit & mansuetudo mediocritas quædam, & mansuetus inter rigidum seruilemq́ue medius.

De

De liberalitate, & eius extremis.
Cap. VI.

SVnt porrò & magnanimitas, & magnificentia, & liberalitas mediocritates. Liberalitas enim circa acqu sitionem amissionemq; facultatum uersatur. Nam qui omni acquisitione gaudet, omnique amissione dolet, utrunque magis quàm oportet, illiberalis est qui utrunq; minus quàm oporteat, prodigus: qui uerò ut oportet utrunq;, liberalis. ut oportet hìc, uelut in alijs etiam expono, quemadmodum recta ratio dictat. Et quia illi quidem in excessu defectuq; sunt: nam ubi extrema sunt, isthic & medium, quod præstantissimum est in quaque specie, & unum: necessum & liberalitatem inter prodigalitatem, illiberalitatemque circa facultatum acquisitionem, & amissionem mediam consistere. Bifariam autem facultates quæstuariamque uocamus: alia enim per se est facultatum possessio, velut calcei & uestis: alia uerò per accidens: nec tamen ita, ut si quis lance calcei uice vtatur, sed velut emptio, conductioq; mercenaria, emuntur enim & calcei. pecuniæ autem cupidus præ quæstu accidentario circa numismatum possessionem occupatur: illiberalis uerò, & prodigus circa accidentarium lucrandi modum. nam ille quidem in acquisitione naturali augmentum quærit: prodigus uerò in necessarijs deficit: liberalis autem ex abundanti copia largitur. Species uerò harum differre dicuntur, eo quòd magis & minus circa particulas ostēdunt: ut illiberalis, parcus, sordidus, turpis lucri cupidus. Parcus enim, eo quòd nō eroget, dicitur. Turpis autem lucri cupidus, quòd

omnia corrodat. Sordidus, qui uehementer in exiguis obnititur. Deceptor uerò, depilatorque, qui iniustus ex illiberalitate est. Ita contrà prodigorum hic quidem cautus est, qui inordinatè consumit: ille uerò inconsideratus, qui in eo quē ferre dictat ratio, durare dolore non potest.

De magnanimitate & eius extremis.
Cap. VII.

De magnanimitate autē, ex ijs quæ de magnanimis dicta sūt, determinare oportet: eo quòd ut in alijs iuxta affinitatem & similitudinem, quoad latēt progredi conuenit. Ita & de magnanimitate tractantibus idem usu uenit. Quocirca nonnunquam contrarij eadem affectant, quemadmodum prodigus & liberalis, perfractus & grauis, audax & fortis. circa eadem enim uersantur, & cognati sunt aliquousque. nam & audax & fortis pericula sustinet, sed hic quidem sic, ille uerò aliter, quæ plurimum inter se distant. Dicimus autem magnanimum iuxta nominis appellationem, uelut ui & magnitudine animi instructum. itaq; & graui & magnifico similis uideatur: quandoquidem omnes uirtutes quodammodo sectatur. nam recto iudicio de rebus maximis pariter & infimis bonis pollere laudabile est. Videntur autem ea magna esse, quæ optimo habitu instructus prosequitur, circa eiusmodi scilicet iucunda. Magnanimitas uerò est præstantissima. iudicat autem in unoquoque maius & minus rectè iuxta sapientis uirtutisq; præscriptum. unde uel ipsa omnes uirtutes, uel ipsam omnes consequuntur. Præterea contemptiuus dicitur magnanimus. Singulæ uerò uirtutes rerum præter ratio-

rationem magnarum sunt cõtemptrices, vt fortitudo periculorum: id enim magnum inter tur pia deputat, & neque multitudinem omnem iudicat formidandam. & intemperans uoluptates. liberalis opes multas magnasque spernit: id quod magnanimi esse uidetur, eo quòd in paucis occupetur. atque hæc magna sunt, eo quòd nec cuiuslibet iudicium spectat. Magis quippe magnanimus spectat quid uni sapienti probetur, quàm multitudini, ut uulgo. Quemadmodum ad Agatonem dixit Antiphon, malignè defensionem laudantem. neglectus enim propria maximè affectio magnanimi. Porrò nec vitæ, nec opum, quibus studere magnopere uidentur homines, curam gerit, sed tamen honoris. itaque & dolet ignominia affectus, & indigni subiectus imperio: gaudet autem principatum assecutus. unde contraria uidentur. nam circa honores occupari, & quæ vulgus sentiat de se contemnere, non sunt consentanea. quocirca accuratiùs hæc discutere oportet. Nam honor exiguus & magnus bifariam capiuntur. aut enim à multis is & uulgaribus, aut ab illustribus ille contingit. qui rursus pro re, in qua euenit, differt. magnus enim non solùm honorantium multitudine, aut qualitate, aut pretio æstimatur, sed ueritate. unde & principatus & reliqua preclara, & studio digna bona censentur, quæ reuera eximia existunt. Quocirca nulla uirtus magnitudine caret, qua & amplificare & ius reddere uidetur in quibus fuerit. sed enim & inter cæteras uirtutes magnanimitas eminet, quare peculiari uocabulo hac preditus magnanimus appellatur. Quoniam uero bona alia honorabilia sunt, alia uerò, ut supra determinauimus:

mus: ex quibus alia ex uero eximia, alia parua sunt, quibus nonnulli cùm digni sint, seipsos dignos etiam arbitrantur, in ijsdem solet elucere magnanimus. Quadrifariam uerò hæc discernuntur. Nam & dignum esse ijs, & sese dignum ijs iudicare contingit. Interdum uerò & mediocribus dignum ijs quoque se dignum iudicare. Nonnunquam uerò econuerso utralibet hęc ad seinuicem componuntur. nam cùm exiguis aliquis dignus, magnis atque honorabilibus se dignum arbitratur; alius maximis dignus, paruis se dignum existimat. prior quidem hic est exiguis dignus, magnaque affectans, uituperationem meretur. dedecens enim id est, ac minimè honestum, præter dignitatem quidpiam consequi. uerùm & is uituperandus, qui præsenti honore dignus, eum tamen auersetur. restat, iam vtrique horum contrarius, qui cum rebus magnis dignus sit, seipsum etiam dignum arbitretur. hic laudabilis & inter hos medius est. Et quia circa honoris electionem fruitionemque circa honorabilia reliqua bona dispositio est præstantissima magnanimitas, & quemadmodum ostendimus non circa utilia occupatur, ac ipsa mediocritas cum primis laudabilis, manifestum etiam magnanimitatem esse quandam mediocritatem. Ex contrariorum autem, hoc quod diximus indignum, maximis sese dignum arbitrantem, lentitudo. tales quippe lẽtos dicimus, qui magna uenditant, cùm non insint. Verùm ubi dignus magnis, se indignum censet, pusillanimitas appellatur. pusillanimis enim est, qui pręclara meritus, ijs sese indignum iudicarit. Itaque magnanimitatem necessum est mediocritatem esse, inter pusillanimitatem &

lenti-

ſentitudinem. Porrò quartus ex his, neq; omnino vituperatione dignus, neq; magnanimus, in nulla re magni quippiam conſecutus. neque enim vel dignus exiſtit, vel ita de ſe ipſo cenſet, quapropter non eſt contrarius. Nam etſi planè contraria inter ſe videantur, magnis dignũ magna, & paruis dignum exigua deberi ſibi arbitrari. contraria tamen non ſunt, eo quòd hic reprehenſione careat, quandoquidem ex rationis inſtinctu agit, & eadem quę magnanimus naturæ conditione. Cùm vterque quibus dignus eſt, ſeſe dignũ arbitratur, magnanimus ex ijs, quibus dignus eſt ſeſe dignum cenſebit. puſillanimis verò, cùm magna inſint ei bona honorabilia, ſi eis ſe indignũ iudicat, quid faceret, ſi paruis dignus eſſet? aut igitur magnis ſe dignũ iudicans, lentus, aut pauciorum. quocirca nemo puſillanimem dixerit, qui inquilinus tantùm, ſe nõ imperio dignum cenſeat, ſeq́ue ſubijciat, verùm qui honeſto loco natus ſit, imperiumq́ue rem magnam iudicarit.

De magnifico, & eius extremis.
Cap. VIII.

Magnificus autem nõ ex qualibet operatione, electionéve, vt dicitur, ſed ex ſumptibus: niſi fortè per tranſlationem ita vocetur. abſq; ſumptu autem magnificẽtia non eſt. nam πρέπον, id eſt decẽs, in ornatus: ornatus verò nõ in quibuſlibet, ſed in neceſſariorum exceſſu conſiſtit. Verùm qui in magno ſumptu decentem magnitudinẽ eligit, eamq́ue mediocritatem cum eiuſmodi voluptate expetit, magnificus eſt. qui verò amplius quàm par ſit, & præter modum, is nomine caret: tametſi quandam

dam affinitatem inter ſeſe habent, quos vocant ineptos & prodigos. Nam qui opulentus dilecti hominis nuptijs ſumptus ſuppeditat, eum apparatum ſe decere arbitratur. Qui frugales paucaq; deſiderantes excipienti conueniat, paruificus. Verùm qui nuptiali apparatu eos excipiat, nec ob gloriam, neque pro autoritate peculiari aliqua, prodigo ſimilis videtur. Verùm qui pro dignitate iuxtaq; rationem id facit, magnificus eſt. decorum enim iuxta dignitatem eſt, quandoquidem nihil præter dignitatem decet. decorum aũt eſſe oportet. etenim decentis eſt agere iuxta dignitatem, & quod deceat, & circa quid deceat. aliud enim decorum eſt circa familiaris, aliud circa amati nuptias. atq; ipſi etiam in tantum aut eiuſmodi: vt ſpectaculum, Cimonem non Themiſtoclem, quòd humiliore fortuna hactenus eſſet, decere aiebat. ille verò, cui qualiſcunq; ſit dignitas perinde eſt, nullus eſt horum. De liberalitate verò ſimiliter ſe habet. nam liberalis aliquis eſt, quando libet.

De indignatione, verecundia, amicitia, grauitate, veracitate, vrbanitate. *Cap. IX.*

ET ferè etiam ſic cętera circa mores, vel laudabilia vel vituperabilia. nam alia exceſſus, alia defectus, alia verò mediocritates ſunt paſſiuæ, quemadmodum inuidus & alienis malis gaudens. iuxta hos enim habitus dicitur, inuidus quidem angi, dignorũ ſucceſſu: hic verò in eadem paſſione nomine carere, ſed ei affectioni obnoxius, notus eſt, gaudendo indignorum vel caſibus vel ſucceſſibus, item & dignorũ lętando. Medius verò inter hos eſt indignabundus, &

dus, & quod veteres νέμεσιν vocant, à dolendo, ob indignorū ſucceſſum. quapropter & Nemeſin Deam eſſe arbitrantur. Verecundia mediocritas eſt inter impudentiā & ſtuporem. Nam qui nullam de ſe exiſtimationem moratur, impudens: qui omnes, ſtupidus: qui verò apparentes quaſdam modeſtè, verecundus. Amicitia verò mediū inter inimicitiam & adulationem. Nam qui omnibus pro cupiditate ſua iucundè cōgreditur, adulator eſt: qui verò voluptatem omnē vitat, odioſus. verùm qui nec ſectatur, nec refugit omnem voluptatem, ſed quod optimum videtur in congreſſu obſeruat, amicus eſt. Grauitas verò mediocritas eſt inter contumaciā, & placendi ſtudium. Nam qui nihil in cōuictu alteri largitur, ſed contemnit, contumax: qui verò omnia omnibuſque ſe ſubijcit, placendi ſtudioſus eſt: qui verò alia quidem largitur, alia non, grauis appellatur. Verus autem & ſimplex, quem rigidum vocant, inter diſſimulatorem & iactabundū medius eſt. Nam qui ſua deteriora mentitur quàm ſunt, idque non ignorans, diſſimulator: qui verò maiora prædicat, iactabundus eſt. verùm qui vt habeat exponit, verus, & iuxta Homerum ſapiens appellatur. & in vniuerſum, hic quidem veri, ille falſi amator eſt. Porrò vrbanitas mediocritas eſt: & vrbanus inter ruſticum & ſcurram medius. Quemadmodum enim circa alimentum, vorax & * terius differunt, quòd ille nihil aut pauca aut ægrè admittat, hic verò facilè omnia, ſic ruſticus habet ad importunum aut ſcurram. nam ille ridiculum nihil aut ęgrè admittit, hic verò omnia & promptè & ſuauiter. Verùm neutrum ita decet, ſed quædam admittenda ioca, quædam non: idque iuxta

* σικχὸς.

iuxta rationem: quod facit vrbanus. Demonstratio autem eadem, quādoquidem & eiusmodi est vrbanitas, & non quem transferentes dicimus, æquissimus habitus, & mediocritas laudabilis, extrema verò vituperabilia sunt. Duplex autem vrbanitas est. alia enim qui ridiculis gaudet, iocisque etiam in ipsum scommate iactis: alia quæ iocos lususque perexhibere alijs potest. Diuersæ quidem à seinuicem, sed mediocritates ambæ. nam qui & exhibere iocum alijs potest, quo afficiatur syncerè iudicans, & qui in se dictum ferre ridiculum, inter importunum & frigidum medius est. Quæ determinatio melior est, quàm si illuso, quomodocunq; affecto, molestum esse quod dicitur afferatur: quippe quòd magis placere, ea moderatione prædito conueniat. hic enim rectè iudicat. Cæterùm omnes hę mediocritates etsi laudabiles sunt, non tamen virtutes dici debent, neq; earum contraria, vitia: quippe quòd hæc omnia ex affectionum diuisione, carere electione cōstat. vnaquæq; enim harum affectio quædā est: & quia naturalis est, ad naturales etiam virtutes refertur. naturales enim quodammodo virtutes hæ sunt, vt ex sequentibus patebit, cum prudentia. vnde & inuidia iniustitiæ (nam ad alium spectant actiones ab ipsa profectæ) & indignatio iustitiæ, verecundia modestiæ adcensentur. quocirca & eo in genere modestiam definiunt: verus autem & vanus eiusmodi, vt ille sapiens, hic stultus sit, verum medium magis extremis contrarium est, quàm ipsa sibi, eò quòd illud cum neutro iungatur, & sit, hæc verò frequenter, suntq; nonnunquam timido audaces, ac partim prodigi, partim illiberales, & prorsus vitiosè inæquales.

Nam

Nam cùm rectè inæquales sunt, medij existunt: medio nanq; extrema aliquo modo insunt, verùm contrarietates nō videntur extremis similiter iuxta medium ambæ inesse, interdū enim iuxta defectum, aliquando iuxta excessum insunt, quorum causa sunt duo illa suprà commemorata, paucitas erga iucunda insensatorum, & quod contrarium magis esse vr̄, in quo magis peccatur: tertium verò, quòd rarius, minus contrarium videtur: vt audacia ad fortitudinem, & prodigalitas ad liberalitatem. De reliquis igitur virtutibus laudabilibus ferè dictum est: itaque de iustitia deinceps dicendum erit.

*

Pro Quarto, Quinto, & Sexto sequentibus libris, lege Quintum, Sextum, ac Septimum Nicomachiorum. hunc enim ex eo loco translati fuere, nullo penitus mutatō verbo: vt in Græcis exemplaribus videre licet.

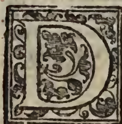
ARISTOTELIS MORALIVM Eudemiorum,

LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

De amicitia, ac eius speciebus: De amicis: ac multis, quæ circa hæc sunt consideranda. De beneuolentia, concordia, ac probitate.

De amicitia, vbi dubitatur, an sit in similibus, vel in contrarijs. Cap. I.

E amicitia, quid sit, & quale sit, quis item amicus: ac vtrum simpliciter tantũ dicatur amicitia, an multifariam: & si multifariam, quotnam modis: insuper quo pacto sit amico vtendum, quídve iustum amicum, nihilominus excutienda nobis sunt, quàm ea quæ de moribus circa honesta, eligibiliaque traduntur. Nam inter ciuilia officia vel potissimũ est, amicitias inter se hominum mutuas conciliare. Eamque ob causam virtutem utilem existere dicimus, quòd amici esse nequeunt, qui mutuis inter se iniurijs conflictantur. Præterea iustum iniustumq; maximè circa amicos versari omnes confitemur. Et sanè uidetur uir bonus etiam amicus esse, ac amicitia moralis quidam

dam habitus: ut ſi iniuriam quis cauere inſtituat, homines inuicem reddat amicos, eo quòd ueri amici nunquam mutuò, quemadmodum & iuſti, inferant iniuriam: quocirca aut idem prorſus, aut cognata inter ſeſe amicitia iuſtitiaque exiſtunt. Præterea inter bona præſtantiſſima reputamus paratum eſſe amicum: & malum grauiſſimum ſolitudinem, amicorumque carentiã interpretamur: quòd omnis uita, ſpontaneaq; hominum conuerſatio his conſtet, quæ cum familiaribus aut cognatis, aut alijs nobiſcum degentibus uel liberis uel parentibus uel uxore tranſigitur. Et propria quidem iuſta, quę ad amicos ſpectant, ſolùm ad nos pertinent. uerùm quæ lege conſtituta, non equidem nos, ſed alios reſpiciunt. Verùm multa ambigi circa amicitiam ſolent. Primùm quidem quòd foris aſſumitur, ut plerunq; dicitur. Videtur enim nõnullis ſimile ſimili amicũ eſſe, unde natum eſt quod fertur, Deus ſimilem ſemper adducit ad ſimilem. etenim graculus ad graculum, & fur furem cognoſcit, & lupus lupum. Sed & Phyſiologi uniuerſam naturam rerum deſcribentes, principium hoc conſtituunt, ſimilia ad ſimilia cõtendere. Quocirca & Empedocles canem fœmellam fictili incumbere aiebat, ob ſimilitudinem, quam cum eo plurimum haberet. Atq; hi quidem ad hunc modum amicum definiunt. Alij uerò contrarium contrario amicũ aſſerunt. amabilia enim deſiderabiliaque omnibus amica ſunt: & ſiccum humida, non ſicca appetit: unde & terra pluuiam optare dicitur, & rerum omnium mutationem gratam eſſe: ea uerò in contrarium fit. Et ſimile ſimili inimicum, & figulus (quod dicitur) odit figulum. Inſuper &

animantia

animantia quibus ex eodém victus suppetit, ho stilia inuicem sunt. Opiniones igitur hę tantum distant ab ijs, quæ simile amicum, & cõtrarium inimicum censent. Minus certè semper ei quod plus est, hostile existit, inimicitiamque dies exorditur. Præterea & loca inter se dissita, contrariorum sunt. amicitia enim contrahere videtur. Alij verò contraria amica putant, & Heraclitus. increpat Poëtam dicentem, quòd lis inter Deos & homines pereat. Neq; enim harmoniam consistere inquit, citra acutum & grauem sonum: neque animalia absque mare & fœmina duobus contrarijs. quæ duæ opiniones de amicitia sunt in vniuersum plurimùm discrepantes. Verùm aliæ magis cognatæ sunt, & propriæ apparentium. alijs enim inter prauos amicitiã constare non posse, sed inter bonos tantùm: alijs contrà, absurdum videtur, si mater liberos non amare asseratur, cùm & inter bruta amicitia intercedat tanta, vt etiam pro sobole sua mori nõ recusent. Alij tantùm vtile amicum arbitrãtur, argumento illis est, quòd omnes id prosequuntur. inutilia verò abijciunt. Vnde Socrates senex ille saliuam proijciens, & capillos vnguesque præscindens, particulas se inutiles omnes abijcere dicebat; & postremò etiam corpus ipsum cùm mortuum fuerit, & quòd nullis porrò vsibus accommodari queat: verùm vbi vsui est, velut in Aegypto, reseruant; quæ omnia contraria inter se maximè videntur. nam inutile simili, & contrarietas similitudini, ac contrarium inutilissimum cõtrario suo maximè repugnat, quippe ꝙ contrarij sit contrarium corruptiuum. Insuper videtur alijs quidem facilè amicos comparare, alijs verò rarissimum hunc cognoscere,

quoniam

quoniam citra successum non contingit. Cùm felicibus amicitiam omnes captant, verùm alij, ne in ijsdem quidem infortunijs persistentibus, credendum iudicant, quippe qui fallacia quadam, fictaque cum calamitosis conuersatione, bonorum amicitiæ sese insinuent. Sed adducendus etiam postremus, qui & opiniones de his rectissime exponit, & dubitationes contrarietatesque soluit, quod fit, dum appositè explicantur, quæ uidentur contraria. eiusmodi enim ratio maxime apparentibus consonat. Contingit autem oppositiones manere, quando quod dictum est, verum sumptum fuerit: interdum verò secus.

Quale sit id, quod ametur, iucundum, an bonum. Cap. II.

DVbitationem autem habet, vtrum iucundum, an bonū id sit, quod ametur. Nam si id maximè cōcupiscimus, erit eiusmodi potissimū amor. Neq; enim amator dicitur, qui non amet semper. Et cupiditas semper ad iucūda fertur: nam & iucundum, quod volumus bonum amamus: uerùm aliud est iucundū ac bonum: de quibus & aliis cognatis determinare conabimur, his principiis constitutis. Quæ cupiditate aut volūtate appetūtur, aut bona sunt, aut apparentia bona. Quapropter & iucundum concupiscibile est, quia apparēs bonum: quippe quòd aliis bonum iudicetur, aliis appareat tantum, etiamsi non iudicetur. neque enim in eadē animæ parte sunt, phantasia. Patet igitur amicū & bonum & iucundum esse: quo determinato, altera iam suppositio pręmittenda. Bonorum enim alia simpliciter bona sunt, alia alicui non

ſimpliciter,atq; eadem ſimpliciter & bona,ſimpliciterque iucunda. Nam quæ ſano corpori conducunt, ſimpliciter corpori bona: quæ verò laboranti tantùm, non ſimpliciter appellamus, velut ſunt medicamenta,& ſectiones. Similiter & iucunda ſimpliciter vocamus, quæ integrum ſanumque corpus oblectant: vt in clara luce,nõ in tenebris cernere: uerùm laboranti ex oculis contrarium.& uinum iucundius eſſe iudicatur, non linguæ ex uinolentia corruptæ, quæ ne infuſum quidem acetũ diſcernat, ſed ſenſui ſyncero. Similiter & in ijs quæ animam ſpectant, non quę pueris,aut beſtijs,ſed cordatis probantur:vtrorumque igitur memores,hæc eligimus. Et quemadmodũ pueri ac beſtiæ habent ad cordatum,ſic prauus,ſtolidusque ad moderatum & ſapientem, iis verò iucunda ſunt,quæ iuxta habitus incidunt, quæ ſunt bona & honeſta.

De Tribus amicitiæ ſpeciebus: & quæ ipſarum propriè ſit amicitia. *Cap. III.*

QVia verò bona multifariam dicũtur,aliud enim quia tale ſit,aliud quia utile ac frugiferũ: ſic & iucũdum,aliud ſimpliciter ac bonũ,ſimpliciter, aliud verò qđ alicui videatur bonũ, quemadmodum in inanimatis contingit: ob ſingula hæc aliquid nos eligere & amare: vt & hominẽ. alium enim quòd virtute prǫditus,alium quia bonus & frugiferus, alium quia iucundus ob voluptatem. Amicus autem fit,quãdo amatus redamat: neque id ignoratur ab ipſis. Quocirca neceſſum tres amicitiæ ſpecies eſſe:neque iuxta vnum aliquid omnes,neq; vt vnius generis ſpecies, neque omnino æquiuocè dicantur. ad vnam enim quandam primamque referuntur, quemadmodum medicinale.

nale. etenim animam medicinalem, & corpus, atque insuper etiam instrumentum & opus dicimus, sed propriè primum, per quod ratio eius nobis inest, uelut instrumētum medicinale, quo medicus vtitur, nec tamen instrumenti ratio medici rationi inest. quocirca in omnibus primum illud queritur. Et quia primū uniuersale est, uniuersaliter etiā capitur quod fallit, itaq; & de amicitia non possunt omnia apparentia reddere. Ratione enim una minus congruente non arbitrantur cæteras amicitias esse, aliæ uerò sunt quidem, sed nō similiter: aliæ uerò, cùm prima nō cōuenit, ut uniuersalis, siquidē prima fuerit, neq; alias esse amicitias inquiūt. Verùm, ut modò dictū est, multæ amicitiæ species sunt: quoniam tripliciter dici amicitiam determinauimus, cum alia ob uirtutem, alia ob utilitatē, alia ob iucunditatē oriri dicatur. Et sanè quę commodorum gratia nata est, plerunq; est amicitia qui seinuicem, quia utiles diligere solent.

Πλοῦκ' ἐπίκουρος ἀνὴρ τ̃ σὸν φιλὸν ἔσκεμάχη̃ς.

Et nondum Athenienses cognouerunt Megarenses. Quæ uerò ob uoluptatem contrahitur, iuuenum est: mutatis enim pro ętate moribus, etiam iucundū mutant. Quę uerò à uirtute proficiscitur, optimorum: unde manifestum est primam amicitiam, bonorum esse mutuum erga seinuicem amorem, mutuamq; electionē. Amicum enim est amatum amanti, amicusq; item redamās amato. Ea igitur sola inter homines est, quippe qui soli electionem sentiunt: cæteræ autem etiam feris inter se sunt, ubi etiam aliqua mediocris elucet utilitas. Atq; ita etiam

& quemadmodum vates de confeſſibus tranſitionibusq; loquuntur. Et mali malos, cùm ob vtilitatem,tum ob iucunditatem amant: neq; tamen amicos fatentur, cùm primæ ſint expertes: quippe quòd prauus iniuriã prauè inferat, quod amicitiæ legibus repugnat. Alij itidem amant citra amicitiam primam, quos tamẽ reliquas colere nihil vetat. ob voluptatem enim incontinentes ſeipſos ſuſpectos habent,nec ab iniuria mutua abſtinent.Quocirca nec ob voluptatem ſe mutuò amantes, dici amici debent: quando accuratè diſquirentibus planè primam non eſſe conſtet: illa enim firma eſt amicitia, hæc verò prout hactenus diximus. non illa quidem,ſed ab illa profecta.Quapropter ut illo tãtùm pacto amicus eſſe aſſeratur cogere, eſt apparẽtia abſurdaq; dicere. nam iuxta rationem communem quandam affirmare omnes amicitias licet.Supereſt igitur, vt prima tantum amicitia uocetur,interdum verò etiam omnes:neq; vt æquiuocè, neque ad ſeipſas quomodocunq; habentes,neq; iuxta vnam ſpeciem, ſed potius ad vnum aliquod relatas.

De amicorum diuerſitate: & qui propriè ſint dicendi amici. Cap. IIII.

ET quia ſimpliciter bonum iucundumque idẽ & ſimul eſt,niſi quid obſtet: & primus verus,& ſimpliciter amicus (nã talis propter ſeipſum eligibilis,idq; neceſſario, queadmodũ enim propter ſe bona quiſpiã appetit,ſic & ipſum talem eligi oportet) uerus autẽ amicus etiam iucundus eſt ſimpliciter: videtur igitur quomodocunq; amicus iucundus eſſe. Verũ

magis

magis de his determinandum, utrum quod ipsi, an quod simpliciter bonum amicum sit, & utrũ actu amare cum uoluptate, vnde & amabile iucundum, an non. hæc enim ad idem reducenda sunt, & quod non ipsi bonum fuerit, non etiam ad ipsum pertinet. Atque hoc ipsum est quod quæritur, sic esse bona; quæ simpliciter bona sunt. eligibile enim est simpliciter bonum: ipsi verò, quod ipsi bonum: quæ conuenire oportet. Et uirtus una talẽ efficit, & ciuilis facultas etiã quibus hæc non insunt, ingignit, modo iam ante accõmodatus & homo existat. naturaliter enim ei bona sunt, quæ simpliciter bona. Similiter & uir pro fœmina, & stupidus pro prædito indole; ob dulce verò, necesse est quæ pulchra sunt, sint & dulcia: vbi uerò dissonant hæc, iam non prorsus bonum, nam intemperantia interuenire potest. Cùm enim honestũ iucundumq; disconueniunt, in affectionibus intẽperãtia est. Quia cùm prima amicitia est secundùm uirtutem, erunt & ipsi simpliciter boni: non quia utiles, sed alio quopiam modo: quandoquidem bifariam, huic & simpliciter bonum capitur, & similiter quemadmodum in cõducibili, & habitibus, vbi aliud est simpliciter cõducibile, & honestum, uelut se exercitatio ad medicationem habet: Itaque & habitus hominis uirtus. Sit igitur homo ex rebus natura præstantibus. nã uirtus natura præstantis simpliciter, alterius verò alicuius nequaquam, sed huic bonum dicitur. Eadem quoque ratio dulcis est. Hinc igitur vestigandum, vtrum absque uoluntate sit amicitia, quídve differat, & in utro amare cõsistat: & vtrum bonus esse etiam non iucũdus queat, sed non propter idipsum tamen. Amor igitur cùm

dicatur bifariam, utrum qui actu est, eo quòd bonum iudicat, nō absq; uoluptate esse apparet. patet autem, quemadmodum in scientia rerum cognatæ contemplationes disciplinæq; specie sua facilè intelliguntur, ita etiam familiariū recognitiones expeditæ fiūt: cuius rei ratio eadē in utrisq; est. Natura igitur simpliciter bonum & simpliciter iucundum: & quibus bonum, iisdem etiam iucūdum est. Quapropter similia similibus mox gaudent, & homini homo iucundissimus. Et quia imperfecta ea cōditione sunt, etiam absoluta eiusmodi erūt. Est autē uir bonus perfectus. siquidem ergo amare actu mutuæ familiaritatis & notitiæ, electio cum uoluptate est; scilicet & amicitia prorsus simpliciter bonorum & iucundorum, quia bona iucūdaq; sunt, mutua electio. Atq; ea amicitia habitus, ex quo eiusmodi electio proficiscitur. nam opus eius actus est, qui non extra, sed in ipso amāte consistit, cum potentia extra, uel in alio insit, uel diuersum saltem existat. Quocirca in amante, nō in amato gaudiū est. Amari enim amabilis rei, illud uerò etiā amicitiæ actus est, & animati tātùm, cum prius etiam inanimatis competat, q̄ñ & ea quoq; diligūtur. Et quia amare actu est gaudere amato, quatenus amatū: & amicus etiā est, qui amatur uicissim, erit amicus amico, non quà musicus uel medicus. Voluptas igitur ab ipso percepta, quà amicus, propriè amica uoluptas appellatur. ipsum enim diligit nō ob aliud quidpiam, q̄ ob rem nisi eo quatenus bonus est delectatur, non fuerit amicitia prima. neque rem ullam interuenientem obstare decet, ut bonum ipsum non delectet. itaq; etiam si graueolentia fuerit, aliqua obliterare, & mentis industriam

ſtriam amplecti verus amicus ſolet. Hanc igitur primam amicitiam eſſe omnes confitentur: aliæ verò propter hanc, & aliquo modo uidentur, & in controuerſiam ueniunt, Conſtantiam enim quandã habere amicitia uidetur, ac ſola ea conſtans eſt. nam pronunciatum à grauibus eſt, cõſtans id eſſe, quod non citò fiat, neq; facile diſſoluatur. cætera iudicio ſyncero uocant. Porrò nec citra fidem conſiſtit amicitia firma: ea verò experimentum requirit, ut inquit Theognis. Neque enim uiri mulierísve mentem cognoueris ante periculum, uelut de vi mentis ſumptum. Eodem pacto & tempus requirit amicus, quia etiam amici ante contractam amicitiã cupiunt: qui habitus uelut iam conſummata amicitia, latet. nam quia ad mutuam amicitiã propendent, & ſibi inuicẽ omnia officia præſtant, putantur non uelle amici, ſed re ipſa amici eſſe. Verùm quemadmodum in cæteris, ita hìc quoque vſu uenit. quemadmodũ enim ſani nõ ſunt ſtatim qui id uelint, ita nec amici qui eſſe uolunt, argumento eſt, quòd facile tales nondum aſſumpto experimento, ita nec calumnia circũueniãtur. quod experimẽtũ quibus in rebus habent, in his facilè ſe calũniæ non præbent; in quibus autẽ non habent, perſuadeãtur, ſi coniecturas calũniator adhibeat. Simul uerò patet, nec inter prauos amicitiam conſtare poſſe: quippe qui iniqui ſunt, & nemini ſeſe committunt, ex ſeipſis alios metiẽtes. Vnde & boni facilius decipiuntur, niſi ea periclitatione diffidant. Etenim praui natura bona amico præferunt, neq; quiſquã amicũ magis quàm res amat. nã tales amici non ſunt: repugnant enim legi amicitiæ, amicorũ cõmunia omnia aſſerẽti. quãdoquidẽ

amicus rebus ipsis præferendus est, non amicis res. Vnde prima amicitia inter paucos incidit: eo quòd difficile sit multorum capere experimẽtum, quandoquidem non omnibus, quemadmodum oportebat, possis conuiuere. Neq; ex æquo de veste & amico deliberare conuenit. equidẽ quod inter duo melius extiterit, eliget mentis saltem compos, & quo est vsus olim ut deteriore. nõ præferet ei quod iudicet melius. In amicitia autem nõ facilè pro uetere amico, incognitum assumet. neq; enim absq; experimento est, neq; unius diei amicus. quapropter in prouerbiũ abiit, Salis modius. Simul autem non eo tantùm, quòd simpliciter bonus quispiã sit, ad amicitiã sufficit, sed ut etiam tibi sit amicus. Bonus enim quisque dicitur simpliciter, eo quòd bonus est: amicus autẽ, qui alteri bonus. simpliciter autẽ bonus amicusq;, in quo utraque ista concurrunt. Itaq; quod simpliciter bonum alteri, hoc quanquam non simpliciter bono: alteri uerò bonus, eo quòd utilis. amare autem unà multos, & ipsum hũc amorem auertere, impossibile erga plures operari. In his autem constat rectè dici, amicitiam cõstantium bonorum esse, quemadmodum felicitas sufficiẽtium. etenim natura, non facultates, firmitatem habet. Verùm multo rectius uirtutem naturæ esse affirmatur, & tempus amantem indicare, infortuniaq; magis quàm successus. In illis enim uerè declaratur quod dicitur, Communia amicorum omnia: quippe qui soli bonis malisq; natura, circa infortunia & successus in quibus cõsistunt, hominem præferunt, uel ut illa sint, alia uerò non sint. Successus autem arguit non ueros amicos, & ad utilitatem tantùm comparatos.

tos. Tempus uerò utrosq; . neq; enim utilis statim amicus est, uerùm suauis & iucundus. Sed nec qui statim, suauis simpliciter est: quando perinde ut uino ciboq; partim suauitas, partim uerò celeritas percipitur, uerùm mediocri tempore suauitatem uoluptatemque amittit, sic etiam hominibus usu uenit. nam quod simpliciter iucundum est, fine temporeque determinari debet. Fateatur autem & vulgus, dulce vocans, non solùm quod compererunt, sed veluti cùm bibunt, cùmq; adhuc in manibus poculum est. Non enim id inde dulce est, quia compererit aliquis, sed quia non frequenter bibit, ac quia primum decipitur. Prima igitur amicitia, à qua cæteræ nomen trahunt, secundùm virtutem est, iuxtaq; eius delectationem, velut dictum est prius. Reliquæ etenim inter pueros, brutaque, & prauos contingunt. Vnde prouerbio dicitur, Aequalis æqualẽ delectat: &, Malus malo iucundè conuiuit. nam & praui nonnunquam se mutuo oblectant, non quatenus praui, nec quatenus neutri, sed quatenus vel ambo (exẽpli gratia) streperi: vel hic quidem streperus, ille verò parcus: quatenusq; bonum aliquod omnes habent, eatenus congruunt sibi. Præterea vtiles sibi etiam hos esse contingit, non quidem simpliciter, sed institutis. Sic etiã bono viro amicum malum esse contingit, nempe ad institutum aliquod utilem: vt malus boni viri instituto, quale bonus habet, inseruiat. bonus intemperanti quidem ad illud quod habet institutũ, malo autem ad id quod iuxta naturam existit. Valentq; bona simplicia quidem simpliciter, illi verò ex suppositione, nempe quatenus aut paupertati aut morbis conferr,

idq; bonorum simpliciũ causa: quemadmodũ & pharmachũ bibit. non enim bibere uult ipsum, sed huius mali pellendi gratiá vult. Pręterea amici hi esse possunt inuicẽ, qualiter & ij sunt, qui boni non sunt. Iucundus enim esse potest, nõ quatenus malus, sed quatenus aliquid commune habet: vt si sit musicus. insuper quatenus vnũ quiddã est omnibus, quòd ferre possis. ideo quidem ad colloquiũ apti boni habeantur, aut quatenus deniq; unicuique congruant: aliquid enim boni omnes habẽt. Tres igitur hæ species amicitię sunt, & in his omnibus iuxta ęqualitatem quodammodo amicitia appellatur. Nam & amici secũdum uirtutem in ęqualitate quadam uirtutis sibi inuicem amici sunt.

De amicitia secundùm excessum. Cap. V.

ALia porrò in his differentia ſm excessum: velut est Dei erga hominem uirtus (id enim aliud amicitiæ genus est) & in uniuersum velut principis erga subditum. quemad modum & iustum aliud est. proportione enim æquale, numero uerò minime. quo in genere sunt pater erga filium, & beneficus erga beneficia passum. In iis uerò ipsis discrimina quædam elucent, quando alia est patris erga filium ratio, & uiri erga uxorem: hæc quidem ut principis erga subditum, illa uerò ut benefici erga beneficia passum. In iis aut prorsus non, aut certè non similiter redamare contingit. Ridiculum enim fuerit, si quis Deo exprobret, si non pro eo ac ab hominibus amatur, uicissim ipse diligat: aut principi, quod non æqualem amorem subditis pręstet. Imperanti enim ut ame-

tur non vt amet, aut certè alio pacto conuenit. Verùm oblectatione nihil est discriminis, siue vt in opulente erga facultates domesticas, & sobolem suam; vel ut egens erga id quo potitur. Quocirca similiter se habet in amicis qui ob vtilitatem, & qui ob delectationem conciliantur. Nam hi quidem iuxta ęqualitatem, illi verò iuxta excessum amici sunt. proin quemadmodũ illi expostulant, si nõ ex æquo vtiles sint, ac beneficijs respondeant: sic hi etiam ob delectationem. quod in amatorijs vsu venit, vbi persæpe ex eiusmodi causis rixæ suboriuntur, ignorante scilicet eo qui amat, rationem esse diuersam in ijs quæ animi promptitudinem spectant. quocirca cõtentionis causam amatus se meminisse arbitratur. hæc (inquit) non diceret amans, ex eo scilicet, quòd rationem eandem esse existimat. Cùm igitur tres amicitiæ species sint, secundùm virtutem, secundùm vtilitatem, & secundùm voluptatem, rursum hæ in duo distinguuntur. aliæ enim iuxta æqualitatem, aliæ iuxta excessum sunt: amicitiæ quidem vtræq; : amici verò iuxta æqualitatem tantùm. Absurdum enim sit, amicum vocare virum puero, eò quòd amet & ametur. Nam etsi excellentem virum amare alicubi conuenit: si tamen redamet ipse, vt dedecus improperatur, vt qui amet indignum. nam dignitate quadam æqualitateq; ponderatur amicitia. Quędam igitur ex ætatis defectu, quædam verò ex virtutis, generis, aut alio quopiam, indigna ęquali amore sunt. Semper autem ab excellente, siue vtilitatem, siue iucunditatem, siue virtutem spectes, aut nullus, aut minor amor requiri debet. Verùm in mediocribus excessibus meritò controuer-

sia

ſiæ oriuntur paruum enim nonnunquam minimè debet robore æſtimari. ueluti non ligni, ſed aurei vaſis pondus præualet. Atqui paruum illud homines perperam iudicant, quibus domeſticum bonum, magnum uidetur, quia propinquum: alienum uerò exiguum, quia remotum. cumque exceſſus interuenit, nec tamen quidem inquirunt, quo modo, ac an ſimiliter redamari oporteat, perinde ſi quis amorem à Deo repoſcat. Manifeſtum eſt igitur, amicos in æqualitate quadam conſiſtere: redamare autem licere, vt amici ſint. Neque verò obſcurum eſt, quia homines amicitiam iuxta exceſſum, ei quæ ad æqualitatem comparata eſt, anteponant: eo ſcilicet, quia & excellentia & amore potiuntur. quocirca nonnullis aſſentator amico gratior eſt, quippe qui utrunque cui adulatur, uidetur adſtruere. ac ſunt ferè ambitioſi tales. nam in admiratione eſſe, excellentiæ cuiuſdam ſpeciem habet. Natura autem alij amatorij, alij verò ambitioſi naſcuntur. Amatorius quidem, qui magis oblectatur amando, quàm dum amatur. Ambitioſus autem magis amari & in admiratione eſſe cupit, excellentiæ amicus: alter verò voluptatis, quam percipit amando. nam in actu neceſſario amans eſt. redamari autem per accidens contingit, & latére poteſt: amans autem non poteſt. Et eſt amicitiæ hoc peculiare, vt amare potius, quàm amari cupiant. amari verò iuxta id quod amabile fuerit contingit. argumento eſt, quòd amicus, ſi non contingat vtrunque, cognoſcere vult magis quàm cognoſci uelut in exceſſibus ſummis faciunt fœminæ. vt Andromache Antiphontis, quę cognoſci uelle uidetur ipſius gratia, vtque

bono

bono aliquo afficiatur, non afficiat: cognoscere verò, afficiendi amandiq; gratia. Quocirca in amorem etiam erga mortuos persistẽtes laudamus, quippe qui cognoscant, non cognoscãtur. Plures igitur modos amicitiæ esse, & quot, tres nempe: item quòd amari & amici differant, qui iuxta æqualitatem & qui iuxta excessum amici sunt inuicem, dictum est.

Quo pacto similium, quóve contrariorum dicatur esse amicitia. *Cap. VI.*

QVia verò amicus etiam vniuersaliter dicitur, velut principio, adductis extrarijs quibusdam opinionibus, ostendimus (nã alij simile, alij contrarium amicum pronunciant) dicendum etiam de his est, quo pacto habeant erga expositas hactenus amicitias. Simile autem tam ad iucundum quàm bonum refertur: Bonum enim simplex est, malum verò multiplex. & bonus similis sibi semper, neq; mores mutat: prauus autem & stultus sibi dispar est mane & vesperi. Quocirca nisi inter se paciscantur mali, amici sibi inuicem non erunt, sed dissiliunt: quæ amicitia minimè firma est. Quare eatenus simile amicum est, dum simile bonum sit. Interdum autem iuxta voluptatem consistit: similibus enim eadem iucunda sunt, & natura quodq; cuiq; iucundum est. Vnde & voces, & habitudines, & conuersationes cognatis inter se suauissimæ solent esse, cùm hominibus, tum cæteris animantibus. atq; hac possunt etiã praui se inuicem diligere, & malus malo iucundè conuiuit. Contrarium autem contrario amicum, quemadmodum vtile. nam quod sibisimile, id

le, id inutile est: quapropter dominus seruo, & seruus domino indiget, & vir fœminaq; inter sese mutuò. ac iucundum & desiderabile cõtrarium, vt vtile, non quà in fine, sed quà, vt ad finẽ. Nam vbi consequutus est quod cõcupiebat, in fine quidem iam est, sed contrarium nõ concupiscit: veluti calidum, ipsum frigidum. Porrò & contrarij boniq; amicitia quædam est: se inuicem enim per media desiderant, vt symbola, non vt ex ambobus vnum medium fiat. Per accidens autem contrarij desiderium est, per se autem mediocritatis. neq; enim seinuicẽ, sed medium concupiscent cõtraria. nimium enim algentes, ad medium reducuntur cùm calefiũt, & calentes cùm frigefiunt, similiter & in reliquis. Sin verò non semper flagrauit cupiditas, non in medio erit, sed gaudebit natura iucundis citra cupiditatem in medio cõstitutus. Alij verò omnibus, quæ naturalem habitudinem egrediuntur, quæ species etiam inanimatis competit. Amare autem contingit, quando fuerit in animatis. quocirca nonnunquam dissimilibus gaudent, velut austeri facetis, irritabiles ad iram tardis, vt qui à se inuicem ad medium reducuntur. Per accidens igitur, velut ostensum est, contraria amica propter bonum sunt. Quot igitur species amicitiæ sint, & quę differentiæ, iuxta quas discernuntur amantes ac amati, idq; sicut amici absque illo uocentur, dictum est hactenus.

An quisquam sibiipsi amicus esse queat.
Cap. VI.

VErùm an sibi quisquam ipsi esse amicus queat, uestigationem uberiorem requirit.

Non-

Nonnullis enim videtur, sibi quisque amicus esse maximè: qui eodem utentes canone, amicitias erga alios etiam iudicant. verùm secundum rationes, iuxtaque ea quæ amicis cēsentur inexistere, partim repugnant, partim verò similia esse videntur. Quodammodo enim iuxta analogiam hæc amicitia est, simpliciter uerò nequaquam, eò quòd amari ac amare in disiunctis duobus consistat, iuxta quæ magis hic sibi amicus est: velut in continente & in incontinente dictum est, qui idem uolens nolensq; agit, quādo partes aliquo ad se inuicē pacto habent. Ac rationem habent hæc omnia eandem, num qui sibi amicus est, etiam inimicus sit, aut iniuria num se quispiam afficiat. Quæ omnia in duobus disiunctim considerantur. aut enim anima duplex quidpiam est, aut hæc disiuncta non consistent: uerùm ab habitudine erga in se ipsum pendent, uelut etiam reliqui amandi modi determinati, iuxta quos rationes exquirere has solemus. videtur enim amicus esse, qui alicui vel uere bona, vel quæ arbitretur bona, alij euenire cupiat, non sui, sed alterius gratia.

* Alio uerò modo, quo conuiuere optat ob ipsam cōuersationem tantùm, non ob aliud quidpiam. uelutí patres liberis quidem bona optant, sed aliis cōuiuunt tamen: quę inter se inuicem omnia pugnant. ille enim si non quod sibi, hic autem si non quod est. Alij uerò conuiuendi desiderium non ad amorem referunt. condolere quoque dolenti, non ob aliud quidpiam nos dilectionem vocabimus. solēt enim serui ita erga dominos condolere, qui ægrotantes plerunque sunt morosiores, non ob ipsos quidem, & verò affecti, velut

velut matres solent liberis,& aues nõnullæ vnà cum enitentibus similiter dolore affligi.amicus enim non solùm amico condolere uel maximè studet,sed simili etiam conturbatione affici,veluti simul cum sitiente sitire: alioquin enim non fuerit coniunctissimus. Eadem quoque in gaudendo ratio: amicitiæ enim est, non ob aliud quidpiam,sed ipsum tãtum gaudere. Præterea eiusmodi de amicitia dicuntur, vt æqualitas quædam sit amor: nec una tantum amicitia iungantur veri amici, sed cuncta hęc simul conferantur in unum. bona enim cupit alteri verus amicus. Quemadmodum & nemo sibi ipsi ob aliud quidpiam benefacit,neque ob gratiam: neque indicat quod fecit,quatenus unus est. nam qui amorem patefacit,non amare quidem,sed uelle amare uidetur.Itaq; & simul esse & conuiuere, congaudere,condolere, absque se mutuo ne viuere quidem posse, (vna enim anima sunt)sed commori,unius illius verę́q; amicitiæ est.sic enim unus ille habet,ac sibi in hunc modum conuiuit. Omniaq; hæc in bono conspirant,in prauo autem dissentiũt, uelut in incontinente.vnde & aduersus aliquando ipse sibi existit. Quatenus uerò quisque unus est, indiuisibilis ac per omnia desiderabilis sibi est: quales bòni sunt,& secundùm uirtutem amici: malus autem non vnus,sed multi,& die eadem varius,& importunus ipse sibi. Quamobrem rectè cuiusque erga seipsum amicitia, ad boni probatiq; amicitiam reducitur. quia enim sibi ipsi & similis est & commodus ac vnus insuper, vtiq; etiam amicus sibi est & desiderabilis, qualis est secundum naturam: contrà verò prauus. Porrò bonus sibi nihil exprobrat,incontinentis

instar

instar: nec posterior prioribus succenset, uelut mutabiles: neque prior posteriori, uelut leues vanique solent. Præterea qui simpliciter bonus est, quærit ut ipse etiam sibi amicus existat, quemadmodum & dictum est suprà, duo in sese complecti, quæ ad amicitiam mutuam propendeant, quæ disiungere sit impossibile. Quocirca in homine amicitia erga seipsum constare posse videtur, non etiam in reliquis amantibus. neq; enim equus sibi ipsi amicus est, neque pueri, donec electionem per ætatem consequantur. iam tum enim puer pro cupiditate à seipso dissentit. Cognatorum amicitiæ similis uidetur ea quę cuique est erga seipsum, quandoquidem neutrum à se queas distinguere: & si maxime differant, cognati tamen illi sunt, ac vnus ille quoad vixerit. Quot igitur modis amare dicat, quodq; omnes amicitię ad unam primam reducantur, ex dictis patet.

De beneuolentia. Cap. VIII.

PRoprium verò huius considerationis fuerit de concordia beneuolentiaque disquirere: quæ alijs eadem, alijs uerò absq; se mutuò non esse uidentur. Est autem beneuolentia cum amicitia neq; prorsus idē, nec plane diuersum. nam amicitia tribus modis distincta, neque in ea quę utile, neque ea quę uoluptatem spectat, cōsistit. siue enim utilitatem uolunt, non ob illum, sed ob se hanc cupiunt. Videtur autem beneuolentia quemadmodum & amicitia, non beneuolentis esse, sed eius cui is bene vult. si in iucundo amicitiam constituas, beneuolentiam etiam inanimatis tribues. quapropter beneuo-

lentia circa moralem amicitiam consistit. uerùm beneuoli tantùm est uoluntas: amici uerò, vt quod vult præstet etiam. Ac amicitiæ omnis principium est beneuolentia, ac omnis quidem amicus beneuolus: non contrà omnis beneuolus amicus. incipienti enim similis, beneuolus est. unde & amicitiæ principium, non amicitia appellatur.

De concordia. *Cap. IX.*

CAeterùm & consentire amici uidentur, & consentientes inter se cōcordesque amici esse. uerùm non circa omnia amica uersatur concordia, sed circa res cōcordibus propositas, quæque ad conuictum mutuum conducant. nec iuxta cogitationem cupiditatemq; tantùm. concupiscere enim contraria licet, ueluti in incontinente hæc ipsa quoque sibi repugnant. Neque oportet simul pro electionis, simul & cupiditatis instinctu constare concordiam: quippe quæ bonorum est tantum. praui autem eadem eligentes & appetentes ipsi sibi incommodant. Videtur autem concordia, quemadmodum & amicitia, non dici simpliciter. verùm alia prima quædam, & natura recta, qua mali concordes esse nequeunt: alia qua etiam praui inter sese conspirant, quando pro electione sua cupiditateq; res succedunt: quodq; concupiscunt & eligunt, eiusmodi sit oportet, quo potiri ambo queant. Nam si eas res appetāt, quæ nequeant ambobus contingere, certamen oritur: cùm contrà inter sese concordes non soleant contendere. Est autem concordia, eadem de principatu, subiectioneque electio & uoluntas, non alterutrius, sed

publici boni gratia. quocirca amicitia quædam ciuilis concordia eſt. De concordia igitur beneuolentiaque hæc dicta ſint.

Cur magis amantes beneficijs afficientes, quàm affecti dicantur. Cap. X.

DVbitatur autem, cur magis amantes dicantur, qui ipſos affectos, quàm qui affecti ſeipſos facientes reddant: cùm uideatur contrarium iuſtum eſſe, quod crediderit quis ob utile quidpiam, & quia commodare ei contingit. alium enim iuuari, alium uerò impendere decet. Neque id tantum eſt, ſed natura etiam eligibilior eſt actio: rationemque prorſus eandem habet opus & actio: & qui beneficium accipit, opus eſt benefacientis. quocirca & in animantibus peculiare in generando, natosq; conſeruando, ſtudium eſt. Et magis parentes ſobolem ſuam diligunt, quàm diligantur uiciſſim ipſi. & effuſiore charitate hanc matres complectūtur, quàm patres. ac nati itidem magis ex ſe genitos, quàm genitores amant: quia præſtantiſſima eſt actio. & matres effuſius quàm patres amant, quia magis ſuum opus eſſe liberos arbitrantē: & quia opus difficultate definiunt, magis vtiq; generādo mater affligitur. De amicitia igitur, quæ unicuiq; eſt erga ſe, quæq; in pluribus uerſatur, hoc pacto determinatum ſit.

Amicitiam omnem in æqualitate quadam conſiſtere: ubi de ciuilitatis ſpeciebus quædam. Cap. XI.

VIdetur autem iuſtum æquale quidpiam eſſe, & amicitia in æqualitate quadam conſiſte-

re: nisi frustra dicatur, amatoria est æqualitas. Porrò omnes ciuilitates iusti quædam species sunt: communicatio enim quædam est: & commune omne ex iusto conflatur. Quocirca hæc omnia amicitia, iusto, & communicatione quis dijudicarit, ac discrimina quidem tenuia habet. Et quia similiter habet anima ad corpus, vt artifex ad instrumentum, & seruus ad dominum: horum quidem nulla communicatio est, quia duo non sunt, sed illud quidem unum: & quod vnius, nullum: neque diuisibile utriq; bonum, sed amborum unius, cuius gratia est. Corpus enim instrumentum est congenitum, & seruus domini uelut particula & instrumentum separabile: instrumentum autem, uelut seruus inanimatus. Reliquæ autem communicationes sunt, aut particula communicationum ciuitatis, uelut contribulium est, & quæ uocatur orgiorum. præterea quæstuariæ respúblicę. Verùm ciuitates omnes communicationibus quibusdam continentur, & rectæ & transgressoriæ. quemadmodum enim in harmonijs, sic & in ciuitatibus usu venit. quę in regia quidem, parentis est: in optimipotentia, uelut uiri & uxoris: simplici autem Repub. fratrum. excessus autem in his, tyrannis, paucipotentia, & plebs, & iusta quidem totidem sunt. Quemadmodum uerò æquale aliud quidem numero est, aliud proportione: sic & iusti & amicitię communicationis species sunt. secundum numerum quidem, vt socialis amicitia: nam ipsa definitione terminatur. secundum proportionem uerò optimipotentia, optima & regia. Neque enim idem principi, subditoque iustum est, sed secundum proportionem. Sic & amicitia similiter patris &

filii,

filij, neque absimilis in cōmunicationibus ratio. Amicitiæ autem sunt, naturalis, socialis, communicatiua, & quę ciuilis appellatur. Et naturalis quidem multas species habet: alia quidem vt fratrum, alia ut patris & filiorum: illa iuxta proportionem, hæc verò secundùm numerum. propinqua enim socialis est, in qua singuli dignitate participant. Ciuilis autem maxime ad utilitatem comparata est. nam quia sibi per se non sufficiunt, conuenire uidentur & cōuictus mutui gratia. sola autē ciuilis, & quæ in illa transgressio committitur, non solùm vt amicitiæ sunt, sed vt amici iuxta eas inter sese communicant, alię uerò iuxta excessum.. Potissimum uerò iustum in vtilium amicitia consistit, eò quòd hoc ipsum ciuile iustum existat. alio enim pacto serra & ars simul conueniunt, non communis alicuius (nam ut organum & anima) sed utentis gratia: contingitque, vt eam industriam id instrumentum consequatur, quę ad opus iustè conueniat, ut cuius gratia existit: ac in terebro id ipsum dupliciter: prętantior enim actus est perforatio ipsa. & in hac quidem specie corpus & seruus, uelut dictū est prius. Quęrere igitur quo pacto amico conuiuendum sit, ipsum est iustum quærere. Nam in uniuersum omne iustum ad amicum pertinet: iustum enim aliquibus & inter sese mutuò communicantibus iustum est, & amicus communis est, alius genere, alius uerò uitę ratione. Homo enim solus non solùm ciuile, sed œconomicum animal est: & non ut cætera aliquando se alteri, aut viro, aut mulieri coniungens, aliquando uerò fugitans & latitans: sed communicabile animans homo est erga ea, quibus cum naturalis cogna-

tio illi intercedit. quocirca & communicatio & iustum quodpiam erit, etiam si vrbs non sit. nam & domus & amicitia quædam est. Serui equidem & domini, velut artis & instrumentorum animæ & corporis communicatio est, uerùm nec amicitiæ neque iustitiæ sunt, sed proportionale quippiam: quemadmodum & salubre non iustum est, sed proportionale. Mulieris autem & uiri amicitia, uelut utile quodpiam, & communicatio. patris uerò & filij, uelut Dei erga hominem, & benefici erga accipientem, & in vniuersum natura imperantis ad natura subiectum. fratrum autem ad se inuicem, maximè secundùm æqualitatem est socialis. Neq; enim spurius huic est demonstratus. ambobus aũt pater Iupiter vocatus est meus princeps. hęc enim à quærentibus æquale dicuntur. Quocirca in domo primum fons & principium amicitiæ, ciuitatisque & iusti oritur.

In omnis amicitia compensationem fieri debere. *Cap. X I I.*

QVia uerò tres amicitiæ species numerantur, iuxta uirtutem, iuxta utilitatem, iuxtaque iocundum, singulæ hæ in duo distribuuntur: quãdoquidem unaquæq; harum & secundùm excessum, & secundùm æqualitatem existit. Iustum autem circa has ex controuersijs patet. nam in eo quod ex iuxta excessum, proportione quæritur, non simpliciter, sed excellẽs conuersim proportionale erga inferiorem flagitat: sic quod ab inferiore fit, in idem tendit. unde ita inter se disponuntur hęc, uelut imperans ad subditum. sin minus, numero æquale quæretur, quemadmodum & in reliquis communi-

municationibus vsu venit, vbi interdum numero, interdum proportione æquale postulatur. Nam si æquale numero argentum illatum fuerit, id ęquali numero distinguunt: sin uerò numero non æquale fuerit, proportionale erit. Excellens uerò contrariè conuertit proportionale, iuxtaq; diametrum iungit. Ac sic quidem uideatur inferior reddi excedēs, & ministerium publicum fuerit amicitia & cōmunicatio. quocirca aliquo alio æquare, & proportionale reddere conuenit, honore scilicet, qui & natura Principi & Deo tribuitur à subiectis. Sed & lucrum æquare cum honore conuenit. Ac amicitia quidem ad æqualitatem constituta ciuilis est: ciuilis autem utilitati destinata est, & quemadmodum urbes, sic etiam ciues sibi inuicem amici existunt. Et eodem modo non cognoscuntur ab Atheniensibus Megarenses, ac ciues ipsi, nisi inuicem utiles fuerint. uerùm ex manu in manum hęc amicitia est. Porrò hic & præses est & subditus, non naturale nec regium, sed quod in parte consistit: neque eius gratia ut benefaciat Deus, sed ut æqualitas sit boni ac muneris honorarij. ad æqualitatem autem prorsus comparata esse uult ciuilis amicitia.

Vtilem amicitiam, aliam legalem, moralem aliam esse: inq; ea accusationes fieri. *Cap. XIII.*

CAeterùm utilis amicitię duæ species sunt: alia enim legalis est, alia moralis. ac respicit ciuilis in æqualitatē & rē ipsam, quemadmodum ementes & uendentes: unde dicitur: Mercēs viro amico. Quando igitur ex pacto conuenitur, ciuilis est legalisq; amicitia, uerùm

cùm rem arbitrio committunt, ad moralem amicitiam accedit,& socialem. quocirca potissimum in hac amicitia expostulatio est, eo quòd præter naturam. reliquæ enim amicitiæ sunt, & quæ utilitatem spectat, & quę est secundùm uirtutem. Nonnulli uerò utraq; complecti volunt, & quidem utilitatis gratia consuetudinem cum alio habent. moralem autem faciunt vt moderati, proinde fidem habentes legitimam non faciunt. Nam inter tres istas utilis illa expostulationes habet frequentiores. uirtus enim accusationis expers est. suaues autem, habentes erogantesque conciliantur. utiles autem, non facile in gratiam redeunt, nisi legitimè, atque ut socios decet inter sese congrediantur. Inter utiles autem amicitias, legitima ipsa quoque criminatione uacat. pecunia enim de controuersijs decidit legitima, qua & æquale mensuratur. Moralis autem uoluntaria conuentio est. quocirca lex alibi ita conuiuentibus posita est, quæ in contractibus voluntarijs vtrum rectè habeant, non interponitur. bonis enim inter sese iustum nullum est: hi uerò ut boni, etiam contrahentibus. Licet autem in hac amicitia utrinque accusationes ancipites fieri, quonam pacto utrinquę vtantur, quãdo iuxta mores non legitimè fidem habẽt. ac dubiũ quidem, vtrónam modo iustum iudicare cõueniat, an respectu rei præstitæ, quanta sit & qualis, an accipientis. Contingit enim interdum, quod inquit Theognis.

Tibi quidem Dea id paruum est, mihi verò ingens.

Nam contrarium euenire potest, uelut etiam in oratione ait:

Tibi quidem lusus sit, quod mihi mortem adferat.

Hinc igitur accusationes petũtur. nam ille quidem

dem repetit officium, ut qui rem magnam præstiterit, cùm adesset egenti: aut si quid aliud dicat, allatum quãtum quidem potuerit, sed quod illi expediebat. hic autem contrà, quantum illi par fuisset, non quantum sibi commodasset: interdum uerò transsumpta expostulatione controuertit. ille enim quantulum ipsi contigit; hic uerò quàm magnum pro facultatibus præstiterit. uelut si in periculo constitutus, ille drachmę pretio adiutus sit, hic quidem periculi, alius uerò argẽti magnitudinem reputabit, uelut in retributione pecunię fieri solet: nam & hic de his controuertitur. nam alius ut tum, hic uerò ut in præsentiarum res est, nisi concilient, iudicandum arbitratur. Ciuilis igitur amicitia conuentionem & rem ipsam intuetur; moralis autem ad electionem respicit. quocirca iustum hoc magis est & iustitia inter amicos usurpata contentionis causa. Vnde honestior amicitia moralis, utilis autem necessaria magis. Equidem nõnulli moralem amicitiam præferunt: uerùm ubi quid aduersum experiuntur, declarant sese diuersos. nam quidam ex bonorum facultatumque copia, honestum persequuntur: quapropter & honestiori rei amicitia quædam est. Quocirca manifestum, ut hæc distinguenda sint. Nam si morales amici sunt, ad electionem spectandum est, num æquale vel secus alteri sit ab altero postulandum: verùm si vtilitatis mutuæ gratia conueniunt, & ciuiles, quantum quisq; commodarit, expenditur. Quòd si hic quidem ex more, ille verò ex vtili statuat, non pulchrum quidem, sed factu necessarium tamen, vt boni id consulamus. similiter & in altero: vt quia moraliter quidem de rebus non iudicat, at nihil

ſimulat, in amicitia tamen contentus alter in talem amicum incidiſſe ſit. Moralem igitur ſecundum electionē eſſe patet: quoniam etſi magnis beneficijs acceptis vel ob facultatum penuriam non rependit, ſed quantum potuit præſtitit, rectè habet. Atque ita Deus pro facultatum modulo noſtrarum ſacrificia æſtimat. Verùm ementi, ac mutuò ad vſuram danti, niſi amplius iſtinc prouenturum pollliceare, non ſuffecerit. Vnde multę accuſationes in amicos oriuntur, niſi iuſtum illud puro iudicio proſpiciatur. difficile enim eſt ad vnum quidem exquirere quæ non recta ſe inuicem ſpectant, velut inter amantes vſu venit. alius enim ob conuiuendi voluptatem complectitur alium: ille verò ipſum propter vtilitatem. Verùm quando is amor refrigeſcit alio ſuperueniente aliquo, fit alius, ac tum inter ſeſe ratiocinantur, velut Fython & Pammenęs alterabantur, & in vniuerſum quæ præceptoris erga diſcipulum ratio eſt. Neque enim ſcientiam & facultates vno aliquo metiri conuenit. Ac velut Prodicus medicus erga mercedem malignè perſoluentē & citharœdus & rex. hic enim vt iucundo, ille verò vt vtili conuerſatur. & quia perſoluere beneficium oportet, iucundū ſeipſum exhibet, & ad hilaritatem prouocat, ſic viciſſim ille alia promittit. Quo autem pacto hæc dijudicanda ſint, etiam hinc manifeſtum fit. nam vtiq; hoc loco vno quopiam hæc menſuranda ſunt, verùm non termino, ſed ratione. proportio enim menſuranda eſt, quemadmodum & ciuilis communicatio ſolet. Nam quo pacto inter agricolam ſutoremq; communicatio conſtabit, niſi ex proportione æquetur opera? Nam qui non eodē reſpectu ad inuicem

agunt,

agunt, mensuram habent proportionem, velut si hic quidem sapientiam, alter verò pro sapientia pecuniā à diuite postulet. Deinde verò quid datum sit considerandū erit. nam si alter ex aceruo minori partem dederit, ille verò ex maiore non multiplicem, iniuria, vtique afficit.

An bono, an retribuenti præstandum sit beneficium. Cap. XIIII.

AC recurrit quidē hoc loco prima controuersia, an vt vtiles conuenire seipsos affirmandum sit, ille verò minimè, sed iuxta aliam quampiam amicitiam. Porrò discutiendum, an bono iuxta virtutem amico præstandū sit beneficium & auxilium, an retribuenti facultatibusque instructo. Quod idem problema est prorsus, an amico potius quàm viro bono sit benefaciendum. Et siquidē amicus idem etiam vir bonus fuerit, non sit difficile iudicare: nisi fortasse quis alterum amplificet, alterum verò imminuat, amicitiæ vehementiam tribuens, bonitati verò mediocritatem. sin secus fiat, multæ quæstiones oriuntur. Velut si hic quidem erat, non erit autem: ille autem erit, sed nondum. vel hic quidem factus est, non est tamen: vel est, non erat, neque erit: verum illud laboriosius fuerit. Quocirca nihil dicit Euripides, scribens, rationem rectā adferri, vbi merces rationis inferatur, opera illis operum vice prębuit. Nec omnia patri conueniunt, sed & matri alia, quamlibet sit præstantior pater. Neque enim Ioui sacrificantur omnia, neq; omnes honores, sed quosdam admittit. Fortasse igitur sunt, quæ vtili præstare oporteat, alia rursum quæ bono: nempe cui

pe cui non alimentū & necessaria propriè competant. conuiuere enim illi oportet. Et quoniam viuere rectè decet, ei præstanda non quæ ipse, sed vtilis largiatur: verùm qui id faciunt, præter quàm decet, omni amato idem præstant. Neque iustæ sunt, quæ in orationibus amicitiæ definitiones cōstituuntur. etsi enim omnes amicitiam exprimant, non tamen eandem determinant. vtili enim cōpetit velle alteri bona, & benefacienti. Nec tamen hæc amicitiæ definitio id verè exprimit, sed alij esse, alij verò conuiuere assignatur: ei verò qui voluptuarius amicus est, cōmunis dolor, communisq; lætitia tribuitur. Atq; omnes quidem hæ definitiones amicitiam quandam ostendunt, nulla verò propriè vnā exprimit. Nec singulæ singulis amicitijs cōgruunt, etiam si videantur, velut electio est existēdi, quæ & ei quidem secundū excessum & faciendi competit, qui suo operi id inexistere vult, ac eroganti vtique conuenit, & ut sit, & ut retribuat: uerùm non huic, sed iucundo conuiuere decet. Nonnulli aūt amici seinuicem iniuria afficiunt. res enim magis, sed non habentem amant: quocirca & illis amici. ut, cur uoluptuarius uinum suscipit? & qui utilitati deditus diuitias? utiliores enim, idcirco molestè ferendum est, ac si minus pro maiori susceperit, hoc autem obijciunt. illud enim nunc quærunt bonum, iucundum prius aut utile quærentes.

An sibi in omnibus sufficiens, amico indigeat: de amicorum numero: & interdum nos amatum abesse velle. *Cap. XV.*

CONsiderandum autem est de sufficientię amicitiæque conditione, quo pacto habeant ad seinuicem

ſeinuicem ipſarũ facultates. Quærat enim fortè quiſpiam, num per omnia ſufficiẽti amicus ſit: cumque vir bonus ſufficientiſſimus, & vnà cum virtute beatus, quid habeat opus amico. neque enim vel vtilibus, vel prouidis, vel alieno conuictu ſufficiens opus habet, quippe qui abundè ſibi ipſi conuiuere, adeſſeq; poſſit. Veluti Deus, qui cùm nulla re egeat, nec amico etiam opus habet: quocirca & homo beatiſſimus minimè omnium eget amico, niſi quatenus impoſſibile eſt ex ſeſe ſibi ſufficientem eſſe. Vnde neceſſum eſt optimè viuẽti amicos pauciſſimos eſſe, neq; comparandis amicis operã illum dare. ſed negligere non vtiles tantùm, ſed ad mutuum conuictum etiam ſuaues. Atque hinc ſatè perſpicuum euadit, nec vſus, nec vtilitatis gratia, ſed propter virtutem tantùm verum amicum eſſe. Nam cùm re nulla egemus, tum magis omnes, ſuis etiam bonis fruituros, magiſque in quos conferant, quàm à quibus accipiant beneficia, quærunt. Et accuratiore iudicio pollemus; rerum copia affluentes, quàm egeni; magiſque tamen amicos conuictui idoneos requirimus. De hac autem quæſtione conſiderandum eſt, vtrum aliud quidem rectè dicatur, aliud verò lateat propter parabolam. Manifeſtum equidem id quidem, ſumentibus quid viuere actu ſit; atque vt finis. patet enim id eſſe ſentire & cognoſcere, quocirca & conuiuere eſt ſimul ſentire & cognoſcere. Verùm idẽ ſentire & cognoſcere cuique maximè expetitur, ob congenitam omnibus viuendi cupiditatem, ac viuere ipſum cognitionem quandam diſponit. Verùm ſi quis detrahat hæc, & cognitionem conſtituat ipſam per ſe & non per ſe (id equidem latebit, velut in oratione

oratione scriptũ est, re ipsa tamen licet non latere) nihil referat, si aliũ pro seipso cognoscat. Sed quod simile viuere alium pro seipso diuersum est, rationabile autem est, suum cognoscere & sentire eligibilius esse, quocirca coniungere hæc duo in oratione oportet, viuere & eligibile, quod bonum ex his constat, quando id inest eadem natura participantibus. Quoniam igitur in eiusmodi serie, altera semper in alterius ordine continetur, & cognoscibile vtique eligibile est, & vt in summa cõmunicatio determinatę naturæ, quocirca idem velle sentire, est eundem talem quendam esse velle. Et quoniam non secundùm nos ipsos horum vnumquodq; sumus, sed participatione facultatum sentiendo cognoscendoque (sentiens enim sensibilis redditur, vt iuxta hoc, vt secundùm priùs sentit qua & cuius, & cognoscibilis redditur cognoscens) eodem pacto & viuere semper volumus ob iuge cognoscendi desiderium, hoc est, quia & ipse cognoscibile quippiam esse cupit, electionem esse cupit, electionem autem cõuictus stultum fortè quispiam iudicarit. In cõgressibus primum etiã animalium cæterorum, vt simul edere, simul bibere. quid enim aut in cõmuni, aut seorsim sermonem conferre differt? deinde etiam sermone communicare, cuiuslibet est. Adde, quòd qui amicus idoneus est, discere videri non vult. Docentis enim amicus non est, quando similitudo quædam est amicitia, sed videtur tamen. Equidem suauis bonũ omnes eum amicis communicamus, quantum scilicet quodque suauitatis adijcit, & qua præstantissima quisque pollet. Ex his autem alia voluptatem corporalem, alia musicam, alia physicam contemplationem

habent.

habent. Audacia porrò congrediendi amicos decet. Vnde quidã inquit, Labor, sunt procul amici, quocirca voluptate allata non disiunctos esse oportuit. Vnde amor maximè, vt videtur, amicitiæ similis. bene enim viuere amor cupit, non equidem quàm oportuit potissimum, sed iuxta sensus. ratio ergo illa dubitando profert: ipsum autem opus sic cõtigisse videtur. Vnde patet hæc ambigentem nobis imponere. Veritas aũt hinc consideratur, amicus enim esse vult, vt prouerbium habet, *Alter Hercules, & alter ipse.* Atqui diuulsus est: difficileq; quæ ab vno discesserunt, vnum esse. Atqui iuxta naturam quidam, quæ cognitissima est, similis est, iuxta corpus verò diuersus, ac etiam iuxta animã diuersus est: iuxtaq; partes animæ diuersus nihilominus idem indiuisusque amicus esse vult. Itaq; amicum sentire, seipsum quodammodo sentire necessariò est, cognoscereque, ac si quid molestum amico incidit, in eo collætari ac conuiuere amico sine dubio iucundum est. accidit enim, vt illius sensus aliquis nobis simul ingeratur, præsertim si qua diuina voluptas est. Causa verò huius est, quia suauius est semper in meliore bono sese contemplari. Hoc autem nunc quidem affectus, nunc verò negotium, nunc aliquid aliud est, in quo bene viuere & amico sit possibile. Conuiuere igitur oportere, idq; maximè velle omnes, tum beatissimum optimumque potissimum talem esse. Verùm quod ex ratione id non eluxerit, & rationabiliter id consecutum sit, ex verè dictis, vtputa cõpositione collationis, in promptu solutio est: quòd eiusmodi Deus non sit, vt amico egeat, aut similem requirat, & non reputabit pari ratione vir bonus. Neq; enim in hunc

modum

modum Deus habet, vt qui pro sua excellentia nihil præter seipsum cogitat. nobis autem bonum aliunde euenit: vnde & necessum habemus multos amicos conquirere, cùm ipse sibi bonum sit. Simul autem amicum esse nullum, vti multi amici, rectè vtrunq; affirmatur. Quia enim multis conuiuere licet, simul etiam sentire nobiscum quàm plurimos vtique gratissimum sit. Rursum, quia difficile in paucioribus, necessum est actum in mutua sensatione consistere. quare non solùm multos comparare arduum est, sed etiam cõparatis vti. Et interdum quidem abesse amatũ volumus prosperè degentem: interdum verò participare ijsdem simul cum eo, quod amicum gratumq; esse cupimus. Nam cùm bonum obuenit, eo vtiq; omnes participare volunt, non obueniente autem secus. Et quemadmodũ Herculem mater potius Deũ esse volebat, quàm vnà cum ipsa manentem, Eurystheo mercenariam operam locare. Sic enim diceret, & quem Lacon Dicterio irrisit. Vocantem fortè, dum tempestate affligeretur, iubens Castorem & Pollucem implorare. Videtur enim amantis esse, à molestorum participatione arcere, alterius autem simul eadẽ sustinere velle: quocirca vtraque rationabiliter eueniunt. nihil enim decet amico tam acerbum iudicari, vt non teneat priorem iucunditate amicum. Videtur tamen nõ malum ipsius expetendum, quando satis est ipsos affligi, vnde & participationẽ eiusmodi vetant, sed ne videãtur sua spectare, inque amici perturbatione lætitiam affectare. Sed & leuius mala tolerantur, cùm non soli ferunt. Et quia eligibile est, & vt bonum nobis contingat, & vt simul potiatur amicus; patet quòd simul in

minore

minore bono uersari quodãmodo eligibile sit, aut cum maiore seorsim. Et quia incertum est quantum, iuxta simul illud distinguuntur, ac simul quidem omnibus participatione amicum est, quemadmodum & simul conuiuari iucundius aiunt hæc habentes, alij autem contrà non volunt. Quoniam hyperbolas quis probauerit confitentibus, in perturbatione magna simul communicãdum: in successu autem magno seorsim agendũ. Similiter etiam circa infortunia: interdũ enim amicos præsto esse uolumus, neq; dolere, quando scilicet nihil sint nobis amplius effecturi. Interdum verò iucundissimum præsto esse, id quod ob prædicta contingit, quandoquidem natura afflictũ, & in mala habitudine constitutum uidere, non minus quàm in nobis ipsis refugimus: gaudentem autem iucundumque & non dolentem amicum, uelut rem multo suauissimam intuemur propter causam prędictam. Quocirca vtrumlibet horũ fuerit magis suaue, adesse vel non adesse propensionem reddit, idq; in deterioribus ex eadem causa. Maximè enim cupiunt amicos nõ felices esse, sed & nec in aduersis cruciari, quocirca nonnunquam simul quos amant interimũt. Maius enim id est, quàm si proprium sentiatur malum: quemadmodũ & recordantes in quo successu vixerint, magis quàm si perpetuo se malè habiturũ arbitretur.

Quo pacto amico vtendum. Et uirtutes non esse scientias. Cap. XVI.

DVbitarit autẽ quis, an amico quolibet, & ad quæcũq; idoneus est, & aliter etiã, vti liceat, vt oculo ad uidẽdũ, aut eo distorto peruer-

peruerse, ac vt vnum duo esse appareat intueri. Ambo igitur illa, & oculus & quod oculi est reuera & per se sunt, alterum verò per accidens quemadmodū & in cibo esus & vomitio: similiter & in scientia veritas & error. Nam qui, volens non rectè scribit, ignorantia vti solet, veluti qui conuersis membrorum officijs pedibus manuum, & manibus (quod solent saltatriculæ) pedum vice vtuntur: quæ ratio omniū etiam præstantissima est scientiarum, atque ita iustitiam vt iniustitia licet vsurpare, velut qui ex iustitia iniusta agit, perinde vt qui imperita & stolida ex scientia. Verùm si id impossibile, manifestum est virtutes non esse scientias: quando non licet ex scientia ignorare, sed errare tātùm, eademq; ex ignorantia facere, nec minus tamen ex iustitia & iniustitia quippiam agit. Sed enim quādo prudentia scientia est, & uerum quippiam idem faciet ea. liceat enim studio à prudentia desipere in ijsdem, quibus & stolidus. Verùm si simplex cuiusque quatenus quidq; est, vsus fuerit, etiam ita agentes fecerint sapienter. In cæteris igitur scientiis alia quædam princeps est, quæ alimenta ministrat. Et principis rursum illius alia quædam, nō tamen scientia uel intellectus. Sed nec virtus, vt qua vtitur, quando temperantis virtus etiam subdit virtutem sibi usurpat. Quid igitur est, an vt intemperantia, vitium irrationalis animæ partis, & quónam pacto intemperans mēte præditus fuerit. Verùm præualens euertit mentem, ratiocinaturq; contraria.

† Et si uirtus quidem in illo, in ratione uerò ignorantia resideat, vbi reliquæ iam vendicantur: sic etiam licet iustitia, iustè quoque maleque & prudentia stulè abuti, vnde

contra

contraria eueniant. Absurdum enim si quod in rationali parte vitium insidens, euersa ratione ignorantiam inducat. Virtus autem inexistentē in ratione stultitiam nō euertit hanc, rectumq; de rebus iudicium format. Rursum autem prudentia rationalem partem occupans, ex irrationali intemperātia sublata, moderatas actiones efficit, id quòd continentiæ videtur proprium. Itaque licet ab ignorantia prudenter, aliterq; à prudentia imprudenter rebus uti, quod in cæterarum nulla euenire cernimus. Velut cum medicinam & grammaticam nutrit intemperantia.

† Iniustus enim omnia quæ & iustus potest, & in vniuersum potētię inest impotentia. Quocirca simul prudētes, & bonæ eorum etiam cæteræ habitudines, & corpus firmū, quando nihil fortius prudētia est. Verùm quòd scientiam dixit, non rectè habet. virtus enim est, & non scientia, sed genus diuersum.

An fortunatus, infortunatusúe quis natura sit.
Cap. XVII.

QVoniam verò non prudētia solùm successum virtutemq; effecit, sed fortunatos ēt bene agere, tāquam fortuna secūda prosperos gignente successus, affirmamus, quę eadē etiam scientię sunt. Considerandum igitur naturáne fortunatus hic, infortunatus ille sit, an secus, & quo pacto res habeat. Fortunatos .n. quosdam esse cernimus. stulti enim in multis, quorum scilicet fortuna domina est, prosperè agunt, quandoquidem & quæ arte administrantur, fortunam admittant, in militia & gubernatoria. Vtrū igitur ab habitudine aliqua successibus eiusmodi conficiendis, aut non idonei ho-

mines fiunt? Nunc equidem naturæ id quidem assignant, in quibusdam quæ tales quosdam efficit, quibus & à natiuitate statim, tale quippiam ingignit, vt velut cæsijs nigrisq; oculis, certa aliqua forma inter se distinguuntur: sic fortunati & infortunati. Tales enim non per prudentiam prosperè agere inde manifestum est, quia non irrationalis prudentia est, sed ratione prædita, qua res administrat, eam sibi adscribere illi nequeunt, quippe quòd horum fortuna causa existat, vtcunque etiam pateat, circa alios stupidos non esse. neq; enim id absurdum, quemadmodum Hippocratem, cùm Geometer esset præstantissimus, in cæteris tamen imperitū stupidumque fuisse cōstat, qui pecuniæ plurimum amisit, ob stultitiam Byzantij πεντηκοστολόγων Sed & in nonnullis prosperè agunt stolidi. Et non rarò, velut in arte nauium gubernatrice, peritissima etiam parum secundam fortunā experiūtur: ac uelut in aleæ iactu, alius nihil, alius multum lucratur: quā felicitatem vel naturæ beneficio accepit, uel, ut inquiunt, beneuolētia Dei, qua etiam in exilio & eiectus benignitatē fortunæ experitur, nō secus ac malè compacta nauis rectiùs sæpe agitur, nō per se quidem, sed quia peritum gubernatorem nacta. sic enim fortunatus ille genium optimū gubernatorem habet. Sed enim absurdū est, talem à Deo, geniòve dilig', non præstantissimum potius sapientissimumq;. Quapropter si necessum est, aut natura, aut intellectu, aut procreatione diuina fortunam secundam contingere, & neutro posteriorum eueniat, naturæ itaq; ea prosperitas fuerit assignanda. Verùm natura, vel rerum semper sic se, vel vt plurimum habentium causa est: cōtrà

autem

autem fortuna Si igitur quòd præter rationem euenit, fortunæ esse uidetur, perq; fortunam homines fortunati dicuntur, non equidē natura causa fuerit, vt quæ, velut dictum, semper aut vt plurimum, sic se habētibus adscribitur. Aut insuper talis vel uoto potitur vel frustratur, quēadmodū cęsius, cui nō fortuna, sed natura quominus cernat acutè, causa existit: quocirca non fortunatus, sed bona natura præditus dicitur, quocirca sic de his dicendum est, vt quos fortunatos dicimus, nō fortunæ beneficio id esse asseramus. Vnde nec fortunati etiam sunt: fortunæ nanq; bona sunt, quorum ipsa est causa. Sic rursum quæritur, an fortuna sit in vniuersum aliqua: vel cùm sit, an nō sit, etiam vnde. Atqui ne cessum est & esse fortunam, & causam esse vnde & bonorū quorundam & malorū causa fuerit. Etenim si excipienda hæc sint, & nihil assignandum fortunæ, sed alij cuipiam causæ, nō tamen quare hanc non cernimus, fortunā causam esse affirmamus. Quocirca definientes fortunā, causam proportionalem hominis ratiocinationi cōstituunt, tāquam sit quædam natura. Verum hæc iam alia quæstio fuerit: quandoquidē quos cernimus semel prospera vsos fortuna, quare ij non rursus, & rursum? eadem enim eius causa. Non igitur est fortunæ, neq; aliud etiam quippiam indeterminatorum infinitorumq; contingat. erit enim bonum & malum. Scientia verò non erit eius per imperitiam, quādo & quidam fortunati didicerunt: aut omnes scientiæ (quod Socrates dixit) scientiæ sint. Quid igitur vetat, quominus cuidam ex ordine, non quòd oporteat, contingat, sed velut sortes procul sint iaciendæ? Quid enim autē num impetus in anima

non sunt; atqui alij à ratione, alij à cupiditate (qui & priores) proficiscuntur: siquidē naturalis est per cupiditatem iucundæ rei appetitus, ac natura omnia ad bonum festinant. Quòd si qui dā bene nati sunt, & velut cantionis imperiti, & citra rationem ferantur, vt dictat natura, ac concupiscant, quod, quando, & quo pacto oportuit, prospereq; agunt, & consequantur stolidi, præterq; rationem, eadem quę harum rerū præceptores, tales vtique fortunati censendi sunt, quotquot scilicet pręter rationem plurimum prosperè agunt. Natura igitur quidā fortunati sint, siquidem multifariā dicatur secūda fortuna. alia enim ex impetu, & præelectione fiunt, alia verò secus, & prorsus cōtrarium. nam & malè ratiocinari videntur benè agētes, & secunda tamen fortuna vsos cōfitemur, ac rursus quidem in illis cùm voluerint, at minus bonū acceperint. & licèt quidem istis per naturā prosperitatem consequantur. nam impetus animi cupiditasq;, quo oportebat delata successu est vsa: ratiocinatio autē stulta, quàm fortuna dū prosperè afflat, ex ijs quorum causa existit, non rectam expellit, interdū uerò per cupiditatem quis male ratiocinatus aduersam expertus est. in cæteris autem quo pacto iuxta appetitus cupiditatisq; ingenuitatem successus erit? Verùm hic successus & fortuna duplex, quæ istic eadē, uel plures prosperitates. Quia verò præter omnes ratiocinationes rectas, scientiasq; quosdā fortuna secunda affluentes videmus, manifestū est aliam quāpiam successus causam esse, prior autem ista prosperitas, aut nō est, aut quæ oportuit concupiuit: cumq; ratiocinatio humana desit, non fuerit ipsius. neque enim prorsus rationis

tionis expers, nec naturalis est cupiditas, sed ab aliquo corrumpitur. Secunda igitur fortuna in iis, vbi præter rationem ipsa causa existit, locũ habet. id uerò improuisum. nam præter scientiam præterq; uniuersale, nec tamen à fortuna profectum uidetur, uerùm propter hoc uidetur. Quocirca hæc quidem ratio non probatur, naturale esse uti secunda fortuna: sed potius quod non omnes, quibus secunda fortuna videtur affluere, id ex fortuna, sed ex natura habeant. neque nullius esse causam fortunam demonstrat, sed non omnium quorum existimatur.

An fortuna causa sit, ut concupiscamus, & quid sit motus in anima principium. Cap. XVIII.

QVęret forsan quispiam, an fortuna eius ipsius causa sit, vt quid & quãdo oporteat cõcupiscatur. An sic omnium erit: nam & cognoscendi consultandique. Neque enim consultans consultauit, & hoc consultauit, sed principium est quoddam: neque cogitans cogitauit id prius cogitare, atque in infinitum eiusmodi fiat progressio. neque igitur considerandi iunctum principium, neque consultandi cõsilium. Quid igitur aliud nisi fortuna? quocirca à fortuna omnia proficiscuntur, & quoddã est principium, extra quod aliud nullũ reperiatur. Ipsa autẽ (quęritur) cuiusmodi facultate instructa efficere eiusmodi queat. quod perinde est, ac si principium motus in anima quid sit, inquiratur. Patet autem, sic esse, quemadmodum in uniuerso est Deus, & uicissim cuncta in illo: mouentur enim omnia ab inexistente in nobis numine. Rationis autem non ratio,

 sed

ſed præſtantius quidpiam eſt principium. Quid autem ſcientia pręſtantius eſt, niſi Deus? uirtus enim organū intellectus eſt. Quocirca ueteres dixerunt felices ex fortuna, qui irrationabiles ad rectè agendum impellerentur, nec uelle ipſis confert: principium enim habēt & intellectu & uoluntate præſtantius. Alij uerò rationem habent. illud uerò non habēt, quales ſunt furores animi. hoc enim non poſſunt hi: quippe qui ſine ratione feruntur. Itaq; horum qui prudentes ſapienteſq; ſunt, celeris eſt uaticinatio & durabilis, qui non à ratione profectam eſſe ſuſpicari debemus, ſed alij experimento, alii conſuetudine, ſpeculando utuntur. item hi, quorum eſt ratio ſoluta. Itaque & melancholici recta ualde, ſubitaq; inſomnia habent. Patet autē, quòd ſpecies felicitatis duæ ſunt. altera diuina, ideoque qui felix eſt, numine adiutum aliquid feciſſe dicunt: is autem eſt, qui aliquid iuxta impetum diuinum facit: alter eſt, qui aliquid præter hunc impetum facit. Irrationales uerò ambo: ac illa frequens magis felicitas eſt, iſta frequēs minus. Sigillatim igitur de unaquaque uirtute determinatum eſt prius.

De probitate: & quis ſit animæ præſtantiſsimus terminus. *Cap. XIX.*

QVia verò ſeorſim ipſarum vim diſtinximus, etiam de virtute, quam probitatem vocamus, dicēdum erit. Singulas igiť habere reliquas, q̨ huius appellationē ſit conſtitutus, neceſſum eſſe patet. nā neq; in cæteris aliter id ueniat uſu. Nec enim toto corpore ſanus ſit, parte autem nulla: ſed neceſſum aut omnes,

aut certè præstantissimas rectè habere Non dissimilis etiam in toto ratio. Bono enim esse ac honesto simul & bono licet, non ipsius solũ nominibus, sed rerum ipsarum differentia participanti. Omnium enim bonorum sunt ipsi per se suiq; gratia eligibiles: & inter hos honesta quoque, quæ per se ipsa omnia laudabilia sunt. Vt enim ipsa, ita actiones ab ipsis profectæ laudari solent: actiones enim & modesti: ipsaq; modestia celebratur: non etiam sanitas laudabilis, nã nec opus eius: quando nec quod fortiter fit laudabile est, tametsi bona hęc confiteamur. Similiter autem id etiam in cæteris per inductionẽ manifestum est. Bonus enim est, qui natura bonis egregiè sit instructus: præstantissima enim omniaq; sui desiderio excitantia bona sunt. Honor diuitiæ, corporis uirtus, facultates, natura quidem sunt bona: sed noxia nõnullis ob habituum corruptionem. Neq; enim vel stultus, vel iniustus, uel intemperans aliquid ex eorum possessione commodum referat: quemadmodum nec æger ex sani hominis alimento, neq; infirmus mutilúsve, ex sani integriq; hominis ornatu. Honestus antem bonusque dicitur, & ex eo, quòd honesta bona per se ipsa insunt illi: & eo quòd bonorum, idq; ipsorum gratia effectiuus existat, honesta autem sunt uirtutes, operaq; ab ipsis profecta. Sed & habitudo quædam ciuilis est, qualem & Lacones habent, & alij simili ingenio haberent, ita comparata. Sunt enim qui virtutem non esse sequendam putent, nisi natura bonorum gratia. quocirca viri boni sunt, quòd iis natura bona existãt. Verùm istam probitatem non sunt nacti. neq; enim honesta per se illis sunt, sed boni honestiq; esse eligunt. neq;

id tantum, ſed & quæ non honeſta natura: boni tamen natura honeſtorum loco illis habentur. Honeſta enim ſunt, cùm eius gratia faciunt eliguntq; honeſta: vel quòd honeſto bonoq; natura bona, honeſta ſunt. Honeſtum enim iuſtum eſt, id verò ſecundùm dignitatem cenſetur: hic autem iis utiq; dignum exiſtit. ſed & decens honeſtum. decentia autem illum ſunt, nobilitas, diuitiæ, potentiæ. quo circa honeſto bonoque ea quoq; honeſta utilia ſunt, quæ in aliis diſconueniunt: neque enim ſimpliciter bona eis bona ſunt. bono autem honeſta bonaque: quippe qui multas honeſtas actiones per ea conficiat. Verùm qui uirtutes æternarum rerum gratia complectendas arbitratur, per accidens honeſta facit: quocirca uirtus perfecta eſt probitas. Porrò de uoluptate dictum eſt, quali & quo pacto ſit, tum quòd alia ſimpliciter iucunda ſint honeſtaq;, alia uerò ſimpliciter bona iucũdaq;, neq; voluptas niſi in actione naſcitur. quocirca ſimpliciter beatus iucundiſſimè uiuit: neq; id temerè homines arbitrantur. Quoniam autem eſt quidam medico terminus, ad quem referens ſanum corpus iudicat, & cuius reſpectu aliquouſque progrediendo ſanum ſit efficiendum corpus, non etiam ſi plus ſit minúſve: ſic & uiro bono circa actiones electioneſq; natura bonorum non laudabilium tamen, terminum quendam & de habitudine, & de electione ac fuga, uel paucitatis uel copię diuitiarum, deque ſucceſſibus cõſtituere oportuit. In prioribus quidem oſtenſum eſt, ut ratio dictat: quod idem eſt, ac ſi quis dicat ſe alimento ſumendo omnia obſeruare, vt medicina ac ratio dictat: quod uerum quidẽ, ſed parum manifeſtum eſt. Oportuit igitur iu-

xta quod imperat,iuxtaq; habitudinē & actionem imperantis vitam instituere: velut seruus iuxta domini, singulaq; iuxta conuenientem suum principatum. Quandoquidē & homo ex imperante subditoque constituitur, ac vnumquodque necessum habet ad principis sui mores accommodare. is autem duplex est. aliter enim medicina: aliter sanitas imperat, & huic illa destinatur. Sic & in contemplatiuo principatus habet. Neque enim iubendo Deus imperat, sed cuius gratia prudentia est. quod verò alicuius gratia iubet, in alijs determinatum est, quoniam ille nullo eget. Quæ igitur electio possessioq; natura bonorum uel corporis, vel amicorum, vel reliquorum, considerare maximè Deum facit, præstantissima est, atque hic terminus est pulcherrimus: quæ verò vel ob defectum, vel ob excessum considerare colereque Deum permittit minimè, ea est pessima. Atque sic quidem res habet animæ: & is terminus eius præstantissimus est, minimum, inquam, alteram irrationalemq; animę partem sentire, quatenus talis est. Quis igitur probitatis terminus, sit, & quis simpliciter bonorum scopus; hunc in modum sit dictum.

Librorum Septem Moralium Eudomiorum finis.

Subsequentem de virtutibus libellum, cùm sub Aristotelis nomine legatur (etsi fortè ab alio autore editus fuerit) & ipsum alijs subnectendum esse censuimus.

ARISTO-

ARISTOTELIS
DE VIRTVTIBVS
LIBELLVS,

Alexandro Chamillardo interprete.

Quæ sint laudabilia, quæve vituperabilia: & cuius animæ partis, singulæ sint virtutes.

AVDABILIA quidē sunt, honesta: vituperabilia verò, turpia. Et quidem in honestis principem locum obtinent virtutes, in turpibus autem vitia. Laudabilia porrò sunt, & causæ virtutum, & quę virtutes consequuntur, & quę exoriuntur ab ijs, & opera ipsarum: vituperabilia verò, contraria. Cùm autem anima secundùm Platonem in tres distribuatur partes: rationalis quidem, virtus est prudentia: animosæ autem, mansuetudo, & fortitudo: cupidę vero, temperantia & continentia: totius autem animæ, iustitia, liberalitas, & animi magnitudo. Vitium verò est, rationalis quidem, imprudentia: animosæ verò, iracundia, & ignauia: cupidæ autem, intemperantia & incontinentia: totius verò animæ, iniustitia, illiberalitas, & animi prauitas.

Quid sit vnaquæque virtus.

Prudentia.

Est autem prudentia virtus animæ rationalis, ea præparans quę ad felicitatē spectant.

Mansuetudo.

Mansuetudo verò est virtus animosæ, qua qui præditi sunt, difficulter ira concitantur.

Fortitudo.

Fortitudo autem virtus est animosæ, per quā non facilè mortis metu percelluntur.

Temperantia.

Temperantia verò est virtus appetentis, per quam à malarum voluptatum appetentia redduntur alieni.

Continentia.

Continentia autem virtus est cupidę, qua cupiditatem, quæ in malas fert voluptates, ratione inhibet.

Iustitia.

Iustitia verò est virtus animę, eius distributiua, quod quisque meruit.

Liberalitas.

Liberalitas autem est virtus animæ, honestorum sumptuum ministra.

Magnanimitas.

Magnanimitas autem est virtus animæ, per quam ferre possunt vtranque fortunam, honorem, & ignominiam.

Quid sit vnumquodque vitium.

Imprudentia.

Imprudentia verò est uitium rationalis, malè viuendi causa.

Iracun-

Iracundia.

Iracundia autem vitium est animosæ, per quod fiunt ad iram præcipites.

Ignauia.

Ignauia autem vitium est animosæ, per quod periculis, & maximè mortis consternantur.

Intemperantia.

Intemperantia autem vitium est appetentis, per quod amplectuntur malas voluptates.

De incontinentia quidem nihil: sic autem tu potes definire.

Incontinentia.

Incontinentia verò vitium est cupidæ, per quod stoliditate huc illucque cupiditatem circumagunt, impellentem ad malarum voluptatum delectationes.

Iniustitia.

Iniustitia verò est vitium animę, per quod circunscriptores fiunt præter dignitatem.

Auaritia.

Auaritia autem est vitium animæ, per quod appetunt vndequaque lucrum.

Pusillanimitas.

Pusillanimitas autem vitium est animę, per quod neutram possunt fortunam ferre, nec honorem, nec ignominiam.

Quę sint vniuscuiusq; virtutis propria.

Prudentia.

PRudentiæ autem est, consiliũ agitare, discernere bona & mala, & omnia quę sunt in vita sequẽda & fugiẽda, honestè vti omnibus bonis, cum alijs rectè versari, prospicere occasiones,

ſiones, ſolerter verbis & rebus uti, experiētiam habere vtiliū omnium. Memoria autem, peritia & ſolertia, vel manat à prudentia, vel prudentię ſunt aſſeclę: aut partim prudentiæ adminicula; ut experientia & memoria: partim tanquā prudentiæ partes, ut conſilium & ſolertia.

Manſuetudinis.

Manſuetudinis autem eſt, poſſe ferre moderatè obiecta crimina, & contemptus, nec celeriter rapi in ultiones, nec eſſe de facili mobilem ad iras, eſſe autem moribus comem & mitem, & ingenio eſſe quieto & ſtabili.

Fortitudinis.

Fortitudinis verò eſt, inconcuſſum à mortis metibus, & conſtantem in malis, & intrepidum ad pericula eſſe, & malle honeſtè mori quàm turpiter ſeruari, & victoriæ cauſam præſtare. Præterea autem fortitudinis eſt, & laborare, & in animo inſtituere, & poſſe. Accedit autem fortitudini & audacia, & animi præſtantia, & fiducia, & confidentia: adhæc, induſtria & tolerantia.

Temperantiæ.

Temperantiæ autem eſt, nihil mirari corporis voluptates, & cuiuſuis fœdæ voluptatis & delectationis minimè appetentem, & timere etiam iuſtam licentiam, & intētum eſſe in vitæ rationem, ſimiliter in paruis & magnis. Aſſectatur autem temperantiam, ordo, moderatio, pudor, reuerentia.

Continentiæ.

Continentię autem eſt, poſſe cohibere ratione cupiditatem, ferentem ad malas delectationes & uoluptates, & pati, & tolerare pro natura indigentia & ægritudinis.

Iuſtitiæ.

Iustitia.

Iustitiæ autem est, distributiuũ esse eius quod est secũdùm cuiusq; dignitatem, & tueri patrias consuetudines & instituta, & seruare scriptas leges, & ueridicum esse in controuersiis, & stare conuentionibus. Est autem prima iustitiarum, aduersus Deos: proxima, in dęmonas: deinde, in patriam & parentes: deinde, erga defunctos: in quibus est pietas, vel pars iustitiæ, uel eius comes. Sectatur autem iustitiam, & sanctitas, & veritas, & fides, & uitiorum odium.

Liberalitatis.

Liberalitatis autẽ est, erogare pecunias in laudabilia, & largitio ad honestos sumptus faciendos, & prę sto esse ad auxiliũ in aduersa fortuna, & non accipere unde non oportet. Est autem liberalis, & circa indumẽta nitidus, & circa habitationẽ: est & instructor permagnarũ rerum, & elegantiũ, & oblectationẽ habentium, nulla cõmodi ducta ratione: est & altor animaliũ, mirũ quid aut suaue habẽtium. Comitatur autẽ liberalitatem, morum facilitas, & comitas, & humanitas: & esse misericordem, & erga amicos beneuolum, & hospitalem, & honesti studiosum.

Magnanimitatis.

Magnanimitatis autẽ est, pulchrè ferre & felicitatem & infelicitatẽ & honorem, & ignominiam, & non admirari neq; delicias, neq; clientelas, neq; potestates, neq; uictorias gymnicas: habere autem quandam animi altitudinem & magnitudinem. Est autem magnanimus, neque vitam magnifaciens, neque uitæ amans, simplex porrò moribus, & generosus, iniuria potens lacessiri, & non vindex. Sequitur autem magnanimitatem, simplicitas, & ueritas.

Quæ ſint vniuſcuiuſque vitij propria.

Imprudentia.

IMprudentiæ autē eſt, iudicare peruersè de rebus, deliberare perperam, vti nequire præſentibus bonis, in falſam adduci opinionē de ijs, quę ad uitam ſunt bona, & honeſta. Sectatur autem imprudentiam inſcitia, incontinentia, ruſticitas, obliuio.

Iracundia.

Iracundiæ autem ſunt ſpecies tres, excandeſcentia, ſæuitia & vecordia Eſt aūt iracundi nō poſſe ferre fędas contēptiones, neq; imminutiones: eſſe autē plagoſum, & vindictę cupidū, & de facili ad irā facto verbóve quouis moueri. Aſſectatur autē iracūdiam moroſitas, & inconſtātia, & ſordida illiberalitas, & de paruis angi, & ab ijſdem de repente affici, & per breue tempus.

Ignauia.

Ignauiæ autem eſt quouis metu facile percelli, & mortis maximè, & noxarū corporis, & arbitrari præſtabilius eſt quomodocunq; ſeruari, quàm pulchrè mortē obire. Comitatur aūt ignauiā mollities, effœminatio, torpor, vitę ſtudium. Subeſt etiam quædam timiditas, & contentionis detractatio.

Intemperantia.

Intemperantiæ autem eſt, ſequi delectationes

voluptatum noxiarum & turpium, & arbitrari maximè felices eos esse, qui in huiusmodi voluptatibus versantur, & facetum est, & dicacem. & vrbanum, & uersutum, tàm in uerbis quàm rebus. Sectatur autem intemperantiam, ordinis perturbatio, impudentia, confusio, incuria, negligentia, dissolutio.

Incontinentia.

Incontinentiæ autem est prohibente ratione, delectationes voluptatum sectari, & ducere præstabilius esse, non frui autē nihilominus, & opinari quidem oportere facere, & pulchra & conferentia, abhorrere tamen ab ipsis propter voluptates. Est autem comes incontinentiæ, mollities, & pœnitētia, & plura eiusmodi, quę intemperantiam comitantur.

Iniustitia.

Iniustitiæ autem sunt species tres, impietas, auaritia, immanior improbitas. Impietas quidē est aduersus Deos, & dæmones, & circa defunctos, & circa parentes, & circa patriam. Auaritia autem circa commercia, pręter dignitatem eligens præcipuum. Immanior autem improbitas est, per quam uoluptates sibi cōparant, ludibrio alios habentes: unde Euenes de ea dicit.

Qua lucrum captans: nil tamen ipsa nocet.

Est autem iniustitiæ, patriæ violare & instituta & iura, nec parere legibus, nec magistratibus, mentiri, peierare, transgredi conuentiones, & fidem fallere. Comitem autem iniustitiæ se addit calumnia, iactantia, humanitatis assimulatio, malignitas, calliditas.

Auari-

Auaritia.

Auaritię autem, ſpecies ſunt tres, turpis quęſtus, tenacitas, illiberalitas. Turpis quęſtus quidem, per quem diteſcere quęrunt vndecunque, & lucrum quàm pudorem pluris faciunt. Tenacitas autem, per quam ſumptui parcunt, & impenſæ in re honeſta. Illiberalitas autem eſt, per quam expendũt quidem, minutatim autem malè, & plus iacturę facientes, nullo ſcilicet habito tẽporis delectu. Eſt autem auaritiæ, plurimi facere pecunias, nec id probrũ putare quod quæſtuoſum ſit: vita mercenaria, & ſeruilis, & ſordida, à munificẽtia & illiberalitate aliena. Conſequuntur autem illiberalitatem, ſordes, ægrimonia, puſillanimitas, humilitas, immodeſtia, ignobilitas, hominum odium.

Puſillanimitas.

Puſillanimitatis autem eſt, neque honorem, neque ignominiam, neque felicitatem, neq; infortunia poſſe ferre, ſed honoratum quidem tumeſcere, & leui ſucceſſu proſpero auctum efferri & ſubſultare, ignominiã autem ne minimam quidem ferre poſſe. Aberratiõ porrò eſt, infortunium non dijudicare magnum: conqueri uerò de omnibus, & ægro animo ferre. præterea autem talis eſt puſillanimus, vt omnes neglectus contumeliam vocet & ignominiam, etiam per imprudentiam, uel obliuionem admiſſos. Comitantur autem puſillanimitatem ſordes, quærimonia, diffidentia, humilitas.

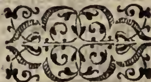
Quid virtutis ſit in vniuerſum.

IN vniuerſum autem virtutis quidem eſt, facere ſtudioſum & probum affectum in animo,

quietis & constitutis motibus vtentem, omnibus ex partibus consonātem: quapropter uidetur instituti atq; rationis boni animi esse honestus affectus. Est porrò uirtutis, & beneficijs dignos afficere. & diligere bonos, & neque ad sumendas pœnas, neque ad vindictam ardenti esse animo, sed clementi placido, & misericordi. Assecla est autem uirtutis, benignitas, æquitas, animi candor, spes bona, & quæ eiusdem sunt generis, ueluti familiarium studiosum & amicorum esse, sociabilem, hospitalem, humanum, elegantem se exhibere, quæ utique omnia laudabilium sunt: vitij antem, contraria.

*

Libelli de Virtutibus finis.

LEO.

LEONARDI ARETINI in libros Politicorum Proœmium.

Inter moralis disciplinæ præcepta, quibus humana vita instituitur & docetur, eminentissimum quodãmodo locũ obtinẽt quæ de ciuitatibus, earumq́ gubernatione conseruationeq́ traduntur. Quippe disciplina huiusmodi omnis felicitatẽ hominibus conficere studet. Felicitatẽ verò si vni acquirere præclarum est, quanto magnificentius erit vniuersæ ciuitati beatitudinẽ adipisci? Bonũ enim, quanto latius patet, tanto diuinius est existimandum. Cumq́ homo imbecille sit animal, & quam per seipsum non habet sufficientiam perfectionemq́ ex ciuili societate reportet, nulla profectò conuenientior disciplina homini esse potest, quàm quid sit ciuitas, & quid respublica intelligere: & per quæ conseruetur intereatq́ ciuilis societas non ignorare. Mihi quidẽ, qui hæc ignorat, seipsũ pariter ignorare videtur, ac sapientissimi Dei præceptum dispicere. Itaque & Plato decem illis præclaris libris, qui sunt ab eo de Republica scripti, in hac parte ostendenda docendaq́ plurimũ nixus est. Et Marcus Cicero noster sex inclytis libris, quos de Republica scripsit, hanc ipsam materiã est prosecutus. Et Aristoteles in hoc volumine, quod nunc in Latinum conuertimus, hæc ipsa cõplexus est, tanto quidẽ nitore & copia & ornatu, vt verè mereatur flumẽ aureũ vocitari. Materia igitur huius operis talis est. Conuertendi autem interpretandiq́ mihi causa fuit eadem illa, quæ iam decem & octo annis ad conuersionem Ethicorum induxit. Nam cùm viderem hos Aristotelis libros, qui apud Græcos elegantissimo stylo perscripti sunt, vitio mali interpretis ad ridiculam quandam ineptitudinẽ esse redactos, ac præterea in rebus ipsis errata permulta ac maximi ponderis, laborẽ suscepi noua tra-

ductionis, quo nostris hominibus in hac parte prodessem. Quid enim opera ea vtilius? quid laude dignius efficere possim, quàm ciuibus meis primū, deinde cæteris qui Latina vtuntur lingua, ignaris Græcarum literarū, facultatē præbere, vt nō per ænigmata ac deliramenta interpretationū ineptarum ac falsarū, sed de facie ad faciem possint Aristotelem intueri, & vt ille in Græco scripsit, sic in Latino perlegere. Excitauit quoque me vtilitas maxima, quam ex interpretatione Ethicor ū prouenisse cōspexerā. Homines enim ingenuè eruditi, quos primò veteris interpretationis ineptitudo ac barbaries à legendo repellebat, ita postmodū eos libros cōplexi sunt, vt in maximā lucem illarū rerum cognitio sit perducta. Quod idē fore spero in his, de quibus nūc agimus, Politicorū libris. Atque eo magis, quo hæc materia ciuilis, & verba ad exprimēdū alia, quàm in suis d sputationibus scholastici vtātur, & maiorē quēdā efflagitat dicēdi ornatū. quæ duo interpres nedū ille consequi, sed ne suspicari quidem potuit. Aristoteles certè tanta facūdia, tanta varietate & copia, tanta historiarum exemplorumq́ æmulatione hos libros refersit, vt oratorio penè stylo scripti videātur. Sic enim argumētationes totas interdū explicat, vt cuncta dicendi ornamenta in eas studiosè conuecta liceat intueri: nec est in his libris quæstio vlla paulò vberior, quæ tractata ab illo sit absque retherico pigmento aut colore, quorum etsi non expressionem, attamen adumbrationem quandā diligens lector in hac traductione nostra deprehēdet. Fuit enim Aristoteles studiosissimus eloquētiæ: quod artes Rhetoricæ eius, pluribus voluminibus explicatæ, declarant. Quæ sit igitur horū librorū materia, & quæ de causa laborem hunc susceperimus, & quales libri ipsi in Græco sint, hæc præfatos esse sufficiat. Hortamur autē oēs vehementer ad huius operis diligentissimā lectionē, vtpote doctrinā vberrimā, ac rerū prope innumerabiliū cognitionē, & quidem necessariā ad vitam suscepturos.

ARISTO-

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS, Politicorum

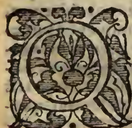
LIBER PRIMVS.

Leonardo Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, domo, pago, re familiari, seruis, dominationibus ac seruitutibus, possessione, acquisitionibus necessaria ac numularia, & personarum in re domestica existentium virtutibus.

De ciuitate, eius gubernatore, partibus, domo, pago. *Cap. I.*

Voniam uidemus omnem ciuitatem esse societatē quandam, & omnem societatem boni alicuius gratia constitutam (nam eius gratia quod bonum uidetur, omnia omnes agunt) patet quòd bonū aliquod oēs con iectant: maximè uerò principalissimū omnium quæ est principalissima, & cæteras omnes cōplectitur. est aūt hæc illa, quæ ciuitas appellat̄, & ciuilis societas. Quicunq; verò putāt gubernatoris ciuitatis, & Regis, patrisque familiàs, & do-

mini eandem esse rationem, non bene dicunt. Multitudine enim & paucitate, sed non specie illorum singulos putant differre, ueluti si paucorum quidem, dominum: si uerò plurium, patrem familias: sin etiam plurium, gubernatorem ciuitatis vel Regem: quasi nihil differat magna domus & parua ciuitas, gubernatorque ciuitatis & Rex. quãdo quidem ipse præsidet, Rex: quando uerò secundùm rationem talis scientiæ in parte presidet, & in parte subest, gubernator ciuitatis. Sed hæc uera non sunt, quod manifestum erit secundùm hanc doctrinam cõsiderantibus. Vt enim alijs compositum vsq; ad incomposita diuidere necessarium est (hæ nanque sunt minimæ totius particulę) ita ciuitatem, ex quibus componitur considerãtes, & quomodo illa differant inter se, & si quid artificij recipiũt singula ipsorum, magis intuebimur. Si quis igitur ab initio rerum originem inspiciat, ut in alijs, sic & in istis optimè discernet. Primũ igitur necesse est combinare illos, qui non possunt esse nisi simul, ceu marem & fœminam generationis causa. Et hoc non ex electione, sed uelut in cęteris animalibus & plantis natura est desiderium, quale ipsum est, tale alterum relinquendi. Imperans uerò natura & parens propter conseruationem. nam quod potest mente prospicere, natura imperat ac dominatur: quod autem potest corpore hoc facere, paret natura & seruit. quapropter domino & seruo id confert. Natura igitur distincta sunt fœmina, & seruus: Nihil enim natura facit tale, quale statuarij delphicum gladium ob inopiam, sed unum ad vnum: sic enim optimè instrumenta proficient, si eorum singula non multis, sed uni deseruiant. Verùm apud

Barbaros fœmina & seruus eodem gradu habentur. causa verò huius est, quoniam quod natura dominetur nō habent, sed fit eorum societas ex seruo & serua. Quamobrē aiunt poëtæ, Græcos Barbaris dominari oportere: ꝙ idem sit natura, Barbarus & seruus. Ex his duabus igitur societatibus domus prima. Rectéq; Hesiodus inquit:

Domum in primis, mulieremq; & bouem aratorem:

bos enim pro seruo pauperibus est. Quotidiana igitur societas secundum naturā constituta domus est: quos Charondas quidē homósypios, Epimenides verò Cretensis † homocapnos appellat. Sed quæ ex pluribus domibus constituitur societas prima, vtilitatis gratia non quotidianæ. pagus est. Maximè verò secundum naturam videtur pagus, propagatio quædam esse domus eorum, quos dicimus coalitos, & natos esse natorum. Quapropter primò sub regibus ciuitates erant: nunc verò etiam gentes. nam ex his qui suberant regno, processerunt. Omnis autem domus regitur à seniore: quare & coloniæ inde propagatæ propter consanguinitatem. Et hoc est, quod inquit Homerus:

† *a. l. homocapos.*

Iura dant singuli natis & vxoribus.

sparsim nanq; etiam sic antiquitus habitabant: Et Deos ob hoc ipsum putant cuncti regē habere: qm̄ & ipsi partim nunc, partim antiquitus sub regibus degebāt. Quemadmodū verò formas humanas Dijs attribuunt hoïes, sic etiam vitas.

Quid ciuitas, quòd homo ciuile sit animal, quòd partibus ciuitas prior sit, Cap. II.

QVæ autem ex pluribus pagis conficitur societas, ciuitas est. quæ quidem (vt ita dixe-

rim totius sufficientiæ finem habet, constituta quidem gratia viuendi, existens autem bene viuendi gratia. Quapropter omnis ciuitas natura est: si quidem & primæ societates. nam hæc illarum finis: natura verò finis est. Quale.n.vnumquodque est generationis perfectæ, hanc vniuscuiusque naturam esse dicimus: ceu hominis equi, domus. Insuper cuius gratia & finis, optimum: sufficientia verò finis, & optimū. Ex his igitur patet ciuitatē esse ex his, qui natura sunt, & quòd homo natura ciuile est animal. Et qui absque ciuitate est per naturam, non per fortunam, aut nequam est, aut potior quàm homo: vt ab Homerò per contumeliam increpatur:

Sine tribu, sine iure, sine domo,

nam simul talis est & belli cupidus, veluti qui nullo retinetur iugo, vt neque volatilia. Ex quo pàtet sociale animal esse hominē, magis quàm omneis apes, & quàm omne gregarium animal. nihil enim (vt diximus) frustra natura facit. Sermonem verò homo habet solus omniū animalium. Nam vox quidem molesti atq; iocundi significatio est. quapropter alijs quoq; existit animalibus. hucusq; enim natura processit in his, vt sensum habeant iocundi & molesti, & hoc inter se significare possint. At sermo ad hoc datus est nobis, vt ostendamus vtilitatem & damnum, atq; ita iustum & iniustum. hoc enim præter cętera animalia hominibus proprium est, vt boni & mali, ac iusti & iniusti, & aliorum huiusmodi sensum habeant soli. horumq; societas facit domum, & ciuitatem. Et certè ſm naturam prius est ciuitas quàm domus, & quàm singuli nostrū. Nam totum prius esse quàm partem, necessariū est. perempto enim toto, nō erit pes nec manus,

nisi

nisi æquiuocè, veluti si quis dicat lapideam. nam corrupta quidem erit talis, cunctæ autem opere definitæ sunt & potentia. itaq; cùm amplius nō sint tales, non est dicendum illas esse easdem, sed æquiuocas. Esse igitur ciuitatem natura, & prius quàm singuli, manifestum est. Si enim non est sufficiens vnusquisque separatus, perinde se habet ac reliquæ partes ad totum. Qui autem in communi societate nequit esse, quique nullius indiget propter sufficientiam, nulla pars est ciuitatis: quare aut bestia aut Deus. natura igitur omnibus ad huiusmodi societatem est appetitus. Qui autē primus instituit, maximorum bonorum causa fuit. vt enim perfectione suscepta, optimum cunctorum animalium est homo, ita si alienus fiat à lege & à iudicijs, pessimū est omnium animalium. Sæuissima est enim iniustitia tenens arma. Homo verò arma tenet per innatam prudentiam atq; virtutem, quibus plurimū valet in contrarium vti. Itaque impijssimum & immanissimum est sine virtute, & ad libidinem cibationemq; deterrimum. iustitia verò ciuile quiddam est. nam ius ordinatio est ciuilis societatis: iudicatio autem iusti iudicium.

De re familiari, domino, seruo, re possessa, imperandi ac parendi necessitate, ac vtilitate. Cap. III.

QVoniam verò declaratū est quibus ex partibus sit constituta ciuitas, necessariū videtur primū de re domestica dicere. Omnis enim ciuitas ex domibus cōstat, rei domesticæ rursus partes sunt, ex quibus domus est constituta: domus aūt perficitur ex seruis & liberis. Cùm verò prima quæq; sint in minutissimis perquirenda:

quirenda: primæ verò ac minutissimæ partes domus existãt dominus & seruus, maritus & vxor, pater & filij: de his vtiq; tribus considerandum fuerit, quid vnumquodque, & quale esse oportet: hoc est de dominica, de coniugali (nam & ipsa proprio nomine non nominatur) & de paterna disciplina. Sint autem hæ tres quas diximus. Est insuper quædam pars, quæ videtur quibusdam esse * disciplina rei familiaris: quibusdam verò maxima eius pars. Loquor autem de illa parte, quæ versatur circa acquirendum: quæ & ipsa quemadmodum se habeat, considerandum erit. At primùm de seruo & domino dicamus: vt quæ necessaria sunt intueamur: & si quid de his melius comprehendere possimus, quàm ea quæ nunc existimantur. Quibusdam porrò videtur scientia quædam esse dominatio, eademque esse disciplina domestica, & dominatio, gubernatioque ciuilis & regia: vt in principio diximus. Alijs autem, præter naturam videtur esse dominatio, quoniam natura nihil differat, sed lege duntaxat inductũ sit, vt alij liberi sint, alij serui, quapropter neq; iustum, violentum enim. Cùm igitur possessio sit pars domus, certè & illa per quam acquirimus, pars erit domesticæ disciplinæ. nam sine necessarijs impossibile est & viuere, & bene viuere. Vt verò in artibus definitis necessarium est subesse propria instrumenta, si opus modo confici debeat: sic etiam in re familiari. Instrumentorũ verò quædam inanima sunt, quædam animata, veluti gubernatori, nauis quidem inanimis est, qui verò proram regit, animatus. nam minister in artibus locum instrumẽti obtinet. Sic & res possessa instrumentum est ad vitam: possessio autem multitu-

*οἰκονομία, sic ferè per librum totum.

multitudo instrumentorum:& seruus possessum quidam animatum, & tanquam instrumentum ante instrumenta omnis minister. Si possent enim instrumenta ad iussum vel nutum domini opus suum conficere, quemadmodũ Dædali, aut Vulcani tripodes (quos inquit Poëta sponte sua diuinum prodijsse in certamen) sic & pectines texerent,& plectra cithara pulsarent, nec architecti sanè ministris, neque domini indigerent seruis. Quæ igitur instrumenta dicuntur, factiua sunt: quod verò possidemus, actiuum est. à pectine quidẽ enim aliquid fit præter illius vsum: à veste verò atque lectica vsus solùm. Præterea cum specie differant facere & agere, & indigeat vtrunque instrumentis, necessarium est & illa eandem habere differẽtiam. Vita certè actio est, & non factio, quapropter seruus minister est ad actionem. Id autem quod possidetur, dicitur quemadmodũ & pars ad totum. pars enim non solùm alterius est pars, sed etiam omnino alterius, similiter & quod possidetur. Quapropter dominus serui est dominus solũ, sed illius non est, seruus autem non solùm domini seruus, sed oĩno illius. Quæ igitur sit natura serui, & quæ potestas, ex his patet. quicunque enim suijpsius non est secundùm naturam, sed alterius, homo autẽ est, hic natura est seruus, * alterius autem homo est, qui possidetur, homo existens, res possessa verò instrumentum ad acquirendum actiuum & separabile. Vtrum verò sit aliquis natura talis vel non, & vtrũ melius ac iustius sit alicui seruire vel nõ, sed omnis seruitus sit præter naturam, considerandũ postea erit Nec sanè difficile est ratione perspicere, & ex his quæ fiunt cognoscere. Imperare enim & parere nõ solùm necessa-

* ἀλλοῦ δὲ ἄνθρωπός ἐστι ὅς ἄν κτῆμα ᾖ ἄνθρωπος ὤν.

necessariorum sunt, verumetiam vtilium, ac statim ex generatione quædam distincta sunt, alia quidem ad imperãdum, alia verò ad parendum, & species multæ & imperantium & parentium sunt. & semper melius imperium meliorum parentiũ est, ceu hominis, quàm bestiæ. Nam quod à melioribus perficitur, melius est opus. Vbi verò aliud imperat, aliud paret, est aliquod horum opus: nam quæcunque ex pluribus constant, & vnum quid commune fiunt, siue ex continuis, siue ex discretis, in omnibus apparet & quod imperat, & quod paret, & hoc ex tota natura inest animalis. nam & in his quæ expertia sunt vitæ, est quoddam imperium instar harmoniæ, sed hæc forsan aliena sunt ab ista consideratione. Animal verò constat primũ ex anima & corpore: quorum alterum imperat secundùm naturam, alterum paret. Oportet autem considerare naturam non in corruptis, sed in his quę magis se habent secũdum naturam. quocirca eum hominem, qui & animo & corpore optimè dispositus sit, inspiciendum, in quo certè id manifestum est. nam prauorum quidem aut prauè dispositorum sæpe inuenietur corpus imperare animo, ex eo quia peruersæ ac præter naturam se habent. Est igitur (vt dicimus) primũ in animali perspicere imperium dominicum & ciuile. Nam animus quidem in corpus, dominicum habet imperium: mens verò in appetitum, ciuile & regium: in quibus clarum est secundùm naturam & utilitatem imperari ab animo corpori, & ab ea parte quæ habet rationem, ei parti quæ subiacet perturbationi, æqualitatem uerò ac uicissitudinem omnibus nocere. Rursus in homine & alijs animalibus eodem modo, mansueta quidem

quidem meliora sunt quàm fera. his autem uniuersis melius est, ut homini pareant: nam salutem ita recipiunt. Præterea autem masculus & fœmina, alter melior secundum naturam, altera deterior: & hic imperans, illa uerò parens, eodemque modo necesse est in cunctis hominibus esse. Quicunq; igitur distant tantū, quantum animus à corpore: & homo à bestia, per hunc modum se habent. Quorumcunq; est opus in corporis usu, & hoc est in eis potissimum, hi sunt natura serui, quibus melius est ut imperetur, hoc imperio quemadmodum in præmissis. Est enim natura seruus, qui potest alterius esse; quapropter & alterius est, & qui tantum particeps est rationis, vt sentiat quidem, at non habeat. Nam certa quidē animalia rationem quidem non sentiunt, sed passionibus inseruiunt. Vsus etiam uariat parumper. necessariorū enim corpori auxilium fit ab utrisque, à seruis uidelicet, ac mansuetis animalibus. Vult autem natura, & differentia facit corpora liberorum & seruorum, alia quidem robusta ad necessarios vsus, alia verò recta & inutilia ad tales operationes: verùm vtilia ad ciuilem vitam, hæc autem diuisa est in belli opportunitates & pacis. Accidit verò sæpe & contrà, hos quidem corpora habere liberorum, illos verò animos. Nam id quidem patet, quòd si tantum præcellant corpore solùm, quantum Deorum imagines, reliqui omnes digni apparent illis seruire. Id si verū est in corporibus, multo iustius in animo idem putare, sed non vt corporis, ita & animi pulchritudinem discernere facile. Quòd igitur sint secundùm naturam, alij liberi, alij serui, patet: quibus & seruire prodest ac iustum est.

De du-

De duplici seruo, potentia gubernandi, dominationis, ac gubernationis differentia.
Cap. IIII.

QVòd autem & cōtradicentes quodammodo rectè dicunt, nō difficilè fuerit intueri. Dupliciter enim dicitur seruire & seruus. Est enim aliquis ſm leges seruus, & seruiens: nam lex consensio quædam est, per quam bello capta illorum fieri dicuntur qui ceperunt. Hoc autem ius multi eorum qui circa leges versantur, accusant, tanquā oratorem qui iniqua decreuerit: quasi sit graue, si eius qui vim afferre potest, & potentia prçcellit, seruus fiat & subditus is qui vim patitur, & quibusdam hoc modo videtur, quibusdam illo, etiam sapientum. Causa verò ambiguitatis & variationis sermonum huiusmodi est: quia quodammodo virtus freta potentia, vim potest maximè afferre, & semper id quod superat, est in excellentia alicuius boni ex quo fit, vt vis non absque virtute esse videatur., sed circa iustum solum esse ambiguitatem; propter hoc sanè, quod alijs quidem beneuolentia videtur esse iustum, alijs hoc ipsum videtur iustum, potentiorem dominari, quoniam discordantibus inuicem huiusmodi sermonibus, cum alteri nec validum quicquam, neque persuasiuum continent, quòd non oporteat meliorem secūndum virtutem præesse ac dominari. Omnino vsurpantes quidam, vt arbitrantur, aliquod iustum (nam lex iustum quid est) seruitutem quæ ex bello prouenit, iustam posuere, & simul non iustam esse aiunt. nam fieri potest, vt belli principium nequaquam sit iustum. Et indignum seruire, nemo diceret esse seruū; alioquin contin-

continget eos qui nobilissimi videntur, seruos esse: atque ex seruis, si cōtingat eos capi atque uenundari. itaq; istos nō uolunt seruos dicere, sed Barbaros. Atqui cum ista dicunt, nihil quærunt aliud quàm natura seruos, ut ab initio diximus. necesse est enim dicere aliquos esse, & hos quidem vbique seruos esse, alios uerò nusquam. Eodēq; modo de nobilitate. ipsos enim non solum apud seipsos nobiles, sed vbique existimant, Barbaros verò domi solùm nobiles, quasi existat alia simpliciter nobilitas, alia non simpliciter: vt Theodecti Helena inquit: *Ex Diis ab utraque stirpe prognatam quisquam appellabit seruam?* Sed cùm hoc aiunt, nullo alio quàm uirtute & uitio definiunt seruum & liberum, nobilesq; & ignobiles. putant enim, vt ex hominibus hominem, & ex bestijs bestiam, sic ex bonis bonum generari. sed natura quidē hoc vult, attamen plerunque non potest. Quòd igitur hæc dubitatio habet rationem quandam, & quòd sunt alii natura serui, alij liberi manifestū est. Et quòd in quibusdam determinatū est esse tale aliquid, quibus quod ob idipsum prodest & iustum est, alium seruire, alium esse liberum: & conuenit alium imperare, alium parēre eo imperio qđ innatū est: quare & dominari. Quod autem malè utrisque inutiliter fit. Nam idem prodest toti & parti, & animæ & corpori, & seruus pars quædam est domini, quasi animata quædam corporis, sed separata pars, quapropter aliquid est quod simul prosit, & amicitia est seruo & domino inuicē, secundū naturā ita dispositis: illis uerò, qui secundùm legem & per violentiam, cōtrarium. Patet autem ex his, quòd nō idem est dominatio & gubernatio reipublicæ,

nec omnes inter se principatus, vt quidā aiunt. nam aliud liberorum secundùm naturam, aliud seruorum est. Et in re familiari imperium est vnius. nam ab vno regitur omnis domus: in republica autem liberorum & æqualium est gubernatio. Dominus ergo non dicitur secundùm scientiā, sed quia est talis, eodemq; modo & seruus & liber. Scientia verò est & dominica, & seruilis. Seruilis quidem, qualem Syracusis ille docebat. nam ibi quidam mercede pueros docebat * seruitutē. Fuerit sanè etiam compluriū talium disciplina, ceu coquinaria, & alij huius generis famulatus. sunt enim opera alia honestiora alijs, alia verò necessaria magis, & vt est in prouerbio, seruus præ seruo, dominuus præ domino. hæ igitur omnes sciētiæ seruiles sunt. Domini autē scientia est, per quā vtitur seruis. nam dominus est, nō in possidendo seruos, sed in vtēdo seruis. Cōtinet autē hæc scientia nō magnū aliquid, neq; gloriosum. quæ enim seruum scire facere oportet, illū oportet scire iubere. Quapropter quibuscunque est facultas à laboribus cessandi, * vicarius quidem hunc honorem suscipit, ipsi autem reipublicæ administrandæ, aut studijs philosophiæ intendunt. Acquirendi verò disciplina, alia est ab vtraq; istarum, ceu bellica quędam iusta, aut venatica. De seruo igitur & domino in hunc modum determinatum sit.

* διακονήματα, *seruilia ministeria.*

* ἐπίτροπος.

De possessione, acquisitioneq́; secundùm naturam ac necessaria, animalium præcipueq́; hominum vitis varijs, ac veris diuitiis. Cap. V.

OMnino autem de vniuersa possessione & de acquisitione intuebimur secundùm anteceden-

tecedentem modum, quandoquidem & seruus possessionis erat pars. Primùm igitur dubitaret vtique aliquis, vtrum illa disciplina, quæ ad acquirendum spectat, idem sit quod facultas rei familiaris, vel pars aliqua eius, vel ministra. Et si ministra, vtrum quemadmodum pectinaria textoriæ: aut quemadmodum ætaria, statuariæ, nō enim eodem modo subministrant: sed altera quidem organa prębet, altera materiam. Dico autem materiam, ceu id quod subiacet, ex quo aliquod perficitur opus, ceu textori lana, statuario æs. Quòd quidem igitur non sit eadem rei familiaris disciplina illi, quæ pertinet ad acquirendum, manifestum est. Nam huius quidem * parare est, illius verò vti. quæ enim vtitur his quę sunt in domo, nisi rei familiaris disciplina? Sed vtrum sit eius pars, vel alia species, dubitationem habet. Nam si est diligentis patrisfamiliàs videre quomodo pecuniæ & possessiones assint: possessio autem & pecuniæ multas complectuntur partes: itaque primùm dubitatio est, agricultura vtrum pars aliqua sit illius acquirendi disciplinæ, an aliud quoddam genus: & omnino circa alimentum cura & acquisitio. Atqui species alimentandi multæ sunt: quapropter & vitæ plures sunt, animalium, & hominum. non enim fieri potest, vt viuatur sine alimento. Itaque diuersitates alimentorum diuersas fecerunt animalium vitas. Nam ferarum quidem aliæ gregales sunt, aliæ soliuagæ: vt hoc, vel illo modo, illis cōducit ad victum, quoniam aliæ viuis animalibus, aliæ fructibus, aliæ cunctis pascuntur: quare ad facultatem victus atque delectum, ipsarum vitas natura distinxit. Cùm verò non idem cuique

πορίσασθαι.

dulce sit secundùm naturam, sed aliis alia: & illarum quæ animalia, & illarum quæ fructus comedunt, uitæ inter se differunt. Hoc idem est in hominibus: differunt enim multæ eorum vitæ, nam pigerrimi qui sunt, pastoralem vitam sequuntur: quoniam à mansuetis animalibus sine labore educatio ipsis prouenit otiosis, cumque sit necesse mutare locum animalibus, & ipsi coguntur unà sequi, quasi agriculturam quandam uiuam colentes. Alij ueró ex præda viuunt, & præda quidem alia alij, ceu alij venantes, alij piscantes: ut qui paludes, & stagna, & flumina, & mare accolunt: alij ab auibus & feris, sed maxima pars hominum à terra uiuit, & à fructibus non syluestribus. Vitæ igitur ferè tot sunt quot secundùm propriam & innatam habent operationem, nec per commutationem & commercia sibi præparant alimentum: pastoralis, agricultura, prædatoria, piscatoria, uenatoria. Sunt & qui ista miscentes, iucunde uiuant, supplentes deficientem uitam qua deficiens est, ut sufficientia assit: ceu pastoralem simul quidem & prædatoriam, alij verò agriculturam & uenationem, eodem modo & circa alias, ut indigentia compellit, in hunc modum degunt. Talis igitur acquisitio ab ipsa uidetur natura hominibus data, ut statim post genituram, sic etiam ad perfectionem deductis. nam ab ipso generationis initio quædam animalium simul exprimunt tantum alimenti, vt sufficiat donec possit sibiipsi acquirere quod generatum est: ut quæcunque ex putredine, uel ex ouis gignuntur: quæ verò pariunt uiuentia, alimentum habent in seipsis, ad natorum educationem usque ad tempus quoddam, quàm lactis

naturam

naturam dicimus. Quare similiter est de perfe-ctis quoque existimandum, plantasq; anima-lium esse gratia, & cætera animalia hominum causa, mansueta quidem propter vtilitatem & cibum: fera verò (etsi non omnia, at plurima illorum) propter cibum, & alia adiumenta; vt & uestis ac cætera instrumenta ex illis fiant. Si igitur natura nihil neque imperfectum fa-cit, neque frustra, manifestum est illa omnium hominum gratia fecisse naturam. Quapropter & bellica secundùm naturam quodammodo acquisitiua erit. Nam & venatoria pars illius est, qua vti oportet contra bestias, & cõtra eos homines qui ad parendum nati sunt, nec vo-lunt parêre: quia natura id bellum iustum exi-stat. Vna igitur acquirendi species secundùm naturam, pars est rei familiaris: quam oportet subesse iam aut illam parare, quo ea subsint, quorum est comparatio rerum in vita necessa-riarum, & utilium ad societatem ciuitatis & domus. Et videntur veræ quidem diuitiæ ex his constare. Nam sufficientia huius * posses-sio-nis ad vitam bonorum non infinita est, vt So-lon Poëtico more dicebat: Diuitiarum nullus est finis constitutus hominibus. At certè consti-tutus est, vt in alijs artibus. nullum enim in-strumentum cuiusquam artis infinitum est, ne-que multitudine, neque magnitudine, diuitiæ autem sunt multitudo instrumentorum rei fa-miliaris & reipublicæ. Quòd igitur sit aliqua acquisitio secundùm naturam patri-bus familias & gubernatoribus reipublicæ, & propter quam causam, patet.

* κτήσεως, acquisitionis.

De numularia acquisitione, quòd sit præter naturam, & quòd differat à cura rei familiaris: vbi multa de numi vsu. Cap. VI.

Est aliud genus acquirendi, quod maximè vocant, & meritò uocari debet, pecuniariũ: in quo nullus finis esse uidetur diuitiarum & possessionis: quod esse vnum cũ illo specie, de quo suprà diximus, plerique crediderunt, propter vicinitatem. Sed neq; est idem, neque ab illo valde remotum. est enim alterum illorum secundùm naturam, alterum non secundùm naturam, sed magis secundùm experientiam & artem. de quo dicere sic exordiamur. Cuiusq; enim, quæ possidet, rei duplex est vsus, vterq; verò secundùm ipsam rem, sed non similiter: uerùm alter proprius, alter non proprius rei. ceu calcei quidem est calceatio, & venditio: vterq; enim vsus calcei est: nam qui calceum indigenti vendit pro pecunia vel cibo, vtitur calceo qua calceus est, sed non secundùm proprium vsum: non enim commutationis gratia factus est calceus. Eodẽ modo se habet in alijs rebus, quas possidemus. Est enim permutatio in omnibus, cœpta quidem ab initio ex eo quod est secundùm naturam, quòd alij plura quàm opus sit, alij pauciora habeãt homines. Ex quo manifestum est, pecuniariam non esse secundũ naturam eius, quæ pertinet* ad acquirendum. quoad enim ipsi sufficeret, necessarium erat permutationem fecisse. In prima igitur societate, id est in domo, manifestum est nihil opus esse illius, sed iam in maiori existente societate. Alij enim illorum communiter habebant omnia. alij

*καπηλική.

alij separatim multa rursus & alia, quorum secundum indigentiam necesse erat permutationem facere. quemadmodum adhuc faciũt Barbarorum nationes multæ, alia pro aliis dantes, recipientesq́; utilia enim pro utilibus tradũt, vltra uerò nihil: ceu uinũ pro tritico, & certis talibus. Huiusmodi ergo permutatio neq; præter naturam est, * neq; ad amplificationem patrimonii pertinet, cùm sit in supplementum indigentiæ secundũ naturam. Ex hac tamẽ illa processit secundũ rationem. Nam cùm à remotioribus quęreretur auxiliũ, importando illa quibus indigebant, & exportando illa quibus abundabant, necessariò numi introductus est vsus. non enim faciliter deferri possunt singula ad vitam necessaria. Quare ad permutationes faciendas tale aliquid composuerunt inter se dare & accipere, quod utilium quippiam existens, haberet vsum commutandi facilem ad uitam: ceu ferrum, & argentum, & si quid aliud tale, primò simpliciter definitum quantitate & pondere, postmodum verò etiam signo impressum, quo à mensura liberi essent. nam signum positum est ad quantitatem demonstrandam. Reperto igitur numo, ex necessaria permutatione, alia species acquirendi emersit numularia: primò forsan simpliciter, postea per experientiam artificiosior. unde quodammodo permutando, plurimum faciat lucrum. Quapropter uidetur numularia maximè circa quæstum pecuniarum versari, & illius esse opus posse discernere, unde proueniat multitudo pecuniarum. numorum enim & diuitiarum effectiua est. nam & diuitias plerunque ponunt esse multitudinem pecuniæ, ex eo uidelicet, quòd circa

* οὐ δὲ χρηματιστικῆς εἶδος.

Numi vsus.

illam intendunt pecuniaria & quęstuaria. Contrà verò interdum futile quiddam videntur numus & lex omnino, & nequicquam secundùm naturam, quoniam mutatis ijs qui vtuntur, nullius pretij aut vtilitatis est ad aliquod necessariorum. & locuples numis penuriam patietur necessarij alimenti. Atqui absurdum est, tales esse diuitias affirmare, quarum abundans quis fame perire possit, vt de Mida fabulis traditur, cui propter insatiabilitatem desiderij, quicquid apponebatur, fiebat aurum. Quamobrem quærunt diuitias alias, & aliam acquirēdi rationē. Et rectè quidem. est enim alia acquirēdi ratio, & diuitiæ secundùm naturam. & hęc quidē rei familiaris disciplina: illa verò pecuniaria, pecuniarum effectiua nō simpliciter, sed per ipsarum pecuniarum commutationem. & videtur circa nummum ista versari: nam numus primū est, & vltimum in commutatione. Et infinitę sunt huiusmodi diuitiæ, quæ ab hac ratione rei augendæ proficiscuntur. Vt enim medicina sanitatis in infinitum est, & vnaquæq; ars finis in infinitum: nā quam maximè uolunt illum efficere: eorum verò quæ sunt ad finem, non in infinitū: finis.n.extremū omnibus: sic & huius rationis augēdæ rei non est finis terminus.
κτῆσις Finis autem tales diuitię, & pecuniarum * possessio: sed rei familiaris, non augendę rei nō est finis. non enim hoc est rei familiaris opus. quapropter in hac videtur necessarium, ut sit finis omnium diuitiarum. Sed contra video fieri: omnes enim in infinitum augent, qui pecunijs studēt. Causa verò huius est illarum propinquitas: variatur enim vsus eiusdē rei, cùm sit vtriusq; acquisitionis. ipsius enim vsus acquisitio, sed non

non secundùm idem. ac huius quidem alius finis, illius verò amplificatio. Quare videtur quibusdam hoc esse rei familiaris opus, & perseuerant existimantes oportere aut conseruare, aut augere pecuniam in infinitum. Causa uerò est huius dispositionis studium viuendi, sed non benè uiuendi. cùm ergo cupiditas in infinitũ extendatur illa quoque quæ efficiunt infinita cupiunt. Sed qui benè uiuere student, ad fruitionẽ corporis diuitias quærunt. Vnde cùm hoc quoque in acquisitione consistere uideatur, omnis eorum cura circa acquirendum est: & altera augendi species hinc processit. cum enim fruitio modum excedat, illam adhibent quæ huiusmodi excessum adimplere possit. & si per hanc acquirendi speciem nequeant parare, per aliam causam efficere conantur: unaquaq; freti potentia non secundùm naturam. Fortitudinis enim non est pecuniam parare, sed fiduciam animi. neq; rei militaris, aut medicinæ: sed illius quidẽ victoriam, huius verò sanitatem. At illi cuncta ad pecuniam conuertunt, quasi hìc sit finis: ad finem verò cuncta oportet tendere. De illa igitur acquirendi specie, quæ necessaria non est, & quænam ea sit, & propter quam causam illa indigemus, diximus: & de illa q̃ necessaria est, quòd altera ab illa, & disciplina rei familiaris, secundùm naturam circa alimentum, nec infinita sicut illa, sed finem habens.

De acquisitione necessaria, numularia, & speciebus eius. Cap. VII.

EX hoc patet id, de quo ab initio dubitabatur vtrum gubernatoris domus & ciuitatis

ſit acquirere uel nõ, ſed oporteat prius eſſe acquiſitum. ſicut enim homines non facit reſpublica, ſed factos à natura ſuſcipiens utitur illis. ſic & alimentum oportet naturam præbere, aut à terra, aut à mari, aut alio quopiam. Sed quemadmodum hæc adminiſtranda ſint, ad gubernatorẽ pertinet domus. neq; enim textorię eſt lanas facere, ſed factis uti, & diſcernere qualis ſit bona & apta, & mala & inepta. Enimuero dubitaret utiq; aliquis, cur ea diligentia quæ ad acquirendum pertinet, pars rei familiaris ſit: medicina uerò non ſit eius pars. Atqui ſanam eſſe familiam oportet, quemadmodum & uictum habere, aut aliud quiddam neceſſariorum. Sed cùm ſit ut patrisfamiliàs & gubernatoris de ſalute prouidere, ſit etiam ut non, ſed medici: ita etiam de pecuniis eſt ut patrisfamiliàs, eſt etiã vt non, ſed ut lucro inſeruientis. Maximè verò (vt prius dictum eſt) natura oportet hæc exiſtere. naturæ enim opus eſt alimentum genito præbere. cuique enim ex quo generatur, ex eo alimentum relinquitur. itaq; ſecundùm naturam eſt parandi facultas omnibus ex fructibus & animalibus. Cùm verò & hæc ſit duplex, vt diximus, & altera pecuniaria, altera diſciplina rei familiaris. & hæc quidem neceſſaria & laudabilis, illa uerò tranſlata & meritò improbanda, quià non ſecundùm naturã, ſed ab hominibus acquirit: rationabiliſſimè habetur odio ipſa nummularia: quoniã à numo ipſo facit acquiſitionem, & non ad quod inductus eſt. Commutationis enim cauſa numus inductus fuit, fœnus autem ſeipſum maius facit. vnde & nomen venit: quoniam illa quę pariuntur, ſimilia ſunt gignentibus: in fœnore autem numus numum

parit

parit: quare maximè præter naturam est hic acquirendi modus. Quoniam verò quæ ad cognitionem pertinebant, determinauimus sufficienter; illa quæ ad usum pertinēt, discutienda sunt. cuncta enim hæc considerationem habent liberalem, experientiam verò necessariam. Sunt autem circa acquirendum partes vtiles rerum ipsarum quæ acquirendæ sunt, peritiam habere quæ optimæ sint, & vbi, & quomodo: ceu quales equi comparandi sint, quales boues, aut pecudes. eodem modo in alijs animalibus. oportet enim peritum esse, quę istorum potissima, & vbi, & qualia. nam alia alibi potiora gignuntur. Deinde agriculturæ, eiusque specierum, vt nudi soli, & consiti, & apium, & aliorum animalium natalium, tum uolatilium, ex quibus sit utilitas prouentura. maximè igitur propriæ acquisitionis istæ sunt partes, & primæ. Eius uerò quæ per translationem dicitur, potissima pars est mercatura. Et huius partes tres: nauigatio, deuectio, negociatio. differunt autē hæc inter se, cùm alia securiora sint, alia fructuosiora. Secunda pars est fœneratio. Tertia mercenaria. & huius alia vilium artiū: alia sine arte, solo corpore ministrante. Est & quarta acquirendi species, media inter hanc & primam (habet enim partem eius quæ est secundùm naturam, & partem eius quę per translationem dicitur) & est in his omnibus quæ à terra, & ab his quę terrę sunt, non à fructibus, sed ab vtilibus, ceu sylua cędua, & omni metallica. hæc rursus multas complectitur partes: nam multæ sunt ex terra metallorum species. De singulis horum in genere dictum est nunc: in specie verò de his dicere vtile quidē foret ad op ra

consi-

conficienda, sed graue nimis in his edocendis persistere. Sunt enim operationes illæ artificiosissimę in quibus minimum fortunæ est: illæ sordidissimæ, in quibus maximè inquinatur corpus: illæ seruilissimæ, in quibus corporis est vsus plurimum: illę uerò ignobilissimæ, in quibus minimum requiritur virtutis. Cùm verò sit à quibusdam de his scriptum, vt à Charete Pario, & Apollodoro Lemnio de cultu agrorum tam nudorum quàm consitorum, & similiter ab alijs, de alijs ea quidem, cui cura est, præcepta consideret. Etiam quædam à frugi patribus familiàs dicta colligere oportet. hęc enim cuncta vtilia sunt his qui augere patrimonium curant.

Thaletis sapientia. Quale est illud Thaletis Milesij. id enim consideratio quædam est ad acquirendum, sed illi quidem attributum propter sapientiam. est autem uniuersale quiddam. cui cùm obiiceretur philosophię studium propter inopiam, quasi inutile & infructuosum, prospexisse illum ferũt per Astrologiam, oliuarum ubertatem futurã. cumq; coegisset pauxillum pecuniarum, hyeme adhuc vigente emptionem olei fecisse in Mileto, & in Chio, pro paruo admodum pretio, utpote nemine plus offerente, arrhasque dedisse. Cùm itaq; postea tẽpus venisset, multis subito quærentibus, uendidisse oleum, quanti ipse voluit: ac magnam uim pecuniarum inde superlucratum, ostendisse amicis, perfacile esse philosophis ditari si uellent: sed hoc non esse illis curæ. Thales igitur in hunc modum dicitur sapientiam suam ostẽdisse. Est autem (vt diximus) vniuersalis hic quærendi modus, si quis possit sibi soli venditionem comparare. Quapropter ciuitates quædam hunc faciunt quæstum, cùm indi-

indigent pecunijs: uenditionem enim sibi solis reseruant. In Sicilia quidam cum apud eum pecunia reposita esset, ferri quicquid erat ex ferrarijs emit: postea uerò mercatoribus illuc accedentibus uendebat solus, non magnum excessum pretij faciens, sed tamen ita, ut pro quinquaginta talentis, centum conficeret. Hoc itaq; sentiens Dionysius, pecunias quidem illi non abstulit, sed amplius Syracusis morari uetuit: ut qui reditus reperijsset suis rebus inutiles. Iste uidit aliquid tale, quale Thales uiderat: uterque enim sibi soli uenditionem parauit. Hoc est utile uidere etiam in republica. nam ciuitates pecuniis indigent, & huiusmodi quæstibus, quemadmodum domus, sed & magis. quamobrem in Republica quidem huic soli parti intendunt.

De partibus rei domesticæ, ac differentia, uirtutibus mulieris, serui, pueri, imperantis, parentis, & artificum. Cap. VIII.

QVoniam uerò tres erant partes rei domesticæ, una dominica, de qua supra diximus, alia paterna, tertia cõiugalis: Nã & uxori præest & filijs, tanquam liberis quidem ambobus, sed non eodem imperij modo, sed uxori quidem ciuiliter, filijs autem regie: Masculus enim quàm fœmina natura principalior est, nisi alicubi contra naturam cõstiterit, & quod antiquius est & perfectum, iuniore & imperfecto: In ciuilibus igitur principatibus plerunq; cõmutatur is qui præest, & is qui subest. nã æquales esse uolunt secundùm naturam nec quicquam differre. attamẽ cùm hic quidẽ

præest,

præest, ille uerò subest, requirit differentiam, & figuris, & sermonibus & honoribus. vt Amasis inquit, de pedum lotore. enimuerò masculus ad fœminam semper ita se habet. Filiorum autem imperium est regiū. Quod enim genuit, quódque per amicitiam præest & per ętatē, id ipsum est idem quod species quædam regij imperij. Ideo benè Homerus de Ioue inquit:

Hominum pater, atq; Deorum.

sic appellans horum omnium regem. Natura enim excellere regem oportet, genere autem esse eundem: quod accidit seniori ad iuniorem & parenti ad natum. Manifestum ergo est, quod plus studij domesticæ disciplinæ est circa homines, quàm circa possessionem inanimatorum; & circa horum uirtutes, quàm circa virtutes possessionis, quas diuitias appellamus: & circà liberos magis, quàm circa seruos. Primùm igitur de seruis dubitauerit quispiam, utrum pręter ministeria, & corporalia opera; sit aliqua virtus serui excellentior: puta modestia, & fortitudo, & iustitia, & alij huiusmodi habitus; vel nòn sit vlla, præter corporalia ministeria. Ambiguitatem sanè id vtraque ex parte habet. nam siue sit aliqua, excellentiores erunt serui quàm liberi: siue non est aliqua, cùm sint homines rationis participes, absurdum uidebitur. Eadem est ferè quæstio de muliere & puero, vtrum & hæ cum sint uirtutes, & oporteat mulierē esse modestam, & fortem, & iustam: & an puer sit intemperans, & modestus, an non. Et uniuersaliter id quærendum est de imperante natura & parente, utrum eadem virtus, an alia. Si enim oportet utrosque participes esse virtutis, cur tandem alter imperare debet, alter parère

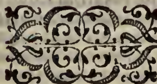
penitus?

penitus? Non enim secundùm magis & minus possunt differre. nam imperare & parêre specie differunt, & non secundùm magis & minus. Sin verò alium oportet, alium non, admirabile est. Nam si imperans nō erit temperatus & iustus, quomodo benè imperabit? Sin is cui imperatur, quomodo benè parebit? intemperatus enim & timidus, nihil faciet vt oportet. Cōstat igitur oportere vtrosque habere uirtutem. sed in ipsa virtute esse differentiam: quemadmodum in ijs quæ natura obediunt, id apertè in animo inspicitur. est enim in animo quod natura imperat, & quod paret: quorum diuersam censemus esse uirtutem, & vt rationem habentis, & irrationalis. patet igitur eodem modo se habere in aliis. Quare pleraque sunt natura imperantia & parentia. Alio enim modo liber præest seruo, & masculus fœminę, & vir puero: & omnibus insunt partes animę, sed differenter insunt. seruus enim omnino non habet deliberandi arbitrium. mulier verò habet quidem, sed inualidum: puer autem habet, sed imperfectum. Eodem igitur modo se habere necesse est & circa morales uirtutes. Putandum est autem omnes participes esse oportere, sed non eodem modo, sed quantum cuiq; opus est. Ex quo fit, vt is qui imperat, perfectam uirtutē se haberé debeat moralem (nam eius opus est simpliciter pręcipientis ac præsidentis: ratio autem præcipit atque præsidet) aliorum uerò unusquisque quantum sibi competit. Quare patet uirtutem moralem esse omnium supradictorum. Nec eadem temperantia mulieris, & viri, neq; fortitudo, neque iustitia, vt Socrates putabat: sed hęc quidem iubens

fortitudo

fortitudo, illa verò obediens. eodem modo & in alijs. Patet autem id magis particulariter cōsiderantibus. nam qui vniuersaliter dicūt, quòd benè se habere animum virtus est, & rectè agere, aut aliquid tale, seipsos decipiunt. multò enim melius dicunt, qui enumerant virtutes, quemadmodū Gorgias, quàm qui ita definiunt. Quapropter oportet sicut poëta de muliere dixit, ita censere in omnibus: *Mulieri decus affert taciturnitas, sed non ita viro.* Cùm verò puer sit imperfectus, patet, quòd & huius virtus nō ipsius ad seipsum est, sed ad perfectum & ducem. similiter & serui ad dominum. posuimus autem seruum esse vtilem ad necessaria. quapropter patet ipsum virtute indigere parua, & tanta vt neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem in operibus deficiat. Dubitabit verò aliquis (si uerum est quod nunc diximus) utrum artifices oportet habere uirtutē. nam sæpe propter intemperantiam deficiunt in operibus. An hoc longè differt. nam seruus quidem adhæret nobis communione uitæ: ille autem remotior est: & tantùm sibi competit uirtutis, quantum seruitutis. uilis enim artifex determinatā quādam habet seruitutem. Et seruus est secundùm naturā: sed nemo sutor, nec alius opifex. Patet ergo quòd huius quidem uirtutis causam esse oporteat dominum seruo, non eum qui doctrinam habet in operibus dominicam. quapropter non benè dicunt, qui seruos spoliant ratione, dicentes præcepto uti duntaxat. admonendi sunt enim magis serui quàm pueri. Et de his in hunc modum determinatum sit. De uiri autem & mulieris, filiorumq́; & patris uirtute, & conuersatione ad inuicem, quid rectè uel contrà, &

quomodo oportet, hoc quidem facere, ab illo autem abstinere in his quæ in republica conspiciuntur, necesse est intueri. Nam cum omnis domus sit ciuitatis pars: illi autem domus: partis autem virtus ad totum respicere debeat: necessarium est respicienti ad rempublicam filios vxoresq; instituere. si quidem refert ad rectam institutionẽ reipublicæ pueros & mulieres esse bene institutos. Enimuerò referat necessarium est. nam mulieres media pars sunt hominum liberorum: ex pueris autem sumũtur qui rempublicam gubernent. Quare cùm de his determinatum sit, de reliquis autem in alijs sit dicendum, omissis propositis, tanquam finem habẽtibus, alio sumpto principio differamus: ac primùm illa discutiamus, quę tradita sunt de optimo ciuitatis statu.

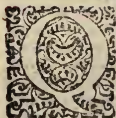
ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

Diuersæ Respublicæ examinantur, inuicem comparantur, ac improbantur.

Non omnem vnionem, ac communitatem in ciuitate quærendam esse, contra Socratis rempublicam, apud Platonem. Cap. 1.

Voniam proposuimus considerationē facere de ciuili societate, quæ sit optima omnium ijs, qui possunt uiuere maxime ad votum: oportet alias quoque considerare respublicas, quibus vtuntur ciuitates aliquæ earum, quę bene legibus institutæ uidentur: & si aliquę sint aliæ ab aliquibus scriptæ, quæ bene se habere uideantur, ut recta institutio vtilitasque appareat. Nec putetur esse ad ostentationem & superfluitatem, quærere aliud quidpiam præter illas: sed quia illæ non se habent, ideo hūc laborem à nobis esse susceptum. Incipiēdum est autem ab eo, quod est secundū naturā huius considerationis principium. Necessarium quidem est, aut omnia esse communia inter ciues, aut nulla, aut quædam. Enimuerò nulla esse cōmunia,

nia, impossibile cõstat esse: cùm ciuitas sit communio quædam. Ac primo necesse est locum esse cõmunem. nam locus quædã paritas est unius ciuitatis: ciues autẽ socij unius ciuitatis. Sed vtrũ melius fuerit in bene instituẽda republica, quæcunq; recipere communionẽ possunt, ea omnia esse communia: an quædã communia esse, quædam non esse? Nam fieri posset vt filij, vt vxores, & res quę possidentur, communes essent, quẽadmodũ in Platonis Republica. ibi enim Socrates inquit, oportere communes esse filios, & mulieres, & facultates. Id uerò vtrũ præstant ita fieri, vt nunc fit, vel secũdùm legem illam in republica scriptaʔ Continet porrò & alias* turbationes permultas ista mulierum communio. & id, propter quod censuit legem hanc esse ferendã, non videtur consequi ex rationibus. Præterea ad finem, quem inquit oportere ciuitati existere (ut nunc quidem dictum est) impossibile. Quomodo autem distinguere oporteat, nihil ab eo determinatum est. dico autem, vt quòd vna uidelicet sit ciuitas tota, tanquam id sit maximè optimum. suscipit enim hanc suppositionem Socrates. Atqui cõstat, quòd ea si procedat, vt vna fiat magis, ciuitas non erit. Est enim ciuitas multitudo quædam secundùm naturam, quæ dum fit vna magis, domus erit ex ciuitate, & homo ex domo. vnam enim magis domum censemus esse quàm ciuitatem, & hominem vnum quàm domum. quare etiam si posset quispiam hoc facere, tamen non esset faciendum, quia perimit ciuitatem. Nec solum ex multitudine hominem constat ciuitas: uerum etiam ex eorum multitudine, quia specie differunt. non fit enim ciuitas ex similibus. alium enim ad bellum consœ-

* δυσχέρειας.

deratio quàm ciuitas. illa enim quantitate prodest, & si eadē sit specie, cùm auxilij gratia fiat, ceu si pondus magis attrahat. Differt autem & eo modo ciuitas à gente, quando per pagos diuisa non sit multitudo, sed quemadmodum Arcades. Ex quibus autem unum fieri oportet, specie differunt. quapropter æquale repensum ciuitatem conseruat, ut in Ethicis dictū est prius. quoniam inter liberos & æquales necessariū est hoc esse. nam omnes simul magistratum gerere impossibile est, sed aut per annum, aut per aliam præfinitionem, & tempus. atque isto modo fit, vt omnes gerant magistratum: ceu si mutarentur sutores & fabri, nec semper idem sutores ac fabri essent. Cùm uerò melius sit, ita se habere ea quę sunt circa societatem ciuilem, manifestum est melius fore, si ijdem semper magistratum gererēt, modò id fieri posset. Sed in quibus hoc fieri nequit, propterea quòd omnes natura sunt pares, simul est iustum (siue bonum, siue prauum sit gerere magristratū) ut omnes huius muneris particeps fiant, & in eo imitari vicissim æquales, cedēdo inuicem alios alijs, vtpote qui ex principio sint æquales. nam alij regunt, alij reguntur in parte, tanquam si ipsi alij fiant. eodem modo illorum qui regunt, alij alios gerunt magistratus. Patet igitur ex his, quòd non recipitur sic vnam aptam esse ciuitatem, ceu dicunt quidam: & quod maximum fore commodum ciuitatibus dicebatur, id interimit ciuitates. atqui singulorum bonum singula conseruat. Patet etiam alio modo, quòd quærere nimium vnire ciuitatem, non est melius. Domus enim magis sufficiens est, quàm homo vnus: ciuitas autem quàm domus. & vult quidē tum esse ciuitas, cùm

habet

habet sufficiētiam multorum societas. Si igitur magis expetendum est, quod magis sufficiētiam habet, certè & minus vnum, eo quod est magis, expetibilius est.

Socraticæ opinionis improbatio, mulierum, ac filiorum communitatem in republica constituentis. Cap. II.

ENimuero nec si optimum sit unum quàm maximè esse ciuitatē, tamen id demonstrare non videtur ex sermone, si omnes simul dicāt meū, & non meū. hoc enim Socrates putat signū esse ciuitatis perfectè vnitæ. At enim uerbum, Omnes, duplex est. Si igitur tāquam singuli, forsan esset magis, quod efficere vult Socrates. singuli enim eundem filium suum dicerent, & mulierem eandē, & de facultatibus, & de quibusuis alijs alia eodem modo. Nunc autem non ita dicunt, qui communibus viūtur mulieribus, & filijs: sed omnes quidē, at non vt singuli ipsorum. eodemq; modo de facultatibus, omnes quidem, sed nō vt singuli eorum Quòd igitur aberratio quædam sit in uerbo, Omnes, manifestum est. nam & utraq;, & imparia, & paria dicit propter duplicitatem, & in sermonibus positum litigiosos facit syllogismos, quare hoc ipsum, Omnes, dicere, uno quidem modo bonum est, sed nequaquam possibile: alio autē modo nihil consentaneum. Habet prçterea quod dicitur, nocumentum aliud. quod enim multorum commune est, in eo minima adhibetur diligentia. nam de proprijs maximè curant homines, de cōmunibus autem minus quàm quantū singulis competit. tanquā enim alio curante, ab alijs negli-

guntur, quemadmodum in seruilibus ministerijs; famulantes multi interdum deterius inseruiũt, quàm pauci. Fiunt autem vnicuiq; ciuium mille filij, & hi non ut singulorum, sed vt cuiusuis quiuis similiter est filius. quare omnes similiter negligent. Præterea isto modo singuli suum dicent benè agentē aut malè quotiescunq; contingat numero. puta, meus est aut illius, hoc modo dicens de singulis ex mille, uel ex quot ciuitas sit, & hoc dubitans. nam incertũ est cui contigerit genuisse filium, & saluum esse genitũ. Atqui utrum præstat sic dicere suum, ita vocantes vnumquemq; duorum milliũ, & decē milliũ: an magis vt nunc in ciuitatibus suum vocant, hic quidem filium suum, ille fratrem suum, ille nepotem suum, aut per aliam quandã coniunctionem & ex consanguinitate, uel familiaritate; & affinitate sui primum, vel suorũ. & præterea alterum sodalem, alterum contribulem? præstat enim esse proprium nepotem, quàm illo modo filium. Quinimo nec vitari quidem potest, quin agnoscantur à quibusdam fratres & filij, & patres & matres. nam per similitudines natorum ad parentes, necessarium est vt fidem recipiant de sese inuicem. Quod tradunt scriptores quidã populi superioris Libyæ euenire. Habere enim mulieres communes, filios tamen partiri inter se secundùm similitudines. † Sunt enim mulieres quędam, & animalia, ceu equi & boues, quorum ea natura est, vt similimos genitoribus edant fœtus, ut equa illa apud Pharsaliam, Iusta nuncupata. Et prætérea huiusmodi molestias non facile erit uitari ab ijs, qui eam statuũt cõmunitatem: puta, plagas & neces partim uoluntarias, partim inuoluntarias, & rixas, & iurgia,

† *al. cod. ad natorum.*

quæ

quæ nefas committere aduersus parētes & propinquos, magis quàm aduersus extraneos. Sed frequentius illa euenire necesse est, ubi ignorant quàm ubi sciunt & ea si contingant, à scientibus expiari debito modo possunt, ab ignorantibus verò non possunt. Illud etiam absurdum, quòd qui filios communes fecerūt, coire solum amantes uetuerunt, amare uerò non uetuerunt: nec alios vsus, quos esse patri ad filios, & fratri ad fratrem, omnium deformissimū est, cum & amare solum. Absurdū etiam non aliam ob causam coitionem illorum uetuisse, nisi quia nimia voluptas inde sit prouentura: sed quia pater sit, aut filius, aut fratres ob eam rem nihil putare referre. Videtur autem magis prodesse, vt agricolis communes sint mulieres & filij, quàm custodibus minus enim erit amicitia, si communes sint nati & mulieres. enimuero tales sint quibus imperantur, oportet, quo ipsi pareant imperio, nec res nouas in ciuitate moliantur. Penitus autem contrariū eueniat necessarium est ex huiusmodi lege, quàm ea quorū causa optimas lege esse oportet, & quàm id cuius gratia Socrates censet ita instituēdum de natis & mulieribus. Amicitiam enim putamus maximū esse bonū ciuitatibus. nam sic minimè seditionibus agitabuntur. Et unam esse ciuitatem laudat maximè Socrates: quod & uidetur, & ipse inquit esse amicitiæ opus, ut in amatorijs sermonibus scimus dicentem Aristophanem, propter eximiam amantium cupiditatem, applicari simul, & ex duobus fieri unum. hic ergo necessarium est ambos corruptos esse, uel unum. At in ciuitatibus necesse est amicitiam infirmam fluxamq; fieri propter huiusmodi communitatem, & minimè dicere

Vide conuiuiū Platonis.

 suum,

suum, aut filiũ patrem, aut patrẽ filium. Vt enim * parum mellis multa in aqua diffusum, incensibilem facit mistionem, sic accidit communitatem istam, nequaquam necessariam in tali republica, à nominibus extimantibus uel patrem ut filij, uel filium vt patris, uel fratres inuicem exilem profectò beneuolentiam efficere. Duo enim sunt quæ faciunt homines curam habere & amare: proprium scilicet, & affectio. quorum neutrum sit necesse est in huiusmodi republica. Insuper translatio illa natorum ex agricolis, & artificibus in custodes, & ex his in illos, magnam continet difficultatem, quemadmodum tãdem fiet: & cognoscant necesse est dãtes & trãsferentes, quibus quos dedant. Præterea & superius dicta magis in his necessarium est euenire, puta rixas, & plagas, & amores, & cædes. nam non amplius appellant custodes fratres & filios, & patres & matres, qui alijs ciuibus deduntur: & rursus qui ex custodibus, alijs ciuibus, ut tale caueãt aliquid perpetrare propter consanguinitatem. De communitate igitur natorum & mulierum determinatum sit in hunc modum.

* γλικρὸν γλυκύ.

Contra eundem de facultatum communitate; ac magistratuũ in repub. constitutione: ubi erroris sui causa exponitur. *Cap. III.*

HIs consequens est de rebus quę possidentur, considerare, quomodo sit constituendum illis, qui in optima republica versari debeant: vtrum communes esse debeant, vel non communes. Hoc seorsum determinandum est, nec simul cum his quæ de natis & mulieribus constituuntur. Dico autem circa res, vtrum & si

sim

ſint nati mulierefque ſeparatim, quemadmodum nunc ſunt omnibus, præſtet tamen res eſſe communes & vſus. puta, vtrum præſtet fundos proprios eſſe, fructus verò in commune conferre: quod apud quaſdam fit gentes. vel contrà, ſolum quidem commune eſſe, & communiter coli, fructus autem partiri in proprios vſus: quod etiam facere dicuntur quidem Barbarorum, vel & fundos, & fructus eſſe communes. Si ergo alij forent agricolæ, alius eſſet modus & facilior: ſed cùm ipſi ſibi laborent, ea quæ ad poſſeſſiones attinent, plures præbebunt difficultates. Nam ſi in fruendo & laborando non ſint pares, neceſſe eſt incuſationes exiſtant. contra fruentes quidem & conſumentes multa, parum verò laborantes, ab his qui minus conſumunt, & multum laborant. Omnino autem cōuictus, & communitas rerum humanarum omnium difficilis eſt, & maximè in his rebus. Probant autem eorum qui vnà peregrinantur ſocietates, quorum plerique ferè diſſident inter ſe de paruis vilibuſque rebus offenſi. nos quoq; miniſtris illis plurimum iraſcimur, quibus maximè vtimur ad circularem famulatum. Communes igitur habere res, has & huiuſmodi alias cōtinet difficultates. Eo autem modo quo nunc fit, ſi inſuper moribus & moderatione legum rectarum honeſtetur, non parum diſtabit. habebit enim vtriuſq; commoda. dico autem vtriuſq;, videlicet, eius quod communes ſint res, & eius quod propriæ. Oportet enim omnino vt res ſint propriæ, ſed quodammodo communes. curæ enim diuiſæ incuſationes adinuicem non parient: imò proficient, vtpote ad proprium vnoquoque ſedulò incumbente. at verò per vir-

tutem erunt ad vſum (vt eſt in prouerbio) quæ ſunt amicorum communia. Eſt autem etiam nunc quibuſdam in ciuitatibus in hũc modum ſubſcriptum, ne putetur impoſſibile. & præcipuè in ijs, quę bene gubernantur, aliqua ſunt, aliqua eſſe poſſunt. propria enim ſua quiſq; poſſidens, partim vtilia facit amicis, partim vtitur communibus. vt in Lacedæmone ſeruis vtuntur viciſſim, tanquàm forent vniuſcuiuſque: & præterea equis, & canibus, & vehiculis. Patet igitur eſſe melius vt propriæ ſint res, ſed vſu facere illas communes. quemadmodum autem hoc fiat, legiſlatoris erit prouiſio. Eſt ſanè inenarrabile, quantum interſit ad voluptatem, conſiderare aliquid eſſe proprium ſui. non enim fruſtra quiſq; ad ſeipſum amicitiam habet eſt verò id naturale. Sed cum amatio ſui reprehenditur, non illud reprehenditur, quia ſe amet, ſed quia magis quàm oportet ſe amat: quemadmodum amatio pecuniarum. nam amant omnes, vt ita dixerim, talia. Atqui & largiri, & opem ferre amicis, & hoſpitibus, & familiaribus, dulciſſimum eſt. quod fit, ſi propriæ ſint facultates. hęc autem non cõtingunt illis, qui nimis vnam efficiunt ciuitatem. Et præterea duarum virtutum opera manifeſtè tollunt, temperantiæ erga mulieres alienas (an his enim opus laudabile eſt ſe ob temperantiam abſtinere) & liberalitatis circa res poſſeſſas. neque enim diſcerni poterit liberalis, neque liberalem operationem faciet vllam. nam in vſu earum rerum quas ipſi poſſidemus, liberalis eſt opus. Illiuſmodi itaq; legis poſitio faciem habet apparentem, & humana videri poſſit, auditor enim libenter recipit, putans fore mirabilem quandam amicitiã omnibus

nibus erga omnes: præsertim cùm quis incommoda accusat rerum publicarum, nunc prouenientia ex eo, quia non sint communes omnium facultates: ceu litigia ex cõtractibus, falsorum testium accusationes, diuitum adulationes: quorum nihil fit propter proprietatem, sed propter improbitatem. Cùm etiam res in communi possidentes, rerumque vtentes communione, multo magis inter se litigare videamus, quàm eos qui separatim possident. sed videmus vel paucos qui in commune degant, magis dissidere, quàm multi, quorum propria quisq; sua habeat, si conferamus vtrosq;. Insuper æquum erat referre, non solũ quantis malis priuabantur, si communitatem rerũ habebunt, sed etiam quantis bonis. videtur autem omnino impossibilis esse illa vita. Causam verò Socrati huius erroris putandum est fuisse, suppositionem non rectam. Oportet enim quodammodo vnam esse ciuitatem & domum, sed non penitus. est enim quò si procedat, non erit ciuitas: est etiam quò erit quidem propè vt non sit ciuitas, deterior ciuitas: velut si quis concentum faciat vnisonum, & versum pedem vnum: sed oportet cùm sit multitudo (vt prius diximus) per disciplinã communem & vnã efficere. Et qui disciplinam sit adhibiturus, volens per illam studiosam facere ciuitatem, absurdum est, si per talia quædam instituendam putet, ac non per mores, & per philosophiam, & per leges: veluti seruorum iumentorumque possessionem in Lacedæmone, & comessationem in Creta legislator communem induxit. Neque illud sanè ignorandum est, quia oportet ad longum temporis, ac multos annos inspicere, in quibus haudquaquam poterit la-

tere, an rectè se habeant. fermè enim omnia inuenta sunt quidem, sed alia non inducta, alia ab expertis repudiata. Maxime autem id apparet, si quis opera inspiciat rempublicam sic institutam: non aliter enim poterit fecisse ciuitatem, nisi separet illa atque distinguat, partim in comessationes, partim in genera, partim in tribus. Itaque nihil aliud contigit lege prouisum esse, nisi vt custodes agros non colant, quod nunc Lacedæmonij facere cœptant. Modus verò totius reipublicę quis futurus sit in commune degentibus, neque Socrates ipse inquit, neque dictu facile est. Atqui multitudo ciuitatis, diuersorum ciuium est multitudo, de quibus nihil determinatum est, an & agricolis communes esse facultates oportet, vel proprias singulorum: præterea vtrum mulieres & pueros proprios, vel cõmunes. Si enim eodem modo communia sunt omnia omnium, quid different isti ab illis custodibus? vel quid plus accedet sustinentibus eorum imperium? vel quam ob causam imperiũ sustinebunt? nisi forte prætexunt aliquid tale quale Cretenses, qui cætera omnia seruis permittentes gymnasia solùm illis vetuerunt, & armorũ possessionem. Quòd si vt in alijs ciuitatibus, ita apud illos talia erũt, quis modus erit communitatibus? necesse est enim duas ciuitates in vna esse ciuitate, & eas inter se contrarias. facit enim alios quidem custodes, quasi in præsidio constitutos, alios agricolas, & artifices, & cæteros, ciues. Litigia verò, & iurgia, & quæcunque alia mala ciuitatibus prouenire inquit, omnia prouenient etiam istis, quanquam dicat Socrates, fore, ut non multum legibus indigeãt, propter disciplinam,

veluti

veluti circa res urbanas, & circa forum, & alijs huiusmodi legibus, tribuens solùm disciplinam custodibus. Insuper dominos facit suarum rerum, agricolas, ac tollere permittit. At multo magis putandum est fore illos graues & insolentes, quàm illas quæ apud quosdam sunt, Iloteias, & penesteias, & dulcias. Enimuerò siue necessaria sint hæc similiter, siue non, nihil nunc quidem determinatum est, neque de consequentibus quæ sit eorum administratio, & disciplina, & leges quædam. Est autem neq; facile reperire, neque parum referens, quales hos esse oporteat ad conseruandam custodum communionem. Atqui si mulieres faciet communes, facultates verò proprias, quis curam habebit rei domesticæ, vt habeant agriculturæ viri, quanuis sint communes facultates, & agricolarum mulieres? Absurdum etiam ex bestijs facere similitudinem, quòd conueniat eadem exercere mulieres, quæ viri, ad quos rei domesticæ cura nequaquam pertinet. Periculosa est insuper magistratuum constitutio, quam sic facit Socrates, vt semper sint ijdem. At hoc seditionis est causa, etiam apud illos qui nullam possident dignitatem, quid ergo apud bellicosos & animosos viros? Quòd autem ipsi necessarium sit, eosdem semper magistratus facere, patet. non enim aliorum modò, & modò aliorum miscetur animis diuinum illud aurum, sed semper eisdem. Inquit autem quibusdam statim à genitura aurum misceri, quibusdam argentum, æs verò & ferrum illis, qui artifices futuri sunt, aut agricolæ. Præterea custodibus felicitatem auferens, totam, inquit, ciuitatem facere beatam oportet legislatorem.

gislatorem.

gislatorem. At impossibile est totam esse beatam, nisi aut plurimæ, aut omnes partes, aut quædam habent felicitatem. non enim eorundem est felicitas, quorũ & * par. sit enim vt insit toti. & si nulli partium, at felicitatem impossibile est. Quòd si custodes non erunt felices, quî tandem alij? non enim artifices quidem, neque vulgus. Illa igitur respublica, de qua Socrates locutus est, has continet difficultates, & alias his non minores.

* ἄρτιον alij vertũt integrum.

De ea reipub. Socratis parte, in qua de legibus agit, & eius redargutio. Cap. IIII.

FErmè autem similiter circa leges quoque se habet postea scriptas: quapropter & de illa reipublicæ parte hìc cogitare parũ, melius erit. Etenim in republica de paucis admodum determinauit Socrates: vt de mulierum & natorum communitate, & de rebus possessis, ac de institutione reipublicæ. Diuisit enim in duas partes multitudinem habitãtium, in agricolas, & propulsatores belli: tertiam ex ijs fecit, eos qui cõsultant ac deliberant, & in quibus summa reipublicæ consistit autoritas. Agricolæ verò & artifices, vtrum nullius magistratus, an alicuius participes sint, & vtrũ arma possidere debeant & vnà pugnare, nihil determinauit Socrates, sed mulieres censet vnà pugnare debere, ac disciplinam habere, eandem quam custodes: cętera verò extraneis peregit sermonibus, & disciplinam custodum qualem esse illam oporteret. Legum autem maxima quidem pars leges existunt publicæ. pauca verò de republica dixit: quam dum pergit communiorem facere, paulatim

latim circumagit in aliam rempublicam. Præter cõmunitatem enim mulierũ & rerum possessarum, cętera eadem vtrisque attribuit. nam & disciplinam eandem, & vt abstinentes viuant ab operibus necessarijs. Et de comessationibus eodem modo: præterquam quòd hic existimat mulierum quoque comessationes esse debere, & hanc mille habentiũ arma, illam verò quinq; millium. Superfluum ergò quiddam, & comptũ, & nouum, & dubitatiuum omnes Socratis habent sermones, sed cuncta rectè, forsan difficile. Nam etiam multitudo illa, de qua nunc diceba-tur, latere non oportet, cum tanta sit, quòd Babylonia, aut alia quadam infinita regione indigebit, ex qua ociosorum quinque millia cum mulierum ac ministrantium multiplici turba alantur: Suppositiones quidẽ sunt pro arbitrio faciendæ, non tamen impossibiles. Dicitur autem debere legislatorem ad duo respicere in ferenda lege: ad regionem, & homines, addendũ est & ad vicina loca, si oportet ciuiliter viuere ciuitatem. non solũ enim necessarium est ipsam talibus vti ad bellũ armis, quæ vtilia sint in sua regione, verumetiã quæ in aliena. Quòd si quis huiusmodi non recipit vitam, neque priuatim, neque publicè, nihilominus tamen oportet terribilem esse hostibus, non venientibus solum in regionem, verumetiam abeuntibus. De modo quoque rerum possidendarum videndum est, ne forsan melius sit aliter definire & clarius Tantas, inquit, possidere oportet, vt modeste viuatur: perinde ac si dicat, vt bene viuatur. Verum hoc est nimis generale: & est modestè viuere, ærumnosè tamen, at melius est dicere modeste, & liberaliter. separatim enim vtrunq;, alterum

luxuriæ

luxuriæ accommodabitur, alterum difficultati, † cùm solæ hiusmodi virtutes habitus sint circa vsum facultatum nostrarum: puta, patrimonio mansuetè vel fortiter vti non dicimur, at modestè & liberaliter dicimur: quare necessarium est circa illud istas versari virtutes. Absurdum quoque est cum facultates adæquauerit, de ciuium multitudine nihil determinare, sed indefinitam relinquere multitudinem filiorum, quasi sufficienter adæquatam propter sterilitates, quotcunq; contingant: quod videtur nunc quoque euenire in ciuitatibus. Sed opus est, vt aliam certitudinem tunc habeat, quã nunc. nam nunc quidem nemo dubitat, eo quòd in singulos diuisæ sunt facultates in quãtamcunq; multitudinem: tunc verò cum sint indiuisæ, necessarium * dispares nihil habere, siue pauciores sint multitudine, siue plures. Magis autem putaret quis oportere determinatum esse modum procreandorum filiorum, quàm facultatum: vt non plures quàm determinatum sit procreari oporteat, & numerus definiendus est respectu habito ad fortunas, si contingat decedere aliquos, & ad defectum procreandi cæterorum. Prætermittere autem id, vt in plerisque ciuitatibus, necesse est egestatis sit causa ciuibus: egestas verò seditiones & delicta parit. Itaque Phidon Corinthius, vnus ex vetustis legumlatoribus, familias censuit æquales permanere debere, & ciuium multitudine, quamuis sortitiones habebant prius omnes inæquales secundũ magnitudinem, at in his legibus cõtrarium est. Verùm de his, quemadmodum statuendum putemus, postea erit dicendũ. Omissum est etiam in illis legibus, quemadmodum differant præsides à subiectis. Inquit enim

† *a. l. cum soli huiusce modi virtutes sint.*

* παράζυτας, *adinges.*

enim oportere, quemadmodum ex alio lanæ filum ducitur quàm lini, sic & eos q præsunt, se habere debere ad eos qui subsunt. Cum verò totam substantiam augeri dixerit vsque ad quantuplum, quare hoc utique non erit in regione vsque ad aliquid? Videndum est etiámne ædificiorum diuisio non prosit ad rem familiarem. duas enim cuique domos attribuit: at difficile est duas habitare domos. Tota verò constitutio † vult esse neque plebis gubernatio, neque paucorum potentium, sed horum media, quam vocant rempublicam. est enim ex iis qui arma ferunt. Si igitur ut communissimã omniũ hanc ciuitatibus cõstituit rempublicam, rectè forsan dixit: sin vt optimam post primam rempublicã, non rectè. forsan enim Lacedæmoniorum rempublicam quis magis probabit, uel aliam quandam magis optimatium. Sunt qui dicant optimam rempublicam ex omni genere gubernationum admistam esse debere, atque ob id Lacedæmoniorum laudant rempublicam: cõstare quidem illam ex paucorum potentia, item ex vno principe & populari statu affirmant, ponẽtes regem illorum pro unius gubernatione, senatum uerò pro paucorum potentia: ephoros autem pro statu populari, quoniam ephori ipsi ex plebe sumuntur, alij ephoratum quidem tyrannidem putant, sed populariter regi per comessationes, & alium quotidianum uictum. Sed in his legibus dictum est, optimam rempublicã ex populari statu constare debere: ac ex tyrannide: quas aut non reponat quis omnino inter species rerum publicarum: aut deterrimas omnium esse fateantur. Melius ergo dicunt qui plures commiscent: nam quæ ex pluribus constat † *apparet.*

respublica, melior est. Deinde nihil videtur habere ex vnius gubernatione, sed ex paucorũ potentia ac populari statu, verum ad paucorũ potentiã inclinare magis, quod patet ex magistratuum creatione. nam quod ex delectis sortitio fiat, commune est vtrisq;. Sed quòd necesse sit ditiores concionẽ habere, & magistratus creare, vel aliud quippiã huiusmodi publicorum negotiorum facere, alios verò præteriri, id paucorũ potentiæ est. Insuper conari, vt plures ex diuitijs ad dignitates sumãtur, & ad maximas quidem ex maximo cẽsu, paucorũ potẽtia est, & senatus delectio. Deligũtur enim cuncti ex necessitate, sed ex primo cẽsu: postea totidẽ ex secundo, postea ex tertio, verùm non omnes necesse erat ex tertio vel quarto assumi, ex quarto autẽ quartorum solis necesse est primis & secundis, postea ex his æqualem ex singulis censibus numerum esse sumendum inquit, erunt itaq; plures & potentiores, qui ex maximo censu sumũtur, † quia necesse non est. Quòd igitur non gubernatione plebis, ac vnius principatu constabit huiusmodi respublica, ex his: patet patebit etiam postea, cùm de ea specie reipublicæ tractabimus. Habet etiam circa magistratuũ creationem, quòd ex delectis deligantur, periculosum quippiam. Nam si aliqui conspirare velint etiam mediocri numero, semper secuudùm horum voluntatem fiet assumptio. In legibus igitur illa respublica ita se habet.

† a. l. c od. ad, ppterea quia ex plebe quidam non sumuntur.

De Phalea, quæ & Chartaginensium est, respublica.
Cap. V.

SVnt verò & aliæ quædã respublicæ tum idiotarum, tum philosophorum, & in administratione

ſtratione ipſarum uerſatorum. Omnes autem hę propinquiores ſunt illis, ſecũdum quas nũc regunt, quàm iſtæ duæ. nullus enim neque de communitate filiorũ, neque de mulieribus talem aliquã introduxit nouitatem, neq; etiã de fœminarũ comeſſationibus, ſed à neceſſarijs magis inchoant. Videtur quibuſdam maximũ, vt de patrimonijs rectè conſtituatur. nam hinc ſeditiones oriri cunctas aſſerunt. Quamobrem Phaleas Carthaginiẽſis ante omnia de hac parte cõſtituit. Inquit enim patrimonia ciuiũ ęqualia eſſe debere, hoc autem perfacile factu eſſe, ſi ſtatim ab ipſa cõditione ciuitatis prouideretur. Poſtquam verò condita foret, difficilius quidẽ, attamen ſatis mature adæquari poſſe, ſi diuites dotes dent neque accipiant, pauperes autẽ contrà, accipiant dotes, & nõ tradant. Plato autem in legibus ſuis uſq; ad aliquid cenſuit eſſe permittendum. nam ſupra quincuplum eius quod foret minimum, nemini licere ciuiũ poſſidere, vt prius diximus. Sed oportet ne id quidem latere legiſlatorem (quod certè nunc latet) quòd qui patrimonio modum imponit, debet etiam filiorum numero modum imponere. nam ſi excedat multitudo filiorũ patrimonij facultatẽ, neceſſarium erit legem abrogare: & ſine illa abrogatione improba lex erit, quoniam ex diuitibus pauperes facit, opus eſt ergo, ne tales ſeditioſi efficiantur. Quòd * igitur valet aliquid in republica patrimoniorum exęquatio, & veterum aliqui uidentur cognouiſſe, vt Solon conſtituit, & apud alios lege cauetur, vt non quantum quiſque velit, ſed quantum lex permittit, agri poſſideant. Eadem quoque ratione patrimonia ſua alienare leges vetant: vt eſt apud Lo- * διότι.

eros lege cautum, ne quis patrimoniū alienare possit, nisi euidentem calamitatem ostenderit superueuisse, prćterea ut antiquæ hæreditates cōseruētur. Quòd sublatum apud Leucada, valde popularem eorum ciuitatem effecit. non enim amplius euenit, ex taxatione census ad magistratus assumi. Sed & æqualitatem quidem patrimoniorum constituit: verùm hæc aut ita magna esse, vt deliciari liceat: aut ita exigua, vt tenuiter victum agāt. Patet igitur non sufficere patrimonia exæquata fuisse à legislatore, sed medium cōiectandum esse. Præterea si quis mediocria statuat omnibus patrimonia, nulla vtilitas est. magis enim cupiditates adæquandæ sunt, quàm patrimonia: hoc autem fieri non potest, nisi sufficienter disciplina ciuibus adhibita per leges. Sed forsan responderet Phaleas, hoc ipsum se dicere. Censet enim horum duorum æqualitatem ciuitatibus inesse debere, patrimonij scilicet, ac disciplinæ, sed quæ tandem hæc disciplina sit exprimendum fuit: & vnam eandemq; esse, nihil prodest. nam fieri potest, vt sit vna eademq; disciplina, verùm eiuscemodi, per quam cupidi fiant pecuniarum, aut honoris, aut vtriusq;. Insuper seditiones oriuntur, non solùm ob patrimoniorum, verùm etiam ob honorum inæqualitates, & hoc diuersum in vtroq;, nā multitudo quidem grauiter fert inæqualitatem patrimoniorū. præstantes autē viri honorum ęqualitatem. unde illud natum est:

Honori incumbit tam ignauus, quam bonus.

Non solùm verò homines propter necessaria iniuriantur, quorum remedia putant adæquationem patrimoniorum, ne spolient alios propter frigus, aut propter famem, verumetiam vt

gaudeant, neq; concupiscant. nam si maiorem habeant necessariorum cupditatem, ob huius medelam iniurias inferunt. Non ergo ob hanc solùm, verumetiam si concupiscāt vt molestia careant, & uoluptate fruantur. Quod igitur horum trium remedium est? his quidem exiguum patrimonium & opificium, illis autem temperantia: tertiū verò si quis uelit per illa delectari, non aliunde quàm à philosophia quærat remedium. nam cæteræ quidem hominibus egent, cùm iniurias inferunt plurimum propter super flua, non propter necessaria: puta tyrannidē inuadunt, non vt frigus repellant: quapropter honos maximus habetur, non ei qui furem occiderit, sed ei qui tyrannum. Itaque Phaleas paruis duntaxat iniurijs ac sua reipublicę constitutione succurrit. Præterea multa statuere pergit, per quæ ad seipsos rectè instituti erunt, sed oportebat quoque ad finitimos, & peregrinos omnes. Necesse est ergo constitutam esse rempublicam ab bellicum robur: de quo ille nil dixit. Eodem modo de facultatibus. tantas enim esse oportet, vt non solùm ad ciuium vsum, verumetiam ad pericula externa sufficiant. quare nec ita magnas esse decet, ut finitimi concupiscant, quibus resisti nō possit. nec rursus ita paruas, vt cum paribus & similibus bellum nequeant sustinere: ille quidem nihil determinauit. Oportet autem neque id latêre, quantas facultates habere conducat. Forte recta determinatio fuerit, tantas esse debere, ut lucrum superantibus bello, afferre non possint, sed ita quasi nihil superacquirant. Quare Eubolus considerare iussit Autophradatem cum Atarnea obsidere vellet, cogitaret ut quanto tempore circa expu-

gnationem eius loci distineretur, ac existimaret huius temporis iacturam: uelle enim pro minori pretio iam tũc Atarnea relinquere. quę cum dixisset, Autophradatem in sententiã traxit, & obsidionem prætermittere fecit. Habet igitur vtilitatem exæquatio patrimoniorum inter ciues, ne inde seditiones oriantur, verùm (vt ita dixerim) non admodum magnam: nam & præstantiores conqueri possent, quasi ipsi plus habere debeant. ex quo fit vt ipsi sæpe insurgant, ac seditiones concitent. Præterea, improbitas hominũ insatiabilis est. & primo quidem sufficere dicunt in pauca atque minima: mox verò, vbi illa sunt consecuti, plura appetũt semper, quousq; in infinitum procedant. infinita est enim cupiditatis natura, ad cuius expletionem plurimi viuunt. Horum igitur principiũ est magis, quàm patrimoniorum exæquatio, ciuitatem sic instituere, vt boni quidem viri plus quàm sibi competat, habere non quęrant: improbi autem etsi quærant, habere non possint. hoc autẽ fiet, si inferiores sint, nec iniuriam patiantur. Nec verò in hac ipsa exequatione patrimoniorũ, rectè est ab eo dispositum, cùm fundos & ęgros exæquet solùm: sed sint seruorum quoq; armentorumq́; & pecuniarũ diuitiæ, & apparatus ingens earum rerum, quas supellectilem uocitamus. An igitur horum omnium exęquatio quærenda est, vel moderatio quędã mediocris, an cuncta omittenda? videtur autẽ ex ipsarum legum positione ciuitatem exiguã cõstituere: si quidem artifices omnes publici erũt, nec multitudinem augebunt ciuitatis. sed certè publicos esse eos qui publica faciũt opera oportet, quemadmodum & Epidamni: & Diophantus

κ δύω δό λιαμὸ-νον, duo ara minuta solum.

tus

tus quandoque Athenis constituit. De Phalea igitur republica ferè ex his deprehendi potest, si quid ab eo sit bene dictum, uel non bene.

De Hippodami, & Milesiorum republica.
Cap. VI.

Hippodamus autem Euryphontis Milesius qui & ciuitatum diuisionẽ inuenit, & Piręũ abscidit, cùm esset in cętera quoq; uita morosior, ꝓpter gloriæ cupiditatẽ, usq; adeo ut quibusdam uideretur, superfluus capillorum prolixitate & ornatu sumptuoso, pręterea uestitu utili quidẽ, sed admodum farcto, non in hieme solùm, uerum etiam in æstate: studiosus autem de omni natura esse uolens, primus omnium, qui non in republica uersari essent, aggressus est aliquid dicere de optimo ciuitatis statu. Constituit autem ciuitatem multitudine decem millium, in tres diuisam partes. faciebat enim unam partem artifices, alteram agricolas; tertiam propulsatores belli atque arma tenentes. Diuisit quoque regionem in tres partes, ut esset pars una sacra, alia publica, tertia priuata. unde cultus Diis fieret, sacra; unde uerò propulsatores belli alerentur, publica: quæ autem agricolarũ foret, priuata. Legum quoque tres esse species solùm putabat: de quibus uerò iudicia fierent, totidem esse numero, iniuriam, damnum, cædem. Ponebat quoque unum iudicium principale, ad quod omnia male iudicata reuocarentur: idque constituebat ex senibus quibusdam delectis. Sentẽtias uerò in iudiciis, non calculis ferendas esse censebat, sed unumquenque iudicem tabellam afferre, in qua scri-

 beret,

beret, si condemnaret simpliciter, sententiam: sin absolueret simpliciter, vacuum: sin partim condemnaret, partim absolueret, idipsum definiret. nam vt nunc quidem fit, non rectè prouisum à lege existimabat: quia cogantur homines aut hoc, aut illud iudicantes, peierare. Ferebat quoque legem de ijs, qui vtile quippiam ciuitati reperissent, vt honoribus afficerentur. Filios autem eorum, qui pro patria bellando occubuissent, ex publico alendos esse: quasi id non prius fuerit lege prouisum. nam est nunc Athenis ea lex, & in alijs quibusdam ciuitatibus. Magistratuum verò omnium electiones populo attribuit. Populum autem faciebat tria illa genera ciuium: qui verò delecti essent, eos rerum publicarum curam habere debere, item hospitalium, & pupillarium. Plurima igitur ac maximè digna memoratu in Hippodami constitutione ista sunt. Sed primò dubitabit aliquis de partitione ciuium. nam & artifices, & agricolæ, & qui arma tenent, omnes in reipublicæ communione versantur. verum agricolæ quidem arma non habent: artifices autem neque arma, neque agros: itaque fiunt quodammodo serui eorum qui habent arma. participes igitur esse omnium bonorum impossibile est, cùm sit quidem necessarium ex ijs qui habent arma, constitui belli duces, & custodes ciuium, & principalissimos (vt ita dixerim) magistratus: quòd si participes non sint reipublicæ, quomodo bono animo esse potuerunt in republica? Enimuero potentiores esse oportet illos qui arma tenent ambabus partibus. id autem non facile est, nisi multitudine exuperent. quòd si hoc erit, quid opus est alios participes

esse

esse reipublicæ, & suffragia magistratuū habere? Præterea, agricolæ quid vtilitatis afferunt ciuitati? Artifices enim esse necessarium est. nam omnis ciuitas artificibus indiget, & possunt proficere ex artibus, quemadmodum in alijs ciuitatibus: sed agricolæ si habentibus arma victum parant, meritò forent pars aliqua ciuitatis: at illic priuatim habent, priuatimq; colunt. Insuper autem publicos agros, ex quibus propulsatores belli victum habere oportet, si ipsi idem colant, non esset aliud agricola, aliud propulsator belli, quod legislator esse vult. sin alij quidam ab agricolis & propulsatoribus, quartum erit membrum ciuitatis nullius participes, sed alienum à republica. Quòd si quis dicat eosdem agricolas, & proprios colere & publicos agros, primò fructuum multitudo non sufficeret, ex quibus singuli binis domibus habeant ministrare. deinde, quamobrem non statim ex eisdem agris pro seque alimenta sumant, & pro propulsatoribus exhibeant. hęc sanè omnia magnam continent turbationem. Nec de iudicio quoque rectè se habet lex, qua iudicandum putant cum distinctione, lite simpliciter scripta, ita vt ex iudice fiat arbiter. hoc enim in compromisso in plures facto recipitur (conferunt enim inter se de sententia ferenda) sed in iudicijs nō recipitur: imò legumlatores plerique contrà statuunt, ne iudices inter se colloquantur. Deinde, quomodo non erit litigiosa sententia, cùm iudex non putat tantum deberi, quantum petitur. nā si petitor viginti minas postulabat: iudicum autem vnus decem iudicet, alter quinque, alter quatuor, & hoc modo diuidant: & alij in to-

tum condemnent, alij in nihilum: quis erit modus sententiarum concordandarum? Praeterea, nemo peierare cogit simpliciter condemnantē vel absoluentem, si simpliciter petatur. non enim eum absoluit, nihil debere iudicat, sed viginti minas non debere. at ille peierat, qui cùm putet viginti minas non deberi, tamen condemnat. De eo autem, quod inuenientibus aliquid commodum ciuitati, honores tribuendi sunt, non est tutùm lege cauere, sed apparētiam solùm probabilem habet: continet enim calumnias, & motum forsan reipublicæ. Sed incidit hæc in aliam quęstionem & considerationem aliam. Nam dubitant nonnulli, utrum damnosum sit vel utile ciuitatibus leges patrias mutare, si sit alia melior. quapropter non est facilè dicto statum assentiri, siquidem non conducit mutare. fieri autem potest vt inducatur aut legum, aut reipublicę dissolutio, tanquam commune bonum. Sed cùm in hanc mentionem inciderimus, etiam pauca de eo perstringēda sunt: habet enim, ut diximus, dubitationem: & melius videri potest, ut mutationem recipiant. nam alijs quidem scientijs hoc prodest: ceu si medicina ab institutis patrijs mutetur, & gymnastica & aliæ artes atque facultates. quarum cùm vna ponenda sit ciuilis disciplina, patet in ea quoque eandem rationem esse tenendam. Probari autem hoc dicet aliquis, & in ipsis rebus. antiquas enim leges nimium rudes esse & barbaras: armati siquidem ferro incedebant Gręci & uxores emebant inuicem: & quæcunque vetusta iura alicubi extant, penitus rudia sunt. ceu apud Cumas de cęde lex est, si accusator multos testes inducat ex agnatis propriis, reum

esse

esse cędis, contra quem probatur. Quærunt autem omnino non patrium, sed bonum omnes. putandumque est priscos illos homines, siue ex terra geniti fuerint, siue ex corruptione aliqua seruati, fuisse ignaros & imprudentes, vt de terra natis dicitur, quàm absurdum est in eorum opinionibus persistere velle. Præterea neque leges scriptæ meliores sunt, si sunt immutabiles. vt enim in aliis artibus, sic etiam circa ciuilem constitutionem impossibile est singula * adminimum usque scriptis comprehendere. necesse est enim, vt generaliter scribantur: actiones autem circa singularia fiunt. Ex his ergo uidetur, & quasdam leges, & quādoque esse mutandas. Alio autem modo considerantibus, cauendum videtur esse maximè. cùm enim utilitatis quidem accessio parua sit, assuescere verò faciliter leges mutare improbandum, constat errata quędam esse toleranda, & legumlatorum & magistratuum. non enim tantum proderit qui corrigere perget, quantum nocebit assuefactio superioribus non parendi. Mendax & de artibus exemplum. neque enim simile est mutare artem atque legem. nam lex nullam uim habet, vt ipsi pareatur, nisi ex more: mos autem non fit nisi temporis longitudine. quare faciliter mutare leges ex pręsentibus in alias nouas, infirmam facere est vim legis. Præterea si mutandę sunt leges, utrum omnes & in omni republica, an non? & utrum à quocunque, aut quibusdam? in his enim magna est differentia. Quapropter nunc quidem omittamus considerationem hanc, nam aliorum est temporum.

* ἀκριβῶς exacte.

De Lacedæmoniorum republica. Cap. VII.

DE Lacedęmoniorum autem republica & Cretensiū, fermè autem & de aliorū Rebuspublicis duo sunt cōsideranda: vnū, si quid rectè vel non rectè ad optimā constitutionem in illis sit * ordinatum: alterum, si quid ad suppositionem & modum aduersantis ab illis reipublicæ. Quod igitur necessarium est in bene constituenda republica necessariorum adesse facultatem, omnes fatētur: sed quemadmodum id futurum sit, non facile est comprehendere. nam & Penestiæ Thessalorum multoties in ipsos Thessalos insurrexerunt: & Ilotes Lacedęmoniorum: nam in casibus eorum aduersis nunquam insidiari destiterunt. Verùm apud Cretenses nihil adhuc tale accidit. causa forsitan est, quia vicinæ ciuitates, quamuis inuicem bellum gerant, tamen earum nulla rebelles recipit. quoniam id non conducit, quando & ipsæ † periæcos habent. At Lacedæmoniorum finitimi omnes inimici erant, Argiui, Messenij, & Arcades. nam & Thessalis ab initio rebellarunt, dum cum finitimis Achæis, & cum Perrhæbis & Magnesiijs gererent bellum. Videtur autem etsi nihil allud, attamen hoc ipsum esse prodifficile, quemadmodum cum eis sit conuersandum. Nam si remissè erga illos te geras, superbiunt illi quidem, ac se pares dominantibus existimant: sin asperè tractentur, insidiantur, atque odio habent. patet igitur non reperire optimum modum eos, quibus ista contingunt circa subiectos. Præterea lenitas in mulieres & ad propositum reipublicæ nocet, & ad directionem m

* νομοθέτηται, a.l. sancitū.

† a.l. accolas a.l. possessionis domibus finitimis.

nem ciuitatis. Vt enim domus pars sunt vir & vxor, ita & ciuitatem bifariam diuidi censendum est, in virorum multitudinem ac mulierum. quocirca in quacunque republica malè prouisum est circa mulieres, in ea putandum est medietatem ciuitatis esse neglectam: quod ibi contingit. Volens enim legislator totam ciuitatem esse duram ac laborum patientem, in uiris quidem id fecisse constat, in mulieribus autem non fecisse. viuunt enim molliter, ac in omnem licentiam dissolutæ. Itaq; necessarium in tali republica diuitias haberi in pretio: præsertim cum viri sint mulieribus obnoxij quod accidit omnibus fermè militaribus bellicosisq; gentibus, prçterquam Celtis, aut siqui alij coitū masculorum palam receperunt. Videtur autem qui primus fabulatus est, non irrationabiliter Venerem Marti coniunxisse: quoniam omnes huiuscemodi homines proni sunt ad Venerea, aut masculorum, aut mulierum, illisq; obnoxij. Itaque apud Lacedæmonios hoc fuit, multaque in eorum principatu à mulieribus administrabantur. Etenim quid refert, vtrum mulieres ipsæ gubernent, an eos qui gubernant, à mulieribus gubernari? idem enim accidit. Cumq; insolentia ad nullum obsequium vtilis sit, nisi fortè ad bellum, maximè nociuę etiam ad hoc ipsum Laconum mulieres erant. Patefecerunt hoc in Thebanorum aduentu. nō enim magis vtiles præstiterunt se quàm aliarum ciuitatum mulieres: sed turbam inferebāt magis quàm hostes. Ab initio igitur rationabiliter contigisse Lacedæmonijs videtur in mulieres indulgentia, cùm per militiam multum domo abessent, Argiuis primò, mox Arcadibus & Messenijs

bellū inferētes. exercentes enim seipsos, legumlatori præstabāt assuefactos propter militarē vitā. multas enim cōtinet virtutis partes. Mulieres autē fertur Lycurgus deducere conatus ad leges: at vbi repugnabant abstinuisse. Causæ igitur factorum hæ sunt: itaq; & huius peccati. Sed nos non id consideremus, cui uenia danda sit vel non danda, sed rectúmne sit an non rectum. Quæ porrò circa mulieres non benè se habent, videntur (vt diximus ante) non solum ipsa per se indecentiam quandam facere in republica, sed impellere quoque ad cupiditatem pecuniæ. post illa enim quæ nunc dicta sunt, tuentes inæqualem rerum possessionem quis reprehendat? nam eorum quibusdam hoc euenit, vt magnam nimium opulentiam haberent: aliis verò ut penitus exiguam: quapropter ad paucos deuenerunt agri. hoc autem ex eo accidit, quia malè fuerat lege prouisum. emere enim, aut vendere quod habeas, fecit non honestum. & rectè id quidem: sed donare ac testamento relinquere concessit. atque idem accidat necesse est, per hūc modum & illum. Sunt enim mulierum ferè ex qnq; partibus totius regionis duę, multis hæredibus institutis & traditione dotiū magnarum. atqui melius erat aut nullam, aut paruam, aut mediocrem esse constitutam. nunc autem licet donare ex testamento cuicunq;. & si nullo instituto hærede decesserit, hic cui uoluerit, dat. Ex quo factū est, vt regio sufficiens mille & quingentos equites alere, peditū verò triginta millia, ne mille quidē totos habeat probauit autē res ipsa praue apud illos in hac parte fuisse prouisum: quoniā vna plaga suscepta ciuitas corruit, nec vltra pertulit ob hominum pau-

cita-

citatem. Aiunt etiam per tempora priorum regū, nouos homines permultos donatos, ob numerum ciuiū, qui bello diminuti fuerant ad augendū. & aiunt fuisse quandoq; Spartiatis decē millia. & tamen siue sint ista vera, siue non sint, melius est per adæquationem possessionum replere hominibus ciuitatē. Contraria etiam quodammodo est huic prouisioni lex illa circa prolem. volēs enim legumlator quāplurimos fore Spartiatas, inducit ad multitudinem procreandam. Est enim lex, qui tres genuerit filios, eum esse immunem à custodia: qui vero quatuor, immunem esse ab omnibus. Atqui patet, quòd si multi gignantur, regione sic distributa, necessarium est multos fieri pauperes. At enim & quæ circa Ephoros constituta sunt, praue se habent. hic enim magistratus maximarum apud illos rerum potestatem habet. sumuntur autē ex plebe omnes: vt multoties cōtingat homines valde pauperes in hac potestate constitui; qui propter egestatē venales sint. Ostenderunt id & sæpe prius, & nunc in Andrijs. corrupti enim pecunia quidā, quantum in se fuit totam rēpublicam euerterūt: & propter eius magistratus & nimiam potestatē, ac & tyrānidi parem, reges ipsos populares fieri compulerant, ut in hac quoque parte respublica lęderetur: popularis enim status ex optimate resultauit. Continet tamen rempublicam magistratus iste. acquiescit enim plebs ex eo quia maximi magistratus capax est. itaq; siue per legislatorem, siue per fortunā euenit hic, vtiliter se habet rebus. Oportet enim rempublicam, quæ diuturna fit, velle, vt omnes ciuitatis partes constent, atq; in statu suo permaneant. Reges ergo propter honorē suum ita

se habe-

se habebunt. præstantes autem uiri propter senatum: nam ea dignitas uirtutis est præmium. plebs autem propter ephoriam: nam constituitur ex omnibus. Sed oportebat hunc magistratum sumi quidem ex omnibus, non tamen per hunc modum, per quem nunc fit; est enim nimium puerile. Pręterea autem & iudicandi de magnis rebus potestatem habent homines contingentes. itaque melius foret non secundùm propriam mentem eos iudicare, sed secundùm literas & leges. Et etiam Ephororũ vita nequaquam conueniēs proposito ciuitatis. nam Ephori quidem molliter viuunt, in cæteris autem tanta asperitas est uitæ, vt nequeant homines illam perferre, sed clam transgredientes legem voluptatibus fruantur. Senatorum quoque potestas non rectè apud illos constituta est. nam quòd sint viri boni ac sufficienter ad uirtutem eruditi, dicet forsitan aliquis ciuitati conducere. enimuero quòd per omnem uitam magis de rebus decernendi potestatem habeant, periculosum est: est enim ut corporis, sic etiam & ciuitatis senectus. Per nunc autem modum eruditis, vt & legislator ipse diffidat, tanquam nō bonis uiris nequaquam tutum. Videntur autem hi, qui in hac potestate constituti sunt, largiendi gratificandique permulta facultatem habere. quapropter melius erat eos rationi reddendę subiectos esse: nunc autem non sunt. Videtur autem Ephororum magistratus omnes alios magistratus corrigere. in hoc autem nimium certè illis permissum: & non per hunc modum dicimus rationem reddere oportere. Insuper creatio ipsa senatorum, quam per suffragia faciunt, perleuis est. ac ipsum petere magistratum qui

qui eligendus ſit,nõ rectè ſe habet:oportet enim & volentẽ & non volentem ad magiſtratũ aſſumere, ſi dignus ſit eo magiſtratu.Nũc autẽ idem facere in hoc uidetur legiſlator, quod in alia republica.ambitioſus enim faciens ciues,illis utitur ad ſenatorum delectum. nemo enim magiſtratum petet, niſi honoris ſit affectator. atque pleraque eorum quę homines iniuſtè faciunt, per ambitionem & auaritiam committuntur. De regia uerò poteſtate, utrum melius ſic eam in ciuitatibus exiſtere necne, alia foret diſputatio. attamen melius,non ut nunc quidem,ſed pro uita cuiuſque regis iudicare. Quòd autem ne ipſe quidem legiſlator credit ſe facere bonos & honeſtos, manifeſtum eſt. diffidit enim quaſi non ſint ad ſufficientiam boni uiri. Itaque legatos ſimul mittebant inimicos,ac ſaltem ciuitatis eſſe putabant, ſeditiones regum Non bene etiam circa comeſſationes,quæ illi Phiditia nominant,cõſtitutũ eſt ab initio. Oportebat enim magis ex publico eſſe conuentum, quemadmodum in Creta. ſed apud Lacedęmonios unuſquiſque conferre habet: etſi ſunt quidam longè pauperrimi, qui huiuſmodi ſumptum nequeant ſufferre. ex quo fit, ut legumlatori contrà eueniat quàm ipſe uoluerit. Voluit enim ciuitatem popularem facere per comeſſationes. ſed contrà accidit, cùm non ſit facile pauperibus comeſſationum participes eſſe. more enim maiorum ſic apud eos definitur,ut qui comeſſationum particeps eſſe nequeat, is ad reipublicæ gubernationem non amittatur. Legem uerò quæ eſt circa præfectos claſſis, & alij quidam improbarunt: & rectè quidem improbantes.eſt enim ſeditionis cauſa. nam cùm reges ſint belli

duces, præfectura illa perpetua ferè alterum est imperium. Et sic quoque suppositioni legislatoris succenseri potest: quod & Plato in legibus suis censuit. Ad partem enim virtutis tota ordinatio illarum legum contendit, scilicet bellica: hęc autem utilis ad uictoriam consequendam. Itaque salui erant bellum gerentes, peribant verò vbi rerum potiti essent: quoniam nec otium agere, nec quicquam aliud exercere sciebant præstabilius, quàm rem militarem. Illud quoque erratum non sanè minus, quòd putant bona illa, quæ ad bellum pertinent, ex uirtute magis quàm ex uitio fieri. & in hoc quidem recte. sed quòd hæc potiora quàm uirtutem ipsam putant, in hoc non recte. Malè etiam circa pecunias publicas apud Spartiatas constitutum est. quia neq; in publico habent quicquam, & magna bella gerere coacti pecunias ægrè cōferunt, nam quia Spartiatarum est plurimum agri, non examinant inuicem collationes. & euenit legumlatori contra quàm commodum est, publice inopiam, priuatim auaritiam inducere. De Lacedemoniorum igitur republica hactenus dictum sit. nam hęc sunt, quæ maxime quis reprehendat.

De Cretensium republica. *Cap. VIII.*

CRetensium uerò respublica huic finitima est. Habet autem quædam nō deterius, sed plurima minus nitide. Videtur autem & fertur Lacedæmoniorum respublica in pluribus imitata Cretensem, vetusta autē pleraq; rudiora sunt nouis. Ferunt enim Lycurgum post dimissam Carilli Regis tutelam, cum longo tempore

pore peregrinaretur, in Creta plurimum fuisse diuersatum propter cognationem. erant enim Lyctij Lacedęmoniorum coloni. susceperant autem ij qui in eam coloniam uenerant, instituta legum, tūc in antiquis habitatoribus obtinentia. quapropter & nunc † Periœci eodem modo illis legibus vtuntur, quomodo eas Minos constituit primus. Videtur autem hęc insula ad principatum Gręciæ esse nata, ac præclarè sita.cuncto nanque imminet mari: cùm ferè Græci omnes circum mare sint positi. abest enim hinc modicum à Peloponneso: illic verò ab Asiæ loco, qui circa Triopium est & Rhodum. Quare imperium maris obtinuit Minos, ac & insularum alias subegit, alias verò dudum incultas habitari fecit. tandem Siciliam aggressus,circa * Camerinam defunctus est.Habet autem conuenientiam Cretica institutio cum Laconica. Agriculturam exercent apud hos quidem Ilotæ, apud illos verò Periœci. Et comessationes sunt apud vtrosque: & antiquius nuncupabant Lacedæmonij non Phiditia, sed Andria, quemadmodum Cretes, ex quo palam est inde prouenisse. Insuper autem & reipúblicæ institutio. Ephori nanque eandem vim habent, quam in Creta hi qui Cosmi appellantur: nisi quòd Ephori quinque sunt, Cosmi autem decem. Senatores autem pars sunt Senatoribus, quos vocant Cretes consilium. Regia autem potestas fuit primò apud Cretas, postea illam sustulerunt, imperio in bello ad Cosmos transflato. Concio autem omnibus communis est, sed aliā nullam habet autoritatem, quàm ea comprobandi, quæ à senatoribus & Cosmis fuerit antè decreta. Quæ igitur de comessationibus constituta

† accola.

* κάμιτον ἢ καμικόν.

tuta sunt, melius apud Cretas, quàm apud Lacedæmonios habent. Nam apud Lacedæmonios vnusquisque certum quid in singula capita taxatum soluit: quod nisi faciat, à republica lex repellit, vt prius diximus. at in Creta communis est. ex cunctis enim quæ à terra proueniunt vel armentis, ex publicis, & his quæ afferunt periœci, diuisio fit. vt pars vna ad Deorum cultum & ad publica onera, pars ad comessationes deputetur. at ita ex publico educant omnes, & mulieres, & pueros, & uiros. Ad temperantiam autem cibi quasi vtilis sit, multa legislator philosophatus est, & de mulierũ diuortijs, de earum congregatione ad uiros, ne superfluam pariant multitudinem prospexit. quod vtrum prauè uel non prauè constitutum sit, aliud erit considerandi tempus. Sed quòd circa comessationes melius prouisum si apud Cretas, quàm apud Lacedæmonios, manifestum est. At circa Cosmos deterius, quàm circa Ephoros. Quod enim mali habet Ephororum magistratus, idem & in illis est. sumuntur enim quiuis, sed quod in his prodest reipublicæ, illic non est. Nam hic, quia ex omnibus assumptio est, particeps populus amplissimi magistratus, vult manere rempublicam: illic autem non ex omnibus sumuntur Cosmi, sed ex quibusdam familijs, & Senatores ex ijs qui Cosmi, iam fuerunt. De quibus idem dici potest, quod de ijs quæ apud Lacedæmonios fiunt. Nam esse liberum magistratum atque perpetuum, maius est munus quàm dignitas eorum mereatur. & non secundùm legem scriptam iudicare, sed secundum quod sibi videtur, periculosum est. Quiescere autem plebem non participantem, nullum signum est bene consti-

turę ciuitatis. Nec quicquam susceptionis est Cosmis, quemadmodum Ephoris: abeuntq; per insulam longè à contendentibus. Medicina uerò quam huic delicto adhibent, ridicula est, nec ciuilis, sed † tyrannica. sæpenumero enim aut collegæ illorum, aut priuati homines insurgentes per seditionem Cosmos expellunt. Licet etiam Cosmis seipsos magistratu abdicare. enimuero hæc omnia præstabat lege fieri, quàm pro hominum uoluntate: non enim secura est regula. Omnium uerò deterrimum est, potentum depositio: quam tam sæpe concitant, cùm sententias dare nolunt.: per quam manifestum est habere eam institutionem aliquid reipublicæ, sed non esse rempublicam, at potentatum magis. Consueuerunt autem concitata plebe & amicis ad unius arbitrium rem deferre, seditionesque & prælia inter se miscere. At uerò id quid differt ab eo. quòd tandem ea ciuitas non sit, dissoluta ciuili societate? Est autem periculosus hic reipublicæ status, si q uelint possintq; inuadere. sed, vt supra diximus, seruatur propter locū, quia omnes aduenas procul excludit. Itaq; Periœci manent Cretensibus. uerùm Ilotes per sæpe à Lacedæmonijs defecere. non enim erat in Creta potentatus ullus externus: sed nuperrimè bellum peregrinum irrupit in eam insulā, quod patefecit imbecillitatem legum suarum. De hac igitur republica hęc dixisse sufficiat.

* δυνα-στευτι-κή.

Superiorum rerumpublicarum comparatio.
Cap. IX.

Videtur etiam Carthaginiensium respublica bene constituta, multaque habere præter

alias; quædam verò maximè similia Lacedæmonijs. Tres enim istæ respublicæ quodammodo inter se proximæ sunt, multumq; distant ab alijs, Cretica dico, & Laconica, & Carthaginiensis: multaque in ipsis prouisa sunt rectè. Signum autem est reipublicæ bene institutæ, quòd populus in suo permaneat loco, neque seditionem vllam (quod dictu dignum sit) vnquam fecit, neq; tyrannum. Continet autem similia Lacedęmoniorum reipublicę, commessationes quidem sodalitiorum, Phiditijs: centum autem & quatuor virorum potestas, Ephoris: præterquàm quòd non deterior. nam illi ex contingentibus sunt: hanc autem potestatem suscipiunt optimates.* Imperator verò & Senatus conueniunt Lacedæmoniorum regibus & senibus. melius autem quòd imperatorem non secundùm genus, neque ex vili & præexcellenti magis eligunt quàm secundùm virtutem. nam qui magnam habent potestatem, si ipsi nullius pretij sint, multum nocent; nocueruntque iam Lacedęmoniorum ciuitati. Plurima igitur reprehensorum propter trāsgressionem communia sunt omnibus ante dictis. Sed quantum ad intentionem optimatum attinet & reipublicę, quædam ad popularem statum magis declinant, quædam ad paucorum potentiam. Nam referendi quidem ad populum, aut non referendi aliqua, imperatores unā cū senatu domini sunt, si omnes concordent. si non concordent, populus ipsorum dominus est. quæcunque autem retulerint magistratus, de his non approbandi modò illorum sententias potestas permissa est populo, verùm etiam pro arbitrio constituendi prouidendique, & cuiuis contradicere relatis illorum

* βασιλεῖς.

licet,

licet, quod non est in alijs rebuspublicis. Quinquevirátum uerò, qui multarum ac magnarum rerum potestatem habet, ab illis eligi, & centumuiratum hos eligere, qui est maximus magistratus, & hos longiori tempore quàm alios imperium retinere. nam & perfuncti magistratu imperant, & designari ad magistratum, ad paucorum potentiam spectat. Esse autem sine mercede, & sine electione quæ sorte fit, optimatium est ponendum, & si quid aliud tale. Iudicia quoque omnia à cũctis magistratibus iudicari, & nõ ab alijs alia, vt apud Lacedæmonios. Transgreditur autem maximè ab optimatibus ad paucorum potentiam institutio Carthaginiensium secundùm aliquam intelligentiam in eo, quod etiam multi comprobant: nõ solùm enim optimos, verumetiam ditissimos censent in magistratibus esse ponendos: quasi impossibile sit qui egenus existat, eum bene magistratum gerere, aut quietem optare. Si igitur sumere diuitem, paucorum potentiæ est, per virtutem autem, optimatum: ista quędam fuerit species tertia, per quam constituta est apud Carthaginienses respublica. creant enim magistratus ad hęc duo respicientes, & præsertim maximos, vt imperatores & duces bellorum. Putandum autem est huiuscemodi excessum ab optimatibus esse errorem legis conditoris: quem ab initio præuidisse ualde necessarium fuit, ut optimi valerent quietem agere, nec quicquam indecorum facere, non solum in magistratu, sed etiam in vita priuata. Quòd si inspicere oportet ad opes gratia quietis, prauum est maximos magistratus esse uenales, imperium, & belli ducatum. hæc enim lex pretiosas magis facit diuitias quàm

virtutes, ac ciuitatem totam ad studium pecuniarum conuertit. Nam quicquid apud ciuitatis principes habetur in pretio, necessarium est & aliorum ciuium opinionem subsequi. vbi autem non maximè honoratur virtus, ibi non est possibile firmum optimorum esse in republica statum. Assuescere verò ad lucra rationabile est, quando per largitionem adipiscuntur dignitates. absurdum est enim si pauper quidem aliquis, verùm bonæ mentis lucrari velit: improbior autem nō velit, cùm sumptus fecerit. Quocirca oportet eos, qui possunt optimè gerere magistratum, assumere ad magistratum. probabiliusque fuisset si autor legis opulentiam præstantium virorum abiecisset, ac eorum qui in magistratu forent, quieti prospexisset. Prauum etiam videri potest plures magistratus ab vno homine geri: quod in honore est apud Carthaginienses. unicū enim ab vno optimè perficitur opus. hoc autem vt fieret, prouidendum fuit à legumlatore, neque cogendum eundem tibicinem esse atque sutorem. Quare vbi non parua est ciuitas, magis ciuile est, vt plures sint particeps magistratum, magisque populare. communius enim, vt diximus, & melius singula conficiuntur atq; celerius. Patet autem hoc in bellicis rebus, & nauticis. in his enim ambobus per omnes (vt ita dixerim) transit imperare & parêre. Sed cùm ad paucorum potentiam vergat respublica eorum, optimè illud effugiunt, vt semper aliqua plebis pars dicetur ad oppida mittentes. per hoc enim illi arbitrantur ac certè efficiunt, statum ciuitatis permanere. Sed hoc est fortunę opus. oportebat verò non per fortunam sine seditionibus esse, sed per legislato-

rem id fieri. nunc autem si diuisa fortuna incidat, & plebs à gubernatoribus secedat, nullum est remedium legis ad quietem adhibitum. Lacedæmoniorũ igitur, & Cretensium, & Carthaginiensium respublicæ, quæ meritò habentur insigniores, in hunc modum se habent.

De republica Solonis, & varijs institutoribus rerumpublicarum. Cap. X.

EOrum autem qui de republica aliquid tradiderunt, quidam nunquam versati sunt in gubernatione ciuitatis, sed in priuata vita ociosi vixerunt. de quibus si quid dignum relatu fuit, de omnibus ferè suprà diximus. Quidam autem legislatores fuere, gubernaueruntque vel in proprijs ciuitatibus, vel in alienis. Et horum quidam solùm modo legum autores fuere, quidam etiam reipublicæ constituendæ, veluti Lycurgus & Solon. hi enim leges & rempublicam condidere: Licurgus quidem Lacedæmonijs, vt dictum est: Solon autem Atheniensibus. Existimant autem quidam Solonem legislatorem fuisse præclarum. nam & paucorum potentiam sustulisse, quæ nimis intemperans erat, & plebem à seruitute liberasse, ac statum popularem in patria constituisse, optimeque rempublicam temperasse. nam esse consilium Areopagi paucorum gubernationis est: delectus verò magistratuum, optimatium: iudicia verò, populare. Sed videtur Solon illa duo (cùm essent prius) nõ sustulisse consilium Areopagi, & magistratuum delectus: at † populum asseruisse, iudicijs ex omnibus cõstitutis.

† constituisse popularẽ statum.

tutis. Quapropter quidam illi succenſent, quòd alterum diſſoluerit; cùm autoritatem omnem ad iudicium traduxerit, quod per ſortitionem eſt. nam cùm hoc inualuit, tanquam tyranno gratificantes populo, in eum qui nunc eſt, popularem ſtatum, rempublicam redegerunt. Et conſilium Areopagi Ephialtes inhibuit, & Pericles. Iudicibus verò ſalaria Pericles induxit, ac per hunc modum vnuſquiſque eorum qui apud plebem poſſe voluerunt, populi vim augere perſeuerauerunt, donec in iſtam quę nunc eſt, licentiam peruenit. Apparet autem hoc, non tam Solonis voluntate, quàm caſu eueniſſe. Nauali enim potentia aduerſus Medos victor populus, maiora de ſeſe ſapere cœpit. & acceſſerunt patroni ſeditioſi contra bonos & modeſtos ciues, qui rempublicam gubernabant. cùm videatur quidem Solon eam quę maximè neceſſaria fuit, poteſtatem populo tradidiſſe, vt magiſtratus crearet, & malefacta corrigeret. niſi enim populus hãc habeat poteſtatem, ſeruus erit & inimicus. At magiſtratus omnes conſtituit ex nobilibus ac locupletibus, ex cenſu quingẽtorum modiorum, & iugerum: tertium ex equitibus: quartum ex opificibus ſordidis, quibus nullum magiſtratus aſſequendi ius erat. Fuerunt etiam legum poſitores Zaleucus apud Locros occidentales, & Charondas Catanienſis ciuibus ſuis, cæteriſque ciuitatibus Calcidicis, quæ ſunt circa Italiam & Siciliam. Tentant verò quidam inducere quaſi Onomacritus fuerit primus legum ferendarum peritus: hunc verò exercitatum in Creta, cùm eſſet Locrus: profectum autem per artem diuinationis, ei familiarem fuiſſe Thaletem. Thaletis autẽ auditores fuiſſe Ly-

curgum

curgum & Zaleucum: Zaleuci autem Charondam. sed qui ista dicunt, tempora non supputant. Fuit etiam Philolaus Corinthius legumlator Thebanis. Erat autem Philolaus ex familia Bacchiadũ, amicus verò Dioclis, qui in olympijs vicit. sed vbi ille ciuitatem deseruit, commotus ob amorē matris Alcyones, Thebas migrauit. atque ibi ambo defuncti sunt, monstranturque etiam nunc illorum sepulcra, quæ ab inuicem facilè spectant. verùm ita constituta, vt ex Dioclis quidem sepulcro nõ sit prospectus in Corinthium agrum ob animi infectionem: ex Philolai autem sit prospectus. Habitarunt igitur ob huiusmodi causam apud Thebanos, legesque illis Philolaus descripsit, & de alijs quibusdam, & de sobole procreanda, quas illi leges proletarias appellant. Et hoc est præcipuè ab illo prouisum, vt numerus hæreditatum conseruetur. Charondæ autem nihil est proprium, nisi iudicia falsorum testium. Primus enim de his legem posuit: diligentia autem & claritate etiam elegantior quàm hi qui nunc sunt legum conditores. Philolai proprium est patrimoniorum disparitas: Platonis autem mulierum & natorum & patrimoniorum communitas, & comessationes fœminarum, & præterea lex circa ebrietatem, vt reges conuiuiorum sobrij sint. & in rebus bellicis exercitatio, per quam ambidextri fiant: cùm oporteat non alteram manum vtilem, alteram inutilem habere. Draconis quoque leges sunt. sed iam constituta republica leges tulit. Proprium autem Draconis est nihil quod sit memoria dignum, nisi rigiditas ob magnitudinem pœnarum. Fuit quoq; Pittacus legum conditor, sed
non

non in republica versatus. Lex est propria illius, ebrios si quem pulsauerint, maiori pœna damnari, quàm si sobrij fecissent, quòd enim plures delinquunt ebrij quàm sobrij, non ad id respexit, quòd magis esse debeat ebrijs venia, sed ad vtilitatem. Fuit etiam Androdamas Regius legum conditor Chalcidensibus, qui sunt in Thracia, de homicidio & hæreditatibus, nihil tamen huius propriũ referre quis potest. De his ergo rebuspublicis, quæ principales sunt, & de his quæ sunt ab aliquibus scriptæ, in hunc modũ cognouisse sufficiat.

*

ARISTO-

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, ciue, rerum publicarum speciebus, dominatore ciuitatis, viris eam constituentibus, vnius viri virtute superexcellente, ac regia gubernatione.

De ciuitate, & ciue, quid sit vtrunque, de ciuitate donatis, de magistratibus, de iustè & iniustè ciuibus. Cap. I.

Vi de republica cōsiderat, quæ sit vnaquæq; & qualis, ferè prima illa consideratio occurrit, videre quid sit ciuitas. Nam ea nonnunquam in cōtrouersiam venit, cùm alij dicant à ciuitate factum, alij non à ciuitate, sed à potētibus quibusdam, vel à tyranno. * gubernatoris autem reipublicæ ac legum positoris totum negotium versari videmus circa ciuitatem. Est autem respublica, eorum qui in ciuitate degunt, institutio quædam. Cùm verò sit ciuitas compositum quiddam, quemadmodum alia tota ex pluribus partibus consistentia, manifestum est primò de ciue esse perquirendum. nam ciuitas est ciuiū multitudo quædam. Quare &

*πολιτικοῦ.

se & quem oporteat ciuem vocari, & qui sit ciuis, est considerandū: nam & de ciue sæpe contenditur, nec eundē omnes esse fatentur ciuem: & qui in populari ciuitate ciuis est, persæpe in paucorum gubernatione nō erit ciuis. Eos igitur qui alio quodammodo appellationem sortiunt, ceu eos qui in ciuitats donati sunt, omittamus. Nec habitatio ciuem facit. nam isto modo * peregrini qui circa nos habitant, & serui, ciues essent. Nec rursus qui fori ac iudicij ius habent. nam hoc existit etiam illis qui simul contrahunt, cùm per contactum forum sortiantur; quanquam multis in locis peregrini ne id quidem perfectè habeant, sed necesse est vt patronū accipiant. Ex quo fit vt imperfectè quodammodo sint fori iudiciorū participes, sed vt pueri nondū ætate perfecti, & senes ob ætatem à muneribus publicis vacantes, non simpliciter ciues dicendi sunt, sed quodammodo ciues. At nos quærimus eum, qui simpliciter ciuis dicatur, nec habeat aliquam adiunctionem quæ restringat & corrigat: cum & de infamibus & de exulibus eodem modo vt suprà dubitari, & responderi potest. Ciuis simpliciter nulla alia re definitur magis, quàm participatione potestatis publicæ iudicandi & decernendi. Potestates † autem, aliæ sunt determinatæ secundùm tempus, ita vt non liceat interdū, nec semel eandem habere, aut per alia temporum spatia: aliæ sunt indeterminatæ, ceu illius qui in concione deliberat, & qui iudicat, quanquā fortasse diceret aliquis, tales non esse in potestate constitutos. Atqui ridiculum foret, qui de maximis rebus deliberant & decernunt, eos potestatem dicere non habere. Sed nihil referat, cùm de nomine sit quæstio.

* μέτοικοι.

† magistratus.

ſtio. eſt enim abſque nomine publica poteſtas iudicantis decernentiſque in concione, ſed ſit definitionis gratia indeterminata poteſtas. Ponimus autem eos eſſe ciues, qui huius poteſtatis vnà cum alijs participes ſunt, maximè igitur propriè ciuis, ſuper omnes alios qui ciues dicuntur, ferè talis eſt. Nec latére nos debet, quòd in rebus, quarum ſubiecta differunt ſpecie, & aliud eorum eſt primum, aliud ſecundum, aliud cōſequens, aut omnino nihil eſt (qua talia ſunt) commune, aut vix. Reſpublicas autem videmus ſpecie differre: & alias eſſe poſteriores, alias priores. Quæ enim aberrauerunt ac prolapſæ sūt, neceſſe eſt vt poſteriores ſint integris & incorruptis, quomodo autē dicamus eas labi, poſtea patebit. Quare ciuem quoq; eſſe alium atq; alium, neceſſe eſt ſecūdum differentiam rerum publicarum. Itaque ille, quo diximus, in populari quidem ſtatu maximè eſt ciuis: in alijs verò ſpeciebus eſſe quidem poteſt, non tamen neceſſe eſt. In quibuſdam enim ciuitatibus nec populus eſt, neq; concionis vſus, ſed ſenatum habent & iudicia: vt apud Lacedæmonios de contractibus cognoſcunt hi, qui Ephori nuncupantur, alij alios, de cæde autem ſenatus, & forſan alius magiſtratus de alijs, eodemq; modo apud Carthaginenſes, de omnibus quidem cauſis magiſtratus quidam cognoſcunt. Sed recipit correctionem quandam definitio ciuis, quòd in alijs rebus publicis non eſt indeterminata illa poteſtas, quæ in concione decernit & iudicat, ſed determinata ſecundum iuriſdictionem. horum enim, aut omnibus, aut quibuſdam conceſſum eſt deliberare ac iudicare, vel de omnibus vel de quibuſdam. Quis igitur ſit ciuis, ex his patet.

Cui enim habilitas est participandi potestatis publicæ deliberatiuæ & iudiciariæ, hunc ciuem esse dicimus eius ciuitatis, ciuitatem verò talium multitudinem, quæ ipsa per se sufficiens sit, vt simpliciter dixerim, ad viuendum. Consueuerunt autem eum etiam dicere ciuem, qui ex duobus ciuibus ortus sit, & nõ ex altero solum, ceu ex patre & matre: alij verò magis vltra requirunt, ceu auos & proauos vel plures. His itaque definitis ciuiliter & succinctè, dubitant quidam, tertius ille aut quartus, quomodo erit ciuis. Gorgias quidem Leontinus partim dubitans fortasse, partim ludens, inquit: *Quemadmodum mortaria sunt illa, quæ à factoribus mortariorum fiunt, sic Larissæos esse qui ab artificibus eorum fiunt, esse nanque aliquos Larissæorum factores.* Est autem simplex. si enim participarent administrationis reipublicæ secundum determinationem iam dictam, essent vtique ciues. Etenim neq; possibile congruere definitionem illam primis conditoribus aut habitatoribus, vt ex patre matreque ciuibus sint exorti. Sed forsan de eo magis dubitari potest, cùm facta mutatione recipiuntur quidam ad communionem reipublicæ, quemadmodum Athenis fecit Clisthenes, post tyrannorum eiectionem. complures enim in tribus descripsit, peregrinos, & seruos, & inquilinos, de quibus dubitari potest non qui ciuis, sed an iustè vel iniustè. Atque de eo insuper quis dubitabit, an si non iustè ciuis, ne ciuis sit: quasi idem valeat iniustus & falsus. Sed cùm videamus quosdã iniustè se in magistratibus gerere, quos tamen magistratus esse dicimus, sed nequaquam iustè: ciuis autem potestate quadam definitus sit: (nam qui parti-

ceps

ceps est talis potestatis, est ciuis, ut diximus:) patet quòd hos quoq; ciues esse dicendum est. Iustè autem vel iniustè, pertinet ad primam illam quæstionem, in qua quæritur nunquid à ciuitate factum sit, vel non à ciuitate, ceu cùm ex paucorum potentia uel tyrannide, ad popularē statum fit mutatio. Tunc enim neque mutuatā pecuniam soluere quidam uolunt, quasi non ciuitas eam susceptiat, sed tyrānus: nec alia huiusmodi permulta, quasi respublica vi ac uictoria constet, non publica vtilitate. Si igitur per hunc modum, quædam in populari statu fiunt, esse similiter dicēdū est huius ciuitatis acta, & paucorum potentiæ & tyrannidis.

Quo pacto ciuitatem eandem, vel non eandem dicere debeamus. *Cap. II.*

Videtur autē proprius huius quæstionis locus, quomodo aliquādo dicamus ciuitatē esse eandem & non eandem, sed aliam. Potissimè igit̄ inuestigatio dubitationis huius est circa locum, & homines. fieri enim potest, vt separetur locus & homines, & alios alibi habitare. Sed hæc leuior est dubitatio. nā cùm multipliciter dicatur ciuitas, perfacilis est huiusmodi quæstio. Similiter quoq; eorum qui eundem inhabitant locum, quoad dicendum sit vnā esse ciuitatem. non enim mœnibus id definitur. liceret enim Peloponnesum totam vnis mœnibus circūdari, talis fortasse est Babylon, quæ capta cùm esset ab hostibus, ferunt partem aliquā eius ciuitatis tertia die nondū aliquid sensisse, similiter & quæcunq; alia magis habet circunscriptionē gentis quàm ciuitatis. Sed huius quæstionis alio loco utilis erit cōsideratio. nam de

magnitudine ciuitatis, & quantam esse vtile sit, & vtrum vnam vel plures, latére nō debet ciuilē hominem. At manētibus eisdem habitatoribus eodem loco, vtrum quoad sit idem genus habitantium eandem esse ciuitatem dicendum sit; quanuis semper alij intereant, alij oriantur? vt & flumina solemus eadem dicere, & fontes eosdē, quãuis semper vnda noua superueniat ac defluat. An homines dicendum sit eosdē esse propter eandem causam, sed ciuitatem aliam? Nā si ciuitas est societas quædam (societas autē ciuium) variata reipublicæ gubernandę forma, & alia effecta, necessarium utiq; videretur, ciuitatem quoq; non eādem permanere, vt & chorum alium esse dicimus dum tragicus est, q̄ dū comicus: & si ijdem sint homines, eodemque item modo, omnem aliam societatem & compositionem, si species compositionis alia fiat: ceu harmoniam earundem vocum aliam esse dicimus, & modò Doricam, modò Phrygiam vocitamus. Id si ita est, patet quòd maximè dicendum est eandem ciuitatem, ad rempublicam respicientes, nomine autem vocari alio, aut eodem licet, eisdem habitantibus eandem, vel alijs penitus hominibus. Vtrum autem iustum sit † reddere pecuniam mutuo sumptam, mutata reipublicę gubernandæ specie, an non iustum, alia est dubitatio.

† *Pactū dissoluere, aut non dissoluere.*

De virtute absolutè viri boni, & boni ciuis, num sit eadem an altera. De virtute ciuis qui præest, & qui paret. An opifices sint dicendi ciues. Cap. III.

HIs verò quæ nunc dicta sunt, cōsequens est videre, vtrum eadem sit virtus boni viri, & boni

boni ciuis, an non eadem. Atque si hoc est perquirendum, prius de virtute ciuis sub compendio considerare oportet. Vt igitur natura unus aliquis est eorum, qui sunt, in communi societate, ita & ciuem dicimus. Naturarũ verò, quanquam dissimiles sint secundùm potentiam (nam alter est remex, alter gubernator, alter proram dirigens, alter alteram huiusmodi appellationem habens) patet quòd expressissimus uniuscuiusq; sermo* proprius erit illius uirtutis. Similiter autem & commune quiddam conuenit omnibus. salus enim & conseruatio nauigantium, cõe est omnium opus. ad hoc enim vnusquisque eorum intendit. sic igitur & ciuibus, licèt dissimiles sint, opus est conseruatio communis societatis: societas verò est respublica, quapropter necesse est virtutem esse ciuis ad rempublicam. Si quidem igitur plures sunt rerumpublicarum species, patet nõ esse recipiendum, vt studiosi ciuis vna sit virtus, eaq; perfecta. at viri boni perfecta est virtus. Quòd igitur fieri possit, vt ciuis studiosus non possideat virtutem illam, per quam dicitur vir bonus, manifestum est. Quinetiam & alio modo inquirentibus, peruenire licet ad eandem rationem circa optimam rempublicam. Nam si impossibile est ex omnibus studiosis esse ciuitatem: & oportet singulos opus suũ benefacere, hoc autem à virtute: sit verò impossibile similes esse ciues omnes: nequaquam vna esset virtus ciuis & viri boni. Nam virtutem studiosi ciuis omnibus esse oportet. sic enim optima foret ciuitas vtiq;. at viri boni uirtutem impossibile est omnibus esse, nisi necessarium sit in studiosa ciuitate ciues omnes esse viros bonos.

* λόγος.

Præterea cùm ex dissimilibus constet ciuitas, ut animal ex anima & corpore: anima verò ipsa ex ratione & appetitu, & domus ex viro & vxore, & acquisitio ex domino & seruo: eodem modo cùm ciuitas ex his omnibus, ac prçterea ex alijs dissimilibus constet speciebus, necesse est non unam esse ciuium omnium virtutē, quemadmodum nec chorum agentium, supremi & assistentis: quòd igitur non eadem simpliciter ex his patet. Sed an erit alicuius eadem uirtus ciuis studiosi & uiri boni? Dicimus utique studiosum in magistratu; bonū esse atq; prudentem: ciuilem autem hominem necessarium est esse prudentem, & statim aliam esse disciplinam † præsidentis aiunt quidam, ut patet in regum filiis, qui ad æquestrem bellicamq; disciplinam in adolescentia erudiūtur. & Euripides inquit,

† *magistratū gerētis.*

Non mihi speciosa, sed ea quorum ciuitas indiget.

Tanquàm sit præsidentis disciplina quædam. Si autem est eadem uirtus præsidentis boni, ac uiri boni: ciuis autem est & qui regitur: non eadem uirtus simpliciter esset ciuis & viri boni, sed tamen cuiusdam ciuis. non enim eadem virtus est eius qui præsidet, & ciuis. Et ob hoc forsam Iason inquit grauiter ferre, si non regnaret, quasi nesciret priuatus esse. Sed nihilominus laudandum est posse imperare, & parêre: ac prçclari ciuis uirtus est posse præesse, & subesse laudabiliter. Si ergo uirtutem boni viri posuimus præsidentem, ciuis autem utranque: non vtique fuerint ambæ similiter laudæ dignę Cùm ergo aliquando videatur utraque, sed non eadē, eum qui imperat & eum qui paret, addiscere debere: ciuem autem utraq; scire, & participare ambarū: quid sequatur deprehēdere quis potest.

Est

Est enim pręsidentia dominatiua, hac verò in his quæ necessaria vocantur. scire facere, nequaquam necessarium est ei qui præsidet, sed vti magis, alterum verò seruile est: dico autem alterum, posse exhibere ministeria. Seruorum autem species plures esse dicimus, cum sint ministeria plura: quorũ partem vnã obtinent manuales, hi sunt, vt nomẽ significat, qui ex manibus viuũt, in quibus sunt opifices. Quapropter apud quosdam antiquitus huiusmodi homines excludebantur à reipublicæ honoribus, anteq̃ populus extremus fieret. Hæc igitur opificia eorum qui ita subsunt, neque rectorem discere oportet, neq; eum qui in republica versatur, neque bonum ciuem: nisi fortasse quandoq; suiipsius priuatim gratia. Non enim amplius contingeret esse alterum dominum, alterum seruũ, sed est præsidentia quædam, per quam præest similibus genere, & liberis hominibus. & hanc dicimus esse ciuilem pręsidentiam, quam eum qui præest, didicisse parẽdo oportet: ceu præfectum equitũ esse, cùm ipse prius sub alio esset: & exercitum ducere, cùm ipse prius in exercitu per inferiores militiæ gradus ductus sit. Quamobrem rectè dicitur, neminem benè imperare posse, qui non prius sub imperio fuerit. Sed horum diuersa est virtus, & oportet bonum ciuem scire ac posse pręesse & subesse. & hæc virtus ciuis, scire rectè se habere in vtraque parte, & boni viri vtraque, quanquam alia est species eius temperantię & iustitiæ quæ pręest. nã eius qui subest ac liber est, non vna profectò fuerit virtus ac boni viri, vtputa iustitia alias species habet cùm pręest, alias cùm subest. Quemadmodum viri & mulieris alia temperantia, & forti-

tudo. nam uideretur utique timidus esse uir, si ita fortis esset, ut fœmina fortis, & mulier inhonesta videretur, sic honesta foret, ut uir honestus: administratio quoque domus, alia mulieris, alia uiri. nam uiri est acquirere, mulieris seruare. Prudentia uerò propria uirtus est pręsidentis. nam cæteræ quidem uirtutes uidentur communes, tam eorum qui præsunt, quàm eorum qui subsunt: at prudentia nō est uirtus eius qui subsit, sed opinio uera. qui enim subest, vt is est qui fistulam facit: qui uerò præest, ut is qui vtitur fistula. Vtrum igitur eadem sit virtus viri boni, & ciuis studiosi, uel alia; & quomodo eadem, & quomodo alia, ex his patet. Restat adhuc una dubitatio circa ciuem: utrū reuera ciuis sit is solùm, cui participatio est publicæ potestatis, an opifices etiam ac mercenarij sint ciues nuncupandi. Nam si ponamus hos quoque esse ciues, qui magistratuum sint expertes, nequaquam possibile est uniuscuiusque ciuis talē esse virtutem: si verò nullus horum est ciuis, in qua parte sunt huiusmodi homines reponendi? neque enim in eorum ministrorum loco qui nobiscum habitant, neque rursus ut peregrini. An secundū hanc rationem nihil dicemus euenire absurdum, neque enim serui suprà dictorū quicquam, neque liberti. Illud autem verum, quod non omnes illi dicendi sunt ciues, sine quibus ciuitas esse non potest: cùm neque pueri ita ciues sunt, ut uiri: sed hi quidem simpliciter, illi verò ex suppositione. ciues enim sunt, sed imperfecti. Vetustis quidem tēporibus apud quosdam opifices erant serui, aut peregrini. quapropter etiam nunc pleriq; tales sunt. Optima quidem ciuitas nunquam opificem faciet ciuem,
quòd

quòd si hi ciues, ciuis autem virtus, quam diximus, dicendum est non esse cuiusq; ciuis, neque liberi modo, sed eorum qui à ministerijs necessarijs sunt alieni. necessaria verò qui vni ministrat, seruus est: qui autē publicè, viles & sordidi. Patebit autem hinc parum adhuc considerantibus, quemadmodum in his res se habeat: hoc enim quod diximus, id ostendit. Cùm enim plures sint rerumpublicarū species, plures quoque species ciuium sint necesse est, ac maximè eorum ciuium qui subsunt. Itaq; in quadam republica opifices & sordidi ciues erunt: in quibusdam verò impossibile est, vt ciues sint: puta in optimatum gubernatione, siqua illa est, in qua secundùm virtutem dantur honores, & secundùm dignitatem. neq; enim virtutem exercere potest qui vilibus opificibus occupatus est. In paucorum quoque gubernatione, tenues homines ad rempublicam non recipiuntur: ex magno enim censu ad honores reipublicæ peruenitur. Artifices tamen ad hanc speciem peruenire possunt, etsi sordidi sint: quoniam plerunque diuitijs abundant. Apud Thebanos lex fuit, vt nemo habilis esset ad honores reipublicæ suscipiendos, nisi decem annis à mercatura destitisset. In multis autem rebuspublicis attrahuntur lege ad ciuitatem etiam peregrini. Est etiam lex in quibusdam ciuitatibus, vt satis sit ex matre ciue esse genitum. & eodem pacto spurios multæ recipiunt: atque propter defectum legitimorum ciuium tales ciues faciunt. paucitate enim hominum inducti, his vtuntur legibus quòd si abundent multitudine, paulatim excludūt, primò libertini generis homines, deinde eos qui ex matre solūmodo ciues sint:

tandem non nisi ex vtroq; parente natos ciues, pro ciuibus habent. Quòd igitur plures sint species ciuium, ex his patet: & quòd maximè dicitur ciuis ille, qui habilis sit ad honores suscipiendos, vt Homerus inquit. sed vbi id occultum est ex deceptione habitatorũ, tanquam inhonoratum quendam reptitium, repellunt. vt inquilinus enim est & aduena, qui honores capere non potest. Vtrum igitur alia, an eadem virtus sit, per quam est uir bonus & ciuis studiosus, patet ex supra dictis, quòd cuiusdã ciuitatis idem, cuiusdã verò alius, & ille non omnis, sed qui præest reipublicæ, & potestatem habet, aut solus, aut cum aliis gubernationem exercens.

Quid sit respublica, & ipsius finis. Quot sint imperij in re familiari modi. Quid respublica recta, quidve lapsa. Cap. IIII.

HIs ita determinatis, uidendũ iam est, vtrũ vna sit ponenda respublica, an plures. Et si plures, quæ, & quot, & quænam differentiæ earum sint. Est autem respublica ordinatio ciuitatis & circa mgistratus alios, & maximè circa id quod summã in ciuitate habeat autoritatem, & si sit principalissimum. Principalissimum autem est id, quod vbiq; gubernat & regit ciuitatem: ceu in populari quidem populus, in paucorum verò potentia pauci. Dicimus autem & rempublicam aliam esse ab istis, eodemq; modo dicemus de alijs. Supponendũ est primò, cuius gratia ciuitas sit cõstituta, & quot sint gubernandi species circa hominem, & circa uitæ societatem. In superioribus libris, vbi de gubernatione rei domesticæ, ac de domino

&

& seruo determinauimus, dictū est, natura esse hominem ciuile animal ac sociale. Ex quo fit vt si etiam nihil indigeāt mutuo auxilio, nihilominus affectent vitæ societatem. quinetiam & communis utilitas coniungit eos, inquantum confert singulis partem bene uiuendi. maximè igitur hic est finis & publicè omnibus, & priuatim. Congregantur etiam ipsius uitæ gratia. forsan enim inest sibi aliqua particula honesti, & continet ciuilem societatem, etiam uiuendi gratia solùm, si non molestiæ in uita admodū exuperent. Patet autem, quòd tolerant homines multa aspera, propter uiuendi cupiditatem, ut existente in eo quadā prosperitate, & naturali dulcedine. Atqui & modos imperij facile est diuidere, cùm sæpe sit de his à nobis in externis sermonibus determinatum. Dominatio enim, licet reuera utilis existat natura seruo, & natura domino, nihilominus imperat pro dominī utilitate, pro utilitate autem serui contingēter. neq; enim fieri potest, ut seruo deficiente serue tur dominatio. Filiorum uerò imperium, & vxoris, & domus totius, quam uocamus rei familiaris gubernationem, aut gratia est eorum qui gubernantur, aut gratia alicuius, quod sit vtrisq; commune. Gratia eorum qui gubernantur, ut uidemus & alias artes, ceu medicinā & gymnasticam illorum quibus imperatur, utilītatem quærere: contingenter tamen & eorum qui præcipiunt, esse potest. nihil quippe uetat, magistrum ipsum gymnasij esse unum eorum qui exercentur, quemadmodum gubernator semper est unus ex his qui sunt in naui. Magister igitur gymnasij & gubernator considerant semper eorum utilitatem quos gubernant. sed

quando horum vnus est, per accidens ipse quoque suscipit vtilitatem, hic quidem nauta, ille autem vnus eorum qui gymnasio exercentur. Quapropter ciuilia quoque imperitia, cùm sint secundum æqualitatē ciuiū constituta, & secundùm paritatem, vicissim exigunt ea gerere, quà natura fert: censentes inuicem munera subire, & considerare vicissim quoddam illius bonum, quemadmodum ille prius dum præesset, considerauit vtilitatem istius. nunc autem ratione commodorum ex reipubl. gubernatione prouenientium, volunt continuò in potestate esse, uelut si semper contingeret magistratum gerentibus ex valetudinarijs an'è, sanos degere: nam forsitan ita magistratus amplectentur. Constat igitur, quòd quęcunque respublicæ ad communem vtilitatem intendunt, hæ certè rectæ sunt secundùm simpliciter iustum: quæcunque verò ad propriam eorum qui præsunt vtilitatem solùm, aberrant quidem, suntq; omnes rectarum rerumpublicarum transgressiones & labes. gubernantur enim quasi à dominis: ciuitas autem est liberorum societas.

De diuisione & definitionibus rerumpublicarum, & de earum transgresione. Cap. V.

HIs determinatis, consequens est respublicas, cōsiderare, quot sunt & quæ: & primò quidem eas quę sunt rectæ: nam labes earū ex illis parescunt. Cùm verò gubernatio ciuitatis & regimen idem significent, regimen autem est potestas ciuitatis: necesse est potestatē huiusmodi aut penes vnum esse, aut penes paucos, aut penes multos. Quando igitur vnus, vel pauci,

pauci, uel multi communem utilitatem in gubernatione sequuntur, has esse rectas rerumpublicarum species necesse est. quando autem ad propriam utilitatem, vel vnius, vel paucorum, vel multitudinis gubernãt, trãsgressiones sunt & labes. Aut enim dicendum est non esse ciues, aut ad participationem utilitatis sunt recipiendi. Vocare autem consueuimus, cùm vnus ad vtilitatem communem respiciens gubernat regiam potestatem. Cùm verò pauci gubernant, plures tamẽ vno optimatium gubernationem: vel ex eo quia optimi præsunt, vel ex eo quia ad optimum publicum administrant. Cùm autem multitudo gubernat ad communem utilitatem, vocatur communi nomine rerumpublicarum omnium, respublica. Contingit autem rationabiliter. unum enim excellere secundum virtutem, aut paucos datur: vt verò multitudo excellat ad omnem uirtutem, difficile est, sed maximè ad bellicam. hæc enim in multitudine fit. Quare in hac reipublicę specie principalissimum ac potentissimũ est id, in quo robur belli cõsistet. & in his ipsi illi sunt, qui sunt in possessione armorum. Prolabuntur verò ac transgrediuntur huiusmodi species, ex regia quidẽ gubernatione, in tyrannidẽ: ex optimatibus verò, in paucorum potentiam: ex republica autem, in popularem statum. Tyrannidem enim esse dicimus, dominatum vnius ad proprium commodũ intendentis. Paucorum autem potentiam, cùm ad opulentorum commodum gubernatur, popularem autem statum, cùm ad commodum egenorum. harum enim nulla ad communem vtilitatẽ respicit. Oportet autem paulò vberius explicare quæ sit unaquæque istarum. habent enim

enim dubitationes quasdam. Philosophantis enim circa singularum disciplinam, & non solùm ad agendum respicientis, proprium est nihil negligere neq; prætermittere, sed demonstrare in singulis veritatem. Tyrannidem enim esse diximus vnius dominationem ciuili societati præsidentis. Paucorum autem potentiam, quando rempublicam tenent opulenti & diuites. Popularem verò gubernationē, cùm tenues homines & non possidentes diuitias gubernāt. Prima igitur dubitatio est circa definitionem. Nam si plures sint opulenti & diuites, ac rempublicam teneant: popularis autem gubernatio sit cùm multitudo regit: eodemq; modo, sicubi contingat inopes esse pauciores quàm opulenti, sed potentiores ac rempublicam teneant, & vbi pauci rempublicam obtinent paucorum potentiam nuncupamus: non rectè viderentur istæ definitiones esse positæ. Enimuero si quis adiungens opulentiæ quidem paucitatem, inopiæ verò multitudinem, sic appellet rerumpublicarum species, vt dicat paucorū potentiam esse, in qua gubernationem reipublicę habent opulenti, numero pauci: popularem verò, in qua inopes rempublicā tenent multi existentes, aliam habet dubitationem. Quas enim dicemus eas respublicas, eam videlicet in qua plures opulēti, & eam in qua pauciores inopes gubernant: siquidem nullæ sunt aliæ respublicæ præter supra dictas. Videtur igitur ratio ista ostendere, quòd paucos esse vel multos qui gubernant, contingens est, aliud paucorum potentiæ, alterum populari. propterea quòd vbiq; accidit, vt pauci sunt opulenti, multi verò inopes. Ex quo fit, vt huiusmodi causæ non faciāt diffe-

rentiam: sed in eo differat popularis gubernatio à paucorum potentia, q alibi opulenti, alibi inopes rempublicam obtinent. Necessariumq́;, est vbicunq; per opes ac diuitias præsunt, siue hi pauciores sint, siue plures, hanc esse speciem illam quę vocatur paucorum potentia: vbicũq; autem inopes, hãc esse popularem gubernationem. Sed accidit (vt diximus) hos quidem paucos esse, illos verò multos. opibus enim ac diuitijs pauci abundant, libertatis tantùm omnes participes sunt, propter quas causas contẽdunt vtriq; de republica.

De iusto paucorum ac popularis gubernationis. De ciuitatis fine, virtute, ac vitio. *Cap. VI.*

SVmendum est prius, quos terminos esse dicunt paucorum potentiæ & popularis gubernationis, & quid sit iustũ in vtraq;. Omnes enim attingũt iustum quoddam, sed vsq; ad aliquid, & aiunt non omne iustum propriè. puta videtur æqualitas iustum quidam esse, & est, sed non omnibus, at æqualibus. & inæqualitas uidetur iustum esse: & est quidem, sed non omnibus, at inæqualibus. Alij uerò hoc auferunt, videlicet quibus, & malè iudicant. causa uerò est, quia de seipsis iudicium fit. qui uerò de proprijs iudicant, ut plurimum non recti sunt iudices. Itaq; cùm iustum aliquibus, & diuisum sit eodem modo in rebus & personis, ut diximus in Ethicis, ęqualitatem rei confitentur, sed de personis contendunt, maximè ob id quod dictum est modo, quia de seipsis non rectè iudicant. Deniq;, quia usq; ad aliquid utriq; eorum iustũ quiddam dicentes, putant se dicere simpliciter iustum

iustū. illi enim si in aliquo sint superiores, ceu opibus & diuitijs, alios omnino putant impares esse: hi verò si in aliquo sint pares, puta libertate, omnino putant esse pares. Cæterū quod est principalissimum, non dicunt. Si enim possessionum gratia societatem inijssent, atq; vnà conuenissent, tantum caperent ciuitatis, quantum possessionis. itaq; ratio illa valeret, quæ est paucorum potentium, qui aiunt non esse iustū, vt qui vnum contulit, tantum participet de centum minis, quantum is qui contulit omne reliquum: neq; de iis quæ ab initio, neq; de iis quæ postea superueniant. Quòd si non uiuendi solū gratia, sed magis bene uiuendi: nam sic seruorum, & aliorum animalium ciuitas esse posset: quod non est ex eo quia, felicitatis non sunt capacia, nec uiuendi secundùm electionem: neque societatis gratia bellicæ, ne à quoquam iniuria afficiantur: neq; propter commercia ac mutuā vtilitatem: nam sic Tusci & Carthaginienses, & omnes ij, quibus est commercium inuicem, tanquam ciues essent unius ciuitatis: sunt nempe illis fœdera circa res importandas: & pacta, ne iniuriæ afficiantur, & scripturæ circa mutuam bellorum societatem: sed neque magistratus communes his deputati sunt: verùm alij apud alios. nec quales esse oportet alteri de alteris cogitant. neque ut nemo eorum iniustus sit, qui sub fœdere comprehenduntur, neq; ut prauitatem nullam habeant; sed solùm vt non inuicem se iniuria afficiant. At enim de uirtute ac uitio publicè cogitant, quicunq; curam habent benè instituendi ciuitatem. Ex quo manifestum est, de virtute curam esse habendam ei, quæ reuera ciuitas sit nominanda, non orationis gratia.

nam

nam sit communicatio societas aliorum ad bellum, loco solùm differens ab aliis socijs longè existentibus. & lex pactio, vt ait Lycophron Sophista, fideiussor inuicem iustorum, sed non talis, vt bonos & iustos ciues efficiat. Et quòd ita se habeat, patet. nam si quis coniungat loca in vnum: vt Magarensium Corinthiorumq; ciuitas sese inuicem contingant mœnibus, nihilominus vna non erit ciuitas: nec si simul coniugia ineant: quanquam hoc vnum sit de his communibus, quæ propriè sunt ciuitatum. Eodemque modo si quis habitent separati quidem, nō tamen ita longè vt nequeant simul communicare, legesq; habeant, iniuriam sibi inuicem in commercijs prohibendi: ceu si vnus faber, alter agricola, alter sutor, alter aliquis huiusmodi foret, essentq; hi decem millia numero, nec aliæ eis forent communiones, nisi talium rerū, puta contractuum & bellorum confœderationis: nec sic quidem ciuitas adhuc foret. propter quam vtique causam? Non enim, quia nō propinqua sit communicatio. nam si in vnum conuenirent ita communicantes, vnusquisq; tamē vtatur propria domo vt ciuitate, ac sibi ipsis vt confœderati auxilium ferant contra iniuriantes solùm, ne sic quidem ciuitas esse videretur rectè considerantibus, siquidem eodem modo conuersarentur simul, cōiunctim, & separatim. Ex quo patet, quòd ciuitas non est communicatio loci, & non iniuriandi sibi ipsis, & cōmercij gratia, sed ista quidē vt adsint, necessarium est, siquidē futura sit ciuitas. nec tamē si ista adsint omnia, ciuitas adhuc erit. At bene viuendi societas & domibus, & generibus, vitæ perfectæ gratia, & per se sufficiētis. hoc tamē nō erit nisi

vno

uno eodemq; loco habitantibus, & coniugia simul ineuntibus. propter quod propinquitates in ciuitatibus extiterunt, & sodalitia, & sacra, & conuersationes familiarum. idque est amicitiæ opus. nam simul uiuendi electio amicitia est. Finis est igitur ciuitatis bene uiuere: illa uerò gratia finis. Ciuitas autem est generum pagorumq; societas, uitæ perfectæ ac persufficientis: hoc est (ut diximus) bene ac beatè uiuere. Benè igitur agendi gratia ponendum est esse ciuilem societatem, non autem gratia simul uiuendi. Quapropter quicunq; plus conferunt ad huiusmodi societatem, his plus iuris competit in ciuitate, quàm his qui libertate ac genere pares sunt, uel maiores, sed ciuili uirtute sunt impares: & quàm ijs qui diuitijs superant, sed uirtute superãtur. Quòd igitur omnes qui de republica cõtendunt, partem aliquam iusti dicunt, manifestum est ex supradictis.

Quem oporteat in ciuitate dominari: & nonnulla de repetundis rationibus. Cap. VII.

EST autem dubitatio quid oporteat dominãs esse in ciuitate, nunquid populum, an eos qui diuitias habẽt, an bonos; & equos, vel vnum qui sit optimus omniũ, uel tyrannũ. Verùm hæc omnia videtur habere difficultatẽ. Quid enim inopes quia plures sint, si partiãtur ea, quæ sunt opulentorũ, hoc non iniustum est? †decreuerunt enim qui potestatem habent. iniuria igitur summa, quæ tandẽ dicenda est? Rursusq; omnib⁹ acceptis, si plures ea sibi tribuãt, quæ sunt paucorum, constat quòd ciuitatẽ corrumpunt. atqui virtus nunquam corrumpit id, quod

† visum est enim qdẽ iustè ei qui

quod eam habet, neque iustum ciuitatis corruptiuum est. ex quo patet legem istam non posse iustam esse. Præterea illa quoque quæ facta fuerint à tyranno, necessarium foret iusta esse omnia. uim enim adfert propter potentiam, ut multitudo diuitibus. Sed an paucos & opulentos iustum est dominari? an ergo si & illi hoc agant, & rapinas exerceant, auferātque multitudinis bona, hocne erit iustum? & cętera ergo. hæc igitur omnia constat esse praua, & non iusta. Verùm bonos & æquos dominari oportet, autoritatēque habere omnium. Ergo alij omnes cùm magistratus non capiant, inhonorati manebunt? nam honores quidem magistratus potestatesque appellamus: quos si boni semper habeant, necessarium est alios excludi ab honoribus reipublicæ. Sed nunquid unus qui sit optimus, dominari debet? at enim hoc etiam † grauius est; quoniam plures erunt ab honoribus exclusi. Sed forsan dicet aliquis, legem dominari debere, non autem hominem, in quem cadunt animi perturbationes. Si igitur sit lex quidem, sed vel paucorum potentiam, uel ad multitudinis fauorem declinans, quid tandem refert in his, de quibus dubitatum est? euenient enim eadem, quæ supra dicta sunt. de his igitur sit alius quidem sermo. Quòd autem magis penes multos debeat esse potestas, quàm penes paucos, licet optimos, videtur solui posse, & quandam habere dubitationem, imò forte ueritatem. Nam si plures sint, quorum vnusquisque non sit studiosus, tamen fieri potest, vt in unum conuenientes, omnes meliores sint quàm illi, non ut singuli, sed vt omnes: quemadmodum cœna in qua plures conferunt, quàm ea quæ ex

† *ad minorem paucorum potentiam attinet.*

vnius erogatione fit. nam cùm plures sint, unusquisque partem habet uirtutis ac prudentiæ, ac fiunt in vnum collati, quasi homo vnus qui multos pedes habeat, multasque manus, multosque sensus. & eodē modo circa mores & intelligentiam. quapropter melius iudicant multi & in musica, & in poëtarū operibus: al j enim aliud, & cuncti cuncta discernunt. Sed in hoc differunt studiosi viri ab vnoquoque aliorum ex multitudine: quemadmodum decoros à non decoris aiunt, & picta artificiosè à veris, eò quòd seorsum distincta in vnū colliguntur. cùm si separatio fiat, pulchrius se habebit, huius quidam picti oculos, alterius verò cuiusdam alia particula. Si igitur de omni populo omnique multitudine recipitur hanc esse differentiam multitudinis ad paucos studiosos, incertum est, imò per Iouem certum, quòd de quibusdā est impossibile. nam eadem ratio de bestijs esset, quanquā quid differunt quidam, ut dixerim, à bestijs? sed de aliqua multitudine nihil vetat, quod dictū est esse verum. Quapropter dubitationē illam priorem per ista soluere quis potest, ac similiter aliā subsequentem, quorum oporteat potestatē habere liberos homines ac multitudinem ciuium, quales sunt quicunq; neq; opes habēt, neq; virtutis vllam existimationem. Etenim permittere istis magnos magistratus, nequaquàm est tutū, propter iniustitiam & ignorantiā, per quas quibusdam iniuriarentur, in quibusdam errarent. Rursus verò excludere illos penitus ab honoribus, periculosum esset. cū enim multitudo inopum est in ciuitate, eademque ab honoribus exclusa, necesse est eam ciuitatē esse plenam hostiū reipublicæ. restat igitur vt ad consultandū, & decernendum

nendum isti recipiantur. Quapropter & Solon, & alij quidam eorũ qui leges cõdidere, huiuscemodi homines ad repetendas gestorum rationes, & ad suffragia electionesque magistratuum admittũt: solis autem vt magistratus committantur, nequaquàm permittũt. Dum enim cum alijs vnà decernunt, atq; consultant, capiunt omnes simul sufficientẽ sensum, & permisti melioribus prosunt reipublicæ: quemadmodũ non purum alimentum vnà cum puro, totũ facit vtilius, quàm paucũ. separatim verò vnusquisq; imperfectus est ad iudicandum. Sed habet dubitationem huiusmodi ordinatio reipublicæ. Primùm, quia videretur eiusdem esse hominis scire iudicare quis rectè medelã attulit, qui ipse sciat etiam mederi, ac sanitatem ęgrotãtibus afferre. hic autem est medicus. eodem modo de alijs facultatibus & artibus. vt enim medicũ rationem suæ medelæ apud alios medicos reddere oportet, ita & alios apud similes. Medicus autẽ est & ille qui agit, & ille qui præcipit & ostendit, & tertio loco ille qui à pueritia expertus est circa artem. sunt enim quidam tales in cunctis (vt ita dixerim) artibus. tribuimus verò iudiciũ non minus expertis quàm scientibus. Deinde & circa electionẽ eodem se videtur modo habere. nam rectè eligere scientis est opus: ceu geometrã in geometria, & gubernatorem in nauigatione. etsi enim in quibusdam operibus & artibus concurrunt alij quidã ignorantes, non tamẽ melius iudicant quàm scientes. Itaq; secundũ hanc rationem autoritas multitudini danda non esset, neq; in electionibus magistratum, neq; in rationibus administratorũ reposcendis. At enim forsan hæc omnia nõ bene dicuntur, etiam pro-

pter superiorem sermonem, si sit multitudo non nimis seruilis. erit enim unusquisq; deterior iudex, quàm hi qui sciunt. veruntamen simul omnes, uel melius iudicabunt, uel nō deterius. & de quibusdam quidem non solùm is qui fecerit, neq; melius iudicat, quàm quicunq; qui opera cognoscunt etiam non habentes artem. puta domum, non solū is intelligit & iudicat qui fecit, sed melius is qui utitur: utitur autem paterfamilias. & de temone gubernator, non faber: & de epulis conuiua, non coquus. Hoc igitur dubium per hunc modum uidetur sufficienter solui. Est & alia dubitatio cum hac annexa. quia inconueniens uidetur, vt deteriores qui sunt, maiorum rerum habeāt potestatem, quàm probi. rationes verò administratorum à magistratibus reposcere, & magistratus ipsos deligere maximum est. quæ duo in quibusdam ciuitatibus (ut dictū est) à populo fiunt. concio enim talium omnium domina est. atqui concionis quidē participes sunt, & deliberant, & decernunt exigui census homines, & cuiusq; ætatis: quæsturam uerò & militū præturam & maximos magistratus suscipiunt ex censu magno, atq; ætate. Quæstio illa potest eodē modo solui: nam forsan id se rectè habet. neq; enim Iudex, neq; consultor, neque is qui in concione existit, dominatur, sed iudicium, & Senatus, & populus: dictorum uerò vnusquisq; est particula istorū. dico autem particulam, cōsultorem, concionatorē, & Iudicem itaq; iustè domina maiorum est multitudo. ex multis enim populus cōstat, & senatus, & iudicium, maiorq; census est uniuersorū quàm singulorum per se, & quàm illorum paucorum, qui magnos suscipiunt magistratus. Hæc igitur in hunc modum

deter

determinata sint. Prima uerò illa quæstio manifestum facit, nihil adeo ut leges rectè positas debere dominari. illũ autem, qui reipublicæ præest, siue unus hic sit, siue plures, debere in his potestatẽ habere, in quibus leges expresse cauere nõ possunt, ex eo quia non facile sit, generali sermone singulos casus comprehendere. Quas tamẽ leges recte positas dicamus, nondũ apparet, sed adhuc superest anterior dubitatio. atq; tales esse leges, quales sunt respublicæ: necessariũ est, prauas uel studiosas, iustas uel iniustas, & hoc vnum manifestum est oportere ad speciem reipublicæ leges esse accommodatas. Quod si ita sit, patet quòd leges illas, quæ ad rectas gubernationes accõmodatæ sunt, necesse est esse iustas: illas uerò quæ ad earum labes, esse non iustas.

Ex nobilibus, ingenuis, opulentis viris constituendam esse ciuitatem: iustitia, virtute bellicam in ea opus esse: & ad quos legislator respicere debeat. *Cap.* VIII.

CVm uerò in cunctis scientijs & artibus finis sit bonum, maximum autem & maxime in principalissima omnium: hæc aũt est ciuilis potestas, est autem ciuile bonũ, iustum, id autem communis utilitas: videtur autem omnibus æquum, quoddam esse iustum, & usq; ad aliquid consentiunt philosophicis rationibus, in quibus determinatum est de moralibus: quid enim & quibus iustum, & oportere paribus par existere: quorum certè paritas, & quorum imparitas sit, oportet non latere (habet enim id dubitationem) & philosophiã ciuilem. Forsan enim diceret aliquis, secundùm omnis boni præeminentiam oportere impariter magistratus tribuere,

buere, si in alijs non differant, sed pares sint. differentibus enim aliud esse iustum, & quod sit secundùm dignitatem. Atqui si hoc verum sit, erit & secundùm colorem & secundùm magnitudinem, & secundùm vnumquodq; bonorum plus tribuendum de ciuili iusto illis qui superexcellunt. an hoc quidem apertè falsum est: quod patet in alijs scientijs, & artibus. Paribus enim fistulatoribus quantum, ad artem, danda non est prærogatiua fistularũ illi qui sit nobilior (nihil enim melius caneret) sed oportet his qui in opere ipso superexcellunt, tribuere fistularum prærogatiuam. Quod si nondum patet quod dicimus, etiam magis deducentibus erit manifestum. nam si erit aliquis excellens fistulatoria arte, inferior tamen nobilitate generis, uel forma, & si maius quodlibet illorum est bonum quàm fistulatoria (dico autem nobilitatem & formam) & secundum proportionem fistulatoriæ sunt anteponenda: tamen huic dandæ sunt meliores fistulæ. oportet enim in opus ipsum prærogatiuam conferre. diuitiarum uerò & nobilitatis respectus nihil cõfert. Præterea, secundùm istam rationem, omne bonũ ad omne bonum esset utiq; comparabile. Nam si magis aliqua magnitudo, & certè omnino magnitudo comparabilis foret & ad diuitias, & ad libertatem. itaq; si magis hic excelleret magnitudine quàm ille uirtute, & magis superemineret omnino magnitudo virtuti, essent omnia * conferenda. quanto enim magnitudo huius illum superaret, tanto constat esse parem. Cùm verò hoc sit impossibile, patet, quòd in rebus ciuilibus, nõ secundùm omnem imparitatem de magistratibus rectè contendunt. si enim sint hi quidẽ tardi,

* συμβλητά

illi

illi autem veloces, nihil ob hoc oportet alios plus, alios minus habere: sed in gymnicis certaminibus horum excellentia honorem capit. At ex quibus constat ciuitas, in his est necesse contētiones cadere. Quapropter rationabiliter sibi arrogāt honorē nobiles, & ingenui, & opulenti. oportet enim ingenuos esse, & censum habere ad onera perferenda. non enim ciuitas esse potest ex pauperibus omnibus, quemadmodū nec ex seruis. At si hæc requiruntur, patet quòd & iustitia & virtus bellica requirit. sine his enim stare ciuitas non potest. Hoc tamē interest, quòd sine primis illis ciuitas esse non potest, sine his autem non bene permanere. Ad hoc igitur vt sit ciuitas, videri possunt uel omnia, uel quædam istorum rectè sibi honores vendicare. ad uitam tamen optimā disciplina & virtus iustissimè sibi vendicare honores vtiq; viderentur, ut suprà dictum est. Cùm verò nec omnium parium par habere debeant qui in uno aliquo sint pares, nec impar impares secundùm unnm; necessariū est omnes huiusmodi rerumpublicarum transgressiones esse, & labes. dictum verò est prius, quia inter se quodammodo omnes iustè contendūt, simpliciter autem non omnes iustè. opulenti quidem, quòd plus regionis possident: regio autem commune quiddam, præterea in commercijs magis creditur eis ut plurimū. Ingenui autem & nobiles, quasi prope inter se. ciues enim magis generosiores quàm ingenerosi. nobilitas autem apud omnes in honore habetur. Insuper consentaneum est, ex melioribus ortos esse meliores: est enim generis virtus nobilitas. Similiter quoq; dicimus virtutem meritò contentionem inducere. sociabilem enim uirtutem dicimus

mus esse iustitiam, quam cæteræ omnes virtutes necessario consequuntur. atqui & plures ad pauciores: nam & potentiores & ditiores & meliores sunt, ut susceptis pluribus ad pauciores. An ergo, si oẽs isti forent in una ciuitate, ceu boni, & diuites & nobiles, essetq; alia multitudo populi, utrum in dubium ueniret, quibus gubernatio reipublicę foret tribuenda, an non esset dubium? In vnaquaq; igitur republica earum quas diximus, indubitatum est iudiciũ, quinam debeant gubernare. principatibus enim inter se differunt, ceu aliqua quatenus per diuites sunt, alia quatenus per studiosos, & aliarũ vnaquęq; eodem modo. Sed tamen considerandum est, quando circa idem tempus ista existunt, quomodo sit determinandum. nempe si studiosi sint in ciuitate admodum pauci, quomodo est agendum. An considerare oportet si pauci ad opus gubernandi rempublicam sufficiant, an tot esse oporteat, ut ex his ciuitas constet. Est autem dubitatio quædam in cunctis, qui de honoribus in republica contendunt. Nam qui vel propter diuitias, uel propter genus gubernationem sibi tribuendam putant, nihil iustè dicere uiderentur. sequeretur enim, ut si quis vnus omnium ditissimus foret, is eodẽ iure gubernare alios omnes deberet. eodem modo qui nobilitate antecelleret, eorum gubernator esset, qui cũ ipsi sint ingenui, de honore contendunt. Hoc idem forsan contigeret in optimatum gubernatione circa virtutem. Siquis enim vnus probitate antecellat alijs, qui in eadem republica uersentur, hunc dominari oportebit secundùm illam rationem. ergo si & multitudinem dominari oportet ex eo, quia potentior est quàm pauci, etiam si unus

uel

vel plures vno, pauciores tamen quàm multitudo, potentiores sint aliis, hos oportebit gubernare potius quàm multitudinem Hęc itaq; omnia videntur ostendere, quòd harum determinationum nulla est recta, secundùm quam censent sibi quisq; gubernationem esse tribuendam, cæteros verò omnes sub eorum gubernatione esse debere. Nam profectò & ad eos qui per virtutē sibi arrogant gubernādi autoritatem, & ad eos qui per diuitias, respōdere posset multitudo iustum sermonem. nihil enim vetat multitudinē quandoq; meliorem esse quàm pauci ac ditiorem, non secundùm singulos, sed secundùm vniuersos. Ex quo ad quæstionem illam, quam afferunt nonnulli, per hunc modum responderi potest. Quærunt enim nonnulli, ad quid respicere legis conditor debeat in legibus rectissimè constituendis, vtrum ad meliorum, an ad plurium vtilitatem, quando contingat quod modo diximus. Rectum quidē accipiendum est æque. ęque verò rectum ad totius ciuitatis vtilitatem, & ad communem ciuium. ciuis autem communiter qui particeps est imperandi & parendi, licèt alius secundùm vnamquamque speciem rerumpublicarum. secundùm autem optimam speciē, qui potest & eligit parêre & imperare ad vitam secundùm virtutem degendam.

An vnus qui cæteros virtute excellat, ciuitatis pars sit ponendus. De ostracismo. Et quid ab optima republica de viro illo agendum sit.

Cap. IX.

QVòd si vnus sit vsque adeo superexcellens virtute, vel plures quàm unus, nec tamē

tot numero vt implere ciuitatẽ possint, vt neq; comparanda sit aliorum omnium virtus, neque facultas gerendi rempublicam ad hanc plurium si plures sint, vel vnius tantùm si vnus, non amplius hi ponẽdi sunt ciuitates pars. fieret enim illis iniuria, si pariter atq; alij censerẽtur: cùm sint vsq; adeo superiores secundùm virtutem ac ciuilem potentiam. putandum est enim talem virum, tanquam Deum in hominibus esse. Ex quo manifestum est, positionem legum necessariam esse circa æquales genere potentia. sed in illos tales non est lex: ipsi enim lex sunt. etenim ridiculus foret, qui illos legi subijcere conaretur. Dicerent enim fortasse quemadmodũ de leone scribit Antisthenes, concionantibus lepusculis, ac censentibus equum omnes habere debere. Quapropter à ciuitatibus, quę popularitur reguntur, Ostracismus repertus est. hæ siquidem ciuitates æqualitatem maximè complectuntur. Itaq; qui superexcellere videtur, vel propter diuitias, vel propter amicos, vel propter aliquam aliam ciuilem potentiam, extra ciuitatem relegatur ad tempus aliquod terminatũ. Tradunt etiam fabulæ, ob huiusmodi causam, Herculem ab Argonautis fuisse relictum: non enim vnà cum alijs nauem regere illũ voluisse, vt nimium superexcellentem inter nauigantes. Quapropter qui vituperãt tyrannidem, & consilium Periandri Thrasibulo datum, non simpliciter existimãdi sunt rectè dicere. Ferunt etiam Periandrum nihil respondisse ei, qui consilij petendi causa ad ipsum missus fuerat: sed supereminentes spicas demetendo segetem adęquasse. cuius causam cùm non intelligeret nuntius, ac factum ab eo narraret, intellexisse Thrasibulum,

quòd

quòd oportebat supereminentes ciues auferre. Hoc autem nec prodest solùm tyrannis, nec solum faciunt tyranni, sed & in paucorum potentia, & in populari statu similiter se habet. Ostracismus enim eandem quodammodo vim habet, tollendo eos qui supereminent, & in exilium pellendo. Hoc idem & in ciuitatibus & in gentibus faciunt qui dominantur, velut Athenienses circa Samios & Chios & Lesbios. quamprimùm enim imperium firmiter habuerunt, eos in multis pessundarunt contrà fœderis æquitatem. Persarum autem rex Medos, & Assyrios, & alios qui magnum aliquid de ipsis sapiebant ob imperium prius habitum, sæpe contriuit. Quæstio autẽ proposita circa omnes est rerumpublicarũ species vniuersaliter, & quæ sunt rectæ. nam illæ quæ transgrediuntur, ad propriam respicientes vtilitatem, hoc agunt: quinimò & illæ quæ ad cõmune respiciunt bonum, eodem modo se habent. Patet hoc in alijs quoque artibus & scientijs. neq; enim pictor pedem mensuram excedentem, animal habere pateretur, quanuis pulcherrimus ille pes esset: neque nauium faber proram, aut aliam partem nauis: neque certè magister chori eum, qui pulchriorem ac meliorem toto choro vocem emittit, sinet in choro esse. Itaq; ob hoc quidem nil prohibet eos qui domini sunt, conuenire cum ciuitatibus, si propriæ dominationis gratia quæ ciuitatibus vtilis sit, id agant. Quare secundùm eas quas confitemur superexcellentias, quandã habet † vtilitatem ratio illa, per quam ostracismus fuit repertus. Medius tamẽ foret sic ab initio per legis conditorem prouideri, vt respublica non indigeret tali medicina, secundo autem loco,

† *ciuilem iustitiam.*

loco, siquid tali accidat, conandum est tali aliquo remedio corrigere: quod tamen factum nō est à ciuitatibus. nō enim respexerunt ad commodum publicum, sed per seditionem vsi sunt ciuili pulsione. In his igitur speciebus gubernandi, quæ lapsæ sunt, quod ad priuatum commodum pertinet ac iustum est, patet, forsan autem non simpliciter iustum: & hoc est manifestum. Sed in optima republica magna habetur dubitatio, si non per excellentiam aliorum bonorum, ceu iurium & diuitiarum, & amicitiarum, sed si quis excellat virtute, quid de eo sit faciendum. Non enim dicēdum est, vt talis vir sit de ciuitate pellendus. atqui neq; gubernationi aliorū talis vir erit subijciendus: perinde enim est, ac si qui Iouem gubernare velint potestatem diuidentes. Restat ergo, vt videtur, naturam huius talem esse, vt omnes sponte sua illi parêre debeant, itaq; huiusmodi quidem homines reges esse perpetuos in ciuitatibus.

De republica regia, & regum speciebus.
Cap. X.

FOrsan verò post hęc congruum fuerit considerare de regia gubernatione. Diximus enim hanc esse vnam ex rectis speciebus rerumpublicarum. Considerandum est aūt, vtrum conducat ciuitati & regioni, quam rectè gubernari oporteat, regē habere, an non, sed alia q̄dā species gubernandi magis cōducat: an quibusdam conducat quibusdā non. Ante omnia verò distinguendū est, an sit vnum genus eorum, vel differentias habeant plures. Et facile est intueri, quòd plura genera sunt, nec est omnium regum modus vnus potestatis. In Lacedæmoniorum enim

enim republica vt rex esse maximè secũdùm leges. neq; enim potestatem habet omnium: sed cùm egreditur extra regionem, imperium habet eorum quæ pertinent ad bellum, præterea sacrificia. Deorumque ceremoniæ ei commissa sunt: hęc igitur regia potestas est, quasi autoritatem belli perpetuam habere. vitæ enim necisque alicuius non habet potestatem, nisi dum bellum gerit, vt etiam apud antiquos fuisse videtur, quod ostendit Homerus. nam Agamemnon in concionibus, maledictis & iurgijs vexabatur, sed cum à concione digressus in prælio erat, occidendi habebat potestatem. Itaque, inquit, quem ego procul à pugna fugientem conspexero, non sibi sat erit fugere canes & aues: nam penes me occidendi potestas. Vna ergo species regni est autoritas belli perpetua, & quandoque per genus, quandoque per electionem huiusmodi regnum obtinetur. Est & alia insuper monarchiæ species, qualia sunt apud quosdam Barbaros regna, vim habentia proximam tyrannidi, licet sint legitima & secundùm morem parta. Ob id enim, quia magis aptæ sunt natura ad seruiendum nationes Barbarorum quàm Græcorum, & eorum qui incolunt Asiam, quàm eorum qui Europam, perferunt * seruile iugum ęquo animo. Et ob hoc tyrannica sunt huiusmodi regna: sed habent securitatem, quia more & legibus consistunt. Et ea de causa custodiam habent regiam, non tyrãnicam. reges enim à ciuibus custodiuntur: tyranni verò ab externis mercede conductis, & reges secundùm leges, & volentibus: tyranni verò inuitis dominantur, itaque alteri à ciuibus custodiuntur, alteri contra ciues cu-

*δεσποτικὴν ἀρχήν.

ues custodiam parant: sunt igitur hæ, de quibus dictum est, duæ species monarchiæ. Tertia est species, vt antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Aesymnetas. Est autem hæc, vt simpliciter dicamus, electiua tyrannis, differens à Barbarica, non eo quòd non legitimè. sed eo quòd non consuetè: potestas autem huiusmodi, aut viuente eo durabat, aut tempore quodam præfinito, vel rebus gestis finiebatur, qualem elegerunt quandoque Mitylenæi Pittacum aduersus exules suos, quibus præerant Antimenides & Alcæus poëta. ostēdit hoc Alcæus in quodam loco suorum carminum. increpat enim, quòd Pittacum hominem obscuri generis laboranti ciuitati præfecerint, tyrannum plausu frequentantes. Huiusmodi igitur species, quia tyrannicæ sunt, dominationem habent: quia verò electiuæ sunt, & volentium, regiæ. Quarta species regni est, quales erant heroicis tēporibus spontaneæ secundùm morem & legem. propter beneficia enim à patribus collata in populos, vel per artes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel propter acquisitionem regionis delatum fuit eis regnum de populorum voluntate & successoribus. Id erat secundùm morem. Hi & imperium habebant belli, & rei diuinæ cultum exercebant: nisi talia essent sacrificia, quæ sacerdotium requirerent, & præterea de cōtrouersijs iudicabant: & hoc faciebant alij iureiurando præstito, alij sine iureiurando, erat autem illis iusiurandum, per sceptri eleuationem. Veteres igitur illi Reges antiquis temporibus ciuitates, & * gentes, & nationes externas continuò gubernabant; postea verò, partim ipsis regibus dimittentibus, partim multitudine

* ἔνδημα.

tudine detrectante, illud solum in quibusdam ciuitatibus relictum est regibus, vt ceremoniarum erga Deos haberent facultatem, ac belli duces in externis essent.

De speciebus iterum regiæ potestatis. An ab optimo viro regi, vel ab optimis legibus gubernari magis expediant. Cui vbi lex prouidere non potest, prouidendi danda sit potestas. De permutatione ex vna in alteram reipub. speciem. Et de custodibus regis.
Cap. XI.

Regiæ ergo potestatis tot sunt species, quatuor videlicet. Vna qualis erat tẽporibus heroum, volentium scilicet, & in quibusdam determinatis rebus. Dux enim belli, & iudex cõtrouersiarum erat rex, & dominus ceremoniarum erga Deos. Altera erat Barbarica, ex progenie scilicet, dominatio secundum leges. Tertia, quam Aesymnetiam vocant, quam esse diximus electiuam tyrannidem. Quarta, Laconica: ea autem est, vt simpliciter dicam, imperium belli in quodam genere perpetuum. Ista quidem igitur per hunc modum inter se differunt. Quinta est species regni, quando vnus omnium habet potestatem, quemadmodum vnaquæque gens, & ciuitas vnaquæque publicè ordinata, ad exemplar gubernationis domus. Vt enim gubernatio patrisfamiliàs est regia quædam potestas domi, ita regia potestas est ciuitatis & gentis vnius, aut plurium quasi domestica quædam gubernatio. Ferè autem duæ sunt regni species, de quibus considerationem facere expedit, vna hæc, de qua diximus: altera Laconica. nam aliarum pleræque inter has mediæ sunt. pauciorum enim dominæ, quàm omni-

moda potestas regia: plurium uerò quàm Laconica. Itaque consideratio ferè circa duo uersatur. Vnum, conducátne ciuitatibus perpetuum belli ducem habere: & hunc vel per genus, uel per electionem. Alterum, conducátne, vnum habere potestatem omnium, an non conducat. De duce igitur belli considerare, ad leges potius pertinet, quàm ad aliquam speciem reipub. nā in omni republica id cadere potest, quare dimittamus hanc primam partem. De rege autem, quoniam hęc est gubernandi legitima species, considerare oportet, & dubitationes quæ in ea cadunt percurrere. Caput uerò huius quæstionis est, utrum expediat magis ab optimo homine regi, uel ab optimis legibus gubernari. Qui gubernationem hominis præferunt, aiunt leges solum uniuersaliter prouidere, non autem de singulis quæ accidunt iubere, itaque in quacunque arte literis præcipere fatuum esse. Et in Aegypto post tertiam diem mouere licet medicis, quòd si prius, periculo id agunt suo. Patet ergo propter eandem causam, non esse per literas & leges optimam gubernationem, atqui & illam adesse oportet gubernantibus vniuersalem rationem. Et melius certè cui non adest turbatio aliqua omnino, quàm cui naturaliter inest, hac autē turbatione lex caret, mens uerò humana non caret. Sed forsan dicet aliquis, quod per huiusmodi rationem probabilius deliberabit circa singula. Quòd igitur necesse sit ipsum legis conditorem esse, ac leges poni, manifestum est: sed non inuiolabiles, quatenus transgrediuntur. nam in cæteris quidem inuiolabiles esse oportet. At de quibuscunque lex aut prouidere non potest omnino,
aut

aut non bene prouidere, utrum in his uni viro optimo danda sit potestas, an multis? Etenim nunc plures simul cognoscunt de causis, & deliberant, & iudicant, sunt autem huiusmodi iudicia omnia de singularibus, & cum unusquisque per se forsasse deficiat, ciuitas autem ex multitudine constet: ut conuiuium, ad quod plures conferunt, melius est quàm vna atque simplex mensa sic iudicia multorum sæpe meliora sunt, quàm uniuscuiusque. Præterea multitudo minus subiacet corruptioni, quemadmodũ aquæ magna congeries: sic etiam plures quàm pauci incorruptibiliores sunt. at cùm unus iudicat, si ira uel alia huiusmodi perturbatio uincat, necessarium est iudicium corrumpi: sed in multitudine, difficile foret omnes irasci atque errare. Sit autem multitudo liberorum hominum, qui nihil agant præter legem, nisi in quibus lex ipsa necessario deficiat, quòd si hoc nõ facilè in pluribus, si plures sint boni uiri & ciues, utrum incorruptior erit unus in gubernando, an cũ erunt plures & boni omnes? an patet quod plures? enimuero plures inter se factionibus cõtendũt, unus autẽ non contendit. Sed aduersus hoc forsan ponẽdum est, quòd studiosi viri sunt omnes, ut ille unus. Si ergo plurium gubernatio, bonorum autem uirorum omniũ, optimatium dicitur, vnius autem regnum, optabilius esset ciuitatibus ab optimis gubernari quàm à rege, & si cum potestate, & si sine potestate sit imperium, modo reperiri queant plures similiter, & ob hoc forsan rex ab initio repertus est, quòd difficile erat uiros plures excellente uirtute reperiri, præsertim cùm tunc ciuitates paruæ forent. Præterea ob beneficia accepta regem crea-

nere:quod opus eſt bonorum uirorum. ſed cùm poſtea contingeret ut plures pari uirtute reperirentur, non amplius tolerarunt regem, ſed commune quiddam quęrentes, reſpublicas conſtituere. Cùm verò deteriores facti, lucrum ſibi quærerent ex gubernatione reipublicæ, paucorum hinc potentiam exortam fuiſſe credendum eſt. Honorabãt enim diuitias: ex his verò in tyrannides tranſire: ex tyrannidibus rurſus ad plebem, ſemper enim ad pauciores redigẽtes, propter quæſtus cupiditatem, multitudinem corroborauerunt, ut tandem inſurgens multitudo ad popularem ſtatum ciuitates redegerit, factis inſuper maioribus ciuitatibus, non facilè eſt aliã quàm popularem gubernandi ſpeciem remanere Si autem quis ponat optimum eſſe ciuitatibus à rege gubernari, quomodo fiet in filijs? vtrum per genus erit ſucceſſio. At ſi natorum qualeſcunq;, pernicioſum eſt. Sed dices, non relinquet regnum huiuſmodi natis rex, cùm id in ſua ſit poteſtate. At non facile iam eſt in hoc fidem habere: arduũ enim ac maioris virtutis, quàm ſecundùm humanam naturam. Quæſtio eſt etiam, utrum habere debeat qui regnaturus eſt, circa ſe potẽtiam quandam, qua poſſit compellere non parentes, uel quomodo gubernationem exercebit? Si enim habeat poteſtatem à legibus conceſſam, & nihil ex uoluntate ſua faciat præter leges, tamen neceſſaria erit ſibi potentia, per quam leges tueri queat. Forſan quidem de huiuſmodi rege non difficile eſt determinare. nam oportet ipſum vires habere, ſed tales ut unoquoque ſeparatim & ſimul pluribus potentior ſit, populo tamen ſit impotentior: vt antiqui ſolebãt cuſtodias ciuitati dare, cum aliquem

quem ciuitati præfecissent, quem Aesymnetam vocitabant, uel tyrānum. Et Dionysio postulāti circa se habere aliquos custodię causa, consuluit quidam Syracusanis tot esse dandos.

De regia vnius tantùm & absoluta potestate: & an ipsum, legémve dominari melius sit. Ea qua multitudo à regibus, quáve ab alijs viris apta sit gubernari. Cap. XII.

VErùm de eo rege, qui cūcta ex voluntate sua gerit, consideratio nunc est facienda. nā ille qui secundùm leges dicitur rex, nō facit (vt diximus) regiæ gubernationis speciem, quia in cūctis rebuspublicis cadere potest vt sit quidam ducendo exercitui, cùm ciuitas bellum gerit, perpetuò præfectus, puta in populari statu, & optimatium gubernatione, pluresq; auto ritatem vni committunt belli gerendi. Est autē talis quędam deputatio apud Doraciū, & apud Sypontinos: licèt apud Sypontinos paulò constrictior. Sed regia illa potestas plenissima, per quam rex omnia ex voluntate sua gubernat, videtur quibusdam non esse secundùm naturā: vt vnus omniū dominus sit ciuium, cùm ex similibus ciuitas constet. nā similibus natura idem ius esse necessarium est, & eandem dignitatem secundùm naturam: quare vt parem habere impares alimoniam, aut vestem, nociuum est corporibus: ita & in honoribus res se habet. similiter ergo & inæqualem, inæqualibus, ex quo nō magis pręesse quàm subesse iustū est, & per vicissitudinem eodem modo, & hæc iam lex. nam institutio † lex est. Melius est igitur, ut lex dominetur, quàm aliquis ciuiū, eademq; ista ratione si quos præesse oportet, ita sunt præficiendi, vt

custodes legum atq; ministri. necesse est enim esse aliquos magistratus cum potestate, sed non vnum hũc esse debere aiunt in ciuium paritate. Quæcunq; tamen uidentur per legem quidem terminari non posse, per hominẽ uerò cognosci posse prudenter cauens lex adiungit, cætera iustissima intentione iudicari debere per eos qui iudiciis præsunt, ac insuper emendare permittit quid videatur, conantibus vt melius disponatur quàm sicut iacet. Qui igitur legem pręesse iubent, videntur iubere Deum pręesse & leges: qui autem hominem iubet præesse adiungit & bestiam, libido quippe talis est, atq; obliquos agit etiam uiros optimos qui sunt in potestate, ex quo mens absq; appetitu lex est. Videtur autem de artibus falsum esse exemplum, quòd secundũ literas medicari uanũ esset, meliusq; fore si posſidentibus artem vtamur. nam illi quidẽ nihil contra rationem per amicitiam agunt: sed † recusant mercedem accipere, cum sanos fecerint. At in ciuilibus magistratibus multa per affectionem & gratiam consueuerunt, delinquere, cum si de fide medici timeretur, ac suspitio foret, ne suscepto ab inimicis pretio necare velit, tunc ex literis curam magis optaremus. Atqui ægrotantes medici alios ad se medicos vocant, & magistri palæstræ alios magistros: quasi nequeant verum discernere qui de proprijs iudicant, & in affectu cõstituti sunt. quare manifestum est, quòd iustũ quęrentes, mediũ quærunt. Lex enim medium est. Pręterea validiores, & de ualidioribus rebus leges sunt illæ, quæ ex moribus proueniunt, quàm quæ ex literis: quare si minus fallitur homo magistratum gerẽs quàm hi qui secundùm literas, nõ tamẽ quàm hi qui secun-

† à l. mercedem accipiant.

secundùm consuetudinem. Atqui nec facile est vnum discernere: opus erit ergo, ut plures sint sub eo magistratũ gerẽtes. itaq; quid refert hoc, statim ab initio prouidere, uel expectare, ut ipse vnus aliis ista cõmittat? Insuper quod prius dicebatur, si quidẽ uir studiosus, quoniam melior sit, pręesse debet, vno autem duo boni meliores sunt. Hoc enim est quod Homerus ait:
Duo simul euntes. Et optatio Agamemnonis:
Vtinam tales mihi decem consultores adessent.

Sunt autem etiam nũc magistratus cum potestate iudicandi de quibusdã, ceu iudex de quibus lex prouidere nõ potest. nam de quibus lex determinare potest, nemo dubitaret. Sed cum quædam comprehendi legibus possint, quædam non possint: & hæc sint illa quæ dubitationẽ & quæstionem faciũt, utrum melius sit ab optima lege, an ab optimo viro gubernari: nam quę in consultationem veniunt, de eisdem ferri legem impossibile est: nõ igitur hoc aiunt, quòd necessarium sit hominem de huiusmodi rebus iudicare, sed quòd nõ vnum solum sed plures. iudicat enim unusquisque in magistratu benè, si sit eruditus primo à lege. Forsan verò absurdũ videri posset, si melius cernat duobus oculis, & duabus auribus audiat, & duobus pedibus, duabusq; manibus agat, quàm plures pluribus: cùm & nunc quidem reges & tyranni oculos plures sibi comparent, & aures, & manus, & pedes præficiendo amicos, & curationem rerum eis committendo, qui nisi sint amici, non faciunt secundum illorum intentionem: si verò sint amici, & status illorum & personarum: amicus autem par & similis. quare si eos censet præficiendos, certè pares ac similes gubernationi præesse cen-

ſet oportere. Quæ igitur contēdentes contra regiam gubernationem aiunt, ferè iſta ſunt. Sed hæc forſan in quibuſdam ita ſe habent, in quibuſdam autem non ita. Eſt enim quiddam natura dominabile, aliud regibile, aliud populare, & iuſtum, & utile. tyrannicum uerò non eſt ſecūdùm naturam, nec vlla aliarum gubernationum, quæ rectam tranſgrediuntur formam. hęc enim fiunt præter naturam. Sed ex his quæ dicta ſunt, patet, quòd in ſimilibus & paribus nec vtile eſt neque iuſtum, ut unus ſit dominus omnium: neque ſi non ſint leges, ſed tanquam ipſe ſit lex: neq; ſi ſint leges, neq; bonus bonorū, neque non bonorum non bonus: neq; ſi ſecūdùm uirtutem ſit melior, niſi per quendam modum. Quis autem iſte ſit modus, dicendum eſt. diximus uerò aliqualiter & antè. Et primò determinandum eſt, quid congruat regi, quid optimatibus, quid reipublicæ. Regiis us congruit huiuſmodi multitudo, quæ natura apta ſit ferre genus præſtans uirtute ad principatum ciuilem. Optimatibus uerò congruens eſt multitudo liberorum, quæ nata ſit ad ferēdum gubernationem eorum, qui ſunt ſecundùm uirtutem primarij. Ad ciuilem gubernationem autem reipublicæ congruit ea multitudo, in qua populus innaſcitur bellicus, qui gubernari poſſit, & gubernare ſecundùm leges & æquitatem, impartiens tenuioribus honores & magiſtratus. Quādo igitur aut totum genus, aut inter alios unū aliquem ita uirtute præcellere contingat, ut unius ipſius uirtus maior ſit aliorum omnium uirtute, tunc iuſtum eſt hoc eſſe regium genus, & omnium dominari, & hunc unum eſſe Regem. Vt enim dictum eſt prius, non ſolùm id

habet

habet iustitiam, quam præferre solent rerumpublicarum institutores, & qui optimatum, & qui paucorum potentiæ, & qui popularis. omnes enim secundùm excellentiam tribuunt, sed excellentiam non eandem, sed secundùm prius dicta. neq; interficere, neq; in exilium agere, neq; relegare hunc posse decet, neq; dignari ut per uices gubernet. nō enim natura fit, ut pars superet totum. habenti uerò tantam excellentiam hoc accidit. restat ergo ut huic suadenti pareatur, & potestatem eum habere, non per uices, sed simpliciter. De regia igitur gubernatione, & quas differentias habeat, & utrum utile sit ciuitatibus uel non, & quibus & quomodo, in hunc modum determinatum sit. Cùm uerò tres dixerimus esse rectas gubernandi species: harum verò necessarium sit eam esse optimam, quæ ab optimis gubernetur: talis autem est, in qua contingit, aut vnū aliquem omnium, aut genus totum, aut multitudinem virtute præstantem gubernare eos, qui gubernari valeant, ad eam vitam quę sit maximè expetenda: & in primis libris ostensum sit necessarium esse, vt sit eadem virtus boni viri & ciuis optimæ ciuitatis: patet quòd eodem modo & per eadem fit vir bonus, & ciuitatem statueret quis ab optimis gubernari, vel à rege. itaq; eadem ferè disciplina & ijdem mores facient studiosum virum, qui faciunt ciuilem & regium. His determinatis, conandum iam erit de optima republica dicere, quemadmodum fiat, & quomodo constituatur. nam necesse est de illa conuenientem considerationem facere.

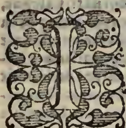
ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER QVARTVS.

SVMMA LIBRI.

De variis rebuspublicis, ac ipsarum speciebus: & tandem de optima. Qui apti sint ad vnam rempublicam, quive ad aliam. De earum mutuis deceptionibus. De reipublicæ partibus, consiliis scilicet, magistratibus, & iudiciis.

De optima republica, & aliis etiam a legislatore cognoscendis. Cap. I.

N cunctis artibus & scientiis, quæ non circa partem, sed circa genus aliquod perfectè existunt, vnius est considerare, qd cuique conueniat generi. ceu exercitatio corporis qualis quali conueniat, & quæ sit optima. optime enim natura disposito & optime distributo, optimam cõuenire necessarium est, & quæ plurimis, vna omnibus: etenim hoc gymnasticæ est. Præterea verò, siquis non exactum illum cupiat habitum & scientiam circa certamina, nihilominus magistri gymnasiorum est hanc potentiam præparare. eodemque modo in medicina, & in fabricatione nauium, & ve-

ſtium, & in omni alio artificio videmus contingere. Quare manifeſtū eſt, quòd eiuſdem eſt ſcientiæ uidere quæ ſit optima reſpublica, & qualis maximè ad uotum foret, nullo externorum eam impediente. & quæ quibus conueniat nam plures optimam aſſequi, forſan impoſſibile eſt. Itaq; & ea quæ ſit ſimpliciter optima, & ea quę quantum fieri poteſt optima, latêre non debet legis conditorem, ac uerè ciuilem hominem. Ac præterea tertia quæ ſit ex ſuppoſitione. nam oportet datam quoque conſiderare poſſe, quemadmodum ab initio conſtituatur, & conſtituta ſeruaretur quamplurimo tempore. Dico autem ceu ſi cui ciuitati contigerit, neque optimam gubernationem habere, neque neceſſaria illi adeſſe, neque illis ipſis quæ aſſint rectè uti, ſed aliis deterioribus. præter hæc autem omnia, eam gubernationem, quæ omnibus maximè congruat ciuitatibus, noſſe oportet: vt tradunt plurimi eorum qui de republica tractant. Et ſi de aliis rectè dicant, de utilibus certe aberrant. non ſolùm enim optimam rempublicam cōſiderare oportet, ſed etiam illam quæ in vſum cadere poſſit, & quæ ſit facilior & communior omnibus. Nunc autem alij ſupremam quęrunt ſolum, multis adminiculis indigentem: alij magis communem aliquam tradentes tollenteſque eas quæ in uſu ſunt, Laconicam, vel aliam quandam commendant. At enim oportet talem inſtitutionem reipublicæ inducere, ut uelint ac poſſint homines ex his quæ ſibij aſſunt, faciliter eam recipere. Nam eſt non minus difficile corrigere rempublicam iam inſtitutam, quàm ab initio inſtituere. quemadmodū & pòſt diſcere, quàm ab initio didiciſſe.

Quapropter non solùm his quæ libris scriptæ sunt rebuspublicis, verumetiam illis quæ re vera existunt auxiliari posse decet ciuilem hominem, ut diximus. Hoc autem facere non potest, si ignoret quot sint species earum. nam nunc quidam putant unam esse popularem, & unam paucorum potentum: quod non est uerum. Itaque oportet non latère differentias omnium, & quot sint, & quotupliciter componantur. Leges etiam simul cum his considerandæ erunt, quæ sunt optimæ, & quæ conueniant vnicuique gubernationi. Sunt enim leges omnes ad rempublicam accommodandæ, non autem respublica ad legem. est nanque respublica institutio ciuitatis circa magistratus honoresque publicos, quemadmodum debeant impartiri, & in quo potestas autoritasq; summa debeat consistere, & qui sit finis cuiusq; societatis. Leges autem earum varię sunt, per quas modus reipublicæ gubernandæ significatur, secundùm quas debeāt illi qui sunt in potestate, imperare, & prohibere transgressores. Ex quo patet, quòd necessarium est differentias & numerū tenere singularum rerumpublicarum, etiam ad legū positiones. neq; enim fieri potest, ut eædem leges vtiles sint paucorum potentiæ, ac popularibus omnibus. siquidem plures sunt, & non una popularis potestas, neque una duntaxat paucorum potentia.

De speciebus rerumpublicarum, transgressionibus, ac de iis quæ à ciuili viro sunt exquirenda.
Cap. 11.

CVm verò in præcedentibus dictum sit à nobis, tres esse rerumpublicarum species rectas,

ctas, Regnum, Optimatum, & eam quæ appellatur Respublica: ac tres earum transgressiones & labes, cùm regnum in tyrannidem, optimorum autem gubernatio in paucorum potentiam, respublica autem in popularem statum labatur; & de optimatum gubernatione & regia sit dictum: nam de optima republica considerare idem est, ac de illis dicere: uult enim vtraq; illarum per uirtutē, cęteris opportunius concurrentibus consistere: & insuper quid inter se differat regia potestas, & optimorum gubernatio: & quando regia gubernatio putanda sit, determinauimus: restat nunc, vt de illa quæ appellatur respublica dicamus, & de cæteris gubernandi formis, ut de paucorum potentia, ac de populari statu, & de tyrannide. Patet igitur harum transgressionum quæ deterrima sit, quæ've secunda. necesse est enim primæ & diuinissimæ transgressiōnem esse deterrimam: Regiam quippe gubernationem necesse est aut nomen habere solum, cùm non sit: aut propter magnam illius, qui regit excellentiam, esse. Ex quo fit, tyrannidem deterrimam existere, ac plurimum à recta specie gubernandi abesse: secundo autem loco, paucorum potentiam. nam optimorum gubernatio multum ab hac specie distat. maximè verò mediocrem esse popularem statum. Fuit & prius quidam, qui isto modo tradidit, non tamen in idem aspiciens nobiscum. ille enim existimabat specierum omnium, quæ rectè sanè essent, velut paucorum potentiæ & aliarum, deterrimā esse popularem: improbarum verò optimam. Nos autē eas quæ transgrediuntur, aberrare omnes dicimus. nec paucorum potentia, quòd melior

sit altera quàm altera rectè dicitur, sed quòd minus improba. uerum de his nūc discutere omittamus est à nobis primo distinguendum, quot sint differentiæ rerumpublicarum, si quidē plures sūt species popularis gubernationis ac paucorum. Deinde quæ communissima & optabilissima sit post optimam rempublicam, & si qua contingit alia ad optimatium naturam declinans rectè constituta, & quamplurimis congruēs ciuitatibus, quænam ista sit: deinde aliarum, quæ à quibus expetēda. Forsan enim quibusdam necessaria est popularis gubernatio magis quàm paucorum potentia: quibusdam verò hæc magis quàm illa. Deinde quemadmodum dispositum esse conueniat illum, qui velit has gubernationes recipere. dico autem popularem secundùm singulas species, ac rursus paucorum potentiam. Tandem uerò omnium istarum cùm facta fuerit breuiter mentio, conandū erit referre quęnam labes, & quę conseruationes sint rerumpublicarum & communiter omnium, & particulariter vniuscuiusq;, & per quas causas illas maximè euenire contingat.

Quæ sit rerumpublicarum diuersitatis causa: & quæ sint earum species præcipuæ, tum ex aliorum, tum vero ex propria opinione. *Cap. III.*

VT igitur sint plures rerumpublicarū species, illa est causa, qđ cuiusq; ciuitatis partes sunt plures. Videmus enim primo, ex domibus constare ciuitatē: deinde rursus ex hac multitudine alios esse diuites, alios pauperes, alios medios: diuitumq; & pauperum, partem esse bellicam, partē imbellem: & rursus ex plebe

be partem agrorum culturæ deditam videmus, partem mercaturæ, partem opificiis & sordidis ministeriis. Nobilitatis quoque differentiæ sunt secundũ opulentiam, & magnitudinem census. sunt enim alij equites: quod munus nemo faciliter supportare potest, nisi sit diues. Itaq; antiquis tẽporibus quæcunq; ciuitates equestri potentia excellebant, in his paucorum potẽtia gubernabat: equitatu autem bella contra finitimos exercebant: ceu Eretrienses, & Chalcidenses, & Magnesij, qui sunt super Mæandro, & alię plures Asiaticorum ciuitatum. Præterea sunt aliæ quàm iuxta diuitias nobilium differentiæ. quosdam enim genus, quosdam virtus extollit, & si quid aliud tale ciuitatis partem esse oporteat, dictum est, vbi de optimatibus tractauimus. ibi nanque distinximus, ex quot partibus necessariis omnis constat ciuitas. & hæ quidem partes, quandoque concurrunt omnes ad rempublicam gubernandam, quandoq; plures. Patet igitur, quòd necesse est plures respublicas esse inter se differentes specie. nam & hæ partes earum inter se specie differunt. Respublica enim est institutio gubernatorum. hanc verò distribuunt omnes, vel secundùm potentiam eorum qui participes sunt, vel secundùm aliquam æquitatem communem. dico autem, veluti tenuiorum, & opulentiorum, vel communem aliquam amborum. Necessariũ est ergo respublicas tot esse, quot sunt institutiones circa earũ supereminentias, & secundùm differentiam partium. Maximè verò duę videntur esse, quemadmodũ de ventis dici solet, alios quidem esse boreales, alios australes, cęteros autem ventos horum esse excessus: sic etiã respublicas duas esse

popu-

popularem ſcilicet, & paucorum potentiam. nam optimates ſpeciem eſſe paucorum potentium poſuere, & eam quæ vocatur reſpublica, dicebant eſſe popularem: quemadmodum de ventis Zephyrum quidem borealem, Eurum autem auſtralem. Eodemque modo in harmonijs, vt quidam tradunt. nam & in illis poſuerunt duas ſpecies, vnam Doricam, alteram Phrygiam: cæteras verò omnes, vel ad Doricam, vel ad Phrygiam referri. maximè quidem igitur conſueuerunt, de rebuſpublicis ſic exiſtimare. Sed certè verius ac melius eſt, vt nos diuiſimus, duarum vel vnius rectè conſtitutæ cæteras eſſe tranſgreſſiones, & aliquas eſſe probè temperatæ harmonię, alias verò ipſius optimæ reipublicæ. ad paucorum verò potentiam inclinant quæ duriores ſunt, ac magis violentæ: quæ verò remiſsæ & molles, ad popularem ſtatum.

De populari gubernatione, ciuitatis partibus, ſpeciebus plebis, nobilium, ac popularis gubernationis. Cap. IIII.

NEq; verò popularis ita ſimpliciter ponenda, vt quidam ponunt, vbi multitudo dominatur. nam & in paucorũ potẽtijs, & vbiq; maior pars prçualet. Etenim ſi eſsent vniuerſi mille trecenti, & horum mille forent opulenti, neque partem gubernationis darent trecentis illis pauperibus ingenuis, ac in cæteris paribus, nemo certè diceret hanc eſſe popularem. Eodemq; modo, ſi pauci quidem inopes in ciuitate plus poſſent quàm multi & opulenti, nec honores illi impartirentur, nemo vique dice-

diceret hanc esse speciem, quæ appellatur paucorum potentium. Potiùs itaq; dicēdum fuerit popularem quidem esse, cùm penes ingenuos homines est gubernatio: paucorum autem potentium, cùm penes opulentos. sed contingit vt alteri multi sint, alteri pauci. plerique enim ingenui sunt, rari verò diuites. Etenim si magistratus, honoresque publici secundùm magnitudinem distribuerentur, ut in Aethiopia quidam tradunt fieri, vel secundùm pulchritudinē, paucorum esset gubernatio, cùm parua sit multitudo magnorū & formosorum. Veruntamen non isto modo sat est respublicas istas determinasse sed cùm plures sint partes & multitudinis & paucorum potentium, adhuc resumendū est, vt neq; ingenui pauci existentes pluribus, neq; multitudo ingenuis dominetur. vt in Apollonia, quę erit in Ionio & Thera. in vtraque enim istarum urbium honores dignitatesque erant illorum qui nobilitate præstabant, & qui primi in eas colonias uenerant, qui erant pauci: non autem diuitum superaret populus. vt in Colophone ant quus: ibi enim possidebat magna patrimonia multitudo, antequā bellum gererent aduersus Indos. Sed est multitudinis quadā gubernatio, quando ingenui homines & inopes multi existentes gubernant rempublicā. Paucorum verò potentium, quando opulenti & nobiliores pauci existentes gubernant. Quòd igitur plures sint rerumpublicarum species, & quibus de causis, patet. Quamobrem verò plures sint, quàm illæ quas dictum erat, & quą nam istæ sint, & propter quid deinceps dicemus, principio vnde prius assumpto. fatemur enim non unā partem, sed plures omnem habere ciuitatē.

Vt

Vt igitur si animalis vellemus species capere, primo segregaremus id quod necessarium sit animal omne habere, ceu quædam sensoriorū. & quòd cibum conficiat atque receptet, puta os & ventrem, & præterea illas, quibus mouētur partes. Si itaq; tot species solum, harum verò differentiæ forent, dico autem ceu oris genera plura, & ventris, & sensoriorum, & prętereа earum quibus mouentur, partium, harum coniugationis numerus necessariò efficiet plura genera animalium. non enim fieri potest, vt idem animal habeat plures differentias oris, sic etiam neque aurium. itaque, quando susceptæ fuerint omnes combinationes istorum, facient species animalis: & tot quidem species, quot coniugationes sunt partium necessariarum. Eodem modo de dictis rebuspublicis. ciuitates enim non ex vna, sed ex multis partibus constant, vt sæpius dictum est. Vna quædam pars est circa alimenta multitudo, quos agricolas dicimus. Altera verò pars ea quæ vocatur mechanica. hæc autem versatur circa ministeria, ceu artes, sine quibus ciuitas habitari non potest. harum verò artium aliæ sunt necessariæ, aliæ ad delicias pertinent, & ad uitę cultum. Tertia pars est forensis multitudo, quæ circa emendum, vendendumque, & circa mercaturam & numulariam versatur. Quarta pars, mercenarij. Quinta, propulsatores belli. quæ quidem pars non minus necessaria est ciuitati quàm aliqua superior, aduersus inuadentes, si uelint tueri libertatem. impossibile est enim vt quæ ciuitas vocari mereatur, sit natura serua. per se enim sufficiēs ciuitas: seruus autem non per se sufficiens est. Quapropter in libris de Republica ornatè
qui

quidem hoc, ſed non ſufficienter dictum eſt à Socrate. inquit enim ex quatuor maximè neceſſarijs ciuitatem conſtare. hos autem eſſe, textorem, agricolam, coriarium, ædificatorem. rurſus verò adiungit, quaſi illa non ſufficiant, fabrũ ferrarium & paſtorem: & inſuper negotiatorem, & numularium. & hæc omnia complent primam ciuitatẽ. Quaſi verò ciuitas omnis neceſſariorum gratia ſit conſtituta, ac non magis gratia honeſti, & quaſi æquè indigeat coriarijs, & agricolis. propulſatores autem belli non primam facit partem, antequàm aucta regione, ac vicinis coactis, ad bellum deueniatur. Atqui & in quatuor illis, & in quotcunq; communicantibus, neceſſarium eſt eſſe aliquẽ, qui ius dicat, ac decernat. Siquidem ergo animam quis ponat animalis eſſe partem magis quàm corpus, & ciuitatum magis talia ponendum eſt eſſe partes, quàm ea quæ pertinent ad neceſſarium uſum, propulſatores belli uidelicet, ac iuſtitiæ iudiciariæ exhibitores, ac præterea conſultores, quod eſt ciuilis prudentię opus. & hoc ſiue ſeparatim exiſtat quibuſdam, ſiue eiſdem, nihil refert ad hunc ſermonem. nam & in armis eſſe, & agros colere, ſæpe cõtingit eiſdem. Quare ſi hæc & illa ponenda ſunt ciuitatis eſſe partes, manifeſtum eſt, quòd & propulſatores belli pars neceſſaria ſunt ciuitatis. Septima pars eſt eorum, qui magna patrimonia habentes, reipublicæ onera ſuſtinent, quos opulentos uocamus. Octaua, eorũ qui publicam operam exhibent, & qui in magiſtratibus gerendis occupati exiſtũt. ciuitas enim abſq; magiſtratibus eſſe non poteſt. neceſſariũ igitur eſt, eſſe quoſdam qui magiſtratus gerere valeant, & hoc munus ſufferre uel perpetuò,

vel ad tempus. Reliqua uerò sunt illa, de quibus paulò antè determinauimus, in consulendo, & ius litigãti in ciuitate reddendo uersari. Si igitur hæc ciuitatibus adesse oportet, recteq; fieri & iustè, necessarium est esse aliquos, qui uirtutem habeant rerum ciuilium. Cæteras ergo potentias eisdem adesse posse uidentur pluribus, ceu eosdem esse propulsatores belli, & agricolas, & artifices, & præterea consultores & iudicantes. Arrogant quoque sibi uirtutem cuncti, & multifariam se idoneos existimant ad gubernandum. uerùm pauperes, ac diuites eosdẽ esse impossibile est. quapropter hæ partes præcipuè uidentur esse ciuitatis, inopes scilicet & opulenti. Et præterea ex eo, quòd ut plurimum alij pauci sunt, alij multi, maximè omnium contrariæ inter se partes istæ apparent, itaq; & respublicas secundùm earum præualentiam constituerunt: ac duæ uidentur, scilicet popularis & paucorum potentia. Sed quòd sint plures, & ob quas causas, dictum est prius. Quòd uerò & popularis ipsius species sint plures, & paucorum potentium, ostendemus. Patet autem hoc ex his quæ dicta sunt. nam & in plebe, & in nobilitate plura sunt genera. Plebis quidem una species, agricolæ, alia artifices, alia negotiatores, qui emendis uendendisque rebus intendunt: alia circa rem maritimam, & horum alij bellatores, alij mercatores, alij † nautæ, alij piscatores. multis enim locis horum omnium turba ingens, ut piscatores Tarenti & Byzantij, naualis multitudo Athenis, mercatores in Aegina & Chio, portiores in Tenedo. insuper manuales & paruas facultates habentes, qui ociosi esse non possunt. Præterea qui non ex utrosque parẽte ciue sunt orti,

† portiores.

orti, liberi tamen homines, & si qua huiusmodi plebeiorum hominum species altera. Nobilitas verò, diuitiæ, genus, uirtus, disciplina, & his similia, quæ dicuntur secundùm eandem differentiam. Popularis igitur prima species dicitur maximè secundum æqualitatem. uult enim lex huius popularis pares esse diuites & pauperes, nec alteros plus posse, alteros minus, sed vtrosque esse æquales. siquidē maximè liber est in populi statu, ut putant quidam, & æqualitas certè esse maximè pariter omnibus reipublicæ participantibus. cùm uerò populus sit multitudo, & id obtineat quod pluribus videatur, necesse est vt hæc sit popularis gubernatio. vna igitur species popularis est hæc. Alia verò species, vt magistratus honorésque in respublica secundùm censum patrimoniorum, & eum quidem paruum, tribuantur, ita ut qui tanta possidet, habilis sit ad honores reipublicæ suscipiendos: qui verò non possidet, sit inhabilis. Alia species popularis est, vt omnibus omnino ciuibus habilitas sit, modò non sint aliqua ex causa obnoxij: dominetur autem lex. Alia species popularis est, vt omnes omnino habiles sint ad magistratus gerendos, modò sint ciues, & dominetur lex. Alia species eodem modo, nisi quòd non lex dominatur, sed multitudo. hoc autem fit, quando populi decreta præualent legibus. Accidit verò ob præpotentes quosdam, qui populum ducunt. nā in ijs rebuspublicis, in quibus dominatur lex, præpotens aliquis non fit, qui populum ducat, sed optimi ciuium rempublicam gubernant. At ubi leges dominantur, ibi ductores populi oriuntur. solus enim populus regit, compositus unus ex pluribus. multitudo

enim autoritatem dominandi habet, non ut singuli, sed ut omnes. Homerus autem cùm dicit non esse bonum ut plures regant, utrum de hac dicit, uel de illa cum plures gubernant, ut singuli, incertum est. Talis ergo populus, utpote absolutam potestatem habens dominari solus quærit, nec ulli legi subesse, efficiturque dominator. itaque assentatores eius in pretio habentur. Et est huiusmodi populus in gubernatione sua tyranno persimilis. ijdem nempe mores, & vtrobique meliores deprimuntur. & decreta huius populi perinde sunt, ut tyranni præcepta. & ductores, suasoresque huius populi sunt uelut adulatores illi, qui circa tyrannos uersantur, & vtrisque apud utrosque potentia par, tam adulatoribus penes tyrannum, quàm ductoribus suasoribusque populi apud ipsum populum. Hi autores sunt, vt decreta legis infringant, & ad uoluntatem populi cuncta referantur: contingit autem illis fieri potentes ex eo, quia populus dominatur omnium. ipsi autem uoluntatem populi maximè ducunt, quoniam fides à populo eis adhibetur. Præterea qui de magistratibus conqueruntur, ad iudicium populi negocia referunt: populus autem gratanter audit eorum prouocationes. quare per hunc modum magistratus* irritantur omnes. Meritò autem reprehendere uidentur qui dicunt huiusmodi popularem non esse legitimam reipublicæ speciem. vbi enim leges non preualent, non est respublica. nam lex dominari omnibus debet, in particularibus autem magistratus & respublica† prouidere. Itaque si est popularis una specierum reipublicæ, clarum est quod talis gubernatio, in qua decretis cuncta efficiuntur, non est propriè popu-

* καταλύονται, dissoluuntur.
† iudicare.

popularis. nullum enim decretum recipit esse vniuersale. De popularis igitur speciebus in hūc modum determinatum sit.

Quòd quatuor sint species paucorum gubernationis, & de permistis gubernationibus. *Cap.* V.

PAucorum verò gubernationis species una est, in qua magnum habentes censum ad gubernationē reipublicæ recipiuntur, atq; ita magnum, ut tenues homines ad eum peruenire non possint. is uerò qui tanta possidet, habilis fit ad rempublicam gerendam. Alia species est, cum à paruo censu est magistratus habilitas, & eligunt ipsi eos qui desunt. si igitur ex omnibus hoc faciunt, uidetur hoc esse potius optimatum: sin verò ex paruo numero, paucorum potentiæ. Alia species est, cùm filius patri succedit. Quarta species, cùm hoc fit quod modò diximus, uel lex non dominetur, sed illi qui regunt. Et hæc species in paucorum gubernatione correspondens est, vt tyrannis in monarchia, & ut est in populari statu ultima illa species de qua diximus: & vocant huiusmodi speciem paucorum potentiam. gubernationis igitur paucorum hæ species sunt. Nec latére nos debet, quòd multis locis accidit rempublicam quæ secundùm leges non sit popularis; more tamen & gestione populariter gubernari. similiter autem econuerso apud alios contingit rempublicam secundùm leges esse popularem, moribus tamen & gestione ad paucorum gubernationem magis referri. Contingit autem hoc maximè post mutationem rerumpublicarum. non enim

ſtatim mutantur, ſed contēti ſunt ab initio homines parua acceſſione potentiæ. Itaque leges quidem manent ut prius erant, præualent tamen qui rempublicam mutauerunt.

De ſpeciebus popularis, & paucorum potentia. & cauſis earum.
Cap. VI.

QVòd autē tot ſint popularis & paucorum gubernaionis ſpecies, ex his patet. Neceſſe eſt enim aut oēs partes populi, quas ſupra enumerauimus, reipublicę gubernationē habere, aut quaſdam habere, quaſdam non habere. Cùm igitur agricolæ, & mediocria poſſidentes rempublicam gubernant, ſecundum leges eſt gubernatio. victum enim ex opera ſua quærere habent, nec otioſi eſſe poſſunt. itaque lege conſtituta, ſolummodo neceſſarijs concionibus intendunt. alijs autem recipi ad rempublicam licet, cùm tanta poſſidebunt, quanta determinat lex. omnino enim non licere omnibus, paucorum potentiæ eſt. otiari autem eum qui non redditus habeat, impoſſibile. Hæc igitur his de cauſis una eſt ſpecies popularis gubernationis. Altera verò ſpecies eſt, ob adhibitam electionem omnibus licere qui prohibiti non ſint per genus, ut poſſint tamē in otio eſſe. quapropter in huiuſmodi quidem populari administratione leges præualent & gubernant, quia reditus non eſt. Tertia ſpecies eſt, omnibus omnino licere rempublicam gerere, qui liberi ſint, non tamen licere ob ſupradictam cauſam. quare neceſſarium in hac quoque legem dominari. Quarta verò ſpecies eſt illa, quæ po-

ſteris

fteris temporibus in ciuitatibus esse cœpit. maioribus enim factis ciuitatibus quàm ab initio fuerant, & reditibus facultatibusq; abundantibus, participant omnes reipublicæ propter multitudinis præualentiam: versanturq; in republica gubernanda, ex eo quia possunt otiosi esse, etiam inopes, mercedem capientes. maximeque huiusmodi multitudo otiosa est. non enim cura rei familiaris propriè eos impedit, quæ diuites ita occupat, vt sæpe à communionibus absint & à iudicijs. ex quo fit, vt multitudo pauperum dominetur in republica, non autem leges. Species igitur popularis gubernationis tot ac tales sũt, ob necessitates supra dictas. Paucorum autem gubernationis prima species est, quando plures habent patrimonia, sed non admodum ampla. faciunt enim potestatem participandi ei qui tanta possidet. Et propter multitudinem eorum qui ad rempublicã recipiuntur, necesse est non hominem, sed legem dominari. quanto enim magis distant à monarchia, neque tam amplas habent facultates, vt eas negligendo otiari valeant; neque ita exiguas, vt à ciuitate victum quærant, necesse est vt legem velint dominari, non autem ipsos. Quòd si pauciores sint qui possident patrimonia, siquidem plura quàm prius, secunda species fit gubernationis paucorum. magis enim potentes, plus habere se dignos putant. quapropter ipsi sumunt ex alijs, qui ad rempublicam se conferunt, propterea quia nõdum ita robusti sunt, vt absque lege gubernare possint, legem huiusmodi posuere. Quòd si eò deueniant, vt ipsi pauciores numero maiores facultates habeant, tertia cumulatio fit gubernationis paucorum.

ipsi enim per se magistratus & imperia retinēt, secundùm legem iubentem, vt parentum defunctorum loco filij succedāt. Quòd si magis etiam subnixi sint opibus & amicitijs, prope est talis potentia ad monarchiam, & dominantur homines, non autem lex. & hæc est quarta species gubernationis paucorum, correspondens ultimæ speciei popularis.

In quot species Plato respublicas diuiserit: & de optimatum varijs speciebus.
Cap. VII.

SVnt insuper duo alia genera rerumpublicarum præter eas, in quibus aut multitudo, aut pauci gubernāt: quarum alterā aiunt omnes speciem esse unam ex quatuor. Dicunt autem eas quatuor, monarchiam, paucorum gubernationem, popularem, & quartam, quam uocant optimatem. Est & quinta, quam communi nomine omnium appellant rempublicam. sed quia non sæpe fit, latet numerare uolentes: & ita suscipiunt, quasi sint quatuor solùm: vt Plato in libris de Republica facit. Optimatem igitur se rectè habet appellare illam, de qua tractauimus in primis libris. quæ enim ob optimis uiris simpliciter per uirtutem est gubernatio reipublicæ, & non ad suppositionem quandam bonorum uirorum, eam (solùm iustum) est optimatem appellari. in sola enim ista simpliciter idem est uir bonus & ciuis. in alijs autem boni sunt ad speciem gubernandi suam. Sunt tamen quædam, quę differentiam habeant à paucorum gubernatione (& appellantur optimates) & ab ea quæ uocatur, respublica: ubi non solùm respectu

respectu diuitiarum, sed etiam respectu virtutis ad gubernationem reipublicæ sumuntur. Hæc respublica differt ab illis,& naturam optimatis sapere videtur. nam in his ciuitatibus non faciunt publicè curam virtutis: sunt tamen quidam pręstantiores, qui videntur esse boni viri. Vbi ergo respublica respicit ad diuitias,& ad virtutem,& ad populum, vt est apud Carthaginienses, ea naturam optimatum sapere videtur. & vbi ad duo illorum solùm,vt Lacedęmoniorum, ad virtutem & ad populum: & est hæc mistura popularis ac virtutis. Optimatum igitur post illam primam optimam rempublicam gubernandi formam, hæ duæ species sunt. & tertia, quæcunque illius, quæ appellatur respublica, inclinant ad paucorum gubernationem.

De ea qua nomine generis respublica peculiariter appellatur. Quid sit ea quam censu potestatem dicunt. De bonis legibus. De finibus optimatis, popularis, & paucorum potentia.
Cap. VIII.

Reliquum est,vt de ea quę appellatur respublica,dicamus,& de tyrannide. Ordinauimus autem ipsam nos, cùm prius non esset, neq; hæc transgressio, neque illæ, de quibus modò diximus, optimates, quia re vera omnes aberrant à rectissima gubernandi forma. postmodum cum istis numerantur, & sunt harum transgressiones & labes, vt in superioribus circa principium diximus. merito autem postremo loco tyrannidem reseruauimus, propterea quòd ista minimè est respublica: nostra verò materia est de republica tractare. Qua igitur de

causa sic ordinauimus, dictum est. Nunc autem est à nobis de illa quæ communi nomine appellatur respublica, ostendendum. nam clariùs eius uis apparebit post determinationem eorum quæ ad paucorum gubernationem, & ad popularem spectabant. Est enim respublica (ut simpliciter dicamus) mistura paucorum gubernationis ac popularis. Cõsueuerunt autem eas quæ inclinant ad popularem, uocare respublicas: eas uerò quæ ad paucorum gubernationem uocare optimates: ex eo quia opulentioribus doctrina atque nobilitas magis adesse consueuerunt. prȩterea qui diuitias habent, ea uidentur habere, propter quȩ cæteri iniurias faciunt, unde & honestos, & bonos, & nobiles istos appellant. Cùm ergo optimatum gubernatio uelit excellentiam tribuere optimis ciuibus, & paucorum gubernationem esse dicant ex bonis & honestis magis, uidetur impossibile quæ ciuitas non ab improbis, sed ab optimis gubernetur, eam non benè gubernari: eodemque modo quæ leges non habeat bonas, gubernari ad optimatibus. Habere autem leges bonas, non id est, si rectè sint positæ, nec eis pareatur. Itaque vna rectè legum institutio putanda est, legibus parêre: altera, vt rectè sint leges positæ, quibus parêre oportet. fieri enim potest vt pareant ciues malè positis legibus. id autem dupliciter accidit: aut enim optimis quantum datur ipsis, aut simpliciter optimis. Videtur autem optimatum esse, maximè honores tribuere secundum virtutem. finis enim optimatum virtus: paucorum verò gubernationis diuitiȩ, popularis autem libertas Quod autem pluribus videtur, commune est omnium: nam in paucorum, & multitu-
dinis

dinis gubernatione, & in optimorum, quod videtur maiori parti eorum qui in republica versantur, id obtinet. In plerisque igitur ciuitatibus, hæc species gubernandi respublica vocatur. sola enim mistio coniecturam facit opulentorum & inopum, diuitiarum & libertatis. Ferè enim apud plurimos, illi & qui diuitijs pollent, bonorum & honestorum locum obtinere videntur. Cùm verò tria sint, quæ circa æqualitatem reipublicæ contendant, libertas, diuitiæ, uirtus (nam quartum illud quę appellatur nobilitas, duobus consequens est: nobilitas enim est antiquæ diuitiæ, & virtus) manifestum est, quòd duorum mistura diuitum & pauperum est respublica appellanda. trium verò, optimatum gubernatio maximè aliarum, præter illam veram & primam. Quòd igitur sint aliæ respublicæ prętер monarchiam & popularem, & paucorum potentium, dictum est: & quales istę, & in quo differant inter se, & optimatum gubernatio, & aliæ species quæ ad optimates declinant, & quomodo non longe distant inter se, manifestum est.

Quo pacto ea qua respublica appellatur, constituatur ex paucorum potentia, & populari, & de modis mistionis. Cap. IX.

Quomodo autem fiat præter popularem & paucorum potētiam illa quæ appellatur respublica, & quo in ordine reponenda sit, deinceps dicemus. & simul apparebit quibus definiãt popularē & paucorū gubernationē. sumēda est enim horū distinctio: postea ex his ab vtraq; tanquā regulā sumentes

tes componere oportet. Sunt autem definitiones tres cōpositionis ac mistura. aut enim ambo sumenda, quorum vtraq; leges ponunt: ceu circa iudicia. In paucorum enim potentia diuitibus pœnā constituunt, nisi iudicando adsint, pauperibus verò mercedem nullam: in popularibus autem, pauperibus mercedem, diuitibus autem pœnam nullam, commune ac medium istorum ambo hæc, itaque & ciuile. mistum est enim ex ambobus, vnus igitur modus hic est combinationis. Alius autem medium capere eorum quæ ab vtrisque iubentur: ceu cōcionari, hi quidem à nullo censu vel exiguo penitus, illi verò à magno censu, commune certè neutrum, sed mediū vtriusque census. Tertius verò ex duobus iussis, hæc quidem ex populari lege, illa autem ex paucorum gubernatione, dico autem tale aliquid, vt videtur, popularis quidem magistratus sortiri, paucorum autem gubernationis eligere: & popularis, non ex censu tribuere, paucorum autem ex censu. Optimatum igitur ac ciuile, ab vtraq; vtrunq; accipere: ex paucorum quidem gubernatione electiuos facere magistratus: ex populari autem sumere, non per censum, modus igitur admiscendi talis. Benè autem admiscuisse popularem & paucorū gubernationem finis est, quando eadē respublica dici potest popularis, & paucorū gubernatio. Patet enim hoc accidere dicentibus eas bene esse cōmistas, accidit hoc etiam medio: conspicitur nanq; in eo vtrunque extremorum: quod contingit Lacedæmoniorum reipublicæ. Sunt enim permulti qui aggrediuntur dicere eam esse popularem, propterea quòd populariter complura in illa sunt constituta, ceu primum circa educationem

pueroru m.

puerorum. pari enim modo diuitũ filij educantur,& pauperum, & erudiuntur per eum modũ, per quem valeant pauperum filij erudiri, similiterque in sequenti ætate cum viri facti sunt, in illo non magis conspicuus diues quàm pauper. Cibi quoque ijdem vtrisq; in comessationibus. Vestitu etiã tali diuites vtuntur, qualem & pauperum quiuis habere potest. Præterea, duorum maximorum magistratuum, alterum eligit populus, alterum gerit: senatores enim per populum eliguntur, ephori aũt ex popularibus constituuntur. Alij verò dicunt esse illã paucorum gubernationem, quoniã multa habeat quę paucorum potentiam asserunt, ceu omnes dignitates per electionem cõferri, per sortem verò nullam, & insuper apud paucos potestatem esse necandi, & in exilium pellendi, ac cætera huiusmodi permulta. Oportet enim in republica bene temperata vtrunq; videri inesse, & neutrum, & conseruari per seipsam, nõ aliunde, & per seipsam, non per alios multos extraneos, qui uelint. nam & prauæ reipublicæ hoc potest contingere, sed nec uelle quidem gubernationem alteram quoquomodo partium ciuitatis omnino. Quemadmodum igitur oporteat rempublicam constituere; & similiter illas quæ appellantur optimates, dictum est.

De tyrannide, & modis tyrannidis.
Cap. X.

Restat nunc, ut de tyrannide dicamus: non ꝙ multis uerbis indigeat, sed ut habeat in hoc tractatu locum suum, quãdoquidem hanc quoq; posuimus partẽ esse aliquã publicæ gubernationis. De regno igitĩ determinau mus in supe-

in superioribus libris, vbi tractatum est à nobis, nunquid regis gubernatio vtilis foret ciuitatibus, an inutilis, & quam, & vnde constituere oportet, & quomodo. Tyrannidis verò species duas ibidem distinximus, propterea quòd earũ potentia quodammodo alteratur ad regiam gubernationem, ex eo quia ambæ potestates istæ sunt secundùm leges. nam & apud Barbarorum quosdam eliguntur aliqui ad gubernãdum soli, cum absoluta omnimodaq; potestate. Et apud Græcos olim eodem modo quidem eligebantur, qui soli gubernarent, quos vocabant Aesymnetas. Habent verò hæ inter se differentias quasdam. erant enim regiæ, ex eo quia secundùm leges, & eo quia volentibus imperabant: tyrannicæ autem ex eo, quia pro arbitrio dominationem exercebant. Tertia species tyrannidis, quæ maximè propriè videtur id nomen habere, opposita est regiæ potestati absolutè. nam necesse est tyrannidem illam monarchiam, quæ nullis subiaceat legibus, & dominetur per vim æqualibus & melioribus, ac respiciat ad propriam vtilitatem, non ad vtilitatẽ subditorum, quapropter inuoluntaria est, cùm nemo liber sponte sua ferat huiusmodi seruitutem. Species igitur tyrannidis tot, & tales sunt.

De optima republica, partibus ciuitatis, mediocritate scilicet, excessu, atque defectu. Cap. XI.

QVæ verò sit optima respublica, & quæ vita optima pluribus ciuitatibus & hominibus, neq; per virtutem iudicãt quæ supra vulgus emergat, neque per doctrinã quæ ingenio indiget & adiumentis externis, neq; per gubernationem

nationem quæ ad uotum fiat: sed ui:ã eam probant, quam plurimi consequi possint, & gubernationem eam, quam plurimæ ciuitates ualeant recipere. nam quas uocãt optimates, de quibus modo diximus, partim exterius cadũt plurimis ciuitatibus, partim appropinquant illi quæ respublica uocatur, quamobrem de ambabus tanquam vna sit, dicendum est. Iudicium autem de omnibus istis ex eisdem principijs est. Si enim rectè dictum fuit in Ethicis, vitam beatam esse secundum uirtutem non impeditam, uirtutem autem ipsam esse mediocritatẽ: necesse est mediam vitam optimam eius, quam singuli adipisci valeant, mediocritatis, & has omnes definitiones necesse est esse circa ciuitatis uirtutem, vitium, & rempublicam. est enim respublica uita quædam ciuitatis. In cunctis autem ciuitatibus partes sunt tres. nam alij diuitias excellũt: alij paupertate nimia deprimuntur: alij sunt inter hos medij. Cùm igitur cõfessi fimus mediocritatem, & medium esse optimũ, palàm, quòd bonorum fortunæ mediocris possessio, est optima omnium existimanda. hæc enim facilis est ad † obediẽtiam mandatorum. At verò si modũ excedant in alterutram partem (ceu si forma, si uiribus, si nobilitate generis, si diuitijs, uel ijs contrarijs, ceu si paupertate nimia, si imbecillitate egregia, si ignominia multa) difficile est ut rationi obediant: fiunt enim istorum alij superbi & delinquentes apertè in rebus magnis, alij occultè praui, & in rebus exiguis fraudatores, iniuriæ verò inferuntur quandoque per contumeliam, quandoque per dolum. Insuper hi minimè circa gubernationem reipublicæ affi:iuntur, minimeque consulunt: hæc autem utraque damno-

† *obediendum rationi.*

damnosa sunt ciuitatibus. Praeterea qui bonis fortunæ superabundãt, ceu opibus, diuitijs, amicis, & alijs huiusmodi, nec imperiũ cuiusquam pati volunt, neq; sciunt, & hoc statim domi eorum natis existit: propter delicias enim ne in scholis quidem præceptoribus obedire consueuerunt. Qui autem eorũ sunt in indigentia nimia constituti, deiecto nimium animo, vilesq; existunt, ex quo fit, vt magistratum gerere nesciant, sed ad parendum seruiliter sint apti, illi verò sibi imperari nullo modo patiuntur, sed ipsi alijs tanquam domini, volunt imperare. Efficitur ergo seruorum & dominorum ciuitas, non autem liberorum: & aliorum inuidẽtium, aliorum spernentium, quod plurimum abest ab amicitia & ciuili societate. nam societas amicabile quiddã est. cùm inimicis enim ne via quidem communicare volunt homines. Vult quidem ciuitas ex paribus ac similibus esse, quantum maximè id fieri potest, hoc autem maximè existit medijs. itaque necessariò fit, vt huiusmodi ciuitas optimè gubernetur, ex quibus diximus natura constare ciuitatem. Conseruantur quoque in ciuitatibus isti maximè cæterorum ciuium. neque enim aliena concupiscunt, ut faciunt pauperes: neq; eorum bona cupiuntur ab alijs, ut accidit diuitibus, & quia neq; insidiantur alijs, neque alij ipsis, sine periculo degunt. Quapropter benè optauit Phocylides, multa mediocribus optima, mediocris esse uolens in ciuitate. Patet igitur, quòd ciuilis societas optima est, quæ per mediocres fit, easque ciuitates recipere, ut optimè gubernentur, in quibus mediocres plurimi sunt, ac plus possunt: maximè quidem ambabus, uel saltem altera parte. hæc

enim addita † præualere facit, & prohibet contrarios excessus fieri. Quapropter ualde optandum est, vt ij qui in republica versantur, facultates habeant mediocres, ac sufficiētes. nam vbi alii nimis multa possident, alii nihil, uel plebs infima insurgit, vel paucorum potentia illa extrema, vel tyrannus propter utrunque excessum, ex populari enim statu nimium † superbo, & ex paucorum potentia ad tyrannidem deuenitur: ex mediocribus autē ac prope paribus, multominus, cuius rei causam postea, vbi de mutationibus tractabitur, dicemus. Quòd autem media sit optima, manifestum est. sola enim seditionibus caret. vbi enim permultum est mediocre, minium seditiones & discordiæ ciuium innascuntur: magnæque ciuitates ob hanc ipsam causàm minus seditionibus subiacent, quia magna in his est mediocrium hominum multitudo. paruas autem ciuitates facile est in duas partes diuidi omnes, ita ut nihil medium relinquatur, & ferè cuncti vel inopes sunt vel opulenti. Populares quoque gubernationes tutiores sunt & diuturniores, quàm paucorum potentium propter medios. Plures enim sunt, & magis honoris participant in populari gubernatione quàm paucorum. nam quando sine his multitudo inops plus potest, malè res se habēt ac cito pereūt. Signum verò huius putandum est, quòd qui optimè leges condiderunt, ex mediocribus ciuibus fuere. nam & Solon huiusmodi fuit, vt apparet ex eius carminibus: & Lycurgus (non enim erat, rex) & Charōdas, & plurimi aliorum. Patet autem ex his, & quia plurimæ respublicæ aut populares sunt, aut paucorum gubernationes. propter id enim

† propensionem.

† puerili.

quod in his frequẽter pauci sunt medij, semper qui præualent) siue hi sint qui facultates habẽt, siue populares qui medium transcendunt) per seipsos gubernationem agunt: itaq; aut multitudo populi insurgit, aut paucorum potentia. Præterea, ex eo quia seditiones fiunt, & pugnæ inter multitudinem & opulentos, quibuscunq; uincere contingit, hi neque communem amplius habent rempublicam neque æqualem, sed quasi victoriæ præmium reportant rempublicam obtinere: & alteri popularem statum, alteri paucorum potentiam faciunt. Præterea qui principatum Græciæ habuerunt, hi ad propriam respicientes rempublicam, aut popularem statum in ciuitatibus constituerunt, aut paucorum gubernationem, non ad ciuitatum illarum commoda respicientes, sed ad sua, atque ita per istas causas effectum est, vt vel nunquam mediorum illa gubernatio extiterit, vel admodum raro, & apud paucos. vnus enim vir consensit solus ex ijs qui antiquitus in principatu fuere, hunc gubernandi modum constituere. Iamque in ciuitatibus consuetudo obtinuit, non velle æquale, sed aut imperare quærere, aut victos obedire. Quæ igitur optima sit respublica, & quam ob causam, ex his patet. De alijs autẽ rebuspublicis, cùm plures populares & plures paucorum gubernationes esse dixerimus, quæ prima ponenda sit, & quæ secunda, & quæ deinceps potior sit aut deterior, determinata optima, nõ erit difficile intueri. necesse est enim esse meliorem, quæ proximè huic accedit: deteriorem verò, quæ plurimũ distat à medio, nisi ad suppositionem quis iudicet. dico autem ad suppositionem, quia multoties alia reipubli-

eç forma eligibiliori existēte, nihil uetat aliam quibusdam magis utilem esse.

Qua multitudo apta sit ad popularem aut paucorum gubernationem: Et legislatores semper ad medios respicere debere.

Cap. XII.

QVę autē respublica quibus, & qualis qualibus conferat, consequens est tractare, sed capiendū prius est uniuersaliter de cūctis. Oportet enim partē illā ciuitatis quæ rēpublicam stare vult, potentiorem esse, quàm illa pars, quæ nō uult rempublicam manere. Est autem ciuitas ex quali & quāto: dico autē quale, ceu libertatem, diuitias, disciplinam, nobilitatem: quantum verò, ceu multitudinem populi præualentem. Fieri autem potest, ut quale existat vel ciuitatis parti, ex quibus partibus ciuitas est constituta: alteri verò quantum: ceu maiorem esse numerum ignobilium quàm nobilium, & pauperum quàm diuitum. neque tamē tantum superare quantitate, quantum superari qualitate, propter hoc ad inuicem conferenda sunt. Vbi ergo superat pauperū multitudo eam quam diximus proportionē, hic popularis gubernatio exoritur, ac species singulæ popularis status, secundùm multitudinis exuperantiam, ceu si agricolarū multitudo plus possit, prima species: si multitudo * tenuiorum ac mercenariorum, ultima species. & sic de aliis, quæ sunt harum mediç. Vbi autem ea pars, in qua sunt opulēti & nobiles, superat qualitate, quàm deficiat quantitate, hic paucorum potentia. gubernatioque exoritur: ac eodem modo singulæ spe

*βαναύσων.

cies huius secundum exuperantiam istiusmodi hominum. Debet autem qui legem ponit in republica, semper ad medios respicere. siue enim ad paucorum gubernationem dirigantur leges, de medijs est coniectandum: siue ad popularem statum, hos respicere debent. Vbi enim mediocrium superat multitudo, vel vtrunque extremum, vel alterum tantùm, hæc respublica recipit stabilitatem. non enim est metus, ne quandoque diuites cum pauperibus conspirent contra mediocres. nunquam enim alteri seruire alteris vellent. Quòd si communiorem aliquam quærunt, nullam aliam quàm istam reperirent. nam per vices gubernare non paterentur, propter diffidentiam quæ inter eos existit. In cunctis verò locis arbiter est fidelissimus, arbiter autem medius, quantoq; melior est gubernatio tēperata, tāto durabilior. Aberrant etiam pleriq; illorum, qui optimates reipublicæ gubernationes efficere volunt, non solùm in tribuendo nimium diuitibus, verumetiam in excludēdo plebem. necesse est enim procedente tempore, ex falsis bonis verum malum euenire: diuitū enim cupiditates plus habendi magis destruunt rempublicam, quàm multitudinis.

De simulatis legibus paucorum, ac popularium contra se inuicem, ac earum temperamento: de gubernatoribus, & cur ex regia prius, in alias gubernationes facta sit mutatio. *Cap. XIII.*

SVnt autem illa circa quæ simulant, ac fallaciter prætexunt ad populū, quinq; numero: cōcio, magistratus, iudicia, armatura, exercitatio. Circa concionem quidem, licere omnibus

adesse,

adesse, sed pœna apposita diuitibus, si non adsint, vel maiorem quàm multitudini. Circa magistratus autem, non licere his qui censum habent magnum, renunciare magistratui, pauperibus autem licere. Circa iudicia verò, pœnam esse diuitibus, nisi iudicent; pauperibus autē im punitatem, aut illis magnam, his paruam pœnam, vt est in Charondæ legibus. Quibusdā verò locis, omnibus licet descriptis, in concionibus iudicijsq; adesse, quòd si descripti sint & non exerceant, in pœnas incidūt permagnas, vt metu pœnæ uitēt descriptionem, neq; iudicia, neq; conciones exerceant. Eodem modo circa arma, & circa gymnasia legibus statuunt. pauperibus enim licet non habere arma. diuitibus autem pœna cōstituta est, nisi habeant. & si gymnasio se non exerceant pauperes, nulla pœna est: diuitibus autem est pœna, vt alij metu pœnæ se exercere compellantur, alij qui nullam formident pœnam, nō faciant. Hæc igitur paucorum potentiæ sunt machinamenta. In populari autem statu contra hæc, alia excogitant. Pauperibus enim salaria statuunt concionantibus atque iudicantibus: diuitibus autem nullam pœnā imponunt. Itaq; manifestum est, si quis velit iustè hæc temperare, quòd oportet utrinq; assumere, & illis quidē salaria constituere, his autē pœnā. sic enim omnes cōmunicarent: nā illo quidem modo, respublica fit alterorum solùm, oportet quidem rempublicam esse ex ijs solùm qui arma possident. Census autem magnitudo definiri simpliciter non potest, sed cōsiderata qualitate, attinet maximum, ut qui participant republica sint plures quàm ij qui non participant, hunc instituere. Volunt enim pauperes

& honorum expertes, quietem agere, si neque contumelia eos quis afficiat, neque bona illis auferat. sed hoc non facilè: non enim semper contingit, ut qui rempublicam gubernant, sint mites & humani. & consueuerunt quoties bellum est, grauiter ferre, nisi suscipiant alimenta, nam sunt egeni: & si quis alimenta porrigat, cupiunt bellum. Apud quosdam gubernatio reipublicæ existit, non in ijs qui ad armaturam sunt habiles, sed in ijs qui exercebant arma. in Maliensibus quidem gubernatio reipublicę erat in istis: & magistratum creabant ex iis qui militabant. Primaque respublica apud Gręcos constituta est ex his qui bellum gerebant, postea quàm desierunt regna: ab initio quidem ex equitibus, nam robur belli tunc in equitibus habebatur. peditatus enim nisi ordo ac disciplina adsit, inutilis est. huiusmodi autem disciplina & ordo antiquis illis temporibus nondum erat: ex quo fiebat, ut in equitatu robur belli haberetur. sed auctis ciuitatibus, quæ in armis potentiam habebant, plures ad communionem reipublicæ recepti sunt. ex quo factum est, ut quas nunc respublicas uocamus, tunc popularis status diceretur. Fuerat enim antiqua ciuitatum gubernatio rationabiliter paucorum, & regia: propter paucitatem enim hominum non erat magnus numerus mediocrium. itaque pauci cum essent multitudine & institutione, magis ferebant ab aliis gubernari. Quam igitur ob causam plures sunt rerumpublicarum formæ, & quamobrem præter eas quæ dicuntur aliæ sint (neque enim popularis gubernationis una est species, nec aliarum similiter) ac præterea quæ differentiæ sint inter eas, & quare accidat

& insu-

& insuper quæ sit optima respublica, & ut plurimum dici possit, & aliarum qualis qualibus congruat, dictum est.

De partibus reipublicæ, consiliis scilicet, magistratibus, iudiciis, de consultandi potestate, & membris eius.
Cap. XIIII.

RVrsus autẽ & cõmuniter & separatim de vnaquaque dicemus, eorum quæ post hoc sequũtur, conuenienti sumpto principio. Sunt ergo tres partes omnium rerumpublicarum in singulis, quarum studiosus legis positor considerare debet utilitatem: quibus bene se habentibus, necesse est rempublicam bene se habere, & gubernandi formas inter se differre, in eò quod singulæ istarum differunt. Harum triũ partium vna est quæ uersatur in publicis consilijs. Altera in magistratibus, hoc est quos esse oportet, & quam potestatẽ habere, & quemadmodum debeant creari. Tertia pars in iudicijs consistit. Ea pars quæ consulit, autoritatem habet de bello & pace, de societate belli ineunda vel dissoluenda, de legibus ferendis vel abrogandis, de morte, de exilio, de publicatione bonorum, & rationibus reposcendis. Necesse est enim uel omnibus ciuibus hæc omnia decernenda tribuere, uel quibusdam, ceu vni cuidam magistratui, aut vniuersalibus, uel aliis alia: vel quædam illorum omnibus, quædam quibusdam. Omnia igitur & de omnibus populare est: talem enim æqualitatem affectat populus. Sũt autem plures huiusmodi. Vnus si singulariter & non simul omnes: vt est in republica

Teleclei Milesij, & in aliis rebuspublicis, deliberāt magistratus simul cōllecti. ad magistratū verò vadunt omnes singulatim ex tribubus & partibus etiam minutis, donec transeat per omnes. congregatur autem populus solummodo pro legibus ferendis, & pro his quæ pertinent ad reipublicæ statum, & pro iis audiendis quæ à magistratibus nuntiantur. Alius modus est, omnes simul conuenire, aut solummodo ad magistratus creandos & ad ferendas leges, & pro bello vel pace, & ad rationes reposcendas: in cęteris verò eos, qui magistratum gerunt, decernere ad singula deputatos, uel per electionem, uel per sortē. Alius modus est, ut ad magistratus creādos & ad rationes deposcendas cōueniant omnes ciues, & ad deliberationem belli suscipiendi, vel societatis ineundæ: cætera verò magistratus exæquantúr per electionem creati: quod fieri potest. tales verò sunt quot exercere necessarium est eos qui sciunt. Quartus modus est, ut omnes de omnibus conuenientes deliberent, magistratus uerò de nullo statuant, sed tamen primo loco sententiam dicant: quemadmodum fit in extrema illa gubernatione populari, quam in paucorum gubernatione speciei illi violentę, & in gubernatione unius tyrannidi correspondere diximus. Hi ergo modi populares omnes. Quosdam verò de omnibus paucorum potentiæ. habet autem & hoc differentias plures. quando enim à mediocri censu fiat assumptio, & multi assumentur, propter eam census mediocritatem, & quæ lex uetat non moueant, sed sequantur, & liceat possidenti censum habere, paucorum est huiusmodi gubernatio, sed tamen ciuilis pro-
pter

pter eius mediocritatem. Quando verò non omnes participes sunt, sed qui eliguntur, & secundùm leges gubernant, ut & prius, paucorum potētiæ est. Quando autem ipsi se eligunt, qui deliberandi autoritatem habent, & quando filius patri succedit, ac domini sunt legum, necesse est huiusmodi gubernationem esse paucorum potentium. Sed quando aliquorum aliqui, ceu cùm de bello & pace, & repetendis rationibus uniuersi: de alijs autem magistratus electi, uel sorte assumpti optimatum, id est, uel eius quæ appellatur respublica. Quòd si de quibusdam electi, de quibusdam verò sortiti, & sortiti vel simpliciter, uel ex prælatis, vel communiter electi ac sortiti, partim optimatū est, partim reipublicæ ipsius. Distinguitur ergo ea pars, quæ in consulendo deliberandóve consistit in hunc modum pro natura rerumpublicarum: & administratur vnaquæque respublica secundùm huiusmodi terminationem. Confert autem & gubernationi illi, quæ nunc maximè videtur esse popularis (dico autem ei in qua populus dominus est etiam legum in deliberādo, ac melius disponendo) hoc idem facere in communibus, quod fit circa iudicia in paucorum potentia. imponunt enim pœnam illis quos iudicare uolunt, ut iudicent: populares verò mercedem statuunt pauperibus. Confert & hoc idē circa conciones agere. melius enim deliberabunt, si omnes consilio intersint, populus quidem cum nobilioribus, isti autem cum populo. Confert etiam per electionem assumi eos, qui deliberaturi sunt, vel per sortem æqualiter ex partibus ciuitatis. Confert etiam si plurimum excellat multitudo plebis eos qui sunt in gu-

bernanda republica peritiores, uel non omnibus mercedem tribuere, sed quantum respondet numero nobilitatis, uel sortiri plures. In paucorum verò gubernationibus, aut eligere quosdam ex multitudine, aut tale aliquid cōstituere, quale est in quibusdā ciuitatibus, quos appellant præconsultores, ac legum custodes, ac de his solummodo rebus ad consilium referre, de quibus isti antè deliberauerint. Per hunc enim modum populus interueniet in deliberando, nec tollere quicquam de republica ualebit, insuper aut illa decernere poterit populus, aut nihil contrarium illis, quę præponentur: uel considerandi quidem omnes participes facere, deliberandi verò magistratibus potestatem relinquere. Et oppositum eius facere, quod fit in populari statu. populi enim decretum in condemnando ratum nō fit, sed ad magistratus rursus referatur. quod contra fit in popularibus. magistratus enim absoluendi, domini sunt omnino: condemnandi verò non, sed ad populum habetur recursus. De consultando igitur & deliberando, eiusque potestate, in hunc modum determinatum sit.

De magistratibus propriis, qui necessariis, & honestis, & de magistratuum constitutionibus.

Cap. XV.

CONsequēs his est circa magistratus distinguere. habet enim & hæc pars differentias multas: quotq; magistratus esse, & quarū rerū autoritatem habere oporteat, & pro quo tempore singulos: (nam alij semestres, alij breuiores, alij annuos, alij diuturniores statuunt magistratus;) & vtrū oportet esse ꝑpetuos, an ad lon-

lõgum tempus, aut neutrum, an multoties eosdem, aut non eundem bis, sed tantùm semel: & prętерea circa constituendum magistratus, ex quibus oportet creari, & à quibus, & quomodo: de his enim omnibus oportet posse distinguere quot modis fieri posset, & qui quibus conferāt gubernationibus reipublicę. Est autem nec hoc quidem facile determinare, quales magistratus sunt nuncupandi: indiget enim ciuilis societas multis pręsidentibus. Quapropter non omnes, qui uel eliguntur uel assumũtur sorte, sunt magistratus existimandi: utpote sacerdotes. hoc enim aliud quiddam ponendum est à ciuilibus magistratibus. Præterea qui pompas ducunt, & pręcones, & legati qui eliguntur. huiusmodi enim curę ciuiles aut omnium ciuium sunt ad vnam actionem, puta dux eorum qui militant: aut secũdum partem, ut mulierum, puerorumque curatores. alię dispensatiuę: sępe enim eliguntur quidam ad distribuendam annonam: aliæ ministratiuę, ad quas si opulenti eligantur, substituunt seruos. Maximę verò, ut simpliciter dicamus, illi sunt magistratus appellandi, quibus datum est deliberare de quibusdam, & statuere, & maximè hoc extremum. nam iubere imperiosius est. Verùm ista quantũ ad vsm nihil differunt, vt ita dixerim. nondũ enim determinata est huiusmodi de nomine controuersia: habet autem quandam aliam intellectiuam considerationem. Quales autem magistratus, & quot necessarij sunt ciuitati: & quales necessarij quidem, inutiles uerò ad bonam reipublicę gubernationem magis utique quispiam dubitabit: & ad omnem rempublicam, & pręsertim ad paruas ciuitates. Nam in magnis quidē

licet,

licet,& debent singuli magistratus ad singula opera deputari. sufficit enim multitudo ciuium ad magistratus gerendos: quare alios cum intermissione magna temporis, alios semel duntaxat gerunt: meliusq; singula curantur, quàm si in multis cura nostra distrahatur. Sed in paruis ciuitatibus necesse est in paucos, magistratus plures conferre. nam cùm sit paucitas hominum, non facile est multos in magistratibus esse. qui enim postea forent successores horum? indigent quandoque magistratibus eisdem & legibus, paruæ magnæq; ciuitates: nisi quòd hę quidem sæpe indigent eisdem, illis verò multo tempore intermisso id accidit. quapropter nihil prohibet multas simul curas illis demandare: nõ enim se impediunt. & propter hominum paucitatem necessarij sunt magistratus quidã quasi luminaria obeliscis imposita. Si ergo dicere possumus, quot necessarij sunt omni ciuitati, & quot non necessarij quidem, sed opportuni, facilè quis sciens ista, coniungat, quales coniungere congruat in vnum magistratum. Debet etiam hoc non latuisse, quales coueniãt secundùm locum magistratus plurium curam habere, & qualium vbique in vnum magistratum potestate habere, ceu honestatis. vtrum in foro prędectum annonę, & alium alibi, aut vbique eundem. & vtrum secundùm negocia partiendum est, an secundùm personas. dico autẽ, ceu vnum curam honestatis, alium puerorum, & alium mulierum. & in rebuspublicis, vtrum differunt secundùm vnamquanq; & magistratuum genus, vel nihil. ceu in populari statu, & paucorum gubernatione, & optimatum, & monarchia, vtrum idem sunt magistratus po-

testa-

testatem habentes, sed non ex çqualibus, aut similibus, sed alij in alijs. veluti in optimatibus quidem ex hominibus doctis, in paucorum autem potentia ex opulentis, in populari statu ex ingenuis. vel existant quidam secundum istas differentias magistratuum, & alicubi conferat eosdem esse, alicubi diuersos. alicubi enim congruit magnos esse, alicubi paruos eosdem magistratus. Veruntamen sunt aliqui proprij, ceu eorum * qui ante deliberant. hæc enim potestas non est popularis, consilium verò populare. oportet enim esse aliquid tale, cui cura sit populum consilio præuenire, ne ociosus sit. hi autem si pauci sunt numero, paucorum potentia est. est autem necesse vt illi sint pauci, qui antè deliberant: itaq; paucorum potentia est. sed vbi sunt ambo hi magistratus, illi qui antè deliberant: consiliarijs cōstituunt. consiliarius enim popularis: qui verò ante venit in consulendo & deliberando paucorum potentiæ. Dissoluitur etiam potestas consilij in huiusmodi gubernationibus, in quibus populus ipse conueniens de omnibus constituit. hoc autem accidere consueuit, cùm est vtilitas. quædam aut merces constituta his qui in contentionem cōueniunt. ociosi enim conueniunt persępe, & de cunctis ipsi statuunt. Qui autem puerorum curam habent, & qui mulierum, & si quis alter est qui potestatem habet & curam huiusmodi, optimatum id est, & non populare (fieri enim non potest vt prohibere pauperum mulieres alterius sit quàm paucorum potentiæ) cùm mulieres ipsorum in delicijs viuant. Sed de his quidem eatenus dixisse nunc satis sit. De constituendis autem magistratibus conandū est iam transi-

* προβουλοὶ, præconsultores.

transigere. Consistunt autem differentiæ in tribus definitionibus, quibus compositis necesse est omnes modos esse comprehensos: vnum ex tribus est, qui sint illi qui magistratus constituãt: alterum, ex quibus constituatur: tertium, per quem modum. Cuiusque verò istorum differentiæ sunt tres, aut enim ciues omnes constituũt, aut quidam: & vel ex omnibus, uel ex quibusdam determinatis: ceu per censum, uel per genus, uel per uirtutem, vel per aliud quiddam tale, quale apud Megarenses, ex his qui unà cum populo ad bella coniuncti redierũt. & hoc aut per electionem, aut per sortem. Rursus autem hæc simul conduplicat. dico autem hæc ceu quosdam aliqui, quosdam omnes: & quidam ex omnibus, & quidam ex quibusdam: & quidam electione, quidam sorte. Vniuscuiusque istorum differentię modi erunt quatuor, aut enim omnes ex omnibus per electionem: aut omnes ex omnibus per sorté: & vel ex cunctis, vel quasi diuisim per tribus & conuentus & societates, quousque transeat per uniuersos ciues: aut semper ex omnibus, & partim sic, partim in illo modo. Rursus verò, si pauci sunt illi qui constituunt magistratus, aut ex omnibus per electionem, aut ex omnibus per sortem, aut ex quibusdam per electionem, aut ex quibusdam per sortem, vel partim isto modo, partim illo. dico autem quædam ex omnibus per electionem, quædam per sortem. atque ita duodecim modi efficiuntur seorsum, duobus conduplicatis. Horum autem duę constitutiones sunt populares, hoc est omnes ex omnibus electione, uel sorte: uel partim sorte, partim electione. At enim non omnes simul, sed ex omnibus

bus constituere, vel ex quibusdam, vel sorte, vel electione, vel vtroque modo: aut partim ex omnibus, partim ex quibusdam vtroq; modo. dico autem vtroq; modo, partim sorte, partim electione illius speciei est, quæ appellatur respublica. Quosdam verò ex omnibus constituere, partim electione, partim sorte, aut vtroq; modo, hos quidem sorte, illos autem electione, paucorum potentiæ est, multoq; magis si vtroque: sed quosdam ex omnibus, quosdam ex quibusdam, ciuile optimatum: vel quosdam electione, quosdam sorte: quosdam verò ex quibusdam, paucorum potentiæ, etiam si per sortem fiat uel non fiat: & quosdam ex quibusdã vtroq; modo: quosdam autem ex omnibus, & ex quibusdam omnes per electionem optimatum. Modi igitur circa magistratus tot sunt, & distinguuntur ita secundùm rerumpublicarum formas. Qui autem quibus conducant, & quomodo constitutiones eorum faciendæ sunt vnà cum potestatibus magistratuum, & qui sint hi, manifestum erit. dico autem potestatem magistratus, ceu circa reditus autoritatem habere & circa custodiam. alia enim potestatis species, quemadmodum circa bellum, & circa contractus forenses.

De iudicijs, & eorum speciebus, & de modis iudiciorum. Cap. XVI.

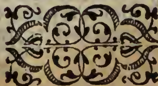
Reliquum ex tribus est, de iudicijs dicere. Capiẽdi verò sunt istorũ modi per eandẽ uiam. est enim differẽtia iudiciorũ in tribus terminis, ex quibus, & de quibus, & quomodo. Dico aũt ex quibus, vtrũ ex omnibus, vel

ex quibusdam . de quibus, quot species iudiciorum. quomodo , utrum per sortem, vel per electionem . Primò igitur distinguamus quot sint iudiciorum species. Sunt autem octo. Vnum, rationes reposcere . Alterum , si publicè quis cui iniuriatus sit. Aliud, quot ad statum ciuitatis pertinent. Quartum, ex magistratibus & priuatis hominibus, quæcunque circa pœnas versantur . Quintum, de priuatis contractibus habentibus magnitudinem. at præterea de homicidiis, & peregrinis . Homicidij rursus species, siue in ipsis iudiciis , siue in alijs ex prouidentia fecerit vel inuitus, & quotcunque confitemur quidem facta , sed de iure controuersiam facimus . & quòd pro homicidio exulantibus circa reditum statuuntur. vt. Athenis dicitur, & quot in † Phreati iudicium. Contingunt autem talia & in omni tempore pauca, & in magnis ciuitatibus . De peregrinis autem vna pars est ; si peregrinus contra peregrinum agat : altera, si peregrinus contra ciuem . Est insuper vltra hæc omnia , de paruis rebus cognitio , quæ drachmas quinque, aut non excedant, aut parum. oportet enim & de his ius dici: nec incidit in iudiciorum multitudinem . Sed omittamus de his, & de homicidiis & de peregrinis : dicamus autem de ciuilibus , in quibus si non rectè iudicetur , seditiones ac rerumpublicarum motus gignuntur . Necesse est enim vel omnes de omnibus supra dictis iudicare electione vel forte: vel omnes de omnibus partim sorte, partim electione : vel de quibusdam eorum aliquos , partim sorte, partim electione assumptos . hi ergo modi sunt quatuor. Totidem alteri, qui secundùm partem . rursus enim ex quibus, & qui iudicant

† putei.

dicant de omnibus per electionem, aut ex quibus de omnibus per sortem: uel partim sorte, partim electione, uel quædam iudicia de eisdem ex sortitis & electis. Isti ergo, ut dictum est, sunt modi in prædictis. Insuper eadem conduplicata, vt quædam ex omnibus, quędam ex quibusdam, quædam ex utrisq;.ceu si eiusdem iudicij essent, alij ex omnibus, alij ex quibusdam: & uel per sortem, uel per electionem, uel ex ambabus. Quot igitur modi iudiciorum esse possunt, dictum est. Horum autem prima, popularia sunt, quęcunq; ex omnibus uel de omnibus. Secunda, paucorũ potentium, quæcunq; ex quibusdã de omnibus. Tertia, optimatum & ciuilia, quæcunque partim ex omnibus, partim ex quibusdam.

*

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER QVINTVS.

SVMMA LIBRI.

De rerumpublicarum mutationibus seditionibus, earum causis, ac medelis. De diuersarum specierum rerumpublicarum mutationibus, ac ipsarum conseruandarum modis. De regni, ac tyrannidis mutationibus, ac conseruatione.

De causis mutationum rerumpublicarum, & de earum inaequalitate, & aequalitate, & iusto & stabilitate. *Cap. I.*

E alijs quidem omnibus, de quibus dicere proposuimus, ferè dictum est. ex quibus autem mutãtur respublicę, & quot ea sint & qualia, & quę nam sint singularum rerumpublicarum corruptiones & labes, & ex qualibus in quales maximè mutantur: præterea quæ remedia generaliter & specialiter cuiusque, & per quæ maximè conseruari possit vnaquæque rerumpublicarum, cõsiderandum deinceps erit. Oportet autem prius illud principium assumere, quòd plures sunt formæ rerumpublicarum. & in his confitentur quidem omnes iustitiam & conuenientem ęquitatem, sed aberrant ab ea,

ea,ut est antè dictum. Nam populus constat ex ijs qui cùm sint secundùm quid pares,putant se simpliciter pares; Paucorum uerò potentia ex ijs qui cùm præstent aliqua re,se in cunctis præstare arbitrantur.opibus enim superantes, simpliciter existimant superare. Deinde uerò illi quasi pares existentes in cunctis, dignum putant se parem portionẽ habere. hi autem quasi superiores sint,maiora sibi competere arbitrantur:maius enim inæquale. Habent uerò omnes aliquid iustum, sed simpliciter aberrant. Et ob eam causam, quãdo non pro opinione sua vtrique reportent de republica, seditiones concitant. Omnium uerò iustissimè hoc facerent,qui virtute præcellunt:qui tamen minimè omnium id faciunt. nam hi simpliciter rationabile est,ut soli præferantur. Sunt autem quidam, qui præstantes genere, plus habere se dignos putant. Videntur nobiles esse illi,quorum maiores virtute & diuitijs præditi fuere. hinc principia & fontes, vt ita dixerim, seditionum oriuntur. Quapropter mutationes meritò fiunt,quandoque ex præsenti statu alium:ceu ex populari gubernatione ad paucorum potentiam,uel ad popularem ex paucis,uel ad rempublicam & optimatem ex illis, uel ad illas ex istis. quandoque præsentem gubernandi formam non quærunt mutare,sed in ea permanentes, pro se illam suscipiunt, ut paucorum potentiam uel monarchiam. Insuper circa magis & minus: ceu uel paucorum potentiam existentem magis extendere uel coërcere, uel popularem statum ampliare, vel restringere. Eodemq; modo de alijs speciebus ampliandis uel restringendis, uel in parte aliqua reipublicæ mouenda,ceu magistra-

tum quendam de nouo inducere, uel remouere. vt apud Lacedæmonios ferunt Lysandrum tentasse regiam potestatem tollere, & Pausaniam regem Ephoros. & Epidamni mutata est respublica, parte: cùm pro tribuum præfectis, senatores creauerunt. Apud Elienses uerò necessarium est illorum etiam, qui versantur in republica, dignitates inuadere, quando creatur magistratus aliquis. Paucorum autem potētiæ erat in hac republica, quod unus solus ad magistratum sumebatur. Vbique enim propter inæqualitatem oritur seditio: disparibus tamen non existit proportio. perpetua enim potestas regia iniqua foret, si esset in paribus. omnino enim quærentes æquum, in seditiones incidunt. At enim duplex est æquum: unum numero, alterum dignitate. numero quidem, ceu multitudine ac magnitudine idem, & æquum: dignitate autem dico, id quod est secundùm rationem. ceu tria excedunt duo secundùm æqualem numerum, & hæc vnum. dico autem quatuor excedere duo, & hæc unum: æqua enim pars duo ex quatuor, & vnum duorum: ambo enim medietates. Fatentes autem simpliciter esse iustum id, quod est secundùm dignitatem, contendunt, vt prius dictum est. alij quia si in aliquo sint pares, se penitus pares existimant: alij, quia si in aliquo pręstant, in cunctis se superare arbitrantur. Quamobrem duæ præcipuè fiunt gubernandi formæ, populus scilicet, & paucorum potentia. nobilitatem enim ac virtutem in uerbis quidem omnes ferè vsurpant. etenim qui re uera nobiles ac boni sint, nusquam centum reperiuntur: diuites autem multis in locis. Simpliciter omnino secundùm alterutrum, statuere

æqualita-

æqualitatem, improbum est, patet autem ex eo, quòd contingit: nulla enim huiusmodi rerumpublicarum recipit stabilitatem. Causa uerò huius, quia impossibile est ex primo errore in principio commisso, non euenire ad extremum aliquid mali. quare opus est partim arithmetica æquitate vti, partim ea quæ est secundùm dignitatem. Veruntamen tutior est, ac minus seditioni subiacet popularis gubernatio, quàm paucorum. nam in paucorum gubernatione duæ gignuntur seditiones: vna inter seipsos, alia ad populum. in gubernationibus autem populi, vna tantùm seditio fit, ad paucorum potẽtiam. ipsis verò inter se, quod quidem dignum dictu sit, nõ accidit seditio populi. Insuper mediocrium hominum gubernatio, propinquior est populari gubernationi, quàm illi quę paucorum: quæ quidam est magis tuta, quàm aliqua huiusmodi rerumpublicarum.

De seditionibus paucorum, & popularium: pro quibus rebus seditiones oriantur, & quæ sint earum causa. Cap. 11.

CVm verò consideremus quibus de causis seditiones mutationesque rerumpublicarum euenerint, capienda sunt primò vniuersaliter principia, & causæ earum. Sunt aũt ferè tria, de quibus ipsis primò succinctè determinandum est. Videre enim oportet quemadmodum dispositi ad seditiones deueniunt: & quarum rerum gratia: & tertiò quæ sunt initia ciuilium turbationum, ac seditionum inter ciues. Quòd quidem igitur disponatur ad res nouas appetendas, illa est potissima causa, de qua iam

 dixi-

diximus. quia alij pares esse uolunt his qui plus possunt, & nisi hoc fit non acquiescunt: alij verò se præstare dignos putantes, indignè ferunt nisi plus habeant. hæc autem quãdoq; iustè cupiuntur, quandoq; iniustè. inferiores quidem ut pares sint, res nouas exoptant: & pares qui sunt, vt præstent. Quemadmodum igitur dispositi sint qui res nouas quærunt, dictum est. Res autem, pro quibus contendunt, sunt lucrum, & honor, atq; his contraria. dedecus enim & damnũ uel ipsorum uel amicorum fugientes, seditiones in ciuitatibus agunt. Causæ uerò ac principia motus, vnde ipsi ita disponũtur, & pro ijs de quibus diximus, sunt ut septẽ, sunt etiam ut plura. quorum duo sunt eadem cum illis quæ dicta sunt, non tamen eodem modo. propter lucrum enim & propter honorem irritantur inuicem, non ut acquirãt sibijpsis, sed quia vident alios partim iniustè, partim iustè plus habere. Insuper propter contumeliam, propter metum, propter prępotentiam, propter contemptum, propter incrementum excessuum: præterea & alio modo propter uerecundiam, propter negligentiã, propter pusillanimitatem, propter imparitatem.

Quo pacto ob dictas causas eueniunt seditiones. *Cap. III.*

EX quibus contumelia & lucrum, quam habeant vim, & quot causę, ferè est manifestũ. † Superbia enim, & auaritia eorum qui gubernant homines, prouocant contra se, & cõtra statum eius reipublicæ, quæ ista fieri patiatur. auaritia uerò quãdoq; ex priuatis rebus fit, quandoq; ex publicis. De honore etiam clarum est, & quid ualeat, & quomodo causa sit cõtendendi.

† *contumelia.*

dendi. ipsi enim inhonorati, & alios honoratos cernentes, seditionem aggrediuntur. Hęc autem iniustè quidem fiunt, cùm præter dignitatem honorantur quidam, uel inhonorantur: iustè uerò, cùm secundùm dignitatē. Propter præpotentiam autem, quando maior fit & potentior, vel vnus uel plures, qui secundùm dignitatem & potētiam reipublicæ. consueuit enim ex talibus fieri unius dominatio, uel gubernatio violēta. Quapropter quibusdam in locis Ostracismo utuntur, ceu Argis & Athenis. atqui melius erat ab initio prouidere, ne in huiusmodi potentiā augeri homines permitterentur, quàm pòst cōtra auctores remedium quærere. Propter metum uerò ad seditionem deueniunt, qui pœnas formidant ob maleficia commissa: & hi contra quos paratur violentia, præuenire uolentes, priusquàm malum patiantur. vt apud Rhodum nobilitas contra plebem insurrexit metu iudiciorum, quæ sibi parabantur. Propter contemptum verò ad seditiones deueniunt. ceu in paucorum potentia, quando plures sunt illi, qui à republica excluduntur: potentiores enim se putant. Et in populari statu, opulenti contemnentes inordinationem & incurium eorum qui gubernant. ceu apud Thebanos post pugnam in Onophytis commissam, mala gubernatione popularis status interijt. & in Megarensibus, ceu per inordinationem & negligentiam magistratuum superati sunt. & Syracusis ante Gelonis tyrannidem. & Rhodi populus, antequam contra insurgeretur. Fiunt etiam propter incrementum mutationes rerumpublicarum. ut enim corpus ex partibus suis cōstat, & oportet eas simul pro modo quanq; suo crescere. vt conuenientia

permaneat, ac nisi hoc fiat corrumpitur (ceu quando pes quatuor cubitorum sit, cęterum verò corpus duarum palmarum longitudinem habeat: interdũ verò & in alterius animalis figuram transiret, si non solùm quantitate, uerumetiam qualitate immoderatum fieret incrementum) ita & ciuitas ex partibus constat, quarum interdum aliqua paulatim subcrescit, ceu egenorum hominum multitudo in popularibus gubernationibus & rebuspublicis. Contingit verò quandoq; id per fortunam: uel ut apud Tarentum cùm superati prælio ab Iapygensibus, nobilitatis magnã partem amisissent (fuit autem id prælium paulò post id tempus, quo Medi Græciam inuaserunt) ad popularem statum ex republica est facta mutatio. Et Argiui post cædem suorum in Hebdoma à Cleomene Spartiata factam, coacti sunt inquilinos quosdam ad rempublicam recipere. Et Athenis, cùm terra malè pugnaretur aduersus Lacedęmonios, nobilitas attenuata est, cùm ex descripto submittere se ad bellum cõgeretur. Contingit aũt hoc & in popularibus gubernationibus, rarius tamen. pluribus enim diuitibus existentibus, uel diuitijs in pluribus auctis, mutatio fit in paucorum potentiam. Mutantur etiam respublicæ absque seditione propter uerecundiam: ut in Hærea. cùm enim per electionem sumere magistratus solerẽt, postea sortiti sunt, ex eo quòd electiones eorum in homines turpes pudendosque cadebant. Et propter negligentiam, quando sinunt ad summas potestates eos assumi, qui non sunt amici status eorum: per quem quidem modum apud Horeum euersa est paucorum gubernatio per Heracleodorum, qui magistratum

nactus

nactus gubernationem ciuitatis ex paucorum potentia ad popularem statum traduxit. Insuper propter pusillum, dico autem pusillũ, quando latet paulatim subcrescens reipublicæ mutatio, quæ ad magnitudinem latenter euadit, si negligatur. quemadmodum apud Ambrociotas à paruo censu prius erant magistratus, tandem vero à nullo: quasi nihil aut prope foret inter parum & nihil. Seditiones quoq; concitat peregrinitas, donec in eandem simul conspirationem deuenerit. vt enim non ex quauis multitudine constituitur ciuitas, ita etiam neque in quouis tempore. Quapropter quicunq; adhuc inquilinos insceperunt vel aduenas, omnes ferè seditionibus iactati sunt. ceu apud Sybarim vna cum Trœzenijs incoluerunt Achæi: postea maiorem in numerũ crescentes Achæi Trœzenios pepulerunt. vnde,* pollutio illa exorta est Sybaritis, & Thurijs. Idem fecerunt Sybaritę contra eos qui illos receperant. nam plus habere volentes, quasi de suis agris pulsi sunt. Et apud Byzantium peregrini in oppressionem ciuium coniurati, cognita re, prælio & armis expulsi sunt. Et Antissæi exules ex Chio susceptos, tandem armis deijcere coacti sunt. Zanclei verò, qui Samios receperunt, mox ab eis sunt propria ciuitate deiecti. Apolloniatæ qui sunt in Ponto, incolis receptis, seditione agitati sunt. Et Syracusani post tyrannos expulsos, cùm hospites & conductos milites fecissent ciues, in seditionem & prælium inciderunt. Et Amphipolitæ, receptis Chalcidensium colonis, pulsi tandem ab illis sunt ferè omnes. Seditionem autẽ concitant, in paucorum quidem potentia, multitudo indignè ferẽs, vt dictum est prius, quòd cùm

* ἄγος.

ipsi sint pares, nõ pariter honorantur. In populari verò statu nobilitas, quòd par fiat cæteris, cùm ipsi sint præstantiores. Incidunt etiã quandoque in seditionem ciuitates propter situm, quando talis est locus, vt non ad vnã eandemq; gubernationem sit aptus. vt Clazomonijs accidit, qui in Chytro habitant, contra eos qui habitant in insula. Et Colophonijs erga Notios. Athenis quoque non eodem modo, sed multo magis populares sunt, qui in Pyræo habitant quàm qui in vrbe. vt enim in prælijs transitus fossarum, etiam si admodum paruæ sint, interrumpit ordines militum; ita & in ciuitate † dissidentia omnis videtur disiunctionem facere. Maximè forsan dissident virtus & vitium: deinde paupertas & diuitiæ, & alia magis quàm alia: quarum vna est illa, de qua diximus.

† *dissimilitudo.*

De medelis, & documentis circa seditiones.
Cap. IIII.

ORiuntur autem seditiones non pro paruis rebus, sed ex paruis ad magna proueniunt: maximè etiam paruæ corroborantur, quando in principalibus fiunt, vt contigit, Syracusanis antiquitus. Mutatus est enim ciuitatis status propter duos adolescẽtes, qui in magistratu constituti, simultatem inter se habuerunt ex amatoria causa. altero enim absente (cùm sodalis eius esset) alter puerum, quem amabat, sibi conciliauit. at ille reuersus, cùm id grauiter ferret, vxorem illius habere studuit. ex hoc, omnes qui versabantur in republica, diuerso fauore diuerterunt. Quamobrem ab istis principijs cauendũ est diligenter, ac dissoluendæ statim

dæ ſtatim ſunt eorum diſcordiæ, qui multum in republica poſſunt. In principio enim peccatur. principium autem dicitur eſſe dimidiũ totius. itaq; paruum in principio erratum, correſpondens eſt ad alias partes. Omnino autem excellentium virorum diſcordiæ totã poſt ſe trahunt ciuitatem: vt contigit apud Heſtiçam poſt popularem ſtatum. Duobus enim fratribus de diuiſione patrimonij contendentibus, vnus eorum qui erat pauperior, quaſi non exhibente altero fratre bona omnia, neq; theſaurum quem pater inuenerat, proferente, querebatur, ac populum in ſuos fauores pertraxerat: alter verò qui diuitijs pollebat, locupletes ſibi aſciuerat. Et in Delphis ex fauore partiũ contentione exorta, principium fuit ſeditionũ omnium, quæ poſtea fuerunt in ea ciuitate ſecutæ. hic enim cùm ſibi triſte augurium incidiſſet, vt venit ad ſponſam, ſuſcipere illam noluit. parentes verò puellæ quaſi ſpreti atque contempti, ſacrorum quiddam eo ſacrificante iniecerunt, atq; vt ſacrilegum accuſantes capite damnari fecerunt. Mitylenæ quoque ſeditio ex hæreditate coorta, magnorũ malorum fuit origo. indeque bellum Athenienſibus contra Mitylenços ſuſceptum, in quo vrbs eorum à Pachete duce capta fuit. Timophane enim quodam opulento homine vita functo, cùm duæ filiæ ſuperſtites fuiſſent, Doxandrus quidam dari illas filijs in matrimonium concupiuit. quod cùm aſſequi non potuiſſet, alios ſibi prælatos dolens, res nouas moliri aggreſſus: Athenienſibus quibus erat publicè hoſpes, bellum ſuſcipere perſuaſit. Et apud Phocenſes ſeditio exorta eſt ex hæreditate inter Mnaſeam Mnaſonis patrem & Euthycratem Onomarchi.

hæc

hæc seditio Phocensibus initium fuit eius belli, quod sacrum appellauerunt. Mutatus est etiam Epidamni ciuitatis status ex nuptijs. despondeerat enim quis filiam, cùm verò pater sponsi magistratum gerens illi mulctam irrogasset, quasi despectus, omnes qui præsenti ciuitatis statui infensi erant, per factionem ad se recepit. Fiunt etiam mutationes & in paucorum potentia, & in populari statu, & in ea quæ appellatur respublica, ex eo quòd aliquod collegium, vel alia pars ciuitatis famam sit vel augmentum maiorem in modum cõsecuta: vt apud Athenienses, Areopagi cõsilium per tempora belli Persarum famam consecutum reipublicę gubernandi formam seueriorem videtur fecisse. Et rursus naualis turba, ꝙ causa victoriæ Salaminensi bello fuisse videbatur, & ob eam victoriam principatum maris acquisisse ciuitati, popularem statum magis asseruit. Et apud Argiuos nobilitas, quòd in prælio contra Lacedæmonios apud Mantiniam vrbem commisso, magnam famam consecuta erat, popularem statum delere tentauit. Et apud Syracusanos multitudo vrbana, quòd causa victoriæ belli aduersus Athenienses videbatur fuisse, rempublicam mutauit ad popularem statum. Et apud Chalcidenses, quòd simul cum nobilitate ad opprimendum Phoxum tyrannum plebs insurrexisset, statim reipublicæ gubernationem suscepit. Et apud Ambraciam eodem modo, populus vnà cum aggressoribus Periandro tyranno expulso, in seipsum gubernationem conuertit. Et omnino hoc latére non oportet, quòd qui potentiæ causa fuerunt, siue priuati homines, siue collegia publica, siue tribus, siue & pars aliqua ciuitatis, siue quæcunq;

multitudo

multitudo, seditionem commouent. aut enim qui honori illorũ inuident seditionem faciunt, aut ipsi propter præualentiã parem habere cum cæteris, non acquiescunt. Mouetur quoq; respublica, quando partes illę ciuitatis, quæ cõtrariæ videntur esse, parificantur (ceu diuites & plebs) medium autem parum aut nihil omnino sit. si enim quæuis pars ita robusta fiat. vt ad illã quæ prædominabatur, proximè accedat, non tolerat posthac discrimina subire. Quapropter & qui virtute præcellunt, nullã (vt ita dixerim) faciunt seditionem. pauci enim sunt, alij verò permulti. Vniuersaliter ergo in cũctis rebuspublicis ipsius initia causaque seditionum ac mutationum, in hunc modum fiunt. Mutatur autem respublica quandoq; per vim, quãdoq; per dolum. Per vim autem aut statim, aut postea compellendo. nam & fraus duplex est. nonnunquam enim decepti ab initio, sua demum sponte recipiunt alium gubernandi modum, deinde postea violenter conseruant: vt accidit, cùm quadringenti illi Atheniensium rempublicam susceperunt. affirmantes enim, ꝙ Persarũ Rex pecunias ad bellũ contra Lacedæmonios subministraret, ac in eo mentiti, nihilominus postea vi retinere gubernationem conati sunt. Interdũ autem ab initio persuadentes, at postea rursum persuasis sponte ac volentibus retinent gubernationem. Simpliciter ergo circa omnes respublicas, ex his quæ dicta sunt, contingit mutationes fieri.

De mutationibus popularis gubernationis: & earum modis. *Cap. V.*

SEd oportet in vnaquaq; specie rerumpublicarum hoc idem considerare. Popularis ergo

ſtatus maximè recipit mutationes, propter eorum hominum perfidiam, qui ſunt quaſi duces in populo. Hi enim priuatim egregium quenq; calumniando, conſpirare eos ſimul compellunt (cogit enim in vnum communis metus etiam eos, qui prius erant inimiciſſimi) publicè verò multitudinem irritant. & hoc ferè vbiq; in hunc modum fieri videmus. Nam & apud Coum popularis ſtatus interijt, ob prauitatem eorũ qui populum ducebãt. nobilitas enim conſpiratione facta, regimẽ ciuitatis arripuit. Et apud Rhodum. impoſitis enim pecunijs, quę conductis militibus ſoluerentur, potentes quidam in populo pro ſe eas retinebãt, eratq; id impedimento, quo minus ea redderentur, quæ præfectis debebãtur triennium: præfecti autem claſſis, cùm pecunias non haberent, ac nihilominus nauigare ex lege cogerentur, veriti pœnam iudicij, conſpirationem inierunt ad popularem ſtatum euertendum. Apud Heracleam quoque populus oppreſſus eſt illico poſt coloniarum emiſſionem, ob populi ductores. potẽtes enim quidam in populo, illatis iniurijs, nobilitatem expulerunt: illi verò poſtea conſpirantes, & in vnum conuenientes, in vrbem reuerſi, populum oppreſſerunt. Nec multo diſſimiliter apud Megarenſes popularis ſtatus interijt. Ductores enim populi, quo pecunias per bonorum publicationem haberent, multos è nobilitate pepulerant, vt tandem facta ſit permagna exulum multitudo: exules ergo in vnum conuenientes prælio ſuperarunt, oppreſſoque populo, paucorum potentiam cõſtituerunt. Contigit hoc idem apud Cumas in populari ſtatu, quem deſtruxit Thraſimachus, & apud alios ferè quis inſpiciat mu-
tationes

tationes eodem modo contigisse. Interdũ enim, vt gratificentur iniuriantes, nobilitatem cõspirare faciunt, vel patrimonia ęquè diuidentes, vel reditus muneribus publicis subijcientes: interdum verò calumniantes, ut bona opulentorum publicari faciant. Vetustis quidem temporibus, quando idem erat potens in populo ac belli dux, populares res in tyrannidem mutabantur, & profectò antiquorum tyrannorũ plurimi ex popularibus hominibus facti sunt. Causa uerò, cur tunc fierent, non autẽ nunc, illa est, quòd tunc qui in populo maximè poterant, erãt ex his qui bello gerendo præficiebantur. nondũ enim dicendi peritiam habebant: nunc autem Rhetorica arte superueniente, qui dicendi facultatem habent, populos ducunt quidem: sed quia imperiti sunt rerum bellicarum, tyrannidem inuadere nõ audent, nisi vbi parum aliquid tale incidit. Tyrannides certè frequentius fiebant prius, quàm nunc, & propter magnas potestates quibusdam cõmissas, ceu Mileti ex consulatu. multarum enim ac magnarum rerũ potestatem habebat consul. Ac etiam ob id, quia tunc vrbes non erant magnæ: sed rurę homines habitabant, otium agẽtes præter quàm ab agris. qui autem patroni erant in populis, cùm uiri militares essent, tyrannidem inuadebant: idque agebant omnes, pręstita sibi prius fide à populo, quę acquirebatur ex inimicitia aduersus opulentos, ut Athenis, Pisistratus per factionem contra Pediacos susceptam, & Megaris, Theagenes armentis opulentorum occisis, quę iuxta flumen repererat pascentia, & Dionysius accusans Daphnęum & diuites, meruit tyrannidem Syracusis obtinere, propter inimicitiam nobilitatis,

tatis, sibi fide à populo præstita, quasi popularis esset. Mutantur etiam respublicæ, ex consueta gubernatione in vltimam speciem popularitatis: cùm enim per electionem sunt magistratus, non tamen à censu, eligit autem populus ambientes populum magistratuum gratia, eò rem deducunt, vt sit populus dominus etiam legum. Remedium autem, ne hoc omnino fiat, vel vt minus fiat, illud est, vt tribus quidem magistratum eligant, non populus vniuersus. Popularium igitur statuũ mutationes ferè omnes per has fiunt causas.

De mutationibus paucorum potentiæ, & earum modis. *Cap. VI.*

PAucorum autẽ gubernationes mutantur per duos maximè modos manifestissimos: Vnũ, si iniurijs afficiant multitudinem. quilibet enim patronus sufficit, & maximè si ex numero paucorum dux aliquis existat, quemadmodum in Naxo Lygdamis, qui tyrannidem postea Naxiorum inuasit. Habet autem etiam ex alijs initium seditionis differentias. quandoq; enim ab ipsis opulentis, qui nõ honorantur magistratibus, fit dissolutio, cùm perpauci sint illi, qui dignitates vsurpant: vt in Massaliensibus, & in Istro, & apud Heracleam, & in alijs ciuitatibus accidit. Nam qui honores non susceperant, res nouas moliri non cessabant, donec ipsi quoque honorarẽtur, primò quidem seniores ex fratribus, deinde iuniores. quibusdam enim locis non simul ad rempublicam gubernandam recipiuntur filius & pater: alicubi verò frater senior ac iunior, & illic quidem paucorum potentia ciuilior

uilior facta est. In Istro autem ad populum recidit. in Heraclea verò à paucioribus ad sexcentos deuenit. Mutata est & Gnidi paucorum potentia, seditione inter nobilitatem ipsam coorta ex eo quòd pars eorum ab honoribus excludebatur: siquidem pater filium impediebat, & frater fratrem, nec nisi qui senior foret honorabatur insurgens enim populus per illorum: discordiam, ac ducem nactus ex ipsa nobilitate, irruens peruicit. imbecillis enim aduersa pars erat. Et apud Erythrienses, in paucorum gubernatione regiarum vrbium antiquis temporibus, licèt diligenter curarent qui in gubernatione illarum versabantur, tamen quia perpauci erant, non tulit populus, sed rempublicam mutauit. Mutantur etiam paucorum gubernationes ex seipsis, propter factiones ipsorum qui plus posse apud populum volunt. Hoc autē dupliciter fit. quandoque enim sibi asciscunt, & coniungunt alios ex ipso numero paucorum: ut Athenis in triginta illis fecit Charicles, & in quadringentis Phrynichus simili modo. quandoque uerò ipsi, qui sunt ex paucorum numero, vendicant ubi plebem, vt apud Larissam, nobilitas plebem colebat, ex eo quia per plebem fiebat electio magistratus illius, qui custodia reipublicæ vocabatur: & in quibuscunque gubernationibus paucorum, non illi ipsi eligūt ad magistratus, qui & gerere illos possunt, sed ex censibus magnis tribuuntur, vel ex aliquo corpore. electio tamen eorum per ciues fit, aut per plebem, vt Abidi, & ubi iudicia non sunt ex his qui rempublicam gubernant, colendo plebem, quo eorum suffragia promereantur, rempublicam mutant, ut apud Heracleam contigit, quæ

est in Ponto, quod idem accidit, quando in gubernatione paucorum quidā existentes, ad pauciores etiam rempublicam trahunt. pares enim cęteris esse quęrentes, compelluntur populum in sui auxiliumq; adhibere. Fiūt etiam mutationes in gubernatione paucorum, quando prodigaliter viuentes qui gubernant, per luxuriam patrimonia consumpserunt. Optant enim res nouas huiusmodi homines, tyrannidemq; vel sibijpsis, vel alteri affectant, quemadmodum Hipar Dionysiū Syracusis, & Amphiboli Cleotimus Chalcidēses colonos superinduxit, & cùm venissent, seditionem cum illis cōtra diuites fecit. & in Aegina qui negotium in Chariti Atheniensi fecerat, res nouas molitus est, propter huiusmodi causam. Hi ergo homines consumptis patrimonijs, aut res nouas cōmouent, aut rempublicam furtis expilant, itaq; seditiones aut ab ipsis, aut ab illis concitantur, qui eorum furta non tolerant: ut Apolloniæ quæ est in Ponto accidit. Concors verò si sit paucorum gubernatio, ex seipsa non facilè interijt. Huius signum est apud Pharsalum vrbem reipublicæ status: pauci siquidē in ea ciuitate gubernatores, multorū sunt domini, quia ipsi inter se rectè ac debito more se gerunt. Euertuntur etiam, quādo in paucorum gubernatione aliam paucorum gubernationem efficiunt: id est quando eorū, ad quos pertinet gubernatio reipublicæ, qui pauci sunt, selectio quædam fit, neque habilitas est omnibus ad maximos magistratus, dignitatesq; posse assumi. Quod apud Elidem vrbem quandoque contigit. nā cùm paucorum esset gubernatio reipublicæ, admodum pauci eorum ad senatorium ordinem, quæ erat perpetua dignitas,

gnitas,

gnitas,peruenire poterant, ob id quòd erat potentium* hic ordo ac persimilis Lacedæmoniorum senatui.Fit autem mutatio gubernationis paucorum & in bello & in pace.In bello quidē, quòd populo diffidentes , conducto milite vti compelluntur,& qui illis præficitur,sępe tyrannus euadit: ut Corinthi Timophanes : quòd si plures præficiuntur,ipsi sibi potentiam parant. interdum verò ista formidātes qui regunt , populum recipiunt ad reipublicę communionem, quoniam necessitas cogit populo vti. In pace autem propter diffidentiam, quam inter se habent , conductis militibus custodiam tradunt, præficiuntque illis uirum aliquem,qui ad neutram partem magis inclinare videatur . at iste sępe fit dominus partis utriusque:quod accidit in Larissa vrbe Leucadēsibus , qui circa Samum rempublicam tenentibus, & apud Abidum tempore sodalitatum,quartum erat iphiadæ.Oriuntur etiam seditiones per exclusionem aliorum ab aliis factam,eorum ipsorum qui sunt in paucorum gubernatione,quādo de nuptiis , uel de iudiciis concertant,quemadmodum de nuptiis suprà diximus.In Erethria paucorum gubernatio equitum sublata est per Diagoram,qui affectus iniuria fuerat ex nuptijs Ex iudicio autem apud Heracleam seditio extitit, & Thebis ob adulterij iudicium. Atqui utroque in loco non iniusta fuerat accusatio, sed per factionem pœna nimis exasperata: apud Heracleam quidem aduersus Eutionem , Thebis uerò aduersus Archium;quos inimici peruincentes in foro ligari,ac ceruicem eius annulo ferreo includi fecerunt. Sæpe etiam paucorum gubernationes dissolutæ fuerunt ob nimiam dominationem,non

ἢ ἀρίστοις

probantibus quibusdam ex ipsis qui gubernabant, huiusmodi excessum: vt accidit his qui apud Gnidum, & apud Chium per paucorum potentiam gubernabant. Fiunt etiam casu mutationes illis quæ vocantur respublicæ, & gubernationes paucorum, vbicunque à censu sumuntur ad deliberandum, & iudicandum, & ad cæteros magistratus. Sępe enim constitutus primo censu ad præsens tempus, vt participent in paucorum quidem gubernatione pauci, in republica verò medij, † felicitate aliqua superueniente, vel per pacē, vel per aliam causam, contingit easdē possessiones multo maioris pretij fieri: itaque omnes efficiuntur habiles ad cunctos reipublicæ gradus, dignitatesque suscipiendas, idq; contingit interdum sensim & latenter, interdum celeriùs. Paucorum igitur gubernationes mutantur, & seditionem recipiūt per huiusmodi causas. Omnino autem & popularis status, & paucorum potentię conuertuntur interdum non in contrarias species, sed in eas quę sunt proprij generis, ceu ex institutis popularibus & paucorum, in ipsa propria, & ex illis rursus in ista.

† *abundantia rerum.*

De mutationibus optimatum potentiæ, & earum modis. *Cap. VII.*

IN optimatibus autem seditiones fiūt, interdum quidem ex eo ꝙ pauci sunt honorum participes, quod in paucorum gubernatione diximus seditionem mouere. nam & optimatū gubernatio quodāmodo paucorū est: in vtraq; enim pauci gubernāt, non tamen propter idem pauci, cùm videatur propterea optimatum gubernatio

bernatio esse paucorum. maximè verò id accidere necesse est, quādo fuerit multitudo * aliter sentientium, quasi similis secundùm virtutem, velut apud Lacedęmonios ij qui Partheniæ nūcupabantur (ex similibus enim erat) quæ deprehensos res nouas moliri, in coloniam Tarentum misere: uel quando aliqui inhonorantur, cùm sint magni, & nihilo inferiores virtute quàm illi, qui honores capiunt, quemadmodum Lysander à regibus, vel quando vir fortis & magni animi non sit particeps honorum]: quemadmodum Cinadon ille, qui coniuratione facta[per Agesilai tempora, Spartiatas opprimere tentauit. Præterea cùm alij paupertate nimia præmuntur, alij diuitijs abundant: quod maximè in bello contingit, & accidit hoc Lacedæmonijs Messenensi bello. Ostendit hoc Tyrtæus Poëta in illo carmine, quod inscribitur *ἐυνομία*, exhausti enim quidam per id bellum ac pauperes facti, censebant agros æqua portione ciuibus esse diuidēdos. Insuper si quis magnus, & potens, etiam maior fieri ac solus damnari velit, vt apud Lacedæmonios videtur Pausanias ille fecisse, qui dux belli aduersus Medos fuit, & apud Carthaginienses Hanno. Dissoluuntur autem maximè & respublicæ & optimatum gubernationes, propter transgressionem iustitiæ in ipsis factam. Huius autem origo est, non benè temperatam simul esse ac permistam, in republica quidem popularem gubernationem & paucorum, in optimatibus verò ista simul atq; virtutem maximeq; illa duo: popularem dico atque paucorum. hæc enim & respublicæ conantur miscere, & multæ illarum quæ optimates vocantur. differunt enim opti-

* *πεφρονηματισμένων, eorũ, qui magnã de se conceperãt opinionem.*

mates ab illis quæ appellantur respublicæ in hoc: & ob id sunt aliç earum minus, aliæ magis durabiles. illas enim quæ magis declinant ad paucorum potentiam, optimates appellāt: illas verò quæ ad multitudinem, respublicas vocant, quapropter tutiores sunt istę, quàm alię. Fortius enim est id quod plus est, ac magis acquiescunt æquum habentes. Qui verò diuitiis abundant, si respublica excellētiam eis tribuat, contumelia cæteros afficere pergunt, nec par habentes conquiescunt. Penitus enim ad quamcunq; speciē declinet gubernatio ciuitatis, in eam transmutatur, vtrisq; suum augentibus: velut respublica ad populum, optimates ad paucorum potentiam: vel in contraria, ceu optimatum gubernatio in popularem. tanquam enim iniuriam patientes, in contrarium trahūt, qui magis sunt inopes: respublica verò in paucorum potentiā transmutatur. solum enim stabile est secundum dignitatem æquū, & habere sua quæ sunt. Contigit verò id quod modò diximus, in Thutiis. quod enim à maiore censu erat magistratus, in minorem facta est mutatio, & in plures gubernatores. & qa agros totos possidebāt nobilitas contra legem (nam gubernatio eius ciuitatis erat ipsorum) itaq; plus habere poterant. At populus bello exercitatus, ac potentior effectus quàm illorum custodes, nobilitatem compulit agros, qui contra legem tenebantur, dimittere. Insuper quia omnes optimatum species ad paucorum potentiam declinant, nobilitas in illis plus habet: velut apud Lacedæmonios, opes & diuitiæ in paucis sunt, ac magnam licentiam habet nobilitas faciendi quodlibet, & cui velit gratificandi: quæ causa fuit, ut Locro-

crorum ciuitas interiret, propter Dionysii clientelas, quod non contigisset in populari statu, neque in ea optimatum gubernatione, quę optimè mista & temperata fuisset. Maximè verò latent optimatum gubernationes, paulatim sese dissoluentes, quod quidem dictum est prius vniuersaliter de omnibus rebuspublicis, idque inter causas mutationis minuta paruitas appellatur. quando enim omittunt aliquid ex his quæ ad rempublicam pertinent, ac deinde aliud paulo maius, facilius mouent, quousque totam moueant reipublicæ formam. Quod in Thuriorum accidit republica. cum enim legem haberent, per quam non nisi intermisso quinquennio*pręturam gerere licebat. iuniores quidem rei militaris periti, & apud multitudinem famam habentes, cùm cæteros qui in rebus gerendis versabantur, spernerent ac faciliter se consecuturos arbitrarētur, legem totam illam tollere aggressi sunt lata altera lege, ut liceret continue eosdem prætores esse. At enim magistratus, qui præerant suffragijs, appellabantur verò consultores commoti prius ad resistendū, tamen postea destiterunt, putantes, quamuis hac vna lege soluta, tamen cæteras esse permansuras, postea uerò prohibere uolentes, ne aliæ mouerentur, nihil proficere ualuerunt, sed mutata est eorum respublica in potentiam eorum, qui nouas res aggrediebantur. Dissoluuntur verò cunctæ respublicæ interdum per seipsas, interdum per externam causam, quando contraria gubernatio sit, vel propè vel longè quidem, sed admodum potens: quod quidem contigit Atheniensibus & Lacedæmonijs. Athenienses enim vbique potentiam paucorum: Lacedæmonij

*στρατηγεῖν.

verò vbiq; popularem ſtatum euerterunt. Vnde igitur rerumpublicarum mutationes, ſeditioneſque exoriantur, ferè dictum eſt.

De conſeruatione rerumpublicarum modi uiginti. Cap. VIII.

DE conſeruatione autẽ earum, & communiter & ſeorsũ de vniuſcuiuſq;, cõſequẽs eſt ut dicamus. Illud ergo ante omnia patet, quòd ſi ſciamus per quæ corrumpuntur reſpublicæ, ſcimus etiam per quæ conſeruantur. contrariorum enim contrarij effectus: corruptioni autem conſeruatio eſt contraria. In illis igitur rebuſpublicis quę laudabiliter permiſtæ ac temperatæ ſunt, illud eſt diligenter obſeruãdũ, ne quid ex legibus inſtitutiſque moueatur, maximeq; ab eo cauendum, quòd paulatim repit. latet enim corruptio, quia non tanta ſimul fit: decipiturq; mens ab illis, vt ſophiſtica illa ratio, ſi vnumquodque puſillum, & omnia. hoc autem eſt, vt ſic, & eſt vt non. totum enim & omnia non puſillum, ſed compoſita ex puſillis. vna igitur cuſtodia aduerſus hoc principium eſt opponenda. Deinde non confidere his quæ finguntur quodammodo, & adumbrantur ad populum: reprobantur enim ex ipſis operibus. qualia verò dicamus rerumpublicarum figmenta, ſuperius eſt oſtenſum. Intueri licet quaſdam reſpublicas durare non ſolùm ex optimatibus, verumetiam ex paucorum potentijs, non quia per ſe ipſæ ſtabiles ſint, ſed quia hi qui gubernant, rectè ſe gerunt, tam erga eos qui ſunt extra rempublicam, quàm erga eos qui in reipublicæ gubernatione verſantur. Erga eos quidem qui non participes ſunt gubernationis, nõ afficien-

afficiendo ipsos iniurijs, ac præstantiores ipsorum ad participationem reipublicæ recipiendo, cupidosque honoris non deprimendo, neque multitudinem suis commodis fraudãdo. Erga illos verò, qui socij in gubernanda republica sunt, humanè inuicem ac populariter se gerendo. æqualitas enim illa, quæ in populari statu affectatur, ea in similibus non solùm iusta est, verumetiam vtilis. Quamobrem si plures sint in gubernatione reipublicæ constituti, eis permulta popularium institutorum vtilia sunt: ceu semestres esse magistratus, vt omnes qui similes sunt, adipisci valeant. sunt enim tãquam populus quidam illi, qui inter se pares ac similes sunt. itaq; in illis frequenter exiſtũt, velut duces quidam populi, vt prius diximus. Deinde minus in potentias incidunt paucorum gubernationes & optimates. non enim similiter facilè est latêre malè agentem in breui tempore magistratus & in longo. nam ob hoc, in paucorum gubernationibus, & popularibus tyrannides fiunt. aut enim hi, qui maximi sunt in vtraque, tyrannidem inuadunt (hìc ductores populi, ibi potentes) vel qui maximos gerunt magistratus, quando longo tempore durant. Conseruantur autem respublicæ non solùm ex eo quia procul sint à periculis, verùm etiam interdum quia propinquæ sunt. homines enim formidantes, vigilantius intendunt ad reipublicæ custodiam. Itaq; oportet eos qui rempublicam saluã esse volunt, formidines quasdam parare, vt caueant, neq; dissoluant quasi nocturnam quandam custodiam, reipublicæ obseruationem: & quod longè abest, propinquum facere. Etiam nobilium contentiones seditionesq;, per leges

quoque oportet custodire conari, & qui extra contentiones sunt, eos antè capere, tanquā malum ab initio exoriens cognoscere nō cuiusuis sit, sed ciuilis viri. Ad mutationes verò, quę propter censum fiunt, ex paucorum potētia atque ex republica, quando contingit hoc manentibus eisdē censibus, aut pecuniarum copia facta, vtile est considerare vniuersum totius ciuitatis censum, ac præsens tempus ad præteritum conferre. nam in quibusdam ciuitatibus census agitur annuatim: in maioribus uerò per triennium aut quinquennium. & si multiplicatus sit, ac multo maior factus quàm prius erat ille, secundùm quem statuta fuerat reipublicæ gubernandæ habilitas, lege prouidere ut census vel augeatur vel relaxetur. si quidē excedat, augeatur secundū multiplicationem: si verò deficiat, relaxetur ac minor fiat census taxatio. In paucorum enim gubernationibus, & rebuspublicis nisi hoc fiat, hìc paucorum gubernatio, ibi potentia nimia insurget. illo autem modo ex republica quidem popularis status, ex paucorum uerò gubernatione respublica, aut populus. Cōmune autem est & in populari, & in paucorum gubernatione & in omni republica, neque augere nimium quenquam supra modum, sed magis conari paruos & longi temporis honores præbere, quàm confestim magnos. corrumpuntur enim, nec cuiusuis est hominis prosperitatem ferre. Quòd si accumulatè dati sint alicui honores, non sunt simul omnes postea auferendi, sed paulatim. Maximè uerò lege ita prouidere conādum est, ne alicui nimium sit excessiua potentia, neque amicorum, neque pecuniarum: quod si ita contingat, per absentiam re-

mouen-

mouendæ sunt huiusmodi hominum clientelę. Cùm uerò ex priuata etiam vita res nouæ oriantur, magistratus constituendus est quidam, qui sit quasi in specula ad mores ciuium intuendos, ne quis ita viuat, vt reipublicę nocere possit. in populari quidem statu, ne alienè viuat à popularitate: in paucorum autē potentia, ne alienè à natura eius gubernationis. Eodemque modo de alijs speciebus rerumpublicarum. Et si quid exultet, prosperitateque sit elatum in ciuitate, per partes obseruare propter easdem causas. cuius remedium est, semper contrarijs partibus magistratus & res agēdas committere. contrarias partes voco, ceu præstantes viros multitudini, & diuites pauperibus. Conandumq; est vel admiscere pauperes cum diuitibus, vel medios augere. hi enim dissoluēt seditiones ob imparitatem procedentes. Maximum verò illud est in omni republica & legibus, & * cætera omni diligentia constituendum, ne ex magistratibus lucra proueniant. id autem maximè in paucorum gubernatione est obseruandum. leuius enim ferunt populi, qui ab republica excluduntur, quinimo gaudent, quòd sua agere non impediuntur. At si existiment eos qui magistratus gerunt, ex republica ditari, duplicem capiunt molestiam, & quòd ab honore excluduntur, & quòd à lucro. Vnice verò contingit simul existere popularem statum & optimatum, si ita quis instituat: foret enim vt & nobiles & plebei haberent quæ vtrique vellent. Licere enim omnibus rempublicam gerere, populare est: magistratus verò à nobilibus teneri, optimatum. hoc autem accidit, quando ex magistratibus nō prouenient lucra, pauperes

*οἰκονομία

pauperes enim magistratus non uolent, si nil insit lucri, sed potius suis rebus propriis intendere. diuites autem, quia non indigent ex republica lucrari, magistratus gerent. atque ita continget egenis quidem ditari ob operam rebus suis impensam, nobilibus uerò non subiici cuicunque. Ad hoc autem ut non subripiantur pecunię publicę, editio fiat pecuniarum præsentibus ciuibus omnibus, & descriptę per societates, & ordines, & tribus deponantur. Quòd verò magistratus sint absq; lucro, statuendi per legē sunt honores ijs qui optimè se gesserint. Oportet autē in populari statu diuitibus parcere, ac non modò possessiones eorum nòn auferre, sed ne fructus quidem earum: quod in quibusdam ciuitatibus imprudēter fit. Melius etiam est volentibus prohibere, ne munera illa subeant, quę sint magni sumptus, ac nullius utilitatis, ceu choros exhibere & ludos & faces, instar Chiorum, & cætera huiusmodi munera. In paucorū verò gubernatione, cura est pauperum suscipiēda diligenter, & officia quibus sunt salaria constituta, istis tradenda. & si quis diuitum eos contumelia affecerit, maior pœna est constituēda, quàm si ipsi inter se idem fecissent. Et successio in hęreditatibus per cognationem fit, non per donationem. nec valeat quisquam plures hæreditates capere, sed unam solummodo. Per hunc enim modum magis ęquales erunt facultates, & egenorum permulti ad abundantiam traducentur. Vtile est & in populari statu, & in paucorum gubernatione, aliorum vel æqualitatem uel præstantiam tribuere his qui minus participant reipublicæ. in populari quidem diuitibus, in paucorum uerò gubernatione, egenis:

nis: exceptis tamen his magistratibus, in quibus ius autoritasque reipublicæ consistit. hi enim solis ijs qui sunt ex republica, committi debent.

Quas conditiones habere oporteat præcipuos magistratus suscepturos. De præceptis, quibus popularis status, aut paucorum potentia seruentur. Cap. IX.

TRia verò debent habere illi, qui principales magistratus sunt suscepturi. Primum, vt ament præsentem ciuitatis statũ. Deinde, ut habeant potentiam maximam ad ea exequẽda, quæ magistratus requirit. Tertium, ut habeant virtutem & iustitiam in vnaquaque republica, ad ipsam rempublicam. nisi enim iustum idem sit in cunctis rebuspublicis, necesse foret & iustitiæ esse differentias. Habet autem dubitationem, quando hæc omnia non concurrunt in eodem, quemadmodum sumere oportet. ceu si sit quidam aptus ad rem militarem, sit autem ille idem improbus, nec reipublicæ amator: alter verò iustus & amator, sed ad rem militarem non aptus: cuius facienda sit electio. Videtur inspiciendum esse ad duo, cuius magis participent omnes, & cuius minus. Quapropter in re militari quidem ad peritiam magis quàm ad probitatem est respiciendum: pauciores enim sunt rei militaris periti, plures probitatis. Contrà verò, in custodia & administratione ærarij: plus enim probitatis requirit, quàm quantum habeant multi. scientia verò huius communis est omnibus. Dubitari enim potest, si potentia adsit reipublicæ & amicitia, quid opus est virtute? sufficient enim illa duo

ad reipublicæ utilitatem. An, quia fieri potest, vt duo illa habentes sint intemperantes: itaque vt sibi ipsis non obtemperāt scientes & amantes seipsos, sic etiam erga rempublicā nihil vetat ita se habere quosdam. Simpliciter autem quæcunq; in legibus prodesse diximus, cuncta illam rempublicam seruant. Et quod sępe iam diximus, maximum fundamentum est, custodire ut potĕtior sit ea pars, quę rempublicam saluam esse velit, quàm illa quæ nolit. Præter hæc autem omnia, latére non oportet, quod modò latet eąs respublicas, quæ transgrediuntur medium. Multa enim quæ popularia uidentur, popularem statum dissoluunt: multa etiam quę paucorum esse uidentur, dissoluunt paucorum gubernationem. qui verò existimant hanc esse vnam virtutem, trahunt ad excessum, ignorantes quòd quemadmodum nasus excedit rectitudinem laudabilem ad aquilinum esse vel simū, sed tamē adhuc pulchritudinem ac gratiam retinet. at si quis magis trahat ad excessum, primò quidem abijcit congruentem mensurā partis. tandem verò ita disponitur, ut non nasus appareat propter excessum ac defectum contrarium. eodem modo & de alijs partibus. Contingit autem hoc & circa alias gubernationes. nā paucorum quid in potentiam, & popularem sufficienter se habere contingit; & si transgrediantur ab optimo statu: quòd si quis intendat magis utranque earum, deteriorem primùm faciet rempublicam, tandem uerò neque rempublicam esse. Quapropter non ignorari oportet à legis conditore ac ciuili homine, qualia popularia seruent populi statum, & qualia paucorum apparentia euertant paucorum guberna-

tio-

† *Incontinentes.*

tionem. neutra enim istarum videtur stare posse absq; opulentia & multitudine. sed quando adæquatio fiat facultatũ, aliam necesse est esse rempublicam. itaq; dissoluentes leges, quæ sunt circa excessum, dissoluunt respublicas. Aberrãt verò & in populari statu, & in paucorum gubernatione. In populari quidem ductores populi, vt multitudinem dominam legum efficiant. ob id enim faciunt semper ciuitatem opulentis repugnantem. at oportebat contrariũ videri semper dicere pro opulentis. In paucorum verò gubernatione pro populo, eos qui rempublicam gubernant. & contra iurare quàm nunc iurent paucos gubernantes. in quibusdam enim ciuitatibus nunc iurant, Populum odio habebo, & consilio annitar vt malè habeat. expedit autem simulare ac fingere contrarium, atq; ita iuramentum concipere, Non afficiam populum iniurijs. Maximum autem omniũ quæ dicta sunt, ad reipublicæ stabilitatẽ est id, quod nunc paruifaciunt omnes, erudiri ad reipublicę disciplinam. nihil enim prosunt vtilissimę leges, quæ à gubernatoribus decernuntur, nisi moribus instituti & disciplina imbuti in republica homines fuerint: si leges populares, populariter: si paucorum potẽtiæ, ad hanc ipsam gubernationem. Nam si est in uno intemperãtia, est etiam in ciuitate. disciplina autem reipublicę est, nõ ea facere per quæ lætentur pauci potentes, aut populares; sed per quæ valeant, illi quidem paucorum gubernationem tenere, hi verò popularem. Nunc autem in paucorum potentia gubernatorum filij delicijs intendunt: tenuiorum autem filij gymnasijs laboribusq; exercẽtur, itaque & volũt magis & possunt res nouas moliri.

In populari uerò ſtatu qui maximè videtur eſſe popularis, cōtra quàm utile ſit conſtitutum eſt. huius rei cauſa eſt, quòd malè definiunt libertatem. Duo ſunt enim, quibus popularis ſtatus definitur. poteſtate ſumma populi, ac libertate. Iuſtum autem æquum uidetur eſſe. æquum verò quodcunq; videatur multitudini, id eſſe † ſtabilitum. liberum autem & æquum quodcunque velit quis facere. itaq; viuit vnuſquiſq; ut vult in huiuſmodi populari ſtatu, & ad quod gliſcit, vt ait Euripedes. Sed hoc eſt prauum. non enim putandum eſt eſſe ſeruitutem, viuere ad formã reipublicę, ſed ſalutem. Ex quibus igitur mutantur reſpublicæ, & corrumpuntur: & per quæ ſeruantur, & permanēt, vt ſimpliciter dicamus, tot & talia ſunt.

† præcipuũ

De mutationibus Regni, & tyrannidis. Cap. X.

RESTAT nunc videre de vnius gubernatione, ex quibus corrūpatur, & per q̄ ſeruari valeat. Ferè autē ſimilia ac propinqua ſunt illis, quæ diximus ſuprà de cæteris gubernationibus, illa quæ circa regnum, & circa tyrannidem contingunt. nam regia quidem poteſtas optimatum gubernationi reſpondet: Tirannis autem, ex paucorum potentia illa poſtrema, & ex populari componitur. quapropter perniciosiſſima eſt his, qui ſub ea ſunt: vtpote ex duobus compoſita malis, & tranſgreſſiones & delicta continens, quę ex ambabus illis proueniunt. Exiſtitq; generatio ſtatim ex contrarijs vtriuſq; iſtarum. nam regia poteſtas pro tutela præſtantium uirorum contra populum reperta eſt: & fit Rex ex præſtantibus per excellentiam virtutis,

tis, uel rerum gestarum quæ sint à uirtute, uel per excellentiam huiusmodi generis. Tyrannus verò originem habet à populo ac multitudine, cōtra nobilitatem, ut populus iniuriam ab illis non patiatur. Patet hoc ex ipsis his, quæ contigerunt. ferè enim tyranni ut plurimū facti sunt ex ductoribus populorum, fidem adepti ab initio propter calumnias contra nobilitatem iactas. Tyrannides igitur aliæ in hunc modum constitutæ sunt, ciuitatibus iam adauctis. Aliæ prius ex regibus transgredientibus patria iura, & affectantibus magis dominari. Aliæ ex electis ad principales magistratus: antiquitus enim populi constituebant diuturniores administrationes & procurationes. Aliæ ex paucorum potentia, eligentium unū aliquem ad maximos magistratus. Omnibus istis modis facultas fuit id perficiendi, si modò uoluissent, per potentiam sibi præexistentem, uel ex regia potestate, vel ex honoribus à populo exhibitis. ceu Phidon apud Agros, & alij alibi regiam potestatem habentes tyranni sunt facti. circa Ioniam uerò tyranni, Phalaris, ex honoribus. Panætius quoq; in Leontinis, & Cypselus Corinthi, & Pisistratus Athenis, & Dionysius Syracusis, & alij eodem modo ex fauore populorum, apud quos multum poterant. Vt ergo diximus, regia potestas instituta est secundùm optimatum gubernationem. est enim secundùm dignitatem, uel per uirtutem propriam, uel generis, uel per beneficia collata, uel per ista simul ac potentiam. Omnes enim qui maxima beneficia in ciuitates gentesque contulerunt, uel qui eam facultatem habuerunt vt conferre ualerent, hoc honore potiti sunt, alij bello conseruatis populis ne in seruitutem

deuenirent, quemadmodum Codrus. alij à seruitute liberatis, vt Cyrus. alij quòd condidissent vrbem, uel quòd regionem acquisissent, quemadmodum Lacedæmoniorum, & Macedonum & Molossorum Reges. Vult autem Rex esse custos, ut qui diuitias habent, nihil iniustum patiantur, nec etiam populus afficiatur contumelijs. Tyrannus autem, ut sæpe iam diximus, ad nullam communem respicit utilitatem, nisi gratia proprij commodi. Est autem obiectum tyranni, quod placeat: regis, quod honestum sit. quamobrem & illa in quibus plus habent, sunt tyrannis quidem pecuniæ, regibus autem honores; & custodia regi à ciuibus suis est, tyranno autem à peregrinis. Quòd verò tyrannis contineat illa mala quę sunt & popularis gubernationis & paucornm potentiæ, manifestum est. Ex paucorum quidem potentia finem esse diuitias. per has enim solas necesse est permanere, vt conductos retineat custodes, ut sumptus faciat in educando, ut populo suo in nulla parte confidat. itaque arma ciuibus suis adimere, ac multitudinem populi conculcare, ac ex urbe pellere, & uacuam habitatoribus ciuitatem red dere, communia sunt vtrarunq;, paucorum scilicet potētiæ, & tyrannidis. Ex populari autem vexare nobilitatem, clam euertere & palam, & in exilium pellere, tanquàm aduersarios & machinatores contra potētiam suam. Ex his enim & consilia aduersus eos iniri contingit, alijs dominationem affectantibus, alijs seruitutem fugientibus. Vnde Periandri consilium Thrasybulo datum, supereminētes spicas decerpere, tanquàm opportunum fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Vt igitur ferè dictum est, ea-

dem

dem principia mutationum sunt existimanda, & in rebuspublicis & in unius gubernatione. per cõtumeliam enim, & per metum, & per contemptum insurgunt pleriq; subiectorum aduersus dominantes. iniuriç uerò maximè per contumeliam, nonnunquàm & per ablationem rerum fiunt. Sunt autem & fines ibi tales, quales sunt circa tyrannides & regna. opes enim & honores qui in tyrrãnis regibusq; maximi conspiciuntur, affectant omnes. Insurgitur autẽ quandoq; in corpus dominantis, quandoq; in ipsam dominationẽ. Quando enim per cõtumeliã adducuntur homines ad insurgendum, impetus fit in corpus. cùmq; sint contumeliæ partes plures, vnaquæq; illarũ concitat ad iram. irascentium verò plurimi ultionis causa impetum faciunt, non causa potẽtiæ. Quale fuit illud filiorum Pisistrati: ob contumeliam enim sorori Harmodij illatam, & ipsum Harmodiũ compellatũ, impetus in eos factus est: ab Harmodio quidem propter sororẽ, ab Aristogitone autem propter Harmodium. Aduersus Periandrum quoq; Ambraciæ tyrannum insidiæ factæ sunt, ex eo quia in potu quem amabat puerũ interrogauit, an nondum ex se prægnans esset. Philippus uerò à Pausania occisus est, quia nõ vlciscebatur contumeliam sibi factam ab Attalo. Et Amyntas paruus à Derda, quia iactaret se illius ætate abusum esse. Et Eunuchus ab Euagora Cyprio. ꝙ enim mulier renueret eius filiũ, quasi cõtumelia affectus eũ necauit. Plurimæ uerò inuasiones factæ sunt ex eo, quia in corpus uerecundiam intulissent, qualis fuit inuasio illa Cratei aduersus Archelaum: semper enim molesta illi fuerat consuetudo eius. Itaq; parua etiam occasio sufficiẽs

fuit, uel quia filiarum nullam sibi dederat, cum se daturum promisisset. sed primam occupatus bello aduersus Syrram Arabeum tradidit regi Elibię: alteram verò filiam minorem natu filio Amyntæ coniugauit: existimans per hunc modum minimè sibi fore aduersaturum ex Cleopatra genitum. sed indignationis principium extitit, quòd grauiter ferebat se ad libidinis gratiam haberi. Fuit vnà cum illo ad rem patrandam Hellanocrates Larissæus ob eandem causam quòd enim abusus ætate illius non, vt promiserat, deducebat, ob contumeliam id fieri ratus est, non ob amorem. Paron uerò & Heraclides Aenij Cotyn peremerunt, † patri mactantes. Adamas uerò à Coty rebellauit, quasi contumelia affectus, quòd ab eo in pueritia exectus esset. Multi etiam ob verberatum corpus uel interfecerunt ira perciti, uel impetum fecerunt quasi contumelia affecti, & contra homines in potestate constitutos, & contra Reges. vt Megacles apud Mitylenem Penthalidas circumeuntes & clauis pulsantes, cum amicis aggressus interfecit. & postea Smerdes verberibus cęsus, & à muliere tractus Phentilon interimit. Archelai uerò necis princeps fuit Dechamnicus. is enim primus cæteros aggressores commouit & irritauit. causa uerò fuit ita, quòd illum Archelaus Euripidi poëtæ verberandum tradidisset. erat uerò infensus illi Euripides ob maledictum in ipsius insuauitatem oris iactatum. Et alij complures tali de causa uel interfecti sunt, vel in periculum insidiarum venerunt. Similiter quoque propter metum. hæc enim vna ex causis est, ut in republica, sic etiam vnius in gubernatione. ceu Xerxem † Arthapobanes metuens calumniam de Dario,

† *vltionem sumētes patri.*

† *Artapanes.*

Dario, quòd eum suspendisset Xerxe non iubente, sed putãs illi ueniam esse datam propter cęnam, quasi ab ignoscente. Aliæ uerò propter contemptum. ut uidens quidam Sardanapalum regem inter eas mulieres pensa diuidentē, si modò hæc fabula uera fuit: & si non in illo, attamen hoc in alio uerum esset. Et Dionysium posteriorem Dion inuasit, quòd eum contemnebat conspiciēs ipsum Dionysium semper ebrium, & ciues Syracusanos ita se habere. Amicorum etiam quidam insurgunt propter contemptum. ob fidem enim eis adhibitam spernunt, tanquam facultatem habentes clam moliendi, & putantes se dominationem obtinere posse, quodammodo per contemptum inuadunt. Tanquam enim potentes & contemnentes periculum, propter suam potentiam faciliter insurgunt: ut duces quidam exercituum aduersus principes suos. quemadmodū Cyrus contra Astyagen, cuius & uitam & potentiam contemnebat, cernēs & copias eius iam consenuisse, & ipsum in delicijs uitam agere. & Seuthes Thracius, cùm esset dux exercitus Amadoci. Quidam uerò huiusmodi plurium gratia insurgunt, ceu propter contemptum, & propter lucrum. uelut contra Ariobarzanē Mithridates. Maximè uerò propter hanc causam insurgunt ij, qui sunt natura † superbi, & honorem habent ex rebus bellicis apud dominantes & principes. fortitudo enim potentiam habens, superbia est, per quas ambas quasi faciliter superaturi eos aggrediuntur. Eorū uerò qui ob honoris cupiditatem insurgunt, alius modus est causæ, ultra iam dictos. Non enim ut quidam tyrannos inuadunt spe magnorū commodorum magnorumq; honorum quos in illis † *audaces.*

 cernunt,

cernunt, inducti, sic & qui ob honoris cupiditatem eos aggrediuntur: sed illi quidem ut ea sibi arripiant, quæ in tyrannis admirātur: hi autem, vt ex re gesta memorabili atque egregia famam ac celebritatem nominis consequantur, non dominationem acquirere uolentes, sed gloriam. Sunt tamen numero per pauci, qui ob hanc causam moueantur: constituendum est enim sibi viuendum non esse, nisi rem confecerint: quibus adesse oportet Dionis propositum, sed non facile quidem est ut fiat in multis. ille enim cum paucis militibus contra Dionysium profectus, ait quantumcunq; progredi posset, satis id sibi fore, ut si uel parum terræ illius inuasisset, pulchrum iam sibi mori existimaret. Corrumpuntur autem tyrānides, vno quidem modo, ut unaquæq; aliarum rerumpublicarnm ab extra, si aliqua sit contraria respublica robustior. nam voluntas quidem aderit, propter contrarietatem electionis: quæ autem uolunt, omnes efficiunt, modò possint. Contrariæ uerò sunt gubernationes, populus quidem tyrannidum secundùm Hesiodum, ut figulo figulus. nam gubernatio populi illa postrema, tyrannis est. regia uerò potestas & optimatum gubernatio, propter contrarietatem gubernandi. Quapropter Lacedamonij multas euerterunt tyrannides, & Syracusani per id tempus, quo respublicæ eorum rectè gubernabantur. Alio autem modo corrumpuntur, cùm in seipsis seditionem habent: quemadmodum circa Gelonem factum est, & nunc circa Dionysium. Gelonis enim filium Thrasybulus Hieronis frater per illecebras & uoluptates traducebat, ut ipse dominaretur. domestici uerò ac necessarij per factionem repugnabant, ut non

tyrannis

tyrannis omnino dissolueretur, sed Trasybulus. verùm alij inter hæc conspirantes, eam occasionem nacti, ipsos omnes pepulerunt. Dionysium autem Dion, cõtra eum copijs ductis, cùm esset affinis, suscepto populo, illum pepulit, ipse verò interfectus est. Cùmq; duæ sint causæ, propter quas maximè contra tyrannos insurgunt, odium scilicet, & contemptus: odium quidem existat oportet in tyrannos: ex contemptu autem plurimę fiũt euersiones. Huius uerò signum fuerit, quòd plerique eorum qui dominationes adepti sunt, eas usq; ad extremum conseruauerunt: sed qui ab illis susceperunt, confestim, ut ita dixerim, perierunt omnes. in uoluptatibus enim uiuentes, efficiuntur facilę contemnendi, ac multas præbent occasiones opprimendi sui, Particulam verò quandam odij debemus iram existimare. nam quodammodo earundem rerum causa existit, & est interdum ira efficacior quàm odiũ: vehementius enim insurgunt, quia perturbatio illa non vtitur ratione. Maximè uerò contingit, vt ira deferantur, qui contumelia fuerũt affecti: per quam quidem causam & Pisistratidarum deleta est tyrannis, & multæ aliarũ. Sed odium magis ratione utitur. nam ira cum dolore fit: quare nõ facile ratione vtitur: odium uerò sine dolore. Vt autẽ summatim dicamus, quotcunq; causas diximus paucorum potentiæ illius postremę & nimię, ac popularis gubernationis extremæ, totidẽ & tyrannidis causas esse ponendum est. nam & hæ sunt diuisione tyrannides quædam. Regnum autem ab his, quæ extra sunt, minimum corrumpitur, quapropter & diuturnius est: ex se autem ipso vt plurimum euerti contingit. Corrumpitur autem duobus

 modis,

modis. uno, si seditio oriatur inter eos qui participes sunt regni: alio modo, si tyrannicè gubernare pergant, uolentes esse domini plurium, & contra legem. Non fiunt nunc amplius regna, sed si qua fiunt, monarchiæ & tyrannides magis sunt, ob id, quia regnum spontanea gubernatio est, ac maiorum propriè. & plurimi pares sunt neque usqueadeo præcellentes, ut ad magnitudinem dignitatemque huius gradus se possint attollere. atq; ex eo fit, ut sponte illi non pareatur. quòd si deceptione quis aut vi dominetur, iam apparet hanc esse tyrannidem. In regnis autem illis, in quibus succeditur per genus, ponendum est corruptionis esse causam, ultra illas quæ suprè sunt dictæ, quòd plerunque contemnendi homines succedunt in regnũ, & quòd cùm non habeant potentiam tyrannicam, sed regiam, superbiunt. Est enim facilis deiectio regis. si enim nolint, statim non erit Rex. at tyrannus etiam nolentium est. Corrumpuntur ergo gubernationes unius per has, & huiusmodi causas.

Per quæ, regna seruantur, & quibus modis retineatur tyrannides. *Cap. XI.*

SEruantur autem simpliciter loquendo, ex contrarijs. singulariter autem loquendo per deductionẽ illarum ad mediocrem modum. Quanto enim paucorum est potestas omnis, tanto maiori tempore necesse est eam durare. nam & ipsi & qui regunt, minus superbiunt, magisque moderati fiunt, & illi qui reguntur inuident minus. Propter hoc enim & apud Molossos longo tempore durauerunt reges, & apud Lace-

Lacedæmonios, quòd ab initio statim in duas partes diuisa fuerit regia potestas. Et postea Theopompus ad mediocritatē magis illam deducens, Ephoros superaddit, potestate quidem minuens, sed tempore augens regiam autoritatem, vt faceret eam quodammodo non minorem, sed maiorem. vt ad vxorem respondisse ferunt dicentem, an non erubesceret, quòd filijs minorem potestatē regiā derelinqueret, quàm à parentibus ipse accepisset. Non profectò, inquit, nam relinquo eis multo durabiliorem. Tyrannides verò seruātur duobus modis inter se contrarijssimis. Quorum alter est is, quem per successionem traditum plurimi tyrānorum obseruant. Horum autem multa constituisse ferunt Periandrū Corinthium. multa etiam ex gubernatione Persarū est assumere. Sunt autem hæc; illa perniciosa, quæ supra retulimus omni conatu à tyrannis fieri, quòd dominationem retineant, veluti potētiores decerpere, & sapientes perimere. Et neque comessationes permittere, neq; sodalitates, neq; disciplinam, neque aliud quicquam tale, sed omnia cauere, vnde consueuerit oriri inter ciues intelligentia, & fides. Et neq; scholas, neq; conuentus aliquos scholasticos fieri concedere: & omnia facere, ex quibus ciues inter se quàm maximè incogniti sint: cognitio enim fidem generat inter ipsos. Et satellites eius apparêre semper, ac versari foris, quominus latére possit quid quisq; agat, assuescātq; animum submittere per seruitutem cōtinuam. & alia quæcunq; talia Persica & Barbarica, tyrannidis sunt. cuncta enim idem possunt. Et ne lateant conari, quæcunq; quis dixerit aut fecerit, sed esse exploratores, quemadmodum Syra-

cusis hi qui traductores nuncupabantur, & auricularij, quos submittebat Hieron, vbicunque foret congregatio aliqua vel cōuersatio. minus enim audent qui hæc riment, & si audeant minus latére possunt. Calumniari quoq; inuicem, & committere amicos cum amicis, & plebem cum nobilitate, & diuites inter seipsos, & subditos ad paupertatē redigere, tyrannicæ est prauitatis. vt neque sumptus fiat in custodia, & illi quotidianis molestijs occupati vacare non possint ad consilia cōtra tyrannos ineunda. Exemplum huius sunt pyramides Aegypti, & donaria Cypselidarum & olympi ædificatio à Pisistratidis facta, & Polycratis opera circa Samum. Hæc enim omnia fuerunt instituta ad otiū, ad quietem populorum tollendam, & ad inducendam paupertatem per tributorū pensionem: vt etiam Syracusis factum est. Dionysio enim eam ciuitatem tenente, contigit Syracusanos in quinq; annorū tempore cunctas facultates suas in soluendis tributis consumpsisse. Studet etiam bellum concitare tyrannus, vt negotijs occupentur ciues, & indigentia ducis cōtinuò detineantur. Et regnum quidem per amicos seruatur: tyrāni autem est maximè amicis diffidere, quasi velint omnes, possint autē maximè amici eum subuertere. Et quæ fiunt circa vltimam popularem gubernationem, tyrannica sunt omnia: vt potentia mulierum domi, quò reuelent virorum secreta. & manumissio seruorum eadem de causa. non enim insidiantur serui & mulieres tyranno, & si prosperè degant, necesse est beneuolos fore, & erga tyrannidem, & erga popularem statum. nam & populus dominus esse vult. | Ex quo fit, vt adulatores apud vtrosque

in honore

in honore habeatur. est enim qui populum colit & ducit, populi adulator. Tyrannorum verò qui assentando conuersatur: quod est opus adulatoris. nam propter hoc prauos amicos habent tyranni, quòd adulationibus gaudent. Id autem nemo faceret, qui mentem haberet libero homine dignam: sed amant boni viri, vel non adulantur, & vtiles praui ad praua. clauus enim clauo, vt dictat prouerbium. Nullo quidem honesto, nulloque libero delectari, tyrannicum est. se enim solùm esse talem, putat tyrannus. Qui autem subditorũ vel honestati student, vel libertati, minuere excellẽtiam & pręeminentiam tyranni videntur. Oderunt ergo illos tyranni. tanquam euersores potestatis suæ. Peregrinos etiã in conuiuia & familiarem vsum magis recipere quàm ciues, tyrannorũ est: quasi illos quidem habeant hostes, hos verò nõ aduersantes. Hæc & huiusmodi à tyrannis fiunt pro dominatione retinenda, nec quicquã omittunt prauitatis. Sunt autem (vt ita dixerim) hæc omnia tribus speciebus comprehensa. Tria enim coniectat tyrannus. Vnum, vt animos imminuat ciuium. nemo enim parui animi contra tyrannum insurgit. Secundum, vt ciues inter se diffidentes reddat. nõ euertitur enim tyrannus, nisi ciuium aliqui inter se fidem habeant, quapropter & bonos viros persequitur, quasi pestiferos & aduersarios dominationi suę, non solùm quia nõ acquiescunt in seruitute viuere, verumetiam quia fides eis & inter se, & ab alijs plurima adhibetur. neque accusant alios, neque ipsi inter se accusantur. Tertium, impotentia agendi. nemo enim sibi impossibilia aggreditur: itaque neque tyrannidem tollere, si potentia

potentia desit. Ad quos ergo fines referant tyrannorum consilia, tres isti sunt. Ad has enim suppositiones tyrannica redigi possunt vniuersa, partim ne confidant inter se ciues, partim ut potentia eis desit, partim vt pusillanimi efficiantur. Vnus ergo modus, quo vtuntur tyranni, talis est. Alter verò modus, contrariam istis quæ dicta sunt, diligentiam facit. Est autem deprehendere ipsum ex regnorũ corruptione. vt enim regi modus corruptionis vnus est, gubernationem ipsam regiam magis reducere ad tyrannicam: ita tyrannidis conseruatio est, ad regiam gubernationem magis eam referre, vnum solummodo custodientem, vt potẽtiam retineat, per quam non modò volentibus, verumetiam nolentibus dominari possit. nam si hanc abijciat, simul abijcit & tyrannũ esse. Sed hoc tanquam suppositionem quandam manere oportet: cætera uerò partim facere, partim quàm optimè simulare, ut regia gubernatio uideatur. Primùm enim uideri communium commodorum curam habere, nõ effundentem largitiones tantas, ut ciues molestè ferant: quandoquidem ab illis capit operantibus ac laborãtibus in sua tenuitate, donat uerò scortis, & peregrinis, & histrionibus effusè: rationem reddentem eorum quæ acceperit & expenderit, quod iam factũ est à quibusdam tyrãnis. sic enim administrans, nõ tyrannus uidebitur, sed legitimus gubernator. nec erit ei formidandum, ne quandoq; sibi desint pecuniæ, cùm sit dominus ciuitatis, sed dispergentibus tyrannis ex propria domo. Et prodest hoc magis, quàm relinquere congregatas. minus enim cũ stodes ipsi contra tyrannum ob res ipsas insurgent. Sunt autẽ formidabiliores

absentibus

* absentibus tyrannis, qui custodiunt, quàm ciues. nam illi quidem unà absunt, hi autē remanent. Deinde reditus & impēsas apparare oportet, tum gratia diligentis administrationis, tum etiam, ut si quando foret opus illis uti possit ad belli necessitates, omninoque seipsum præbere custodem & quæstorem, nō ut suarum pecuniarum, sed ut communium & publicarum. Et uideri uelle non asperum, sed cum grauitate honestum, & talem, ut eum non timeant obuij, sed magis reuereantur: hoc autem non facile eum assequi, qui foret contemnendus. Quapropter opus est, ut si non aliarum uirtutum, at saltem ciuilis eum curā habere, ac talem de seipso opinionem afferre. Insuper nō solùm ipsum uideri nulli protinus ciuium contumeliam facere, sed etiam nemini illorum qui circa eum sunt. Eodemque modo se habere mulieres suas erga cæteras mulieres. nam & per contumelias mulierum permultæ iam tyrānides perierunt. Et circa uoluptates corporis contrarium facere, quàm nunc faciant quidam tyranni. non solùm enim statim ab aurora id agunt, conuiuanturque per dies plures, uerumetiam apparere uolunt alijs, quòd ita faciant, ut tanquam felices beatosque admirentur. Sed in talibus maxima erit moderatio adhibenda, uel saltem uideantur illa fugere. non enim faciliter inuadi potest, nec faciliter cōtemni qui sobrius sit, sed qui ebrius: neq; qui uigilet, sed qui dormiat, cōtrariumq; agendum est suprà dictorum ferè omnium. corroboranda enim & ornanda ciuitas est ab eo, tanquā à curatore, ac non tyranno. Videri etiam oportet ipsum erga religionem Deorum affici uehementer. minus enim formidabunt populi, ne quid

* ὑπὸ δημῶν.

quid contra iustitiam fiat, si religioni deditum illum existimabunt, ac Deorum timorem habere: minusque contra illum audebunt insurgere, quasi Deos habeat * propitios & fauentes. Veruntamē oportet sine improbitate talem videri, atque eos viros qui aliqua in re laudabiliter se gesserint, honorare, ita vt non existiment vnquam se magis honorari à ciuibus suis, in libertate degentibus potuisse. Hos autē honores ipsemet tribuere debet tyrannus: pœnas verò & animaduersiones per alios infligere, per magistratus videlicet, & iudicia. Communis verò custodia omnis dominationis vnius est, neminem vnum præ cæteris magnum facere, sed plures: nam se inuicem custodient. Quòd si quē extollere oporteat, non tamen eum qui sit moribus audax. nam huiusmodi homines aptissimi sunt ad inuadendum circa res omnes. Si verò cuiusquam potentia minuēda est, modicè ac non vno simul impetu omnis potestas est auferenda. Insuper ab omni contumelia abstinendum, præcipuè tamen à duabus: ne in corpus flagris, néve in ætatem libidine insultum agat. Maximeque id cauendum in illis hominibus, qui honorem magnifaciunt. nam in pecunias illatā iniuriam, auari homines grauiter ferunt: in honorem verò illatā, & qui boni sunt viri, & qui honorem magnifaciunt, permolestè patiūtur. quapropter aut non huiusmodi hominum opera vtendum est, aut animaduersiones in illos patrio more, ac sine vlla cōtumelia sunt faciendæ. In ætatem verò ex amore fit conuersatio, non ex licentia; deniq; hoc dedecoris omnino, impensione maiorum honorū est redimendum. Eorum autem qui ad vim inferendā contra corpus tyranni insurgunt,

* συμμάχους.

surgunt, illi sunt formidandi & cauendi, qui ita dispositi sunt, vt amplius viuere non curent, cùm occiderint. Quapropter maximè cauēdum est ab his, qui vel seipsos, vel eos quos habebant charissimos, cōtumelia affectos putant. sine vlla enim cura propriæ salutis irruunt, qui per indignationem & iram aggrediuntur, quemadmodum & Heraclitus inquit, durum esse dicēs pugnare aduersus iram. vita enim id emi. Cùm uerò ciuitates ex duabus constent partibus, ex inopibus scilicet, & opulentis, maximè quidem de vtrisque partis salute cogitandum est ab eo qui gubernat, & alteros ab alteris nulla iniuria affici. Quicunque tamen eorum sint potentiores, hi præcipuè sunt à gubernatione vendicandi, ac velut proprij efficiendi. nam si hoc extiterit, neq; seruorum liberationem facere compelletur tyrānus, neq; arma adimere. altera nanq; pars tyranni potentiæ adiuncta, sufficiens erit ad superandum eos qui cōtra insurgere vellent. Superfluum autem particulariter dicere de omnibus istis. intentio enim manifesta est, quòd oportet non tyrannicum, sed tanquam patremfamiliàs & regem esse putari ab illis, qui sub eo sunt, nec pro se capientem, sed pro cōmunis vtilitatis cautela & cura, & mediocritatem in vita sequi, non excessus. Præterea egregios viros per familiaritatem sibi coniungere, plebem verò ac multitudinem per fauorem & gratiam in obsequio retinere. Ex his enim necesse est non solùm dominationem eius esse pulchriorem, & optabiliorem, ex eo quia melioribus imperet, & non abiectis, neque affectis, neq; ex eo quòd ipse neque odio sit neque formidetur: uerùmetiam ex eo quòd longiorem & durabiliorem

eius

eius dominationem fore contingat. Insuper moribus talem esse, vt vel rectè se habeat ad virtutem, vel semibonus quidam sit, & non malus, sed semimalus.

Quæ gubernationes minimum durant. Quæ fuerit Socratis opinio apud Platonem, & eius reprobatio. Cap. XII.

ATquiomnium gubernationum breuissimè durare solent paucorum potentia, & tyrannis. Quippe illa quæ plurimo durauit tempore Orthagoræ & filiorum, qui apud Sicyonios tyrannidem habuere, ad centesimum vsq; annum peruenit. Durationis verò causa fuit, quod mediocritate quadam erga subditos vtebantur, multaque legibus seruientes agebant. Et quia aptus rei militari fuit Clisthenes, nō facilè contemnendus habebatur. Plurimum verò conuersatione, & vsu familiari fauorem & gratiā hominum acquirebant. fertur enim Clisthenes coronasse iudicem, qui victoriæ illius contradixerat Aiunt quidā huius iudicis statuā esse illā, qui in foro sedet. Pisistratus quoque fertur, aliquandò apud consiliū Areopagi citatus iudiciū subijsse. Secunda verò apud Corinthum Cypselidarū tyrannis. nā ea durauit annis tribus & septuaginta & mensibus sex. Cypselus.n. ipse tyrānidem exercuit annis triginta, Periandrus verò quadraginta quatuor, Psammeticus autē Gordij annis tribus. Causa verò durationis eadem fuit. cùm eīm popularis esset Cypselus, ac gratia apud multitudinē præualeret, sine vlla corporis custodia in dominatione perseuerauit. Periandrus autē eius filius, magis tyrannicè se gessit, sed vir erat bello egregius. Tertia Pisistratidarum Athenis,

hæc autem non fuit cōtinua. bis enim tyrānide pullus fuit Pisistratus, itaque ex annis triginta tribus, solum annis septem & decem tyrannidē exercuit: filij verò eius annis decē & octo: atq; ita omnes simul anni fuerūt quinq; & triginta. Ex reliquis verò illa quæ apud Syracusas fuit, Hieronis, & Gelonis, sed nō longa fuit, hæc annis enim non amplius quàm duo de viginti durauit. Gelon enim septem annis cum tyrannidē exercuisset, octauo defunctus est: Hieron autem decem: Thrasybulus verò mense decimo excidit. cæterarum verò tyrannidum pleræque breui tempore durauerunt omnes. Quæ igitur sint tàm circa gubernationes plurium, quàm circa gubernationem unius solius, per quæ & corrūpantur & seruētur, ferè dictum est de omnibus. In republica verò Platonis Socrates de mutationibus loquitur, nec tamen rectè. Illius enim reipublicæ, quæ est optima atque prima, mutatio nulla propria assignatur. inquit enim, causam esse mutationis, quia sic natura comparatū sit, ut nihil permaneat, sed in ambitu quodam temporis mutationem recipiat; esse verò principium horum, inquit, quorū sesquitertius cubus quinario coniugatus duas exhibet harmonias, inquiens, quando numerus diagrammatis huius efficiatur solidus, vtpote natura producente prauos, & meliores disciplina. Hoc ergo forsan inquit non malè. fieri enim potest vt sint aliqui, quos disciplina institui, ac bonos fieri uiros impossibile est. Sed hæc† non propria mutatio foret illius reipublicę, quam optimam esse uult, magis quàm aliarum omnium, & uniuersorum quæ fiunt, & ex tempore, per quod inquit omnia mutari. & quæ nō simul incipiūt,

† a. l. quemodo.

simul quoque mutantur: ceu si pridie mutationis facta essent, simul fortè mutantur. Praeterea quam ob causam ex illa transit ad Lacedęmoniorum rempublicam? sępius enim in contraria transeūt respublicæ omnes, quàm in ea quæ sint propinqua. Eadem ratio est de alijs quoq; mutationibus. Ex Laconica enim, inquit, mutatio fit ad paucorum potentiam: ex ista uerò ad popularem statum: ex illo rursus ad tyrannidem. Atqui & è contrario mutantur: ceu ex populari in paucorum potentiam, & magis quidē quam in*tyrannidem. Pręterea tyrannidis vtrum mutatio sit, vel non sit, nihil dicit propter quā causam, nec in quam reipublicæ speciem transit. Huius verò causa est; quòd non faciliter dicere valebat: indefinitum enim. nam secundùm eum oportebat in primam & optimā. sic enim vtiq; fieret continuo circulus, sed mutatur in tyrannidem tyrannis, vt ea quæ apud Siconyos ex Myronis tyrannide in Clisthenis; & in paucorū potentiā, ut illa quæ in Chalcide fuit Anticleontis; & in popularem statum, vt illa quę Gelonis fuit Syracusis; & in optimates, ut illa quæ Charilai apud Lacedæmonios & Carthaginienses. Et in tyrannidem fit mutatio ex paucorum potentia, ut in Sicilia plurimæ vetustarū: in Leontinis in Panætij tyrannidem: & apud Gelam in Cleādri: & apud Regium in Anaxilai: & in alijs complusibus ciuitatibus eodem modo. Absurdum etiam putare, in paucorum potētiam ideo transire, quia homines cupidi & pecuniarum studiosi in magistratibus versantur, ac nō quia plurimi diuitijs superabundantes, non iustum existimant par habere in ciuitate eos qui non habent facultates, & eos qui habēt. In multisq;

* μοναρχίαν.

pauco-

paucorum potentijs non licet pecunias quærere, sed leges sunt prohibentes. apud Carthaginē autem quæ populariter gubernatur, pecunijs student, nec tamen adhuc mutati sunt. Absurdum etiam dicere, esse duas ciuitates sub paucorum gubernatione opulentorum & inopum. Quid enim aliud huic formæ quàm Laconicæ accidit, vel alteri cuicunq; vbi nō omnes æqualia possideant, aut non omnes æqualiter sint boni viri? nullo autem pauperiore facto, nihilominus ex paucorum transmutantur gubernatione ad popularem statum, si plures sint inopes: & ex populari in paucorum potentiam, si potentiores sint opulenti quàm multitudo: & alteri negligant, alteri intendant. Cùmque plures sint causæ, ex quibus mutationes fiunt, eas non dicit, sed vnam solùm, quòd prodigaliter viuentes vsuris confecti pauperes efficiuntur, quasi verò fuerint omnes ab initio diuites, vel plurimi eorum: sed hoc falsum. At quādo ipsorum potentium quidam patrimonia consumpserint, res nouas moliuntur: quando autē alij, nil graue accidit; & mutantur nihilo magis in popularem statum, quàm in aliam speciem gubernationis. Insuper uerò & si honores vnà cum alijs non capiant, si iniurias inferant, si contumelijs afficiant, seditiones oriuntur, & mutationes in republica. Fiunt etiam etsi nulla dissipatio patrimonij intercesserit, ex eo quòd liceat quicquid volunt efficere, cuius rei causam esse ferunt, nimiam libertatem. Cumq; plures sint paucorum, plures etiam populi gubernationes, tanquam vtraque vna sit, mutationes assignat Socrates.

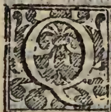
ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER SEXTVS.

SVMMA LIBRI.

De popularium, ac paucorum gubernationum institutionibus, speciebus, legibus, ac partibus: Nec non de magistratuum speciebus, ac eorum officiis.

Quòd, quæ rebuspublicis, paucorum potentijs, & popularibus gubernationibus conueniant, considerandum sit. Cap. I.

VOT igitur sint differentię, & quales eius quod deliberãdi habet potestatẽ, & in quo summa reipublicæ consistit, & circa magistratuum ordinationẽ, & de iudicijs, & qualia ad qualem ordinentur rempublicam, & præterea de corruptionibus, & conseruationibus rerumpublicarum, ex quibus proueniant, & quas ob causas, dictum est prius. Sed cùm plures sint species popularis, & similiter aliarum gubernationum, de illis si quid restat, non peius fuerit considerare, ac simul vnicuique earum proprium & conuenientem modum reddere: ac præterea considerare coniunctiones simul ipsorum modorum. nam eorum coniunctio parit rerumpu-

blicarum varietatem: vt & optimatum gubernationes ad paucorum declinent potentiam, & reipublicę magis populares existant. Dico autem coniunctiones, quas cōsiderare oportet, & nunc usque consideratæ nō sunt ceu si pars illa quæ in deliberando uersatur; & illa quæ circa electiones magistratuum consistit, ita instituta sit, ut conferat paucorum potentiæ, aut quę circa deliberandum ad paucorum potentiam; quæ autem circa electiones, ad optimatum gubernationem magis declinet: uel per alium quendam modum non omnia instituta sint reipublicæ congruentia. Qualis igitur popularis quali congruat ciuitati, & qualis paucorum potentia quali multitudini, & aliarum gubernationum quę quibus conferat, dictum est prius. Verumtamen oportet fieri manifestum, non solū quænam istarum gubernationum optima sit ciuitatibus, sed etiam quomodo constituendę sint & istæ & alię, breuiter est explicandum. Et primò de populari dicemus. nam per hanc etiam de contraria illius gubernatione patebit. hæc est autem, quam uocant quidam paucorum potentiam. Capienda sunt autem ad hanc disciplinā cuncta popularia, & quæ uidentur popularium esse sequacia. ex his enim simul positis, resultāt species gubernationis popularis, & plures esse eas quàm unam & differenes continget. Duæ sunt causæ, per quas plures existunt populares. Primùm illa quæ dicta est prius, quia inter populos differētia est. sunt enim alij agricolę, alij opifices, alij ministri: quorum primi à secundis, & tertij ab utrisque, non in eo modo differunt, quòd melior aut deterior popularis status, verumetiam in eo, quòd non idē sit. Secunda verò

 causa

causa est, de qua nunc dicimus. quæ enim popularem statum sequuntur, ac videntur esse propria ipsius, coniuncta simul faciunt varietatem. nam alicui pauciora consequentia sunt, alicui plura, alicui omnia. Vtile verò horũ singula cognoscere, & ad constituendum quam velit quis & ad corrigendum. quęrũt enim qui rempublicam instruunt cuncta, quæ illi propria & cõuenientia sint, in vnum colligere ad propositum suum. sed aberrant dum hoc faciunt, vt suprà dictum est à nobis, vbi de corruptionibus rerumpublicarum tractauimus. Nunc autem dignitates & mores, & quæ flagitent, dicemus.

Quis sit finis popularis gubernationis: & de quibusdam popularium gubernationum peculiaritbus. Cap. II.

PRopositum igitur popularis reipublicæ est libertas. hoc enim dicere consueuerunt, quasi in hac solummodo republica libertatem quærentes: ad hanc enim respicere dicunt omnem popularem statum. Libertatis verò ipsius pars una in eo consistit, vt per vices imperent & pareant. nam iustum populare est æquũ habere secundùm numerum, non secundùm dignitatem. Ex quo fit, vt secundùm hoc iustum multitudo ex necessitate dominetur: & quicquid decreuerit populus, id esse ratum, & id esse iustum. Aiunt enim oportere, ut unusquisque ciuium ęquum habeat. atque ita contingit in popularibus gubernationibus inopes plus posse, quàm opulentos. plures enim sunt, & id obtinet quod pluribus uideatur. Vtrum igitur libertatis signum hoc est, quod ponunt omnes popularis reipublicę finem. Alterum

verò uiuere, ut quisque uelit. hoc enim aiunt opus esse libertatis: siquidem serui est uiuere non ut uult. hic est igitur secundus popularis reipublicæ finis. Hinc profectum est, nemini potissimum subesse velle: quòd si hoc non datur, at saltem per vices subesse ac præesse: idq; pertinet ad libertatem quæ est secundùm æquum. His præsuppositis, ac tali existente principio, popularia huiusmodi sunt. Sumi ad magistratus omnes ex omnibus, ac præesse omnes vnicuiq;, & unumquenque vicissim omnibus. Per sortem tribuere magistratus, vel omnes penitus, vel illos saltem, qui non peritia indigent & arte. A nullo censu esse magistratus, vel saltem à minimo. Non nisi semel eundem magistratum ab aliquo geri posse, vel perrarò, & paucos, exceptis his qui versantur in bello. Parui temporis esse magistratus, vel omnes, vel quot recipiunt: Iudicare omnes, & ex omnibus, & de omnibus, vel de plurimis & maximis & principalissimis: puta de corrigēdo, & de republica, & de priuatis cōtractibus. Et concionem esse omniū dominam, magistratum verò nullius. aut dominam esse concionem rerum maximarū, magistratum uerò minimarum. Inter magistratus autem popularissimum est consilium, vbi non omnibus est mercedis facultas. nam tunc quidem adimunt & huius magistratus potentiam. ad se enim reducit iudicia cuncta populus mercede abundans, vt diximus suprà, vbi de hac parte tractauimus. Deinde mercedem capere potissimum quidem omnes, concionem, iudicia, magistratus: vel saltem magistratus, & iudicia, & consilium, & conciones principales: vel eos magistratus, quos necesse est in eadē simul esse

 comessa-

comessationes principales: vel eos magistratus, quos necesse est in eadem simul esse comessatione. Praeterea cùm paucorum gubernatio genere, & diuitijs, & eruditione definiatur, videntur quae popularitatis sunt, contraria esse, ignobilitas, inopia, sordidum opificium. Praeterea potestatem nullam perpetuam esse. quòd si reliqua sit aliqua ex antiqua mutatione, illius auferre potentiam, & ex electione ad sortem reducere. Haec igitur omnia communia sunt gubernationum popularium. Contingunt autem ex eo iusto, quod fatentur esse populare: hoc est aequum habere omnes secundùm numerum, quod maximè videtur esse popularis status & populi. aequum est enim, cùm nihilo magis gubernant diuites quàm pauperes, nec soli potestatem habent, sed omnes ex aequo secundùm numerum. sic enim demum existimant paritatem in republica esse, ac libertatem.

Quo pacto in populari gubernatione census partiendi sint. Cap. III.

SEd quaeritur post haec, quemadmodum habebunt aequum, vtrum oportet partiri in mille eos census qui sunt quingentorũ, & mille aequaliter posse quingentis: vel non sic ponere oportet istam paritatem, sed partiri quidem sic, deinde ex quingentis pares accipientem, & ex mille, hos potestatem habere partitionum & iudiciorum. Vtrum igitur respublica ista iustissima est secundùm populare iustum, vel magis illa quae secundùm multitudinem? Aiunt enim populares, id esse iustum, quod videtur vtique pluribus: potentes verò, quòd videtur his qui

plus

plus possident. pro multitudine enim facultatũ aiunt esse statuendum. Sed habent hæc vtraque imparitatem & iniustitiã. Si enim quod pauci possunt, tyrannis est: nam si vnus habeat plura quàm alij opulenti, secundùm paucorum iustũ, is solus dignus est qui gubernet. si verò quod plures secundùm numerum, iniuriabuntur publicantes bona opulentorum ac paucorum, vt superius dictum est. Quæ igitur sit æqualitas, quam ambo profitentur, considerandum est ex his quæ vtrique definiunt iusta. Inquiunt enim quicquid videatur maiori parti ciuium, id oportere esse ratum. Sit quidem hoc, attamen non penitus. sed cùm duæ partes sint, ex quibus ciuitas constat, diuites scilicet & pauperes: quod ambabus uideatur aut pluribus, id ratum sit. quòd si contraria videantur, quòd pluribus & habẽtibus maiorem censum. puta si alij decem, alij viginti, videatur autem diuitum sex, pauperum verò quindecim, accedant verò pauperibus quatuor diuitum, diuitibus autem quinq; pauperum, quorumcunq; census exuperat, connumeratis ambabus vtrisq;, id ratum sit. Quòd si forsan æquales esse contigerit, communem esse hanc ambiguitatem putandum est: vt nunc accidit, si vtrinq; paria suffragia concionis sint, aut pares in iudicio sententiæ. nam aut sorte dirimendum est, aut aliud quiddam huiusmodi agendum. Sed de ęquo & iusto, quanquam sit admodum difficile in illis reperiri veritatem, tamen facilius est sortiri, quàm persuadere ijs qui plus habere possunt. Semper enim qui imbecilliores sunt, æquum & iustum quærunt: sed qui plus possunt, ista non curant.

De quatuor speciebus popularium, ad quos pertineant, de earum legibus atq; vaframentis.
Cap. IIII.

CVm verò quatuor sint gubernationes populares, optima est illa, quam primo gradu posuimus, vt superioribus libris dictũ est. eandẽ quoq; antiquissima omniũ. Dico autẽ primam secundùm distinctionem populorum. nam optimus populus est ille, qui ex agricolis constat. itaq; & popularis status effici datur, vbi multitudo ab agricultura uiuit, vel pascuo: negociosa quidem, quia nondum multum habet. Ex quo fit, ut rarò concionem agant. cum enim laborãdum sit illis circa necessaria ad victum, operibus destinantur suis, & aliena non appetunt: dulciusque illis est opus facere quàm in rẽpublica uersari, nisi magna in gubernãdo sint emolumenta suscepturi. plerique enim magis lucrum appetunt, quàm honorem. Signum huius est, quod tyrãnides antiquitus pertulerunt, & nunc paucorum potentiam perferunt, modò suam rem agere illis permittatur, neque diripiantur quæ habent. citò nanque alij eorum diuites efficiuntur, alij egere desistunt. Prę terea, si qua cupido honorum eis inest, facilè adimpletur per potestatem, quam in cõcionibus habẽt creandi magistratus, & corrigẽdi delicta. Nam in quibusdam ciuitatibus, etsi non eligit populus magistratus, sed quidã per partes deputati ex omnibus, vt apud Mantineam, tamen satis esse putant, quod consulendi, deliberandiq; habent potestatem. Ac putandum est hanc esse tanquam formam aliquam popularis gubernationis, vt fuit quandoque apud Mantineam.

Qua-

Quapropter vtile est prius dictæ populari gubernationi, & ita consuetudo fuit, eligere quidē magistratus, & corrigere, & iudicare omnes. Magistratus autem maximos geri per eos qui electi sint, & à censibus maioribus maiores, vel à censibus nullum, sed per eos qui possunt. Necesse est autem, cùm ita gubernantur respublicæ, eas bene gubernari. nam magistratus semper ab optimis gerentur, populo ita volente neque præstantioribus inuidēte. nobilibus autem ipsis & præstantibus hic gradus sufficiet. non enim suberūt alijs deterioribus. ipsi verò magistratus gerent iustè, quia pœnam formidabunt, quoniam corrigere ad alios pertinet. compesci enim, ac non licere facere quicquid quis velit, vtile est. nam licentia agendi quod quisq; velit, custodire nō potest ingenitam vnicuiq; hominum prauitatē. itaq; necesse est illud euenire, quod optimū est in rebuspublicis, vt magistratus à præstantioribus gerantur, sine vlla populi diminutione. Quòd igitur hæc popularium gubernationum est optima, patet: & qua de causa, quia ob talem aliquem esse populum. Ad constituendum autem populum agricolam, tum leges quędam antiquitus apud multos latæ, vtilissimę sunt; tum illud vniuersaliter, ne liceat cuiquam habere plus agri quàm mēsuram certam, vel aliquo loco ad oppidum & ciuitatem. Erat antiquitus in multis ciuitatibus lege cautum, non licere venditionem facere bonorū primæ hæreditatis. Est etiam lex, quam dicunt Oxili fuisse, ne liceat cuiquam fœnerari super aliqua fundi parte, quam quis haberet. Dirigere etiam id oportet Aphycalorum lege. est enim vtilis ad id quod dicimus. Illi enim

quan-

quanquam sint permulti, possideant autem exiguam regionem, tamen omnes agricolę sunt, quoniam pretia constituunt non totarum possessionum, sed per tales partes diuidentes, vt etiā pauperes faciliter eas pretijs superare possint. Post agricolarum multitudinem optimus est populus, ubi pastores sunt, & uiuunt ex animalibus. In multis uerò hæc cum agricultura conuenientiam habet. vtique enim corporibus exercitati ad bellicas expeditiones utilissimi sunt, ac potentes sub dio consistere. Cæteræ verò multitudines, quasi omnes, ex quibus alij status populares constant, multo quàm hi deteriores sunt. nam opificum quidem, ac forensiū, & mercenariorū* uilis est uita, nullumq; uirtutis opus eorum quæ tractat multitudo. & insuper quia huiusmodi genus hominum circa forū vrbemq;, ut ita dixerim, assidue hęret, faciliter, conciones agitat. at agricolæ, quia sparsim habitant per agros, neq; in vnum coeūt faciliter, neq; similiter indigent huiusmodi congregatione. Quibus uerò cōtingit situm regionis talem esse, ut longè distent ab vrbe, in ijs facile est popularem statum laudabilem constituere ac rem publicam. vi enim ipsa compellitur multitudo, quasi colonias per agros efficere. Quare & si forensis turba sit, tamen conciones in populari statu non facit absq; multitudine illa, quæ per agros habitat. Quomodo ergo constituenda sit optima illa ac prima popularis gubernatio, dictum est. patet etiam quomodo aliæ: subsequenter enim est descendendum, & deterior semper multitudo separanda. Postremam verò speciē, quia omnis multitudo ad illam recipitur, neque cuiuscunque ciuitatis est eam perferre, ne-

que

que facile permanere eam, nisi legibus & moribus bene stabilitam. A quibus uerò labefactari contingat, & hanc & alias respublicas, ferè dictum est prius in plurimis. Sed ad constituendam hanc popularem gubernationem, & ad populum roborandum, consueuerunt prȩsidêtes, ad populum recipere complures, ac ciues efficere non solùm legitimos, verumetiam spurios ex quouis ciue, id est, siue ex patre, siue ex matre. omne enim hoc huic populo magis conueniens est. Consueuerunt igitur ij qui populos ducunt, ita constituere. Oportet tamen id facere, quoad exuperet nobilium mediorumq; multitudo, neq; vltra progredi. nam si transcendût, turbatiorem efficiunt rempublicam, ac nobilitatem exasperando magis irritant: quæ causa seditionis fuit apud Cyrenem. paruũ enim inconueniens conniuendo transigitur: magnum verò in oculis hæret. Insuper talia cõstituta vtilia sunt ad popularem statum huiusmodi, & ad populi corroboratione͂, qualia Clisthenes Athenis factitauit, quo populi gubernationem augeret: & apud Cyrenem, qui populum constituerunt. Tribus enim aliæ constituendæ sunt plures, & sodalitates priuatorum sacrorum redigendæ sunt ad pauca & publica. Et cuncta diligenter excogitanda, quo quàm maximè omnes simul admisceantur familiaritates, conuersationesq; primæ disiungantur. Præterea tyrannica machinamenta omnia videntur esse popularia: ceu licentia seruorum,† & mulierum, & puerorũ, vt sine metu viuant vt velint. permulti enim huiusmodi statum ciuitatis amabunt, cùm plerisq; dulcius sit dissolutè viuere quàm modestè.

†*Cod. Græ. ad. (hæc antê vsque ad aliquid conducere potest.)*

Aâ

Ad populares institutiones præcepta.
Cap. V.

†C.Gra.nō constituere maximum opus, neque solum.

Est † autem opus legis positoris, & eorū qui volunt statum aliquem talem consistere. nam ut cōstituatur talis status, nō magnū negociū est, neq; solum, sed magis vt seruetur. vno enim vel duobus vel tribus diebus permanere, quomodocunq; gubernantibus, haud difficile est. Quapropter opus est ex his, quas supra retulimus, conseruationibus & corruptelis rerumpublicarum, cautelam assumere, cauendo illa quæ corruptiua sunt, ac leges tales ponendo, & sine scripto & scriptas, quæ conseruationes status maximè comprehendant. neque putare id esse populare, neq; paucorum potentiæ, quòd efficiat ciuitatem maximè à multis vel à paucis gubernari, sed quòd quàm plurimo tempore. At nunc ij, qui sunt potentes in populis, gratificantes multitudini, multa populariter agunt per publicationes bonorū in iudicijs factas. Quare oportet eos qui curam salutis habent reipublicę, contra moliri, leges ponendo; vt damnatorum bona sacra sint, & non in publicum, sed in sacrum referantur. hæc enim lex nihilominus iniurias cōpescet. nam pœna eadem erit. populus autē minus cupidè dānabit; cùm nihil sit utilitatis ex dānatione suscepturus. Insuper publicas accusationes quàm rarissimas facere, magna pœna constituta aduersus eos, qui falsò accusarint. non enim populares in iudicium vocari consueuerunt, sed nobiles. Oportet autem erga statum reipublicę, quantū fieri potest, omnes reddere beneuolos. quòd si id fieri nequeat, saltem conari, ne hostes existimens

ſtiment eos qui gubernant. Cùm verò poſtremę illæ ſpecies gubernationum popularium in multitudine conſiſtant, ac difficile ſit vt concionibus vacare poſſint ſine alicuius mercedis ſuſceptione, hoc autem niſi reditus habeat ciuitas, maximè inimicum eſt præſtantibus viris. Nam ex tributo & publicatione bonorum, & ex iudiciorum improbitate neceſſe eſt prouenire, quòd multas iam popularium reſpublicas ſubuertit. Vbi ergo publici reditus non ſunt, facere oportet conciones raras, & iudicia magna quidem, ſed paucis diebus duratura. hoc autem confert ad illud, quòd nō formidabūt impenſas opulenti, ſi diuites non capiant mercedem iudicij, ſed pauperes. Confert etiam ad rectè iudicandum multo magis. nam qui magna patrimonia habēt, multis diebus abeſſe nolunt à rebus ſuis, modicum verò abeſſe tempus non moleſtè ferunt. Vbi verò ſunt reditus publici, non id facere, quod nunc magni quidam in populo faciunt. ſuperflua enim diuidunt, ac ſimul capiunt, moxq; rurſus indigēt eiſdem. eſt enim pauperibus, ceu vas perforatū huiuſmodi emolumentum. Sed oportet eum qui uerè popularis ſit, uidere ne multitudo pauperie nimia prematur: nam egeſtas prauam reddit populi gubernationem. Conandum eſt igitur ingenioſè, vt abundantia adſit diuturna. nam id prodeſt etiā diuitibus. Congregantes verò illa, quę ex reditibus proueniunt, ſimul omnia egenis tribuere oportet: præſertim ſi quis poſſit, tantum congreget, quantum ſat eſt ad agelli comparationem, uel ſaltem ad facultatem negotiandi, & agrum colēdi. & ſi non omnibus poſſibile, et ſecundùm tribus, aut partem aliam id facere.

In

In hoc autem ad necessarios conuentus mercedem diuites conferre, cupidos inanium munerum. Per talem aliquem modum Carthaginienses gubernantes, amicum retinent populum: semper enim quosdam à populo mittentes in aliquas gubernationes, eos diuites faciunt. gratiosorum uerò, ac mentem habentium nobilium est suscipere egenos, & occasionem præbentes conuertere ad res agendas. Rectè quoque se habet Tarentinorum exemplum imitari. illi enim * iumenta faciẽtes communia ad pauperum usum, beneuolam per hunc modum sibi plebem constituunt. Magistratus insuper omnes duplices faciunt, ut sint alij per electionem, alij per sortẽ. quo enim populus capiat, per sortem: quo autem melius gubernetur, per electionem. Est autem hoc facere etiã in vno eodemq; magistratu, ut alij sorte, alij electione ad eum gerendum assumantur. Quemadmodum ergo oporteat popularium gubernationes instituere, dictum est.

* κτήματα opes.

De Speciebus paucorum potentiæ, ordinatione census ex populo assumendi, quæ paucorum gubernationes potiores, & quæ deterrima. *Cap. VI.*

DE paucorum quoq; gubernationibus quo modo agendum sit, patet ferè ex eisdem. Nam per contrarium agendũ est in omni paucorum gubernatione, ad oppositam sibi popularis gubernationis speciem, reputando maximè moderatam illam ac summam cæterarũ gubernationẽ paucorum, & primam. Hæc autẽ est propinqua illi, quæ respublica nuncupatur, in qua oportet cẽsus diuidere, & alios minores,

alios

alios maiores facere. minores quidem, à quibus necessarij magistratus capiantur: maiores uerò, à quibus capiantur ij magistratus, qui sunt principaliores. Et qui tantū adepti fuerint censum, habiles sint ad rempublicam gerendam, afferente pupulo tantam multitudinem per ipsum censum, vt cum illa potentiores sint qui gubernant rempublicā quàm illi qui non gubernant. Semper autem ex meliori populo capiendi sunt illi, qui ad societatem reipublicę recipiuntur. Similiter autem in ea gubernatione paucorum quæ sequitur, intendentes parumper, est instituendū. In ea verò quæ opposita est extremæ popularitati, quæ est paucorum potentia, tyrannidi persimilis, quanto deterrima est, tanto maiori opus est custodia. Vt enim corpora bene disposita ad sanitatem, & nauigia bene instructa ad nauigandum, multos ferunt errores, nec ob eos succumbunt: ualetudinaria autem corpora, & nauigia parum firma, nautisque instructa prauis, ne paruos quidem ferunt errores: ita rerumpublicarum eæ quæ deterrimæ sunt, plurima indigent custodia. Populares igitur gubernationes per multitudinem hominum omnino seruantur. hoc enim opponitur ad illud iustum, quod est secundùm dignitatem. Paucorum uerò potentium contrà, uidelicet per rectam ordinationem oportet assequi firmitatem.

Quot partes multitudinis præcipuæ sint, & quæ, ac totidem sint partes vtiles ad bellum: et præcepta ad paucorum potentias. Cap. VII.

CVm verò sint multitudinis potissimum partes quatuor, agricolæ, artifices, negociato-

res mercenarij: quatuor etiam utiles ad bellum, equites, pedites grauis armaturę, expediti leuis, & turba naualis: ubi contingit regionem esse ad equitatum aptam, ibi locum habet aptissimum, paucorum potentia illa summa. nam conseruatio habitatorum ab equitibus prouenit. equos verò nutrire eorum est, qui magnas habent facultates. Vbi autem regio ad peditatum est apta, alteram speciem affectat paucorum potentiæ. nam grauis armatura, diuitum est magis quàm pauperum. expediti autem leues & nautica turba à plebe est omnis. Nunc autem vbi talis turba multa est, quando seditio fit, deterius certãt. Sed oportet huius medicinam capere à belli ducibus, qui ad equitum ac peditum robur, expeditos leuis armaturæ solent coniungere: & cum his superant populi in seditionibus opulentos. nam leues & expediti contra equites & contra grauis armaturę pedites facilè pugnant. instituere igitur potentiam istam, contra seipsos est instituere. Sed oportet diuisis ætatibus, cùm alij seniores, alij iuniores existãt, in iuuenili adhuc ætate constitutos filios suos erudire ad leues & expeditas operationes: delectos quidem ex pueris, Athletas esse ipsos operationum. Concessio autem reipublicę populo facienda est, uel cùm ad censum peruenerint, ut dictum prius est: uel, vt faciunt Thebani, cùm certũ tempus à † mercatura & huiusmodi exercitijs destiterint, uel, vt apud Massiliam iudicio facto, qui digni sint ad rempublicam recipi, & qui excludi. Præterea dignitatibus ijs, quæ sunt principalissimæ, quas suscipere oportet eos qui in reipublicæ gubernatione uersantur, adiungenda sunt onera publica, ut populus spõte sua eas nolit, & ueniam habeat

† *Sordidis opificijs.*

habeat illis qui huiusmodi magistratus suscipiunt, vtpote mercedem permagnam pro ea dignitate soluentibus. Congruit autem cùm huiusmodi magistratus ineunt, & sacra magnificentissimè facere, & publica quædam ædificia ad usum populi construere: vt multitudo cernens vrbem ornari tum muneribus erga Deos, tum ędibus ad usum publicum, libenter aspiciat potestatem statuum ciuitatis. Continget etiam præstantibus viris hæc esse monumenta suæ largitatis. Sed hoc non fit nunc per eos homines, qui magni sunt in paucorum potentia, sed contrarium. lucrũ enim quærunt non minus quàm honorem. itaque dici potest rectè, hos esse populares status paruos. Quomodo igit̃ instituendæ sint, & paucorum gubernationes, & multitudinis, in hunc modum determinatum sit.

De magistratibus, & eorum speciebus, & quibus rebus præficiendi sint. *Cap. VIII.*

CONsequens est circa magistratus uidere diligenter, quot hi sint. & quales, & quibus de rebus, vt suprà dictũ est. Sunt enim quidã magistratus, sine quibus ciuitas esse non potest. sunt etiam quidã ad cultũ ornatumq; pertinentes, sine quibus bene habitari ciuitas non valet. Prętereа necessarium est & in paruis quidem ciuitatibus pauciores esse magistratus: in magnis autem plures, vt prius ostendimus. Quales ergo congruat simul coniungere, & quales separare, non debet esse clam. Primum ergo cura rerum necessariarum, vt in foro adsint venundenturq;. super qua quidem cura magistratus quidem est constituendus, cuius offi-

cium sit circa contractus & circa honestatem. nam cunctis ferè ciuitatibus necessarium est, emptiones, uenditionesque fieri inuicem, pro vsu rerum necessariarum. & hæc facultas maxima & expeditissima est ad eandem sufficientiam consequendam, cuius gratia in unam uidentur conuenisse reipublicæ societatem. Altera uerò cura huic coniuncta ac propinqua est circa urbem, de publicis priuatisque rebus, de ædificatione decenti, de uiarum conseruatione ac directione, de finibus regendis, ut sine querela sint, & de similibus: uocant autem huiusmodi magistratum ædilitatem. partes eius uerò sunt plures, ut magnis ciuitatibus aliæ super alias incidunt: ceu mœnibus reficiendis præfecti, & fontium curatores, & portuum conseruatores. Alia uerò est cura, & quidem necessaria atque huic propinqua. nam de eisdem rebus, cæterum nō in urbe, sed extra vrbem in agro versatur. uocant autem huiusmodi magistratum, †alij definitores, alij custodes agrorum. hæ igitur procurationes sunt tres. Est & alius magistratus, ad quem reditus publici referuntur, qui apud eos conseruati, mox distribuuntur ad singulas opportunitates uocant uerò istos, receptores, & quæstores. Alter uerò magistratus est, apud quem præscribi oportet priuatos contractus, & sententias iudicum, apud quos etiam postulationes uocationesque in ius præscribi debent. quibusdam in locis huiusmodi magistratum diuidunt in partes plures. sed est una eademque autoritas istorum omnium: appellantque eos, qui hūc magistratum gerunt, tum præfectos, tum memoriales, vel similibus nuncupationibus. Qui uerò post hunc sequitur, sum-

†alij agrorum definitores, alij sylvarum custodes.

me necessarius est, ac difficillimus omnium magistratuum. uersatur autem circa executiones eorum qui damnati sunt, & circa eorum pęnas atque custodias. Est autem grauis huiusmodi administratio propter multas quæ inde proueniunt inimicitias. itaq; nisi magna emolumenta ex eo capiantur, gerere illum omnes recusant, & si gerant, secundùm leges facere non tolerant. sed est necessaria res. nam nihil prodessent de rebus iustis iudicia aut sentētiæ, nisi forent qui eas executioni mandarent. quare si hęc desint, communio inter se ciuium permanere non potest. Propterea melius est non unū hunc esse magistratum, sed partiri in plures, vt alij de alijs iudicia exequantur. & circa actiones eodem modo conandum est distinguere. adhuc etiam magistratus alios aliis exequendis; & nouorum magis nouos: & præsentium alio cōdemnante, alii sunt qui exigant, ceu prætores vrbani ædilium cōdemnationes, ac rursus istorum alii. quanto enim minus inimicitiarum sit illis qui executioni demandant, tāto magis res finem suscipient. Si sint ergo iidem qui condemnant & qui condemnationes exigunt, duplex contrahitur odium. in omnibus autem eosdem, cunctis inimicum est. Multis etiam locis separatur ille qui custodit reos, ab illo qui animaduertit in eos: ut Athenis illi, qui undecimuiri nuncupantur. Quapropter melius est hunc quoque diuidere magistratum, & quasi adumbrare & mitigare: est enim necessarius nō minus quàm superior. Contingitque in eo, ut uiri boni maximè uitent hoc officium: prauos autem nequaquam tutum sit ei præficere, cùm ipsi potius indigeant custodia & carcere, quàm

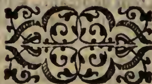
alios debeant custodire. Itaque oportet hoc non vnum esse officium, neque continuò ab eisdem fieri, sed ubi est aliquis iuniorum ordo, aut custodum, aut magistratuum, deputandi sunt pro tempore alij atque alij, qui horum officiorum suscipiant curam. Hos ergo magistratus tanquam summè necessarios ponendum est esse primò. Post hos autem alij sunt magistratus, nec sanè minus necessarij, & maioris quidem dignitatis. nam plurima indigent experientia & fide. Tales verò sunt circa custodiam vrbis, & circa illa omnia quæ ordinantur ad bellicas expeditiones. opus est enim & in pace & in bello permultis. nam & mœnia ciuitatis curanda tuendaque sunt, & disquisitiones descriptionesque ciuium agendæ. Alicubi ergo super his plures sunt magistratus, alicubi pauciores: ueluti in paruis quidē urbibus unus super omnibus. appellant uerò hos prætores uel consules. Insuper si sint ęquites, aut pedites, aut sagittarij, aut turba naualis, super vnoquoq; eorū præfecti quidem statuuntur: appellanturque præfecti equitum, pręfecti legionum, præfecti nauales. & seorsum sub his præfectus triremis, præfectus cohortis, tribunus militum, & alia huiusmodi particularia. totum uerò una quędam species est, procuratio scilicet rerum bellicarum. & erga huiusmodi magistratum, hoc modo se habet. Cùm verò quidam magistratuum, & si non omnes, pertractent multa negotiorum publicorum, necesse est esse alium magistratum, qui rationes repetat atque corrigat, ipse uerò nihil tractet. vocant verò hos alij correctores, alij rationales, alij scrutatores, alij procuratores. Præter hos verò omnes magistratus vnus

est

est maxime principalissimus omniũ. idem enim plerunque habet finem & introductionem, qui præsidet multitudini, ubi populus dominatur. Oportet autem id quod cogit, summam habere in republica autoritatem. appellant verò quibusdam in locis Præconsultores ex eo, quia antè deliberant: ubi uerò multitudo est, consilium magis. Ciuitatum igitur magistratus ferè tot aliqui sunt. Alia species curationis est circa rem diuinam, ceu sacerdotes, & æditui circa templa: vt conseruentur quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cætera omnia quę pertinent ad diuinum cultum. Euenit autem alicubi curam hanc esse vnam, ut in paruis ciuitatibus. alibi uerò plures separatas à sacerdotio, ut sacrificuli, ac æditui, & custodes sacrarum pecuniarum. Huic consequens est illa, quæ circa sacrificia publica, quotcunque sacerdotibus lex non committit, sed ex publico fiunt. uocant autem eos qui istis præsunt, alij Reges sacrorum, alii Pontifices maximos. Necessaria ergo officia sunt circa hęc, ut illa repetamus, circa rem diuinam, circa rem bellicam, circa reditus publicos & impensas, circa forum, circa vrbem & portus & regionem: insuper circa iudicia, & contractus, postulationes, & executiones, & custodias, & super rationibus, & disquisitionibus, & super correctionibus eorum quæ quis gesserit in magistratu, & postremò circa consilia rerum communium. Propria autem harum ciuitatum quæ magis pacatę atque tranquillæ sunt, curam facere de mulierum disciplina, de legibus seruandis, de disciplina iuuentutis, de gymnasiorum gubernatione: præterea de ludis gymnasticis ac musicis, & si qua alia huiusce-

modi spectacula continget fieri. Horum uerò quædam manifestæ sunt non popularia, ueluti disciplina mulierum & puerorum. nam pauperibus necesse est uti mulieribus, & pueris tanquàm ministris, quoniam seruos non habent. Cumq; tres sint magistratus, per quos assumũt quidam summas potestates, conseruatores legum, & præconsultores, & consilium: conseruatores legum optimatum magistratus est, præconsultores uerò paucorum potentia, consilium autem populare. De magistratibus ergo, ut in figura, ferè dictum est de omnibus.

*

ARISTOTE-

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

De optima vita, ac ciuitate beata. De eius conuenienti multitudine, rebus maritimis, ciuibus, partibus, distributione, ædificiis, ac locis variis. De ciuium institutione. De coniugiis, filiorum procreatione, victu, institutione.

De optima vita, & ciuitate beata.
Cap. I.

DE optima republica rectè quærere volenti, necessarium est prius determinare, quæ vita sit maximè expetenda: nam si id ignotum sit, necesse est & optimam rempublicam ignorari. optimè enim agere consentaneum est, qui sub optima reipublicę disciplina reguntur, ex his quæ sibi adsint, nisi quid accidat præter rationem. Quare primò statuendum est, quæ vita sit cunctis, vt ita dixerim, maximè optanda: deinde vtrũ publicè & priuatim eadem sit, an alia. Putantes igitur multa sufficienter esse dicta de optima vita, etiam in externis sermonibus, & nunc illis vtendum censemus. Nempe aduersus hanc diuisionem nemo vtiq; refragabitur, quòd

tria cùm sint bonorum genera, externa, corporis, & animi, ista omnia adesse felici homini oportet. nemo enim felicem diceret eum, qui nullam partem fortitudinis habeat, neq; temperantiæ, neque iustitiæ, neque prudentiæ, sed timentem etiam circumuolantes muscas. temperantem vero à nulla penitus edendi bibendique extrema cupiditate, & gratia quadrantis vnius dilectissimos interficientem. similiter & mente tam stultum atque ignarum, quasi puerum quendam vel insanum. Sed ista quidem sic, vt dicta sunt, omnes concederent. Discordant tamen in quanto atque excessu. nam virtutis quidam satis habere se putant, quãtulumcunq; habeant: diuitiarum verò atq; pecuniæ, potentiæque & famæ, & huiusmodi omnium infinitum excessum sequuntur. At verò nos illis dicemus, quia facile est de his etiam per opera ipsa fidem suscipere, cernentes, quia homines acquirunt & conseruant nõ virtutes externis bonis, sed externa virtutibus. Ipsaque beata vita, siue in gaudio posita est, siue in virtute, siue in ambobus, magis existit moribus & intellectu in excessu ornatis, mediocria verò externa possidentibus, quàm his qui in externis plura possident quàm opus sit, & qui in illis deficiunt. Quinetiã ratione licet hoc probè intueri. nam externa quidem bona finem habent tanquam instrumentum quoddam. omne autem vtile tale est, vt excessus vel noceat habenti, vel certè nil prosit. At bona animi, quanto magis excedunt, tanto magis vtilia sunt: siquidem nõ solùm honesti, verumetiam vtilis appellationem tribuere illis oportet. Omninoque patet, quòd sequi dicemus dispositionem optimam cuiusq;

rei ad

rei ad inuicem, secundum excessum distantię illorum, quorum dicimus eas esse dispositiones. Quare, si est anima pretiosior corpore & pecunijs, & simpliciter & nobis, necessarium est & dispositionem vtriusq; optimum eodem modo illis correspōdere. Insuper animi gratia illa expeti nata sunt, & ita rectè sentientes expetere omnes oportet, non autem animum gratia illorum. Quòd igitur felicitatis tantum vnicuiq; contingit, quantum virtutis atque prudentiæ, & quantum secundum has operatur, confessum nobis existat, teste Deo fretis dicente, felicem esse atque beatum, nō per aliquid externorum, sed per seipsum, quia talis est secundum naturam. Cùm & bonam fortunam aliud esse quàm felicitatem, propter hæc necessarium est. nam externorum quidem bonorum causa est fortuna & casus: at iustus & temperatus nemo à fortuna est, neque per fortunam. Consequens verò est, & ijsdem rationibus consentaneum, ciuitatem quoque beatam esse, quæ optima sit, & quæ bene agat. impossibile autem bene agere eos, qui bona non agant. nulla verò bona actio est neque viri neque ciuitatis, sine virtute atq; prudentia. Fortitudo autem & iustitia & prudentia ciuitatis eandem habēt vim ac formam ijs, secundum quas vnusquisque hominum dicitur iustus, & prudens, & temperatus. Sed hæc hactenus præmissa sint: neque enim non attingere illa possibile fuit, neque omnino omne eorum rationes explicare. nam alterius otij ista sunt. Nunc autem supponatur nobis, quòd vita optima, & priuatim vnicuique & publicè ciuibus est cum virtute, intantum externis facultatibus adiuta, vt actiones studiosas conficere possit.

possit. Sed de his nunc prætermissis, postea considerandum erit, si quis forsan dictis non acquiescit.

An eadem sint felicitas, & optima vita. An contemplatiua, an actiua vita sit præferenda. De optima respub. dispositione, placitis aliorum, & officio legislatoris. Cap. II.

VTrum autem eadē sit dicenda felicitas singulorum hominū & ciuitatis, vel non eadem, reliquum est videre. Manifestū verò & hoc. omnes enim faterētur esse eandem. nam quicunq; in diuitijs beatam vitam posuerunt, hi ciuitatem quoque totam, si opulenta sit, beatam fatebuntur. Et quicunque tyrannicam vitam alijs præferūt, hi ciuitatem latè dominantem beatissimam esse dicent. Qui verò id vnum per virtutem recipit, is & ciuitatem beatiorem dicet, si sit studiosior. Sed hæc iam duo sunt, quę indigent consideratione. Vnum, nunquid vita illa præferenda sit, quæ versatur in republica & in cōmuni societate, an potius vita peregrina, & à ciuili societate remota. Præterea quam speciem reipublicæ, & quam dispositionem ciuitatis optimam putare debemus, siue ab omnibus expetenda sit cōmunio ciuitatis, siue à quibusdam non, sed tamen à pluribus. Cum verò ciuilis intelligentię & speculationis hoc sit opus (non autem circa vnumquodque expetendum) pręferamus & nos hanc considerationem. nam illud quidem extra propositum esset, hoc autem secundum propositum huius inuestigationis. Quòd igitur necessarium sit illam esse optimam rempublicam, per cuius institutionē vnusquisq; optimè

optimè agat,& beatè viuat,manifestum est. Sed dubitatur etiam ab ijs, qui vitam cum virtute maximè eligendam putant: vtrum vita ciuilis & actiua sit præferenda, an potius illa vita, quæ sit ab omnibus externis soluta.ceu contemplatiua:quam solam putant quidam esse sapientis. Ferè enim has duas vitas, præstantissimi ad virtutem homines anteponere videtur,& antiqui, & recentes: dico autem duas,ciuilem, & philosophicam. Sed refert non parum, vtrum hoc vel illo modo veritas se habet. necesse est enim illū qui rectè sapit, ad melius propositum se disponere, & priuatim vnumquenque hominem, & publicè ciuitatem. Putant autem quidam in gubernando alios, si cum dominatu fiat, iniuriam esse summam, si ciuiliter cessare quidem iniuriam,sed impediri vitæ tranquillitatem. Alij verò contra hæc, omnino putant ciuilem & actiuā vitam solam esse viri. in singulis enim virtutibus nulli esse maiorem operandi facultatem, quàm his qui in reipublicæ gubernatione versantur. Sunt etiam qui alijs dominari,& tyrannicum reipublicæ modū putant solum esse beatum, & in quibusdā ciuitatibus hic est finis legum,vt finitimis dominentur. Itaque cùm pleraque constituta passim (vt ita dixerim)iaceant apud plurimos: tamen si quid vnum leges respiciunt, id coniectant omnes, vt ciuitas dominetur. Sicut in Lacedæmone & Creta, ad bellum ferè ordinata est disciplina iuuentutis,& legum multitudo. Præterea apud gentes omnes, quæ possunt præualere, huiusmodi honoratur potentia: ceu apud Scythas, & Persas, & Thraces, & Gallos. Quibusdam enim leges sunt ad huiusmodi prouocantes virtutem, vt apud Carthagi-

nienses

nienses ferunt ornatum annulorũ accipere pro numero expeditionum, in quibus militauerint. Fuit etiam quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hostem interfecisset, capistro cingi. Apud Scythas verò non licebat solennibus epulis pateram circunlatam accipere ei, qui nullum occidisset hostem. Apud Iberos quoque pugnacem gentem, tot obeliscos erigere circa sepulcrum mos est, quot homines ex numero hostiũ necauerit. Et alia apud alios sunt huiusmodi complura, legibus aut moribus constituta. Atqui videretur forsan nimis absurdũ esse, siquis considerare velit, an hoc propositum esse debeat eius, qui legibus instituit ciuitatem, prouidere scilicet, vt illa dominetur finitimis, & volentibus, & inuitis. Quomodo enim id ciuile, aut lege sanciendum, quod ne legitimum quidem est? neq; enim legitimum, non solùm iustè, verumetiam iniustè dominari: subdere verò est, & non iustè. Atqui nec in alijs scientijs ita videmus. nec enim medici, neque gubernatoris est, vel persuadere ægrotis & nautis, vel vim afferre. Sed plerique videntur existimare ciuilem disciplinam esse dominari, & quod in seipsos fieri nollent, hoc in alios facere non erubescunt, ipsi pro se iustitiam quærũt, pro alijs verò nulla eis iustitiæ cura est. Hoc autem absurdum, nisi tales sint natura, vt alter dominari debeat, alter non. Quod si est ita, non est conandũ omnibus dominari, sed illis duntaxat qui dominabiles sunt, sicut nec venari homines ad mensam vel sacrificium, sed illud quod venabile est. est aũt venabile omne animal, quod sit natura ferum & esui aptum. Enimuerò fieri potest, vt sit ciuitas vna seorsum per seipsam beata, uidelicet si guberne-

tur

tur rectè. nam potest esse sita in loco penitus separato, & legibus uti laudabilibus: cuius reipublicæ constitutio, non ad bellum neq; ad superandum hostes sit. Patet igitur, quòd rei bellicæ studia bona sunt existimāda, sed non vt finis supremus, sed gratia illius. Studiosi autem legum positoris est considerare urbem, ac naturam hominum, & omnem aliam communionem uitæ laudabilis, quo participent, quantum fieri potest, felicitatem. Differentia tamen erit in quibusdam constituendis. & hoc pertinet ad eandem disciplinā, quæ est de legibus ponendis, uidere, siqui sunt finitimi populi, qualia ad quales exercenda sint, & quemadmodum cum singulis conuersandam. Verùm de hoc postea suo loco considerationem faciemus, ad quem finem debeat optima reipublicæ constitutio tendere.

De controuersia in vsu vitæ cum virtute, dominatu & præstantia vitæ contemplatiuæ.
Cap. III.

AD confitentes autem uitam cum uirtute esse maximè recipiendam, sed contendentes de illius usu, dicendum est nobis ad utrosq;. Sunt enim qui despiciunt magistratus ciuitatis, putantes, ingenui hominis esse aliam uitam quàm ciuilis, & omnibus præferendam. alij uerò hanc optimā putant. impossibile enim nihil agentem benè agere. benè autem agere ac felicem esse, idem est. Vtrique eorum quædam dicunt rectè, & quædam non rectè. nam liberi quidem hominis uitam meliorem esse, quàm in dominando occupati uerum est. nihil enim egregium est, seruo uti in quantum seruus. iussus enim domini in rebus necessarijs nihil habet

bet decorum. At putare omnē gubernationem esse dominationem, nequaquam est verum. non enim minus distat liberorum gubernatio à dominatione seruorum, quàm differat natura liber à natura seruo: de quo sufficienter superioribus libris determinatum fuit. Sed laudare magis nihil agere quàm agere, nō est rectum. nam felicitas actio est, præterea multorum & præclarorum finem habent, iustorum temperatorumq; actiones. Quinimò respondebit fortasse aliquis, quòd potestatem habere optimū esset, sic enim plurimas, ac pulcherrimas res agere posset. Itaq; is qui dominus agendi esse potest, hanc facultatem dimittere alijs non debet, sed sibi arripere, & neque filium patris, neque parentem filij, neque amicum amici hac in parte rationem habere. nam quod optimū sit, id nobisipsis adsciscere debemus, optimum autem est benè agere. Hoc illi forsan rectè dicerēt, si modo existeret afferentibus ac violantibus, illud quod esset omnium maximè optandum, sed fortassis id fieri non potest, falsoq; hoc supponunt. Non enim amplius bonas actiones illas esse contingit, nisi tantùm ipse præstet quantum vir mulieri, & pater filijs, & dominus seruo. Quare is qui violaret, nihil tantum proficeret postea, quantū iam à virtute ipsa recessit. paribus enim honestum & iustum in parte. hoc enim iustum ac par, non par autem paribus, & non simile similibus, præter naturam est, nihil autem bonum, quod sit præter naturam. Quapropter & si alius quidem sit melior secundum virtutem, & secundum potentiam actiuam in rebus optimis, hunc sequi honestum est, & huic parére iustum, sed oportet illi non virtutem solùm, verum

sum etiam potētiam existere, per quam sit actiuus. Quòd si hæc vera sunt, & felicitas in bene agendo est reponenda, & publice totius ciuitatis, & priuatim singulorum vita illa erit optima, quę sit actiua. Veruntamen actiuam nō est necessarium esse ad alios, quemadmodum quidam putāt. neque eas meditationes solùm esse actiuas, quæ gratia eorum fiunt, quæ ex agendo proueniūt, sed multo magis quæ in seipsis perfectæ sunt ac suiipsarum gratia fiunt contemplationes & meditationes. bene agere enim finis est: quare & actio quædam, maximè autem propriè dicimus agere etiam externis actionibus eos, qui intelligentia & cogitatione operibus præsunt, vt architecti. Quinimo neque sine actione esse necessarium est eas ciuitates quæ positę sint in solitudine, & ita uiuere eligentes. fieri enim potest, ut partibus inter se agere contingat. multę enim communicationes adinuicem sunt partibus ciuitatis. Similiter autē hoc existit vnicuique homini. vix enim Deus benè se haberet, & mundus totus, quibus non sunt actiones externę præter proprias ipsorū. Quod igitur necessarium sit eandem esse uitam optimam priuatim unicuique hominum, & publicè ciuitatibus, & hominibus, manifestum est.

Quanta debeat esse multitudo ad conuenientem ciuitatis magnitudinem.
Cap. IIII.

CVm verò ista nunc præmissa sint, ac de alijs rebuspublicis fuerit prius à nobis consideratū, de reliquis dicendi initiū faciamus: quales aliquas suppositiones esse oportet ꝑ ea

ciuitate, quę maximè secundùm votum sit, constitutionem susceptura. Neq; enim fieri potest vt optima sit respublica nisi opportunæ adsint facultates: ex quo necesse est multa præsupponere quasi optantes, esse tamen nullum eorum impossibile: dico autem ceu de multitudine ciuium, ac de regione. Vt enim cæteris artificibus, puta textori & nauiculario, materiam subesse oportet aptam ad opificium: nam quanto melior hęc existit, tanto id quod fit ex arte, erit præclarius: sic & gubernatori reipublicæ & legum positori oportet propriam subesse materiam apta se habentem. Est autem ciuilis facultatis primò videre de multitudine hominum, quàm multos & quales natura esse oportet. De regione quoque eodem modo, & quāta & qualis esse debet. Putant pleriq; magnam esse debere beatam ciuitatem. id etsi verum est, ignorare tamen videntur qualis magna & qualis parua dicenda sit ciuitas: existimant enim magnam ex numero habitantium. Sed oportet nō tantùm ad numerum, sed magis ad potentiam respicere. est enim ciuitatis opus quoddā. quare quæ maximè id efficere potest, hanc existimandum est esse maximam ciuitatem, ceu Hippocratem, non hominem, sed medicum quis diceret esse maiorem quàm alium, qui magnitudine corporis eum excedat. Quinimò si ex multitudine iudicandum sit, non ex quauis multitudine id est existimandum: necesse est enim forsan in ciuitatibus esse seruorum, & inquilinorū & hospitum grandem numerum, sed ex ijs qui sunt pars ciuitatis, & ex quibus ciuitas cōstat. horum enim præcellens multitudo signum est magnæ ciuitatis, ex qua verò ciuitate operarij

quidem

quidem permulti exeunt, bellatores autem pauci, hanc impossibile est esse magnam. non enim idem est magna ciuitas & populosa, quinetiam re & effectu patet, quia difficilè est & forsan impossibile, vt quæ nimium populosa sit ciuitas, optime gubernetur. Earum certè quæ benè gubernari dicuntur, nullam videmus in populosam multitudinem esse diffusam. Patet etiã ex rationum fide. nam lex ordinatio quædam est, & bonam legis positionem necessarium est esse bonam ordinationem: at multitudo nimiũ magna non potest recipere ordinationem. diuinæ enim potentiæ id opus esset, quæ & hoc totum cõtinet, cùm & bonum quidem in multitudine ac magnitudine cõsueuit, fieri quapropter & ciuitatẽ illam, cuius cùm magnitudine dictus terminus existit, optimam esse necesse est. Sed est quædam mẽsura magnitudinis ciuitati, quemadmodũ & aliorum omnium, animaliũ, plantarum, instrumentorum. nam horum singula, neque parua nimium, neque magnitudine excessiua suam potentiam retinebunt, sed aut destituta erunt omnino à natura. vel malè se habebunt. Ceu nauis unius palmæ non erit penitus nauis, neque duorum stadiorum: sed si processerit ad aliquam magnitudinem, quandoq; propter paruitatem malefaciet nauigationem, quãdoque propter excessum. ita & ciuitas si ex nimium paucis fit, non est per sufficiens: sin ex nimium multis, sufficiẽs quidem in necessarijs erit ut gens, sed nõ ut ciuitas. rempublica enim non facile est in illis constitui. nam quis dux esset, tam excessiuæ multitudinis, aut quis præco non stentorius? Quocirca necesse est primam esse ciuitatẽ illam, quę ex ea multitudine con-

ſtat, quę multitudo prima per ſeipſam ſufficiēs ſit ad benè uiuendum in ciuili ſocietate, [illegible] tur uerò, ut ea quæ multitudinem hanc excedit, ſit maior ciuitas: ſed hoc nō eſt, ut diximus, infinitum. Quæ verò ſit huius exceſſus determinatio, ex operibus intelligi faciliter poteſt. ſunt enim actus ciuitatis imperantium atque parentium: imperantis quidem opus eſt iubere, ac iudicare: ad iudicandum verò ſecūdùm iuſtitiam, & ad magiſtratus demandandos ſecundùm dignitatem, neceſſarium eſt, ut ſeinuicem cognoſcant ciues quales ſint. quare ubi hoc non fieri contingit, neceſſe eſt ut malè res procedant circa magiſtratus demandandos, & circa iudicia. In utroque certè horū, nequaquam eſt temerè procedendum: quod in nimia multitudine manifeſte contingit. Inſuper hoſpitibus & inquilinis facile eſt ad rempublicam aſpirare, cùm nō difficile ſit in tāta hominū multitudine latêre. Patet igitur quòd eſt optima determinatio ciuitatis, vt ſit maximus multitudinis exceſſus, quæ ſit per ſe ſufficiens ad uiuendum, & facile inter ſe cognoſci poſſit. De magnitudine ergo ciuitatis determinatum ſit in hunc modum.

Optimæ regionis, & ſitus vrbis conditiones. Cap. V.

DE regione autem eadem ferè dici poſſunt: nam qualis eſſe debeat: clarum eſt, quòd ſufficiētiſſimā omnes laudabūt Hanc autē neceſſe eſt feracem eſſe omnium: nam omnia in ſeipſa habere & nullius indigere, ſufficientis eſt. Multitudinem verò ac magnitudinem tantam, ut queat habitatores ocioſos nutrire, liberaliter ſimul temperateq; uiuentes. Hoc autem

vtrum

vtrum bene vel non bene dicatur, postea diligentius erit considerandum, vbi de possessionibus & facultatibus mentionem fieri continget, qualiter & quemadmodū se habere erga vsum ipsum oportet. Permultæ enim circa considerationem istam dubitationes cadunt, propter trahentes in vtranq; partem vitæ excessum, alios ad tenuitatem, alios ad largitatem. Formam verò regionis non est difficile præscribere, credendumque est in quibusdam, rei militaris peritis asserentibus talem esse oportere, vt ab hostibus quidem non facilè inuadi possit, ciuibus autem facilis sit in aliena egressio. Preterea vt hominū multitudinem facilè inter se cognosci posse diximus oportere, sic etiam regio sit subiecta conspectui, id est vt cognosci, & succurri faciliter possit. Vrbis autem situs, si formanda nobis illa est secundùm votum, opportune, & ad terram, & ad mare debet iacere. Vna iam determinatio præmissa est, oportere ad auxilia ferenda communem esse locorum omnium. Vnde quoque afferenda altera, ad importationem fructuum. Præterea ad lignorum materiem, & ad, siquid aliud simile opificium regio in se habeat, facilem aduectionem.

An communio maris turba nautica, & naualis potentia ciuitatibus rectè institutis expediat, vélne. Cap. VI.

COmmunio autem maris, vtrum vtilis sit ciuitatibus, vel damnosa, permultæ sunt disceptationes. Nam & frequentare aduenas quosdam, alienis educatos legibus, inutile putant ad rectam ciuitatis disciplinam, & tur-

bam popularẽ multiplicari ex vſu maris,tranſmittentibus, ac recipientibus negociatorum multitudinem, contrarium eſſe dicunt rectę ciuium inſtitutioni. Quòd igitur,ſi iſta non contingant, melius ſit & ad ſecuritatem & ad copiam rerum neceſſariarũ, communione maris habere vrbem & regionem, non eſt obſcurum: nam ad faciliùs ferendum hoſtes peropportuna facultas ſuccurendi auxiliandique ſuis terra & mari eſſe debet, & ad nocendum inuadentibus,ſi non utrinque poſſibile. at altera ex parte magis exiſtit ambarum participantibus. Et quæ apud eos non exiſtunt,importari,& quę ſuperabundant, deportari ex neceſſariis eſt,ſibi enim ipſi* mercabilem non alijs ciuitatem eſſe oportet. Qui autem omnibus mercatum apud ſe præbent, hi faciunt quęſtus cupiditate,quòd ſi non expedit ciuitati hanc cupiditatem habere,neq; mercatum certè huiuſmodi debet recipere. Nam & nunc quidem uidemus multis regionibus & ciuitatibus ſtationes ac portus opportunè iacere: ut neq; intra vrbem ſint,neque valde diſtantes,muriſq; circundari, & aliis huiuſcemodi munitionibus. Clarum eſt enim, quòd ſi quid boni proueniet ex tali cõmunione, ciuitas id bonum ſuſcipiet: ſin aliquid mali, caueri ab eo facile erit per leges iubentes ac determinantes, quos oportet, & quos non oporteat inuicem admiſceri. De nauali autem potentia,quòd melius ſit eam habere vſque ad aliquam quantitatem, manifeſtum eſt non ſolùm enim ſibiipſis, ſed & finitimis quibuſdam oportet & auxiliari poſſe,& eſſe terrori,quemadmodum terra ſic etiam mari. Magnitudo autem & multitudo huius potentiæ, ad mo-

* ἐμπορικὴν

res

res ciuitatis erit accommodanda. nam si ea fuerit ciuitas, quæ magnam prestantiam autoritatemque habere consueuerit, necessarium erit hanc potentiam rebus esse cōformem. Turbam verò nauticam,& huiusmodi hominum multitudinem, non necessarium est ciuitatibus existere, nulla enim ciuitatis pars huiusmodi homines esse debent. Nam pugnatores qui naues conscendunt, ingenui sunt homines, terra quoque militare consueti, hi præsunt nauali turbæ & imperant. Existente verò multitudine tenuis fortunæ hominum, qui circa nos habitant, & agricolarum qui in regione rem rusticam exercent, necessarium est abundantiam esse nautarum. Videmus etiam nunc istud fieri in quibusdam ciuitatibus, ceu in ciuitate Heracleotarum, multas enim implent triremes, vrbem possidentes magis exiguam quàm cæteri. De regione igitur, & portubus, & vrbibus, & mari, & nauali potentia, in hunc modum determinatum sit. De multitudine quoque ciuitatis, quam determinationem habere decet, prius diximus.

Quales debeant esse natura ciues, de quo laudantur Græci, & quales vrbis custodes.
Cap. VII.

Nunc autem quales natura ciues esse oportet, à nobis dicetur. Forsan verò id deprehendet quis, si inspiciat ad ciuitates Græcorū, quæ bene gubernari dicuntur, & ad totum terrarum orbem, vt à gentibus varijs incolitur. Nam quæ frigidas regiones incolunt gentes, & quæ per Europam, animo quidem abundant, ingenij verò & artificij parum habent:

quapropter in libertate magis perseuerant: disciplinam verò reipublicæ difficulter recipiunt, ac finitimis dominari non possunt. Quæ verò Asiam incolunt, ingenio & arte abundant, sed animositatem non habent: propter quod & parere dominantibus, & seruire perseuerant. At Græcorum genus, vt mediam regionem locorum sortitum est, sic etiam amborum est particeps. nam & animosum & ingeniosum est. Ex quo fit, vt in libertate degat, & disciplinam reipublicę optimè recipiat, & vnius reipublicæ constitutionem sortitum, imperare omnibus possit. Eandem quoq; differentiam habent Græcorum gentes inter se. quædam enim habēt naturam ad vnum illorum: quædam verò permistæ ac temperatæ sunt ad vtranque illarum potentiarum. Patet igitur, quòd oportet & intelligentiam & vigorem animi natura existere illis, qui futuri sint idonei, quos legū positor ad virtutem instituat. Nam quod de custodibus aiunt quidam opus esse, vt beneuoli sint erga notos, erga ignotos verò infesti, vigore animi est qui beneuolentiam facit. illa est enim potētia animæ, per quam amamus ac beneuoli sumus. cuius rei signum est, quòd magis irritatur animus contra familiares & amicos, quàm contra ignotos, si contemptū se putet. Quapropter Archilochus rectè cùm amicos incusaret, ad animum loquitur inquiens: *Non tu quidem ab amicis lanceis transfixus es?* Quòd dominatur & quod libertatem seruat, ab hac potentia animi existit: dominās enim & inuictus est animus. Nec bene se habet dicere, quod aduersus ignotos debent esse infesti: nam aduersus neminem tales esse oportet. neq; sunt magnanimi homi-

nes

nes natura infesti, nisi contra iniuriantes. Hoc autem magis contra notos familiaresq; patiuntur, quod dictum est prius, si iniuriatos sibi existimant. Et hoc nō sine ratione cōtingit à quibus enim deberi sibi beneficium expectant, ab eisdem nō solùm priuari beneficio, sed insuper lædi se putant. Vnde in prouerbio dicitur, *Fratrum contentiones & iræ sunt acerbissimæ. & qui se nimium amant, hi se nimium oderunt.* De hominibus igitur qui in republica futuri sint, & quot esse oportet, & quales natura, & de regione, quātam, & qualem, ferè determinatum est. non .n. eadem certitudo quęrenda est, in his quæ per rationes, & in his quæ fiunt per sensum.

Quòd non omnia: sine quibus ciuitas stare nequeat, sint eius partes, & quæ sint ipsius partes propriæ. Cap. VIII.

CVm verò vt aliorum secundùm naturā consistentium, non hæ sunt partes totius consistentiæ. sine quibus totum esse nō potest: palàm quòd nec ciuitatis ponendū est esse partes, quæcunque ciuitatibus existere necessario oportet, nec alterius cuiusq; communionis, ex qua fit vnum aliquod genus. Vnum enim quid & commune esse debet communicantibus, siue ęquale, siue inæquale suscipiant: ceu siue alimentum id sit, siue agri quantitas, siue aliud tale. sed quando hoc gratia huius, hoc autem nō gratia, nihil in his commune: sed aut huic quidem facere, huic autem accipere. dico autem velut organo omni ad id opus, quod fit, & opificibus. Domui enim ad ædificatorē nihil est quod fiat commune, sed est domus gratia ædificatorum ars. Quapropter possessione quidem

indiget ciuitas: nulla tamen pars ciuitatis est possessio, multa uerò animata sunt possessionis partes. Ciuitas autem communio quædam est similium gratia vitæ, ut maximè fieri potest optimæ. Cùm verò sit felicitas optimū, ipsa autem virtutis operatio, & vsus quidam perfectus: contingat autem ita vt aliqui illius recipiant participationem, alij parum aut nihil, manifestum est quòd hæc est causa, quare ciuitatis species & differentiæ existunt, pluresq; rerumpublicarum formę, per alium enim modum, & alijs vijs singuli hoc appetētes, & alios viuendi modos fecerunt, & alias reipublicæ disciplinas. Considerandum autem est, quot sint illa, sine quibus ciuitas esse non potest. nam quas dicimus esse ciuitatis partes, eas necessarium est in istis esse. Capiendus est igitur operum numerus: ex his enim id apparebit. Primum igitur debent existere alimenta. Deinde artes: multis enim instrumentis indiget vita. Tertium arma: nam qui simul in communione viuunt, necessarium est in ipsis habere arma, quibus & magistratibus parere inobedientes compellantur, & quibus vis propulsetur externa. Præterea pecuniarum habendarū facultas quædam, quo illas habere possint & ad proprias indigentias, & ad bellum. Quintum ac primum, circa rem diuinam cultus, quod vocant sacrificium. Sextum, quod est omnium summe necessarium, iudicium pro vtilitate & iustitia contrahentium. Hæc sunt igitur opera, quibus indiget ciuitas omnis. est enim ciuitas multitudo non quæcunq;, sed illa quæ ad vitam per se sufficiens sit, vt diximus. Si verò aliquid horum deficiat, impossibile est simpliciter

per

per se esse sufficientem huiusmodi societatem, necessarium est ergo his operibus ciuitatem cōstare. Esse igitur oportet multitudinem agricolarum, qui victum conferant, & artifices, & pugnatores, & locupletes, & sacerdotes, & iudices necessariorum atque utilium.

Quæ ciuitatis partes quibus hominum generibus conueniant. Cap. IX.

HIs determinatis, reliquum est considerare, utrum omnes cōmunicare debēt horū omnium (fieri enim potest, ut ijdem ipsi sint & agricolæ, & artifices, & consultores, & iudicantes) vel in unoquoque opere supra dictorum alios ponendum est, uel quædam esse propria, quædam verò communia necessarium est. Sed non in omni republica hoc, ut diximus, contingit: nam fieri potest, ut omnes participent omnium, & non omnes omnium, sed quidam quorundam, hæc enim faciunt rerumpublicarum varietatem: nam in populari quidem participant omnes omnium: in paucorum autem potentia contrarium est. Cùm autem consideratio nostra sit de optima republica, ea verò est, per quam ciuitas esset maximè felix, fęlicitatem autem, quòd sine uirtute impossibile est existere primò diximus, manifestum, quòd in ciuitate quæ optimè gubernetur, & quæ iustos habeat ciues simpliciter, ac non ad suppositionem, neque artifices, neque mercatores ciues esse oportet: uilis est enim huiusmodi uita, & uirtuti aduersa, nec certè agricolas esse oportet eos, q̃ futuri sint ciues: opus est enim quiete & otio ad virtutem comparandam,

randam, & ad rempublicam gerendam. Cùm verò hi supersint qui bello intendunt, & qui consultant de vtilibus, & iudicant de iustis & non iustis, qui quidem maximè videntur partes ciuitatis, vtrum & hos esse alios ponendum sit, vel eisdem hominibus ambas partes tribuendum? Clarum est, quòd quodam modo eisdem, & quodam modo alijs. quà enim alterius vigoris vtrunq; opus. & alterum prudentia, alterum viribus indiget, alijs: quà uerò impossibile est, eos qui afferre vim & prohibere hos possunt, subiectionem pati semper eisdem, qui enim armorum domini sunt, iidem etiam sunt domini status uel mutationis reipublicæ. Restat igitur, vt eisdem quidem ambobus respublica tradatur, non simul quidem, sed vt natura fert. Vires quidem in iunioribus sunt, prudētia verò in senibus. sic inter eos distribui, commodum est, & iustum esse videtur. habebit enim hæc distributio id, quod est secundū dignitatem. Atqui possessiones quoque circa hos esse oportet. necesse est enim facultates adesse ciuibus, hi autē sunt ciues. nam turba quidem vrbana vilium ministrorū nulla pars est ciuitatis, nec aliud genus quodcunq;, quod non sit virtutis effector. Patet hoc ex eo quod pręmisimus. felicitas enim necesse est, vt per virtutem fiat. felicem verò dicere ciuitatem debemus, non ad partem aliquam eius respicientes, sed ad omnes ciues. Manifestum igitur, quòd horum esse possessiones oportet: siquidem necesse est agricolas esse seruos, vel Barbaros, vel ministros. Reliquum est ex his qui supra numerati sint, genus sacerdotum esse, quorum institutio manifesta est. neq; enim agricola, neq; artifex, neq; vilium exercitiorū

quisquam

quisquam sacerdos est deputādus. honos enim Dijs est à ciuibus impendendus. Sed cùm distincti sint ciues in partes duas, hoc est in eos qui arma tenent, & in eos qui consultant, & decens sit Dijs cultum exhibere, & requiem suscipere eos, qui pro tempore in his laborauerunt ac defessi sunt, his utiq; esse sacrorum cura demandanda. Quæ sint igitur, sine quibus ciuitas stare non potest, & quot sint ciuitatis partes, dictum sit. Agricolas enim & artifices, & omne ministerium ciuitatibus existere necessariũ est. Sed partes ciuitatis sunt qui arma tenent, & qui cõsultant. & separatum est unumquodque istorum: hoc quidem semper, hoc uerò secundùm partem.

De distributione ciuitatis, comessationibus, partitione regionis, cultoribus, & agricolis.

Cap. X.

Videtur autẽ nõ nunc neq; paulò ante hoc notũ fuisse his, qui de republica philosophantur, q̀ per genera sit ciuitas distinguenda: & pugnatorum genus aliud esse, aliud agricolarum. nam & in Aegypto usque ad hoc tempus, in hunc modum se habet, & in Creta. in Aegypto quidem Sesostri legem ferente, in Creta verò Minoë. Antiqua uidetur etiam comessationum institutio. quod in Creta factum est Minoë regnante: sed multo prius hoc in Italia quàm in Creta constitutum fuit. Tradunt enim periti homines illorũ locorum, fuisse Italum quendam Oenotriæ Regem, à quo mutato nomine pro Oenotris Itali sunt uocitati, orãque illam maritimam Europæ, quæ est inter Scyllaticum & Lameticum sinum (distant verò

hæc loca inter ſe meridiei iter) Italiæ nomen primò cœpiſſe. Hunc ergo Italum tradunt agriculturam Oenotros docuiſſe, cùm prius eſſent paſtores vagi, ac palantes, illiſq; leges poſuiſſe, & comeſſationes inſtituiſſe primùm. Quapropter etiam nunc quidam illorum populorum comeſſationibus utuntur, & legibus quibuſdam ab illo poſitis. Incolebant autem eam Italiæ partem, quæ ad Tyrrheniam verſa eſt Opici, qui nunc Auſonij nominantur. Alteram verò partem quæ ad Iapygiam & Ionium pertinet, incolebant Chaones, Syrtim appellatam: & ipſi quoque ab Oenotris orti. Inuentio igitur comeſſationum hinc primùm extitit. Diuiſio autem ciuitatis per genera, apud Aegyptũ incœpit. Seſoſtris enim multis temporibus antè fuit, quàm Minos in Creta regnaret. Et alia ferè credendum eſt eodem modo inuenta fuiſſe multoties in longo tempore, imò verò infinities. Nam quæ neceſſaria ſunt ad uſum vitæ, indigentiam ipſam docuiſſe rationabile eſt: & illis repertis additamenta poſtmodum facta fuiſſe, ad expolitiorem uiuendi formam, quod eodem modo in conſtitutione rerumpublicarum accidiſſe credendum eſt. Eſſe verò cuncta vetuſta, ſignum eſt, quòd Aegyptij (quorum antiquitas maxima putatur) leges habuerunt, & ciuilem inſtitutionem. Quapropter utendum eſt ijs quæ ſufficienter tradita ſunt, & quæ deficiunt reperire conandum. Quòd igitur agri & poſſeſſiones eorum eſſe debent qui arma tenent, quique partes ſunt ciuitatis, dictum eſt; & qua de cauſa cultores illarum alios eſſe oportet, & quanta & qualis debet eſſe regio. De diſtributione verò ipſius regionis, & qui, & qua-

les

les debent esse cultores, dicendum est. Quandoquidem neque communes omnium censemus esse debere possessiones, vt quidam tradidere: sed vsu amicabili communes fieri, neque deesse vlli ciuium alimenta. De commessationibus uidetur quoq; omnibus utile esse, vt adsint bene institutis ciuitatibus. Quam verò ob caussam nobis quoque idem videatur, postea dicemus. Oportet autem ciues uniuersos ad earum communionem admitti: at non facile est, ut qui pauperes sint, contribuere statutam pensionem ex proprio possint, & cęteram domum gubernare. Prӕterea in sacrificiis, cultuque deorum sumptus communes esse debent totius ciuitatis. Est igitur necessarium in duas partes regionem diuidere, & aliam esse publicam, aliam priuatorum. Vtranque illarum partium rursus uidenda est: illius nanque partis, quam publicam esse debere diximus, una pars deorsum cultui deputāda est, altera verò ad comessationum impensam. Rursus verò priuati agri pars vna ad proprias necessitates est deputanda, altera verò ad ciuitatem: ut duabus sortibus vtrinq; distributis, amborum locorum omnes participes sint: ӕquum enim & iustum ita se habet, & ad finitima bella concordantius. Vbi enim hic modus nō seruatur, alij faciliter prosiliunt ad finitimorum inimicitias: alij nimium illas refugiunt, & contra dignitatem. Quamobrem apud quosdā lex est, vt qui agros habēt vicinos, hi non admittantur ad consilium belli aduersus illos suscipiendi, quasi ob priuatam sui caussam rectè consilium dare non valentes. Agrorum igitur per hunc modum facienda partitio est, ob caussas antè dictas. Cultores autem ipsi,
maximè

maximè quidem si secundū votum [optandum est serui esse debent: neq; omnis unius generis, neq; animo elati: ita & ad faciendum opus vtiles forēt, & nihil noui ab eis metueretur. Secūdo autem loco Barbari ministri, natura similes his quos suprà diximus. Horum autem in priuatis quidem agris & ipsi priuatorū dominorum sint, in publicis vero publici. Quemadmodum autem seruis utendum sit, & quare melius est omnibus seruis præmiū libertatis esse propositum, postea dicemus.

De situ urbis, locis in ea ad diuersa accommodatis, priuatis ædibus, mœniis, & ipsius ornatu. Cap. XI.

VRbs autē, quod terræ marisq; particeps esse debet, & quod ad totā regionē similiter debet esse cōmunis, quātū fieri potest dictū est prius. Ipsius autē ad seipsam, optandū est positionem sortiri, ad quatuor respicientes. Primū ad sanitatem, ad orientē enim Solem conuersæ vrbes, & ad eos ventos qui inde perflant, salubriores sunt: secundo loco quę sunt secundū Boream sitæ. hæ nanq; sunt ad hyberna potiores. In reliquis verò, ut ad ciuiles res & ad bellicas oportunè se habeat: ad bellicas quidem, ut facilis sit ciuibus in aliena egressio; hostibus autē difficilis aditio, ac difficilis circundatio. Aquarum autem & stagnorū abundantiā habeat, maximè naturalem, quòd si naturalis deficiat, ex aqua pluuia cisternæ & lacus, qui magnam vim aquarum suscipiant, comparentur, ita ut deesse aqua, si quando obsiderentur, nunquam possit. Sed cùm oporteat de sanitate habitantium curam habere, hoc autem sit primū in situ & qua-

litate loci secundum in aquarum salubriũ usu, in ea quoque re est diligentia meritò adhibenda. Quibus enim plurimum & frequentissimè vtimur ad corpus, ea plurimum important ad sanitatem. aquarum autem & ventorum potentia talem habent naturam. Quapropter in ciuitatibus, quæ rectè sapiunt, distinguendus est aquarum vsus, si non omnes sunt pares, nec abundantia sit earum aquarum, ut aliæ seorsim aquæ ad cibum & potum, aliæ ad aliam indigentiam deputentur. Loca autem munita, non pariter cunctis ciuitatibus utilia sunt. utputa arx ad dominationem unius, uel paucorum: in populari verò uiuendi modo æqualitas loci. in optimatum verò gubernatione, neutrum istorum, sed magis loci plures ardui. Priuatarum autem domorum forma gratior & commodior ad cæteras res existimatur secundùm nouiorem istum Hippodamium morem: sed ad securitatem tutelamq; ciuitatis utilior erat antiquorum ædificatio. habent enim illorum ædificia inextricabiles aditus, ex quibus nisi consueti euadere uix possunt, & inscrutabiles latebras, siqui aggrederentur: ex quo utriusque horum participare debent. potest enim hoc fieri, si quis ita disponat, ut solent agricolæ illos, quos vocant quidam uinearum tramites. Et totam vrbem nõ facere penetrabilem, sed partes quasdam & loca: sic enim ad securitatem, & ad ornatum se bene habebit. Mœnia uerò qui dicunt non oportere adesse ciuitatibus illis, quæ uirtutem possideant, nimium priscè loquũtur: & hoc vident per experientiam reprobatum in ijs ciuitatibus, quæ sibi id ad gloriam iactabant. est enim ad pares ac non multo excedentes multi-

tudine, non satis decorum per mœniam seruari velle. sed cùm aliquando contingat & fieri possit, vt multo maior hominum multitudo, & maiori virtute superueniant, si saluos esse oportet, neq; perire, neque contumelijs affici, firmissimam munitionem murorum putandum est opportunissimam esse in bello: præsertim hoc tempore in quo tormenta & machinæ ad obsidiones vrbium cum omni subtilitate sunt adinuenta. Simile est enim ciuitatem non circundādam mœnibus censere, & regionem facilem ad inuadendum quærere, & deijcere montuosa loca, & priuatis domibus non circundare parietes, quasi viles futuri sint habitatores. Atqui ne id quidē latére oportet, quòd qui mœnibus circundantur, eis licet in vtranque partem vti urbibus, & tanquam muros habentibus, & tanquam non habentibus: sed eis qui mœnia non habent, non licet. Si ergo per hunc modum se habet, nō solùm mœnia circundāda sunt vrbi, verumetiam curandum vt & ad ornatum ciuitatis se habeāt decenter, & ad bellicas opportunitates, tū alias, tum ad illas quæ nunc repertæ sunt. Vt enim aggressoribus cura est quibus modis uincant, ita quædam iam reperta sunt, quædam inuestigare atque philosophari oportet eos qui defendunt. principiò enim non aggrediuntur eos: qui bene se præparauerunt expugnare.

De ædibus sacris, foris, & locis comessationum. Cap. XII.

CVm uerò multitudo ciuium in comessationes distributa esse debeat, mœnia verò sint præsidijs quibusdam, & turribus per opportuna loca interpositis munienda, clarum est, quòd

quòd res exigit aliquas comessationum, in illis ipsis præsidijs collocari. & hęc quidem per hunc vtique modum uidentur constituenda. Aedes verò Deorum, ac principalissimæ magistratuum comessationes, idoneum locum habere debent, & eundem sacra quotcunque lex non separat, aut responsum oraculi. Esset autem talis locus quisquis supereminentiam haberet & ad edendam uirtutem sufficienter, & ad vicinas partes ciuitatis excellenter. Decet autem sub hunc locum constructionem fori esse talem, qualis est in Thessalia eius quod liberum uocant, id est quod debet esse purum ab omni mercatu, & neque opifices, neque agricolas, neque alios vllos tales illi appropinquare, nisi à magistratibus uocarentur. Esset verò hic locus gratior, si & gymnasia seniorum in eo sint constituta. decet enim secundùm ætates distribui hunc ornatum, & in iunioribus magistratus quosdam versari, seniores autem magistratibus assistere. pręsentia enim magistratuum ante oculos posita gignit veram reuerentiam, liberalemque pudorem. Venalium autem rerum, aliud forum esse debet & alio loco situm, accessu facile, quo & à terra & à mari facilis sit importatio omnium. Cùm uerò multitudo ciuium diuisa sit in sacerdotes & magistratus, decens est sacerdotibus circa ædes sacras esse comessationes institutas. Magistratuum autem quicunque de contractibus ius dicũt, & qui de accusationibus cognoscũt, & qui circa uocationes in ius, & aliam huiusmodi administrationem intendunt, & insuper qui ædilitatis & urbanarum rerum curam gerunt, iuxta forum in loco celebri, communiq; sunt comessationes statuendæ. talis est locus il-

lius fori, in quo necessaria venundantur. nam alterum illud forum superiori loco situm, debere esse diximus otiosum. hoc autem ad negotia rerum deputari. Hunc eundem ordinem in regione quoque imitandum esse dicimus. sunt enim magistratus quidam apud rusticos, quos alij syluarum custodes, alij † rectores appellant: quibus & loca ad custodiam regionis, & comessationes sunt ijsdem in locis constituendæ. Templa quoque per regionem distributa esse debent, partim Dijs, partim heroibus. Sed immorari nunc circa ista superfluum est, cùm sint illa non difficilia cognitu, sed magis factu. dicere enim, voti est: euenire autem, fortunæ. Quapropter circa talia insistere, ad præsens omittamus.

† *agrimensores.*

In quibus bene agere consistat. De felicitate, & de ijs quibus homines fiunt studiosi.

Cap. XIII.

DE republica autem ipsa, ex quibus & qualibus constare debet ciuitas, quę beata sit futura, & rectè gubernari, dicendum est. Duo sunt, in quibus omnis commendatio benè agendi consistit. vnum, vt propositū ac finis agendi rectè subiaceat: aliud, vt eas, quæ ad illū finem ferant, actiones inueniamus. Fieri enim potest, ut & concordent hæc inter se, & discordent. nam quandoque illud ad quod intenditur, rectè iacet: sed in actionibus, per quas illo potiri credimus, aberratur. quandoque autem omnia ad finem dirigũtur: seú finis ipse est prauè positus. quandoque etiam in utroque est error, ueluti circa medicinam. neq; enim quale aliquid esse oportet sanum corpus, rectè iudicat interdum,

neque

neque ad subiectum sibi finem opera dirigũtur. Oportet autem in artibus & scientijs hęc vtraq; obtineri, finem, & eas quę sunt ad finem actiones. Quòd igitur bene uiuere ac felices esse omnes cupiunt, manifestum est. sed alijs potestas est adipiscendi, alijs non, propter fortunam aliquam, uel naturam. opus est enim adiumentis quibusdam ad bene uiuendum, minoribus quidem illis, qui melius dispositi sunt, maioribus autem, qui peius. alij uerò, statim nõ rectè quærunt felicitatem, cùm possint. Cùm autem propositum nostrum sit optimam rempublicam videre: ea uerò est, per quam ciuitas optimè gubernetur: optimè autem gubernatur, si felicitatem maximè recipiat: manifestũ est, quòd quid sit felicitas, latére nõ debet. Diximus autem in Ethicis, si modò illorum librorum vtilitas vlla est, operationẽ esse, & usum uirtutis perfectum, & hunc non ex suppositione, sed simpliciter. Dico autem ex suppositione, quæ necessaria sunt: simpliciter autem, quod in seipso commendationẽ habet: ueluti circa res iustas iudicare, punire, supplicio afficere, à virtute quidem est, sed ex necessitate, commendationemque habet ex compulsione. eligibilius nanque foret nullo tali indigere, neque hominem neque ciuitatem. At enim ad honores & opes, simpliciter sunt optimæ actiones. nam alterum quidem illud mali alicuius electio est: hę autem cõtra, effectiones enim bonorum sunt, & generationes. Studiosus enim uir, & paupertate, & morbo, & alijs fortunæ aduersitatibus laudabiliter utitur: verumtamen felicitas in contrarijs existit. nam & hoc determinatum fuit in Ethicorũ libris, quòd talis est studiosus, cui per uirtutem bona, sunt sim-

 plicites

pliciter bona. patet autem, quòd & usus istos necessarium est studiosos & bonos esse simpliciter. Quapropter existimant homines, externa bona causam esse felicitatis:ceu si quis bene pulsandi causam putat esse lyram magis quàm artem.Necessarium est ergo ex his quæ dicta sunt, alia subesse,alia parare legis positorem. ex quo secundùm uotum optamus constitutionem ciuitatis in his, quorum domina est fortuna: dominam enim illam posuimus. sed studiosam esse ciuitatem, non est fortunæ opus; sed scientiæ ac electionis. At studiosa ciuitas est,ut ciues qui in republica uersantur, sint studiosi: nobis autem omnes ciues participes sunt reipublicę. Hoc igitur considerandum est, quomodo fiant studiosi. nam si contingat omnes esse studiosos, nõ autem singulos ciuium,sic foret optabilius: sequitur enim ad singulos esse, & omnes esse. Atqui boni quidem & studiosi fiũt propter tria. Sunt autem hæc tria,natura, mos, & ratio. etenim nasci oportet primùm, ceu hominem, & non aliud animal:& sic qualem aliquem secundùm corpus & animam. Quædam etiam nasci nulla utilitas est: mores enim mutari faciunt. nam aliqua per naturam ad vtrunque apta, per mores ad peius uel ad melius conuertuntur. Cætera igitur animalia maximè uiuunt secundum naturam,parum uerò aliquid & secundùm mores.homo autem & secundùm rationem:solus enim rationem habet. Ita oportet hæc simul concordare.multa enim præter mores,& præter naturam agunt homines propter rationem, si persuadeatur melius esse aliter agere. Natura igitur quales esse oportet eos, qui legum positori sint parituri, determinatum est prius. reli-

quum

quum opus est iam disciplinę: quædam enim assuescendo discuntur, quædam audiendo.

Quos oporteat esse imperantes, & parentes, eosdémne ad diuersos: pariter & ipsorum disciplinam. Et ad quæ respicere debeat legum positor, ac de quibus ipse non laudatur.

Cap. XIIII.

CVm uerò omnis societas ciuilis constet ex imperantibus & parentibus, hoc iam considerandũ est, vtrũ alios esse oportet qui imperant, & alios qui parent, an eosdem per uitam. patet enim, quòd & disciplina secundùm hanc diuisionem sequi debebit. Si ergo tantum differrent alteri ab alijs, quantum Dij, & heroes ab hominibus differre putantur, vt primùm statim corpore, ac postea animo longè antecellerent, ac manifestè indubitatéque appareret eorum supereminentia; clarum est, quòd semper eosdem istos melius foret imperare, alios verò parêre. Sed cùm facile non sit hoc reperire, nec sic (vt apud Indos Scylax esse ait) reges tantum à populi differre: manifestum est, quòd propter multas causas necessarium est, ut omnes similiter participes sint uicissim imperãdi & parendi. ęquum enim idem similibus: & difficile est stare rempublicam, quæ constituta sit præter iustitiam. cum illis enim, qui ab imperando excluderentur, concurrent omnes qui sunt in regione, statum mutare cupientes: & tantam esse multitudinem in reipublicæ gubernatione, ut sit potentior istis, unum aliquid impossibilium est. At enim, quòd oportet eos qui in magistratu

 sunt

ſunt differre à ſubiectis, indubitabile eſt. quo- modo ergo hæc futura ſint, & quomodo participent, conſiderare debet legiſlator, ut prius diximus. Natura enim oſtendit, quemadmodum hęc diſtinguenda ſunt. fecit enim eoſdem genere, alios iuniores, alios ſeniores: quorum alteri debent parére gubernantibus, alteri gubernare. Indignatur autem nemo propter ætatem maiori concedere. nec putat illum cui cedit, potiorem eſſe ſe: præſertim cùm & ipſe quando ad id ætatis peruenerit, eundem honorem ſit recepturus. eſt ergo, ut eoſdem eſſe dicere eos qui parent & imperant: eſt etiam ut diuerſos. Itaq; & diſciplinam, ut eandem dicere neceſſe eſt, & vt diuerſam. qui enim imperare uelit rectè, oportere, aiunt, prius ſub imperio fuiſſe. Imperium verò, ut in primis libris dictum fuit, aut gratia imperantis eſt, aut gratia ſubiectorum. horum alterum ſeruorum eſſe diximus, alterũ liberorum. Mandatorum uerò quędam inter ſe differunt, non in agendo, ſed in cuius gratia. Quapropter multa quę uidentur eſſe miniſtrorum opera & adoleſcentium, liberis hominibus pulchrum eſt miniſtrare: ad pulchrum enim & non pulchrum non tantum differunt actiones propter ſeipſas, quantum in fine & gratia cuius. Cùm uerò ciuis & præſidentis eandem uirtutem eſſe dixerimus, quæ optimi uiri, & eundem prius parêre debere, poſtea imperare: hoc utiq; erit legum poſitori intuendum laborandumq;, vt boni uiri efficiantur, & per quæ exercitia, & quis finis optimæ vitæ. Diuerſæ autem ſunt duę partes animæ, quarum altera rationem per ſe habet, altera non habet quidem per ſe. verumtamen rationi obtemperare poteſt: quarum diximus

mus esse virtutes illas, per quas uir bonus dicitur quodammodo. Sed in utra istarum magis est finis? Qui ita diuidunt, ut nos facimus, his ambiguum nõ est quomodo sit dicendum: semper enim deterius meliori gratia est. patet hoc in his quæ sunt secundùm artem, & in his quæ sunt secundùm naturam: melius autem illud quod rationem habet. Diuiditur autem dupliciter, ut nos consueuimus diuidere: est enim ratio alia actiua, alia contemplatiua. Sic ergo necesse est & hanc partem diuidere, & actiones clarum est, quòd correspondenter se habere dicemus. & oportet eas actiones, quæ sunt meliores secundùm naturam, magis expetendas esse ab illis qui consequi possunt, aut omnia, aut illa duo: semper enim cuiq; id est maximè expetendum, cuius potiri est summum. Diuisa est autem uita tota in negotiũ & otium, bellumq; & pacem. Et agibilium quædam sunt necessaria & utilia, quædam honesta: in quibus necesse est eandem esse optionem & partibus animæ & ipsarum actionibus: bellum quidem gratia pacis, negotium autem gratia otij; necessaria & utilia, gratia honestorum. Ad cuncta igitur hæc aspicere debet, qui legem ponit, & ad partes animæ, & ad illarum actiones: magis uerò ad ea quę meliora sunt & finis. Eodem modo & circa uitas & rerum diuisiones. posse enim oportet & in negotio uersari, & in bello: præferenda tamen est pax & otium. necessaria & utilia posse agere, præferenda sunt tamen honesta. Itaq; ad hæc tanquam ad signum, & pueri adhuc existentes, & aliæ ætates quę indigent, per disciplinam sunt dirigendæ. Nam qui nunc Græcorum rectè gubernari uidentur, & legumlatores

qui eas respublicas instituere, neque ad optimum finem videntur aspexisse, neque id ad omnes virtutes disciplinam & leges direxisse; sed onerosæ declinauerunt ad illas virtutes, quæ videntur, vtiles ac plus habere faciunt. Similiter quoque posterorum quidam scriptores opinionem suam eandem ostenderunt, laudãtes enim Lacedęmoniorum rempublicam admirantur & commendant legislatoris eius propositũ, quòd omnia ad potentiam & ad bellum direxerit: quæ & per rationem refelli possunt, & per facta ipsa nunc reprobata sunt. Vt enim plurimi hominum dominari latè cupiunt, quoniam exinde multa proueniunt fortunæ commoda: sic Thibron admirari laudareque videtur Lacedæmoniorum legumlatorem, & quicunque alter de republica illorum scripsit, quòd propter exercitationem eorum ad pericula, multorum dominationem sibi compararunt. Atqui patet, ꝙ cùm non habeant nunc dominationem Lacedęmonij, nec felices amplius essent, nec legumlator eorum bonus. Insuper illud ridiculum, si permanentes in legibus eius, nulloque impediente illis legibus vti, amiserunt bene viuere. Non rectè verò suscipiunt, neq; de dominatione, ad quam intendisse legislatorem ostendunt. nam imperium liberorum melius est, ac magis ex virtute, quàm dominari, vt seruis. Præterea non per hoc ciuitas felix est existimanda, neq; legislator laudandus, quòd vincere docuerit, & finitimis dominari. hæc enim magnum continent nocumentum. nam aduersus ciues hoc aget qui poterit, & ciuitati suæ dominari quęret. de quo accusant Lacedæmonij Pausaniam, licèt in tanta dignitate constitutum. Nec sanè

aliqua

aliqua huiusmodi ratio est, aut lex ciuilis, neq; vtilis neque vera. eadem enim optima & priuatim & publicè legumlatorem inducere oportet in animos hominum. Neq; exercitatio rerum bellicarum ob id est meditāda, vt in seruitutem adigant immerentes: sed primùm ne ipsi seruire alijs cōpellantur: deinde, vt imperium quærant gratia vtilitatis subiectorum, non ante omnia dominationem: tertiò, vt eis dominētur, qui seruire sunt digni. Quòd autē oporteat legis positorem studere, vt prouisio sua circa res bellicas & circa alias institutiones ad otium & ad pacem referatur, id attestatur, quòd pleraq; talium ciuitatum bellū gerentes conseruantur: sed cum dominationem adeptæ sunt, destruuntur: splendorem enim veluti ferrum per pacem amittunt. Causa huius est legumpositor, qui non ita instituit, vt in otio stare possint.

Quibus virtutibus & pacis, & belli tempore opus sit, & à quo primùm eruditio facienda sit. Cap. XV.

CVm ergo idem finis esse videatur publicè & priuatim hominibus, & eandem definitionem esse necesse sit viro optimo & optimę reipublicę: manifestum est oportere virtutes eas quæ ad otium spectant, illi existere. finis est enim, vt sæpe iam diximus, belli pax, negotij otium. Sunt autē vtiles ad otium & quietem virtutes, quarum opus in otio est, & quarum in negotio. oportet autem multa negotiorum nobis existere, vt liceat in otio esse. Quapropter temperatam ciuitatem esse oportet, ac fortem & patientem. nam, vt est in prouerbio, nullū otium seruis. qui verò non possunt fortiter pericula

ſubire, ſerui ſunt inuadētium. Fortitudine igitur & conſtantia opus eſt ad negotium: philoſophia verò ad otium, temperantia aūt & iuſtitia in vtroque tempore, ſed magis in pace & otio: nam bellum quidem ipſum cogit homines eſſe iuſtos ac temperatos: fortunæ autem proſperæ fruitio, & otium cum pace, petulantes magis facit. Multa igitur iuſtitia, multaq; temperantia indigent hi, qui in optimo ſtatu cōſtituti videntur, & in fruitione omnium rerum, quæ beatos facere putantur. veluti ſiqui ſunt, vt Poëtæ tradunt, in beatorum inſulis. maximè enim hi philoſophia, & temperantia & iuſtitia indigerent, quanto magis otioſi ſunt in abundantia talium bonorum. Qua igitur de cauſa beata & ſtudioſa futura ciuitas his indigeat virtutibus, manifeſtum eſt. turpe eſt enim, non poſſe frui bonis: ſed in negotijs quidem & bello viros probos videri, in otio autē & pace ſeruiles. Quamobrem oportet, nō quemadmodum Lacedæmoniorum ciuitas, virtutem exercere. illi enim non eo ab alijs differunt, quòd nō putent eadem maxima bona quæ cæteri: ſed eo quòd prouenire illa exiſtimant magis per aliquam virtutem. Cùm vero maiora ſint hæc bona, quàm ea quæ belli, & fruitio eorū quàm virtutum, & quia illius gratia, manifeſtum ex his. Quomodo autem, & per quæ id erit, utiq; cōſiderandum. Diximus ſuprà diuidentes, quòd natura, & more, & ratione indigemus: ex his autē quales aliquos natura eſſe oportet, determinauimus. Reſtat uidere, utrum ratione prius, an moribus ſit eruditio facienda. hæc enim ſimul concordare debent optima concordatione. contingit enim rationem aberrare ab optima ſuppoſitione, & ſimiles per mores duci.

duci. Clarum est hoc primum quidem, quemadmodum in alijs, quòd generatio est à principio, & finis à principio aliquo alterius finis; ratio autem nobis & mens naturæ finis: quare ad hæc generationem ac morum institutionem parare oportet. Deinde vt anima & corpus duo sunt, ita quoque duas videmus esse animæ partes, vnam irrationalem, alteram quæ habet rationem: habitus quoque earum duos, quorum alter est appetitio, alter mens. Vt autem corpus in generationem antecedit animam, sic pars irrationalis antecedit eam partem, quæ habet rationem. Patet id in pueris, quibus statim ira & voluntas & concupiscentia existit: at ratio & mens, procedēte ætate, in illis fieri natę sunt. Quapropter corporis curam necesse est prius suscipere, quàm animi, deinde appetitus; curam tamen appetitus qui gratia mentis: curam verò corporis, qui gratia animi. Si ergo ab initio prouidendum est à legis positore, vt optima sint corpora eorum qui educantur, primò quidem circa coniugia prouidere debet, qua ætate & cuiusmodi existente, sint in matrimonium copulandi.

Quæ circa coniugia, ac liberorum procreationem considerandæ sint, ac peragenda.

Cap. XVI.

HOc autem instituet legis positor, inspiciens ad ipsos, & ad vitæ tempus, vt ætatibus in idem cōcurrant, nec discrepet gignendi potentia. Viro enim adhuc generare potente, si mulier ipsa concipere non possit: vel muliere quidem ad concipiendum apta, si vir ipse

ipse non possit, lites ac discordiæ inter eos oriuntur. Ad filiorum quoque susceptionem est inspiciendum, ne nimis distent ab ætate paterna: quoniam nec ipsi senioribus gratiam referre ullam possunt, nec parentes filijs adiumenta præstare. Nec etiam nimis proximi ad ætatem paternam accedere debent filij. habet enim hoc turbationem non paruam: cùm neque tanta sit reuerentia huiusmodi filij erga genitores, utpote quasi æqualibus, & circa gubernationem domus querelæ ex ista quasi paritate soleant prouenire. Insuper, quod dicere incipientes huc digressi fuimus, ut corpora natorum sint secundum legis positoris uoluntatem, ferè quidem hæc omnia prouenient per unam diligentiam. Nam cùm sit finis gignendi, ut plurimum uiris quidem septuagesimus annus, mulieribus autem quinquagesimus: ita coniugandi ab initio sunt, ut ætatibus ad hunc finem cõcurrant. Est autem adolescentium coniunctio improba ad filiorum procreationem. in cunctis enim animalibus iuueniles partus imperfecti sunt, & fœminæ crebrius quàm mares, & parua corporis forma gignuntur; quocirca necesse est hoc idem in hominibus prouenire. Huius autẽ coniectura fuerit, quòd in quibuscunque ciuitatibus consuetudo est adolescentes mares puellasque coniugari, in eisdem inutilia ac pusilla hominum corpora existunt. in partu quoque laborant magis puellæ, ac pereunt plures. Ex quo responsum oraculi Trœzenijs datum quidam existimant, ob istam causam, quasi multis pereuntibus propter immaturitatem nuptiarũ, non propter fructuum collectionem. Ad continentiam quoque utile est nuptias fieri seriores.

intempe-

intemperatiores enim esse uidentur, cùm puellæ ueneri assuescunt. At masculorum corpora crescere impediuntur, si adhuc augente semine † consuetudinem ineant. nam huius terminus quispiam esse uidetur, quem non multo excedit amplius. Quapropter puellas quidem circa ætatem decem & octo annorum nuptui tradere congruit, masculos autem circiter ætatem annorum septem & triginta. in hoc enim tempore, & uigentibus corporibus coniungentur, ac procedente tempore simul apte desinēt procreare posse; & filiorum susceptio partim erit ab initio eis ætate uigentibus adhuc, si rectè procedat statim generatio: partim iam uergentibus ad annum septuagesimum. Quibus igitur ætatibus coniugia sint facienda, dictum sit. Tempus autem anni, ut nunc multi obseruant, rectè per hyemem aptius ad nuptias esse uidetur: sed consideranda sunt in procreatione liberorum, quæ à medicis & quę à physicis traduntur. Medici enim tempora corporum sufficienter ostendunt: physici autem de spiritibus, boreales magis quàm australes laudant. Quæ autem corpora maxime vtilia sint, magis dicendum esset, vbi disciplina liberorum tractatur, summatim verò sat fuerit nunc dixisse. neque enim Athletarum habitudo vtilis foret ad ciuilem habitum, neque ad sanitatem, & procreationem liberorum: nec rursus humilis & imbecilla nimium, sed media istarum. laboriosam enim habitudinem habere oportet, exercitatam verò laboribus non violentis, neque ad vnum laborem solum, vt Athletarum habitudo, sed ad liberalia opera. hæc autem similiter viris mulieribusque existere debent.

† a. l. corpore.

Prægnantes

Prægnantes quoq; mulieres curam habere corporum oportet, non pigrescentes, neque subtili vtentes alimonia. hoc autem facile est legum positori prouidere, si iubeat singulis diebus iter quoddam facere debere ad Deorum sacra mulieres, quæ sortitæ sint concipiendi honorem. Mens tamen contra quàm corpus, in tranquillitate est traducenda. quæ enim fiunt, ab ea quæ continet, capere videntur: quemadmodum illa quæ nascuntur à terra. Circa expositionem autem vel educationem filiorum lex sit, nihil orbatum natura fore educandum. In alijs verò, si mores institutioque ciuitatis prohibeant natos exponere, ac multitudo tanta prolis alicui contigerit, vt duplicatus bt filiorum numerus (nam is definitus esse debet), ad multitudinem nimiam euitandam anteuenire oportet, vt non concipiantur. nam postquàm concepti sunt, & sensum aut vitam acceperint, nefas est attingere eos. Cùm verò determinatum sit, qua ætate vir & vxor sint ab initio coniugandi, quanto tempore liberis operationem dare conueniat, determinemus. Seniorum enim fœtus, quemadmodum iuniorum imperfecti sunt, & corporibus & intellectibus: senescentium quoque fœtus sunt irrobusti: quapropter illud maximè tempus probandum est, in quo maximè intelligentia viget in nobis: id autem esset in plurimis circiter annum quinquagesimum, vt Poëtarum quidam dixerunt, septenario numero ætatem dimetientes. Itaque qui quatuor aut quinque annis hanc ætatem excesserint, derelinquere debent in aperto procreandi studium, ac de cætero vel sanitatis, vel alterius huius-

modi

modi causa concubitum facere videri. Coitus verò omnis alterius quàm coniugis, penitus sit interdictus, quãdoquidem sit & appelletur coniunx. Quòd si quis deprehendatur contra facere per tempus procreationis, dignam pro delicto pœnam reportet.

De victu, & institutione puerorum.
Cap. XVII.

SVsceptis autem filijs, multum referre putãdum est ad corporis robur, quali victu nutriantur. Apparet verò ex cæteris animalibus, & ex gentibus, quibus cura est assidua bellicæ habitudinis, nutrimentum lactis maxime proprium esse corporibus: abstemium autem magis propter ęgritudines. Et prӕterea motus quoscunque in ea ætate fieri datur, conferunt. Ne membra verò ob teneritudinem distorta fiant, vtuntur adhuc gentes aliquę organis quibusdam & machinis, quæ corpus à talibus illęsum conseruant. Confert etiam statim à pueritia frigori assuescere. hoc enim & ad sanitatem, & ad res bellicas vtile est. Quapropter apud multos Barbarorum consuetudo est, vel gelido amne natos immergere; vel parua veste amicire, vt faciunt Galli: ad cuncta enim ad quæ possibile est, statim ab initio melius est assuescere: est autem apta puerorum natura ob eorum calorem, ad frigus exerceri. Circa primam igitur ętatem hęc & huiusmodi diligentia est adhibenda. Sequenti verò ętate vsque ad annos quinque, quia nondum ad disciplinam aliquam sunt admouendi, neque labores perferre cogendi, ne crescere impediantur, motus so-

solummodo quosdam suscipere debent, quo pigritiam corporis euitent: qui motus præparandi sunt illis, & per alios actus, & per ludum: ludi verò ipsi, neque illiberales neque laboriosi esse debent, neque remissi. Quas autem narrationes & fabulas illa ætate pueri audire debeant, cura sit ijs qui pueris publicè præficiuntur. cuncta enim talia ad cõuersationes postea futuras accommodanda sunt. itaq; ludi ut plurimum tales esse debent, vt sint imitationes eorum quæ postea seriò erunt facienda. Cohibitiones verò puerorum & interruptiones ploratus qui legibus prohibent, non rectè faciunt. sunt enim vtiles ad augmentum, cùm sint quodammodo exercitationes corporum. spiritus enim compressio facit robur laborãtibus, quod contingit etiam pueris ploratum cohibẽtibus. Prouidendum est ab his, quibus puerorum cura publicè commissa est, circa huiusmodi educationem, & alia, & vt quàm minimè cum seruis versentur. hæc enim ætas vsque ad annos septem, necessarium est vt domi alatur: rationabile est ergo præcipuè in hac ætate, vt ab auditu & visu seruilium rerum absint. Omnino igitur obscœnitas verborum, vt & quicquam aliud, per legislatorem exterminanda est de ciuitate. ex turpiter enim loquendi licentia sequitur & turpiter facere. Potissimum igitur statim à pueris, neque dicant, neq; audiant quicquam turpe. Si quis verò dicere aut facere quicquam prohibitorum deprehensus fuerit, is si liber sit, sed nondum in conuentum comessatorum dignatus assumi, honore prohibeatur, & verberibus castigetur: sed si sit maioris ætatis, seruili infamia afficiatur. admissi seruilis officij gratia.

Cùm verò dicere quicquam interdixerimus, clarum est quòd & aspicere aut picturas, aut actus deformes prohibemus. Sit igitur cura magistratibus, nullam neque picturam, neque statuam esse talium rerum imitatricem, nisi apud Deos quosdam, quibus etiam lasciuiam mos tribuit, apud hos permittet lex iam homines factos pro se, & filiis, & uxoribus sacra facere. Iuniores autem neque iamborum, neque † tragœdiarum spectatores esse sinat, †comœdiarum. nisi cùm ad eam peruenerunt ætatem, vt in comessationibus vnà cum aliis sedere, & potus etiam participes esse possunt, & ab ebrietate & huiusmodi labe insontes disciplina omnes præstabit. Nos quidem nunc cursim ista attigimus, postea uerò insistentes oportebit determinare magis, siue oportet, siue non oportet primò quærentes, & quomodo, sed in præsenti mentionem de his facere necessarium fuit. Forsitam enim non malè circa hoc censebat Theodorus tragœdiarum actor: nulli enim unquam concedere uoluit, ut ante se ageret, neque ex * vilibus etiam histrionibus, quasi magis fa- * ἀτυχῶν ueant auditores illis, quos primò audierint. Contingit hoc idem in conuersationibus hominum & rerum: omnium enim prima nos magis delectant. Quapropter oportet à pueris omnia turpia procul remouere, & maximè quęcunque habent in se uel obscœnitatem, vel improbitatem. Transactis uerò annis quinque, in duobus vsque ad septem oportet iam disciplinas spectare, quas addiscere eos oportet. Duæ autem sunt ætates, in quas necessarium est disciplinas diuidere, vna post septimum annum vsque ad pubertatem: altera à pubertate usque

ad annum uigesimum primum. nam qui hebdomadibus diuidunt ętates, ut plurimum non dicunt bene. itaque sequenda est naturalis distinctio: omnis enim ars & disciplina implere uult id, quod deest naturæ. Primùm igitur uidendum est, si facienda sit institutio quædam circa pueros: deinde, si utile sit publicè curam eorum suscipere, uel magis priuatim, quomodo nunc fit in plurimis ciuitatibus: Tertiò qualem hanc esse curam oportet.

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER OCTAVVS.

SVMMA LIBRI.

De puerorum institutione, & de iis quæ ipsi addiscere consueuerunt. De Musica, eius speciebus, ac musicalibus instrumentis: quæque quibus conueniant.

Quòd facienda sit circa pueros institutio: & ea quidem publicè. Cap. I.

VOD igitur à legis positore maximè intendendum sit circa disciplinam iuuentutis, nemo utiq; dubitabit: nã id quidem neglectum in ciuitatibus affert reipublicæ detrimentum. Oportet enim ad singula gubernandi genera disciplinam accommodari: nam mos vniuscuiusque proprius consueuit & seruare rempublicam, & ab initio constituere: ceu popularis mos popularem, & paucorum potentiæ accommodatus mos, eam quæ consistit in paucorum gubernatione: semper autem melior mos causa est melioris reipublicæ. Præterea in cunctis facultatibus & artibus sunt quædam, ad quæ erudiri prius oportet, & assuefieri ad

earum opera:itaque manifeſtum eſt, quòd & ad virtutis actiones. Cùm verò vnus ſit finis ciuitati toti, clarum eſt oportere diſciplinã quoq; eſſe vnam & eandem omnium, & huius curam eſſe publicam & non priuatam: quemadmodũ nunc vnuſquiſq; curam habet ſuorum filiorũ, priuatimq; docet & priuatam diſciplinam, prout ei videtur. Sed oportet publicorum publicè exercitationem fieri: & ſimul nõ debet quiſq; ciuis ſe ſuum exiſtimare, ſed omnes ciuitatis. particula enim ciuitatis vnuſquiſque eſt: cura verò ſingularum particularum reſpicere nata eſt ad curam totius. Laudari poſſunt in hoc Lacedæmonij: nam plurimam circa pueros diligentiam faciunt, & quidem publicè. Quòd igitur lege prouidendum ſit circa diſciplinam iuuentutis, & hoc publicè faciendum, patet.

Qualis, quarumq; rerum, & cuius gratia debeat eſſe puerorum inſtitutio. Cap. II.

QVænam verò iſta ſit diſciplina, & quomodo tradenda, latére nõ debet. Nam nunc quidẽ in ambiguo eſt, neq; eadẽ omnes cenſent iuuentutem addiſcere debere, neque ad virtutem, neq; ad vitam optimam: neque conſpicuum eſt, vtrum per intelligentiã magis debeat, uel per animi morem. Impedimentorum quoque reſpectus conſiderationem diſciplinæ conturbat: cum manifeſtum non ſit, vtrum exercitatio noſtra accommodanda ſit ad ea quæ ſunt vtilia ad vitam, vel ad ea quę tendunt ad virtutem, vel ad ea quæ ad maiorem quendam ſuperfluumq; pertinent apparatum. hęc enim omnia patronos quoſdam ſuſcepere. De his quoque

quoque quæ ad uirtutem tendunt, nihil confessum existit, etenim uirtutem non eandem omnes statim honorant: ex quo fit ut discordent circa illius exercitationem. Quod igitur ex vtilibus necessaria sint addiscenda, manifestũ est: quòd autem non omnia, distinguentibus liberalia opera ab illiberalibus patebit, illa talia esse recipienda, quæ cùm utilia sint faciũt exercẽtem habentemque non uilis exercitij operatorem. Vile autem exercitium putandum & ars & disciplina quæcunq; corpus, aut animum, aut mentem liberi hominis, ad vsum & opera virtutis inutilem reddunt. Itaq; & artes illæ quæ deterius disponunt corpus, & cuncta mercenaria exercitia, sordida nuncupamus: mentem enim occupatam & uilem reddunt. Sunt etiam quędã ex liberalibus scientijs, quas vsq; ad aliquid discere honestum sit: penitus verò sese illis tradere, ac ad extremũ usq; prosequi velle, nocumentis illis, quæ supra diximus, obnoxios facit. Sed refert plurimũ cuius gratia quis agat, vel discat: nam si gratia sui vel amicorum, vel propter virtutem, non est illiberale: qui uerò idipsum agit propter alios, sæpe utiq; uidebitur illiberaliter ac sordide agere. Disciplinæ igitur illæ, de quibus diximus, ad utranq; partem se habent.

Quatuor esse, quæ pueri discere consueuerunt: quarum alijs otij, alijs negotij causa utimur.
Cap. III.

SVnt autem ferè quatuor, quas discere iuuenes consueuerunt, literas, gymnasticã, musicam: addunt uerò & quartũ quidam, figurãdi peritiam. Literas quidem & figurationem,

tanquam utiles & valde expedientes ad uitam: gymnasticam verò tanquam pertinentem ad fortitudinem. De Musica uerò iam ambigitur, nam nunc quidem plurimi uoluptatis gratia illam addiscunt: ueteres autem inter disciplinas eam collocauerunt, ex eo quòd natura quærit (vt sępe dictum est) non solùm in negocio rectè, verumetiam in otio laudabiliter posse uersari. Hoc enim principium est omnium, ut rursus de illo dicamus. si enim utroq; opus est, magis autem expetendum est otium quàm negociũ, nec id quidem in ioco: nam sic necesse foret iocum esse finem uitæ, quòd si sit impossibile, & magis in negociis utendum est ioco: nam qui laborat, indigent relaxatione: & huius gratia est iocus: negocia uerò sunt cũ labore & conatu: & propterea oportet iocum adhibere, qui tanquam medicinam eo tempore afferat: nam relaxatio est huiusmodi motus animi, & requies per uoluptatem. Otium autem ipsum uidetur in se voluptatem habere, & felicitatem & uitam beatam: & hoc non negotiosis, sed otiosis existit. nã qui negociatur, alicuius gratia negotiatur, quod sibi desit: felicitas autem finis est, quam non cum dolore, sed cum uoluptate esse omnes putant. Hanc tamen voluptatẽ non eandẽ omnes posuerunt, sed secundũ se unusquisq;, & secundũ suum habitum: optimus tamen optimã, & eam quæ fit ab honestissimis. Itaq; manifestũ est, quòd oporteat ad otium quoq; degẽdũ addiscere quædam, & erudiri: & has eruditiones ac disciplinas sui ipsarum esse gratia: illas verò quæ ad negotium, tanquàm necessarias & gratia illorum. Quapropter Musica antiqui inter disciplinas collocauere: non tanquã rem necessariam,

satiam, nihil enim habet tale: neq; tanquam vilem ut literæ ad lucrum, & ad rem familiarem, & ad* studia, & ad ciuiles actiones cōplurimas. Videtur quoq; figurādi peritia utilis esse ad iudicandum melius artificū opera, neq; ut gymnastica ad sanitatem & robur: nihil enim horū videmus ex musica fieri: restat ergo quòd ad degendum in otio, ad quod & apparet eam adhiberi: quā enim putant degentiam esse ingenuorum hominum, in ea constituunt. Quapropter Homerus in poëmate suo ita inquit: * μάθησιν.

Sed quale est vocari ad mensam opipare paratam.

Deinde nominans quosdam alios, subdit:

Et accersunt citharœdum, qui omnes demulceat.

& alio loco ait Vlysses:

Optimam esse degendi rationem, quando lætis omnibus conuiuæ audiunt citharœdum, sedentes per ordinem.

Quod igitur sit disciplina quædam, quā non ut utilem, neq; ut necessariam docēdi sunt filij, sed ut liberalem & honestam, manifestum est. Vtrum autem vna sit numero, an plures, & quænam istæ, & quomodo, posterius dicetur. Nunc tantùm id premissum sit, quòd apud antiquos habemus testimonium ex his disciplinis quas diximus, musica enim hoc manifestat. Ac etiam de utilibus, quod aliqua addiscere pueros oportet, non modò propter utilitatem, ut patet in literis, uerùm etiam propter multas disciplinas alias, quæ per literas addiscuntur. Similiter vero figurandi peritiam, non ut in venundando emendoq; vasa non decipiātur, sed potius quia contemplari facit pulchritudinem corporum: quærere verò utilitatem ubique, minimè competit magnanimis, & ingenuis hominibus.

 Cùm

Cùm uerò manifestum sit, vtrum moribus an ratione sit disciplina tradenda, & an circa corpus primò, uel circa mentem, patet ex his quod adolescentes gymnasticæ & pædotribicæ sunt tradendi: quarum altera qualem aliquam facit habitudinem corporis, altera operationes.

De gymnastica, & puerorum exercendorum disciplina.
Cap. IIII.

NVnc autē quę ciuitates curam habere puerorum maximè uidētur, partim athletarum habitudinē inducere student, in quo deformant corpora ac augmētationem eorum impediunt. Lacones verò in hoc quidem non errant, sed efferatos laboribus reddunt adolescētes, quasi hoc utile sit maximè ad fortitudinem. Atqui, ut iam sæpius diximus, neq; ad vnā uirtutem, neq; ad hanc maximè respiciendum est ab eo qui curam facit institutionis, & si ad hanc, non tamen id consequuntur: neq; enim alijs in animalibus, neq; in gentibus uidemus fortitudinem adesse maximè efferatis, sed potius mansuetioribus & leoninis moribus; multęque sunt gentes, quę ad cædes hominum, & ad eorum comestionem insultant: ut circa Pontum Achæi & Heniochi, & ex Mediterraneis aliæ gentes similiter his, vel magis: quæ quidē gentes clanculum per insidias latrocinantur, ad bellica tamen opera nihil ualent. Præterea scimus Lacones, dum ipsi soli exercebantur, præstitisse cæteris: nunc autem esse aliis inferiores, non enim ob id præstabant, quòd iuuentutem exercerent, sed quòd ipsi exercitati contra non exercitatos pugnabant. Itaq; honestas,

at non feritas est in certaminibus præferenda, neque enim lupus, neque alia bestia, honestum periculum pugnando subiret, sed magis vir bonus. Qui verò adolescentes in hæc nimium tradunt, & in necessarijs absq; disciplina dimittūt, verè illos sordidos reddunt: ad vnū enim opus reipublicæ vtiles faciunt, & illud ipsum deterius, vt ratio ostendit: oportet autem non ex prioribus operibus, sed ex his quæ nunc fiunt, iudicare. nam nunc quidem illi qui repugnant, disciplinam habent, tunc verò non habebant. Quòd igitur vtendum sit gymnastica, & quomodo utendum concessum existat; vsq; enim ad pubertatem leuiores exercitationes sunt adhibendæ, absq; victu illo violēto & laboribus coactis, ne corpora crescere impediantur. Signum erit non paruum, quòd ita contingat: quia inter eos qui Olympia vicerunt, duo vel tres tantum reperiuntur, qui ijdem adolescentes & viri sint victoriam consecuti: propterea quòd per exercitationes pueris adhibitas sublata sit vis ac robur à violentis laboribus. Post pubertatem verò cùm annis tribus ad alia perdiscenda intenderint, tunc congruit & laboribus & victu necessario illos occupare, nam simul mente & corpore laborare non oportet: cùm se inuicem impedire nata sint: labor quidem corporis, mentem: mentis autem, corpus.

De musica pulchra disceptatio: de eius effectibus: & eam ad puerorum disciplinam esse adhibendam. Cap. V.

DE musica verò dubia quædam posuimus antea, & nunc rectum erit illa resumere, vt

tanquam

tanquàm consentanea fiant rationibus quas quis de ea dicens ostendat. Neq; enim facile est demonstrare, quam potentiam habeat, neq; cuius gratia illam adipisci oportet, vtrum solatii causa & quietis, quemadmodum somnus, & potus. nam hæc per se ipsa non sunt honesta, sed iocunda, & simul cessare curas faciũt, vt inquit Euripides. Quapropter instituunt in illa & vtũtur cunctis istis similiter, somno, & potu, & musica, in his quoq; saltationem posuerũt. An magis putandum est ad virtutem tendere musicam, vt potentem, quemadmodum gymnastica tale aliquod corpus reddit, sic & musicam talem aliquem morem efficere, assuefacientem posse rectè lætari. An ad degendi rationem aliquid confert, & ad prudentiam: nam hoc tertium ponendum est, ex his quæ dicuntur. Quòd igitur oporteat pueros non solatij gratia discere, manifestum est: non enim solantur discẽtes: nam cum labore est disciplina. Atqui nec ad degendi rationem pueris, neq; illa ætati congruit attribuere, nulli enim imperfecto cõpetit perfectio. Sed forsan videbitur puerorum studium solatii esse gratia viris factis & perfectis. Quòd si hoc tale est, cuius gratia oportet ipsos addiscere? ac non potius, instar Persarum Medorumq; regum, per alios idem facientes voluptatis ac disciplinæ participes fieri? etenim necesse est melius perfici ab his, qui hoc opus suum fecerunt & artem, quàm ab his, qui tanto solum tempore in eo laborauerunt, quanto addiscũt. Quòd si oportet in his eos laborare, similiter & circa epularum apparatum oportebit vtiq; eos addiscere: quod est absurdum. Eadem quoque dubitatio cadit, si possit mores facere meliores,

quid

quid enim opus est eos hæc addiscere, ac non ex aliis audientes rectè lætari, & iudicare posse quemadmodùm Lacones? illi enim quamquam non didicerint, possunt tamen rectè iudicare, vt aiunt, quæ sit bona, uel non bona melodia. Eademq; ratio foret ad solatium, & ad rationem degendi otii libero homine dignam. quid enim oportet eos discere, ac non aliis vtentibus frui? Considerare hoc licet ex opinione, quam habemus de Diis: non enim Iupiter cantat, aut citharam pulsat secundùm poëtas: imò illos qui talia faciunt, appellamus viles: & opus illud non viri neq; sobrii, sed iocantis. At enim de his postea erit considerandum. Prima verò quæstio est, vtrum musica sit in ioco reponenda, vel non: & quid potest efficere de his tribus in dubitatione propositis; vtrùm disciplinam an solatium, an rationem otii degendi. Rationabiliter quidem ad omnia instituitur & videtur omnium particeps. nam & iocus gratia requietis est, ac requietem necesse est esse iocundam, est enim medicina molestiæ illius, quę per labores suscipitur: & ratio degendi otii nō solùm honestatem habere debet, verum etiam uoluptatē: felicitas enim ex ambabus istis est. Musicam uerò omnes fatemur esse ex iocundissimis, siue nuda sit, siue cum modulatione. Inquit profectò & Musæus, Carmen dulcissimam rem esse mortalibus. Quapropter & ad cœtus familiarum, & ad uitam in otio degendam, rationabiliter illam recipiunt, ut potentem lætitiam afferre. Vnde & ex hoc quis intelligat illam pueris esse perdiscendam: quæcunq; enim iocūda sunt, atq; eadem innocua, non solùm congruunt ad finem, uerumetiā ad

quietem: cùm verò contingat hominibus perrarò esse in fine, persæpe autem cessent & utantur iocis, non ob aliud modo, sed etiam ob delectationem, utile foret requiescere in his, quæ ab illa proueniunt, uoluptatibus. Contingit autẽ hominibus fecisse iocos finem, cùm & habeat fortasse finis uoluptatem quandam, sed non quamcunq;. Quærentes verò istam, accipiunt hanc pro illa, ex eo quòd cum fine agendi similitudinem habet, nam finis gratia nullius futuri expetitur: & tales uoluptates nullius futuri gratia, sed gratia eorum quæ antecesserunt, laborum scilicet, & molestiarum. per quam igitur causam quærunt felicitatem fieri per huiusmodi uoluptates, hanc utiq; aliquis rationabiliter existimet causam. De communione autem musicæ non per hæc solùm, sed etiam quia utilis sit ad cessationes, ut uidetur nec per eas modo, sed insuper quærendum, num aliquando aliud ex ea proueniat, pretiosior quidẽ natura eius est, quàm secundùm eum usum, de quo supra dicitur: & oportet non solum ab ipsa uoluptatem capere, quam participant omnes secundũ sensum, habet enim musica naturalem uoluptatem, per quam illius usus cunctis ætatibus, cunctisq; moribus est acceptus. Sed uiuendum est, si quo modo ad mores extenditur & ad animum: id autem patebit, si aliquãdo tales aliqui secũdum mores per illã efficiamur. Atqui quod efficiamur, per Olympi moderationem manifestum est: ea nanq; abstrahit animam, & quodãmodo rapit: raptus verò & abstractio animæ circa morẽ affectio est. Præterea audiẽtes repræsentationes, omnes afficiũtur etiam sine melodijs & uersibus. Cum verò contigerit musicam

esse delectabilium, virtutem autē esse circa lætandum rectè, & amare & odisse, oportet profectò addiscere & assuefieri ad nullam rem adeò, vt ad iudicandum rectè & ad gaudendum mansuetis moribus, & laudabilibus operibus. Sunt autē in rhythmis & melodijs similitudines maximè penes veras naturas iræ, & mansuetudinis ac fortitudinis & tēperantiæ, & contrariorū his, & aliorum omnium quę ad mores pertinēt. Patet id ex effectu: mutamus enim animum talia audientes, mos autem dolendi ac lætandi in similibus prope est, vt erga veritatem eodem modo se habeat: ceu siquis gaudet imaginē alicuius vidēs, non propter aliam causam, sed propter formam ipsam, necessarium est huic & aspectum ipsum illius, cuius imaginem contemplatur, esse iucundum. Cōtingit autem in alijs quidem sensibilibus, nullam existere similitudinem morum: vt in his quæ tactu vel gustu percipiuntur: in his etiam quæ visu, admodum parum, figuræ enim sunt talia, sed ad modicum: & omnes huiuscemodi sensus participant: insuper non sunt hæ similitudines morum, sed signa magis, quæ fiunt figuræ & colores morum, & sunt hæc à corpore in passionibus. Attamen quantum refert circa horum visionem, oportet pueros non figuras inspicere Pasonis, sed Polygnoti: & si quis alter pictor vel statuarius sit moralis. At in melodijs ipsis sunt imitationes morum, & hoc est manifestum. statim enim harmoniarum distincta est natura, ita vt qui audiunt, aliter disponātur, nec eodem modo se habeant ad vnamquamq; ipsarum, sed ad quasdam flebiliter & contractè magis, puta ad eam quæ appellatur Lydia mista: ad quasdam verò

mollius

mollius secundùm mentem, ceu ad illas quæ sunt remissæ:ad aliam uerò mediocriter & compositè plurimum,ut uidetur Dorica facere sola hominium harmoniarum.Phrygia verò distrahit ac rapit animum, & quasi extra se ponit. hæc enim rectè dicunt, qui circa huiusmodi disciplinam philosophantur: capiunt enim verborum testimonia ex rebus ipsis. Eodem modo se habet circa rhythmos:alii enim morem continent grauius, alii concitant, alii violentiores afferunt motus, alii liberaliores. Ex his igitur patet, quòd musica potest animi morem aliquem facere. Quòd si hoc potest musica, clarū est quòd ad puerorū disciplinam est adhibēda, & in ea pueri sunt instituendi.Congruit autem naturę huiusmodi disciplina: nam pueri propter ętatem nihil ferunt sponte, quod non habeat in se iocunditatem:Musica verò ex his est, quæ sunt iocunda secundùm naturam. Et videtur cognatio quædam esse nobis cum harmoniis & rhythmis,quapropter multi sapientum dixere, alii quidem animam esse harmoniam, alii verò habere harmoniam.

De Musica quid dicendum, hac ea utenaum, quidue minime: ubi de musicis instrumentis quamplura. Cap. VI.

VTrum autem addiscere eos oportet cantando,& manibus agendo,uel non, quēadmodū prius dubitatum est,nūc erit dicendū.Non est obscurum sinteresse multum adhoc,ut efficiamur aliquales,si quis operum ipse sit particeps:nēpe impossibile est uel certè admodum difficile, ut qui opera ipsa non tractat, peritè

petite ualeat iudicare. Est simul opus est ut pueri habeant exercitationem aliquam, & Architæ tabella rectè reperta est, quam pueris dant, ut in ea occupati, illa quæ sunt domi, non frangant: nescit enim pueritia quiescere. hic est ergo infantibus conueniens ludus: disciplina uerò maioribus tanquàm tabella quædam. Quòd igitur docendi sint musicam, ita ut in opere ipso uersentur, ex ipsis patet. Quid autem deceat uel non deceat secundùm ętates, non difficile est determinare, ac respondere uituperatoribus, uile huiusmodi exercitium esse dicentibus. Primùm igitur cum iudicandi causa sint hæc opera perdiscenda, oportet in pueritia illis operam dare. in maiori uerò ætate exercitationem dimittere: tantummodo autem iudicare posse per disciplinam adeptam, ac lętari rectè. Vituperatoribus autem, qui aiunt sordidos ac uiles musicam facere, non difficile est respondere, si considerenius, quousque illi opera danda sit ab his, qui ad uirtutem ciuilem erudiuntur, & quę melodiæ, quíve rhythmi sint addiscendi, & prętereа quibus instrumẽtis percipiatur. nam in eo quidem plurimum refert, consistitque in his obiectionibus solutio. nihil.n.vetat, modos quosdam musicæ illud, quod aiunt, efficere. Clarum est igitur oportere disciplinam eius neque impedimentum afferre cæteris operationibus, neque corpus efficere inutile ad bellicas ciuilesque exercitationes: ad usus quidem iam, ac disciplinas uerò postea. Erit autem hoc, si neq; in illis laborabunt quæ ad certa artificia pertinent, neque circa admirabilia quædam & superflua, quæ in certamina prius, & de certaminibus in doctrinam uenere: sed eousq;, ut gau-

dere ualeăt probabilius melodijs & rhythmis, & non communi sensu musicæ solum, ut animalia quędam,& turba seniorum ac puerorum. Patet etiam ex his,quibus instrumentis sit vtendum. neque enim tibiæ sunt in disciplina recipiendæ,nec aliud artificiosum instrumentum,vt cithara, & siquid aliud tale: sed quæcunque faciunt auditores bonos, uel musicæ disciplinæ, uel alterius. Insuper tibia nō est morale,sed potius suscitatiuum & concitatiuum. itaque ad huiusmodi tempora est utendum illa,in quibus spectacula magis purificatione patiuntur,quàm disciplinam. Adiungamus autem & illud, quod contrarium disciplinæ efficit, impediens rationem,uti tibiarum sonus. Quapropter bene reprobauerunt illarū usum antiqui, licet prius vsi fuissent. Studiosiores enim facti propter diuitias, & animosiores ad uirtutem, post uictoriam contra Medos habitam, ac ex rebus gestis magnum de se opinantes, disciplinam omnium arripuerunt, non iudicantes, sed experientes. Quapropter tibiarum quoque vsus tunc receptus est. nam & apud Lacedæmonios quidam qui ludos exhibebat, ipsemet tibijs modos fecit. & Athenis eousq; in consuetudinem uenit, vt ferè ingenui omnes addiscerent. quod patet ex tabula à Trasippo posita, cùm ludos pro tribu sua dedit. Postea uerò in desuetudinem abijt, & improbari cœpta est, cùm iam melius per experientiam iudicare possent, quid ad uirtutem pertineret,& quid non.Eodemque modo permulta instrumentorum antiquorum improbata sunt,ueluti Pectides & Barbiti, & quæ ad uoluptatem audientium intendebant,heptagona,& trigona, & sambucæ, & cuncta quæ indigent

gent perita manuum gesticulatione. Rationabiliterque illud se habet, quod antiqui de tibijs fabulantur. aiunt enim Mineruam repertricem, tibias abiecisse ob deformitatem oris. atqui nō malè se habet dicere, fecisse hoc Deam, deformitate oris infensam: sed tamen multo magis ob id, quia nihil cōfert tibiarum usus ad intelligentiam & mentem, cùm scientia & ars Mineruæ sit attributa. Cùm uerò instrumentorum & operis probauerimus artifiiciosam disciplinam: artificiosam uerò illam posuimus, quæ uersatur in certaminibus: in illis enim qui agit, non propriæ uirtutis gratia agit, sed ut audientes delectet, & onerosa quidem delectatione: quapropter non ingenui hominis censemus esse huiuscemodi opus, sed per uiles ac sordidos contingit illud fieri. nam finis, cuius gratia faciūt, improbus est, cùm spectator onerosus existens, modo hoc, modo illud exigere consueuit: ita ut artifices quoq; placere studētes, illiusmodi efficiātur, & corpora similiter propter motus.

Harmodijs, & rhythmis omnibus vtendum esse: diuersis tamen ad diuersa, ac secundum ætates diuersas: vbi de harmoniarum defferentijs multa. Cap. VII.

COnsiderandum est autem, utrum omnibus utēdum sit harmonijs & omnibus rhythmis, an distinguēdum. Deinde utrum illis, qui eruditionis causa laborant, eandem dictionē tribuamus, an tertium quiddam aliud. Quoniā uidemus musicā esse per melodiam & rhythmos, horum utrunque latére non debet, quam uim habeat ad doctrinam: & utrum præferenda

sit ea pars, quæ in melodijs consistit, an ea quæ in rhythmis. Putans igitur multa de his esse dicta rectè à musicis quibusdam, qui nunc sunt, & à philosophis qui peritiam habent huius disciplinę, discussionem & examen singularum partium illis dimittemus, qui perquirere uolent: nos autem legitimè solummodo in genere de ipsis dicamus. Cùm illa probetur à nobis melodiarum diuisio, quam faciunt quidam philosophi, quòd aliæ sunt morales, aliæ effectiuæ, aliæ abstractiuę, ponentes naturam earum ad singula istorum propriam: dicimus autem, non vnius utilitatis gratia oportere musica uti, sed multarum: nam & doctrinæ gratia & purificationis, (quid autem purificationem intelligamus, nunc simpliciter, aliàs uerò diligentius in his quæ de Poëtica scribimus, dicemus) tertiò gratia degendi otij quietisq; causa & remissionis curarum: patet omnibus harmonijs esse vtendum, sed non eodem modo: uerùm ad doctrinam quidem moralibus est utendum maximè: ad eruditionem verò aliorũ pulsante, effectiuis & abstractiuis. nam affectio illa, quę contingit circa animos quorundam vehementer, in cunctis existit. Differt autem secundum magis & minus, ceu miseratio & metus, & pręterea abstractio animi. nam per hunc motum deuoti, & supplices quidam fiunt. Videmus autem & sacris melodijs ita affici, quando vtuntur expiantibus animam carminibus, quasi medicina fretis, & purificatione. Hoc idem euenire necessum est ijs qui commiseratione, & qui metu, & qui alijs affectibus detinẽtur, & alijs, quatenus cuiq; talia cõtingãt: fieriq; in omnibus purificationem quãdam & leuationem cum uoluptate.

Similiter

Similiter autem carmina purificatiua lætitiam afferũt innocuam hominibus. quapropter talibus harmonijs, & talibus carminibus spectandi sunt hi, qui theatralem musicam tractant certatores. Sed cum spectator sit duplex, alter ingenuus & doctus, alter uilis & indoctus, ex opificibus turbaque vrbana, his quoque accommodanda sunt certamina, & spectacula ad cessationem & requietem. ut enim illorum animæ distortæ sunt à naturali habitudine, sic harmoniarum & melodiarum distortiones sunt quædam, illæ quæ sunt uehementes & infractæ. Delectat verò singulos id quod suæ naturæ sit aptum. quamobrem licentia permittenda est his, qui de arte musica certant in theatro, ut ad huiusmodi spectatorem tali genere vtantur musicæ. Ad doctrinam uerò, quemadmodum dictum est, moralibus melodijs est utendum, & talibus harmoniis, qualis est Dorica, ut supra diximus. Recipienda est & alia quamcunq; nobis suadent, qui in philosophia musicaque uersantur. Socrates verò in libris de Republica non rectè Phrygiam tantummodo adiungit ad Doricam, licèt improbans tibiam ex instrumentis. habet enim eandem vim Phrygia in harmonijs, quam habet tibia in instrumentis. ambæ enim concitant animos, & in affectus impellunt. Ostendit hoc Poësis: tota enim bacchatio, & tota huiusmodi concitatio maximè omnium instrumentorum per tibias fit. harmonia uerò Phrygia maximè hunc modum habet: ceu Dithyrambus manifestè videtur esse Phrygius. Cuius quidem rei plura afferunt argumenta, qui circa huiusmodi rerum intelligentiam vacant. & inter cætera illud, quòd Philoxenus aggressus Dorice facere

 Dithy-

Dithyrambos in fabulis, nō potuit, sed ui illius naturæ tractus fuit ad Phrygiam harmoniam, quæ maximè illis congruebat. Doricam autem fatentur omnes constantem esse ac firmam, moremq; summopere continere uirilem. Præterea cùm medium extremorum sumendum esse diximus: Dorica autem hanc habet naturam ad alias harmonias: manifestū est, quòd Doricam præ cæteris decens est iuniores addiscere. Sed duo consideranda sunt. unum, quid possit: alterum, quid deceat. nam possibilia quisque aggredi, & conuenientia sibi debet. Sunt autem hæc distincta ætatibus, ceu defessis iam tempore non facile est alti spiritus cantilenas canere, sed talibus subijcit natura remissas. Ex quo Socratem in hoc quoq; meritò reprehendunt quidam ex his, qui circa musicam uersantur, quòd remissiores harmonias improbauit ad doctrinam quasi uinolentas accipiens eas, non secundùm uinolentiæ naturam (nam uinolentia magis debacchari facit) sed defessas. quare & ad futuram ætatem seniorum, opus est huiuscemodi harmonias attingere, & huiuscemodi melodias. Præterea, si qua est talium harmoniarum, quæ conueniat puerorum ætati ex eo quia possit ornatum simul doctrinamque afferre: quod Lydia maximè omniū harmoniarum habere uidetur: manifestum quòd hę tres determinationes sunt in doctrina facienda, medium, possibile, ac decens.

Librorum Octo Politicorum finis.

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS, Œconomicorum.

LIBER PRIMVS.

Leonardo Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

De iis, quæ ad rem attinet familiarem, eique sunt propria. De variis erga diuersos Oeconomi legibus.

Quomodo differant & conueniant inter se Politica & Oeconomica, & quis earum sit ordo. Cap. 1.

Es familiaris & respublica inter se differũt, nõ solùm quantum domus & ciuitas: (hæc enim sunt eorum subiecta:) verùm etiã illo, quòd in republica quidem plures imperant, in re familiari verò vnus duntaxat est imperator & rector. Quędam enim artes distinguũtur, nec est eiusdẽ fecisse, ac facto vti: quemadmodũ lyra & fistulis. sed reipublicę disciplinę, est ciuitatem ab initio constituisse, & constituta bene uti. itaq; patet etiã esse rei familiaris,

parare domum, & illa uti. Ciuitas quidem est multitudo domorũ, agro & pecunijs sufficiẽtet abundans ad bene uiuẽdum. Id aũt ex eo patet, quòd si compotes horũ esse nequeunt, societas soluitur. Insuper huius gratia in unum coeunt. cuius aũt gratia unumquodq; est, & fit, & substantia ipsius hęc existit. Itaq; patet priorẽ esse rem familiarẽ qu.m rẽpublicam; nam & opus illius est: pars.n.ciuitatis est domus. Considerandum est igitur de re familiari, qđ sit illius opus.

De partibus domus, & vnde sit sumenda possessio. Cap. I-I.

DOmus quidem partes sunt, homo & possessio. Quoniam uerò primum in minimis natura cuiusque inspicitur, in domo quoque se habet ita. Quare secundum Hesiodum hoc ad esse conuenit:

Domicilium in primis, mulieremq́, & bouem aratorem.

Alterum enim primum in victu est, alterum in liberis. itaque oportet ea quæ ad uxorem spectant, rectè disposuisse, hoc est prouidisse, ut talis sit qualis esse debeat. Possessionis autem prima cura est ea, quæ secundùm naturam. secundùm naturam verò potissima est agricultura. Secundo loco, omnia quę sunt à terra: ceu metallorum, & si quá alia huiusmodi, sed agricultura præcipuè, quoniam iusta. non enim ab hominibus, nec uolentibus ut cauponaria & mercenariæ: nec inuitis quærit, quemadmodum bellicę artes: & est earum rerum quę sunt secundùm naturam. natura enim omnis educatio est à matre: quare & hominibus à terra. Prodest etiam hęc plurimum ad fortitudinẽ. non enim, quemad-

Agricultura dotes.

quemadmodum viles artium, corpora eneruat, sed talia facit, vt & sub dio consistere, & tolerare laborem valeant, & aduersus hostes pericula capessere. soli enim hi res suas extra munitiones habent.

Quòd viri & mulieris societas secundum naturam sit & necessaria, & quod multa commoda contineat. Cap. III.

SEd eius diligentiæ, quæ est circa homines, primæ sunt partes circa vxorem. societas enim est maximè secundum naturam mari & fœminæ. Præmissum est enim à nobis & alijs locis, desiderare naturam multa efficere talia, veluti vnumquodq; animalium. est enim impossibile fœminam sine mare, aut marem sine fœmina hoc adimplere. quare eorum societas necessitate constituta est. Enimuero in cæteris animalibus absque ratione id fit, & inquantum naturæ capacia sunt, & procreandi gratia solùm. in cicuribus autem & prudentioribus distinguuntur magis. apparent enim in his magis mutua auxilia, & dilectiones & cooperationes: maximeq; in homine id conspicitur, quòd non essendi causa solum, verumetiam bene essendi mas & fœmina ope mutua coniunguntur. filiosque procreant, non solum vt id naturæ tributum ferant, verumetiam vt commoda exinde suscipiant. valentes enim ipsi, imbecilles suos labore tuentur, & alunt. mox imbecilles ob senium facti, à valentibus eadem reportant. Et simul natura per hunc circuitum adimplet sempiternitatem: ex quo secundum numerum non potest, at secundùm speciem. sic enim diuina

prouidentia vtriusque natura ordinata est, viri scilicet, & mulieris ad societatē. Tendunt enim eorum omnia in idem vtilitatis, licèt contraria quædam videantur. Alterum enim robustum facit, alterum imbecillius. vt hoc quidem ob timorem cautius, illud verò ꝓpter fortitudinem pugnacius esset. & alterum parat foris, alterum parta domi conseruat. Ad operis verò effectionem, alterum sedulitatem intra limen agit, ad externam verò peruagationem imbecillum: alterum ad sedulitatem deterius est, ad motus autem ualentius. Circa prolem autem, generatio quidem propria est, vtilitas verò communis. alterius enim nutrire est, alterius erudire.

Leges viri ad vxorem. *Cap. IIII.*

PRimùm igitur leges sint viro ad vxorem, & iniuria cesset. sic enim nec ipse iniuriam patietur. hoc enim & cōmunis lex inducit, vt Pythagorici dicunt, quemadmodum seruam à lare abductam, quam minimè decet videri iniuria afficere. est autem viri iniuria externarum mulierum coitus. In vsu verò, ut neq; desit præsentibus, nec absentibus impotēs sit acquiescere: sed ita assuefieri, ut sufficienter se habeat in præsentia & absentia. Rectè uerò se habet & illud Hesiodi: *Puellam accipere oportere, vt gratis moribus eam imbuere possis.* diuersitates enim morum nequaquam sunt ad dilectionē aptæ. Circa ornatum uerò, quemadmodum in moribus fictionem esse non decet, si simul appropinquare debent, sic etiam nec in corpore. nam illa, quæ per ornatum fiunt, nihil differunt ab histrionum usu, Tragœdias in scena agentium.

Leges

Leges domini ad seruos. Cap. V.

POssessionum autem prima quidem, ac maximè necessaria est illa, quæ optima & principalissima: id autem est homo. quapropter oportet primò seruos parare studiosos. Seruorum autem species duæ, curator, & opifex. cùm uerò cernamus, quòd disciplinæ tales aliquos faciunt iuuenes, necessariū est postquàm parauerís, imbuere illos, quibus liberalia officia fuerint committenda. Cùm seruis autem uersetur ita, ut neque superbos esse sinat, neq; abiectos. & liberalioribus quidem honorem, opificibus uerò cibum abundè tribuat. Et quoniam uini potus etiam liberos ad insolētiam impellit, & apud multas nationes ingenui quoq; ab illo se abstinent, ut Carthaginienses dum militant: patet quòd uini, aut nihil * aut ualde rarò seruis tradendū est. Tria verò cùm sint: opus, cibus, & castigatio; cibus quidem sine castigatione & opere petulantem reddit: opus uerò, & castigatio sine cibo, uiolēta res est, & infirmum facit seruum: restat igitur, ut opus faciendum illi tribuat, & cibum sufficientem. sine mercede enim dominandum non putant. merces autem serui, cibus est. Verùm ut alij deteriores fiunt, quando nec melioribus tribuitur melius, neq; præmia sunt uirtutis & uitij proposita: sic etiā serui. quaproptẽr oportet considerationem habere, ac indulgere illis, & permittere singula secundum merita, & cibum, & uestem, & quietem, & castigationem uerbo, & opere, medicorum artem imitantes, in medicinæ loco prospicientes, quidem cibus medicina non est propter continuationem. Genera uerò seruorum

* ἢ ὀλίγον.

ad opus faciendum optima essent, neque timida, neque fortia nimis, in utrisque enim peccatum est: nam & nimis timidi non ferunt laborem: & ferocibus non commodè imperatur. Oportet quoque finem omnibus esse terminatum. est enim iustum simul & utile, libertatem esse propositā. libenter enim labores subibunt, si & propositum præmium conspexerint, & tempus definitum. Sunt etiam procreatis filijs, tanquam obsidibus obligandi. Nec plures habendi sunt eiusdem generis, quemadmodum in ciuitatibus. Sacra quoque & largiores epulas seruorum gratia magis faciendum, quàm liberorum. plura enim ipsi habent, cuius utique gratia talia instituta sunt.

Leges Oeconomi. *Cap. VI.*

QVatuor habere oportet patrēfamilias circa pecunias. nam & quęrere posse conuenit, & quæsita tueri. alioquin nulla quęrendi foret utilitas. nam cribro haurire nihil aliud est, quàm (quod dici solet) terebratū uas. Esse præterea talem, ut & ornari præsentibus & frui sciat. horū enim gratia habere illas expedit, distinguenda quidem sunt singula, & plura habenda fructuosa quàm infructuosa, & negotia sic sequestranda, ut omniū simul periculum non subeatur. Circa tuendum autem quæsita, utiles sunt Persicæ & Laconicæ, utilis etiā Attica dispensatio. uendentes enim emunt, & penoris institutio non est in exilioribus administrationibus. Est aūt Persica, ipsum omnia iubere, omniaq; inspicere. Et quod de Dionysio inquit Dion. nullus enim parem curam habet alieno-

rum

rum, & suorum. itaque quæcunque per ipsum geri possunt, circa illa cum diligentia intendat. in quo Persæ simul & Lybici dictum rectè se habet. Persa enim rogatus, quid equum maximè pinguem faceret: Oculus domini, respondit. Libycus verò rogatus, quod sterquilinium agro foret optimum: Domini, inquit, vestigia. Sunt igitur inspicienda negotia diligenter viro, inspicienda etiam ab vxore, prout inter eos distinctæ sunt curæ. Et hoc faciendum est, in exilioribus quidem administrationibus, raro: in grandioribus autem, quorum cura alijs committitur, sæpe. nisi enim quis bonū exemplum de se præbuerit, imitatorem diligentiæ habiturum non existimant, neque in re familiari neq; in alijs: quoniam impossibile sit, non diligentis domini diligentes esse vicarios. Cùm verò hæc ad virtutem honesta sint, & ad rem familiarem vtilia, expergisci decet prius dominum quàm seruum, & cubitum ire posterius. nec vnquam in custoditam esse domum, quemadmodū nec vrbem, quando opus est, neq; die, neq; noctu. Et ante lucem surgere, quod & ad sanitatem, & ad curam rei familiaris, & ad studium Philosophiæ prodest quamplurimum. In paruis igitur administrationibus Attica regula circa fructus vtendum est: in magnis verò distinctio facienda est eorum quæ in annum, & eorum quæ in singulos menses, consumere oportet. Eodemque modo in instrumentis separanda sunt ea, quorum vsus quotidianus est, ab his quæ rarò sunt vsui. hæc tradenda sunt ijs, quibus negotia cōmiseris. ac certo tempore inspectio eorū facienda erit, vt nō lateat, quid saluū sit, quidve perierit. Aedes quoque ita parandæ sunt, vt &

rerum

rerum possessarum, & salubritatis, commoditatisque rationem habeamus. Rerum possessarum dico, ceu fructuum & vestium, quales his conducant. & fructuum, quales aridis, & quales liquidis: & aliarum rerum, & quales animatis, & quales inanimatis, seruisq; & liberis, maribusque & fœminis, ciuibus & peregrinis. Commoditatis verò & salubritatis, vt ęstate quidem ventorum afflatum, hyeme verò Solem recipiat: essent autem tales, si auerso Borea fuerint, nec æqualiter latę. Videtur quoq; in magnis domibus vtilis esse ianitor, qui sit ad cætera inhabilis, pro obseruatione importandorum & exportandorum. Ad rectum verò vsum instrumentorum illud Laconicum valet, singula suo loco iacere. sic enim parata non requirentur.

ARISTO-

ARISTOTELIS OECONOMICORVM,

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

De officiis & legibus, tum propriis, tum mutuis viri & mulieris.

Leges probæ mulieris. *Cap. I.*

PRobam mulierē omnibus quæ sunt intus, dominari oportet, curamq; habere omniū secundum præscriptas leges, nō permittentem quenquam ingredi sine præcepto viri, veritam maximè verba, quæ de mulierum corruptela circunferuntur. & siquid intus accidat, vt sibi notum sit soli: & si quod malum ab ingredientibus committatur, vt penes virum sit culpa. Dominam verò impensarū ad festos dies, quos permiserit vir. Sumptu, & vestitu, & apparatu minori etiam vtatur, quàm leges permiserint ciuitatis: considerans, quòd nec vestimentorum nitor, nec excellētia formæ, nec auri magnitudo tantū valet ad mulieris laudem, quantum modestia in rebus, ac studium honestè decoreque viuendi. etenim omnis huiusmodi ornatus animi optabilis est, multoque firmior ad

ſenectutem vſque, veras laudes ſibi natiſque afferre. Se igitur ipſam in his virtutibus inanimet mulier, pergatque laudabiliter rebus præeſſe. nam viro quidem indecens videtur ea ſcire, quæ intra ædes fiunt. In cæteris verò omnibus parêre mulier viro contendat. Nec audiens quicquam de republica, nec tractans quicquam eorum quæ ad connubia ſpectare videntur, ſed cùm tēpus poſcet, aut filias tradere nuptui, aut nurus accipere, obediat penitus in his viro: atque ſic vnà deliberet; vt ſententiam viri ſequatur: intelligens nō ita turpe viro eſſe quicquam eorum quæ domi ſunt facere, ſicut mulieri quæ foris perquirere. Exiſtimare autem debet mulier benè compoſita, mores viri eſſe legem ſuæ vitæ impoſitam ſibi à Deo, per coniunctionem matrimonij atq; conſortij, quos ſi quidē æquo ferat animo, perfacile reget domum; ſin contrà, difficilius. Quapropter decet nō ſolum in proſperis rebus, ſecundaque fortuna vnanimem ſe viro præſtare, & inſeruire velle, verumetiam in aduerſis. Si ſit in rebus defectus, vel corporis ægrotatio, vel alienatio mentis, æquo ferat animo, & obſequatur: niſi fortè turpe aliquid ſit, vel indignum. Ne ſi quid perturbatione animi vir deliquerit, memoriter ſeruet, ſed ægritudini ignorantiæq; adſcribat. nam quanto in his diligentius obſequetur, tanto ſibi maiorem gratiam habebit, cùm ab ægritudine fuerit liberatus. & ſi iubenti aliquid turpe non paruerit, melius recognoſcet ad ſanitatē reuerſus. quapropter ab his cauere debet mulier. In alijs autem multo magis obtemperare, quàm ſi empta veniſſet in domum. magno enim pretio empta fuit, ſocietate vitæ, & procreatione liberorum: quibus

quibus nec maius, nec sanctius quicquam esse potest. Præterea, si cum fortunato vixisset viro, non usqueadeo virtus eius illustrata esset. Non est sanè parum secuudis rebus bene vti: attamē aduersas moderatè perferre, multo maius est existimandum. nam in magnis calamitatibus & iniurijs, nihil abiectè facere, celsi est animi. Precandum est igitur, ne quid tale accidat viro: quòd si quid accidat aduersi, putare debet hinc optimam sibi laudē, si rectè se gesserit, prouenturam: secum ipsa repetēs, quia nec Alcestè tantam sibi gloriam comparasset, nec Penelope tot tantasq; meruisset laudes, si cum fortunatis viris vixissent: verùm Admeti, & Vlyssis aduersitates parauerūt illis memoriam sempiternam. In aduersitatibus enim virorum suorum fidem, ac iustitiam erga illos seruātes, gloriam non immeritò sunt consecutæ. nam prosperitatis quidem facile est reperire participes: aduersitatis verò, ni optimæ sint mulieres, participes esse renuunt. Ob quę omnia, multò magis decet virum in honore habere, nec illum contemnere, si sacra pudicitia, & opes animositatis filiæ secundum Herculem non sequantur. Mulier igitur huiusmodi sese moribus ac legibus custodire debet.

Leges viri ad vxorem. *Cap. 11.*

VIr autem viceuersa, leges sibi reperiat ad vxoris vsum, quæ tanquam filiorum vitæq; socia in viri domum peruenit, natos relictura, genitorum viri suiq; nomina habituros, quibus quid sanctius esse potest, aut circa quæ magis studeret vir sanæ mentis, quàm ex

optima laudabilissimaque muliere filios procreare, senectutis pastores quasi optimos, ac reuerentes, patris matrisq; custodes, ac totius domus seruatores? Educati siquidem recte à parentibus per sanctos & iustos mores, boni meritò euadent. contra verò si fiat, sentient detrimentum. Nisi enim parentes exemplum vitæ filijs præstent, euidentem excusationis causam erga se illis relinquunt. ac timendum est, ne cōtempti à filiis, quasi non bene vixerint, in senectute deserantur. Quapropter nihil prætermittēdum est, quod ad vxoris pertineat disciplinam, vt ex quammaxime fieri potest, optima filios generet. Nam agricola quidem nihil omittit, quò semen in optima terra, ac maximè exculta serat, sperans ita demum fructus optimos inde se recepturum. at si qua vis imminet, mori præliādo magis vult aduersus hostes, quàm illius vastātionem pati. & huiusmodi mors laudatur maximè. Cùm ergo tanta adhibeatur cura pro corporis esca, quid pro liberis, & matre educatrice? nónne protinus omne studium fuerit adhibendum? Hoc enim solo, hominum conditio mortalis per successionem sempiternitatem consequitur: omniaque parentum vota huc tēdunt. quamobrem qui ista negligit, & Deos ipsos videtur negligere: propter Deos igitur, quibus præsentibus, sacra fecit, & vxorem duxit, ac multo magis se post parentes, uxori tradidit ad honorem. Maximus autem honor est sobriæ mulieri, si cernat virum suum obseruantem sibi castitatem, nec de ulla muliere magis cogitātem, sed pre cæteris omnibus hanc, & suam, & fidam sibi existimantem. tanto enim magis studebit mulier, se talem præstare, quanto se cognouerit fide-

fideliter, atque iustè à uiro diligi. Ergo prudentem ignorare non decet, qui parentibus, quive uxori & filijs honores conueniant, ut tribuens vnicuique quæ sua sunt, iustus & sanctus habeatur: pergrauiter enim unusquisque fert honore suo priuari, nec si aliena quis permulta tribuat, contentus erit, si sua sibi auferantur. Nihil verò magis suum est uxori, nec magis illi à uiro præstandum, quàm sancta & intemerata societas. Quapropter non decet hominem sanæ mentis, vbicunq; cōtigerit semen exponere: ne de vilibus & iniquis similes liberis legitimis procreētur, ex quo & uxor honore suo priuatur, & filiis iniuria fit, ac sibi pro his omnibus dedecus incumbit. Appropinquādum verò est uxori cum magna temperantia atque modestia: sitque pudor in uerbis, in operibus verò fas atque honestas, in conuersatione fides & moderatio. parua quidem peccata etsi uoluntaria fuerint, ignoscendo: siquid verò per ignorantiam deliquerit, commonefaciendo. Nec metum incutiat sine verecundia & pudore: hæc enim meretrices ad mœchos pati decet. at uerò cū verecundia & pudore iusta diligere & timere id ingenuæ est mulieris erga propriū uirum. Duplex est enim timoris species: una cū reuerētia & pudore, qua vtūtur ad patres filij modesti, ciues benè morati ad beneuolos gubernatores: altera cum inimicitia & odio: sicut serui ad dominos, & ciues ad tyrannos iniustos & iniquos. Ex his quoq; omnibus meliora eligēs, uxorē sibi conciliet, ac fidelē probamq; efficiat, vt siue præsens sit vir, siue absens, nō minus utilis sit, quàm si semper adesset, tanquam rerū communium curator: & quando vir abest, ut sentiat uxor nullum sibi,

sempiternitatem pollicente: ne ob id quidem prodere voluit uxoris affectum, & amorē & fidem: maximū sibi supplicium arbitratus, si malus dum esset, immortalitatē haberet. Cum Circe etiam manere noluit, quanquam insuper sociorum salutem pollicente. imò respōdit, nihil sibi dulcius uideri posse, quàm patriam incultam & asperam, magisq; optauit mortalē uxorem filiumq; uidere, quàm fieri ipsum immortalem. sic ille firmam stabilemque uxori fidem seruabat, pro quibus meritò ab uxore eadē reportabat. In oratione quoque illa, quam habuit ad Nausicaam, apparet Poëtam maximè probare uiri & uxoris pudicam societatem. precatus est enim Deos, ut darent illi uirum, & familiam, & unanimitatem cum uiro, non quamlibet, sed honestā. inquit enim, nihil melius esse posse hominibus, quàm si concordi uoluntate uir & uxor domum gubernarent. & hic igitur, ut patet, laudat Poëta unanimitatem mutuam uiri & uxoris, non eam quidem quę circa improba obsequia, sed eam quæ animo & prudentia iustè coniuncta est. nam uoluntate domum gubernare, hoc designat. Idem etiam inquit, quòd cum huiusmodi inter uirum & uxorem uiget concordia, inimici quidem eorum anguntur plurimum, amici uerò permagna suscipiunt gaudia: quem tanquā uera dicentem probant. Nam uiro quidem atque uxore circa res optimas concordi studio uacantibus, necesse est utriusque animos idem sentire, deinde propter concordiam potentes facti, & inimicis spem auferunt, & amicis prosunt: quòd si ipsi diffideāt, amici quoque diffidebunt, & infirmitatem ipsi sentient maximè.

Communes leges Viri, & Vxoris. *Cap. IIII.*

Itaq; manifestè præcepit Poëta, Virũ & uxorem in his quæ improba & impudica sunt, sibi inuicẽ consentire nequaquã debere. In his verò, quę quàm aximè fieri potest, pudica sunt & iusta, concorditer sibi inuicem inseruire. Studentes primò quidã curam omnem parentibus exhibere: vir quidem uxoris parentibus nõ minus, quàm proprijs: uxor autẽ uiri Deinde filiorum & amicorũ & rerum, domusq; totius tanquã communis curam habeãt, seipsos studio & diligentia superare certãtes, & quisq; plurimorum bonorum sit autor & causa, meliorq; existat & iustior. Deposita quidem superbia, industria verò suscepta, cum benignitate & mansuetudine gubernãtes: ut cùm ad senectam peruenerint, deposito administrationis onere, & cõcupiscentijs liberati, possint & sibiipsis inter se, ac filijs suis rationem reddere, vter eorum magis profecerit in familiæ gubernatione, ac statim scire, aut per fortunam malum, aut per uirtutem bonum. In quibus qui superauerit, maximum præmium à Dijs consequitur, vt Pindarus, inquit. Dulce enim sibi cor, & spes mortalium multiplicem alit uoluptatem, secundum verò à filijs in senectutem feliciter educari. Quapropter & priuatim & publicè decet eum, qui vitam gerit, ad omnes Deos hominesque, respicere, multumque & ad vxorem, & ad filios, & parentes.

Præcedens liber, siue is Secundus, siue Primi pars sit, in Græcis exemplaribus (quod notum sit) minimè reperitur.

ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINCIPIS, de Re Familiari

LIBER PRIMVS.

Bernardino Donato Veronensi interprete.

De differentia & conuenientia Rei familiaris & publicæ, & ordine earum.

Cap. I.

Es familiaris & publica non modo ita differunt vt domus & ciuitas: (has enim sibi res illæ habent subiectas:) sed etiam, quod publica ex multis constat principibus; familiaris autem vnum duntaxat principem habet. Quum igitur nōnullæ artes inter se diuisę sint, nec omnino eiusdem sit & cōficere, & eo quod confectum sit, vti: quemadmodum vsu uenire in lyra & tibijs uidemus: reipublicæ tamen est, & constituere ab initio ciuitatem, & constituta uti præclarè, proinde haud dubium, quin rei quoq; familiaris sit & domum, hoc est, rem ac familiam parare, & eadem bene uti. Quòd autem ciuitas sit & domorum & regio-

nis & possessionum multitudo tanta, quanta ad bene uiuendum sit satis, apparet perspicue; nam si quādo contingit ut ipsum hoc obtinere non possint, societas etiam ipsa dissoluitur. Praeterea huius ipsius rei gratia conueniunt, & qua gratia est unumquodque, hac item ipsa extitit ab initio, ab eademq; habet vt sit idipsum quod est, ex quo haud dubiū relinquitur, quin ortu ipso res familiaris publicā antecedat, quā do huius item opus antiquius. est enim particula ciuitatis, domus. Quum ergo rem familiarē considerandam susceperimus, tum eiusdem opus quodnam sit, uidendum putamus.

De partibus domus, & vnde sumenda possessio. Cap. II.

DOmus autem partes illę sunt, homo atq; possessio: quare cùm in ijs primo quæ minima sunt uniuscuiusq; rei natura spectetur, etiam ea quę ad domum pertinent, simili ratione constabunt. Itaque, ut Hesiodus ait, „ oportebit quidem vt in primis domus, & mu- „ lier, bosque adsit arator. nam alterum in ijs quę uitam alunt, alterum in ijs qui liberi sunt, obtinet principatum, quocirca quæ ad consuetudinem cum muliere pertinent ea optime constituere necesse fuerit, hoc ipsum porrò est incumbere, ut cuiusmodi hanc esse oporteat, promptum habeatur. At ex possessionibus, quæ secundùm naturam sit, ea principem curam merebitur, quare secundùm naturam res rustica antecedet, sequentur quæcunque ad terram ipsam pertinent: cuiusmodi est quæ metalla exquirit, & si qua est alia eiusdem generis

Agricultura dotes.

neris, res autem rustica maximè, propterea quòd iusta est. nam neque à volentibus aufert, vt cauponæ, & quę mercenarias operas exercent: neque ab inuitis, ut quę bello atque armis vtuntur: sed ab ipsa protinus sumit natura, omnibus quippe à matre alimentum certo naturæ instituto suggeri consueuit, quocirca hominibus item ab ipsa terra, strenuitati præterea hominum ac fortitudini maximè conducit: non enim quemadmodum eæ artes, quæ sordidæ uocantur, corpora exercentium inutilia reddit, sed idonea quæ & assidue foris excubent, & labores tolerent: pręterea quæ aduersus hostes periclitentur, nam eorum tantummodo possessiones extra septa & munitiones habentur.

Qualis viri & mulieris œconomica societas.
Cap. III.

IN ijs autem quæ ad homines spectant, prima fuerit uxoris cura, si quidem inter marem ac fœminam societas in primis est, nanque alibi apud nos pro concesso habetur, naturæ hunc esse appetitum, ut eiusdem generis multa efficiat, ueluti item ex animalibus unumquodque. fieri autem non potest, ut uel fœmina sine mare, uel mas sine fœmina hoc ipsum per se compleat munus, quare amborum societas necessariò constituta est. Cæterùm hoc in alijs quidem est animalibus temerè, & eatenus quoad eis natura seipsam impertit, & sobolis duntaxat gratia propagandæ: in ijs autem quæ & mitiora sunt & prudentiora, distinctum est magis, apparent enim magis adiumenta quæ præstantur & charitates, & operum societates in-

ter ipsa: idque in homine maximè, propterea quòd in hoc genere mas & fœmina sociata inter se sunt non modò vt ipsa sint, sed etiam ut ipsis benè sit:& liberorum possessio non ea modò de causa huic generi data est à natura, ut habeantur qui ministrent, sed ut etiam qui adiuuent: quæ enim ipsi ualentes conferent in infirmos, ea uicissim pòst à ualentibus accipient, cùm ob senectutem imbecilles facti erunt. Hoc ipso præterea circuitu natura id consequitur atque explet, ut quando numero non potest, at saltem specie sit semper, sic ab ipso Deo vtriusque & maris & fœminæ natura ad societatem prouisa atque instituta est. hæc enim ipsa in eo distincta sunt, quòd non omnia ad eadẽ res utilem habent uim, sed nonnulla ad contrarias quidem; attamen quæ eundem finem spectent, eodemque contendunt. nam eorum alterum robustius, alterum imbecillius effecit, ut illud esset magis ad cauendum idoneum ob timiditatem, hoc ad propulsandum atque vlciscendum ob fortitudinem: & hoc quidem ea foris suppeditaret, quæ necessaria sunt; illud autem intus eadem conseruaret. itemque ad opus faciendum, quum illud sedendo posset durare, esset tamen ad labores foris tolerandos imbecillius: hoc verò contrà, quum ad quietem atque otium esset minus aptum, tum autem ad omnem motum existeret ualentius: nec non in sobole, ut procreatio amborum esset cõmunis, adiumentum singuli suum proprium præstarent: nam horum quidem alere est, illorum autem instituere.

Leges viri ad uxorem. *Cap. IIII.*

PRimùm igitur leges erga uxorem habeantur: in quibus etiam illa, ne uir eam afficiat iniuria: sic enim ne ipse quidem afficietur. hoc ipsum porrò etiam communis lex præcipit, ut Pythagorici dicunt, quasi supplicem & ab ara & foco abductam, ita uideri, minimè oportere illam afficere iniuria; à uiro autem iniuriæ, si foris cum alijs fœminis consuescat. Porrò conuictus & consuetudo sit talis, ut neuter alterius congressum reformidet, uel absentis desiderium ferre nequeat: sed ita assuescat, ut uel præsente uel contrà, secum bene agi arbitretur. etiam Hesiodus præclare illud:

Virginem habeto, tuos ut discat sedula mores.

nam dissimilitudines morum minimè ad conciliandas uoluntates, idoneæ. De ornatu uerò, quemadmodum in moribus non oportet falsa quædam profitentes ad se mutuò inter ipsos accedere, ita nec corporibus quidem. qui autem cum ornatu & fuco inter se consuescunt, in nulla re differunt ab Histrionibus, qui cum scenicis indumentis uitam unà degere assiduè solent.

Leges domini ad seruos. *Cap. V.*

AT eorum quæ possidentur, primum quidem illud, maximeq; necessariũ, quod & optimũ, & ad imperandum aptissimũ: hoc uerò ipsum hominem esse meminimus, proinde seruos

seruos comparare sedulos oportet. sunt autem seruorum duo genera, uillicus, & operarius. uerùm quum disciplinis uideamus adolescentes, nouos quosdam habitus accipere, operæ precium fuerit & parare & alere etiam eos, quibus liberalia officia rectè credantur. Cum seruis autem ita est consuescendum, ut neque in petulantiam euadere, neque in segnitiem declinare permittantur; & iis quidem qui magis ingenui sint, honores impertiendi: operarijs autem cibi copia subministranda uidetur. & quoniam uini vsus etiam eos qui ingenui sunt, contumeliosos atque insolentes efficere solet, multæque liberæ gentes eo abstinent, ut Carthaginienses cùm militiæ degunt, haud dubium quin ex eo, aut nihil prorsus, aut perexiguum quiddam sit concedendum. Verùm tria quum sint, opus, castigatio, cibus, si quis cibum quidem præbeat, nunquam autem neque opus facere cogat, neque castiget, reddet petulantes: sin contrà, & ad opus cogat & castiget, cibum verò non præbeat, rem uiolentam inducet ipsosque imbecillos efficiet. superest igitur ut & opere faciundo exerceat, & abunde pascat: etenim fieri nequaquam potest, ut hominibus nullam accipientibus mercedem quis imperet, serui autem merces cibus. Porrò quod in alijs contingit, ut si iis, qui meliores sint, melius nihil fiat, neque sint virtuti vitiòve ulla proposita præmia, deteriores euadant, idem in seruis quoque usu venit, quare & inspicere ac cognoscere diligenter quid ab iis agatur oportebit, & iisdem pro meritis singula, cibum, uestimenta, otium, suppli-

Abstinẽtia à potu vini.

supplitia, tum uerbo, tum re & tribuere & remittere, medicorum artem imitantes, & considerantes, ut medicamenti locum obtinet cibus: non est autem medicamentum propter assiduum usum. Seruorum autem ad opus faciendum optimum fuerit genus eorum, qui neque timidi, neque fortes sint supra modum: in utrisque enim offensio est: nam timidiores, laboris onus non sustinent: animosioribus non facilè imperatur. Oportet autem finem aliquem statuere omnibus: & iustum quippe est, & expedit, libertatem illis præmij loco esse propositam: tunc enim sunt ad laborem promptiores, quum aliquod laboris, quasi certaminis premium expectant: tempus quoque definitum habeant. Operæ etiam pretium fuerit, illos procreatione filiorum quasi pignore quodam obligare, nec eiusdem nationis multos possidere, sicut ne in ciuitatibus quidem, sacra autem facere, & cōuiuiorum uoluptatibus operam dare, seruorum potius gratia quàm liberorum: plus enim hi decerpunt ex eo, cuius gratia illa instituta sunt.

Leges Oeconomicorum. *Cap. VI.*

Quatuor porrò sunt, quæ patrem familiàs habere oporteat in re pecuniaria; nā nō minus ad seruandum quàm ad cōparādum idoneum esse oportet: alioqui vanus fuerit omnis comparandi labor. cribro enim haurire hoc ipsum fuerit, & perforatum, quòd dicitur, dolium. Præterea & ordinis adhibendi

rebus

rebus quæ possidentur ac supellectilibus, & ijsdem vtendi peritum: horum quippe gratia, reliquis quoque illis indigemus. Etiam quæ possidentur, ita singula diuidere oportet, vt quæ fructum ferant, plura sint, quàm contra: quidquid verò operis faciundi fuerit, ita distribuendum, vt non omnibus simul periculum impendeat. Ad conseruandum autem ratione & Persica & Laconica vti commodum est, etiam Attica vtilis. vendunt enim vicissim atque emunt, ac ne penuariç quidem rationis constitutio in ijs quæ ad rem familiarem pertinent, minimum obtinet locum. est autem Persica ratio, vt ipse per se vnusquisque & disponat omnia & inspiciat, nam (quod de Dionysio referebat Dion) nemo æquè diligenter suam atque alienam rem solet curare. quare quo ad eius fieri poterit, vnumquenque per seipsum adhibere diligentiam oportet, & quod Persæ cuiusdam atq; Afri dictum fertur, ad hanc rem commodè applicabitur. ille quippe interrogatus, quidnam esset, quod maximè equum pinguem efficeret, domini oculum esse respondit. Afer autem roganti cuipiam, quodnam stercus optimum, ipsius. Inquit, domini vestigia. Ergo alia erunt à viro, alia autem ab vxore inspicienda, prout inter vtrunque domestica fuerint munia distributa, hocq; ipsum in paruis quidem curationibus, rarius est faciendum: in ijs autem, quæ alijs commissę sunt, sæpius. neque enim fieri potest, ut, nisi quis pulchrè exemplum præbeat, pulchrè alius quispiam imitetur, neque in alijs rebus, neque in procuratione domestica. quare non est putandum fieri

Cura et præsentia domini vtilitas.

fieri posse, ut sine diligentia dominorum, procuratores, seu uillici sint diligentes. Et quoniam hęc ipsa & ad uirtutem egregia, & ad rationem domesticam utilia sunt, ipsis prius dominis quàm seruis, è lecto surgendum, posterius dormiendum, nunquam domus sine custode relinquenda, quasi ciuitas: & quæcunque facienda sunt siue noctu, siue interdiu, eorum nihil prætermittendum. De nocte etiam surgendum, quando hoc & ad bonam ualetudinem, & ad rem familiarem, & ad philosophicam uitam utile. In paruis igitur facultatibus, Attica dispondendarum frugum ratio vtilis: in magnis autem, seorsum ea quæ in totum annum ab iis quæ in singulos menses impendi solent, habenda erunt. similis est in uasis & supellectilibus ratio. nam quibus, singulis utimur diebus, separanda sunt ab ijs, quibus rarius: hocque muneris genus ijs est assignandum, qui rebus domesticis præsint: adhæc eorum inspectio repetenda est certo tempore, ne nos lateat quidquam siue quod conseruatum sit, siue quod perierit. In construenda autem ædificandaque domo habenda est ratio rerum quæ in ea collocandæ sunt, non modo incolumitatis earum gratia, uerumetiam commoditatis. Dico autem res collocandas, vt si dicam, quæ fructibus sint ac vestimentis conducibilia: in ipsis autem fructibus, quæ aridis sint, quæ've humidis utilia magis: in cæteris autem quæ possidetur, quæ sint animalibus, quæ inanimis, quæ seruis & liberis, quę fœminis & uiris, quæ hospitibus & ciuibus aptiora. Præterea ad commoditatem salubritatemque æstate

Quod agere debeat dominus quo ad uigilias.

ęstate quidem salubrioribus ventis patere opottebit, hyeme verò apricam esse: hoc autem continget, si parte altera pressior angustiorq; fuerit, nec longitudini æqualem habuerit latitudinem. Videtur autem, vbi magna quædam est res familiaris, ibi seruus hostiarius is esse apprime vtilis, qui reliquis inutilis sit muneribus, vt quæ intro, quę've foras feruntur, salua habeantur. Ad vsum autem vasorum, Laconicus mos erit vtilis, singula enim oportet suis sedibus collocata esse, ita in promptu sita nullum afferent quærentibus laborem.

*

Qui sequitur liber, in Græcis codicibus pro Secundo habetur.

ARISTOTELIS DE RE FAMILIARI

LIBER SECVNDVS.

Qui continet ea, quæ ad rationem rei comparandæ atque administrandæ pertinent.

Vi res aliquas certa ratione est curaturus, hunc neque locorum, in quibus negotia sint gerenda, imperitum esse, & suapte natura solertem, atque industrium, & ipso vitæ proposito strenuum, ac iustum oportet. harum enim partium vbi quæuis vna defuerit, tum in eo negotij genere, quod tractandum assumpserit, multa peccata committet. Curationum autem domesticarum genera (vt summatim ea distribuamus,) sunt quatuor. nam si qua forte alia proferentur, ea in hæc ipsa recidere facile reperiemus: Regium, Satrapicum, Ciuile, priuatum. ex quibus Regium & amplissimum & simplicissimum esse consueuit. Ciuile autem tum maxime varium, tum facillimum. at vero & perexiguum, & apprime varium quod Priuatum appellauimus. porro his omnibus communia inter se multa sint necesse est. nobis autem ea nunc considerãda assumpsimus, quæ per se maxime vnicuique contingunt.

Quib' institutũ esse oporteat negotiantem.

Primum igitur videamus id quod Regium dixi-

diximus. Eſt autem regia quidem adminiſtratio, ea quę ſummam rerum obtinet poteſtatem: ſed in partes diſtributa eſt quatuor. aut enim nummi rationem habere conſueuit, aut rerum quæ exportantur, aut earum quæ importantur, aut impenſarum. horum ſingula ſuum proprium habent muuus. Nummi quippe rationem haberi tunc dico, quum ex quo genere, & quo tempore illi precium, vel addendum, vel minuendum ſit conſideratur. Eorum autē quæ exportantur aut importantur, quum, & quādo, & quænam ex his à præfectis accepta, qui Satrapæ appellantur, Regi ipſi diſponere expediat. Impenſarum autem quum quænam ex his ſubducendæ ſint: & quo tempore in ſumptus ipſos, ſiue in ea quæ nummo parari ſolent, erogandus ſit nummus: & an omnino erogandus.

Secundo autem loco id, quod Satrapicum appellauimus. cuius ſané generis partes ſunt ſex: quæ omnes penes ipſos prouentus conſiderantur. aut enim hi capiuntur à terra, aut ab aijs quæ regionis ipſius propria ſunt, aut* à mercatoribus, aut à tributis, aut ex re* pecuniaria, aut ex reliquis rebus. Horum autem ipſorum, & primus & optimus, qui à terra percipitur: hic porro eſt, quod alij fructuarium, alij decimam vocant. Proximus is qui de rebus proprijs comparatur: alibi enim gignitur aurum, alibi argentum, alibi æs, alibi alia quæcunque gigni poſſunt. Tertius qui ex mercatibus. Quartus qui ex ijs conficitur tributis, quæ & ad terram, & ad fora pertinent. Quintus ex paſtione, quæ & fructuoſitas, & decima appellatur. Sextus ex alijs rebus, qui quidem ſingula capita ipſoſque operarios attingit: vnde etiam nomen apud

* alias. mercatib*

* alias. pecuaria:

Græcos

Græcos accepit, ἐπικεφάλαιόν τε, ϗ χειρωνάξιον.

Tertiò loco Ciuile quod nominauimus genus exequamur. Huius optimus eſt prouentus ille, qui de ijs, quæ propria ſunt regionis, percipitur. Proximus, qui de mercatibus, & ijs quæ ad certamina ludoſque pertinent. Poſtremus is qui ex annuis, & in orbem redeuntibus.

Quarto autem atque extremo loco Priuatum quod vocauimus. quod genus inæquale quidem eſt, propterea quòd non vnum quiddam ſpectari ab adminiſtrante oportet: minimum autem idcirco, quòd & prouentus & ſumptus modici exiſtunt. Cæterùm huius ipſius generis prouentus is maxime probabilis, qui de terra colligitur. proximus is qui ab alijs in orbem redeuntibus rebus. Tertius qui ex argento. Præter hæc autem, quòd omni domeſticæ curæ tanquam faſtigium imponi debet, eius ratio in cæteris quidem generibus eſt habenda non negligenter, in hoc autem ipſo præcipua, vt prouentibus ipſis maiores ſumptus non fiant. Quum ergo ipſas partitiones expoſuerimus, tum rurſus nobis id fuerit conſiderandum, ſiue regia ſit præfectura, ſiue ciuitas, quam curandam ſuſceperimus, & ſi omnes illas partes, quas proxime numerauimus, vel earum præcipuas & maximas ferre poſſit, vtrum tamen ijs omnibus ſit vtendum. deinde quænam genera prouentuum, aut non adſint omnino, poſſint tamen parari: aut exigua quùm ſint, in maius augeri: vel impenſarum quæ nunc fiant, quænam & quot ſi totæ ſubtrahantur, nihil offendant. Ita nos quidem hactenus quum ea

quæ ad curationes domesticas, tū ea quæ ad harum ipsarum partes attinent, iam diximus. Sequitur deinceps, vt huic parti in vnum collecta subiungamus, quæ nonnulli priorum ætatū ad prouentum pecuniarum parandum, fecerūt: aut etiam artificiose moderati sunt: ea duntaxat quæ memoratu digna iudicauimus: quippe qui ne hāc quidem historiam inutilem fore cēseamus. erunt enim nonnulla ex his, quæ quispiam ijs facile accommodabit, quæ ipse administranda susceperit.

Varia, exempla, quæ vsui esse possunt.

1 CYPSELLVS Corinthius, quum Ioui vouisset, si dominus fieret ciuitatis, se illi oīa quæcunque essent Corinthijs, dicaturum; eos quæcunque haberent, iussit describere. deinde à singulis, ubi ad hunc modum descripta habuit, decimam partem accepit. reliquis autē partibus eos ad lucrum exerceri iussit. tum anno vertente, rationem eandem seruauit. ita decem annorū spatio contigit, vt & ille haberet omnia, quæcunque sacrasset, & alia Corinthij, quæ adepti erant possiderent.

2 LYGDAMIS Naxius quum exules eiecisset, nec qui illorum res vellet emere, nisi paruo precio, inueniretur, ipsis exulibus vendidit. Statuas quoque, & alia eiusdem generis dona Dijs immortalibus dicanda, quæcunque illi in quibusdam officinis imperfecta reliquerant, partim ipsis exulibus, partim cæterorum cuique volenti ita vendidit, vt ementis nomen vnicuique rei sic emptæ inscriberetur.

3 AT Byzantij quum pecuniarum indigerēt, loca sacra quæ apud ipsos publicauerant, vendiderunt, fructuosa quidem ad certum tempus, nullum autem ferentia fructuum, in perpetuū,

Eadem

Eadem ratione vsi sunt in ijs quæ sodalitia, & quæ tributum singularum propria erant, item quæcunque in priuatis locis sita. magno enim precio emabant ij quorum erat reliqua possessio ipsis autem sodalibus alia publica precio addixerunt quæcunque vel gymnasium, vel forum, vel portum attingerent. loca autem in foro vbicunque quid quia venderet, necnon ex mari piscationem, omnemque ex salis venditione prouentum, loca præterea vbi, & præstigiarum ostentatores, & qui diuini appellantur, & pharmacopulæ, alijque eiusdem generis homines suas artes exercerent, tertiæ partis eius, quod in ipsis conficeretur, tributo onerarunt: ius vero commutandæ pecuniæ vni mensæ addixerunt. alias autem aut alteri vendere, aut emere ab altero nemo prorsus poterat. alioqui illis ipsis m lctabatur bonis. Rursus quum apud eosdem lex esset, vt ne quis ciuis haberetur, qui non vtroque ex ipsis parente progenitus foret, ipsi vero pecuniarum indigerent, decreto sanxerunt, vt qui ex vno duntaxat ipsorum natus esset, si tricenas minas cōferret, ciuis existeret. Rursus quum vno eodemque tempore & annonæ caritate, & pecuniarum indigentia premerentur, nauigia quæ ex Ponto venerant, deduxerunt in portum quum autem post aliquod tempus mercatores molestius eam rem ferrent, vsuras illis decimas pro tributo imposuere. ementibus autem quippiam, idoneris imposuerunt vt decimam partem seorsum à precio penderent. apud eosdem vero quum inquilini nonnulli possessiones fœnore obligatas haberent, soluendoque non essent, statuerunt, vt quicunque tertiam fœnoris partem attulisset, omni

obligatione solutus, proprium ius possidendi retineret.

4 HIPPIAS Atheniensis cœnaculorum eas partes, quæ in vias publicas eminebant, ipsosque ascensus, sepimentaque ante domos vestibulis similia. item ianuas, quæ foras aperirētur venire iussit. emebant ergo ij quorum possessiones ipsæ erant. itaque magnam pecuniariam vim coegit: nummum vero, qui tunc Atheniensibus in vsu erat, ab usu amouit: certoque illo precio constituto, iussit iterum ad se referri. quū autem conuenissent, vt nouum monetæ genus excuderent, idem argentum exposuit. si qui verò aut nauibus præficiendi, aut tribuum suarum duces futuri, aut choris sumptum præbituri erant, aut aliqua eius generis munia obituri, in quæ esset aliquid impendendum, ijs primùm tolerabilem ac modicam irrogauit mulctam: deinde iussit volentem vnumquenque, vbi eam mulctam persoluisset, numero eorum adscribi, qui suo munere perfuncti essent. Mineruæ autem sacerdoti, cuius templum erat in arce, afferri pro quolibet mortuo ordei mensuram vnam, & tritici alteram, & obolum vnum. si cui vero puer, aut puella nasceretur, hoc ipsum nihilominus.

5 ATHENIENSES vero, qui Potidæam incolebant, quum pecuniarum ad gerendum bellum indigerent, iusserunt res, quæ possiderentur ab omnibus conscribi, non coniunctim apud suum cuiusque populum, sed singillatim, in quo quisque loco esset; vt qui pauperes essent, ipsi quoque censeri possent. cuicunque autem nullum omnino erat possessionis genus, huius corpori mulctam indicebant, minas duas.

ab his

ab his igitur rebus, quod cōcriptum fuerat, integrum quisque ciuitati repręsentabant. 6

ANTISSAEVS autem, quum ciuitas indigeret pecunijs, solitique essent Dionysia quæ dicũtur sacra splendide celebrare, in quæ quum alia multa insumebant, quę per annum cōparabant, tum etiam victimas ingenti precio, iamque instaret hic solennis dies: tùm illis persuasit, vt, & vouerent in proximnm annum Dionysio se eadem duplicata reddituros, & ea ipsa, quæ collegissent, nunc venderent. sic igitur ab illis nō mediocris pecuniarum summa, qua pro tēpore vti possent, coacta est.

7 LAMPSACENI autem quum magnus apud ipsos triremium numerus expectaretur, & farinæ medimnus quaternis drachmis veniret; ijs qui in foro vendebant, imperarunt, vt senis drachmis vēderent. olei quoque mensuræ quæ triobolo amplius quaternis venibat, vinique atq; aliarum eiusmodi rerum, eadem ratione precium auxere. ita suum is recipiebat; qui priuatim rei ipsius dominus erat; quod autem eo amplius supererat, ipsa ciuitas. itaque pecunijs abundauit.

8 HERACLIENSES quo tempore ijs, qui apud Bosphorum erant tyrannis, naues miserunt quadraginta, pecunijs indigebant. ergo à mercatoribus, & frumentum omne, & oleum, & vinum, & si quid aliud in foro venale habere solent, coemerunt. quum autem instaret tempus, quo iam precium solui oportebat: & mercatoribus optimum factu visum est, ab ipsis non singillatim dimensa, sed confertim omnia venundari onera: & illi alia ratione tribuentes, non mercedem, sed ipsum forum onerarijs na-

uibus imposuerunt:& quæstorem singulis nauibus præfecere. quum autem in hostilem regionē peruenissent, emebant, scilicet ab illis milites. omneque prius coactum est, quàm imperatores pro mercede argentum iterum redderent. quare contigit, vt idem argentum impenderetur, donec domum redirent.

9 LACEDÆMONII vero pecunias sibi ad reditum in partim postulantibus Samijs, decreto sanxerunt vnum diem & se, & seruos, & iumenta nihil omnino gustare. quantumque in cibum solitus esset vnusquisque impendere, tantum Samijs dare.

10 AT Carthaginienses, quum multo in ciuitate haberēt mercenarios milites, nec mercedem, quam illis debebant, dissoluere possent; edixerunt, vt cuicunque ciui, aut inquilino ius esset rapinæ aduersus ciuitatem aut priuatum quempiā, si vellet recipere, is describeretur. ita quum frequentes descripti essent, nauigia quę in Pontum nauigabant, probabili quadam obiecta causa diripuerunt: certumque constituerunt tempus, in quo se ius reddituros de ijs ipsis rebus dicerent. quum ergo multa esset coacta pecunia, ipsos quidem milites dimiserunt, de direptionibus autem iudicio disceptarunt. ijs autem qui iniuste direpti fuerant, ciuitas ipsa de suis prouentibus satisfecit.

11 CYZICENI autem seditione orta inter ipsos, & in ea seditione victoriam obtinente plebe, diuitibus comprehensis, quum pecunias deberent militibus, decreuerunt, non morte afficere eos quos comprehenderant, sed mulctatos pecunia in exilium mittere.

CHII vero pecunijs indigentes quum: apud

ipsos

ipſos lex eſſet, vt æs alienum publicæ ſcripturæ mandaretur, decreuerunt, vt qui quidem deberent id ipſum quod deberent, ciuitati repræſentarent, ciuitas vero ipſa ex ſuis prouentibus vſuras ijs qui fœnerauerant, redderet, donec ſortem adæquarent.

MAVSOLVS Cariæ tyrannus, rege à ſe tributum per nuncios exigente, regionis opulentiſſimos coegit, ac regem tributum flagitare indicauit, ſibi verò non eſſe vnde illud diſſolueret. tum quidam ad hoc ipſum comparati viri è veſtigio illi polliciti ſunt quantum quiſq; eſſet collaturus. qui quum hoc feciſſent, opulentiores qui erant, partim pudore adducti, partim metu, lõge illis plura polliciti ſunt. idque ipſum prædtitere. Iterum pecunijs indigens Mylaſſenſes congregauit, eisque dixit: ciuitatem quidem illam, quæ ipſius eſſet mater, ſine muro eſſe à rege autem exercitum duci ad uerſus eam velle ergo ſe à Mylaſſenſibus conferri pecunias ab vnoquoq; quamplurimas Hiſce, inquit, pecunijs quas nunc in medium confertis, etiam eas quæ vobis ſupererunt conſeruabitis. quum autem multi contuliſſent, ipſe quidem pecunias habuit murum autem condi in præſentia Deo, inquit, non placet. 13

CONDALVS Mauſoli legatus, vbi ipſi iter per prouinciam facienti pecudem quiſpiam, aut vitulum attulerat, deſcribebat & nomen eius qui dediſſet, & tempus quo dediſſet. tum eum ipſum alere iubebat, donec ipſe reuerteretur at vero vbi ſatis diu ſe commoratum putauerat, ratiocinabatur quantum interim fructus ex eo percipi potuiſſet: & vtrunque, tum animal ipſum, tum fructum ab eo qui nutrinerat, 14

rat, exigebat. Arborū etiam quæ in vias regias aut impendebant, aut cadebant, fructum pretio addicebat: quòd si quis miles decessisset, vectigalem drachmam pro corpore efferendo imperabat. inde ergo simul ipse argentum capiebat, simul duces eundem fallere non poterant, quo tempore miles occidisse. Idem quum Lycios animaduerteret capillo impensius gaudere, literas à Rege dixit venisse, quæ iuberent capillos ad capitum ornamenta ex iis conficienda submittere: itaque sibi à Mausolo esse imperatum, vt eos tonderet, se tamen si certam pro singulis capitibus pecuniam velint pendere, aduecturum ex Græcia capillum. illi vero libenter quod petebat tribuerunt, multæque ex ingenti turba coactæ sunt pecuniæ.

15 ARISTOTELES Rhodius Phocæam imperio obtinens, quum pecuniis indigeret, duasque Phocæorum cerneret factiones, ad alteram eorum secreto verba fecit, affirmans sibi alteros pecuniam polliceri, si rempublicam inclinare ad ipsos mallet; se autem malle ab iis accipere, & ciuitatis curam ad eos administrationemque transferre. vbi ergo hæc audiuerunt qui tum aderant, illico quantum postulauerat pecuniarū præbuere, tum ille rursus alteris indicauit, quæ ab illis prioribus tulisset: itaque hi quoque dederunt non pauciora. quum ergo ab vtrisque accepisset, tum vtrosque alteris concilians, ad concordiam reuocauit: ipsos autem ciues compluribus controuersiis cernens implicitos, magnasque inter se ex multo tempore habere illatas acceptasque iniurias, forum iis cōstituit, quo posthac tanquam bello decertarent: præmonuitque si qui iudicio foroque illo vsi non essent, (legem

gem autem tulit quatenus vterentur) nulla iis amplius fore de prioribus criminibus indicia, tum multarum causarum temerariã vel aggressionem vel omissionem, item eas quarum crimina mulctarentur pecunia ad seipsum reuocãs & ab vtrisque per alteros capiens, pecuniarũ nõ exiguam summam coegit.

16 CLAZOMENII autem, quum eodem tempore & annonæ & pecuniarum indigentia premerentur decreuerunt, vt quibuscũq; apud ipsos oleum esset priuatim, hi fœnerarentur illud ciuitati. nam huiusce generis fructus magna est in regione eorum copia. vbi ergo illi fœnerati sunt, tum hi conducta mercede nauigia ad mercatus emiserunt, vnde ipsis veniret frumentum, olei pretium pignoris loco obligantibus. Rursus talenta viginti mercedẽ militibus debẽtes, nec habentes vnde tantam summam dissoluerent, ductoribus annuam vsuram quaterna talenta constituerunt, sic vero: quum nihil amplius de sorte ipsa detraherent, semper autem incassum impenderent, nummum pro argẽteo ferreum excuderunt, ad viginti talentorum summam: quem deinde iis qui opulentissimi in ciuitate erant, singulis tamen pro rata portione tribuentes, ab illis ipsis tantundem recepere. hac ratione & vnusquisque ex priuatis ciuibus habuit, quid in quotidianum vsum impenderet, & ciuitas ipsa ære alieno liberata est. post autem quum ex prouentibus vsuram illis detulissent, atque vnicuique semper diuidentes pro rata parte distribuissent, ferreos nummos retulerunt.

17 SELYBRIANI vero egestate pecuniæ laborantes, quum apud ipsos lex esset, ne frumentum ab ipsis ad eos qui fame premerẽtur, expor-

exportari licere t,frumentoque vetere abundarent,decreto sanxerunt,vt à priuatis frumentũ ciuitati præberetur certo constituto pretio, ita quidem vt apud singulos annuus relinqueretur victus. deinde vbi quod ipsis pretium rectum visum est. constituerunt, exportandi potestatẽ vnicuique volenti fecere.

18 ABYDENI autem quum propter seditionem, agrum incultum atque inertem haberẽt, nec inquilini quidquam ipsis concederent. propterea ꝙ etiam tum ipsis deberent, sciuerunt, vt cuique volenti liceret, rusticis fœnerari quo suum opus facerent, primique ipsi ex eo fructu emolumentum perciperent: cæteri vero ex iis quæ reliqua essent.

19 AT Ephesii in pecuniarum inopia legem tulerunt, ne fœminæ apud ipsos aurum gestarẽt, & quodcunque in præsentia haberent, ciuitati mutuum darent. Columnis autem quę in templo erant, certo argenti definito numero, quẽ conferre oporteret, nomen eius qui argentum dedisset, inscribi permiserunt, tanquã is dedicasset.

20 AT Dionysius apud Syracusanos, dum pecuniam cogere vult, concione aduocata, dixit, visam sibi esse Cererem, quæ omnem muliebrem ornatum ferri in templum iuberet. ac se quidẽ primum omnium, suarum fœminarum ornatũ iam attulisse, postulare ergo vt cæteri quoque idem faciant, ne qua Deæ indignatio aduersus ciuitatem oboriatur: quòd si quis hoc sibi faciẽdum nõ putauerit, hunc se pro sacrilegii reo habiturum. itaque quum omnes quæ apud se erant, & propter Deam & propter illum, attulissent; Deæ quidem rem sacram fecit. at ornatum

tum omnem ipse abstulit, tanquam ab ipsa Deã mutuatus. quum autem progressu temporis, fœminæ rursus gestarent, idem iussit si qua vti vellet aureo gestamento, ab ea res quasdam, certas ac definitas in templo dicari. Idem ædificaturus triremes, quum sciret futurum, vt indigeret pecuniis, concione aduocata, dixit, quandã sibi tunc prodi ciuitatem, ad quam accipiendã pecunia esset opus: ergo & ille postulauit vt singuli ciues ad se binos afferrent stateres, & hi quòd iussi sunt attulerunt. post autem bidui siue tridui interuallo interiecto, quum diceret, se ab incœpto aberrasse, neque rem ad exitum potuisse perducere, homines laudauit, singulisque quod attulerant reddidit, quo facto & animos sibi ciuium reconciliauit. & illi haud ita multo pòst, quum iterum se recepturos sperarent, iterum attulerunt: quod ille ad naues construendas retinuit. Item Dionysius dum argenti copiam non habet, plumbeum nummum percussit, deinde quum aduocasset concionem, multa de percusso nummo verba fecit: illi autem quamuis inuiti, tamen quod ab illo propositum est, sciuerunt. ita vnusquisque vt quod plumbeum erat pro argenteo haberet, animum induxit. Rursus idem pecuniarum inopia laborans, postulabat, vt ciues sibi afferrent. qui quum se habere negarent, tum ille quæ domi habebat supellectilia, producere cœpit ac vendere, tanquã is qui inopia coactus hoc faceret: quæ dum Syracusani emunt, ille interim quid quisque emeret, conscribebat: vbi autem pretium à singulis depositum est, tum ille quam quisque supellectilem emisset, eam ad se ab iisdem iussit referri. Quum autem ciues propter huiuscemodi

cemodi tributa pecora siue iumenta non alerent, dixit sibi ex satis esse, quæ hactenus contulissent: quod si qui nunc acquirerent, ea fore iis qui acquisiuissent immunia. ita quum multi breui tempore tanquam habituri immunem, rē multam pecuniariam comparassent, vbi tempus esse iudicauit, ea censeri iussit, tributumque imposuit. ciues ergo indignati, quòd se deceptos animaduerterent, ea mactabant & vendebant, sed vbi aduersus hoc, ille ea mactari iussit duntaxat quibus in diem opus esset, tum illi ea sacris offerebant occidenda. at contra ille edicto prohibuit, ne fœminini generis vllæ hostiæ cæderentur. Idem rursus quum pecuniarum indigeret, iussit omnium apud se describi pecunias quicunque domi suæ pupilli essent: vbi vero horum pecuniæ ab aliis quibusdam descriptæ sūt, his ipse tam diu est abusus, quoad illorum quisque ad legitimam peruenit ætatem. Rhegio vero à se capto, concionem coegit, dixitque, a se quidem illos iure optimo venire posse: tamen si ab illis nunc ea recipiat, quæ in bellum illud impenderit, ternasque pro singulis corporibus minas, dimissurum illos. Rhegini ergo hæc audientes, quæcunque apud se vnquam occulta habuerant, ea in apertum proculerunt. & qui pauperiores erant, partim à ditioribus, partim ab hospitibus suis mutuantes, præbuerunt quantum ille rei pecuniariæ postulauerat. quæ quum ab illis accepisset, eorum nihilominus corpora venire iussit. necnon quæcunque ab illis tunc è latebris prolata fuerant supellectilia, omnia omnino prehendit. Mutuatus etiam à ciuibus pecunias, quòd diceret eas se illis redditurum: vbi illi quod dederant, repetere cœperunt, iussit sin-

gulos

gulos quantum quisque haberet argenti, ad ipsum ferre. quòd si quis non tulisset, mulctam huic irrogauerat mortem. quum ergo allatum esset argentum, monetam percussit, atque edidit drachmam, videlicet quæ duabus drachmis valeret. ita factum est, vt illud quoque ipsum, quod antea debebatur, ad eũdem referrent. Idẽ nauibus centum in Hetruriam aduectus, ex matris Matutæ fano, & auri & argenti magnum numerum, itemque reliquum ornatum non exiguum diripuit. Deinde haud ignorans à nautis item haberi non pauca, per præconem edixit, vt singulis eius quod quisque haberet, dimidium apud se repræsentarent; reliquum verò dimidium illius foret, qui illud prehensum haberet. quòd si quis dicto audiens non fuisset, mortem ei dixerat pro mulcta futuram. nautæ igitur rati si dimidium attulissent, reliquum se habituros impune, id ipsum attulerunt. at ille vbi priora accepit, reliqua nihilominus afferri ad se iussit.

21 MENDÆI vero, quẽ è portubus reliquisque vectigalibus capiebant, prouentum, hunc in ciuitate administranda vsurpabant: quæ autem ipsis vel à terra, vel ex domiciliis pendebantur tributa, ea non exigebant, sed eos qui haberent describebant. quòd si quando pecuniarũ aliqua indigentia euenisset, tum verò debentes, qui erant, eam ipsam soluebant: ita fiebat, vt præteritum illud tempus, quo omni eadem pecunia abusi fuerant sine vsura, lucrarentur. Iidem cum Olinthijs bellum gerentes, indigentesque pecunijs, quum abundarent mancipijs sciuerunt, vt relictis vnicuique mare vno & fœmina, vna cuncta alia venderenter, vt priuati

qui

qui essent, possent ciuitati commodare pecunias.

22 CALLISTRATVS autem in Macedonia, quum portorium si quando maximi venibat, vicenis non amplius talentis veniret, effecit, vt eius summæ duplum inueniretur. animaduertens enim nullos vnquam emere nisi opulentiores. propterea quòd vicenum talentorum sponsores dare oportebat maximi census viros per præconem edixit, vt qui vellet emeret, sponsoresque tertiæ partis exhiberet, aut quāti quisque persuadere alteri posset.

23 TIMOTHEVS Atheniensis quum bellum aduersus Olynthios gereret, argentoque indigeret, æs percussit distribuitque militibus. indignantibus autem illis affirmauit, & mercatores, & quicunque in foro venderent, eadem ratione vendituros. ipsis autem mercatoribus prædixit, quæcunque æreum nummum quis accepisset, eodem vt rursus ea quæ regio ferret venalia, quæque producerentur ex præda, mercaretur, quibuscunque autem ipsis æreus relinqueretur nummus, ij vt hunc ad se referrent, & pro ære, argenti tantundem acciperent. Idem apud Corcyram bellum gerens, laboransque inopia, militibus stipendium flagitantibus, nec iam ipsi fidem habentibus, sed minantibus se ad hostes transituros, concionem aduocauit, dixitque argentum propter aduersas tempestates ad se ferri nequiuisse, sed quod antea illis trium mensium stipendium dedisset, hoc se nunc illis impunè gratisque remittere, tantam sibi eius copiam adesse. itaque suspicati milites nunquam illum tantam pecuniæ summam ipsis tam prodige-

digè elargiturum, nisi re vera in expectatione haberet quas dicebat pecunias; quieuere post hac, nec efflagitanda mercede molestiores ei fuerunt, donec ille gessit quæ uoluit pòst autem dum Samum obsidet, fructus omnes, omnemque ex agris prouentum Samijs ipsis vendidit, ita ad mercedem militibus soluendam pecunijs abundauit. Idem quum rerum quæ ad viuendum necessariæ sunt, in castris penuriam cerneret propter eos, qui adueniebant; quicquid tritici venale habendum erat, molere vetuit: nec idem dimensum vendere medimno minus: neque item de liquoribus partem vllam ea mensura minorem, quæ proprie metreta uocatur: ergo ipsorum ordinum duces, quique manipulis præerant, quæ aceruatim cō gesta emerant, ea minuatim, postea militibus distruebant; & qui ventitabant, secum ferebant, quæ necessaria sibi putarent ad victum, qui deinde abeuntes vendebant, si quid residui ipsis foret, ex quo id euenit, vt milites victu abundarent.

DIDALES Persa quum haberet milites, 24
ea quidem quæ ad quotidianum victum necessaria erant, illis ex hostili terra suppeditabat: sed quum ab ijsdem militibus nummus flagitaretur, nec haberet vnde dissolueret, iamque dissoluendi tempus adesset, tale quiddam machinatus est, cogit ad concionem milites, aitque sibi quidem pecuniarum nunc copiam non suppetere, verùm eas adesse in quodam loco: & locum ipsum vbi essent, nominabat, quinetiam motis castris illuc ire cœpit, deinde vbi ad locum propius accessit, progressus in illum, accepit ex ijs quæ in loco erant fanis, quidquid

vaſorum argenteorum deprehendit: deinde ſtratis iumentis tanquam argentum geſtantibus, taliaque præ ſe ferentibus, procedebat, quod milites conſpicati, ratique omne illud argentum eſſe, quod veheretur, animis quidem ipſi confirmati ſunt, tanquam mercedem recepturi. at ille dixit oportere ad Amiſſum peruenire, ibique ipſos autorari. iter porro ad Amiſum & multorum erat dierum, & hyberno tempore faciendum, itaque toto hoc ipſo tempore eodem exercitu facile eſt abuſus: quippe qui illi ad victum neceſſaria tantummodo præberet. ipſe autem tum opifices, tum caupones, atque inſtitores, apud quos quidpiam commutari poſſet, in ſuis caſtris habebat: alij vero nulli quidpiam proſus talium rerum facere licebat.

25 CHABRIAS Athenienſis Taoni Regi Ægyptiorum exercitum quidem habenti, ſed pecunijs indigenti hoc conſilium dedit, vt ſacerdotibus diceret oportere tum ex ſacris nonnulla, tum etiam ſacerdotum multitudinem propter ſumptum amoueri: quod quum audiuiſſent ſacerdotes, & vellent omnes ſuum penes ſe quiſque ſacrum manere, pecunias, tam communes quàm priuatas illi afferebant. verùm vbi ab omnibus accepit, tum iuſſit illis imperati decimam duntaxat partem eius, quod ante hac ſoliti eſſent, tam in ſeipſum, quàm in ſacrum impendere: reliquas vero nouem partes ſibi ipſi fœnerarentur, donec quod aduerſus regem Perſarum gerebatur bellum finem acciperet. Quicunque autem ædes aut domicilia haberent, ab ijs omnibus conferri iuſſit, quantum ipſe oportere conſtituiſſet, ſingulis item corporibus eadem ratione tributum impoſuit: qui

vero frumentum, aut vendebant, aut emebant, hos ultra pretium ipsum abolum vnum pendere in singulas mensuras iussit. ad hac in singula nauigia singulasque officinas, aliaque item quod nis aliud opificij genus præferentia, decimam operis effecti partem tributi loco soluendam imperauit. Idem extra fines ducturo exercitum iussit quidquid ab vnoquoque non signati argenti aut auri possideretur, id à singulis ad illum illatum rapræsentari: quum autem qu implurimi attulissent, argento quidem ipse vti illum iussit; eos vero qui illud dedissent, commendari nauium præfectis, vt his illi ex tributis satisfacerent.

IPHICRATES Atheniensis quum Cotys militiam coegisset, ei pecunias suppeditauit ad hunc modum. iussit imperare hominibus qui sub imperio suo essent, vti tantum sibi terræ singuli sererent, quantum terna nedimna caperet. quo facto magna frumenti copia coacta est. hoc ille ad loca vbi mercatus agerentur, missum subuendidit, itaque pecunijs abundauit. 26

COTYS Thrax cogendi exercitus causa mutuabatur à Perinthijs pecunias. Perinthij autem eas illi non dabant. postulauit ergo, vt è ciuibus suis saltem aliquos darent in quorundam locorum custodiam, vt ipse interim ijs quos tūc in præsidijs habebat, militibus, liberius vti posset. tum vero Perinthij se dominos locorum futuros rati, è vestigio quod iubebantur fecere. at Cotys eos qui missi fuerant sub custodia asseruatos retinuit, iussitque quas mutuabatur ab illis pecunias missis damnum qui acceperent, ad se referre. 27

MENTOR filius quum Hermeam comprehen-

prehendisset, iamque eius loca obtineret, cura to res quoscunq; Hermeas ipse præfecerat, suis se tenere locis iussit. vbi vero animo confirmati sunt omnes, & quod prius apud se habue-rant, non amplius aut occultum, aut exportatum haberi oportere rati sunt, tum vero correptis illis omnia pariter quæ illis erant, comprehendit.

29 MEMNON Rhodius Lampsacum imperio obtinens atque indigens pecuniarum, ditissimo cuique certam argenti summam conferendam adscripsit. his porro ab alijs ciuibus satisfactum iri affirmabat: vbi vero alij ciues contulere, tum idem hanc quoque pecuniam sibi ad tempus iussit commodari: & lingua nuncupauit ad quod vsque tempus illis esset redditurus. Idem rursus quum pecuniarum indigeret, postulauit vt illi afferent: recepturos autem ex prouentibus tantundem addebat. itaque illi attulerunt sperantes è vestigio satisfactionem futuram, quum vero iam percipiendorum prouentuum tempus adesset, sibi his item pecunijs esse opus affirmauit, illis autem post redditurum cum fœnore Idem militantibus mercedem ac stipendia sex anni dierum denegabat, illos dictitans per hosce dies neque in custodia, neque in itinere vllo esse, neque sumptum facere consueuisse, dicebat autem priuatim libertati dicatos, atque ex intercalatione vocantes dies. Idem militibus antehac proximo à calendis die stipendia dare solitus, tres primi mensis dies præterijt, sequentis quinque, atque ad hunc modum progressus peruenit tandem ad tricesimum.

30 CHARIDEMVS Orcitanus Æolidis quædam obtinens loca, Artabazo exercitum contra

tra ipſum ducente, pecuniarum quibus militi ſatisfaceret, indigebat. initio igitur proferebāt, po ea ſe amplius non habere dixerunt. at vero Charidemus quem maximi prouentus locum eſſe cenſebat, huius incolas ſiue nummorum quidpiam, ſiue aliud ſuppellectilis genus pretioſius haberent, iubebat in alium locum transmittere, ſe illis tranſmittentibus præbiturum comitatum. ipſeque princeps hoc ipſum palam faciebat. itaque quum hominis perſuaſiſſet, eoſque ad hunc modum ab vrbe paululum abduxiſſet, ſcrutatus quæcunque ferebant, abſtulit quantum ſibi opus eſſe putauit, illoſq; rurſus in ſuum locum reduxit. Idem quum per præconem edixiſſet, vt quibus ciuitatibus ipſe imperaret, in ijs nemo vlla arma domi poſſideret. quòd ſi quis dicto audiens non fuiſſet, huic dependendum fore argentum pro mulcta. quod edixerat negligebat, nec vlli prorſus curæ ſibi eſſe ſignificabat: at homines quum exiſtimarent illum temerè edixiſſe, quæ ſinguli fortè poſſidebant ſuis locis immota tenuere. ſed ille repente vniuſcuiuſque ſuppellectilem ſcrutatus, apud quoſcunque armorum vllum genus deprehendit, ab his mulctam quam indixerat exegit.

PHILOXENVS quidam Rhodius quum Cariæ prouinciæ præeſſet, pecunijſque indigeret, dixit ſe Dionyſia celebraturum: & qui choris ſumptum ſuggererent homines conſcripſit maxime omnium fructibus abundantes: quibus etiam quæ apparare opus eſſet, imperauit: ſed eos videns hanc rem ægrius ferentes, per certos homines quibus internuncijs vtebatur, rogitabat, quid tandem ſponderent ſe daturos. 31

quo illius administrationis molestia liberarentur: tum vero illi eo sumptu, quem se facturos sperabãt, multo amplius dare polliciti sunt, vt sic & ea molestia carerent, neq; à suis procul abessent: at ille & ab his quidquid datum est accepit, & alios loco illorum conscripsit, quoad & ab his ipsis accepit quod voluit. & ab omnibus sigillatim repræsentatum est aliquid.

32 EVÆSES Syrus, Ægypti prouinciæ præpositus, quum Præfectos singularum terræ Ægypti partium à se defecturos sensisset, conuocatos in aulam omnes suspendit, familiaribus autem ac domesticis eorum iussit renunciari, à se illos haberi in custodia. ergo ex necessaris quisque pecunias comparabat, vt pecunijs redimeret comprehensos: ille autem vbi spopondit se singulos redditurum, ac pro singulis quod quisque profitebatur accepit, tum vero vnicuiq; suum mor mortuum reddidit.

33 CLEOMENES Alexandrinus Ægyptum prouinciam imperio obtinens, fame in alijs quidem locis vehementi exorta, in Ægypto autem sanè tolerabili, frumentum exportaris vetuit: sed quum ij qui singuli Ægypti partibus præfecti erant, iactarent, nequaquam futurum vt tributa pendere possent, nisi frumentum exportari liceret, exportationem quidem illis cõcessit, sed ingens tributum frumento imposuit, ex quo euenit, vt ex frumẽti exigua summa quę exportaretur, ingens tributum acciperet, & præfecti excusatione destituerentur. Idem dum naui per eam vehitur præfecturam, in qua pro Deo colitur Crocodilus, raptus est vnus ex pueris eius: conuocatis igitur sacerdotibus, dixit, quum ipse prior læsus esset, velle se

se Crocodilos vlcisci: itaque venationem eorum imperauit. at sacerdotes, ne ipsorum Deus ludibrio haberetur, argenti summam quantamcunque cogere potuere, illi attulerunt: itaque ille quieuit. Idem ab Alexandro rege iussus apud Pharum, vrbem condere, & mercatorum conuentum, qui prius apud Canobum agebatur, ibi constituere, ad Canobum naue peruenit: conuocatisque sacerdotibus, & ijs qui possessiones habebant, dixit, se ea de causa venisse, vt eos migrare * iubebat, sacerdotes autem cæterique locum incolentes, vt mercatum ille apud se eodem loco relinqueret, pecuniam illi à se coactam attulerunt, qua accepta tunc quidem ille abijt. at idem non ita multo post, vbi quæ condendæ vrbi necessaria erant parata habuit, naue ad illos reuectus, immensam quandam ab ijsdem & immodicam postulauit pecuniam, tanti dicens sua interesse apud se mercatum illum agi potius quàm apud illos. qui quum dicerent se non posse tantam summam præstare, tum verò ab eo nihilominus traducti sunt. Idem quum quendam misisset, vt sibi venalia quædam emeret, sentiens illum, quanquam ea nactum quæ paruo precio venirent, ad se tamen vt magno empta relaturum, allocutus est illius emptoris notos ac familiares, audiuisse se illum immoderato precio emisse, haud tamen futurum vt ipse animum aduertat, simulque stoliditatem illius cum quadam simulatione iræ insectabatur atque obiurgabat. illi autem quum hæc audiuissent, responderunt, non oportere illum ijs, qui aduersus hunc aliquid dicant, credere, priusquam ipse reueniat, rationemque illi reddat:

* *alias iuberet.*

ita quum emptor reueniſſet, renunciauerunt ei familiares ſui, quæ à Cleomene audiuerant. ille autem dum & illis & Cleomeni operam ſuam probare vult, quanti vere emerat, indicauit. Idem quum frumentum in illa regione denis drachmis veniret, conuocatos ad ſe cultores interrogauit, quanti vellent ſibi operam frumentariam locare, qui tum reſponderunt, minoris quàm ſoliti eſſent mercatoribus vendere: at ille iuſſit illos quidem ſibi tantidem præbere, quanti alijs venderent. ipſe autem frumento binas & tricenas drachmas pretium conſtitüens, tanti alijs vendebat. Idem ſacerdotibus conuocatis dixit: & immoderatos & multos in ſacra ſuæ ipſorum regionis fieri ſumptus; oportere igitur & ex ſacris nonnulla, & ex ſacerdotibus quàm plurimos diſſolui. tum vero ipſi ſacerdotes exiſtimantes hoc illum vere facturum, & priuatim quiſque & communiter vniuerſi ſacras præbuere pecunias, quum & quiſque vellet ſuum apud ſe ſacrum immobile ſeruari, nec ipſe ſacerdos eſſe deſinere.

84 ANTIMENES Rhodius quum Alexandri itineribus ex dimidia parte præeſſet, pecuniarum copiam hoc modo apud Babylonem inuenit. vetus in terra Babylonia lex erat, vt earum rerum quæ importarentur, decima ſolueretur pars, nec ea lege quiſquam vtebatur: obſeruauit ergo & ſatrapas omnes qui in expectatione erant, & milites, & legatos non paucos, item artifices aliunde arceſſitos, qui alios ſecum adducerent, & qui priuatim peregrinarentur, & dona complura quæ afferebantur: à quibus omnibus ſecundum priſcam legem, decimam exegit. Idem rurſus dum mancipia promit-

mit, quæ in castris erant, iussit cuicunque libitum esset, profiteri quanti vellet, eundemque octonas drachmas annuas soluere: quòd si mancipium fugisset, precium quod professus esset, reciperet. compluribus ergo descriptis mancipijs, non exigua summa argenti confecta est: si quod vero mancipium fugę se dedisset, satrapam iubebat eum, in cuius prouincia castra posita essent, illud præstare, aut repræsentare ipsi domino precium.

OPHELAS Olynthius quum curatorem constituisset in eam præfecturam quæ nomus Arthridites vocatur, & ad ipsum eius præfecturæ principes accessissent, qui se longe plura collaturos pollicerentur, si modo eum quem nunc curatorem constitueret, amoueret, interrogauit illos num ea præstare possent, quæ profitebantur? qui quum se posse dixissent, ille nihilominus, & curatorem eodem loco reliquit, & ab illis tantum tributi exigi iussit quantum ipsi professi erant. neque igitur quem constituerat, ignominia afficere voluit, neque tributi illis plus imponi, quàm quanti ipsi seipsos censuissent: ipse vero ex ea re multiplicem pecuniā comparauit. 35

PYTHOCLES Atheniensis Atheniensibus suasit, vt plumbum quod à Tyrijs subuehebatur, ciuitas à priuatis quo precio illi vendebant, binis videlicet drachmis caperet, deinde constituto i lli senarum drachmarum precio ea ratione diuenderet. 36

CHABRIAS supplementis in centum & viginti naues coactis, quum ipsi sexaginta duntaxat opus esset, imperasse dicitur ijs qui in alteris sexaginta erant, quæ videlicet remane- 37

bant,

bant, aut frumentum in duorum menſium ſtipendiũ præbere, aut ipſos nauigare. at illi dum in ſuis rebus verſari potius volunt, dederunt quę illi imperauerat.

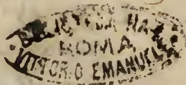
38 ANTIMENES theſauros, hoc eſt, rerum magis neceſſariarum aceruos, qui prope regias vias habebantur, à Satrapis ſecundum regionis legem compleri iuſſit: quum autem indigere ſe diceret exercitus, aut aliud multitudinis genus ſine rege, eò mittebat aliquem, & ſic ex theſauris deprompta vendebat.

39 CLEOMENES quum iam calendæ adeſſent, ac militibus ſtipendium dimetiri oporteret, nauigauit de induſtria neſcio quò: vbi vero menſis abijt, tum naui reuectus diſſoluit ſtipendium ac deinde altero menſe ineunte ac progrediente intermiſit ſolutionem vſq; ad proximas calendas. milites ergo propterea quòd recens ſtipendium acceperant, quieſcebant: ille autẽ vno totius anni menſe intermiſſo, menſtruam ſemper mercedem auferebat.

40 STABELBIVS Myſiæ præfectus, quum mercedem militibus deberet, conuocatis ducibus, dixit, priuatis ſibi nuſquam eſſe opus militibus: quòd ſi quando illis indigeret, tum ſe ductoribus ſingulis erogare ſolitum argentum, eoſque ad cogendam militiam mittere; mercedem vero, quam illis deberet, libentius ipſis ductoribus ſoluere. iuſſit ergo vnumquenq; quidquid deſcriptorum militum haberent, extra regionem emittere: at duces, rati ſibi ipſis ex ea re quæſtuoſam pecuniam fore, milites ipſos, quemadmodum ille iuſſerat, emiſſerunt, deinde breui interiecto tempore, vbi eoſdẽ cogit, dixit videri ſibi, NEQVE SINE CHORO tibici-

tibicinem, neque sine priuatis militibus duces vtilitatis quidquam habere, itaque illos migrare è prouincia imperauit.

DIONYSIVS quum fana Deorum circumiret, sicubi boni dæmonis auream aut argenteam mensam appositam vidisset, libari illi Deo impetrabat: ac deinde mensam auferri si quod vero simulacrum porrecta manu phialam sustineret, dicebat se accipere: & sic auferri iubebat. Idem aurea amicula, & coronas simulacrorum tollebat, dicens se & leuiora & odoratiora daturum: ita illis amiculum quidem album, coronas autem populeas circundabat. 41

Series chartarum,

a A, b B, c C, d D, e E, f F, g G, h H, i I, k K, l L, m M, n N, o O, p P, q Q, r R, s S, t T, v V, x X, y Y, z Z. a A a, b B b, c C c, d D d, e E e, f F f, g G g, h H h, i I i, k K k, l L l, m M m, n N n, o O o, p P p, q Q q, r R r, s S s, t T t, v V v, x X x, y Y y, z Z z, a a A a, b b B b, c c C c, d d D d, e e E e, f f F f.

VENETIIS,
EX OFFICINA
GASPARIS BINDONI.
M D LXXVI.